

τεύχος 5^ο
Οκτώβριος 2022

Τετράδια

Διεθνούς Δικαίου

και Διεθνούς Πολιτικής

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου
και Διεθνούς Πολιτικής

Cahiers de Droit International
et de Politique Internationale

Τεύχος 5^ο - Οκτώβριος 2022

130+
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1891

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Περιεχόμενα

Η Ταυτότητα της Έκδοσης	11
II. Σε προσωπικό τόνο/Carnets de bord	
In memoriam Κύπρου Χρυσοστομίδα <i>Στέλιος Περράκης</i>	15
III. Επέκεινα των τύπων	
1. Ο Κόσμος/η Ευρώπη μετά: ανιχνεύοντας αβεβαιότητες <i>Τάσος Γιαννίτσης</i>	23
2. Ενεργειακές και Κλιματικές Αβεβαιότητες και Ερωτήματα <i>Γιάννης Μανιάτης</i>	27
3. Επισκόπηση αντιλήψεων περί της δικαιοσύνης <i>Κωνσταντίνος Μαυριάς</i>	32
4. Μετα-πολιτευτικό ταξίδι στα «τυφλά»; <i>Γιάννης Πανούσης</i>	50
5. Ο Βασιλιάς της Ασίνης: από τον Τρωικό στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο <i>Βασίλειος Παπαδόπουλος</i>	53

IV. Συμβολές στη θεωρία και στη διεθνή πρακτική

1. Η μεγάλη Διαπραγμάτευση για το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας και ο ιδιαίτερος ρόλος της Ελλάδας
Γρηγόρης Ι. Τσάλτας [61](#)
2. Πενήντα χρόνια διεθνούς νομολογίας για την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών: από τη σχετική αβεβαιότητα στη σχετική προβλεψιμότητα
Αντώνης Μπρεδήμας [69](#)
3. The UN Law of the Sea Convention in the Anthropocene: challenges and prospects
Dr Sophia Korela [81](#)
4. Ζητήματα οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου υπό το φως των εθιμικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας
Θεόδωρος Κατσούφρος [91](#)
5. Ο ρόλος της χαρτογραφίας στις θαλάσσιες οριοθετήσεις
Αναστασία Στρατή [133](#)
6. Remarks on maritime delimitation law
Νικόλαος Ιωαννίδης [188](#)
7. Στη διχοτόμο δικαίου και πολιτικής: Δικαστικές ασυλίες και δικαιώματα του ανθρώπου σε κίνηση. Ζητήματα και προκλήσεις
Ιάκωβος Ιακωβίδης [193](#)
8. Η Έννοια του «Πολέμου» και του «Επικείμενου Πολέμου» κατά το Διεθνές Δίκαιο
Ευθύμιος Δ. Παπασταυρίδης [199](#)

V. Φάκελος: Πτυχές της ρωσο-ουκρανικής σύρραξης

1. Αποσχίσεις εδαφών από την Ουκρανία από το 2014 και εντεύθεν: οι περιπτώσεις της Κριμαίας και των περιοχών του Donbass (2022)
Αντώνης Μπρεδήμας [215](#)
2. Εισβολή στην Ουκρανία. Ένα νέο είδος πολέμου και οι συνέπειές του
Βασίλειος Παπαδόπουλος..... [227](#)
3. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας στην Ουκρανία: Σύγκλιση ή Απόκλιση
Μάριος Λ. Ευρυβιάδης [233](#)

4. Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και η αξιακή ταυτότητα της ΕΕ
Μιχάλης Δ. Χρυσομάλλης [237](#)

VI. Φάκελος: 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

1. Ουκρανία 1919 και Μικρασιατική Καταστροφή 1922
Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής..... [245](#)
2. Οι συμβατικές ρυθμίσεις για μετανάστευση και ανταλλαγή πληθυσμών ως μέτρο αποκατάστασης της ειρήνης, 1919, 1923
Αρετή Τούντα-Φεργάδη [250](#)
3. Τομές στην Ελληνική υψηλή στρατηγική στην Μικρά Ασία (1919-1922): έναν αιώνα μετά...
Διονύσης Τσιριγώτης [261](#)
4. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, προσπάθειες περίθαλψης
Κυριάκος Ιακωβίδης..... [276](#)

VII. Varia

1. Η σημασία της κοινής ερμηνείας από τα κράτη των διεθνών κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας ως παράγοντα αποτροπής πρόκλησης διεθνών διαφορών και η αποτελεσματική χρήση των μέσων ειρηνικής επίλυσης διεθνών διαφορών
Νίκος Ηλίας [297](#)

VIII. Χρονικό Διεθνών Γεγονότων και Καταστάσεων Επισημάνσεις από το περισκόπιο (Μάιος-Σεπτέμβριος 2022)

1. Διεθνείς Οργανισμοί [309](#)
Σύστημα Ηνωμένων Εθνών [309](#)
- Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) [309](#)
- Παγκόσμια Τράπεζα [311](#)
Ευρωπαϊκή Ένωση [313](#)
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο [313](#)
Αφρικανική Ένωση (ΑΕ) [317](#)
2. Κοινοβουλευτική Διπλωματία της Βουλής των Ελλήνων (Μάιος-Σεπτέμβριος 2022) [319](#)
3. Ανάδειξη/εκλογή Ελλήνων/Ελληνίδων σε διεθνή όργανα [326](#)

ΙΧ. Νομοθεσία και Νομοθετική Πολιτική

1. Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο
Κίνηση στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης
Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022 [329](#)
Συμβούλιο της Ευρώπης [329](#)
2. Κίνηση στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών:
Διεθνείς Συμβάσεις
Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022 [335](#)
ΟΗΕ [335](#)
3. Νομοθετικό Έργο της Βουλής των Ελλήνων
Κύρωση Διεθνών Συμβάσεων
Ιανουάριος-Αύγουστος 2022 [380](#)

X. Η Βιβλιοθήκη των Τετραδίων

1. Βιβλιοπαρουσιάσεις/Βιβλιοκριτικές [389](#)
2. Επιλογή Βιβλιογραφίας & Αρθρογραφίας [394](#)

XI. Νέα από την Επιστημονική Κίνηση

1. Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων [399](#)
Χαιρετισμός του Υπουργού Εξωτερικών Νίκου Δένδια, μέσω βιντεοσκοπημένου μηνύματος, στο Συμπόσιο της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων (Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2021) [400](#)
Χαιρετισμός της Πρόεδρου της Δημοκρατίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου στο Συμπόσιο της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων (Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2021) [402](#)
Διακήρυξη της ΕΕΔΔΔΣ για τα 40χρονα της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 στο 4° Συμποσίου Ρόδου-Καστελλόριζου [404](#)
2. Ανακοινώσεις/Πληροφορίες [407](#)
3. Συμβολές [420](#)

Η ταυτότητα της έκδοσης

Διεύθυνση - Επιμέλεια - Σχεδίαση

Στέλιος Περράκης

Ακαδημαϊκή/Επιστημονική Επιτροπή:

Χρήστος Ροζάκης
Κώστας Χατζηκωνσταντίνου
Γρηγόρης Τσάλτας
Χαριτίνα Δίπλα
Κώστας Υφαντής
Πάνος Γρηγορίου

Γραμματεία:

Γιώργος Ανεψιού
Κέλλυ Πισιμίση
Βαγγέλης Παρράς
Χριστίνα Μέρκου

Η ταυτότητα της έκδοσης

Στέλιος Περράκης

*Ομότ. Καθηγητής και πρώην
Αντιπρύτανης Παντείου
Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας
στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Α΄ Αντιπρόεδρος Ελληνικής
Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων*

A.

Τα «Τετράδια», ως νόημα, περιεχόμενο, λογική και έκφραση με ακολουθούν σε όλη την επιστημονική διαδρομή μου, από τα χρόνια της πρώτης «ανακάλυψης» μιας τέτοιας εκδοτικής δραστηριότητας -πού αλλού;- στη Γαλλία, των σπουδών της μεταπτυχιακής μου περιόδου, μετά τον Μάη του '68. Με την αίσθηση ότι πρόκειται για ιδιαίτερο εκδοτικό διάβημα, διατύπωση πρόκλησης αναζήτησης/επικοινωνίας/συμβολής. Γι' αυτό και η επιδίωξη πραγματοποίησης ενός τέτοιου/αναλόγου βήματος, με ειδικά χαρακτηριστικά.

Ένα πρώτο σχεδίασμα «Τετραδίων» -τρισδιάστατο- με μελέτες μονογραφικού χαρακτήρα, υλοποιήθηκε στην Κομοτηνή, στη δεκαετία του 1980, στο Σπουδαστήριο Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, όπου εμφανίστηκαν και κυκλοφόρησαν *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Κοινοτικού Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων*, με ιδιαίτερη επιτυχία επί σειρά ετών.

Το δεύτερο, κατά σειρά, εγχείρημα, διαφορετικό, πιο φιλόδοξο, αφού έπαιρνε τη μορφή μιας περιοδικής έκδοσης με ποικίλη διεθνολογική θεματολογία, πρακτικά μιας περιοδικής ενημέρωσης με έγκυρο επιστημονικό λόγο και στόχευση στα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και στην Ανθρωπιστική Δράση. Τα «*Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και Ανθρωπιστικής Δράσης*» κυκλοφόρησαν για μια περίπου δεκαετία, μέχρι το 2014, δίνοντας βήμα βασικά στην ομάδα των Διδακτορικών και Μεταπτυχιακών Ερευνητών, προσφέροντας μία άλλη ενδιαφέρουσα προσέγγιση στη γνώση ειδικών κλάδων του Διεθνούς Δι-

καίου. Αποτέλεσαν έναν πρωτότυπο «βραχίονα» του εκπαιδευτικού/ερευνητικού συστήματος προαγωγής του Διεθνούς Δικαίου, που επιχείρησα να οργανωθεί και λειτουργήσει στο Διεθνολογικό Τμήμα του Παντείου (Έδρα Jean Monnet «Δημοκρατία και Δικαιώματα του Ανθρώπου στην ΕΕ», Έδρα UNESCO για την «Δημοκρατία, τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και την Ειρήνη», Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης, Σεμινάριο, Ημερίδες και Διεθνείς Διασκέψεις Διεθνούς Δικαίου Ναυπλίου). Εδώ το προσωπικό στοιχείο συνάντησε το συλλογικό, αφού τα «Τετράδια» κέρδισαν γενναιόδωρα την προσχώρηση διάθεσης και συμβολής πολλών συνεργατών.

Η νέα προσπάθεια, πλέον ώριμη και ανοικτή, είναι τα «**Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής**» ενός ηλεκτρονικού, πλέον, περιοδικού θεωρίας και πρακτικής πάνω στην επικαιρότητα του Διεθνούς Δικαίου και της Διπλωματίας/Εξωτερικής Πολιτικής. Με ποικίλη ύλη θεωρίας και εφαρμογής του Διεθνούς Δικαίου, του Ευρωπαϊκού Δικαίου, για ζητήματα Διεθνών Οργανισμών και Διεθνούς Πολιτικής, με κριτικές ματιές στα διεθνή δρώμενα, καθώς και στη νομολογία, στη νομοθεσία και στη νομοθετική πολιτική. Επίσης, με αναφορές στις νέες κυκλοφορίες βιβλίων/μελετών, τη διεθνή επιστημονική κίνηση από διεθνολογική άποψη και άλλα θέματα, που συναντούν το ενδιαφέρον των νέων ερευνητών/διεθνολόγων και όχι μόνο.

Τα «Τετράδια» κυκλοφορούν ηλεκτρονικά, από τον εκδοτικό οίκο Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, τρεις (3) φορές τον χρόνο. Φιλοδοξούν να καλύψουν –έστω μερικώς– ένα χρόνιο διαπιστωμένο κενό

σ' αυτό το πεδίο επιστημονικής ερευνητικής δραστηριότητας. Φιλοξενούν συμβολές με μελέτες, άρθρα, σχόλια, βιβλιοπαρουσιάσεις κ.λπ., ύστερα από αξιολόγηση από ακαδημαϊκή επιτροπή ειδικών. Δημοσιεύονται, επίσης, και ξενόγλωσσα κείμενα στην γαλλική/αγγλική γλώσσα.

B.

Το παρόν 5° τεύχος, του Οκτωβρίου 2022, καλύπτει κυρίως διεθνείς εξελίξεις με ενδιαφέρον και σημασία από τη σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής μέχρι το φθινόπωρο του 2022, με κυρίαρχη θέση την κρίση της Ουκρανίας και τις αβεβαιότητες που προκλήθηκαν σε επίπεδο διεθνούς κοινότητας.

Ιδιαίτερης σημασίας συμβολές καταχωρούνται στο Μέρος «Επέκεινα των τύπων» με μόνο κοινό παρονομαστή αφετηριακά/αφορμή το βήμα των Διεθνολογικών Συναντήσεων Ναυπλίου.

Επιπλέον πέραν του φακέλου «Ουκρανία» –με ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις θεωρίας και πρακτικής– το τεύχος περιλαμβάνει και ορισμένες συμβολές για ζητήματα επικαιρότητας. Εδώ κείμενα σχετικά με τη Μικρασιατική Εκστρατεία/Καταστροφή του 1922, καθώς και για το Δίκαιο της Θάλασσας με την ευκαιρία των 40χρονων της Σύμβασης Δικαίου Θαλάσσης από τη σχετική συζήτηση στις Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου.

Η συμμετοχή νέων/νεότερων επιστημόνων/ερευνητών συνεχίζεται και ενισχύει την προσπάθεια στο μακρύ διεθνολογικό ταξίδι του εγχειρήματος. Μία προσπάθεια ουσιαστικής συμβολής στην ενημέρωση και μελέτη των διεθνών δρώμενων, όπου έρευνα-γνώση-κριτική συναντώνται, αποτυπώνοντας εξελίξεις δικαίου και πο-

λιτικής στη Διεθνή Δικαιοταξία, στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον Κόσμο. Σχετικά να επαναλάβω ότι ίσως, με την κρίση στις διεθνείς σχέσεις λόγω των συνεπειών της ουκρανικής σύρραξης, και της πολυεπίπεδης «αντιπαράθεσης» Δύσης/Ρωσίας με έμφαση το ευρωπαϊκό πεδίο η συγκυρία της απόλυτης «ανατροπής» των «δεδομένων», αποτελεί ακόμα μεγαλύτερη επιτακτική ανάγκη μιας άλλης νέας ανάγνωσης της Διεθνούς Πολιτικής και δράσης σε εθνικό/ευρωπαϊκό/διεθνές επίπεδο. Τα «Τετράδια» είναι/παραμένουν ανοικτά σε αυτή την πρόκληση διερεύνησης των αβεβαιοτήτων και προσεγγίσεων για τον αυριανό βηματισμό.

Η σύνθεση/κλείσιμο του τεύχους συνέπεσε με το θάνατο ενός αγαπημένου φίλου, ξεχωριστού Έλληνα της Κύπρου, του Κύπρου Χρυσοστομίδα. Ελάχιστος φόρος τιμής στη μνήμη του ήταν να αφιερώσω την αναφορά της στήλης μου στον Κύπρο, παραθέτοντας τον Πρόλογο του τελευταίου βιβλίου του που δεν πρόλαβε να δει δημοσιευμένο.

II. Σε προσωπικό τόνο/ Carnets de bord

Στέλιος Περράκης

*Ομότ. Καθηγητής και πρώην
Αντιπρύτανης Παντείου
Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας
στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Α΄ Αντιπρόεδρος Ελληνικής
Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων*

*Το κείμενο αυτό είναι
ο Πρόλογος στο βιβλίο
του Κ. Χρυσοστομίδη
«Διεθνές Δίκαιο:
Παραβίαση και Παρακμή
- Το κράτος ανδρείκελο
στην κατεχόμενη Κύπρο»,
εκδ. Ρίζες, Λευκωσία, 2022,
που κυκλοφόρησε λίγο
πριν από το θάνατό του*

In memoriam
Κύπρου Χρυσοστομίδη

1. Σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη για την παγκόσμια κοινότητα/ανθρωπότητα, την Ευρώπη, την Κύπρο και το Κυπριακό, περίοδο και συγκυρία αμφισβήτησης Αρχών και Αξιών -που προσδιόρισαν τη μεταπολεμική διεθνή δικαιοταξία- το ανά χειράς πόνημα του Κύπρου Χρυσοστομίδη αποτελεί μια ακόμα αφορμή/ευκαιρία για τον επιβαλλόμενο αναστοχασμό όσον αφορά το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας, μέσα στο αενάως μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον. Και από αυτή τη σκοπιά, η έκδοση αυτή συνιστά ένα ιδιαίτερο γεγονός, υπενθύμιση και παρακαταθήκη σημαντικών εκτιμήσεων/αξιολογήσεων για το μέλλον.

Και τούτο, γιατί ο συγγραφέας είναι μία ξεχωριστή, πολυσιδήρης προσωπικότητα της σύγχρονης Κύπρου, με μοναδικά χαρακτηριστικά και ταυτότητες: ευπατρίδης, πολύγλωσσος επιστήμονας, νομικός με γνώσεις και ήθος, διεθνολόγος της ειρήνης και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενεργός πολίτης και πολιτικός με πολύμορφη δράση. Σε μια διαρκή παρέμβαση, αρθρωμένη στην αλληλεπίδραση της πολιτικής με τις νομικές του απόψεις, ένας μαχητικός δρων που πραγματεύτηκε -όσο λίγοι- όλες τις πτυχές του Κυπριακού Ζητήματος και ιδίως την θέση της Κυπριακής Δημοκρατίας στη διεθνή δικαιοταξία, με πρόταγμα πάντα το Διεθνές Δίκαιο, μετά από την ανάδυσή της, το 1960, στην διεθνή κοινωνία. (Χαρακτηριστική η συμβολή του με τη μονογραφία του για το *The Republic of Cyprus. A Study in International Law*, Boston/Leiden, Brill|Nijhoff, 2000) Σε αυτό συνέβαλε και η βαθιά νομική του παιδεία, η γνώση του Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Δικαίου και η εμπειρία του, πολύ νωρίς, με Διεθνή Όργανα και Θεσμούς -όπως

το Συμβούλιο της Ευρώπης. Αυτή η ιδιαίτερη εξοικειώσή του με το Διεθνές Δίκαιο, τον καθοδήγησε στο βηματισμό του μέχρι σήμερα.

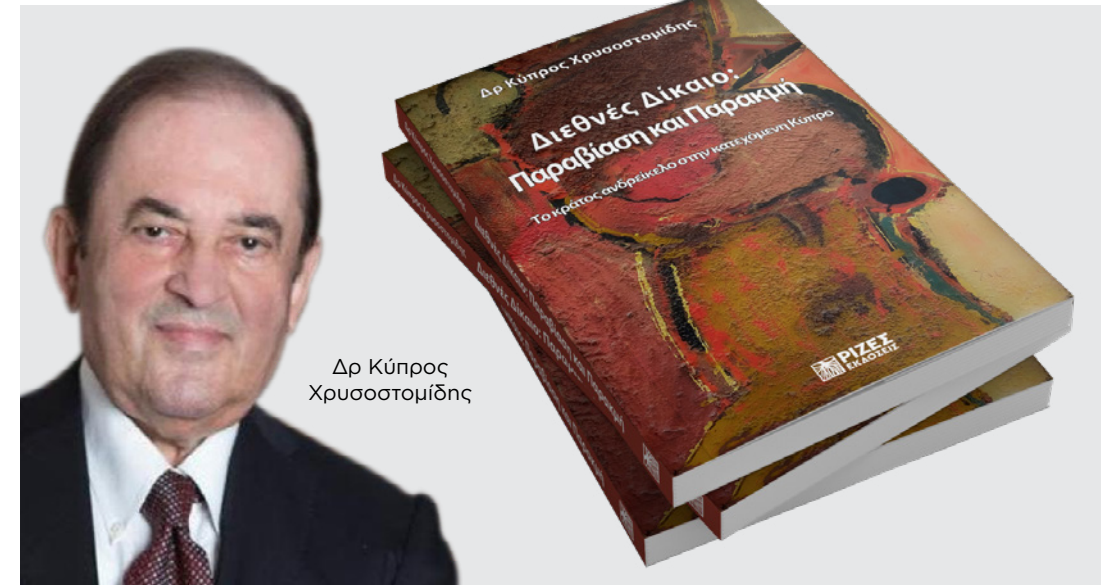
Μάχιμος δε νομικός της πράξης στην κυπριακή έννομη τάξη ως δικηγόρος, δαιτητής κ.λπ., διακρίθηκε για την ευαισθησία του επιστημονικού λόγου του, πάντοτε τεκμηριωμένου με τις αρχές και αξίες του Διεθνούς Δικαίου και του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι πρωταγωνίστησε, από νωρίς, πρωτοποριακά, για ζητήματα της Κύπρου και των πολιτών της, στις πρώτες υποθέσεις-προσφυγές σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα στο σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο Στρασβούργο, αλλά και στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Λουξεμβούργο.

2. Η παρούσα έκδοση –με τον κριτικό τίτλο να προκαλεί εξ ορισμού το ενδιαφέρον– επιβεβαιώνει απλά την πορεία αναζήτησης. Για περισσότερα από 35 χρόνια σε εγρήγορση, ο Κ. Χρυσοστομίδης στοχάζεται, συγγράφει και εκδίδει δοκίμια, μελέτες, άρθρα και βιβλία που συνιστούν έναν πλούτο για την εργογραφία σχετικά με την Κύπρο στη διαχρονική διεθνή της πορεία ως ανεξάρτητης Πολιτείας, μέλους της διεθνούς κοινότητας. Γι' αυτό, μάλιστα, σύμφωνα με τον ίδιο, η «συγγραφική δραστηριότητα δεν είναι θέμα ανάγκης, αλλά χρησιμότητας, αφού κάθε βιβλίο για την Κύπρο είναι χρήσιμο από πολλές απόψεις» (*Η Καθημερινή*, 23 Ιανουαρίου 2022). Ο ίδιος ο συγγραφέας, εξάλλου, ανήκει στην «ειδική» κατηγορία του νομικού επιστήμονα/διεθνολόγου, που επιδιώκει να «υπηρετεί» –με συνέπεια– το Διεθνές Δίκαιο, αλλά και την διεθνή πολιτική στις βασικές συνιστώσες της, έχοντας πίστη και εμπιστοσύνη για τις αρχές και αξίες που θεμελι-

ώνουν τη διεθνή δικαιοταξία.

3. Τα παραπάνω «εισαγωγικά» για τον συγγραφέα του παρόντος πονήματος, εξηγούν και δικαιολογούν την ratio μιας έκδοσης, που στοχεύει σε έναν κριτικό/δημιουργικό αναστοχασμό, όπου η αγωνία για την απραξία, την ακινησία, αλλά και μπροστά στην έντονα αντιδιεθνή στάση της κατέχουσας δύναμης, προκαλούν τη διερώτηση: ποιο το τέλος μιας πορείας εξελίξεων –που προσέλαβε πλέον δραματικά χαρακτηριστικά και έκφραση έντονης ανησυχίας, αν όχι φόβου, για το άδηλο μέλλον– και όταν τα δικαιοπολιτικά «δεδομένα» της μεταπολεμικής διεθνούς κοινότητας, ανατρέπονται; Αλλά και ενώ η εσωτερική (εθνική) πολιτική παλινδρομεί (π.χ. ΜΟΕ) και άλλα στοιχεία πολιτικής κατατείνουν –εκ του αποτελέσματος– να αποδέχονται/«νομιμοποιούν» αδιέξοδα «τετελεσμένα», δηλαδή τις διεθνείς παρανομίες της Τουρκίας. Το Διεθνές Δίκαιο δεν αλλάζει, βέβαια, έτσι. Αυτό ίσως εξηγεί και τις επιλογές του συγγραφέα, που ενυπάρχουν «σεβαστικά» στο βιβλίο του, πέρα από την έντονη κριτική του διάθεση.

Περαιτέρω, η προσωπική αναφορά στην ιδιοσυγκρασία του συγγραφέα, δικαιολογεί την θεματική εμμονή του Κ. Χρυσοστομίδη στο συγγραφικό του έργο, που ουσιαστικά ταυτοποιείται με την Κύπρο και το Κυπριακό Ζήτημα. Σε αυτό το επίπεδο, προβάλλει ένα δίπολο: από τη μια, η θέση και ο ρόλος της Τουρκίας απέναντι στην Κυπριακή Δημοκρατία στη διαχρονία της κρατικής υπόστασής της, ιδίως μετά την εισβολή και κατοχή του 1974, με την προκλητική παραβατική συμπεριφορά και, τελικά, την αναιρέση της ίδιας της νομικής προσωπικότητάς της. Από την άλλη, το δικαιοπολιτικό πλαίσιο που θεμελιώνει μέχρι σήμερα τη λειτουργία της διεθνούς κοινότητας, θεσμούς και όρ-

Δρ Κύπρος Χρυσοστομίδης

γανά της (ιδίως τα Ηνωμένα Έθνη και «ευρωπαϊκοί Οργανισμοί», Συμβούλιο της Ευρώπης και ΕΕ) και τις εφαρμογές του, θετικές και αρνητικές, στην περίπτωση της Κύπρου.

4. Ο συγγραφέας γνωρίζει άριστα τους μαιάνδρους του Κυπριακού και ξετυλίγει το μίτο του Διεθνούς Δικαίου, αναζητώντας διεξόδους με αξιοποίηση των δυνατοτήτων του ισχύοντος νομικού πλαισίου. Έχει ήδη ερευνήσει και αξιολογήσει τις εξελίξεις του Κυπριακού, την επαύριο του 1974 και τις έχει καταγράψει εκτενώς στο συγγραφικό του έργο. Παρακολουθεί κριτικά αυτές τις εξελίξεις και το *valse d'hésitation* της διεθνούς κοινότητας, κυρίως στο βηματισμό των Ηνωμένων Εθνών, ιδίως των Γενικών Γραμματέων με ιδιαίτερο ρόλο στις εκάστοτε (:) προσπάθειες «σύγκλισης», που πρακτικά, όμως, ευνοούσαν –εκ του αποτελέσματος– τουρκικές –κυρίως– θέσεις, ακόμα και εκεί που η «ορθοδοξία» του διεθνούς κανόνα δεν αφήνει περιθώρια απόκλισης. *Quid*,

επομένως, για τον συγγραφέα, όταν η περιφρόνηση Διεθνών Θεσμών, των κρατών-μελών τους, διεθνών πράξεων κανονιστικού χαρακτήρα, αποφάσεων, κανόνων/αρχών *ius cogens*, δεν εκφράζεται μόνο με μία ρητορική πλάγιου λόγου, αλλά με πράξεις που συναρθρώνουν μια αρνητική πολιτική; 5. Το ανά χειράς έργο, είναι ένα σύνθετο ιστορικό αφήγημα (μη) εφαρμογών του Διεθνούς Δικαίου. Η «απογοήτευση», γι' αυτόν τον εκ πεποιθήσεως υπερασπιστή των αρχών τους Διεθνούς Δικαίου, τον οδηγεί σε «πικρόχολο» λεκτικό «θυμό» απέναντι στις αδυναμίες της διεθνούς δικαιοταξίας για την επιβολή του Δικαίου και του σεβασμού της διεθνούς νομιμότητας. Έτσι, ο συγγραφέας, συναισθηματικά, μιλάει για «θάνατο ελπίδων» για το μέλλον, για το «όνειδος» και την ακατανόητη «ανοχή» της διεθνούς κοινότητας, που συνοψίζονται και σε αυτό που χαρακτηρίζει ως «κατάρρευση» του Διεθνούς Δικαίου. Μια διαπίστωση, που έρχεται αρκετές φορές ως επω-

δός αρνητικής συμπεριφοράς και καταστάσεων μη συμμόρφωσης ή ευθείας παραβίασης του Διεθνούς Δικαίου, χωρίς καταλογισμό και κινητοποίηση -πραγματικά- της διεθνούς ευθύνης, που αναλογεί εν προκειμένω της Τουρκίας.

Σε αυτό συντείνουν, ακόμα και μέσα από μία «επιδέξια» ή/και μονοκόμματη διπλωματική λογική/τακτική, οι ακραίες, αλλά νομικά έωλες, αβάσιμες, ακόμα και *contra legem*, απαιτήσεις/διεκδικήσεις της κατέχουσας δύναμης, παριστάνοντας την «Εγγυήτρια Δύναμη» της Κυπριακής Δημοκρατίας, την οποία, ωστόσο, δεν αναγνωρίζει (αλήθεια, η συγκεκριμένη διεθνής πράξη του 1960, ύστερα από τα γεγονότα του 1974 και τις εξελίξεις που ακολούθησαν την εισβολή και κατοχή, εξακολουθεί να ισχύει;).

6. Την ίδια στιγμή, όμως, που ο συγγραφέας αναγορεύει -δικαίως- το Διεθνές Δίκαιο ως το (μόνο;) μέσον ειρηνικής επίλυσης/διευθέτησης διαφορών και καταδεικνύει τη σημασία/αξία να ακολουθεί το ρυθμιστικό/κανονιστικό πεδίο του, στον ίδιο χρόνο που οραματίζεται ένα μέλλον για έναν καλύτερο κόσμο, από μια άλλη πλευρά, το Διεθνές Δίκαιο που υποστηρίζει και θα μπορούσε να προωθήσει λύσεις -εφόσον (θα) ήταν παρούσα και η πολιτική βούληση της Τουρκίας- αποδυναμώνεται. Είτε με νομικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις πολιτικής ορολογίας (όπως «πολιτική ισότητα») Βρετανών, Ηνωμένων Εθνών και άλλων, είτε με την απόκλιση του περιεχομένου ρυθμίσεων για τη «μετεξέλιξη» της Κυπριακής Δημοκρατίας και τη λειτουργία δικαιοκρατικών θεσμών των Κυπρίων πολιτών σε απόλυτη συμβατότητα με το Ευρωπαϊκό κεκτημένο αρχών και αξιών. Άρα; Αδιέξοδο δικαιοπολιτικό; Με έναν παγκόσμιο Οργανισμό σε πολιτική κρίση και αδυναμίες στη λήψη

αποφάσεων, αλλά και έναν Γενικό Γραμματέα «κουρασμένο» ή/και απογοητευμένο, μετά τις αποτυχημένες διπλωματικές ασκήσεις στην Ελβετία, που (προσ)καλεί σε πολιτικό ρεαλισμό, αλλά και με μια ΕΕ σε ρόλο παρακολουθηματικό και με «ανοχή» της τουρκικής «αδιαλλαξίας».

7. Ασφαλώς, η ανθρωπότητα σήμερα δοκιμάζεται με την πολυδιάστατη σύρραξη στην Ουκρανία και τις οικονομικές συνέπειές της, με τους πολλούς άμεσα αντιτιθέμενους δρώντες και έμμεσα μέσω των κυρώσεων και των αντιμέτρων. Και το μέλλον της οργανωμένης διεθνούς κοινότητας -που γνωρίζει ήδη σημαντικές τριβές/ρήξεις- να είναι αβέβαιο και με άγνωστα αποτελέσματα, σε αυτή την αντιπαράθεση Δύσης-Ρωσίας.

Συνακόλουθα, και το μέλλον του Διεθνούς Δικαίου και οι εφαρμογές του -οραματικά, ρεαλιστικά ή με άλλον τρόπο ορώμενο- θέτει αναπάντητα ζητήματα, αφού οι αποκλίσεις και η αδυναμία ή/και ατομία ανταπόκρισης στα κελεύσματα ή αναζήτησης της δίκαιης/equitable λύσης, οδηγούν σε -αν μη τι άλλο- άγνωστα πλάγια βήματα διολισθήσεων, αν όχι υπαναχώρησης, μπροστά στη διεθνή συγκυρία μιας διεθνούς κοινότητας, που κάποτε φάνταζε διαφορετική, επιδιώκοντας στόχους διεθνούς συνεργασίας και αλληλεγγύης, με έναν άλλο τόνο κ.λπ. Το Κυπριακό θα είναι, λοιπόν, και αυτό, θύμα «παράπλευρης απώλειας» αυτής της νέας κατάστασης, ή και, αντίστροφα, τα δρώμενα στην Ουκρανία και οι διεθνείς συνέπειές τους μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να επαναφέρουν «θετικά» στο προσκήνιο ζητήματα κρίσιμα για το Κυπριακό και την επίλυσή του;

8. Ιδεαλιστής μεν, αλλά και νομικός της πράξης, ο Κύπρος Χρυσοστομίδης, με αίσθηση του πολιτικού, θέτει ερω-

τήματα. Και, φυσικά, ως συλλειτουργός στη διακονία της δικαιοσύνης διεκδικεί την «χρηστή απονομή» της και διεθνώς. Και πώς θα ήταν διαφορετικά για κάποιον που, πέρα από συγκυρίες, χρησιμοποίησε ιδανικά το Διεθνές Δίκαιο προς όφελος του πολίτη-θύμα παραβιάσεων των θεμελιωδών κανόνων του Διεθνούς Δικαίου στην Κύπρο, εγείροντας ζητήματα ενώπιον της διεθνούς δικαιοσύνης ή προτείνοντας την προβολή τους, ακόμα και στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο;

Με τόλμη στις «υποθέσεις εργασίας» που διατυπώνει για αντιμετώπιση καταστάσεων, χωρίς νομικούς ακροβατισμούς, λαϊκισμούς, αλλά και με συναίσθηση της απουσίας μιας «ενιαίας και καθολικής γραμμής στην Κύπρο» -θα προσέθετα και στην Αθήνα- ως προς την ουσία των επιδιώξεων. Η ερώτηση πίσω και πέρα από την ρητορική περί «συνεννοήσεων» και «ταύτισης απόψεων», αφού π.χ. το Σχέδιο Ανάν και οι παραλλαγές του, με προβολή τους στην «Διζωνική Δικοινοτική Ομοσπονδία», κατέδειξαν τις διαφοροποιήσεις των ελληνικών και κυπριακών πολιτικών ελίτ, επισήμων και ανεπισήμων, αντιλήψεων και θέσεων, αλλά και τα συνακόλουθά τους.

9. Από την παρούσα προσέγγιση/ανάλυση μιας συνολικής καταγραφής του Κυπριακού, φαίνεται να αναδύονται δύο θέσεις του συγγραφέα. Η *πρώτη*, είναι ότι η λύση του Κυπριακού δε φαίνεται/είναι επικείμενη, ούτε ίσως στον ορίζοντα. Και τούτο, διότι η Τουρκία δεν την ήθελε πράγματι ποτέ, εμμένοντας ουσιαστικά στην αφετηριακή ακραία θέση του Ντενκτάς περί «δύο λαών» και «χωριστών κρατών» για τις δύο κοινότητες, χωρίς υπολογισμό -πέραν των νομικών δεδομένων- Ιστορίας, δημογραφικών δεδομένων και με συστηματικό εποικισμό, και έχοντας ήδη προχωρήσει σε μια

«εθνική εκκαθάριση» στο κατεχόμενο τμήμα του Νησιού. Και εδώ η όποια «υποχώρηση» από τη μη διεθνώς αποδεκτή -πλην Τουρκίας- θέση των «δύο κρατών», σε μια δυσλειτουργική δικαιοκρατικά «ΔΔΟ» και σε ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο διεθνούς θέσης και συμμόρφωσης προς το Διεθνές Δίκαιο και το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Και βέβαια, το κρίσιμο ζήτημα της ασφάλειας Κράτους και πολιτών. Η *δεύτερη*: η πεποίθηση για τη θέση και το ρόλο του Διεθνούς Δικαίου ως προς τα επιμέρους ζητήματα στην Κυπριακή Δημοκρατία και τις υποχρεώσεις όλων των διεθνών δρώντων, συμπεριλαμβανομένων των Διεθνών Θεσμών και Οργάνων (Ηνωμένα Έθνη, Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΕ), να σεβασθούν τα ίδια -κατά λόγον αρμοδιότητας- τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Διεθνές Δίκαιο και να μην αποστούν από το περιεχόμενο του στόχου τους. Υπό το πρίσμα αυτό, ενδεικτικά, ποια τα όρια εδώ από τη μη συμμόρφωση της Τουρκίας στις αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου;

10. Σε αυτό το επίπεδο, κορυφαίο ζήτημα αναδεικνύεται η *πολιτική ισότητα* και όπως αυτή οράται/ερμηνεύεται αρμοδίως και μη. Σε αυτό το πεδίο, ο συγγραφέας προβαίνει σε μια επιμελημένη προσέγγιση συναφών κειμένων των Ηνωμένων Εθνών, επειδή ακριβώς γνωρίζει καλά τη σημασία των αναφορών στην «πολιτική ισότητα» σε πράξεις οργάνων των Ηνωμένων Εθνών. Άρα, και στις θέσεις που εκφράστηκαν από τη Γενική Συνέλευση ή το Συμβούλιο Ασφαλείας, ή ακόμα και σε Εκθέσεις Γενικών Γραμματέων, που αποτελούν έκτοτε οιονεί ή δυνητικά «κεκτημένο» για τα Ηνωμένα Έθνη, άλλοτε θετικό, αλλά μπορεί και αρνητικό. Γι' αυτό, κίολας, επιχειρεί να επισημάνει -εύστοχα- και μια άλλη -διαφορετική- ανάγνωση, την ορθή, νομίζω -κατά το

Διεθνές Δίκαιο- των εν λόγω πράξεων. Έτσι, ανακαλώντας διατυπώσεις στις Resolutions της Γενικής Συνέλευσης 1092/1996, 1117/1997, 3212/1974, στην πραγματικότητα, αποδομεί μεταγενέστερες επιλεκτικές «νομιμοφανείς» προσεγγίσεις. Μια υπενθύμιση για την ανάγκη σεβασμού –και από τα Ηνωμένα Έθνη- του Διεθνούς Δικαίου και της αποφυγής αποκλίσεων απ’αυτό, το οποίο θα έπρεπε να ακολουθούν με συνέπεια. Αυτή, εξάλλου, δεν είναι και η υψηλή αντίληψη για τη λειτουργία της διεθνούς δικαιοταξίας, με συνεργασία και αλληλεγγύη και εφαρμογή αρχών και κανόνων erga omnes και σεβασμού του status ρυθμίσεων του ius cogens;

11. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, στο σημείο αυτό, να υπενθυμίσω τη σαφή θέση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στη Γνωμοδότησή του για την μονομερή ανεξαρτησία του Κοσσυφοπέδιου (2010), στην οποία, αναφερόμενο ειδικά στην Απόφαση 541/1983 του Συμβουλίου Ασφαλείας, εξήγησε ότι η παρανομία της δήλωσης ανεξαρτησίας της «ΤΔΒΚ», «δεν προέρχεται από τον μονομερή χαρακτήρα της», αλλά από το γεγονός ότι συνοδεύθηκε από παράνομη προσφυγή στη χρήση βίας ή άλλες σοβαρές παραβιάσεις κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, ιδίως με χαρακτήρα ius cogens. Ταυτόχρονα, το Διεθνές Δικαστήριο, αναφέρει την Απόφαση 1251/1999, σύμφωνα με την οποία η ρύθμιση του προβλήματος της Κύπρου «πρέπει να βασίζεται σε ένα κράτος της Κύπρου, που απολαύει μιας μόνης κυριαρχίας, διεθνούς προσωπικότητας και ιθαγένειας, η ανεξαρτησία και η εδαφική ακεραιότητα της οποίας πρέπει να είναι εγγυημένες» (παρ. 114).

12. Τέλος, σε ένα άλλο επίπεδο προσέγγισης, ο συγγραφέας επισημαίνει τους κινδύνους που εμφανίσθηκαν

για μια «νομιμοφανή» παρέκκλιση από το ισχύον Δίκαιο/πρακτική με συνέπειες στην Κύπρο, όπως π.χ. με την απόφαση *Δημόπουλος* στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Στρασβούργου. Εξάλλου, ο παρατεταμένος δικαστικός αγώνας διεκδίκησης των περιουσιών στην κατεχόμενη Κύπρο, η περίπτωση των Βαρωσίων, αλλά και η μη εκπλήρωση από την Τουρκία των υποχρεώσεων της αναφορικά με τις καταδικαστικές αποφάσεις στην Κύπρο (και για τις υποθέσεις αγνοουμένων ή/και την τέταρτη διακρατική προσφυγή *Κύπρος/Τουρκίας*) βαραίνουν σοβαρά πάνω στις δικαιοδικές διεκδικήσεις, που φαντάζουν «μετέωρο βήμα» στη σύγχρονη εξελισσόμενη δικαιοταξία μιας ανεκπλήρωτης δικαιοσύνης.

13. Ο αναγνώστης, διατρέχοντας το βιβλίο, οδηγείται αβίαστα στις σκέψεις ότι οι ρωγμές στο διεθνές σύστημα από τις συνέπειες της ουκρανικής σύγκρουσης και ο επανακαθορισμός (;) της διεθνούς δικαιοταξίας με όλους τους σημαντικούς δρώντες σε κίνηση –σε θεσμική διάταξη (Ηνωμένα Έθνη, ΕΕ, NATO κ.λπ.) ή/και όχι- δεν μπορούν να υπολογισθούν στην παρούσα/τρέχουσα περίοδο. Ο «Κόσμος» φαίνεται ότι αλλάζει, αν δεν άλλαξε ήδη. Πόσο η «ισχύς» θα επηρεάσει ακόμα περισσότερο το Δίκαιο, ή καλύτερα την εφαρμογή του; Η διερώτηση δεν τίθεται πλέον αν υπάρχει μια κρίση του Διεθνούς Δικαίου, που πλήττει και την Κύπρο/Κυπριακό, ή απειλείται «κατάρρευση» της διεθνούς δικαιοταξίας. Φυσικά, το κρίσιμο διακύβευμα παραμένει –και για την Κύπρο- εν μέσω των πολλαπλών προκλήσεων, πώς διευθετούνται, τελικά, διεθνείς διαφορές; Ακόμη και λόγω της αμφισβήτησης αποφάσεων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων (διαιτητικών, δικαστικών και άλλων), ή/και μη συμμόρφωσης προς

αυτές. Απέναντι σε καταστάσεις έντασης και τριβής με το Διεθνές Δίκαιο, που ρυμουλκούν/εκφράζουν ευθείες απειλές ή/και ρήξη με τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Υπάρχει δρόμος; Συνδιαλλαγή; Συμβιβασμός; Ή απειλή/χρήση βίας; Ή εμμονή στη διεθνή νομιμότητα που εκφράζουν ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και οι άλλες πρόνοιες του Διεθνούς Δικαίου;

Και ύστερα; Η Ιστορία δείχνει –και διδάσκει- ότι ουτοπία και ρεαλισμός συναντώνται και πέρα από την αγωνία για το αύριο ή/και την απογοήτευση για τις παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου που παραμένουν χωρίς καταλογισμό και συνέπειες. Η πρόκληση ενός *modus vivendi* παραμένει μια παρούσα/διαρκής δοκιμασία.

Για τον Κύπρο Χρυσόστομιδη, η εμμονή στις αρχές του Διεθνούς Δικαίου και το σύγχρονο δικαιοπολιτικό κεκτημένο της Ευρώπης αποτελούν μονόδρομο στην αναζήτηση ενός ειρηνικού μέλλοντος. Όπως και ότι η ισχύς/πρωταρχία του Δικαίου αφορά την Κύπρο, το Νησί του, όπως και όλη την ανθρωπότητα.

Πάφος, Μάιος 2022

Καθηγητής Στέλιος Περράκης

III. Επέκεινα των τύπων

Ο Κόσμος/η Ευρώπη μετά:
ανιχνεύοντας αβεβαιότητες

1

Τάσος Γιαννίτσας

*Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ,
Πρώην Υπουργός
Εξωτερικών*

*Ομιλία στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
25 Σεπτεμβρίου 2022*

Η αναζήτηση λύσεων σε μεγάλα προβλήματα του σήμερα και του αύριο, έχει νόημα, αν ξεκαθαρίζοντας τι πρέπει να κάνουμε, θέλουμε και να το κάνουμε. Διαφορετικά, όπως θα έλεγε σε μια υποθετική συζήτηση ο Humpty Dumpty στην Αλίκη, αν δεν ξέρεις που θες να πας, είναι αδιάφορο ποιο δρόμο θα ακολουθήσεις.

Η σημερινή ατζέντα με τα κεντρικά προβλήματα του αύριο είναι πολύ διαφορετική από αυτήν μιας ή δύο δεκαετιών πριν: περιλαμβάνει την κλιματική αλλαγή -τη μεγαλύτερη ανατροπή των τελευταίων 12.000 ετών-, το ενεργειακό, τις απειλές στην υγεία, την κλιματική μετανάστευση, την ικανότητα οικονομικής μεγέθυνσης στις νέες συνθήκες, τη δημιουργία πρωτόγνωρων ανισοτήτων, τις μεγάλες αλλαγές στη διεθνή οικονομική και πολιτική αρχιτεκτονική, τις απειλές για τη δημοκρατία και το θέμα των μορφών διακυβέρνησης. Για την Ελλάδα, επιπρόσθετα ζητήματα είναι η οικονομία, η γήρανση και τα ελληνοτουρκικά-τουρκοκυπριακά και τα θέματα εθνικής ασφάλειας. Όλα αυτά συνθέτουν ένα σύνολο με πολλές και ταυτόχρονες απειλές, αβεβαιότητες και κινδύνους, που επηρεάζουν η μία την άλλη και σηματοδοτούν μια ανατροπή υποδείγματος (paradigm reversal) και μια εποχή ισχυρών ρήξεων με το παρελθόν.

Οι δύσκολες προοπτικές που διαγράφουν οι εξελίξεις αυτές συνδέονται και με μια βαθύτερη θεώρηση: ότι η εμβληματική μορφή της μετα-αναγεννησιακής εποχής -ο Φάουστ, ο σύγχρονος άνθρωπος-, στην

απληστία του και στο μανιώδη αγώνα να επιβληθεί και να ελέγξει τον κόσμο, προκάλεσε μια βίαιη υπέρβαση των ορίων ασφαλείας του κόσμου αυτού, που έγινε μπουμέρανγκ και δημιούργησε αδιέξοδες καταστάσεις που ποτέ δεν φαντάστηκε. Αν θα καταφέρει να ανταπεξέλθει στα νέα δεδομένα και με ποιο τρόπο δεν το γνωρίζουμε ακόμα.

Οι παγκόσμιοι συλλογικοί κίνδυνοι δημιουργούν τρία σημαντικά νέα δεδομένα: πρώτον, είναι πολύ διαφορετικό μια κοινωνία να έχει να αντιμετωπίσει διάσπαρτους στο χρόνο μεμονωμένους κινδύνους από το να είναι αντιμέτωπη με ένα ευρύ φάσμα ταυτόχρονων κινδύνων. Στην περίπτωση αυτή, ο βαθμός αντιμετώπισης κάθε κινδύνου επηρεάζει παράλληλα τις δυνατότητες αντιμετώπισης των άλλων προβλημάτων, και, συνεπώς, το συνολικό πολιτικό, κοινωνικό και πολιτικό αποτέλεσμα που θα εισπράξει μια κοινωνία. Δεύτερον, σημασία έχει να δούμε όχι μόνο τις απειλές, αλλά και τις πολύπλοκες σχέσεις και αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των απειλών αυτών και τη σημασία τους στην άσκηση της πολιτικής. Τρίτον, μια κρίση δημιουργεί και ευκαιρίες, αν και συνήθως τις ευκαιρίες τις δημιουργούν οι ισχυροί για τους εαυτούς τους.

Θα αναφερθώ σε οκτώ σημεία:

1. Το πολιτικό πρόβλημα. Τα προβλήματα του «αύριο» είναι τόσο πολλά, σύνθετα και δύσκολα, ώστε, με τις σημερινές πολιτικές, ανεξάρτητα από συγκεκριμένη χώρα, κάθε κυβερνητικό σχήμα, έπειτα από κάποια λίγα χρόνια, είναι καταδικασμένο να εισπράττει τη γενική δυσφορία, ίσως και την αποτυχία, σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι στο παρελθόν. Σήμερα, η κρί-

ση των δημοκρατικών μορφών διακυβέρνησης έχει συχνά τα αίτια της στις αδυναμίες των πολιτικών ηγεσιών να αποτρέψουν μεγάλες αναστατώσεις, όπως η οικονομική ή άλλες μορφές κρίσης, να προσφέρουν στην κοινωνία όσα υπόσχονταν στο παρελθόν, και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις νέες απειλές, ιδίως να έρθουν κοντά στα προβλήματα των πιο αδύναμων. Συχνά, βλέπουμε, ότι η πολιτική επιλογή συνίσταται στη χρονική μετάθεση των προβλημάτων. Το αποτέλεσμα είναι η όξυνση αντί της βελτίωσής τους, με αποτέλεσμα τοξικές πολιτικές και κοινωνικές αντιδράσεις, και μάλιστα σε φάσεις που οι κοινωνικές συνέργειες είναι κρίσιμος όρος επιτυχίας.

Οι ίδιοι κίνδυνοι δεν συνδέονται μόνο με τη δημοκρατία, αλλά και με τους αυταρχισμούς. Αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης θα υποστούν τις ίδιες αντιδράσεις. Όμως, οι διαφορές με τη δημοκρατία είναι θεμελιακές. Πρώτον, οι αντιδράσεις καταπνίγονται για κάποιο διάστημα και έτσι τα προβλήματα διογκώνονται ακόμα περισσότερο, δεύτερον αποτυχίες στη διακυβέρνηση και αλλαγές στις πολιτικές ηγεσίες συνοδεύονται από συνθήκες ισχυρών βιαιοτήτων και πολιτικών συγκρούσεων, και τρίτον, οι πιθανότητες να γίνουν κρίσιμες λανθασμένες επιλογές με μη αναστρέψιμο κόστος για μια κοινωνία είναι, όπως πολύ καλά γνωρίζουμε και από την ιστορία μας, σημαντικά μεγαλύτερες.

2. Η κλιματική αλλαγή, το ενεργειακό, οι πολιτικές αδυναμίες θα τείνουν να αυξήσουν τις ανισότητες. Δεν μιλάμε πλέον για περιορισμένες μεταβολές της ανισότητας, όπως αυτές που γνωρίζαμε. Μιλάμε για σοβαρές αλλαγές, που θα δημιουργούν βαθιά ρήγματα στο εσωτερικό και μεταξύ των κοινωνιών.

3. Η σημερινή εποχή έχει ένα νέο χαρακτηριστικό: οι απειλές και τα προβλήματα του «αύριο» δεν ταυτίζονται με το χρόνο ενός εκλογικού κύκλου. Έχουν πολύ μακροχρονιότερο χαρακτήρα. Το σημερινό σύστημα διακυβέρνησης, που επικεντρώνεται στην τετραετία είναι απολύτως ακατάλληλο για να δώσει απαντήσεις στα μεγάλα προβλήματα, καθώς οποιοδήποτε θετικό αποτέλεσμα θα καταγραφεί πολύ αργότερα, ενώ το κόστος μιας αναγκαίας παρέμβασης θα φανεί άμεσα. Ποιες κυβερνήσεις θα θελήσουν να υποστούν αυτή τη δοκιμασία;

4. Η Ε.Ε. δημιουργήθηκε για ένα συλλογικό ευρωπαϊκό στόχο: να λειτουργήσει ενοποιητικά, προκειμένου να αμβλυθούν οι ενδο-ευρωπαϊκές αντιθέσεις και να μην ξαναβρεθεί η Ευρώπη σε συνθήκες Α' ή Β' παγκόσμιου πολέμου. Σήμερα, το σύστημα της Ε.Ε. έχει ξανά έναν εξαιρετικά επίκαιρο χαρακτήρα: να αντιμετωπίσει συλλογικές ή συστημικές απειλές -κοινωνικούς κινδύνους θα έλεγε ο Ulrich Beck-, που καμιά χώρα ή ομάδα χωρών δεν μπορεί να αντιμετωπίσει από μόνη της. Συχνά διαβάζει κανείς το ερώτημα, αν έχει μέλλον η Ευρώπη. Το ερώτημα έχει και αντίστροφη ανάγνωση: αν χώρες όπως η Ελλάδα έχουν μέλλον χωρίς την Ε.Ε., και, κυρίως, τι είδους μέλλον. Συχνά επίσης διαβάζει κανείς επικριτικές αναλύσεις για το πόσα λίγα κάνει η Ε.Ε., εννοείται σε σχέση με όσα θα ήθελε ο καθένας μας. Θα συμφωνήσω ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει μετατραπεί σε ένα βραδυκίνητο και αναποτελεσματικό μηχανισμό σε πολλά πεδία - όχι σε όλα. Αλλά και τα κράτη σε πολλές χώρες μέλη τι είναι; Επίσης, τι βαθμούς ελευθερίας δίνουμε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εμείς, οι χώρες μέλη, για να κάνει πολιτικές που θα θέλαμε. Η απάντηση είναι: ελάχιστες. Και πόσοι

συμφωνούν σε διάφορες κοινές πολιτικές; Ας σκεφτούμε τι μπορεί να κάνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο ενεργειακό ή σε κάθε μεγάλο ζήτημα, αν 27 χώρες συντάσσονται πίσω από 10 διαφορετικές λύσεις. Ας σκεφτούμε αν η Ελλάδα θα συμφωνούσε σε μια κοινή εξωτερική πολιτική, που θα καθόριζε τις πολιτικές της χώρας μας στα ελληνοτουρκικά.

Στην ουσία, επικρίνουμε ένα μη κρατικό σύστημα γιατί δεν έχει πολιτικές κεντρικού κράτους, που εμείς αρνούμαστε να του παραχωρήσουμε. Μεγάλες κουβέντες και οργανωμένες αναλύσεις δεν αρκούν να ανατρέψουν το γεγονός, ότι οι ευρωπαϊκές κοινωνίες και οι συσχετισμοί συμφερόντων κάνουν εξαιρετικά δύσκολες κοινές πολιτικές σε μεγάλα συλλογικά ή και εθνικά ζητήματα. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να βρούμε τι απαντήσεις μπορούν να εκφράσουν κοινά αποδεκτές αλλαγές στο ευρωπαϊκό σύστημα, που να επιτρέπουν την αντιμετώπιση της νέας μεγάλης εικόνας. Όσο αυτό δεν είναι εφικτό, τις απαντήσεις για εμάς πρέπει να τις δώσουμε οι ίδιοι.

5. Το μοντέλο της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης θα περάσει κρίση όχι μόνο αν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα η αδυναμία ανταπόκρισης της Ε.Ε. σε μεγάλες κοινωνικές απειλές και προσδοκίες, αλλά και αν διογκωθούν οι αποκλίσεις στις οικονομικές επιδόσεις και τις ικανότητες άσκησης πολιτικής στις επιμέρους χώρες-μέλη. Μια αύξηση των μακροοικονομικών αποκλίσεων και των ικανοτήτων μεγέθυνσης των χωρών της ευρωζώνης αυξάνει τον κίνδυνο διάρρηξης των συνεκτικών συνδέσμων που απαιτεί ένα ενιαίο νόμισμα. Όσο και αν φαίνεται απόμακρη, μια τέτοια εξέλιξη θα σήμαινε την επιστροφή σε εθνικά συστήματα οικονομικής λειτουργίας με κατακόρυφη αύξηση πολλών προβλημάτων και,

συνεπώς, των πιθανοτήτων έντασης και κατακερματισμού.

6. Η Ελλάδα χρειάζεται όσο ποτέ την Ε.Ε. για τρεις τουλάχιστον λόγους: τις ροές πόρων που της επιτρέπουν να λειτουργεί, έστω και με αναιμικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, τη στήριξη στα ελληνοτουρκικά, και την προστασία απέναντι στην πιθανότητα να μετατραπεί η χώρα σε μια ιδιαίτερη περίπτωση χρόνια ασθενούς της Νότιας Ευρώπης. Σε μια χώρα που καλλιεργεί την αντίληψη ότι το «μετά» είναι μια παραλλαγή του σήμερα, που χαρακτηρίζεται από τεράστια όρεξη αρνητισμού είτε για προσαρμογή, είτε για μορφές προνοητικής διακυβέρνησης και που στηρίζει πολλές πολιτικές της στον αυξανόμενο διεθνή δανεισμό, το συμπέρασμα είναι μονοσήμαντο: η χώρα έχει ανάγκη από την προστασία που της προσφέρει η συμμετοχή της στην Ε.Ε., καθώς η ίδια η στάση της πολιτικής και της κοινωνίας μετατρέπεται σε ισχυρό δευτερογενή κίνδυνο για ένα «μετά», που διαγράφεται όλο και δυσκολότερο.

7. Στις συνθήκες της επόμενης δεκαετίας, οι δημοκρατικές, ανοικτές, κοινωνικά προσανατολισμένες κοινωνίες έχουν την ευθύνη να μην αποτύχουν στην άσκηση της πολιτικής. Το θέμα δεν είναι αν αποτυγχάνει μια κυβέρνηση, αλλά αν οι αποτυχίες αυτές έχουν συστημικές επιπτώσεις που επηρεάζουν το πολίτευμα. Αυτό συνεπάγεται μια αυξημένη ευθύνη της δημοκρατίας να επιτύχει καλύτερα ή να αποτύχει λιγότερο, αν και το «λιγότερο» ίσως, πλέον, να είναι ανεπαρκές.

8. Μπορεί να εκτιμηθεί ότι όλα αυτά είναι κάπως ή αρκετά υπερβολικά. Θα πρότεινα τη σκέψη μήπως ισχύει το αντίθετο. Ας αναλογιστούμε την ευφορία και την αισιοδοξία που υπήρχε στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και στον κόσμο στις αρχές του νέου αιώνα, το

πόσο γρήγορα ανατράπηκε ο γνωστός κόσμος και πώς συγκρίνεται η καθημερινή πραγματικότητα και οι προοπτικές της, τότε και τώρα.

Ενεργειακές και Κλιματικές Αβεβαιότητες και Ερωτήματα

2

Γιάννης Μανιάτης

*Αν. Καθηγητής
του Πανεπιστημίου
Πειραιά, πρ. Υπουργός
Περιβάλλοντος,
Ενέργειας και
Κλιματικής Αλλαγής*

*Ομιλία στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
25 Σεπτεμβρίου 2022*

Ζούμε πλέον στις εποχές της απόλυτης αβεβαιότητας. Στις εποχές όπου η μη-κανονικότητα, είναι η νέα κανονικότητα. Όλα όσα γνωρίζαμε ως προτεραιότητες και πλαίσιο δραστηριοτήτων σε ευρωπαϊκό κι εθνικό επίπεδο, έχουν πλέον ανατραπεί. Οι γεωπολιτικές ανισορροπίες, με τη ραγδαία μεταφορά ισχύος από τη Δύση στην Ανατολή, οι νέες προτεραιότητες του παγκόσμιου δίδυμου μετασχηματισμού Πράσινη Ανάπτυξη + Ψηφιακός Μετασχηματισμός, η Κλιματική Κρίση, που πλέον είναι κραυγαλέα παρούσα με όλες τις αρνητικές της συνέπειες, η δημογραφική γήρανση της Ευρώπης, με την ταυτόχρονη πληθυσμιακή έκρηξη Αφρικής και Ινδίας, αποτελούν κάποιους από τους συντελεστές που επηρεάζουν το σήμερα και το αύριο.

Τα επόμενα 30 χρόνια, ο πληθυσμός της Αφρικής θα φτάσει τα 2 δισ., σε κοινωνίες με εξαιρετικά χαμηλό ηλικιακό μέσο όρο, αυξημένες απαιτήσεις διαβίωσης (η πληροφόρηση από το διαδίκτυο ανοίγει τις προοπτικές σε όλες τις περιοχές του πλανήτη) και ασφαλώς, σε περιπτώσεις ανυπαρξίας αντικειμενικών συνθηκών στους τόπους καταγωγής τους, με αύξηση των μεταναστευτικών κυμάτων από τη βόρεια και κεντρική Αφρική, προς την Ευρώπη. Η μεσαία τάξη, που στην Ε.Ε. και την Ιαπωνία αυξάνει ετήσια κατά 0.6%, δείχνοντας ουσιαστικά μια κοινωνική στασιμότητα στην αναπτυγμένη Δύση, αντίθετα, στις δύο πληθύτεστερες χώρες του πλανήτη, Κίνα και Ινδία, που το πληθυσμιακό τους άθροισμα πλησιάζει τα 3 δισ.

ανθρώπων, αυξάνει με τον τρομακτικό ετήσιο ρυθμό του 6%, δηλαδή δεκαπλάσιο. Αυτό έχει ως συνέπεια, νέες εξαιρετικά αυξημένες απαιτήσεις διαβίωσης, διατροφής και ενεργειακής κατανάλωσης. Χαρακτηριστικά, εκτιμάται ότι, εξαιτίας και της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας στον πλανήτη, που ιδιαίτερα στις νοτιότερες περιοχές της Ινδίας, θα φτάσει σε επίπεδα πολύ υψηλότερα από τον μέσο παγκόσμιο όρο, η χρήση μόνο των κλιματιστικών στην Ινδία, αναμένεται το 2050 να είναι της ίδιας τάξης μεγέθους, με τη σημερινή κατανάλωση ηλεκτρισμού ολόκληρης της Ε.Ε. Από την άλλη, για να αναδειχθούν κάποια από τα αντικειμενικά προβλήματα των πράσινων μορφών ενέργειας, σύμφωνα με το Bloomberg, για την παραγωγή το 2050, του 25% του αναγκαίου πράσινου υδρογόνου, θα χρειαστεί με τις σημερινές αποδόσεις φωτοβολταϊκών, να καλυφθεί μια έκταση όση η Ινδία.

Η Ενεργειακή Κρίση ανέδειξε προβλήματα και αδυναμίες που ήταν κρυμμένα κάτω από το χαλί μιας επιφανειακής ενεργειακής ευμάρειας και ασφάλειας. Οφείλουμε να δούμε πλέον κατάματα την πραγματικότητα, να εντοπίσουμε τα λάθη μας και να μάθουμε από αυτά, να σχεδιάσουμε την επόμενη δεκαετία, παράλληλα με την ανάδειξη της χώρας σε έναν σημαντικό ενεργειακό κόμβο ολόκληρης της ΕΕ.

Από την αρχή της ενεργειακής κρίσης, που είχε ξεκινήσει πριν, αλλά κορυφώθηκε με την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία στις 24/02/2022, δημιουργήθηκαν 5 βασικά ερωτήματα:

Πρώτο ερώτημα: *Μήπως να καθυστερήσουμε τις δράσεις καταπολέμησης της Κλιματικής Αλλαγής ώστε να δώσουμε προτεραιότητα μόνο στην επίλυση της ενεργειακής κρίσης;*

ΛΑΘΟΣ!

Ήδη, στον πλανήτη εμφανίζονται 7πλασιες ξηρασίες και κλιματικές καταστροφές σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Από \$50δισ/έτος τη δεκαετία του 1980, το μέσο ετήσιο κόστος των καταστροφών έχει πλέον ανέλθει στα \$200δισ/έτος. Το σύνολο των 820 φυσικών καταστροφών που καταγράφηκε το 2019, ήταν τετραπλάσιο σε σχέση με εκείνο πριν 40 χρόνια. Η επικράτηση υδρολογικών και μετεωρολογικών καταστροφών, είχε ως αποτέλεσμα συνολικές ζημιές \$2,5τρισ. παγκοσμίως τη δεκαετία 2011-2020, σε σχέση με τα μόλις \$1,6τρισ. τη δεκαετία 2001-2010, με δυσοίωνες προβλέψεις, για περισσότερους από 170εκατ. «κλιματικούς μεταναστές» μέχρι το 2050, λόγω των επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής. Η ανάγκη λοιπόν, για επιτάχυνση –και όχι πια, απλώς συνέχιση– των δράσεων κατά της Κλιματικής Αλλαγής είναι πιο εμφανής από ποτέ.

Σε αυτή την πορεία, η Ελλάδα μπορεί να περηφανεύεται ότι από το 2014 κατάφερε να ανέλθει στην 6^η καλύτερη παγκόσμια θέση στην κατά κεφαλήν παραγωγή ηλεκτρισμού από φωτοβολταϊκά, αγγίζοντας σε ποσοστό το 9%, πολύ πιο πάνω από το παγκόσμιο (3,9%) αλλά και από το ευρωπαϊκό (5,5%) μέσο όρο, και στην 6^η καλύτερη θέση της ΕΕ μαζί με τη Γερμανία, στην παραγωγή ηλεκτρισμού από φωτοβολταϊκά κι αιολικά. Το εξαιρετικό αυτό επίτευγμα υλοποιήθηκε στη χειρότερη δημοσιονομική κρίση που πέρασε η χώρα, την περίοδο 2010-2014 αποδεικνύοντας ότι ακόμη και στις χειρότερες συνθήκες, οι δράσεις κατά της κλιματικής αλλαγής μπορούν και πρέπει να αποτελούν την πρώτη αναπτυξιακή προτεραιότητα.

Δεύτερο Ερώτημα: *Ήταν επαρκές το ευρωπαϊκό Green Deal ως συνολική ενεργειακή στρατηγική της ΕΕ;*

ΟΧΙ!

Πολύ απλά διότι το δόγμα της βιώσιμης ενέργειας απαιτεί εκτός από τις πολιτικές για την παραγωγή όσο το δυνατόν περισσότερης πράσινης ενέργειας και μετάβασης σε ένα ανθρακοποιημένο οικονομικό και παραγωγικό μοντέλο, παράλληλα και ταυτόχρονα, με την ίδια απολύτως προτεραιότητα, πρέπει να συνυπάρχουν και να ασκούνται πολιτικές και στους άλλους δύο σημαντικούς ενεργειακούς πυλώνες: α) την **Ενεργειακή Ασφάλεια**, που σημαίνει τροφοδοσία σε ενεργειακά αγαθά από πολλές εναλλακτικές πηγές, μέσω πολλών εναλλακτικών δρόμων, αρχή η οποία παραβιάστηκε βίαια τα τελευταία χρόνια, αφού η εξάρτηση της ΕΕ από το ρωσικό φυσικό αέριο έφτασε το 40%, με τις συνέπειες αυτής της εξάρτησης να τις βιώνουμε σήμερα και β) **καταπολέμηση της Ενεργειακής Φτώχειας**, με άλλα λόγια τόσο για τα νοικοκυριά όσο και για τις επιχειρήσεις να υπάρχουν ανεκτές και ανταγωνιστικές τιμές ενέργειας, ανεκτές τόσο για τις οικονομικές δυνατότητες και των φτωχότερων νοικοκυριών, όσο και για τη δυνατότητα ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων με τις αμερικανικές και κινεζικές ανταγωνίστριές τους, όπου το κόστος ενέργειας και οι δημόσιες επιδοτήσεις δημιουργούν πολύ πιο ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον.

Τρίτο Ερώτημα: *Μπορεί η Ευρώπη να αποκτήσει μεγαλύτερη ενεργειακή ανεξαρτησία;*

ΠΡΟΦΑΝΩΣ ΝΑΙ!

Μέσα από την ταχύτερη δυνατή επέκταση των πράσινων μορφών ενέργειας, με ταυτόχρονη όμως ανάπτυξη, για τουλάχιστον τα επόμενα 30

χρόνια, των γηγενών ευρωπαϊκών ενεργειακών πόρων, κυρίως του φυσικού αερίου. Σήμερα, το **82,5%** του παγκόσμιου ενεργειακού ισοζυγίου προέρχεται από **ορυκτά καύσιμα**. Συνολικά, τα δύο πιο ρυπογόνα, ο άνθρακας και το πετρέλαιο, αθροίζουν το 58% της παγκόσμιας ενεργειακής κατανάλωσης και μόνο η προσπάθεια απομάκρυνσης του άνθρακα και του πετρελαίου (και η υποκατάσταση τους σε σημαντικό βαθμό από το λιγότερο ρυπογόνο φυσικό αέριο), θα απαιτήσει τεράστια προσπάθεια, τόσο σε θεσμικό κι επιχειρησιακό επίπεδο, όσο και σε καθαρά οικονομικό. Τα σημαντικά περίπου \$630δισ που επενδύονται διεθνώς σε δράσεις πράσινης ενέργειας, αν θέλουμε να απανθρακοποιήσουμε τις οικονομίες το 2050, θα πρέπει να δεκαπλασιαστούν, φθάνοντας την περίοδο 2030-2040, στο ύψος των \$6τρισ ετησίως. Τα κονδύλια αυτά προφανώς, δεν υπάρχουν με τις σημερινές χρηματοοικονομικές συνθήκες. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να διαμορφωθεί ένα παγκόσμιο «**Κλιματικό Bretton Woods**», μια παγκόσμια χρηματοοικονομική συμφωνία, προκειμένου, ουσιαστικά οι πλούσιες χώρες του πλανήτη να χρηματοδοτήσουν τόσο τις εθνικές πράσινες μεταβάσεις τους, όσο και τις προσπάθειες των αναπτυσσόμενων χωρών και αναδυόμενων οικονομιών, για τη δική τους πράσινη μετάβαση.

Τέταρτο ερώτημα: *Μπορεί η Ελλάδα να γίνει ένα νέος και σύγχρονος, ευρωπαϊκός ενεργειακός κόμβος;*

ΝΑΙ!

Η Ευρώπη διαχρονικά επιλέγει, λανθασμένα, να μειώνει την εγχώρια παραγωγή του δικού της φυσικού αερίου. Αρκεί να αναφέρουμε ότι από το 2015 έως το 2021, η εγχώρια παραγωγή της, μειώθηκε κατά 34,9%, από 145bcm

(2015) στα μόλις 94bcm (2021), με προβλέψεις για περαιτέρω μείωση έως το 2030 στα μόλις 32bcm. Κατά συνέπεια, μεγαλώνει την εξάρτησή τις από εισαγωγές φυσικού αερίου – μια αυτοκαταστροφική στρατηγική!

Πριν την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, οι ευρωπαϊκές εισαγωγές φυσικού αερίου από τη Ρωσία έφταναν το ποσοστό του 40%, αλλά πλέον η εξάρτηση αυτή μετά τις κυρώσεις, μειώθηκε στο 7%, αλλά με ταυτόχρονη αλλαγή του ποσοστού εξάρτησής της, από εισαγωγές LNG, από τρίτες χώρες. Πρακτικά το ποσοστό της εξάρτησης της Ευρώπης δεν άλλαξε ποτέ, απλά μεταφέρθηκε!

Η ανάγκη λοιπόν, για αύξηση της εγχώριας παραγωγής φυσικού αερίου είναι πιο επιτακτική από ποτέ. Η τεράστια ενεργειακή κρίση που βιώνει η Ευρώπη, αναδεικνύει μια ιστορική ευκαιρία για την Ελλάδα, ώστε να αποτελέσει μια νέα πηγή τροφοδοσίας της ΕΕ με φυσικό αέριο. Οι υδρογονάνθρακες που υπάρχουν στις ελληνικές θάλασσες κυρίως στη νότια Κρήτη και το Ιόνιο, που σύμφωνα με την Ελληνική Διαχειριστική Εταιρία Υδρογονανθράκων – ΕΔΕΥ, «στις θαλάσσιες περιοχές του Ιονίου και νοτίως και δυτικώς της Κρήτης, οι εντοπισμένες δομές θα μπορούσαν να φιλοξενούν αποθέματα της τάξης των 2.000bcm φυσικού αερίου, ή 12 δις βαρελιών ισοδύναμου πετρελαίου», ακαθάριστης αξίας (προ-κρίσης) €250δισ, θα πρέπει να είναι η πρώτη και κύρια εθνική προτεραιότητα. Με την ετήσια κατανάλωση της Ελλάδας να φτάνει τα μόλις 6 bcm/έτος, γίνεται αντιληπτό ότι η Ελλάδα κατορθώνει να έχει επάρκεια και μεγάλο πλεόνασμα για να τροφοδοτήσει την Ευρώπη αντικαθιστώντας, σε μεγάλο ποσοστό, την εξάρτησή της από εισαγωγές από τρίτες χώρες, και καθιστώντας την,

ταυτόχρονα έναν από τους μεγαλύτερους ενεργειακούς-γεωπολιτικούς παίκτες της Μεσογείου.

Πέμπτο ερώτημα: *Μπορεί η Ελλάδα να δημιουργήσει θέσεις εργασίας τόσο σε πράσινες μορφές ενέργειας, όσο και σε φυσικό αέριο, με ταυτόχρονη υποστήριξη των εθνικών κυριαρχικών της δικαιωμάτων;*

Η ύπαρξη των ελληνικών υδρογονανθράκων μπορεί να δημιουργήσει μεγάλα έσοδα. Έτσι, αναφορικά σε μια τάξη μεγέθους, ενός μικρού κοιτάσματος των 80bcm και σε βάθος μικρότερο των 2.000μ, η συνολική αξία φθάνει τα \$21δισ, με τα αναμενόμενα συνολικά έσοδα του δημοσίου να ανέρχονται περίπου στα \$10δισ και τα έσοδα της Περιφέρειας στην οποία εντοπίζεται το κοιτάσμα, \$1,5δισ (σε βάθος 25ετίας). Αξίζει να σημειωθεί, ότι με τη νομοθέτηση το 2013 του **Εθνικού Λογαριασμού Κοινωνικής Αλληλεγγύης Γενεών** (Ν. 4162/2013), το σύνολο των εσόδων από υδρογονάνθρακες προορίζεται για στήριξη του εθνικού ασφαλιστικού συστήματος, των ερευνητικών προγραμμάτων από ελληνικά ερευνητικά ιδρύματα ή ΑΕΙ, καθώς και δράσεων πράσινης ανάπτυξης στις περιφέρειες, όπου εντοπίζονται κοιτάσματα.

Το σπουδαίο του εγχειρήματος πέραν των καθαρών εσόδων από την αξιοποίηση του φυσικού αερίου, είναι η δημιουργία ενός νέου **βιομηχανικού cluster**, που να αξιοποιεί έρευνες υδρογονανθράκων, κατασκευή αγωγών, ναυπηγοεπισκευαστικές δραστηριότητες, βιομηχανία μετάλλου, υποθαλάσσια ηλεκτρική διασύνδεση κωρών, με ταυτόχρονη δημιουργία χιλιάδων νέων καλοπληρωμένων θέσεων εργασίας σε τεχνικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο. Η προώθηση των ερευνών υδρογονανθράκων

με τις αναγκαίες υποδομές (εξέδρες άντλησης, λιμενικές υποδομές, εργασίες συντήρησης και αναβάθμισης, κ.α.) καθώς και η κατασκευή των αγωγών φυσικού αερίου (IGB, EASTMED, κ.α.) όπως και τα υποθαλάσσια καλώδια σύνδεσης της Ελλάδας με π.χ. Ισραήλ, Αίγυπτο, μπορούν να βασιστούν στην εξαιρετική υποδομή και τεχνογνωσία της Ελλάδας σε θέματα ναυπηγείων (π.χ. Σκαραμαγκάς, Ελευσίνα, Νεώριο), καθώς και στην παγκόσμιου επιπέδου Βιομηχανία Μετάλλου της χώρας (Σωληνουργεία Κορίνθου/ΒΙΟΧΑΛΚΟ) και των καλωδίων (π.χ. FULGOR).

Η Ελλάδα μπορεί να δημιουργήσει πρωτοπορία και σε τομείς εξοικονόμησης ενέργειας, όπως κάνει ήδη από το 2014, που κατέχει τη 2^η καλύτερη ευρωπαϊκή θέση με το πρόγραμμα «Εξοικονομώ κατ' Οίκον». Διαθέτει μερικές από τις καλύτερες στην παγκόσμια κατάταξη, βιομηχανίες κατασκευής ηλιακών θερμοσιφώνων (οι οποίοι εξοικονομούν το 30% της οικιακής κατανάλωσης ρεύματος), βιομηχανίες μπαταριών (Sunlight στην Ξάνθη), εταιρίες προστασίας από αυξομειώσεις τάσεων (Raycar στη Δράμα) και εταιρίες παραγωγής έξυπνων μετρητών-συστημάτων αυτοματισμού.

Τώρα, είναι η στιγμή να διαμορφωθεί στην ενέργεια **ένας νέος ελπιδοφόρος τομέας εθνικής οικονομίας**, στην καρδιά της παραγωγής εθνικού πλούτου με βάση ελληνικές εταιρείες-παραγωγούς, δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας και με ταυτόχρονη αξιοποίηση των φυσικών πόρων που διαθέτει η πατρίδα μας. Η **γεωπολιτική σπουδαιότητα** των φυσικών μας πόρων είναι προφανής. Τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα κατοχυρώνονται ακόμη περισσότερο, τόσο λόγω των επενδυτών-εταιρειών που έχουν

επενδύσει στην εξόρυξη των υδρογονανθράκων της περιοχής, όσο και από τη σπουδαιότητα που μπορεί να διαδραματίσει η χώρα, **στην Ενεργειακή Ασφάλεια και Τροφοδοσία ολόκληρης της Ευρώπης.**

Επισκόπηση αντιλήψεων περί της δικαιοσύνης*

3

Κωνσταντίνος
Μαυριάς

Πρόεδρος
Επιστημονικού
Συμβουλίου Βουλής
των Ελλήνων,
Ομότ. Καθηγητής
Συνταγματικού Δικαίου
στη Νομική Σχολή του
Πανεπιστημίου Αθηνών

«Ο πολιτισμός της Ευρώπης στηρίζεται στο γεγονός ότι οι Έλληνες ανακάλυψαν τις διάφορες μορφές αυτής της τάξης [του κόσμου]: για τη νόση είναι η νομοτέλεια, για τις αισθήσεις είναι η ομορφιά, για το δραστήριο πνεύμα η δικαιοσύνη. Η πίστη ότι υπάρχει αλήθεια, ομορφιά και δικαιοσύνη, παρόλο που η παρουσία τους στον κόσμο μας δεν είναι αμιγής, αποτελεί την αθάνατη κληρονομιά των Ελλήνων που ακόμη και σήμερα διατηρεί της αξία της» (Bruno Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1981, σελ. 347).

Στο κείμενο αυτό γίνεται αναφορά, εν συντομία και, κατ' ανάγκην, επιλεκτικά, σε σκέψεις που διατυπώθηκαν, ανά τους αιώνες, για τη Δικαιοσύνη, ως πρώτιστο αίτημα των ανθρώπων όσον αφορά τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ τους, όπως και έναντι αυτών που αποφασίζουν για τα κοινά, και η οποία υπήρξε κεντρικό θέμα της φιλοσοφίας των αρχαίων Ελλήνων, όπως και του φιλοσοφικού στοχασμού των Ρωμαίων. Μέχρι τον εικοστό αιώνα, άλλωστε, περίοδο συστηματοποίησης της σχετικής έρευνας υπό τη μορφή θεωριών που εκπορεύονται από διάφορες σχολές σκέψης, η αναζήτηση του περιεχομένου της δικαιοσύνης είναι έργο στοχαστών στο πλαίσιο, ενίοτε, ενός ευρύτερου φιλοσοφικού πεδίου. Η παρουσίαση που ακολουθεί διαιρείται σε επτά παραγράφους, αρχής γινομένης από τους αρχαίους Έλληνες ποιητές και φιλοσόφους.

* Το κείμενο αποτελεί την αντιφώνηση του υπογράφοντος, με περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος, κατά την επίδοση σε αυτόν την 24^η Σεπτεμβρίου 2022 -στο πλαίσιο των XVII Διεθνολογικών Συναντήσεων Ναυπλίου 2022- του βραβείου του Δήμου Ναυπλιέων «Αναστάσιος Πολυζωίδης - Γεώργιος Τερτσέτης για τη Δικαιοσύνη και το Δίκαιο».

1. Αρχαία ελληνική γραμματεία: η δικαιοσύνη ως αρετή και ο αντίλογος των σοφιστών

Σε μία πρωτότυπη στο είδος της μονογραφία της σύγχρονης ελληνικής βιβλιογραφίας αναδεικνύεται, διεξοδικά, η σχέση της γένεσης του δικαίου με την αρχαιοελληνική ποίηση¹, στην οποία επισημαίνεται, μεταξύ άλλων, ότι «[ο] Όμηρος, αλλά και ο Ησίοδος παρά τον πρωταγωνιστικό ρόλο που αποδίδουν στους θεούς και παρά την στήριξη του δικαίου στη δική τους αυθεντία και εξουσία, σαφώς και ενσυνείδητα προβάλλουν τη δικαιοσύνη ως «κοινωνική αρετή». Η ανθρωποκεντρική δηλαδή τάση, που αργότερα θα εκδηλωθεί απροκάλυπτα και με ενάργεια από ωρισμένους (...) από τους ποιητές του τραγικού κύκλου, ενυπάρχει εν σπέρματι στην επική σκέψη του Ομήρου²». Ο γενετικός ρόλος της ποίησης για τους νομικούς θεσμούς καθίσταται προφανής από την εμπλοκή, στον ποιητικό λόγο, εννοιών και θεσμών του δικαίου με τη θεϊκή τάξη. Στη μυθογένεση της έννοιας της δικαιοσύνης πρωταγωνιστούν η Θέμις, ως ενσαρκώνουσα «τους κα-

νόνες συμβίωσης των (...) φύλων και γενικά τους κανόνες συμβίωσης των θεών και των ανθρώπων [δηλαδή] (...) την πιο αρχέγονη εμφάνιση έννομης τάξης³». Από τον γάμο του Δία και της Θέμιδας γεννιούνται τρία παιδιά, μεταξύ των οποίων η Δίκη, η θεσμοποίηση της δικαιοσύνης⁴. Την πραγμάτωση του κανόνα δικαίου, δηλαδή την απόδοση δικαιοσύνης, διασφαλίζει η Νέμεσις⁵.

Η απελευθέρωση του δικαίου από θεοκρατικές θεμελιώσεις επέρχεται, στην αρχαία ελληνική τραγωδία, από τους Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη, όταν ο άνθρωπος παρίσταται και ως δικαιοθέτης⁶.

Ως αρετή εννοούν τη δικαιοσύνη και οι μείζονες αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι.

Ο Πλάτων⁷ την ερευνά ως μείζον θέμα στο έργο του. Στην *Πολιτεία* (332b-332c), (διάλογος *Σωκράτης* και *Πολέμαρχου* για την κατά τον *Σιμωνίδη* έννοια της δικαιοσύνης) λέγει ο *Σωκράτης*: «Διευτύπως λοιπόν, καθώς φαίνεται, ο Σιμωνίδης, σαν ποιητής που είναι, κάπως αινιγματικά το δίκαιο γιατί είχε στο νου του, κατά πάσαν πιθανότητα, ότι δίκαιο είναι ν' αποδίδει κανείς στον καθένα εκείνο που του αρμόζει⁸, και αυτό το ονόμασε εκείνος

1. Στέφανος Ι. Δεληκωστόπουλος, *Γένεση του δικαίου και αρχαιοελληνική ποίηση*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.

2. *Όπ. παρ.*, σελ. 33.

3. *Αυτ.*, σελ. 63.

4. *Αυτ.*, σελ. 79.

5. *Αυτ.*, σελ. 81 και επ.

6. *Αυτ.*, σελ. 145 και επ.

7. 427-347 π.Χ.

8. Ο ορισμός αυτός έχει δεχθεί δριμεία κριτική από τον Hans Kelsen. Κατά την άποψη την οποία υποστηρίζει στο έργο του *Τι είναι δικαιοσύνη*; Β' έκδοση, 2019, εκδόσεις Αντίποδες, μετάφραση από τα γερμανικά του Θεοδωρή Δρίτσα, «(...) το κρίσιμο ερώτημα τι τέλος πάντως δικαιούται (...) καθένας να θεωρεί «προσήκον», παραμένει αναπάντητο. Γ' αυτό η αρχή το *προσήκον εκάστω* μπορεί να εφαρμοστεί μόνο υπό την προϋπόθεση ότι έχει απαντηθεί εκ των προτέρων το ερώτημα αυτό. Και το ερώτημα μπορεί να απαντηθεί μόνο μέσα σε μια κοινωνική τάξη η οποία συγκροτείται ως μια θετική ηθική ή έννομη τάξη μέσω του εθίμου ή της νομοθεσίας. Συνεπώς, ο τύπος το *προσήκον εκάστω* μπορεί να χρησιμο-

με άλλη έκφραση: το οφειλόμενο^{9,10}». Στον *Πολιτικό* (294a-295a) γίνεται, επίσης, λόγος περί του ότι δικαιοσύνη είναι «ἀκριβῶς ἐνὶ ἐκάστω τὸ προσήκον ἀποδιδόναι», σε άλλο δε σημείο της *Πολιτείας* (368e-369a), στον διάλογο Σωκράτη και Αδειμάντου, η δικαιοσύνη νοείται ως ιδιότητα ἐμφυτη στον ἄνθρωπο, αλλά και ως διαμορφούμενη στην κοινωνία: «Παραδεχόμεστε ὅτι ὑπάρχει δικαιοσύνη καὶ ἐνὸς ἀτόμου καὶ δικαιοσύνη μιᾶς ὁλόκληρης πόλεως; – Τὸ παραδεχόμεστε – Ἡ πόλις δὲν εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ ἓνα ἄτομο; – Μεγαλύτερη. – Ἴσως λοιπὸν μέσα στὸ μεγαλύτερο νὰ ὑπάρχη περισσότερη δικαιοσύνη καὶ πιὸ εὐκολοδιάκριτη. Ἄν θέλετε λοιπὸν, ἄς ἀναζητήσουμε πρῶτα μέσα στὶς πόλεις τί πραγματικά εἶναι αὐτὴ κατόπιν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ὅς ἐξετάσουμε μέσα (σε) κάθε ἄτομο τί εἶναι, διακρίνοντας τὴν ὁμοιότητα τοῦ μεγαλύτερου στὸν τόπο τοῦ μικρότερου^{11,12,13}». Στον *Γοργία* (503e, 504d), ἐξ ἄλλου, τὴν ὀρίζει ως ἐπιδίωξη ἀρ-

μονίας (ομιλεῖ ο Σωκράτης): «Κοίταξε, παραδείγματος χάριν, τοὺς ζωγράφους, τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς ναυπηγοὺς καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους τεχνίτας, οἷονδήποτε θελήσης, κοίταξε (...) κάθε τεχνίτην μὲ ποῖαν τάξιν διευθετεῖ τὰ μέρη τῆς ἐργασίας του καὶ πῶς σπουδάζει τὸ κάθε μέρος νὰ προσαρμόζεται καὶ νὰ ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ ἄλλο, ἕως ὅτου τὸ ὅλον ἀπαρτίσῃ πρᾶγμα τι ὠραιότατον διὰ τὴν χάριν καὶ ἄρμονίαν (...) Ἡ τάξις καὶ ἡ ἄρμονία ἐν τῇ ψυχῇ ὀνομάζονται «νόμιμον» καὶ «νόμος» (...) καὶ ταῦτα (...) εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη (...)^{14,15}». Περαιτέρω, στους *Νόμους* (631c), ἀναφέρει τα στοιχεῖα που τὴ συγκροτοῦν: «ἀπὸ τα θεϊκά ἀγαθὰ, ἀγαπητέ μου, ἡγεμονεύει τὴν πόλιν τινὰ καὶ ἐρχεται πρῶτο νὰ φρονήσει, δεύτερο νὰ μετριοπαθῆς διὰ τὴν ψυχῆς συνουδευόμενῃ ἀπὸ εὐφυῖα, ἀπὸ αὐτὰ δε, ἀφοῦ ἀναμικθοῦν με τὴν ἀνδρεία, παραγεται ὡς τρίτο ἀγαθὸ νὰ δικαιοσύνη^{16,17}». Ἀκόμη, στον *Πρωταγόρα* (323a-323c), ὁ μέγας

σοφιστής φέρεται λέγων τα ἐξῆς ὡς πρὸς τὴν ἐμφυτὴν ἰκανότητα του ἀνθρώπου, που ἀποκαλεῖται δικαιοσύνη, νὰ μετέχει τῆς ἀρετῆς: «Και, γιὰ νὰ μὴ σου μπεῖ στο μυαλό ὅτι σ' ἐξαπάτησα λέγοντας πῶς ὅλοι πιστεύουν πραγματικά ὅτι (...) κάθε ἄνθρωπος ἔχει μερίδιο στὴ δικαιοσύνη καὶ γενικά σε κάθε πολιτικὴ ἀρετῆ, ἀκούσε κι αὐτὴ τὴν ἀπόδειξη. Διπλαδὴ στ' ἄλλα χαρίσματα –κατὰ τα λεγόμενά σου– ἀν κάποιος λόγου χάριν καμαρώνει ὅτι εἶναι καλὸς στὸ παίξιμο τοῦ αὐλοῦ ἢ σε κάθε ἄλλη τέχνη, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι, οἱ ἄλλοι ἢ τὸν παίρνουν στὸ ψιλό ἢ θυμῶνουν, καὶ οἱ συγγενεῖς του τὸν παίρνουν κατὰ μέρος καὶ τὸν συμβουλεύουν, ὡς νὰ εἶναι τρελός. Τὸ ἀντίθετο ὅμως συμβαίνει με τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴς ἄλλες πολιτικὴς ἀρετῆς: περὶ ὅτι ξέρουν πῶς κάποιος εἶναι ἀδίκος· ε, μολοντούτο, ἀν αὐτὸς λέει τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ ἄτομό του μπροστὰ σ' ὅλο τὸν κόσμον, αὐτὸ το ὁποῖο στὴν προηγούμενη περίπτωση τὸ θεωροῦσαν φρονιμάδα –το νὰ λέει κανεὶς τὴν ἀλήθεια– τώρα τὸ θεωροῦν τρέλα· καὶ λένε ὅτι ὅλοι πρέπει νὰ ἰσχυρίζονται πῶς εἶναι δίκαιοι –εἶναι δὲν εἶναι– διαφοροτικά, ὅτι εἶναι τρελὸς αὐτὸς που δὲν παριστάνει τὸν δίκαιο. Τόσο πολὺ εἶναι ἀπαραίτητο ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεση νὰ ἔχουν με κάποιον τρόπο τὸ μερίδιό τους σ' αὐτὴ ἢ, στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ν' ἀποκλειστούν ἀπὸ τὴν κοινωνία^{18,19}». Τέλος (*Πολιτεία*, 358e-359b), στὸν διάλογό

του με τὸν Σωκράτη, λέγει ὁ Γλαῦκων, νοώντας τὴν οὐσία τῆς δικαιοσύνης ὡς προϊόν συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων, μεταξύ δίκαιου καὶ ἀδίκου: «Εἶναι, λέγουν, ἀπὸ τὴ φύση καλὸ πρᾶγμα νὰ ἀδικεῖ κανεὶς, ἀλλὰ κακὸ νὰ ἀδικεῖται, καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερο κακὸ ἀπ' ὅτι εἶναι καλὸ ν' ἀδικεῖ ὥστε οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ με τὸ ν' ἀδικοῦν καὶ νὰ ἀδικοῦνται μεταξύ τῶν ἐδοκίμασαν καὶ τα δυο, ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶχαν τὴ δύναμιν οὔτε ν' ἀποφεύγουν τὴς ἀδικίας τῶν ἄλλων, οὔτε οἱ ἴδιοι ν' ἀδικοῦν, ἐσχημάτισαν τὴν ἰδέαν πῶς εἶναι συμφερότερο νὰ συμφωνήσουν μεταξύ τους μῆτε ν' ἀδικοῦν μῆτε ν' ἀδικοῦνται· καὶ ἀπὸ τότε ἀρχισαν νὰ βάζουν νόμους καὶ νὰ κάνουν συμφωνίες μεταξύ τους, καὶ νὰ ὀνομάζουν δίκαιο καὶ νόμιμο ἐκεῖνο που προστάζει ὁ νόμος· καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ γέννησις καὶ ἡ οὐσία τῆς δικαιοσύνης, που εἶναι τὸ μέσο μεταξύ τοῦ καλύτερου, διπλαδὴ ν' ἀδικεῖ κανεὶς χωρὶς νὰ παθαίνει τίποτα, καὶ τοῦ χειρότερου, διπλαδὴ νὰ μὴν ἔχει κανεὶς τὴ δύναμιν νὰ ἐκδικεῖται ὅταν τὸν ἀδικοῦν· τὸ δίκαιο λοιπὸν, που εἶναι τὸ μέσο αὐτῶν τῶν δυο, ἰκανοποιεῖ ὅχι ἐπειδὴ εἶναι ἀφραυτοῦ καλὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἀδυναμία πολλῶν νὰ ἀδικοῦν τὸ κάνει νὰ το τιμῶν γιὰ τέτοιο· γιὰτὶ ἓνας που μπορεῖ νὰ κάνει τὸ ἀδικο καὶ εἶναι πραγματικῶς ἀντρας, ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ῥθει με κανένα σε τέτοιο συμβιβασμό, ὥστε μῆτε ν' ἀδικεῖ μῆτε ν' ἀδικεῖται· γιὰτὶ αὐτὸ θὰ ἴταν

ποιηθεῖ γιὰ τὴ δικαιολόγησις κάθε δυνατῆς κοινωνικῆς τάξης, καπιταλιστικῆς ἢ σοσιαλιστικῆς, δημοκρατικῆς ἢ αὐταρχικῆς. (...) Δείχνει ὅμως ἐπίσης ὅτι αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς τῆς δικαιοσύνης δὲν ἔχει ἀπολύτως καμία ἀξία, ἀφοῦ δὲν μας βοηθᾷ νὰ προσδιορίσουμε μιὰ ἀπόλυτη ἀξία, ἢ ὅτι δὲν μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ ταυτίζεται με τὴς ἀπλῶς σχετικῆς ἀξίες που μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ μιὰ θετικὴ ἢ ἐννομη τάξιν».

9. «Ἡνίξατο ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, ὡς εἴοικεν, ὁ Σιμωνίδης ποιητικῶς τὸ δίκαιον ὃ εἶη. διεννοεῖτο μὲν γάρ, ὡς φαίνεται, ὅτι τοῦτ' εἶη δίκαιον, τὸ προσήκον ἐκάστω ἀποδιδόναι, τοῦτο δὲ ὠνόμασεν ὀφειλόμενον».
10. Ἀπόδοσις στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Ι. Γρυπάρη.
11. «Ἐγὼ σοι, ἔφη, ἐρῶ. Δικαιοσύνη, φησὶ, ἐστὶ μὲν ἀνδρὸς ἐνός, ἐστὶ δὲ που καὶ ὅλης πόλεως; Πάνου γε, ἢ δ' ὅς Οὐκοῦν μείζον πόλις ἐνός ἀνδρός; Μείζον, ἔφη. Ἴσως τοίνυν πλείων ἂν δικαιοσύνη ἐν τῷ μείζονι ἐνεῖη καὶ ῥᾶν καταμαθεῖν. εἰ οὖν βούλοσθε, πρῶτον ἐν ταῖς πόλεσι ζητήσωμεν ποῖόν τί ἐστὶν· ἔπειτα οὕτως ἐπισκεψώμεθα καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστω, τὴν τοῦ μείζονος ὁμοιότητα ἐν τῇ τοῦ ἐλάττονος ἰδέᾳ ἐπισκοποῦντες (...)».
12. Ἀπόδοσις στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Ἀνδρ. Παπαθεοδώρου, ἐκδόσεις Πάπυρος, 1960.
13. Ὁ Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήναι 1980, σελ. 64, παρατηρεῖ: «(ἀ)ρχή, κατ' ἐξοχὴν καθοριστικὴ τῆς ὀρθῆς πολιτείας εἶναι ἡ «δικαιοσύνη» (...) καλύπτει κάθε ἄνθρωπο καὶ σὰν σκοπὸ καὶ σὰν λειτουργὸ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ εἶσι διαπλέκει τὴ συνάρθρωσι τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἐντάσσοντας κάθε ἄνθρωπο στὸν εἰρμό της».
14. «Ὅτιον εἰ βούλει ἰδεῖν τοὺς ζωγράφους, τοὺς οἰκοδόμους, τοὺς ναυπηγοὺς, τοὺς ἄλλους πάντας δημιουργοὺς, ἅπαντα βούλει αὐτῶν, ὡς ἐς τὰς τινὰ ἕκαστος ἕκαστον τίθησιν ὃ ἂν πῆθῃ, καὶ προσαναγκάζει τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ πρέπον τίθησιν καὶ ἀρμόττειν, ἕως ἂν τὸ ἅπαν συστήσῃται τεταγμένον τε καὶ κεκοσμημένον πρᾶγμα (...) Ταῖς δὲ τῆς ψυχῆς τάξεσι καὶ κοσμήσεσι νόμιμόν τε καὶ νόμος (...) ταῦτα δ' ἐστὶ δικαιοσύνη τε καὶ σωφροσύνη (...)».
15. Ἀπόδοσις στὴν Καθαρεύουσα ἀπὸ τὸν Βίκτωρα Διον. Κρητικόν, ἐκδόσεις Πάπυρος 1957.
16. «ὃ δὴ πρῶτον αὐτῶν θεῶν ἡγεμονοῦν ἐστὶν ἀγαθῶν, ἢ φρόνησις, δεύτερον δὲ μετὰ τοῦ σώφρωνος ψυχῆς ἐξίς, ἐκ δὲ τούτων μετ' ἀνδρείας κραθέντων τρίτον ἂν εἶη δικαιοσύνη».
17. Ἀπόδοσις στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Β. Μοσκόβη.

18. «Ἴνα δὲ μὴ οἴη ἀπατᾶσθαι ὡς τῷ ὄντι ἡγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς, τόδε αὐτὸ λαβὲν τεκμήριον. ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὡς περὶ σὺ λέγεις, ἐάν τις φῆ ἀγαθὸς αὐλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἢ μὴ ἐστὶν, ἢ καταγελοῦσιν ἢ χαλεπαίνουσιν, καὶ οἱ οἰκεῖοι προσιόντες νοουθετοῦσιν ὡς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνη καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἐάν τις καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἀδίκος ἐστὶν, ἐάν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τὰ ληθῆ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τὰ ληθῆ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καὶ φασὶν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὡσιν ἐάντε μὴ, ἢ μαίνεσθαι τὸν μὴ προσποιούμενον (δικαιοσύνην)· ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐκ ἄμῶς γέ πῶς μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις».

19. Ἀπόδοσις στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Η. Σπυρόπουλο, Μνημοσύνη, Ψηφιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας.

τρέλα εκ μέρους του. Αυτή λοιπόν και τρίτοια είναι, Σωκράτη, η φύση της δικαιοσύνης, και από τα τέτοια που είπαμε είναι που γεννήθηκε, καθώς λέγε^{20,21}».

Ο *Αριστοτέλης*²² καταδεικνύει την αναγκαιότητα της δικαιοσύνης ως μέσου υπηρέτησης του κοινού συμφέροντος της πολιτείας, αλλά και ως αποχή από την πλεονεξία, και, εισάγοντας την έννοια της επεικειίας, αποφαίνεται, στα *Ηθικά Νικομάχεια* (1129b), για τον περιεκτικό των λοιπών αρετών χαρακτήρα της δικαιοσύνης: «[ο] νόμος μάς προστάζει να ενεργούμε όπως ο ανδρείος άνθρωπος (π.χ. να μην εγκαταλείψουμε τη θέση μας στη μάχη, ούτε να τρεπόμαστε σε φυγή, ούτε να πετούμε τα όπλα μας), όπως ο σώφρων άνθρωπος (π.χ. να μη διαπράττουμε μοιχείες ούτε να συμπεριφερόμαστε προσβλητικά), όπως ο πράος άνθρωπος (π.χ. να μη χτυπούμε κανέναν ούτε να μιλούμε άσχημα για κανέναν) – παρόμοια και [εν σχέσει] με τις υπόλοιπες αρετές και κακίες: προστάζο-

ντάς μας να κάνουμε κάποιες πράξεις και απαγορεύοντάς μας κάποιες άλλες, κάτι που ο σωστός νόμος το κάνει σωστά, λιγότερο όμως καλά ο με λιγότερη φροντίδα σχεδιασμένος νόμος. Αυτού λοιπόν του είδους η δικαιοσύνη είναι βέβαια τέλεια αρετή, όχι όμως με τρόπο γενικό και απόλυτο, αλλά με την προσθήκη «[εν σχέσει] με τον άλλον». Αυτός είναι και ο λόγος που η δικαιοσύνη συχνά θεωρείται ως η πιο μεγάλη αρετή, και «ούτε ο αποσπερίτης ούτε το άστρο της αυγής δεν είναι τόσο λαμπερά και θαυμαστά»· μιλώντας επίσης παροιμιακά λέμε «η δικαιοσύνη κλείνει μέσα της όλες μαζί τις αρετές»^{23,24}. Στο ίδιο έργο (1133b), όπου η δικαιοσύνη παρουσιάζεται ως «μεσότητα», παρατηρεί ότι «[ε]ίπαμε λοιπόν τί είναι το άδικο και τί το δίκαιο. Τώρα που έχουμε δώσει τον ορισμό τους είναι πια φανερό ότι η δικαιοπραγία είναι το μέσον ανάμεσα στο να αδικούμε και στο να αδικούμαστε· γιατί «αδικούμε» θα πει: έχουμε περισσότερα από αυτό που μας ανήκει, και «αδι-

κούμαστε» θα πει: έχουμε λιγότερα από αυτό που μας ανήκει. Η δικαιοσύνη είναι ένα είδος μεσότητας, όχι πάντως με τον ίδιο τρόπο όπως στις άλλες αρετές, αλλά με το νόημα ότι επιδιώκει και πραγματοποιεί το ίσον, ενώ η αδικία έχει σχέση με τα δύο άκρα. Έτσι η δικαιοσύνη είναι η κατάσταση που μας επιτρέπει να λέμε για τον δίκαιο ότι είναι ο άνθρωπος που πράττει, κατά δική του επιλογή και προτίμηση, το δίκαιο, και που κάνει τη διανομή διαφόρων πραγμάτων, είτε μεταξύ του ίδιου του εαυτού του και κάποιου άλλου προσώπου είτε μεταξύ δύο άλλων προσώπων, όχι έτσι ώστε από το επιθυμητό να δίνει μεγαλύτερο μέρος στον εαυτό του και μικρότερο στον άλλον (και από το βλαβερό με τον αντίθετο τρόπο), αλλά έτσι ώστε να δίνει στον εαυτό του και στον άλλον αυτό που είναι ίσο κατά την αναλογία – το ίδιο και στην περίπτωση διανομής μεταξύ δύο άλλων προσώπων.^{25,26}». Στα *Πολιτικά* (1253a 41-43), εξ άλλου, αντιλαμβάνεται τη δικαιοσύνη ως κοινωνική ανάγκη: «Ἡ δὲ δικαιοσύνη εἶναι κοινωνικὴ ἀνάγκη· διότι τὸ δίκαιον εἶναι ὁ κανὼν τῆς πολι-

τικῆς κοινωνίας· ἡ δὲ δίκη εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης^{27,28}». Την αίσθηση του δικαίου και του αδικίου διασθάνει φύσει ο άνθρωπος (*Πολιτικά* 1253a 15-18): «Τούτο δηλονότι είναι το διακρίνον τον άνθρωπον των άλλων ζώων κατ' εξοχήν ἴδιον, το ὅτι μόνος αὐτός ἔχει ἀντίληψιν του ἀγαθοῦ και του κακοῦ και του δικαίου και του αδικίου και των άλλων συναφών^{29,30}». Στο ίδιο έργο (1280a 9-18) γίνεται μνεία του λόγου ο οποίος, είκοσι τέσσερις αιώνες αργότερα, παρακίνησε τον *John Rawls* να προτείνει τη θέση απάντων ὀπισθεν πέπλου αγνοίας, προκειμένου να επιλεγούν οι κανόνες που πρέπει να διέπουν μία εὐτακτη³¹ κοινωνία: «Διότι πάντες διεκδικούν υπέρ εαυτῶν δίκαιον τι, ἀλλὰ μέχρις ενός σημείου μόνον προβαίνουν, και λέγοντες «δίκαιον» δεν εννοούν ἀκέραιον το ἀπολύτως δίκαιον. Επί παραδείγματι νομίζεται το δίκαιον ως «ίσον» τι, και είναι, ὄχι ὅμως μεταξύ πάντων, ἀλλὰ μεταξύ των ἴσων· και το «άνισον» νομίζεται ὅτι είναι δίκαιον, και πράγματι είναι, ουχὶ ὅμως μεταξύ πάντων, ἀλλὰ μεταξύ των ἀνίσων· οι ἄνθρωποι ὅμως

20. Απόδοση στη Νέα Ελληνική από τον Ι. Γρυπάρη, Μνημοσύνη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

21. «Πεφυκέναι γὰρ δὴ φασιν τὸ μὲν ἀδικεῖν ἀγαθόν, τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι κακόν, πλεονὶ δὲ κακῷ ὑπερβάλλειν τὸ ἀδικεῖσθαι ἢ ἀγαθῷ τὸ ἀδικεῖν, ὥστ' ἐπειδὰν ἀλλήλους ἀδικώσι τε και ἀδικῶνται και ἀμφοτέρων γεύωνται, τοῖς μὴ δυναμένοις τὸ μὲν ἐκφεύγειν τὸ δὲ αἶρειν δοκεῖ λυσιτελεῖν συνθέσθαι ἀλλήλοις μὴτ' ἀδικεῖν μὴτ' ἀδικεῖσθαι· και ἐντεῦθεν δὴ ἄρξασθαι νόμους τίθεσθαι και συνθήκας αὐτῶν, και ὀνομάσαι τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπίταγμα νόμιμον τε και δίκαιον· και εἶναι δὴ ταύτην γένεσιν τε και οὐσίαν δικαιοσύνης μεταξύ οὐσαν τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος· ἐὰν ἀδικῶν μὴ διδῷ δίκην, τοῦ δὲ κακίστου, ἐὰν ἀδικούμενος τιμωρεῖσθαι ἀδύνατος ἦ τὸ δὲ δίκαιον ἐν μέσῳ ὄν τούτων ἀμφοτέρων ἀγαπᾶσθαι οὐχ ὡς ἀγαθόν, ἀλλ' ὡς ἀρρωστίᾳ τοῦ ἀδικεῖν τιμώμενον· ἐπεὶ τὸν δυνάμενον αὐτὸ ποιεῖν και ὡς ἀληθῶς ἀνδρα οὐδ' ἂν ἐνὶ ποτε συνθέσθαι τὸ μὴτε ἀδικεῖν μὴτε ἀδικεῖσθαι· μάλιστα γὰρ ἂν· ἡ μὲν οὖν δὴ φύσις δικαιοσύνης ὡς Σώκρατες, αὐτὴ τε και τοιαύτη, και ἐξ ὧν πέφυκε τοιαῦτα, ὡς ὁ λόγος».

22. 384-322 π.Χ.

23. «προστίθεται δ' ὁ νόμος και τὰ τοῦ ἀνδρείου ἔργα ποιεῖν, οἷον μὴ λείπειν τὴν τάξιν μηδὲ φεύγειν μηδὲ ῥίπτειν τὰ ὄπλα, και τὰ τοῦ σώφρονος, οἷον μὴ μοιχεύειν μηδ' ὑβρίζειν, και τὰ τοῦ πράου, οἷον μὴ τύπτειν μηδὲ κακηγορεῖν, ὁμοίως δὲ και κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετὰς και μοχθηρίας τὰ μὲν κελεύων τὰ δ' ἀπαγορεύων, ὁρθῶς μὲν ὁ κείμενος ὁρθῶς, χεῖρον δ' ὁ ἀπεσεχασμένος, αὐτὴ μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μὲν ἐστὶ τέλεια, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον, και διὰ τοῦτο πολλῶς κρατίστη τῶν ἀρετῶν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη, και οὐθ' ἔσπερος οὐθ' ἔμφορος οὐτω θαυμαστός και παροιμιαζόμενοι φαμεν «ἐν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἀρετὴ ἐνὶ»».

24. Απόδοση στη Νέα Ελληνική από τον Δ. Λυπουρλή, Μνημοσύνη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

25. Τί μὲν οὖν τὸ ἀδικον και τί τὸ δίκαιον ἐστίν, εἴρηται. διωρισμένων δὲ τούτων δηλον ὅτι ἡ δικαιοπραγία μέσον ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν και ἀδικεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ πλέον ἔχειν τὸ δ' ἔλαττον ἐστίν. ἡ δὲ δικαιοσύνη μεσότης τίς ἐστίν, οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς· ἀλλ' ὅτι μέσου ἐστίν· ἡ δ' ἀδικία τῶν ἄκρων· και ἡ μὲν δικαιοσύνη ἐστὶ καθ' ἣν ὁ δίκαιος λέγεται πρακτικὸς κατὰ προαίρεσιν τοῦ δικαίου, και διανεμητικὸς και αὐτῷ πρὸς ἄλλον και ἐτέρῳ πρὸς ἕτερον οὐχ οὕτως ὥστε τοῦ μὲν αἶρετοῦ πλέον αὐτῷ ἔλαττον δὲ τῷ πλησίον, τοῦ βλαβεροῦ δ' ἀνάπαλιν, ἀλλὰ τοῦ ἴσου τοῦ κατ' ἀναλογίαν, ὁμοίως δὲ και ἄλλῳ πρὸς ἄλλον».

26. Απόδοση στη Νέα Ελληνική από τον Δ. Λυπουρλή, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Μνημοσύνη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

27. «Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν· ἡ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρίσις».

28. Απόδοση στην Καθαρεύουσα από τον Νικ. Παρίση, Πάπυρος, 1939.

29. «τοῦτο γὰρ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ και κακοῦ και δικαίου και αδικίου και τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν».

30. Απόδοση στην Καθαρεύουσα από τον Π. Λεκατσά, Ανθολόγιο Αττικής Πεζογραφίας, Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία.

31. Στη βιβλιογραφία χρησιμοποιείται και ο νεολογισμός «ευεταγμένη», ως απόδοση του αγγλικού ὄρου «well-ordered». Στην εὐτακτη κοινωνία αφιερώνει ο Rawls την παράγραφο 69, ὑπὸ τον τίτλο «The concept of a well-ordered society», στο ὄγδοο κεφάλαιο του ἔργου του *A Theory of Justice. Revised Edition*, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, sixth printing, 2003, σελ. 397 και επ.

αφαιρούν τούτο, το «μεταξύ ποίων», και συνεπώς εξαγουν εσφαλμένα συμπεράσματα. Η κυρία όμως αιτία είναι (15) ότι πρόκειται να κρίνουν περί εαυτών, σχεδόν δε οι περισσότεροι είναι φαύλοι κριταί περί των ιδίων^{32,33}».

Από τις ανωτέρω απόψεις αποκλίνει ο αντίλογος των σοφιστών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται τη δικαιοσύνη ως διεπόμενη από τον κανόνα της φύσης, όπου δίκαιο είναι το δίκαιο του ισχυροτέρου. Έτσι, στον *Γοργία* (483b-483d), λέγει, ως προς τη σχέση νόμου και φύσης, ο *Καλλικλής*: «αλλά έχω τη γνώμη ότι αυτοί που νομοθετούν είναι οι αδύναμοι άνθρωποι και η πλειοψηφία. Νομοθετούν, επαινούν και ψέγουν υπέρ αυτών των ιδίων και προς το συμφέρον τους· εκφοβίζοντας τους ισχυρότερους ανθρώπους και όσους μπορούν να υπερέχουν, προκειμένου να μην κατέχουν εκείνοι περισσότερα από αυτούς τους ίδιους, ισχυρίζονται ότι δήθεν είναι αίσχρό και άδικο να υπερέχει κανείς, και ότι είναι άδικο να επιζητεί κανείς να διαθέτει περισσότε-

τερα από τους άλλους. Και χαίρονται να έχουν ίσα δικαιώματα, όντες υποδεέστεροι. Πιστεύω, όμως, ότι η ίδια η φύση αποδεικνύει ότι είναι δίκαιο να υπερέχει ο καλύτερος του χειροτέρου και ο ισχυρότερος του ασθενεστερού^{34,35}». Εξ άλλου, στην *Πολιτεία*, στον διάλογό του με τον *Σωκράτη*, λέγει ο *Θρασύμαχος*³⁶ (338e-339a): «[κ]άθε κυβέρνηση βάζει τους νόμους σύμφωνα με το συμφέρον της, η δημοκρατία δημοκρατικούς, η βασιλεία μοναρχικούς και κατά τον ίδιο τρόπο κι οι άλλες. Και αφού άπαξ τους βάλουν, ορίζουν πως αυτό είναι δίκαιο για τους υπηκόους, εκείνο δηλαδή που συμφέρει στον εαυτό τους, και όσοι τολμήσουν να το παραβούν, τους τιμωρούν ως παρανόμους και άδικους. Αυτό λοιπόν είναι, σοφολογιότατέ μου, που λέγω ότι σε όλες τις πόλεις είναι το ίδιο το δίκαιο, δηλαδή το συμφέρον εκείνου που έχει την εξουσία στα χέρια του· και αυτός είναι, όπως ξέρουν όλοι, ο ισχυρότερος· ώστε συμβαίνει, για έναν που γνωρίζει να σκέπτεται, το αυτό να είναι παντού και πάντοτε το

δίκαιο, δηλαδή το συμφέρον του ισχυροτέρου^{37,38}». Συμπέρασμα το οποίο ο *Θρασύμαχος* επαναλαμβάνει και σε άλλο σημείο του διαλόγου του με τον *Σωκράτη*(344c): «τόσο είναι αλήθεια πως η αδικία, όταν φτάσει σ' ένα τέτοιο βαθμό, είναι πιο ισχυρή και πιο ελεύθερη και πιο δεσποτική από τη δικαιοσύνη και, όπως έλεγα εξαρχής, το δίκαιο είναι το συμφέρον του ισχυροτέρου και πως το άδικο στρέφεται σε κέρδος και ωφέλειά του^{39,40}».

Αντίλογο στον αντίλογο των σοφιστών, περιέχουν, ενδεικτικά, και οι στίχοι των *Ικέτιδων* του *Ευριπίδη*⁴¹ (433-437): «Όταν όμως υπάρχουν νόμοι γραπτοί, το δίκαιο ισχύει εξίσου και για τον ταπεινό και για τον πλούσιο και μπορεί ο ανίσχυρος, όταν δέχεται επιθέσεις, να απαντά στον ισχυρό στον ίδιο τόνο, και φτάνει να νικά ο μικρός τον ισχυρό, αν έχει δίκιο^{42,43}».

2. Η δικαιοσύνη στη φιλοσοφία των Ρωμαίων

Κεντρική θέση στην πολιτική φιλοσοφία των Ρωμαίων στοχαστών κατέχει ο *Κικέρων*⁴⁴, κατά τον οποίο (*De Re Publica* βιβλίο τρίτο 33), ως προς τη σχέση ορθού λόγου και δικαιοσύνης, «αληθινός πραγματικά νόμος είναι ο ορθός λόγος ο οποίος βρίσκεται σε αρμονία με τη φύση· ο νόμος αυτός εξαπλώνεται σε όλους, είναι αμετάβλητος και αιώνιος, μέσω των επιταγών του καλεί τους ανθρώπους να πράξουν το καθήκον τους, ενώ με τις απαγορεύσεις του τους αποτρέπει από την απάτη· και ούτε απευθύνονται εις μάτην οι εντολές και οι απαγορεύσεις του προς τους έντιμους πολίτες, ούτε όμως έχει και κάποιο αποτέλεσμα στους κακοήθεις πολίτες με αυτές τις

37. «Πηθετα δέ γε τοὺς νόμους ἐκάστη ἢ ἀρχὴ πρὸς τὸ αὐτῆ συμφέρον, δημοκρατία μὲν δημοκρατικούς, τυραννίς δὲ τυραννικούς, καὶ αἱ ἄλλαι οὕτως θέμεναι δὲ ἀπέφηναν τοῦτο δίκαιον τοῖς ἀρχομένοις εἶναι, τὸ σφίσι συμφέρον, καὶ τὸν τοῦτου ἐκβαίνοντα κολάζουσιν ὡς παρανομοῦντά τε καὶ ἀδικούντα. τοῦτ' οὖν ἐστίν, ὃ βέλπτε, ὃ λέγω ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσιν ταυτὸν εἶναι δίκαιον, τὸ τῆς καθεστηκυίας ἀρχῆς συμφέρον· αὕτη δὲ που κρατεῖ, ὡστε συμβαίνει τῷ ὀρθῶς λογιζομένῳ πανταχοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ δίκαιον, τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον». Βλ., σχετικὰ, τὴν ἀνάλυση τοῦ Γεωργίου Μιχαηλίδου-Νουάρου, Πρακτικὰ τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν, Συνεδρία τῆς 6^{ης} Απριλίου 1978, Νέα αξιολόγηση τοῦ διαλόγου τοῦ Θρασυμάχου με τὸν Σωκράτη, σελ. 125, ο οποίος ἐπισημαίνει ὅτι «(σ)τὸ χωρίο αὐτὸ συνοψίζονται οἱ δύο βασικὲς θέσεις τοῦ Θρασυμάχου, δηλαδὴ πρῶτον ἡ ἀρχὴ τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ καὶ δευτερον ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ ἰσχύον δίκαιον ἐκφράζει τὰ συμφέροντα τοῦ κυβερνῶντος κόμματος (...) Μὲ τὴν ἀντιλήψεις αὐτὴς ὁ Θρασυμάχος ἐμφανίζεται ὡς ἕνας ἀπὸ τοῦς πρώτους θεμελιωτὲς τῆς θεωρίας τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ, τὴν ὁποία βέβαια ἐδίδαξε πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀντιφῶν, ὁ Σωκράτης καὶ ἄλλοι. Ἡ πρωτοτυπία ὁμως τοῦ Θρασυμάχου ἐν σχέσει μὲ τοὺς λοιποὺς ὁπαδοὺς τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ὅτι δὲν περιορίσθηκε στὴν ἠθικὴ δικαιολογία τοῦ κρατικοῦ θετικισμοῦ, ἀλλὰ προχώρησε καὶ στὴ φιλοσοφικὴ καὶ τὴν κοινωνιολογικὴ θεμελίωσή του, τονίζοντας ὅτι ὁ νομοθέτης α π ο φ α ί ν ε τ α ἰ καὶ ἑκάστη φορὰ τί εἶναι δίκαιον, δηλαδὴ ἐκλέγει καὶ καθιερώνει μιὰ ἀπὸ τὴς πολλὰς λύσεις τῶν νομικῶν προβλημάτων καὶ εἶται δημιουργεῖ τὸ θετικὸ δίκαιο, ἀλλὰ ταυτοχρόνως συγκεκριμενοποιεῖ τὴν ἀόριστὴ ἐννοία τῆς δικαιοσύνης καὶ συντελεῖ στὴ διαμόρφωση τοῦ περὶ δικαίου αἰσθηματος τῶν πολιτῶν».

38. Απόδοση στη Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Ι. Γρυπάρη.

39. «οὕτως, ὡς Σώκρατες, καὶ ἰσχυρότερον καὶ ἐλευθεριώτερον καὶ δεσποτικώτερον ἡδίκαια δικαιοσύνης ἐστὶν ἰκανῶς γιγνομένη, καὶ ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλεγον, τὸ μὲν τοῦ κρείττονος συμφέρον τὸ δίκαιον τυγχάνει ὄν, τὸ δ' ἄδικον ἑαυτῷ λυσιτελοῦν τε καὶ συμφέρον».

40. Απόδοση στη Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Ι. Γρυπάρη.

41. 480-400 π.Χ.

42. «γεγραμμένων δὲ τῶν νόμων ὃ τ' ἀσθενὴς ὁ πλούσιός τε τὴν δίκην ἴσῃν ἔχει, ἔστιν ὃ ἔνισπεν τοῖσιν ἀσθενεστέροις τὸν εὐτυχοῦντα ταῦθ' ὅταν κλήρῃ κακῶς, νικᾷ δ' ὁ μείων τὸν μέγαν δίκαι' ἔχων».

43. Απόδοση στη Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Θ. Κ. Στεφανόπουλο, Ἀνθολογία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμματείας, ἐκδοση ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου.

44. 106-43 π.Χ.

32. «πάντες γὰρ ἄπτονται δικαίου πινός, ἀλλὰ μέχρι πινός προέρχονται, καὶ λέγουσιν οὐ πᾶν τὸ κυρίως δίκαιον. οἷον δοκεῖ ἴσον τὸ δίκαιον εἶναι, καὶ ἐστίν, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἴσοις καὶ τὸ ἄνισον δοκεῖ δίκαιον εἶναι, καὶ γὰρ ἐστίν, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἀνίστοις· οἱ δὲ τοῦτ' ἀφαιροῦσι, τὸ οἷς καὶ κρίνουσι κακῶς, τὸ δ' αἶπον ὅτι περὶ αὐτῶν ἢ κρίσις· σχεδὸν δ' οἱ πλείστοι φαῦλοι κριταί περὶ τῶν οἰκείων».

33. Απόδοση στὴν Καθαρεύουσα ἀπὸ τὸν Π. Λεκατσά, Ἀνθολόγιο Ἀττικῆς Πεζογραφίας, Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ Γραμματεία.

34. «(ἀ)λλ' οἶμαι οἱ πθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἀνθρωποὶ εἰσιν καὶ οἱ πολλοί. Πρὸς αὐτοὺς οὖν καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον τοὺς τε νόμους τίθενται καὶ τοὺς ἐπαίνους ἐπαινοῦσιν καὶ τοὺς ψόγους ψέγουσιν· ἐκφοβοῦντες τοὺς ἔρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς ὄντας πλέον ἔχειν, ἵνα μὴ αὐτῶν πλέον ἔχωσιν, λέγουσιν ὡς αἰσχρὸν καὶ ἄδικον τὸ πλεονεκτεῖν, καὶ τοῦτ' ἐστίν τὸ ἀδικεῖν, τὸ πλέον τῶν ἄλλων ζητεῖν ἔχειν· ἀγαπῶσι γὰρ οἶμαι αὐτοὶ ἂν τὸ ἴσον ἔχωσιν φαυλότεροι ὄντες. Διὰ ταῦτα δὴ νόμῳ μὲν τοῦτο ἄδικον καὶ αἰσχρὸν λέγεται, τὸ πλέον ζητεῖν ἔχειν τῶν πολλῶν, καὶ ἀδικεῖν αὐτὸ καλοῦσιν· ἡ δὲ γε οἶμαι φύσις αὕτη ἀποφαίνει αὐτὸ, ὅτι δίκαιόν ἐστίν τὸν ἁμείνων τοῦ χειρόνος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου».

35. Απόδοση στὴ Νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ παρόντος κειμένου.

36. Βλ. καὶ Γ. Α. Βλαζάκη, «Οἱ διάλογοι τοῦ Θρασυμάχου στὴν πλατωνικὴ «Πολιτεία» καὶ οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν δικαιοσύνη», διδακτορικὴ διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Επιστημῶν, Αθήνα, Δεκέμβριος 1997, σελ. 7 καὶ ἐπ.

εντολές και τις απαγορεύσεις. Και δεν είναι ηθικά νόμιμο να αντικατασταθεί αυτός ο νόμος ούτε επιτρέπεται να τροποποιηθεί κάτι από αυτόν ούτε είναι δυνατόν να ακυρωθεί εντελώς. Ούτε βεβαίως μπορούμε να εξαιρεθούμε από αυτόν τον νόμο είτε μέσω της συγκλήτου είτε μέσω του λαού, ούτε χρειάζεται να αναζητηθεί η συνδρομή του Σέξτου Αίλιου ως εξηγητή ή ερμηνευτή αυτού του νόμου· ούτε θα υπάρχει ένας τέτοιος νόμος στη Ρώμη και ένας άλλος στην Αθήνα, ένας τώρα και άλλος αργότερα, αλλά ένας και μόνο νόμος, αιώνιος και αμετάβλητος, θα συνέχει όλα τα έθνη σε κάθε εποχή^{45,46}». Ο ίδιος, στο *De Legibus* (βιβλίο πρώτο 42), αποφαίνεται, επί του αυτού ζητήματος, αναφέροντας τα εξής: «[δ]ιότι υπάρχει μία και μόνο δικαιοσύνη, διά της οποίας συγκρατείται η κοινωνία των ανθρώπων και την οποία εδραίωσε ένας και μόνο νόμος, ο οποίος νόμος είναι η ορθή λογική στις προσαγές και στις απαγορεύσεις. Όποιον τον αγνοεί αυτόν τον νόμο, είτε είναι καταγεγραμμένος κάπου είτε όχι, αυτός είναι ο άδικος^{47,48}». Ακόμη, στο *Περί Καθηκόντων (De officiis)* αναφέρει το ρητό *summum ius summa iniuria* (άκρα δικαιοσύνη άκρα αδικία) ως παροιμιακή έκφραση εσφαλμένης ερμηνείας του δικαίου.

3. Χριστιανισμός και δικαιοσύνη

Στην Καινή Διαθήκη, πλείστες είναι οι αναφορές στη δικαιοσύνη. Μεταξύ αυτών, ενδεικτικά, στην *Προς Τιμόθεο Α΄ Επιστολή* (Κεφάλαιο 6, 11), ο *Απόστολος Παύλος*⁴⁹ απευθύνει στον αποδέκτη της την εξής προτροπή: «Σὺ δέ, ὡς ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεύγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα». Στην *Προς Φιλιππησίους Επιστολή* του (Κεφάλαιο Δ΄, 5) αναφέρει ότι «το επιεικές υμῶν γνωσθήτω πάσιν ανθρώποις (...)». Η επιείκεια νοείται, εν προκειμένω, ως θεϊκή αρετή διδόμενη στον άνθρωπο. Στην ίδια Επιστολή απευθύνει, ο *Απόστολος Παύλος*, την ακόλουθη προτροπή στους εν Χριστῷ αδελφούς: «Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλή, ὅσα εὐφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε». Παρατηρεῖ ο *Louis Dumont*, ὅσον αφορά τη σχέση του χριστιανού με τον Θεό: «[η] ατομική ψυχή προσλαμβάνει αιώνια αξία από την υϊκή της σχέση με το Θεό και πάνω στη σχέση αυτή θεμελιώνεται επίσης η ανθρώπινη αδελφοσύνη: οι χριστιανοί είναι, ως μέλη του Χριστού, συνεωγμένοι εν Χριστῷ⁵⁰». Στη σχέση αυτή αδελφοσύνης ανα-

45. «[e]st quidem vera lex recta ratio naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat; quae tamen neque probos frustra iubet aut vetat nec improbos iubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est neque derogari ex hac aliquid licet neque tota abrogari potest, nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus, neque est quaerendus explanator aut interpres Sextus Aelius, nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit».

46. *Περί πολιτείας και Περί Νόμων*, Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2021, σελ. 212-213, Επιμέλεια Ιωάννη Ντεληγιάννη.

47. *Αυτ.*, σελ. 298.

48. «[e]st enim unum ius, quo devincta est hominum societas, et quod lex constituit una; quae lex est recta ratio imperandi atque prohibendi. Quam qui ignorat, is est iniustus, sive est illa scripta usquam sive nusquam».

49. 5-15 - 66-68.

50. *Δοκίμια για τον ατομικισμό*, Εκδόσεις Ευρύαλος, Μετάφραση Μπάμπη Λυκούδη, 1988, σελ. 49.

πτύσσεται το χριστιανικό νόημα της δικαιοσύνης. Εξ άλλου, στο κατά *Ματθαίον*⁵¹ *Ευαγγέλιο* (Κεφάλαιο ΣΤ΄ 33) προτρέπονται οι πιστοί να πράτουν το δέον: «ζητείτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν». Στο ίδιο Ευαγγέλιο (Κεφάλαιο Ε΄ 6) απαντά και η ρήση: «μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται».

Κατά τον *Αυγουστίνου*⁵² (*Η Πολιτεία του Θεού*), γνώστη τόσο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας όσο και των έργων του Κικέρωνα, η άσκηση της πολιτικής εξουσίας, χωρίς δικαιοσύνη, αποτελεί οργανωμένη ληστεία («άνευ δικαιοσύνης τι είναι ο βασιλεύς, ει μη ληστής κεκαλυμμένος υπό δόξης; Τι είναι το βασίλειον, ει μη εν άντρον κλεπτῶν;»), αρνείται δε τη φιλανθρωπία ως υποκατάστατο της δικαιοσύνης που δεν απονεμήθηκε. Το παράγγελμά του είναι η συμμόρφωση προς τον αιώνιο νόμο του Θεού (*Lex Aeterna Dei*).

Όπως ο *Αυγουστίνος*, ο *Τερτυλλιανός*⁵³ (*Απολοgeticus Κεφάλαιο 39*) είναι επηρεασμένος από την κικερώνεια αντίληψη περί δικαιοσύνης. Υιοθετεί την έννοια της *humanitas* ως χώρο διεπόμενο από τον ίδιο φυσικό νόμο, δηλαδή ως νόμο που ισχύει για όλους του ανθρώπους, χριστιανούς και μη χριστιανούς, ορίζει δε τη δικαιοσύνη ως το σύμφωνο με τον ορθό λόγο (τη «φρόνηση» των αρχαίων Ελλήνων) δίκαιο. Θεωρεί, εν τούτοις, ότι τη γνώση της αλήθειας διασφαλίζει μόνο η χριστιανική πίστη. Τον *Λακτάντιο (Lucius Caecilius Firmianus Lactantius)*⁵⁴ απασχολούν

επίσης οι έννοιες του φυσικού δικαίου και της δικαιοσύνης (*Divinae Institutiones βιβλίο VI*). Δέχεται, όπως ο *Αυγουστίνος* και ο *Τερτυλλιανός*, την επίδραση των ιδεών του Κικέρωνα, του οποίου αναπαράγει τον ορισμό για τη δικαιοσύνη και το φυσικό δίκαιο, αποκαλούμενο από τον ίδιο *lex caelestis*.

4. Οι νεότεροι χρόνοι

Πολλούς αιώνες αργότερα, στην είσοδο των Νέων Χρόνων, ο *Blaise Pascal*⁵⁵ απογράφει τους λόγους που καθιστούν ανέφικτη τη δικαιοσύνη των ανθρώπων, ιδίως λόγω της φιλαυτίας και του εγωισμού που τους διακρίνουν, και της τάσης των ισχυρών να σφετερίζονται την εξουσία, υπηρετώντας την αδικία, εναποθέτει δε τις ελπίδες του στον Θείο λόγο και την εξ αποκαλύψεως αλήθεια⁵⁶. Όσον αφορά δε τη σχέση ορθού και δύναμης, αναφέρει: «[ε]ίναι σωστό να ακολουθείται αυτό που είναι δίκαιο, είναι απαραίτητο να ακολουθείται αυτό που είναι ισχυρότερο. Η δικαιοσύνη χωρίς τη δύναμη είναι ανίσχυρη· η ισχύς χωρίς τη δικαιοσύνη είναι τυραννική. Η δικαιοσύνη χωρίς ισχύ διαψεύδεται, γιατί υπάρχουν πάντα οι μοχθηροί· η ισχύς χωρίς τη δικαιοσύνη καταγγέλλεται. Πρέπει λοιπόν να τίθενται από κοινού η δικαιοσύνη και η ισχύς, και, προς τον σκοπό αυτό, να πράττουμε ώστε αυτό που είναι δίκαιο να είναι ισχυρό, και αυτό που είναι ισχυρό να είναι δίκαιο⁵⁷».

51. 1ος αιώνας μ.Χ.

52. 354-430.

53. 155-160 - 223-240.

54. 240-320.

55. 1623-1662.

56. Βλ. Cyrille Bégorre - Bret et Cyril Morana, *La Justice*, Eyrolles, 2012, σελ. 72-73.

57. *Σκέψεις*, 103.

5. Η δικαιοσύνη ως επινόηση και ψευδαίσθηση του ανθρώπου

Ο *Baruch Spinoza*⁵⁸ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι είναι ουτοπική η επιδίωξη της δικαιοσύνης σε έναν κόσμο όπου κυριαρχούν οι αρχές της αδυσώπητης αναγκαιότητας, και όπου ο άνθρωπος αγωνίζεται για την επιβίωση. Τη δικαιοσύνη και το αντίθετό της, την αδικία, ορίζει, εξ άλλου, στη **Θεολογικοπολιτική Πραγματεία** (Κεφάλαιο ΙΣΤ'), ως τη «συνήθη απόδοση σε καθένα αυτό που του ανήκει κατά τον νόμο· η αδικία, αντιθέτως, συνίσταται, υπό το προκάλυμμα της νομιμότητας, στην αφαίρεση από κάποιον αυτού που του ανήκει κατά την ορθή ερμηνείας των νόμων. Αυτά αποκαλούνται επίσης επιείκεια και ανεπιείκεια, γιατί οι επιφορτισμένοι με την επίλυση των διαφορών υποχρεούνται να μην αποδίδουν σημασία στα πρόσωπα, αλλά να τα θεωρούν όλα ίσα και να προστατεύουν εξίσου το δίκαιο καθενός· [δηλαδή] να μη φθονούν τον πλούσιο ούτε να περιφρονούν τον φτωχό».

6. Η δικαιοσύνη ως ρυθμιστική αρχή της κοινωνίας

Ο *David Hume*⁵⁹, στο έργο του **Μία Πραγματεία για την Ανθρώπινη Φύση**, αντιλαμβάνεται τη δικαιοσύνη ως αναγκαία αρχή, ρυθμιστική της λειτουργίας της κοινωνίας: «[έ]χω ήδη υπονοήσει, ότι η αίσθηση που έχου-

με για (...) οποιοδήποτε είδος αρετής δεν είναι κάτι το φυσικό. Υπάρχουν δηλαδή κάποιες αρετές, οι οποίες παράγουν ευχαρίστηση και επιδοκιμασία μέσω κάποιων τεχνασμάτων και επινοημάτων που αναφέρονται μέσα από διάφορες περιστάσεις και αναγκαιότητες που χαρακτηρίζουν τη ανθρωπότητα. Θεωρώ ότι η δικαιοσύνη είναι μία από αυτές τις αρετές⁶⁰».

Ο *Jean-Jacques Rousseau*⁶¹, στο **Κοινωνικό Συμβόλαιο**, βιβλίο δεύτερο, *Περί των ορίων της κυρίαρχης εξουσίας*, θέτει την ελευθερία και την ισότητα ως τις προϋποθέσεις μιας δίκαιης κοινωνίας που λειτουργεί στο πλαίσιο του κοινωνικού συμβολαίου: «Από όλα αυτά πρέπει να γίνει κατανοητό ότι αυτό που γενικεύει τη θέληση είναι τόσο ο αριθμός των ψήφων όσο και το κοινό συμφέρον που τις ενώνει· γιατί, σε αυτό το σύστημα, καθένας υποτάσσεται κατ' ανάγκην στους όρους που θέτει στους άλλους: θαυμαστή σύμπτωση συμφέροντος και δικαιοσύνης που προσδίδει στις κοινές αποφάσεις χαρακτήρα ευθύτητας που βλέπουμε να χάνεται όταν συζητούνται ατομικές υποθέσεις, ελλείψει κοινωνικού συμφέροντος που να ενώνει και να ταυτίζει τον κανόνα του δικαστή με αυτόν του μέρους που δικάζεται. Από όποιο σημείο και αν αναχθεί κανείς στην αρχή, φθάνει πάντοτε στο ίδιο συμπέρασμα· ότι το κοινωνικό συμβόλαιο καθιερώνει μεταξύ των πολιτών μία τέτοια ισότητα, ώστε όλοι να δεσμεύονται από τις ίδιες υποχρεώσεις και όλοι να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα⁶²».

58. 1632-1677.

59. 1711-1776.

60. Βλ. εκδόσεις Ρώμη, Βιβλίο 3: Περί της Ηθικής (χωρίς χρονολογία έκδοσης), μετάφραση από τον Δ. Μακρυπούλια σελ. 41.

61. 1712-1778.

62. Μετάφραση από τον συντάκτη του παρόντος κειμένου.

Ο *Kant*⁶³, τέλος, στη **Μεταφυσική των Ηθών** (Εισαγωγή στη θεωρία του δικαίου, Γ), ορίζει ως «(δ)ίκαιη (...) κάθε πράξη οποια, ή σύμφωνα με τον γνώμονα της οποίας, ή ελευθερία της προαίρεσης (...) καθενός μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία κάθε άλλου σύμφωνα με έναν καθολικό νόμο^{64,65}». Όπως λέγει δε, το δίκαιο είναι συνδεδεμένο με την εξουσία του καταναγκασμού. Και επειδή ο άνθρωπος δεν συμμορφώνεται αυθόρμητα προς αυτόν, η δικαιοσύνη δεν μπορεί παρά να αποτελεί περιεχόμενο επιτακτικής εντολής. Αναφέρει, έτσι, στο ίδιο ως άνω έργο, Δ: «εάν μία ορισμένη χρήση της ελευθερίας είναι η ίδια ένα εμπόδιο της ελευθερίας σύμφωνα με καθολικούς νόμους (δηλαδή είναι άδικη), τότε ο καταναγκασμός που αντίκειται στη χρήση αυτή, ως παρακώλυση ενός εμποδίου της ελευθερίας, συνάδει με την ελευθερία σύμφωνα με καθολικούς νόμους, δηλαδή είναι δίκαιος· άρα, σύμφωνα με την αρχή της αντιφάσεως, με το δίκαιο συνάπτεται συγχρόνως η εξουσία να εξαναγκασθεί εκείνος που το παραβιάζει⁶⁶».

63. 1724-1804.

64. εκδόσεις Ιδεόγραμμα - Σμίλη, 2013, Μετάφραση/Σημειώσεις/Επιλεγόμενα Κώστα Ανδρουλιδάκη, σελ. 51.

65. Βλ., ως προς τη δικαιοσύνη ως έννομη ελευθερία κατά το πρότυπο του Καντ, Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου, *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 1994, σελ. 19 και επ.

66. *Μεταφυσική των Ηθών*, Μετάφραση/Σημειώσεις/Επιλεγόμενα Κώστα Ανδρουλιδάκη, σελ. 52.

67. Βλ., σχετικά, Will Kymlicka, *Les théories de la Justice : Une Introduction*, La Découverte/Poche, Paris, 2003 (μετάφραση από τα αγγλικά του έργου *Contemporary Political Philosophy: An Introduction 2nd Edition*, Oxford University Press, 2001), και, σε μετάφραση στα ελληνικά, Η Πολιτική φιλοσοφία στην εποχή μας. Μία εισαγωγή, μετάφραση Γρηγόρης Μολύβας, εκδόσεις Πόλις, 2014.

68. *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, reprinted, 2013.

69. *Taking Rights Seriously: With a New Appendix, a Response to Critics*, Harvard University Press; Fifth Printing edition 1978.

70. *Do Values Conflict? A Hedgehog's Approach*, *Arizona Law Review*, 2001, v. 43: 2.

71. Βλ. το έργο του *Law's Empire*.

7. Η σύγχρονη εποχή

Όπως επισημαίνεται στην εισαγωγή αυτής της ενδεικτικής και συνοπτικής παρουσίασης της διαδρομής της έννοιας της δικαιοσύνης, ο εικοστός αιώνας και, ίσως, περισσότερο το δεύτερο ήμισυ του, γίνεται το θέατρο ενός συστηματικού διαλόγου περί αυτής. Αιώνας ο οποίος κυριαρχείται, ιδίως μετά την έκρηξη δεκαετίας του, από την παραγωγή του αγγλοσαξονικού, κυρίως, χώρου. Θεωρίες που αποδίδονται με τους όρους *ωφελιμισμός*, *κοινοτισμός*, *εξισωτικός φιλελευθερισμός*, *ελευθερισμός*, *μαρξισμός*, *πολυπολιτισμικότητα*, *φεμινισμός*, *ιδιότητα του πολίτη*, συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον πλειάδας πολιτικών στοχαστών⁶⁷. Όπως, ενδεικτικά, του *Robert Nozick*⁶⁸, οπαδού του ελάχιστου κράτους και της μέγιστης ελευθερίας των ατόμων, ηγετικής φυσιογνωμίας του ελευθερισμού (*libertarianism*), του *Ronald Dworkin*⁶⁹, ο οποίος επιδιώκει, μεταξύ άλλων, την απόδειξη ότι ισότητα και ελευθερία δεν αποτελούν αξίες (και αρχές) σε σύγκρουση⁷⁰, ασκεί κριτική στον νομικό θετικισμό⁷¹ και ερευνά την ύπαρξη δικαιωμάτων του ανθρώπου επέκεινα των θεσμο-

ποιημένων, των *Michael Sandel*⁷² και *Charles Taylor*⁷³ οι οποίοι προβάλλουν την πολιτική της υπεράσπισης του κοινού συμφέροντος ως υποχρέωση του κράτους –ειδικά δε ο *Michael Sandel* εξαίρει την αριστοτελική προσέγγιση της δικαιοσύνης ως αρετής⁷⁴– του *Michael Walzer*⁷⁵, με γενικότερη αναφορά στον πλουραλισμό και την ισότητα, και επί μέρους αναπτύξεις επ' αυτών, ως απάντηση στον *John Rawls*, όπως η απονομή της ιθαγένειας και η δικαιοσύνη, το κράτος πρόνοιας, η αγοραστική δύναμη του χρήματος και

η κατανομή του, η κατανομή των αξιών, η σκληρή εργασία, ο ελεύθερος χρόνος, η παιδεία, η πολιτική εξουσία, ο σχετικός ή μη χαρακτήρας της δικαιοσύνης.

Μετά τη δημοσίευση του έργου του *Rawls*⁷⁶ *Θεωρία της Δικαιοσύνης*⁷⁷, το 1971, ο οποίος αντιλαμβάνεται τη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, ο διάλογος διεξάγεται, πράγματι, εν πολλοίς, κατ' αναφοράν προς τις θέσεις που υποστηρίζει σε αυτό, μέσω και της κριτικής που ασκήθηκε σε ορισμένες από αυτές⁷⁸. Ο *Rawls* την προσεγγίζει

72. *Morality and the Liberal Ideal*, New Republic, 1984, *Liberalism and the Limits of Justice*, 2nd Edition, Cambridge University Press, 1998 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Ο φιλελευθερισμός και τα όρια της δικαιοσύνης*, εκδόσεις Πόλις, 2003), *Justice: What's the Right Thing to Do?* (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό*; εκδόσεις Πόλις, 2013), *Tyranny of Merit*, Picador Paper; Reprint edition, 2021 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Η τυραννία της αξίας. Τι έχει απογίνει το κοινό καλό*; εκδόσεις Πόλις, 2022), *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, Farrar, Straus and Giroux; Reprint edition, 2013 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Τι δεν μπορεί να αγοράσει το χρήμα*, εκδόσεις Πόλις, 2016).

73. *Cross-Purposes: The Liberal-Communitarian Debate*, στο συλλογικό έργο της Nancy L. Rosenblum (εκδ.) *Liberalism and the Moral Life*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1989. Στη μελέτη του αυτή, ο *Charles Taylor* εξετάζει διασταυρούμενους στόχους των απόψεων φιλελευθέρων και κοινοτιστών περί δικαιοσύνης.

74. *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό*; (ο τίτλος του πρωτοτύπου στα αγγλικά είναι *Justice. What's the Right Thing to Do?*), 4η έκδοση, εκδόσεις Πόλις, 2012, μετάφραση Αλέξανδρος Κιουπκιόλης, σελ. 263, όπου αναφέρει: «[ο] σύγχρονες θεωρίες της δικαιοσύνης προσπαθούν να διαχωρίσουν τα ζητήματα της ακριβοδικίας και των δικαιωμάτων από κάθε συζήτηση γύρω στην τιμή, την αρετή και την ηθική αξία. Αναζητούν αρχές δικαιοσύνης που είναι ουδέτερες μεταξύ διαφορετικών σκοπών, και επιτρέπουν στα άτομα να επιλέγουν. Ο Αριστοτέλης (...) θεωρεί ότι η δικαιοσύνη δεν μπορεί να είναι ουδέτερη με αυτό τον τρόπο. Πιστεύει ότι οι διαμάχες γύρω από τη δικαιοσύνη είναι αναπόφευκτα, διαμάχες γύρω από την τιμή, την αρετή και τη φύση της καλής ζωής». Και σελ. 291: «Οι διαμάχες για τη δικαιοσύνη και τα δικαιώματα αποτελούν συχνά, αναπόφευκτα, διαμάχες για τον σκοπό των κοινωνικών θεσμών, για τα αγαθά που κατανέμουν, και τις αρετές που τιμούν και ανταμείβουν. Όσο και προσπαθήσουμε να εξασφαλίσουμε την ουδετερότητα της νομοθεσίας σε αυτά τα θέματα, είναι ίσως αδύνατο να πούμε τι είναι δίκαιο χωρίς να επιχειρηματολογήσουμε για τη φύση της καλής ζωής».

75. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, Reprint edition, 1984. Βλ., επίσης, του ίδιου, *Just and Unjust Wars*, Basic Books; 5th edition, 2015.

76. 1921-2002.

77. *A Theory of Justice*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 1999 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, εκδόσεις Πόλις, 2010).

78. Μεταξύ αυτών που άσκησαν δριμεία κριτική στην άποψη περί της πρωτοκαθεδρίας του ορθού έναντι του αγαθού, είναι ο *Michael Sandel*, στο ανωτέρω αναφερόμενο έργο του *Liberalism and the Limits of Justice*. Σχολιάζοντας την κριτική αυτή, παρατηρεί ο *Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου*, στο επίσης ανωτέρω παραπεμπόμενο έργο του *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, σελ. 77-84, *passim*, ότι «[ο] *Sandel* πιστεύει συγκεκριμένα ότι η πρόταση της δικαιοσύνης, όπως αυτή εκφράζεται από τους όρους του συμβολαίου

στο πλαίσιο του κοινωνικού συμβολαίου, αντιλαμβάνεται τις κεντρικές ιδέες και τους στόχους της ως στόχους μίας φιλοσοφικής αντίληψης για τη συνταγματική δημοκρατία, και την αντιπαραθέτει στον ωφελιμισμό⁷⁹, θεωρώντας ανεπαρκή την διδασκαλία

του ως βάση για τους θεσμούς της συνταγματικής δημοκρατίας, ασκεί κριτική στη διαισθητική αντίληψη περί δικαιοσύνης ή εννορασιακρατία⁸⁰ (intuitionism), προτάσσει δε το ορθό του αγαθού^{81,82}, θέτοντας, πριν από την κρίσιμη επιλογή αρχών που να πρέ-

στην αρχική θέση [του *Rawls*], στηρίζεται σε τελευταία ανάλυση σε μια πεπλανημένη αλλά και ανεπαρκή αντίληψη του «εαυτού» και του δρώντος υποκειμένου» (...) [η] θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας δεν βασίζεται [όμως] (...) ούτε εμπεριέχει κάποια άποψη για τη διαδικασία συστάσεως της ταυτότητας του υποκειμένου. Μία αντίληψη του εαυτού ως προκαθορισμένου από σκοπούς και επιδιώξεις είναι απόλυτα συμβατή με την τεχνητή ή ιδανική εκδοχή υποκειμένων που για κάποιο λόγο κρίνουν και αποφασίζουν σαν να μην ήταν προκαθορισμένα, σαν να μην είχαν συγκεκριμένους σκοπούς και επιθυμίες. Το να οραματιζόμαστε τους εαυτούς δίχως κάποιο πλέγμα σκοπών και δεσμών που de facto μας προκαθορίζουν είναι συχνά και στην καθημερινή ζωή μας μια ευπρόσδεκτη ελάφρυνση της πρακτικής μας φαντασίας και ένα παιγνίδι δυνατοτήτων χρήσιμο για την ίδια μας την εξέλιξη. Δεν σημαίνει ότι παύουμε να είμαστε αυτό που είμαστε».

79. Παρατηρεί, σχετικά, η *Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου*, *Η δικαιοσύνη στη σύγχρονη ηθική φιλοσοφία*, στον τόμο *Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991, σελ. 358: «(...) αντιπαραβάλλει στην ωφελμιστική αντίληψη της δικαιοσύνης τη δικαιοσύνη που θεμελιώνεται στην αρχή της αμοιβαιότητας (reciprocity), δηλαδή στην αμοιβαία άναγνωση αρχών κάτω από την αναγκαιότητα μίας ηθικής, με έμφαση και στο στοιχείο της αμοιβαίας συμφωνίας και στη συνάφεια δικαιοσύνης και ηθικής, ούσιώδη συστατικά της δικαιοσύνης ως fairness, που αποτέλεσε τομή στον ηθικο-πολιτικό στοχασμό».

80. Κατά τον *Rawls*, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, σελ. 62, «[ο] εννορασιακρατικές (ή διαισθητικές) θεωρίες διαθέτουν (...) δύο γνωρίσματα: πρώτον, συνίστανται από μια πληθώρα πρώτων αρχών που ενδέχεται να συγκρούονται μεταξύ τους υποδεικνύοντας, ενόψει συγκεκριμένων τύπων περιστάσεων, αντίθετες κατευθυντήριες· και, δεύτερον, δεν περιλαμβάνουν κάποια δεδηλωμένη μέθοδο ή κανόνες προτεραιότητας, προκειμένου να σταθμίζουν τις αρχές αυτές μεταξύ τους· πρέπει, με άλλα λόγια, να πετύχει κανείς την ισορροπία απλώς με τη διαίσθησή του, με αυτό δηλαδή που του φαίνεται πιο κοντά στο ορθό».

81. «Η προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού αναδεικνύεται σε κεντρικό γνώρισμα της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας», *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, εκδόσεις Πόλις, τέταρτη έκδοση, 2003, σελ. 59. Βλ., σχετικά με τη δεοντοκρατική προσέγγιση του ζητήματος αυτού, *Πάυλο Σούρλα*, *Ρυθμίζοντας τα του Βίου. Ο Νομοθέτης και η Βιοηθική*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις Κρήτης, 2020, σελ. 120: «[η] δεοντοκρατική προσέγγιση, την πατρότητα της οποίας όλοι συνδέουν με το όνομα του *Kant*, έχει ως αφετηρία της το πρόσωπο ως υποκείμενο δράσης και ταυτόχρονα ως αποδέκτη της συμπεριφοράς των άλλων. Η βασική ιδέα της δεοντοκρατίας είναι ότι επίκεντρο της ηθικής αποτελεί το πρόσωπο, το οποίο συγκροτείται πρωτίστως από ένα πλέγμα ηθικών ικανοτήτων, που απορρέουν από την πρωταρχική ικανότητα αυτόνομης διαμόρφωσης του βίου. Η πρωταρχική αυτή ικανότητα, μαζί με τις παρεπόμενες της, πρέπει να αναγνωρίζεται ως ο απαραίτητος ηθικός πυρήνας, ο οποίος πρέπει να γίνεται απόλυτα σεβαστός εξ ίσου υπέρ όλων των ανθρώπων και του καθενός χωριστά. (...) Μία καιρία διαφορά μεταξύ δεοντοκρατίας και συνεπειοκρατίας εκδηλώνεται στο ότι η πρώτη θεωρεί το πρόσωπο απαραίτητο, επομένως όπου υπάρχει προσβολή του η αρνητική ηθική αποτίμηση είναι άμεση και κατηγορική». Βλ., επίσης, την Εισαγωγή του *Γρηγόρη Μολύβα* στο έργο του *Michael Sandel* *Ο φιλελευθερισμός και τα όρια της δικαιοσύνης*, σελ. 19-20, και, του ίδιου, *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, Πόλις, 2018, και *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. *Rawls, Dworkin, Nozick, Sen*, Πόλις, 2011, *Ηδονές, Προτιμήσεις και Ανάγκες*. *Διακυβεύματα Δικαιοσύνης και Ισότητας*, Πόλις, 2010.

82. Παρατηρεί, εν προκειμένω, ο *Γρηγόρης Μολύβας*, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. *Rawls, Dworkin, Nozick, Sen*, σελ. 399, ότι «[ο] ίδιος ο *Rawls* υιοθετεί [ως προς την

πει να διέπουν μια κοινωνία ανθρώπων, όλους πίσω από τον πέπλο της άγνοιας, ώστε οι επιλογές μας να μην έχουν σχέση με τη θέση που πράγματι κατέχουμε στον κοινωνικό ιστό ή με φυσικά μας χαρίσματα, αλλά να είναι το αποτέλεσμα μιας ακριβοδικαίας διαπραγματεύσεως και συμφωνίας⁸³. Σε μεταγενέστερα έργα του επανε-

ξετάζει θέσεις που αναπτύσσει στη **Θεωρία της Δικαιοσύνης**, αναζητώντας μία εκδοχή της η οποία θα επιτρέψει σε ασύμβατες μεταξύ τους θρησκευτικές, φιλοσοφικές και ηθικές αντιλήψεις να συνυπάρξουν στο πλαίσιο μίας δημοκρατικής και φιλελεύθερης πολιτείας⁸⁴. Έτσι, στο έργο του *Η Δίκαιη Κοινωνία. Η Δικαιοσύνη*

αντιπαράθεση του ορθού έναντι του αγαθού] μια χαρακτηριστικά μετριοπαθή στάση, που συγκαλύπτεται λόγω των επανειλημμένων αναφορών στην προτεραιότητα του ορθού, με την οποία κυρίως συνδέεται το όνομά του. Η προτεραιότητα του ορθού (...) δεν σημαίνει ότι παρακάμπουμε το αγαθό, γιατί αυτό είναι αδύνατο. Το αγαθό και το ορθό είναι συμπληρωματικά. Η «δικαιοσύνη χαράζει το όριο, το αγαθό δείχνει την κατεύθυνση» [η εντός εισαγωγικών παράθεση γίνεται από το κείμενο του Rawls]. Για το αγαθό ως ορθολογικότητα βλ. John Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, σελ. 457 και επ.

83. Αναφέρει ο Rawls, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, σελ. 38, ότι «[α]υτό εξηγεί και την καταλληλότητα της ονομασίας «δικαιοσύνη ως ακριβοδικία»: μεταδίδει την ιδέα ότι οι αρχές της δικαιοσύνης συμφωνούνται στο πλαίσιο μιας αρχικής κατάστασης που είναι ακριβοδικαία. Η υιοθέτηση της ονομασίας αυτής δεν σημαίνει ότι οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ακριβοδικίας είναι ταυτόσημες – όπως και η φράση «η ποίηση ως μεταφορά» δεν σημαίνει ότι η ποίηση και η μεταφορά είναι ταυτόσημες». Εξ άλλου, όπως επισημαίνει στο ίδιο έργο (σελ. 18), «[α]υτό που προσάφησα να κάνω εδώ είναι να γενικεύσω και να μεταφέρω σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης την παραδοσιακή θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, όπως αυτή εκπροσωπείται από τον Locke, τον Rousseau και τον Kant. (...) Η θεωρία, που θα προκύψει έτσι, είναι κατ' εξοχήν καντιανής υφής. Πράγματι, είμαι αναγκασμένος να αποποιηθώ κάθε αξίωση πρωτοτυπίας όσον αφορά τις απόψεις που διατυπώνω εδώ. Οι καθοδηγητικές ιδέες είναι κλασικές και ευρέως γνωστές. Πρόθεσή μου ήταν να τις οργανώσω κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, εντάσσοντάς τες, χάρη σε ορισμένα επινοήματα απλούστευσης, μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο, ώστε να είναι κανείς σε θέση να εκτιμήσει πλήρως τη δύναμή τους».

84. Σε συλλογή μελετών του, η οποία, στη γαλλική έκδοση, φέρει τον τίτλο *Justice et démocratie*, Éditions du Seuil, Points, Essais, 1993, στον πρόλογο, σελ. 9-10, αναφέρει τα εξής: «(...) είναι σαφές, νομίζω, ότι το βιβλίο [Θεωρία της Δικαιοσύνης], πραγματεύεται τη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικία και τον ωφελιμισμό ως θεωρίες κατά το μάλλον ή ήττον περιεκτικές. Αλλά εδώ βρίσκεται το πρόβλημα. Μία δημοκρατική κοινωνία χαρακτηρίζεται από πλειάδα περιεκτικών θεωριών, θρησκευτικών, φιλοσοφικών και ηθικών. Καμία από αυτές τις θεωρίες δεν υιοθετείται από τους πολίτες στο σύνολό τους. Ούτε πρέπει να περιμένει κανείς ότι αυτό θα συμβεί στο προβλεπτό μέλλον. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός υποθέτει ότι, για πολιτικούς λόγους, μία πλειάδα ασύμβατων μεταξύ τους περιεκτικών θεωριών είναι το κανονικό αποτέλεσμα της άσκησης από τους πολίτες της λογικής τους στο πλαίσιο των ελεύθερων θεσμών ενός δημοκρατικού συνταγματικού πολιτεύματος. Υποθέτει, επίσης, ότι υφίσταται τουλάχιστον μία λογική περιεκτική θεωρία που δεν απορρίπτει τα ουσιώδη στοιχεία ενός δημοκρατικού πολιτεύματος. Βέβαια, μία κοινωνία μπορεί επίσης να περιέχει θεωρίες παράλογες, ακόμη δε και παραληρηματικές. Το πρόβλημα είναι τότε να περιορισθούν, ώστε να μην καταστρέψουν την ενότητα και τη δικαιοσύνη της κοινωνίας. Η ύπαρξη πλειάδας ασύμβατων μεταξύ τους περιεκτικών θεωριών – ο πλουραλισμός – αποδεικνύει ότι η ιδέα μίας κοινωνίας εύτακτης και διεπόμενης από τη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, όπως την εννοεί η Θεωρία της Δικαιοσύνης, δεν είναι ρεαλιστική. Είναι ασύμβατη με την ίδια την πραγματοποίηση των αρχών της υπό τις πλέον εύλογες συνθήκες. Για τον λόγο αυτόν, η ανάλυση της σταθερότητας μίας εύτακτης κοινωνίας που πρότεινα στο τρίτο μέρος της Θεωρίας της Δικαιοσύνης είναι επίσης μη ρεαλιστική και πρέπει να αναδιατυπωθεί. Είναι το πρόβλημα που βρίσκεται

ως *Ακριβοδικία: Μία Αναδιατύπωση*, αναφέρει ότι οι δύο αρχές της δικαιοσύνης «πρέπει να διαβαστούν ως εξής: (α) Κάθε πρόσωπο έχει την ίδια αμετάκλητη αξίωση σε ένα απόλυτα επαρκές σχήμα ίσων βασικών ελευθεριών, το οποίο είναι συμβατό με το ίδιο σχήμα ελευθεριών που ισχύει για όλους· και (β) Οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες πρέπει να ικανοποιούν δύο προϋποθέσεις: πρώτον, να συναρτώνται με αξιώματα και θέσεις που είναι ανοιχτά σε όλους υπό συνθήκες ακριβοδικαίας ισότητας ευκαιριών· και δεύτερον, να αποβαίνουν προς το μέγιστο όφελος των λιγότερο ευνοημένων μελών της κοινωνίας (αρχή της διαφοράς)⁸⁵». Για τους κοινοτιστές, το αγαθό προηγείται του ορθού (the good takes precedence over the right). Κατά τον *Michael Sandel*, «[ο]ι διαμάχες για τη δικαιοσύνη και τα δικαιώματα αποτελούν συχνά, αναπόφευκτα, διαμάχες για τον σκοπό των κοινωνικών θεσμών, για τα αγαθά που καταναλώνουν, και τις αρετές που τιμούν και ανταμείβουν. Όσο και αν προσπαθήσουμε να εξασφαλίσουμε την ουδετερότητα της

νομοθεσίας σε αυτά τα θέματα, είναι ίσως αδύνατο να πούμε τι είναι δίκαιο χωρίς να επιχειρηματολογήσουμε για τη φύση της καλής ζωής⁸⁶». Εξ άλλου, κατά τον *Will Kymlicka*, «(...) η αντίθεση την οποία ο Rawls υποστηρίζει ότι βρίσκει μεταξύ τελεολογικών [δηλαδή αυτών που προτάσσουν, όπως ο ωφελιμισμός, το αγαθό έναντι του ορθού] και δεοντολογικών θεωριών [δηλαδή αυτών που προτάσσουν το ορθό έναντι του αγαθού, όπως συμβαίνει στη Θεωρία της Δικαιοσύνης του Rawls] ερείδεται σε σοβαρή σύγκρουση δύο διαφορετικών ζητημάτων, κανένα από τα οποία δεν αφορά την προτεραιότητα του ορθού ή του αγαθού. Το ένα ζήτημα αφορά τον *ορισμό* των ουσιωδών ενδιαφερόντων των ανθρώπων. Το άλλο ζήτημα αφορά τις *αρχές της διανομής* οι οποίες απορρέουν από την υπόθεση ότι τα ενδιαφέροντα κάθε ανθρώπου έχουν ίση σημασία. Μόλις διακρίνει κανείς αυτά τα ζητήματα ως διάφορα, εξαφανίζεται ο διλόγος τον οποίο ο Rawls ισχυρίζεται ότι βρίσκει στην προτεραιότητα του ορθού επί του αγαθού⁸⁷». Τα τελευταία χρόνια, ζητήματα όπως

στην αφετηρία των πλέον πρόσφατων κειμένων από το 1980. Έτσι, αίρεται η ασάφεια της Θεωρίας της Δικαιοσύνης, και η θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας γίνεται αντιληπτή ως μία πολιτική θεωρία της δικαιοσύνης. Εν συμπεράσματι, το πρόβλημα του πολιτικού φιλελευθερισμού είναι να γίνει κατανοητό πώς μία σταθερή και δίκαιη δημοκρατική κοινωνία, που απαρτίζεται από πολίτες ελεύθερους και ίσους, πλην όμως βαθιά δικασμένους από θεωρίες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και ηθικές ασύμβατες μεταξύ τους, μπορεί να υπάρξει σε διάρκεια». Βλ., επίσης, του ιδίου, *Justice as Fairness: A Restatement*, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; 2nd edition, 2001 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Η Δίκαιη Κοινωνία. Η Δικαιοσύνη ως Ακριβοδικία: Μία Αναδιατύπωση*, μετάφραση Φιλήμονος Παιονίδη, εκδόσεις Πόλις, 2006), *Political Liberalism*, Columbia University Press; Expanded edition, 2005 (και σε μετάφραση στα ελληνικά: Πολιτικός Φιλελευθερισμός. Νέα Εμπλουτισμένη Έκδοση, επιμέλεια Σπύρος Μαρκέτος, μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, Αλέξανδρος Κιουπκιάλης, εκδόσεις Μεταίχμιο, 2017), *The Law of Peoples: With "The Idea of Public Reason Revisited"*, Harvard University Press; Revised ed. Edition, 2001, (και σε μετάφραση στα ελληνικά: *Το Δίκαιο των Λαών. Και η Ιδέα της Δημόσιας Λογικής Αναθεωρημένη*, επιμέλεια Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, μετάφραση Άννα Παπασταύρου, Ποιότητα, 2003).

85. *Οπ. παρ.*, σελ. 97.

86. *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό;*, σελ. 291.

87. *Liberalism, Community and Culture*, Clarendon Press· Oxford, 1989, σελ. 21-22.

ο θεσμός του γάμου και η διατήρηση ή η κατάργησή του⁸⁸ απασχολούν την ηθική φιλοσοφία στο διάλογό της με το δίκαιο⁸⁹, το ίδιο δε και η σχέση νόμου και ηθικής σε ζητήματα «σεξουαλικού προσανατολισμού»⁹⁰.

Ακόμη, προβάλλεται η ιδέα της παγκόσμιας δικαιοσύνης, ικανής να εφαρμόζεται στο σύνολο της ανθρωπότητας (όπως σε συλλογικό έργο, υπό τον τίτλο *Global Justice: Seminal Essays*⁹¹). Μεταξύ των σημείων αναφοράς είναι οι έννοιες «ανθρωπιά» και «δικαιώματα του ανθρώπου» ως υπερβαίνουσες τα κρατικά σύνορα και διαχεόμενες σε ολόκληρη την υφήλιο⁹².

Η έννοια της παγκόσμιας δικαιοσύνης (*global justice*, άλλως, στα αγγλικά και τα γαλλικά, αντιστοίχως, *universal justice*, *justice universelle*) βρίσκει έδαφος εφαρμογής, μεταξύ άλλων, στην αντίληψη ότι τα κρατικά σύνορα οφείλουν να είναι ανεμποδίστως διαπερατά στη μαζική διακίνηση πληθυσμών από χώρες σε άλλες χώρες και από ηπείρους σε άλλες ηπείρους, υπό την επίκληση της αρχής της αλληλεγγύης, η οποία επιβάλλει ως υποχρέωση όλων τον κανόνα της άμεσης άσκησης, απανταχού της γης, των δι-

καιωμάτων του ανθρώπου. Αντίληψη η οποία δεν είναι αποδεκτή σε άλλα καθεστώτα και άλλες κοινωνίες επέκεινα των χωρών και των κοινωνιών που εντάσσονται στο πεδίο της έννοιας «δυτικός πολιτισμός», αλλά ούτε και από το σύνολο των θεωρητικών της Δύσης. Έτσι, επί παραδείγματι, στις μελέτες *National Self-Determination* των *Avishai Margalit* και *Joseph Raz*⁹³, και *The Justification of National Partiality* του *Thomas Hurka*⁹⁴, αναπτύσσονται, στο έργο «*Global Justice: Seminal Essays*», απόψεις εναντιούμενες προς τις υποστηρικτικές της διαπερατότητας των συνόρων και του δικαιώματος μετακίνησης και εγκατάστασης όλων οπουδήποτε.

Το ζήτημα απασχόλησε τον *Rawls* στο έργο του *The Law of Peoples: With The Idea of Public Reason Revisited*⁹⁵, στο οποίο ο συγγραφέας του απαντά στη μομφή που απευθύνθηκε στη θεωρία της Δικαιοσύνης, ότι έχει εθνοκεντρικό χαρακτήρα. Όπως επισημαίνει, ο *Bertrand Guillarme*⁹⁶, προλογίζοντας τη μετάφραση από τον ίδιο του έργου αυτού στα γαλλικά, «[ο Rawls] υποθέτει μία αρχική θέση, στην οποία πλασματικά όντα που επιλέγουν αρχές δικαιοσύνης είναι οι εκπρόσωποι,

όχι πλέον ατόμων, αλλά εθνών [χωρών]. Αυτά τοποθετούνται όπισθεν πέπλου αγνοίας που τους αποκρύπτει μερικές πληροφορίες σχετικά με τον λαό που εκπροσωπούν, όπως το μέγεθος ή ισχύς ή ο πλούτος του. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο *Rawls* παρουσιάζει τη φιλοσοφική δικαιολόγηση των αρχών της αυτοδιάθεσης και της άμυνας⁹⁷». Η θεωρία του *Rawls*, όπως επιστημάθηκε, έχει σχέση με την αντίληψη περί των δικαιωμάτων του ανθρώπου που έχουν οι κοινωνίες, αφενός, οι αποκαλούμενες «φιλελεύθερες» και, αφετέρου, αυτές που ο ίδιος ο *Rawls* αποκαλεί «ιεραρχικές». Όθεν και η δυσκολία ανεύρεσης πεδίου κοινών αρχών σε αυτές.

Το όλο ζήτημα συνέχεται, άλλωστε, πέραν ιδεολογικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων, και με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και την απαίτηση των αγορών να μην έχουν τα κρατικά σύνορα ως εμπόδιο ούτε όσον αφορά την κυκλοφορία και διάθεση των απανταχού παραγόμενων προϊόντων ούτε όσον αφορά την εγκατάσταση των ανθρώπων, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως παγκοσμιοποιημένο ανθρώπινο δυναμικό.

Πρόσφατα γεγονότα, γεωπολιτικής εμβέλειας, επανέφεραν, με δραματικό τρόπο, το πρόβλημα της δικαιοσύνης στις σχέσεις των ανθρώπων ως συνόλων που αντιπαρατίθενται σε έναν κόσμο με πεπερασμένες δυνατότητες υποστήριξης της ζωής και υπό την άμεση απειλή κλιματικού αφανισμού.

Εν μέσω πυρηνικών οπλοστασίων ικανών να εξαλείψουν το αποτέλεσμα δισεκατομμυρίων ετών φυσικής εξέλιξης, η ιστορία της ανθρωπότητας, σύνθεση λογικής και παραλογισμού, δεν παρέχει σαφείς ενδείξεις ως

προς την κατεύθυνση που θα λάβουν τα όσα πρόκειται να ακολουθήσουν. Δεν μπορεί παρά να ευχθεί κανείς τον διάλογο αυτών που λαμβάνουν τις αποφάσεις οι οποίες μας καθορίζουν, όχι, βέβαια, πίσω από πέπλο αγνοίας, γιατί τα πάθη που τους διακατέχουν είναι πολύ ισχυρά, αλλά με γνώμονα την ιδέα της δικαιοσύνης ως εγγύησης της ειρηνικής συνύπαρξης όλων.

88. Βλ., ενδεικτικά, Michael Kinsley, *Let's Really Get the Government Out of Our Bedrooms*, σε Michael J. Sandel, *Justice. A Reader*, στο κεφάλαιο *Morality and the Law: Same-Sex Marriage, for and against*, σελ. 383 και επ.

89. Βλ., ενδεικτικά C. J. Marshall, σχόλιο επί της αποφάσεως *Hilary Govodridge & others vs. Department of Public Health* του Supreme Court of Massachusetts, της 18ης Νοεμβρίου 2003, σε Michael J. Sandel, *Justice. A Reader*, στο κεφάλαιο *Morality and the Law: Same-Sex Marriage, for and against*, σελ. 379 και επ.

90. Βλ., ενδεικτικά, Michael Kinsley, *Law, Morality and "Sexual Orientation"*, σε Michael J. Sandel, *Justice, A Reader*, στο κεφάλαιο *Morality and the Law: Same-Sex Marriage, for and against*, σελ. 384 και επ.

91. Thomas Pogge, Darrel Moellendorf (ed.), *Paragon Jouse*. St. Paul, 2008.

92. Στις λατινογενείς γλώσσες, όπως και στην αγγλική, τις έννοιες «ανθρωπότητα» και «ανθρωπιά» (ευσπλαχνία κ.λπ.) αποδίδει ο αυτός όρος.

93. *Volume II: Globak Ethics*, του ως άνω αναφερόμενου έργου, σελ. 181 και επ.

94. *Aut.*, σελ. 379 και επ.

95. Harvard University Press; Revised ed., 2001.

96. Καθηγητής της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Παρίσι 8.

97. *John Rawls. Le droit des gens*, Éditions Esprit, 1996, σελ. 9-10.

Μετα-πολιτευτικό ταξίδι στα «τυφλά»;

4

**Γιάννης
Πανούσης**

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ,
πρώην Υπουργός,
πρώην Πρύτανης ΔΠΘ

Ομιλία στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
25 Σεπτεμβρίου 2022

*Ποιό νά'ταν το βασιλείο του;
Ποιές κρυφές επιθυμίες
στην αιχμή του ένδοξου του δόρατος
σκούριάζουν;*

Νίκος Γραίκος, Περί του εφήμερου του χρόνου

1. Η χαοτική σύλληψη του Κόσμου αναιρεί τις παραδοχές της αιτιοκρατίας και του ντετερμινισμού, προκρίνοντας τις πιθανολογήσεις. Τα φαινόμενα εξελίσσονται με «προβλέψιμα απρόβλεπτους τρόπους». Δεν είναι εύκολο να προγνώσουμε ποιο από τα δυνατά αποτελέσματα εντέλει θα πραγματοποιηθεί. Ο λογισμός των πιθανοτήτων μας μεταφέρει από έναν Κόσμο του Είναι σ' έναν Κόσμο του Γίνεσθαι, όπου τα υποκείμενα δεν υφίστανται απλώς τις αντικειμενικές συνθήκες, αλλά αποκτούν και δρώντες/καθοριστικούς ρόλους σε μία παρτίδα σκάκι, όπου οι κανόνες είναι απλοί και γνωστοί αλλά οι κινήσεις και οι συνδυασμοί πολλοί.

2. Μολονότι ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς είχε δηλώσει ότι «οι προφητείες υπάρχουν γιατί πέφτουν στο κενό. Κανένας δεν μπορεί να προβλέψει το μέλλον» [ΤΑ ΝΕΑ 18-19/7/2020], θα επιχειρήσω να καταθέσω κάποιες μη-προφητικού χαρακτήρα σκέψεις για τρία θεμελιώδη ερωτήματα:

-Η Ευρώπη θα ξαναγίνει θεσμικοπολιτική νησίδα ελευθεριών ή θα ξηλώνεται σαν ένα φθαρμένο ιστορικοφανταστικό πουλόβερ ιδεών;

-Το Έθνος-Κράτος θ' αναβιώσει ή θα συρρικνωθεί σαν μία επαρχία της «παγκοσμιοποιημένης κοινότητας»;

-Η Δημοκρατία θα ενισχυθεί ή θα πτηθεί οριστικά από τους ολοκληρωτικού χαρακτήρα λαϊκισμούς, αυ-

ταρχισμούς ή από τις ύπουλες τυραννίες των ΜΜΕ;

3. Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα έπρεπε να στοχεύει στη μετατροπή της «Ευρώπης των εμπορών» σ' έναν ενιαίο χώρο ελευθεριών και δικαιωμάτων. Οι κοινοί κίνδυνοι δεν αντιμετωπίζονται με ηγεμονικά δίκαια, ούτε με ζώνες μη-δικαίου. Ακόμα κι αν ισχύει κάποια «ευρωπαϊκή αδράνεια» [Κ. Τσουκαλάς] αυτό δεν μας οδηγεί σε μία εποχή «αντεστραμμένου Διαφωτισμού» του φόβου, των απειλών καταστροφής, της εξαπάτησης των αριθμών και των ηγεσιών και της αμοιβαίας καχυποψίας των λαών.

4. Σχετικά με την Παγκοσμιοποίηση έχω την αίσθηση ότι ένα παλαιότερο άρθρο του Ricardo Petrella «Ο Νέος Μωσαϊκός Νόμος», όχι μόνον ισχύει αλλά και ενισχύεται. Οι χρηματιστηριακές αγορές, οι τεχνολογικές «επαναστάσεις», οι αμείλικτοι ανταγωνισμοί, η «απελευθέρωση» των εθνικών παραγωγικών πόρων, η μείωση του ελέγχου από τους εθνικούς θεσμούς, η ιδιωτικοποίηση κρίσιμων τμημάτων της οικονομίας συνιστούν ενδεικτικά παραδείγματα.

5. Οι κρατικές ελίτ, οι λειτουργικοί διανοούμενοι, οι managers της μέγιστης αποδοτικότητας, η ολιγαρχία των τεχνοκρατών, οι ατροφικοί θεσμοί, τα διάφορα μοντέλα εκσυγχρονιστικού μακιγιάζ, οι απλοϊκές αισιοδοξίες εξόδου από την κρίση καλλιεργούν εθνικούς μύθους για το «νέο πρόσωπο της κοινωνίας».

6. Η Δημοκρατία, ως Δήμος[ως λαός], ως Κράτος [ισχύς], ως πολλοί και πλείονες αποφασίζοντες, ως μικρο-δημοκρατία και ως μακρο-δημοκρατία δεν αναφέρεται σε μία φανταστική κοινωνία αλλά σ' ένα πολιτικό σύστημα που λειτουργεί με βάση τις αρχές της ελευθερίας και το σεβασμό στα δικαιώματα όλων. Η Δημοκρατία είναι το Πολίτευ-

μα της Αισιοδοξίας και για να επιβιώσει χρειάζεται να μπουν όρια και κανόνες, γιατί διαφορετικά διατρέχει τον κίνδυνο [κυρίως μέσω της διαφθοράς] να δημιουργηθούν προϋποθέσεις «εγκληματικής Δημοκρατίας». Η ουσία της Δημοκρατίας δεν συναρτάται με πανοπτικές εξουσίες και ηλεκτρονικά μέσα παρακολούθησης των πολιτών αλλά με την εμπιστοσύνη στις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που εξασφαλίζουν ένα minimum αξιοπρέπειας για κάθε άνθρωπο, ως κόκκινη γραμμή πέραν της οποίας η Πολιτεία αδυνατεί να επιβάλλει την υποχρέωση υποταγής.

7. Σήμερα το παλιό ηλιοκεντρικό σύστημα, στο οποίο το εθνικό Κράτος διαμορφώνει το Δίκαιο και η Πολιτική ασκείται διά του Δικαίου έπαψε να ισχύει. Το σύγχρονο Κράτος όχι μόνο δεν διαθέτει το μονοπώλιο της παραγωγής κανόνων, αλλά και δεν είναι ο προνομιακός χώρος της δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Ο Κόσμος δεν εξελίσσεται στο πολιτικό/θεσμικό πεδίο αλλά στο οικονομικό. Η οικονομοποίηση της Δημοκρατίας οικονομοποιεί και τις δημόσιες πολιτικές και μειώνει τον ελεγκτικό ρόλο των θεσμών. Όλα τα δικαιώματα επανεξετάζονται υπό το πρίσμα της αποδοτικότητας σύμφωνα με τους νόμους της αγοράς. Το ποινικό και το διοικητικό δίκαιο κατισχύουν του κοινωνικού δικαίου. Τα Κοινοβούλια υπερφαλαγγίζονται από τις Κυβερνήσεις και τα Κράτη από μία [κρυφή;] Παγκόσμια Διακυβέρνηση.

8. Ο Σατωβριάνδος είχε οραματιστεί μία παγκόσμια/οικουμενική κοινωνία που θα συγκροτείτο από όλες τις εθνικές. Δεν νομίζω ότι κινούμαστε προς αυτή την κατεύθυνση. Η Παγκοσμιοποίηση δεν θα μας κάνει «όλους αδέρφια». Αντίθετα μέχρι στιγμής προκαλεί στρατιές πτημένων, πρώην «ευτυχισμένων δούλων»[sic]

9. Αν συνεχίσουμε να μη μοιραζόμαστε τις ίδιες αξίες αλλά μόνο να υφιστάμεθα τους ίδιους [κι όχι δημοκρατικά και ισοδύναμα κατανεμημένους] κινδύνους, θεωρώ απίθανο να έχουμε ένα ειρηνικό μέλλον ως Ανθρωπότητα.

10. Η Νέα Τάξη που γεννούν οι τεχνολογίες [Τεχνητή Νοημοσύνη, Γενετική Μηχανική κ.λπ.] μοιάζει να υπερβαίνει την προσωπική ηθική, τη δημιουργική αισθητική, την κοινωνική αλληλεγγύη, κι εντέλει την ίδια τη Δημοκρατία. Αν ο Πλανήτης χωριστεί στις τρεις εικονικές τάξεις] των κυρίων, των κλώνων και των δούλων], όπως είχε προβλέψει ο Arthur Kroker [Virtual Capitalism], είναι προφανές ότι το ραντεβού μας με την Ιστορία γίνεται «στα τυφλά».

Ο Βασιλιάς της Ασίνης: από τον Τρωικό στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

5

Βασίλειος Παπαδόπουλος

Πρέσβης
Γενικός Γραμματέας
της Προεδρίας
της Δημοκρατίας

Ομιλία στην Αρχαία Ασίνη
στις 24 Σεπτεμβρίου 2022
στο πλαίσιο των
XVII Διεθνολογικών
Συναντήσεων Ναυπλίου

Υπάρχουν ποιήματα σπουδαία που μας προκαλούν αισθητική συγκίνηση με το ύφος, τη μορφή και το περιεχόμενό τους. Συγκίνηση δηλαδή που δεν έχει να κάνει με το συναίσθημα, αλλά με την ομορφιά. Υπάρχουν όμως κι άλλα ποιήματα που ξεπερνούν το χώρο και το χρόνο, που δημιουργούν τα πράγματα, όπως έλεγε ο Σεφέρης, και αποτελούν τη «μεγάλη ποίηση». Ένα από αυτά είναι ο Βασιλιάς της Ασίνης.

Ξεκινά με το τοπίο που μας αγκαλιάζει αυτή την ώρα:

**Κοιτάξαμε όλο το πρωί γύρω-γύρω το κάστρο
Αρχίζοντας από το μέρος του ίσκιου
εκεί που η θάλασσα
Πράσινη και χωρίς αναλαμπή,
το σπήθος σκοτωμένου παγωνιού
Μας δέχθηκε όπως ο καιρός χωρίς κανένα χάσμα.
[...]
Από το μέρος του ήλιου
ένας μακρύς γιαλός ολάνοιχτος
Και το φως τρίβοντας διαμαντικά στα μεγάλα τείχη.**

Ύστερα εμφανίζεται μια αναζήτηση. Αυτή του Βασιλιά:

**Κανένα πλάσμα ζωντανό, τ' αγριοπερίστερα φευγάτα
κι ο βασιλιάς της Ασίνης που τον γυρεύουμε δυό
χρόνια τώρα
άγνωστος λησμονημένος απ' όλους κι από τον Όμηρο
μόνο μια λέξη στην Ιλιάδα κι εκείνη αβέβαιη
ριγμένη εδώ σαν την εντάφια χρυσή προσωπίδα**

Και μετά έρχεται το τραγικό στοιχείο, τόσο δεμένο με την ποίηση του Σεφέρη. Εδώ συνυφασμένο με τη

λέξη κενό που επαναλαμβάνεται:
**Ο Βασιλιάς της Ασίνης ένα κενό
 κάτω απ' την προσωπίδα
 και τα παιδιά του αγάλματα [...]
 και τα καράβια του αραγμένα
 σ' άφαντο λιμάνι·
 κάτω απ' την προσωπίδα ένα κενό.
 Πίσω απ' τα μεγάλα μάτια, τα καμπύ-
 λα χείλια τους βοστρύχους [...]
 ένα κενό παντού μαζί μας.
 Κι ο ποιητής αργοπορεί [...] κι ανα-
 ρωπιέται
 Ο ποιητής ένα κενό.**

Και τέλος η σύνθεση:
**Ασπιδοφόρος ο ήλιος ανέβαινε
 πολεμώντας
 Κι από το βάθος της σπηλιάς μια
 νυχτερίδα τρομαγμένη
 Χτύπησε πάνω στο φως σαν τη σαΐτα
 πάνω στο σκουτάρι:
 «Ασίνην τε, Ασίνην τε...» Να ταν
 αυτή ο Βασιλιάς της Ασίνης
 Που τον γυρεύουμε τόσο προσεκτικά
 σε τούτη την ακρόπολη
 γγίζοντας κάποτε με τα δάχτυλά μας
 την αφή του πάνω στις πέτρες.**

Ήδη από το Μυθιστόρημα (1934) όπου ο Σεφέρης βρίσκει την αυθεντική του φωνή, τελειοποιώντας την ποιητική του ταυτότητα, φαίνονται και τα κλειδιά για να προσεγγίσεις την ποίησή του που ακόμα εξερευνούμε: Η γνώση της εποχής στην οποία γράφτηκε το κάθε ποίημα, την οποία συνήθως μας προσφέρει ο ίδιος ο Σεφέρης με μια μικρή σημείωση στο τέλος κάθε ποιήματος και βέβαια η γνώση της ελληνικής ιστορίας και των μύθων μας. Μέσα από τα σύμβολα (τα αγάλματα, τις πέτρες, τη στέρνα) περιγράφεται το παρόν με τη σφραγίδα του πάντα δυσβάσταχτου παρελθόντος μας και πολλές φορές περιγράφεται και το μέλλον, όπως στο Βασιλιά της Ασίνης. Το ποίημα γράφτηκε παραμονές του

Β' παγκοσμίου πολέμου. Για πρώτη φορά ο ποιητής είχε ξεναγηθεί εδώ στην Ασίνη το καλοκαίρι του 1936, και ήρθε πάλι το 37 και το 38, όπου πιθανότατα συνέλαβε την πρώτη ιδέα για το ποίημα. Ήταν λίγους μήνες μετά το Άνσλους, την προσάρτηση δηλαδή της Αυστρίας από τη ναζιστική Γερμανία το Μάρτιο του 1938 και το δήθεν δημοψήφισμα του Απριλίου 1938 που επικύρωσε την προσάρτηση με ποσοστό 99,7%. Τον επόμενο μήνα πολλαπλασιάστηκαν οι Γερμανικές καταγγελίες εναντίον της Τσεχοσλοβακίας για καταπίεση των γερμανόφωνων Σουδητών, που κλιμακώθηκαν με γενική επιστράτευση της Γερμανίας στις 12 Αυγούστου 1938. Σ' αυτό το κλίμα μέσα, με τη βεβαιότητα του πολέμου που πλησιάζει, θεωρώ ότι ο Σεφέρης, μετά την επίσκεψή του στον αρχαιολογικό χώρο, γύρισε σπίτι του κι αναζήτησε στη βιβλιοθήκη του την αναφορά στην Ασίνη στο Β', 560 της Ιλιάδας (κατάλογος νεών). Πρόκειται για μία και μόνη αναφορά σαν μικρό βασίλειο που συμμετείχε στον τρωικό πόλεμο. Μετά δεν εμφανίζεται ξανά και ξεχνιέται κι απ' την ιστορία.

«Οι δ' Ἄργος τ' εἶχον Τίρυνθά τε τει-
 χιόεσσαν,
 Ερμιόνην, Ασίνην τε, βαθύν κόλπον
 εχούσας...»

Η αίσθηση αυτή της απώλειας, ενισχύεται από τα λιγοστά ερείπια της Ακρόπολης της Ασίνης, την έλλειψη άλλων γραπτών κειμένων και αναφορών στη χαμένη αυτή πολιτεία. Όλα αυτά τον οδηγούν να εξερευνήσει το κενό που δημιουργείται γύρω του και μέσα του, από τον πόλεμο που βλέπει να πλησιάζει, από τα συντρίμια και τις απουσίες αγαπημένων προσώπων που αφήνουν πίσω τους οι πόλεμοι και, κατά κάποιο τρόπο, αρχίζει και ταυτίζεται με τον χαμένο άγνωστο βα-

σιλιά της Ασίνης. Το φευγαλέο της ανθρώπινης ύπαρξης που αναδεικνύει το ποίημα, πηγάζει από τη βεβαιότητα του Σεφέρη ότι ο πόλεμος προ των πυλών θα είναι παγκόσμιος και συντριπτικός, και ότι θα κοστίζει αναρίθμητες ζωές. Ζωές που θα εξαφανιστούν σαν κι αυτές των κατοίκων της αρχαίας πολιτείας. Ο διπλωμάτης μελετά κάθε μέρα τον παραλογισμό που οδηγεί αναπόφευκτα στον πόλεμο, τον αντιμετωπίζει μέσα από την καθημερινή δουλειά του. Ακόμα χειρότερο είναι ότι δεν είναι βέβαιος ποιος τελικά θα επικρατήσει και η απειλή της επικράτησης ενός σκοτεινού και βίαιου ναζιστικού συστήματος είναι μέσα του, τον τρομάζει και τον κατατρώγει κάθε μέρα. Πίσω λοιπόν από την ερημωμένη Ακρόπολη, πίσω από την κενή μάσκα του νεκρού βασιλιά που πήγε στον τρωικό πόλεμο για να χαθεί, για να τον ξεχάσουν όλοι, βλέπει το κενό όλων των ανθρώπων, σ' όλες τις εποχές. Όλους όσους χάθηκαν, χάνονται και θα χαθούν στους αιώνες από πολέμους, χωρίς να αφήσουν τίποτα πίσω τους.

Το Γενάρη του 1940 γράφει το ποίημα, στην οριστική μορφή του απνευστί από τις δέκα το βράδυ ως τις τρεις το πρωί. Δεν είχε πρόχειρα τα έξι σχεδιάσματα¹ που έφτιαξε κατά τη διάρκεια μιας διετίας². Όπως κάθε έμπνευση που ασυνείδητα επεξεργάζεται η ψυχή και το μυαλό μας για πολύ καιρό και καταλήγει, χωρίς να καταλάβουμε καλά-καλά με ποιόν τρόπο, να την εκφράσουμε λογοτεχνικά, έτσι και ο βασιλιάς της Ασίνης παίρνει σάρκα και οστά αβίαστα και συνολικά. Μοιάζει το ποίημα να είναι ήδη γραμμένο

στο μυαλό του και σε μια δημιουργική στιγμή αποτυπώνεται στο χαρτί. Στο ημερολόγιό του διηγείται το επεισόδιο αυτό στον Eliot:

“του αφηγήθηκα πως έγραψα το Βασιλιά της Ασίνης. Δυο χρόνια προσπάθεια. Εγκατάλειψα. Κι έπειτα, σε μια νύχτα, έγινε το ποίημα, χωρίς, να έχω καν μπροστά μου τις σημειώσεις μου, επειδή με κέντρισε η ανάγκη να γεμίσω δυο τυπογραφικές σελίδες που έμειναν λευκές».³

Ήταν όμως τόσο ξαφνική αυτή η δημιουργική πνοή, όσο φαίνεται από το ημερολόγιό του; Ήταν άραγε από την πίεση να δημοσιεύσει το Τετράδιο Γυμνασμάτων και να τελειώσει με όλες τις εκκρεμότητες, ανησυχώντας μήπως η Ελλάδα εμπλακεί στον πόλεμο, όπως αναφέρει ο ίδιος; Μήπως πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στην αφορμή και στην αιτία; Η άποψή μου είναι ότι δεν αρκεί να δούμε τα 6 σχεδιάσματά του, αλλά να σκύψουμε πάνω στην ασφυκτική και καταθλιπτική καθημερινή ενασχόληση με τη θύελλα που πλησίαζε, που του επέβαλε η δουλειά του.

Ήδη τα σύννεφα του πολέμου πύκνωναν. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1938 υπογράφεται η συμφωνία του Μονάχου, με την οποία επιτρέπεται στη Γερμανία να καταλάβει εδάφη της Τσεχοσλοβακίας. Οι δύο δυτικές δημοκρατίες πίστεψαν αφελώς τις διαβεβαιώσεις των δύο δικτατόρων ότι δεν θα υπάρξουν άλλες εδαφικές διεκδικήσεις και ότι θα επικρατήσει ειρήνη στην Ευρώπη. Όμως στις 15 Μαρτίου του 1939 τα γερμανικά στρατεύματα

1. Βλέπε Γιώργη Γιατρομανωλάκη: Ο Βασιλιάς της Ασίνης. Η ανασκαφή ενός ποιήματος. Εκδόσεις Στιγμή.
 2. Συζήτηση με Keely 1985, σελ 66
 3. Σεφέρης Μέρες Γ' σελ 237

καταλαμβάνουν την υπόλοιπη Τσεχοσλοβακία. Τον Απρίλιο ξεκινούν οι διεκδικήσεις κατά της Πολωνίας. Στις 23 Αυγούστου υπογράφεται το σύμφωνο Ρίμπεντροφ-Μολότωφ, μοιράζοντας την ανατολική Ευρώπη μεταξύ Γερμανίας και Σοβιετικής Ένωσης. Την 1^η Σεπτεμβρίου η Γερμανία εισβάλλει στη μαρτυρική Πολωνία, ενώ στις 17 Σεπτεμβρίου εισβάλλει και η Σοβιετική Ένωση από τα ανατολικά. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος έχει αρχίσει.

Η ποιητική δημιουργία δεν εξελίσσεται λοιπόν «in vitro», υπό «κανονικές συνθήκες» όπως θα λέγαμε στη φυσική, ανεξάρτητες από την επισφαλή ρευστότητα του περιβάλλοντος στο οποίο ζει ο ποιητής, και πολύ περισσότερο από τους φόβους του για το μέλλον. Και ειδικά για τον Σεφέρη, λόγω της φύσης της εργασίας του, η ποίηση πολύ σπάνια γεννήθηκε σε ένα περιβάλλον χωρισμένο με μια κόκκινη γραμμή από τη δουλειά, διότι του έμελλε να ζήσει ζοφερές εποχές που περιλαμβάνουν δικτατορία, παγκόσμιο πόλεμο, εμφύλιο, κυπριακό, νέα δικτατορία. Κι εδώ, το έρημο τοπίο της Ασίνης, η ελάχιστη αναφορά στον Όμηρο, η εξαφάνιση κάθε ίχνους από το μικρό βασίλειο, του υπενθύμιζε το καθημερινό του άγχος και τον οδηγούσε πιο πέρα ακόμα, στην υπαρξιακή αγωνία.

Πολλοί ξέρουμε τον σημαντικό ποιητή Μανώλη Αναγνωστάκη, όμως σπάνια θυμόμαστε την σύζυγό του Νόρα, μία σπουδαία δοκιμιογράφος και διανοούμενη, σαν να έζησε στη σκιά του. Ένα

από τα μεγάλα κείμενα που έγραψε αναφέρει:

Η ιστορική μνήμη των ποιητών, λειτουργεί έξω απ' το χρόνο των ρολογιών και των ημερολογίων. Είναι μια γνώση που εκτείνεται απ' το βαθύ παρελθόν ως το βαθύ μέλλον, ενώνοντας οραματικά τα πιο απομακρυσμένα χρονικά σημεία στις επιταγές των σημείων του παρόντος. [...] Σωστότερο θα ήταν να θαυμάσουμε τη λειτουργία της ποιητικής ενόρασης, που από ελάχιστες νύξεις πλάθει εικόνες του μέλλοντος που η γνώση δεν μπορεί ούτε αρκεί για να τους δώσει ζωή και υπόσταση⁴.

Αυτή τη μεταφυσική διάσταση στην ποιητική δημιουργία ο Σεφέρης την είχε διατυπώσει για πρώτη φορά σε ένα άρθρο του γραμμένο απευθείας στα αγγλικά το 1944 και δημοσιευμένο σε περιοδικό του Καΐρου:

Όλα τα ποιήματα, γραμμένα ή άγραφα, υπάρχουν. Δεν εννοώ πλατωνική ύπαρξη αλλά βιολογική. Η σχέση τους με τη γραφή τους μορφή είναι η σχέση του μοντέλου με το πορτραίτο του. Η ιδιαίτερη ικανότητα του ποιητή είναι ότι τα βλέπει. Γι' αυτό καμιά φορά οι ποιητές⁵ ονομάζονται οραματιστές (seers)⁶

Η αίσθηση αυτή δεν είναι καινούργια –την είχε διατυπώσει ο Rimbaud– ούτε αφορά μόνο την ποίηση. Στη γλυπτική είναι πολύ γνωστές οι ρήσεις που αποδίδονται στον Μιχαήλ Άγγε-

λο ότι «κάθε πέτρινος όγκος κρύβει μέσα του ένα άγαλμα και εναπόκειται στον καλλιτέχνη να το ανακαλύψει⁷» ή «είδα τον άγγελο μέσα στο μάρμαρο και σκάλισα μέχρι να τον απελευθερώσω».

Συχνά η ζωή του Σεφέρη τον οδήγησε σε θέσεις κοντά στην εξουσία, σε πολύ κρίσιμες και τραγικές στιγμές για τον τόπο, και τότε έχω την αίσθηση ότι η καθημερινή διπλωματική τριβή μετουσιώνεται κι εκτονώνεται στο ποιητικό γράψιμο. Του προσδίδει όμως και υπαρξιακές προεκτάσεις. Τα ποιήματα όπως ο *Βασιλιάς της Ασίνης* ή η *Κίχλη*, ή ο *τελευταίος σταθμός*, παίρνουν διαχρονική και παγκόσμια διάσταση, γίνονται κάτι πολύ σπουδαιότερο από ένα ξέσπασμα, γίνονται στοχασμός για την ανθρώπινη μοίρα. Η καθημερινή του προσπάθεια σαν εκπρόσωπος τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών το 1938, 1939, 1940, όπου έπρεπε να παρακολουθεί συνεχώς όλες τις διεθνείς εξελίξεις, να αντικρούει με δημοσιεύματα τη γερμανική και ιταλική προπαγάνδα, η απελπισία να παρακολουθεί την κάθοδο της Ευρώπης και της χώρας προς έναν αιματηρό πόλεμο από θέση αδυναμίας, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην έμπνευσή του για το βασίλειο της Ασίνης και στην ανάγκη ολοκλήρωσης του ποιήματος. Θεωρώ ότι στη δημιουργία της σημασία είχε η απελπισία του διπλωμάτη που είναι αναγκασμένος να στέκεται ψυχρά πάνω από την άβυσσο και να τιθασεύει τη γλώσσα του και τα συναισθήματά του, ξέροντας ότι δεν έχει τη δύναμη να αποτρέψει την εξέλιξη προς την καταστροφή ενώ παράλληλα είναι υποχρεωμένος κάθε μέρα να ασχολείται μαζί της, με την ψυχική φθορά που αυτό συνεπά-

γεται. Γράφει στα ημερολόγιά του για την πολιτική μυωπία των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ. Η πρώτη μένει αμέτοχη στον πόλεμο, με τη μάταιη ελπίδα ότι δεν θα χρειαστεί να καταβάλει φόρο αίματος και η δεύτερη –ακόμα χειρότερα– συμμαχεί με το Χίτλερ, χωρίς να αντιλαμβάνεται ότι το ναζιστικό καθεστώς δεν θα σταματήσει στη Δυτική Ευρώπη και ότι πολύ σύντομα έρχεται η σειρά της. Γράφει χαρακτηριστικά στο πολιτικό ημερολόγιο:

Το σύνθημα του πανικού και της πανωλεθρίας το δώσανε οι ίδιοι οι σύμμαχοι εδώ και κάμποσο καιρό (εννοεί υποχωρώντας) στη Ρηνανία, στη Βιέννη, στο Μόναχο...Το ίδιο κάνει σήμερα και η Αμερική δίνοντας λόγια εκεί που θα έπρεπε να δώσει όλη της τη δύναμη, πιστεύοντας πως το δόγμα του Μονρόε θα την προστατέψει. Η μάχη της Φλάντρας, η μάχη της Γαλλίας είναι δικές της μάχες που χάνονται.⁸

Τον φαντάζομαι να μελαγχολεί πάνω από το γραφείο του μελετώντας τα διπλωματικά τηλεγραφήματα από τις Πρεσβείες μας: στο Παρίσι, που περιγράφουν την κατάρρευση διαδοχικών άβουλων γαλλικών κυβερνήσεων· το Βερολίνο, που προειδοποιούν για τη συνεχή παραβίαση των Συνθηκών των Βερσαλλιών από τον Χίτλερ ή το Τόκιο από όπου αναφέρονται οι συνεχείς επιθετικές κινήσεις της Ιαπωνίας εναντίον άλλων ασιατικών χωρών, και συνθέτουν την εικόνα ενός κόσμου που όλο σκοτεινιάζει. Τον φαντάζομαι να περπατά εδώ στην Ασίνη και να σκέφτεται: «Αν όλα χαθούν με τον πόλεμο, τι θα απομείνει από μένα, τι θα απομείνει από τα πρόσωπα που αγάπησα, τι θα απομείνει από την τέχνη

4. Νόρα Αναγνωστάκη: «Ο Σεφέρης της μνήμης και της λησμονιάς», στο συλλογικό *Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, ό.π. σελ. 196

5. Εννοεί τον Arthur Rimbaud που ονομάζει τους ποιητές voyants, εννοώντας ότι αντιλαμβάνονται τον κόσμο πέρα από τις ανθρώπινες αισθήσεις. Είναι πιθανότερο να είχε μελετήσει τον Γάλλο ποιητή παρά τον Jung.

6. *Δοκίμες Γ'*, «Mathios Paskalis: His ideas about poems», σελ. 113. Κατά τη γνώμη μου το σύντομο αυτό άρθρο είναι από τα ωραιότερα και σημαντικότερα δοκίμια του Σεφέρη, αλλά ξεπερνά τα όρια αυτής της μελέτης.

7. *Ogni blocco di pietra ha una statua dentro di sé ed è compito dello scultore scoprirla*

8. Πολιτικό Ημερολόγιο Α' Παρασκευή 14 Ιουνίου 1940

μου, από τη χώρα μου, από τη γλώσσα μου»;

Έτσι, στο Βασιλιά της Ασίνης χρησιμοποιεί μια αρχιτεκτονική σπάνια για σεφερικό ποίημα. Ξεκινά με τον πληθυντικό αριθμό, αφήνοντας να εννοήσουμε την παρουσία της Μαρώς ή κάποιου συντρόφου προς τον οποίο μάλιστα απευθύνεται (*την άγγιξες, θυμάσαι τον ήχο της*⁹), και συνεχίζει στον ενικό, αναφερόμενος στο τρίτο πλέον πρόσωπο στον ποιητή, αφήνοντας να εννοήσουμε ότι στο τέλος μένει κι αυτός μόνος. Είναι η αφήγηση μιας πρώτης επίσκεψης, ενός πραγματικού γεγονότος. Εναλλάσσει τις εντυπώσεις του από την Ασίνη πρώτα από το μέρος του *ίσκιου* και στη συνέχεια από το μέρος του *ήλιου*. Η μυκηναϊκή προσωπίδα με τον κούφιο ήχο, η νέα γυναίκα που έφυγε, η ομηρική νυχτερίδα (σκοτεινό πλάσμα που πετάγεται προς το φως), οι φλέβες των βράχων που ζωντανεύουν, η ψυχή που γύρευε τον κάτω κόσμο, ο τόπος που παρασέρνεται από το χείμαρρο του ήλιου, είναι τα στοιχεία του θανάτου και της ζωής, του κενού και της επιβίωσης. Έτσι συνθέτει αντιθετικά τις αναφορές στο σκοτεινό μέλλον και το απώτατο ξεχασμένο παρελθόν. Μεταφέρει στον αναγνώστη την αβεβαιότητα και την ανασφάλεια που τον βασανίζει. Η τεχνική του δεν απέχει από την τεχνική του Μπαχ που με την αντίστιξη συνθέτει τα πρελούδια και τις φούγκες του.

Συνεχίζει σ' ένα τρίτο μέρος του ποιήματος με την αναζήτηση του ανθρώπου. Τι απομένει από την ύπαρξή μας; Τι απομένει μετά τον πόλεμο, μετά την εφήμερη παρουσία μας στον κόσμο; Ο Βασιλιάς της Ασίνης, με την ιδιοφυΐα του ποιητή στη δημιουργική

ασυνείδητη διαδικασία των απροσδόκων και ποικίλων συνδυασμών, παίρνει στο σημείο αυτό διαστάσεις της «μεγάλης ποίησης» που προαναφέραμε και για την οποία γράφει ο Eliot στο περίφημο δοκίμιό του *Tradition and the individual talent*¹⁰. Ξεπερνά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, τον Όμηρο και την Ακρόπολη της Ασίνης, γίνεται κάτι πολύ σπουδαιότερο από μια απελπισμένη φωνή, γίνεται στοχασμός για το τραγικό στην ανθρώπινη μοίρα. Είναι πολύ χαρακτηριστικοί οι τρεις στίχοι προς το τέλος του ποιήματος που περιγράφουν τι απομένει τελικά:

**η νοσταλγία του βάρους μιας ύπαρξης ζωντανής
εκεί που μένουμε τώρα ανυπόστατοι
λυγίζοντας
σαν τα κλωνάρια της φριχτής ιτιάς
σωριασμένα μέσα στη διάρκεια της
απελπισίας**

Σε ότι αφορά το ύφος του Σεφέρη στο Βασιλιά της Ασίνης, δεν μπορώ να μην κάνω ιδιαίτερη αναφορά στη μουσική, στο ρυθμό του ποιήματος. Θεωρώ ότι το συγκεκριμένο ποιητή τον προσεγγίζουμε πρώτα απ' όλα ακουστικά, κι εδώ τα σημεία στίξεως που χρησιμοποιεί μας υπαγορεύουν ένα πολύ σαφή, σχεδόν περιοριστικό τρόπο. Ο ρυθμός του αποσπάσματος που ακολουθεί, χαρακτηριστικός της χρήσης του μουσικού ρυθμού από το Σεφέρη, εκφράζει την αγωνία για όσους χάθηκαν και πρόκειται ακόμη να χαθούν, χωρίς να απομένει τίποτα. Η απουσία κομμάτων δίνει μια ένταση στο στίχο, ολοένα αυξανόμενη, μέχρις ότου ξαφνικά βουλιάζει στο θλιβερό, αναπόφευκτο για κάθε άνθρωπο, κενό, το

κενό κάτω από τη μάσκα του Αγαμέμνονα, την ερημιά της Ακρόπολης της Ασίνης. Νομίζεις ότι πρέπει να διαβαστεί σχεδόν με μία μόνο αναπνοή. Σαν παρτιτούρα μουσικής, όπου λείπουν μόνο οι ενδείξεις *crescendo* ή *presto*, για να δείξουν στον εκτελεστή το ρυθμό που πρέπει να ακολουθήσει.

**Κι ο ποιητής αργοπορεί, κοιτάζοντας
τις πέτρες κι αναρωτιέται
υπάρχουν άραγε
ανάμεσα στις χαλασμένες τούτες
γραμμές τις ακμές τις αιχμές
τα κοίλα και τις καμπύλες
υπάρχουν άραγε
εδώ που συναντιέται το πέρασμα της
βροχής του αγέρα και της φθοράς
υπάρχουν, η κίνηση του προσώπου
το σχήμα της στοργής
εκείνων που λιγότεψαν τόσο παρά-
ξενα μες στη ζωή μας
αυτών που απόμειναν σκιές κυμάτων
και στοχασμοί με την απεραντοσύνη
του πελάγου
ή μήπως δεν απομένει τίποτα παρά
μόνο το βάρος,
η νοσταλγία του βάρους μιας ύπαρ-
ξης ζωντανής
εκεί που μένουμε τώρα ανυπόστατοι
λυγίζοντας
σαν τα κλωνάρια της φριχτής ιτιάς
σωριασμένα μέσα στη διάρκεια της
απελπισίας
ενώ το ρέμα κίτρινο κατεβάζει αργά
βούρλα ξεριζωμένα μες στο βούρκο
εικόνα μορφής που μαρμάρωσε
με την απόφαση μιας πίκρας
παντοτινής.
ο ποιητής ένα κενό.**

Ένα μεγάλο έργο τέχνης ξεπερνά το χρόνο. Είναι πάντα επίκαιρο. Σήμερα που ακροβατούμε δίπλα σ' ένα νέο φρικτό πόλεμο, ας διαβάσουμε το Βασιλιά της Ασίνης, να συλλογιστούμε το φευγαλέο της ύπαρξης και το

κενό που άφησε ο ομηρικός Βασιλιάς με τα πολλά καράβια, που πήγε στην Τροία, κι από τότε δεν τον ξανάκουσε κανείς.

9. Αναφέρεται στην προσωπίδα (στ. 17).

10. T. S. Eliot: *The sacred wood*.

IV. Συμβολές στη θεωρία και στη διεθνή πρακτική

preferred equals also theories liquidity rate interest pure habitat practice structure term rates include three hypothesis forward structure term rates include three hypothesis

Η μεγάλη Διαπραγμάτευση για το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας και ο ιδιαίτερος ρόλος της Ελλάδας

1

Γρηγόρης
Ι. Τσάλτας

*Ομότ. Καθηγητής
Διεθνούς Δικαίου
πρώην Πρύτανης
Παντείου Πανεπιστημίου,
πρώην υπηρεσιακός
Υπουργός
Περιβάλλοντος,
Ενέργειας και
Κλιματικής Αλλαγής*

*Εισήγηση στο Συνέδριο
της ΕΕΔΔΔΣ «Διεθνείς
Διαπραγματεύσεις»,
26-27 Φεβρουαρίου 2021*

Η Τρίτη Συνδιάσκεψη των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας¹ αποτέλεσε τη σημαντικότερη ίσως προσπάθεια/επίτευγμα της μεταπολεμικής οργανωμένης διεθνούς κοινότητας υπό την αιγίδα του ΟΗΕ στο χώρο της κωδικοποίησης και ανάπτυξης του διεθνούς δικαίου. Είχε προηγηθεί μια πρώτη αντίστοιχη προσπάθεια στη Γενεύη το 1958² αποτέλεσμα της οποίας ήταν τέσσερα επί μέρους συμβατικά κείμενα και ένα πρωτόκολλο προαιρετικής υπογραφής που συνομολογήθηκαν, μετά από δύο μόνον μήνες επίσημων συζητήσεων³, ανάμεσα σε 86 την εποχή κράτη μέλη του ΟΗΕ⁴.

Η UNCLOS III θα αναδειχθεί σε πρώτη φάση και συγκριτικά, πολύ πιο ενδιαφέρουσα τόσο σε επίπεδο θεσμικό/οργανωτικό όσο και σε σχέση με το περιεχόμενο και κυρίως το αποτέλεσμα της.

Οι εργασίες της UNCLOS III θα διαρκέσουν εννέα χρόνια (1973-1982). Απώτερος στόχος της εν λόγω διαπραγμάτευσης, η λεγόμενη και *Νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας*, που υιοθετήθηκε επίσημα στις 10 Δεκεμβρίου του 1982 στο Μοντέγκο Μπαίου της Τζαμάικας. Οι εργασίες/διαπραγματεύσεις της στηρίχτηκαν αρχικά στο αποτέλεσμα των τριχρονών εργασιών (1970-1973) σε καθαρά προπαρασκευαστικό στάδιο, της γνωστής

1. Γνωστής ως UNCLOS III (United Conference on the Law of the Sea).

2. UNCLOS I. Το 1960 θα ακολουθήσει και μια Δεύτερη σχετική Συνδιάσκεψη (UNCLOS II) χωρίς κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα.

3. 24/2 - 29/4/1958.

4. ...συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας...

σε όλους Seabed Committee⁵. Έτσι, μετά από μια πρώτη σύνοδο καθαρώς οργανωτικού χαρακτήρα (Νέα Υόρκη-Δεκέμβριος 1973), το Καράκας της Βενεζουέλας, είδε τον Ιούνιο του 1974 να οργανώνεται, για πρώτη φορά στην ιστορία, μια πρωτοφανής για την εποχή παγκόσμια συνάντηση, με συμμετοχή σχεδόν του συνόλου των εθνών (138 κράτη μέλη του ΟΗΕ, εκ των οποίων τα 95 ανήκαν στο λεγόμενο αναπτυσσόμενο νότο), του συνόλου επίσης των ειδικευμένων οργανισμών του συστήματος ΟΗΕ, εκπροσώπων Εθνικοαπελευθερωτικών Κινήματων αναγνωρισμένων από τον Οργανισμό Αφρικανικής Ένωσης και το Σύνδεσμο των Αραβικών κρατών, με την ιδιότητα του παρατηρητή⁶, διακυβερνητικών οργανισμών, αλλά και μη κυβερνητικών οργανώσεων καθώς και ειδικών επιστημόνων⁷ και εκπροσώπων του Τύπου. Έτσι, 5100 άτομα παραβρέθηκαν στην έναρξη των εργασιών της συνδιάσκεψης στο Central Park στο Καράκας. Οι εργασίες της UNCLOS III θα διαρθρωθούν σε τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες με τη μορφή των θεματικών Επιτροπών. Από τις Επιτροπές αυτές η **Πρώτη και η Τρίτη** θα αφιερωθούν περισσότερο στην εξέλιξη και ανάπτυξη κυρίως νέων κανόνων σφραγίζοντας έτσι το λεγόμενο στα συνέχεια και νέο δίκαιο της θάλασσας. Ενώ, η **Δεύτερη**

Επιτροπή επαναδιαδηλώνει και αναθεωρεί κυρίως τους ισχύοντες μέχρι την εποχή σχετικούς κανόνες που στηρίζονταν στο αποτέλεσμα της UNCLOS I στη Γενεύη, προβαίνοντας ταυτόχρονα στην καταγραφή της εξέλιξής τους μέσα και από την παρεπόμενη διεύρυνσή τους, ώστε να ανταποκρίνονται περισσότερο στη σύγχρονη προσέγγιση του διεθνούς δικαίου που αφορά στον κλάδο του δικαίου της θάλασσας, αλλά και τις ιδιαίτερες επιδιώξεις των κρατών. Μία προσέγγιση η οποία θα κυριεύσει την όλη πολιτική προσπάθεια από το τέλος της δεκαετίας του 60, και θα αφορά στον εντοπισμό του έντονου διπλού χαρακτήρα που θα λάβει η μεγάλη αυτή διαπραγμάτευση από το σύνολο των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Πρόκειται ουσιαστικότερα για **δύο αποφασιστικούς παράγοντες** που θα διατρέξουν όλες τις προτάσεις των συμμετεχόντων στην UNCLOS III κρατών και θα αφορούν:

- στην **οικονομική εκμετάλλευση των υποθαλάσσιων φυσικών πόρων**⁸ και
- στην εξασφάλιση/κατοχύρωση ιδιαίτερων προνομίων τα οποία απέρρεαν από την όποια **γεωγραφική κυρίως ιδιαιτερότητα των παράκτιων αλλά και μη κρατών** σε συνδυασμό και με τα όποια γεωφυσικά και γεωμορφολογικά δεδομένα⁹.

Ως εκ τούτου, η φιλοσοφία του νέου

5. Πλήρης τίτλος: «*Επιτροπή της Ειρηνικής Χρήσης του Βυθού των Θαλασσών και των Ωκεανών έξω από τα Όρια της Εθνικής Δικαιοδοσίας*». Επιτροπή που αντικατάστησε την ομώνυμη Επιτροπή του 1967 που συστήθηκε για εξέταση και συζήτηση του αιτήματος του Arvid Pardo σχετικά με τη δήλωσή του περί *κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας* και η οποία οδήγησε στην υιοθέτηση της Παγκόσμιας Διακήρυξης του 1970 για την ανακήρυξη του χώρου και των φυσικών του πόρων ως *Κοινής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας*.
6. ...για τη συμμετοχή τους τροποποιήθηκε στο Καράκας ο οργανωτικός κανονισμός της συνδιάσκεψης.
7. ... η συμμετοχή και παρουσία των οποίων πιστοποιούσε και τον έντονο *διεπιστημονικό χαρακτήρα (interdisciplinary)* της συνδιάσκεψης, μακράν της στείρας όσο και μονόπλευρης προσέγγισης του δικαίου της θάλασσας, όπως αυτό αντιμετωπίστηκε στη Γενεύη το 1958 στη βάση της σχετικής εισήγησης της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου που κατατέθηκε το 1956 και αφορούσε στην κωδικοποίηση των εθιμικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας.
8. είτε αυτοί αφορούν στο υπέδαφος της υφαλοκρηπίδας των κρατών είτε στο βυθό και το υπέδαφος του βυθού της Ζώνης έξω από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας...
9. Για τη γεωμορφολογική ανάλυση των γεωφυσικών δεδομένων ως εργαλείου προσδιορισμού

δικαίου της θάλασσας θα στηρίζεται, όπως υποστήριζε και ο αείμνηστος ακαδημαϊκός, καθηγητής René Jean Dupuy, στον έντονο **περιστασιακό του χαρακτήρα, droit situationnel par excellence**¹⁰, αναδεικνύοντάς τον παράλληλα σε κορυφαίο συντελεστή διαμόρφωσης των εθνικών θέσεων των κρατών. Και τούτο γιατί τα χρόνια πριν από την έναρξη της συνδιάσκεψης και κυρίως αμέσως μετά την ιστορική Δήλωση του Arvid Pardo το 1967 περί Κοινής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας, όπως υποστήριζε και ο τότε ειδικός εκπρόσωπος του Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ στην UNCLOS III, Bernardo Zuleta, «*η εξέλιξη της νομικής και πολιτικής σκέψης αναφορικά με τη χρήση των θαλασσών και των ωκεανών γέννησε πολλές σύγχρονες για την εποχή νέες και μελλοντικές θεωρίες από ότι τους τρεις τελευταίους αιώνες, από την εποχή δηλαδή του Grotius και του Selden και την αρχή της ελευθερίας των θαλασσών*»¹¹.

Παράλληλα, είναι γεγονός ότι η αναγκαιότητα σύγκλησης της UNCLOS III σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα μετά τις δύο προηγούμενες συνδιάσκεψες 1958 και 1960, εκπορεύεται από δύο εξίσου σημαντικά γεγονότα τα οποία θα λάβουν χώρα κατά τη δεκαετία του 60. Πρόκειται:

- για την **απότομη αριθμητική αύξηση των κρατών μελών της διεθνούς κοινότητας** με την παράλληλη κατάρρευση του αποικιοκρατικού συστήματος και
- αλλά και σε συνδυασμό, με την **ραγδαία εξέλιξη στον τομέα της υποθαλάσσιας τεχνολογίας**.

Η πρώτη περίπτωση σηματοδοτεί την έναρξη μιας μεγάλης πολιτικής αλλά και θεσμικής επανάστασης που φαινόταν βαθμηδόν ότι θα μπορούσε να οδηγήσει στον **εκδημοκρατισμό των διεθνών σχέσεων**¹². Ενώ, η δεύτερη θα φέρει στο φως της επικαιρότητας τους **τεράστιους θησαυρούς που κρύβει ο υποθαλάσσιος χώρος του βυθού και του υπεδάφους του που ξεφεύγει της εθνικής δικαιοδοσίας σε επίπεδο φυσικών/ενεργειακών πόρων**.

Ο εκδημοκρατισμός των διεθνών σχέσεων, εκτός από την εξασφάλιση της ισότιμης συμμετοχής όλων των ανεξάρτητων κρατών στη λεγόμενη έκτοτε και **νέα διεθνή οργανωμένη κοινότητα**, περνά επίσης και μέσα από την αναθεωρημένη διαπραγματευτική προσέγγιση της όλης προσπάθειας κωδικοποίησης του δικαίου της θάλασσας. Μια προσπάθεια η οποία με τις τριχρονες εργασίες της Seabed Committee η οποία θα σφραγίσει την αποδοχή της ύψιστης πολιτικής απόφασης για άμεση νομοπαραγωγή, με τη συμμετοχή ακόμη και σε προπαρασκευαστικό στάδιο των κύριων αποδεκτών του όποιου συμβατικού αποτελέσματος, δηλ. των κρατών, θα οδηγήσει τις εργασίες της UNCLOS III σε μια διαπραγμάτευση που στηρίχτηκε τελικώς περισσότερο στην αποδοχή και εφαρμογή της μεθόδου του **consensus** σε επίπεδο λήψης των αποφάσεων. Έτσι θα αποφεύγονταν οι διαρκείς άκαρπες ψηφοφορίες που θα είχαν τελικώς ως αποτέλεσμα την αναβολή λήψης της όποιας απόφασης για υιοθέτηση σημαντικών δικαιοδικών ρυθμίσεων.

των κανόνων του διεθνούς δικαίου της θάλασσας βλ. ειδικότερα, Γρ. Ι. Τσάλτα (γενική επιμέλεια-παρουσίαση) *Η Γεωγραφία στις Διεθνείς Σπουδές*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2011, σελ. 311.

10. Βλ. Dupuy, R. J., «*Les Contradictions du Droit de la Mer*», in. *Revue Française de l'Energie*, no 250,02 1973.

11. Βλ. Bernardo Zuleta, «*Le droit de la mer: théories et notions nouvelles et d'avenir élaborées au cours des huit dernières années*», άρθρο στο *Chronique mensuelle de l'ONU*, août- septembre 1975, p. 53.

12. ...αρχής γενομένης με την Συνδιάσκεψη των ΗΕ για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη, στη Γενεύη το 1964 και τη δημιουργία της Ομάδας των 77, η οποία και θα υποστηρίξει σθεναρώς την πολιτική άμεσης κωδικοποίησης του διεθνούς δικαίου...

Όπως υποστήριξε και ο εκλεγείς πρόεδρος της συνδιάσκεψης πρίγκηπας Hamilton Amerasinghe πρέσβης της τότε Κεϋλάνης στον ΟΗΕ, «επειδή όλοι θα επιθυμούσαν μια σύμβαση νόμο με καθολική συμμετοχή και κυρίως αποδοχή σε επίπεδο εφαρμογής της, θα έπρεπε να επιδείξουν σοβαρές προσπάθειες διεθνούς συμφιλίωσης με στόχο την εγκαθίδρυση της διεθνούς κοινωνικής δικαιοσύνης»¹³. Σε κάθε περίπτωση, όπως και ο αείμνηστος Κων. Σταυρόπουλος υποστήριζε, «όταν αναφερόμαστε στο *consensus* δεν εννοούμε υποχρεωτικά την εφαρμογή της αρχής της ομοφωνίας, πράγμα άλλωστε που θα οδηγούσε αυτόματα στην παραχώρηση δικαιώματος *veto* σε κάθε κράτος. Αντιθέτως, εντοπίζουμε περισσότερο τη δυνατότητα υιοθέτησης μιας κοινά αποδεκτής πρακτικής, σύμφωνα με την οποία η μειοψηφία των συμμετεχόντων που δεν αποδέχεται πλήρως ένα κείμενο, δεσμεύεται να καταγράψει τις επιφυλάξεις της στο τέλος του κειμένου αυτού και έτσι να μην επιμένει στην αρνητική ψήφο»¹⁴. Πρόκειται για την πρώτη κωδικοποιητική συνδιάσκεψη που αποδέχεται την εφαρμογή του *consensus* στον τομέα λήψης των αποφάσεων με αποτέλεσμα να την καθιστά ιστορικά πρωτοπόρο εκτός όλων των άλλων και για έναν επιπλέον λόγο. Η όλη αυτή διαδικασία θα πιστοποιήσει τελικώς την καταγραφή ιδιαίτερων ομάδων επιρροής και πίεσης στο επίπεδο εξειδικευμένων συμμαχιών, με σκοπό πάντα την κατοχύρωση εθνικών στόχων, είτε αυτοί αφορούν πάντα και κυρίως στον **οικονομικό παράγοντα, είτε στο γεωγραφικό**.

Όπως ήδη αναφέρθηκε η Πρώτη και

η Τρίτη Επιτροπή της Συνδιάσκεψης θα σηματοδοτήσουν ουσιαστικά την εξέλιξη του δικαίου της θάλασσας με νέες ρυθμίσεις που ξέφευγαν των προβλέψεων, είτε του εθιμικού δικαίου που δεν είχε ακόμη κωδικοποιηθεί είτε των συμβατικών κανόνων που προέκυψαν από τη συνδιάσκεψη της Γενεύης το 1958. Και στις δύο αυτές Επιτροπές θα εκδηλωθούν δύο γενικότερες και εκ διαμέτρου αντίθετες θεωρίες/θέσεις των κρατών. Έτσι, η έντονη αντιπαράθεση θα καταγραφεί ανάμεσα αφενός στη λεγόμενη **φιλελεύθερη θεωρία/τάση** των μεγάλων δυνάμεων, αλλά και των κρατών με αναφορά ισχύος σε ορισμένους τομείς άμεσα σχετικούς με το θαλάσσιο χώρο και αφετέρου στην **προστατευτική/συντηρητική θεωρία/τάση** των μικρότερων κρατών κυρίως του αναπτυσσόμενου νότου. Με άλλα λόγια η αντιπαράθεση αυτή θα φέρει αντιμέτωπους την **ισχυρή μειοψηφία** των μεγάλων δυνάμεων με την **ανίσχυρη πλειοψηφία** των αναπτυσσόμενων κρατών του νότου. Σχέση η οποία παραπέμπει από μόνη της σε συναινετικό συμβιβασμό με στόχο τη ρύθμιση των σημαντικών αυτών ζητημάτων.

Αναλυτικότερα, σε επίπεδο Πρώτης Επιτροπής, με αντικείμενο το καθεστώς των βυθών των θαλασσών και των ωκεανών έξω από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας, με άλλα λόγια με την τύχη ουσιαστικά της Παγκόσμιας Διακήρυξης του 1970 περί Κοινής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας¹⁵, η διαφορά ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες θα αποτελέσει και τον κύριο λόγο της μεγάλης χρονικής καθυστέρησης του συνόλου των εργασιών της UNCLOS III. Μια διαφορά επίσης ανά-

13. Βλ. το ιστορικό άρθρο του προέδρου Amerasinghe, «*La Troisième Conférence des Nations Unies sur le droit de la Mer*», στο «*L'ONU et la Mer*», Nouvelle de l'UNITAR, vol. 6, No 1, 1974, p. 9.

14. Stavropoulos, C., «*Problèmes de Procédure qui se posent a la Troisième Conférence sur le Droit de la Mer*», in. *L'Onu et la Mer*, Nouvelles de l'UNITAR, vol.6, no 1, 1974.

15. Βλ. σχετικές UN, Gen. Ass., RES 2749, XXV, 17/10/1970.

μεσα στους κατέχοντες την τεχνολογία και τα απαιτούμενα κεφάλαια για την εξερεύνηση και εκμετάλλευση του χώρου και σ' εκείνους που την στερούνταν αλλά φαινόταν να την έχουν άμεσα ανάγκη για την αντιμετώπιση της δεινής αναπτυξιακής κατάστασης στην οποία βρισκότουσαν. Με άλλα λόγια, βασικός λόγος της αντιπαράθεσης αυτής αναδείχτηκε η συμμετοχή των **πολυεθνικών εταιρειών** στην εξερεύνηση και εκμετάλλευση των φυσικών ενεργειακών πόρων του επίδικου χώρου, όπου οι ισχυροί πρότειναν την άνευ όρων συμμετοχή τους, ενώ οι αναπτυσσόμενοι του νότου την με κάθε θυσία αποτροπή τους, έχοντας πικρή εμπειρία από τη συνεργασία μαζί τους από το πρόσφατο παρελθόν στο πλαίσιο άσκησης του νεοαποικιοκρατικού συστήματος.

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στη φιλελεύθερη και την συντηρητική θεωρία/τάση θα γεφυρωθεί αποτελεσματικά με την προβολή μιας τρίτης κατά σειράν θεωρίας της λεγόμενης **μικτής θεωρίας** που θα καταγραφεί ουσιαστικά μετά τα τέσσερα πρώτα χρόνια της συνδιάσκεψης, οι εργασίες της οποίας κινδύνευσαν σοβαρώς να σταματήσουν ειδικότερα λόγω της σφοδρής αντίδρασης των ΗΠΑ. Η νέα αυτή πρόταση στηρίζεται ουσιαστικά στην προσπάθεια θεσμικής ενσωμάτωσης του συμπληρωματικού ρόλου των πολυεθνικών εταιρειών στην όλη σχετική δράση. Με την προϋπόθεση όμως του πλήρους και απόλυτου ελέγχου του ρό-

λου αυτού από την υπό ίδρυση για την εποχή προτεινόμενη Διεθνή Αρχή¹⁶.

Υπέρμαχος και συν-εμπνευστής της παραπάνω θεωρίας βρέθηκε και η Ελλάδα. Και τούτο για δύο λόγους. Ο πρώτος αφορούσε στην προσπάθεια να μη δυσαρεστήσει τους αναπτυσσόμενους που είχε ανάγκη στήριξης των θέσεών της στη Δεύτερη Επιτροπή η κύρια θεματική της οποίας αφορούσε ουσιαστικά στις ζώνες εθνικής δικαιοδοσίας και κυρίως στο καθεστώς των νησιών. Ο δεύτερος εστίαζε την με κάθε θυσία αποτροπή εισαγωγής θεσμικών μέτρων, βλ. εμποδίων, που θα ήταν δυνατόν να περιορίσουν την ελευθερία των θαλασσών όπου ο σημαντικός εμπορικός της στόλος έπρεπε να εξακολουθεί να δρα ανενόχλητα. Η τελευταία αυτή επιδίωξη υπαγόρευσε τη θέση της Ελλάδας¹⁷ και κατά τις εργασίες της Τρίτης Επιτροπής που αφορούσαν κυρίως στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα τάχθηκε αρχικά κατά του Καναδά, κύριου υπέρμαχου της **θεωρίας του προστατευτισμού** αναφορικά με την πρόληψη και προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος από τη ρύπανση, λόγω και της απόλυτης έκθεσης σε σχετικό κίνδυνο των ατέλειωτων σε μήκος ακτών του με έμφαση κυρίως σ' εκείνες που αφορούν στο δύσκολο θαλάσσιο μέτωπό του προς την Αρκτική. Υπέρ των ελληνικών **φιλελεύθερων θέσεων** τάχθηκε η Νορβηγία και η τότε Σοβιετική Ένωση πιστοποιώντας για μια φορά ακόμη τον περιστασιακό

16. Βλ. International Authority.

17. Βλ. αναλυτικότερα δήλωση του Έλληνα αντιπροσώπου Θεοδωρόπουλου, στην Τρίτη Επιτροπή, A/CONF.62/C.3/SR.5 (DOC.ONU). Στόχος των ελληνικών θέσεων η με κάθε μέσον αποφυγή υιοθέτησης αυστηρών εθνικών μέτρων κατά της ρύπανσης των θαλασσών και η ρύθμιση του όλου ζητήματος με κανόνες διεθνούς δικαίου. Έτσι, η όλη φιλοσοφία που διατρέχει και το σχετικό σχέδιο άρθρων που κατέθεσε η Ελλάδα είναι η μη παρεμπόδιση της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και η αποφυγή «μη χρήσιμων» ελέγχων που θα μπορούσαν να προέλθουν από εθνικές αρχές., βλ. αναλυτικότερα και ελληνικό σχέδιο άρθρων A/CONF.62/C.3/L.4 (DOC ONU). Ως εκ τούτου η Ελλάδα τάχθηκε ως ο κύριος και βασικός υπέρμαχος του ρόλου που θα μπορούσε να διαδραματίσει στην περίπτωση αυτή ο Διεθνής Ναυτιλιακός Οργανισμός (International Maritime Organization) που ιδρύθηκε το 1948.

χαρακτήρα του νέου δικαίου της θάλασσας μακράν των όποιων πολιτικών, ιδεολογικών, γεωπολιτικών ή άλλων διαφορών των κρατών σε επίπεδο ανάπτυξης των διεθνών σχέσεων.

Στην ίδια πάντα Επιτροπή και για να ισοσκελίσει την όποια ενδεχόμενη αντίδραση εκ μέρους των αναπτυσσόμενων του νότου, η Ελλάδα τάχθηκε επίσης ανοικτά υπέρ των θέσεών τους αναφορικά με την θεματική που αφορούσε στην ανάπτυξη των θαλασσίων τεχνικών και κυρίως στη μεταφορά της τεχνολογίας. Πρόκειται για ύψιστης πολιτικής σημασίας θέση των αναπτυσσόμενων κρατών στο πλαίσιο της προσπάθειας ισότιμης ουσιαστικά ενσωμάτωσής τους στη νέα διεθνή κοινότητα, απολαμβάνοντας μια ενδεχόμενη αυτάρκεια σε επίπεδο κυρίως εξερεύνησης και στη συνέχεια εκμετάλλευσης των «εθνικών φυσικών πόρων»¹⁸. Για τους λόγους αυτούς η Ελλάδα υπερθεμάτισε από την αρχή η εξέταση των θεμάτων που αφορούσαν στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος να εξεταστούν χωριστά από εκείνα που σχετίζονται με την ανάπτυξη και μεταφορά της θαλάσσιας τεχνολογίας. Και τούτο γιατί η ναυτιλιακή ισχύς της Ελλάδας δεν της επιτρέπει να συμπεριφέρεται ως μεγάλη δύναμη γενικότερα, με αποτέλεσμα την πλήρη ένταξή της στην ομάδα των μεγάλων δυνάμεων και των παρε-

πόμενων συμφερόντων τους. Να γιατί η συμπεριφορά της Ελλάδας στην ίδια αυτή Επιτροπή είναι εκ διαμέτρου αντίθετη στη φιλοσοφία της αναφορικά με τα δύο αυτά κυρίαρχα θέματα.¹⁹ Σε κάθε περίπτωση όμως, το μεγάλο παιχνίδι για τους αναπτυσσόμενους του νότου και όχι μόνον θα αναπτυχθεί κατά τις εργασίες της Δεύτερης Επιτροπής. Εδώ, ο γεωγραφικός παράγων θα παίξει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαπραγμάτευση με αποτέλεσμα τη μεγάλη αντιπαράθεση του συνόλου των αναπτυσσόμενων του νότου με τις χώρες κυρίως του αναπτυσσόμενου βορρά και των μεγάλων δυνάμεων.

Οι πρώτοι, αν και με διαφορετικές τις περισσότερες φορές επιδιώξεις, που υπαγόρευαν τα επιμέρους διαφορετικά επίσης προβλήματα που αντιμετωπίζουν, συνασπίστηκαν απόλυτα αποτελώντας ουσιαστικά μια ισχυρή πλειοψηφική φωνή. Έτσι, δεν άρνησαν οι νησιωτικές χώρες ή και αρχιπελαγικά κράτη²⁰ να έρθουν κοντά με τα περίκλειστα κράτη που έβλεπαν πλέον να δικαιώνονται οι επιδιώξεις τους από το παρελθόν²¹, αλλά και με τα γεωγραφικώς μειονεκτούντα κράτη ή εκείνα που διέθεταν περιορισμένη υφαλοκρηπίδα²². Στην Επιτροπή αυτή η Ελλάδα έχει να επιδείξει μια άκρως **κλασική, συντηρητική/προστατευτική στάση/θέση** αναφορικά με τη διατήρηση των κεκτημένων από το παρελθόν ρυθμί-

18. ...ουσιαστικά μέσω της εξερεύνησης και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας τους...

19. Έτσι, αναφορικά με το θέμα της μεταφοράς της θαλάσσιας τεχνολογίας, η Ελλάδα τάχθηκε ανοικτά υπέρ του σχεδίου άρθρων που κατέθεσαν 28 αναπτυσσόμενα κράτη από την Ομάδα των 77, υποστηρίζοντας σθεναρώς τις θέσεις τους (βλ. A/CONF.62/C.3/SR.16 (DOC. ONU).

20. ...αν και υπάρχουν και χώρες που απαρτίζονται από ένα και μόνον νησιωτικό έδαφος π.χ. Κύπρος και που έτσι δεν αποτελούν αρχιπελαγικό κράτος...Σε κάθε περίπτωση τα αρχιπελαγικά κράτη αριθμούσαν 37 χώρες σε σύνολο 58 νησιωτικών χωρών της διεθνούς κοινότητας.

21. ...κατά την UNCLOS I στη Γενεύη το 1958 δεν κατάφεραν να περάσουν τις επιδιώξεις τους για απρόσκοπτη διέξοδο στη θάλασσα και απαγκίστρωση από την πολιτική δουλεία των διαμετακομιστικών κρατών...Τα συμμετέχοντα στην UNCLOS III περίκλειστα κράτη ήταν 26 εκ των οποίων τα 21 αναπτυσσόμενα, ενώ 15 από τα κράτη αυτά ο ΟΗΕ τα έχει κατατάξει στην ομάδα των *ελάχιστα αναπτυσσόμενων κρατών* (τέταρτος κόσμος).

22. Στο σύνολό τους 26 κράτη ανάμεσα στα οποία και η Τουρκία.

σεων εθιμικών και συμβατικών. Ρυθμίσεις που αφορούσαν ιδιαίτερα τον προσδιορισμό και την οριοθέτηση των θαλασσίων ζωνών εθνικής δικαιοδοσίας και κυρίως σε σχέση με το καθεστώς των νησιών. Σχεδόν στο σύνολο των θεμάτων αυτών ο αναπτυσσόμενος νότος φάνηκε από την αρχή ότι θα βρισκόταν στο πλευρό της Ελλάδας.

Σε κάθε περίπτωση και όσον αφορά στα θέματα που διαπραγματεύτηκαν στην εν λόγω Επιτροπή, είναι γεγονός ότι ήταν δύσκολη η υιοθέτηση ενός γενικότερου consensus. Και τούτο εάν προηγουμένως δεν υπήρχε σημαντική υποχώρηση των αναπτυσσόμενων σε ζητήματα που αφορούσαν και τις ζωτικής σημασίας επιδιώξεις των μεγάλων δυνάμεων. Παράδειγμα, η κατάργηση του καθεστώτος της αβλαβούς διέλευσης από τα λεγόμενα διεθνή στενά υπέρ του transit passage, ώστε να συναινέσουν οι μεγάλες δυνάμεις στην επέκταση του εύρους των χωρικών υδάτων μέχρι τα 12 νμ.

Και βέβαια σε όλα αυτά και ιδιαίτερα για τις ελληνικές επιδιώξεις θα έπρεπε να συνυπολογίζε κανείς και τη στάση της Τουρκίας που ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη με την ελληνική, ειδικότερα σε τρεις τομείς.²³ Πρώτον, σ' εκείνον που αφορά στο καθεστώς των νησιών, δεύτερον στο νέο επίσης καθεστώς των αρχιπελαγικών κρατών και τέλος τρίτον στις όποιες ιδιαίτερες ρυθμίσεις θα αφορούσαν στο καθεστώς των κλειστών ή ημίκλειστων θαλασσών. Το αποτέλεσμα που θα προκύψει θα δικαιώσει εν πολλοίς την Ελλάδα δημιουργώντας μόνιμα διαχρονικά προβλήματα για την Τουρκία, η οποία ακόμη και σήμερα προσπαθεί να διορ-

θώσει με μονομερείς αυθαίρετες και contra legem κινήσεις, κατά παράβαση επομένως των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίου²⁴. Ειδικότερα, και κατά το άρθρο 121 της Σύμβασης, η αναγνώριση/επαναδιαδίκηση των κανόνων που αφορούν στο καθεστώς των νησιών όπως αυτό είχε προκύψει από το συμβατικό πλαίσιο της Γενεύης του 1958 (άρθρο 10 σύμβασης για την αιγιαλίτιδα και συνορεύουσα ζώνη και παρ. 1, άρθρου 1 σύμβασης για την υφαλοκρηπίδα) και αναγνωριστεί ως θετικό δίκαιο ως κωδικοποιηθέντος προγενέστερου εθιμικού κανόνα και κατά τη νομολογία (βλ. Απόφαση διεθνούς δικαστηρίου 1969 για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας τη Βόρειας Θάλασσας), στέρησε από την Τουρκία την αφαίρεση σχετικών δικαιωμάτων του συνόλου των αιγαιακών νησιών.

Όσον αφορά στο νέο καθεστώς περί κλειστών και ημίκλειστων θαλασσών οι προβλέψεις των σχετικών άρθρων 122 και 123 δεν αφορούν επ' ουδενί σε ειδικό καθεστώς οριοθέτησης ζωνών εθνικής δικαιοδοσίας, παρά τις αντίθετες προτάσεις/βλέψεις της Τουρκίας, που για μια φορά ακόμη στόχευε στο Αιγαίο, το οποίο προσπαθούσε να «υποτάξει» σε ειδικό καθεστώς στέρισης των φυσικών δικαιωμάτων των ελληνικών νησιών του.

Τέλος, το νέο καθεστώς περί αρχιπελαγικών κρατών μπορεί να θεωρηθεί ότι, αν και δεν θίγει τα δικαιώματα της Ελλάδας στο Αιγαίο, δεν ικανοποίησε τελικώς τις θέσεις της περί ειδικότερων άκρως ευνοϊκών ρυθμίσεων και για τα παράκτια αρχιπελαγικά κράτη²⁵. Ενώ, σε κάθε περίπτωση το άρθρο 46 παρ. β, που αφορά στον όρο αρχιπέ-

23. Τομείς που οδήγησαν την Τουρκία και στην καταψήφιση της Σύμβασης του Μοντέγκο Μπαίου.

24. Βλ. π.χ. τη μη αναγνώριση του δικαιώματος των νησιωτικών εδαφών και σε άλλες παράλληλα ζώνες (συνορεύουσα, υφαλοκρηπίδα, ΑΟΖ) εκτός της αιγιαλίτιδας ζώνης, για την οποία και αναγνώριζε το ελάχιστο όριο των 6 νμ εγείροντας το casus belli για την όποια μεγαλύτερη διεκδίκηση εκ μέρους της Ελλάδας.

25. Η θεωρία ότι το περί αρχιπελαγικών κρατών καθεστώς θα πρέπει να ισχύει και για τα παρά-

λαγος που τον δανείστηκε από το Αιγαίο ως το πρώτο ιστορικός αναγνωρισμένο Αρχιπέλαγος, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την αναγνώριση/πιστοποίηση του νησιωτικού αδιαιρέτου γεωγραφικώς, οικονομικώς πολιτικώς αλλά και ιστορικώς χώρου, παρά την όποια αντίρρηση/αντίθεση σε σχέση με αυτό το τελευταίο των μεγάλων δυνάμεων, αλλά με την επιμονή και εν πολλοίς αποδοχή σχετικού σχεδίου άρθρων της Ινδονησίας, Φιλιππίνων, Φίτζι και Μαυρίκιου²⁶ που υποστήριξε για ευνόητους λόγους και η Ελλάδα.

Συμπερασματικά, οι εργασίες της UNCLOS III, πιστοποιούν ιστορικώς την πρώτη μεγάλη περίοδο ενηλικίωσης των ΗΕ, αντλώντας δυνάμεις και έμπνευση από την επαναστατική εφηβική δεκαετία του 60. Η τελευταία αυτή αποτέλεσε προάγγελο των αποτελεσμάτων της σημαντικής αυτής συνδιάσκεψης, αφού για πρώτη φορά η εξίσου επαναστατική παγκόσμια διακήρυξη του 1970 περί κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, θα αποβάλει τη μέχρι τότε φυσιογνωμία του απλού ευχολογίου/οδηγού συστάσεων του παρελθόντος, υπέρ της προβολής ενός κειμένου έντονα προγραμματικού χαρακτήρα. Κείμενο, προάγγελο επίσης της αποδοχής των ρυθμίσεων που διαμορφώνονται ως κανόνες και στιγμιαίου ή ήπιου εθιμικού χαρακτήρα, soft law²⁷, πάνω στους οποίους θα στηριχτούν απόλυ-

τα και εκείνοι που απορρέουν από τη Σύμβαση του Μοντέγκο Μπαίου. Οι τελευταίοι αυτοί αφορούν τόσο στο καθεστώς της λεγόμενης Περιοχής, όσο και στην υιοθέτηση και λειτουργία της Διεθνούς Αρχής, του θεσμού δηλαδή της μελλοντικής διαχείρισής της. Παράλληλα, η αποδοχή της άμεσης νομοπαραγωγής μέσω της Απόφασης 2750²⁸ και τη σύσταση της Seabed Committee με τις 91 συμμετοχές ως μίνι συνδιάσκεψης πριν από την επίσημη και σε καθαρώς προπαρασκευαστικό στάδιο θα οδηγήσει και στην αποδοχή του consensus, ως της πλέον ενδεδειγμένης μεθόδου διαπραγμάτευσης και υιοθέτησης των όποιων αποφάσεων.

Τέλος, ο ρόλος της Ελλάδας υπήρξε αποφασιστικός όσο και καταλυτικός στη διαμόρφωση όλων των θεμάτων που συμπεριλήφθηκαν στο τελικό κείμενο της Σύμβασης, πιστοποιώντας τον υψηλό βαθμό ουσιαστικής όσο και αποτελεσματικής διπλωματικής/διαπραγματευτικής συμμετοχής της. Και τούτο όχι μόνον σε επίπεδο υποστήριξης των σχετικών με τα εθνικά της ζητήματα θέματα, όπως αυτά αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο κυρίως της Δεύτερης και Τρίτης Επιτροπής της συνδιάσκεψης, αλλά και της συμβολής σε επίπεδο γενικότερης κωδικοποίησης και ανάπτυξης του συνόλου των κανόνων του δικαίου της θάλασσας.

κτια αρχιπελαγικά κράτη, υποστηρίχτηκε σθεναρώς από τον Καναδά, τη Χιλή, την Ινδία, την Ισλανδία, τον Μαυρίκιου, το Μεξικό, τη Νορβηγία και τη Νέα Ζηλανδία που κατέθεσαν και κοινό σχέδιο άρθρων στη σύνοδο του Καρακάς στις 26 Ιουλίου 1974 (βλ. σχετ. DOC. A/CONF.62/L.49). Το σχέδιο αυτό υποστηρίχτηκε, όπως ήταν αναμενόμενο και από την Ελλάδα. Ανέναντι τάχθηκαν: Γαλλία, ΗΠΑ, Βέλγιο και Ιαπωνία.

26. Τα ίδια αυτά κράτη είχαν τεθεί επικεφαλής αντίστοιχης κίνησης και κατά τη διάρκεια των εργασιών της Seabed Committee, όπου και κατέθεσαν σχετικό σχέδιο άρθρων (βλ. A/9021 et Corr. 1-3, vol. III. Sect. 2). Το ίδιο πάντα σχέδιο άρθρων κατατέθηκε στη συνέχεια και στη Δεύτερη Επιτροπή της UNCLOS III (βλ. Doc. UN., A/CONF.62/C.2/L.49. 9 August 1974).

27. Βλ. την ιστορική μελέτη του R. J. Dupuy, «Droit déclaratoire et droit programmatore - de la Coutume Sauvage a la Soft Law», in S.F.D.I., Toulouse, 1974.

28. Βλ. UN Gen. Ass., Res.2750, XXV, 17/12/1970.

Πενήντα χρόνια διεθνούς νομολογίας για την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών: από τη σχετική αβεβαιότητα στη σχετική προβλεψιμότητα

2

Αντώνης Μπρεδήμας

Ομότ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Εισήγηση στο Συμπόσιο της ΕΕΔΔΔΣ «40 χρόνια από τη Σύμβαση του Montego Bay 1982. Ζητήματα, Εφαρμογή, Προκλήσεις», (Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2022), προδημοσίευση από τα Πρακτικά της εκδήλωσης

I. Εισαγωγή

Πενήντα περίπου χρόνια συμπληρώνονται από την έκδοση από το Διεθνές Δικαστήριο της πρώτης του απόφασης σχετικά με την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στη Βόρεια Θάλασσα (1969)¹. Απόφαση που, μαζί με ορισμένες μεταγενέστερες του ίδιου Δικαστηρίου², εκδόθηκαν υπό το καθεστώς των Συμβάσεων της Γενεύης του 1958/1960, ενώ παράλληλα υπήρξαν και ορισμένες αποφάσεις διεθνών διαιτητικών δικαστηρίων³ για το ίδιο θέμα και υπό το ίδιο καθεστώς.

Ενώ όμως οι αποφάσεις αυτές είχαν ένα «σποραδικό» μάλλον χαρακτήρα, η θέση σε ισχύ της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας έδωσε έντονη ώθηση στη διεθνή νομολογία, τόσο δικαστική όσο και διαιτητική, ώθηση που ασφαλώς ήταν συνδεδεμένη με τη διαπίστωση της ύπαρξης σημαντικών κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στις θαλάσσιες ζώνες.

1. ICJ, North Sea Continental Sea cases (1969), Reports, 1969.
2. ICJ, Tunisia/Libya (1982), Reports, 1982, ICJ, Libya/Malta (1985), Reports, 1985.
3. Διαιτητική απόφαση Case concerning the delimitation of the Continental Shelf between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the French Republic, (1977), XVIII RIAA 3.

Έτσι, από την εποχή της θέσης σε ισχύ της Σ.Δ.Θ. (1994) έχουν εκδοθεί μέχρι το 2018 27 αποφάσεις⁴, που μπορεί κανείς να πει ότι αποτελούν ένα αξιόσεβαστο σώμα νομικών κειμένων που διέπουν το ζήτημα της οριοθέτησης, έτσι ώστε να είναι δυνατή η ύπαρξη εμπιστοσύνης των κρατών για ένα θέμα τόσο ευαίσθητο, όπως είναι τα κυριαρχικά δικαιώματά τους στις θαλάσσιες ζώνες⁵. Από την άλλη πλευρά όμως, τα διεθνή δικαστήρια δεν μπορούν να δημιουργήσουν ένα αξιόπιστο σώμα νομολογίας που να διέπει όλες τις υποθέσεις και διαφορές που εμφανίζονται. Πολλοί είναι οι λόγοι γι' αυτή την κατάσταση: *πρώτο*, ότι δεν ισχύει ο κανόνας του δεδικασμένου, όχι μόνο ανάμεσα στα διάφορα δικαστήρια, αλλά και για το ίδιο το δικαστήριο⁶. *Δεύτερο*, τα πραγματικά δεδομένα της οριοθέτησης -γεωγραφικά και άλλα- διαφέρουν από περίπτωση σε περίπτωση, με αποτέλεσμα να μην μπορεί κανείς να είναι σίγουρος αν, σε παρόμοιες -αλλά όχι ταυτόσημες- περιπτώσεις οριοθέτησης, η λύση που θα δώσει το δικαστήριο είναι προβλέψιμη. *Τρίτο*, το δικαστήριο, το κάθε δικαστήριο, έχει την υποχρέωση να κινηθεί εντός

του δίκαιου, το οποίο όμως δίκαιο είναι πολύ περιορισμένο όσον αφορά την οριοθέτηση, με αποτέλεσμα τα δικαστήρια να διαθέτουν μία ευρεία διακριτική ευχέρεια ως προς το τελικό αποτέλεσμα που θα προκρίνουν. Ασφαλώς, αν και δεν ισχύει, όπως αναφέραμε, η αρχή του δεδικασμένου⁷, τα διεθνή δικαστήρια έχουν συμφέρον, στο πλαίσιο της στρατηγικής της απονομής δικαιοσύνης, να υιοθετήσουν νομολογιακές λύσεις που θα παρέχουν, κατά το δυνατόν, μία προβλεψιμότητα, στοιχείο απαραίτητο για την «προσέλευση» των κρατών στις διεθνείς δικαιοδοτικές διαδικασίες⁸. Έτσι, ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο πόλους -τη σχετική αβεβαιότητα που προκαλεί η διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της υποχρέωσης επίτευξης ενός «δικαιου αποτελέσματος» και της ανάγκης ύπαρξης μιας σχετικής τουλάχιστον προβλεψιμότητας- κινείται η διεθνής νομολογία, περνώντας διαδοχικά από τον πρώτο πόλο στον δεύτερο, χωρίς, πάντως, να εξασφαλίζεται η πλήρης προβλεψιμότητα. Η εξέλιξη αυτή, από τον ένα πόλο στον άλλο, αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

4. Από αυτές τις 27 αποφάσεις, οι 17 εκδόθηκαν από το Διεθνές Δικαστήριο (της Χάγης), ενώ οι υπόλοιπες από το ITLOS και διάφορα διεθνή διαιτητικά δικαστήρια. Για ένα πλήρη κατάλογο των εν λόγω αποφάσεων, βλ. A. Oude Elferink, T. Heriksen, S. Veikrud, *The judiciary and the law of maritime delimitation. Setting the stage*, στο: A. Oude Elferink et al. (eds.), *Maritime boundary delimitation. The case law: is it consistent and predictable?*, Cambridge U.P., σ. 28-32.
5. Την πρακτική των διεθνών δικαστηρίων και τους κανόνες που θέτουν ακολουθεί και η διακρατική πρακτική οριοθέτησης. Πράγματι, τα κράτη έχουν υπογράψει 161 παρόμοιες συμφωνίες βασισμένες στην χάραξη γραμμής της ίσης απόστασης, είτε απλές είτε τροποποιημένες (υπό την επίδραση σχετικών περιστάσεων). Αν και υπάρχουν αρκετές διμερείς συμφωνίες που υιοθετούν θαλάσσια σύνορα, οι οποίες όμως δεν βασίζονται στη γραμμή της ίσης απόστασης, η πρώτη κατηγορία αποτελεί μίαν ισχυρή πλειοψηφία. Βλ. M. Lando, *Maritime delimitation as a judicial process*, Cambridge, 2019, σ. 308-309.
6. Βλ. γενικότερα E. de Brabandere, *The use of precedent and external case law by the International Court of Justice and the International Tribunal of the Law of the Sea*, *Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 2016, σ. 24 επ.
7. Ibid.
8. M. Lando, ό.π., σ. 25.

II. Οι μέθοδοι οριοθέτησης

Οι μέθοδοι οριοθέτησης υπέστησαν μία σειρά από μεταβολές στο πλαίσιο της διεθνούς νομολογίας, περνώντας από *τρεις φάσεις*: Κατά την *πρώτη*, που ξεκίνησε με την υπόθεση της *Βόρειας Θάλασσας* (1969) και διήρκεσε μέχρι την υπόθεση *Jan Mayen* (1993)⁹, τα διεθνή δικαστήρια αντιμετώπισαν την οριοθέτηση ως μία *εν-ιαία* διαδικασία, που σημαίνει ότι τα θαλάσσια σύνορα καθορίζονταν με βάση τις «*δίκαιες αρχές*» (equitable principles), λαμβανομένων υπόψη των *σχετικών περιστάσεων* (relevant circumstances). Κατά την *φάση* αυτή, η θέση των διεθνών δικαστηρίων ήταν ότι διέθεταν τη διακριτική ευχέρεια να χρησιμοποιήσουν όποια μέθοδο οριοθέτησης έκριναν σωστή, για κάθε επί μέρους περίπτωση, δεδομένου ότι το διεθνές δίκαιο δεν προσδιόριζε τη μέθοδο που θα έπρεπε να εφαρμόσουν. Αυτό είχε ως συνέπεια ότι η προβλεψιμότητα και βεβαιότητα για το αποτέλεσμα ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Κατά τη *δεύτερη φάση*, από την υπόθεση *Jan Mayen* (1993) μέχρι την υπόθεση της *Μαύρης Θάλασσας* (2009)¹⁰, τα διεθνή δικαστήρια υιοθέτησαν τη μέθοδο των *δύο σταδίων* οριοθέτησης: κατά το *πρώτο στάδιο*, η οριοθέτηση ξεκινούσε με τον προσδιορισμό μιας *προσωρινής* γραμμής ίσης απόστασης, ενώ κατά το *δεύτερο στάδιο* επιτυγχανόταν η *προσαρμογή*

της γραμμής αυτής στη βάση των ειδικών περιστάσεων, με μία εξαίρεση: την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στην υπόθεση *Νικαράγουα/Ονδούρα* (2007), όπου έκρινε ότι η υιοθέτηση της γραμμής ίσης απόστασης δεν ήταν ο καταλληλότερος τρόπος οριοθέτησης, δεδομένης της αστάθειας των ακτών¹¹. Κατά την *τρίτη φάση*, από την υπόθεση της *Μαύρης Θάλασσας* μέχρι σήμερα, τα δικαστήρια υιοθετούν τη μέθοδο των *τριών σταδίων*, με την οποία στην προηγούμενη μέθοδο των δύο σταδίων προστέθηκε ένα *τρίτο* στάδιο, προκειμένου να διαπιστωθεί το *τελικό δίκαιο αποτέλεσμα* στη βάση της *δυσαναλογίας* (disproportionality) ανάμεσα αφενός στην αναλογία του μήκους των ακτών, και στην αναλογία των θαλασσιών εκτάσεων (areas). Αλλά και κατά την εφαρμογή των τριών σταδίων οριοθέτησης τα δικαστήρια θεώρησαν ότι δεν έπρεπε να υιοθετήσουν τη μέθοδο της γραμμής ίσης απόστασης, αν αυτό δεν είναι πραγματοποιήσιμο (feasible)¹². Έτσι, ενώ η οριοθέτηση των τριών σταδίων θεωρείται σήμερα ως η κοινώς αποδεκτή λύση οριοθέτησης, υπάρχουν εν τούτοις εξαιρέσεις που περιορίζουν την προβλεψιμότητα και βεβαιότητα ως προς το τελικό αποτέλεσμα.

9. ICJ, *Maritime delimitation in the area between Greenland and Jan Mayen* (1993), *Reports*, 1993.
10. ICJ, *Maritime delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine)*, *Reports*, 2009.
11. ICJ, *Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea* (2007), *Reports*, 2007.
12. Βλ. λ.χ. ICJ, *United Kingdom...*, ό.π., (υποσημ. 3), παρ. 70. Και γενικότερα, M. Lando, ό.π., σ. 19-20. Η κύρια εναλλακτική μέθοδος που δέχθηκε, έστω και σε περιορισμένη έκταση, ήταν η bisector μέθοδος που εφαρμόζεται σε περίπτωση ασταθούς φύσης των σχετικών ακτών. Βλ. ICJ, *Gulf of Maine*, *Reports*, 1984, παρ. 195.

III. Η χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης (πρώτο στάδιο)

Το θέμα αυτό δεν φαίνεται να παρουσιάζει, εκ πρώτης όψεως, προβλήματα, δεδομένου ότι προσδιορίζεται με *μαθηματικό τρόπο*¹³. Αλλά και εδώ μπορεί να προκύψουν δυσκολίες σε σχέση με τον προσδιορισμό των σχετικών ακτών, ο οποίος πραγματοποιείται σε μία περίπτωση προς περίπτωση βάσης. Λ.χ. σε σχέση με τον προσδιορισμό των ακτών των νησιών ενός κράτους που βρίσκονται απέναντι στις ακτές ενός άλλου κράτους, τίθεται το ερώτημα αν θα πρέπει να ληφθούν υπόψη μόνο οι ακτές των νησιών που «κοιτούν» προς το άλλο κράτος ή το σύνολο των ακτών των νησιών.

Σε μία περίπτωση (*Νικαράγουα/Κολομβία*)¹⁴, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του *το σύνολο των ακτών* των νησιών της Κολομβίας απέναντι από τις ακτές της Νικαράγουας¹⁵. Σε μία άλλη περίπτωση όμως (*Λιβύη / Μάλτα*)¹⁶, το ίδιο Δικαστήριο έλαβε υπόψη του μόνο τις

ακτές της Μάλτας, εξαιτίας της παρουσίας στις όπισθεν ακτές ενός τρίτου κράτους, της Ιταλίας¹⁷.

Ένα δεύτερο σημείο σχετικά με τον προσδιορισμό της ακτογραμμής, προκειμένου να χαραχθεί η προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης είναι ο προσδιορισμός των ακτών αυτών με τη χρησιμοποίηση *ευθειών γραμμών βάσης* (straight baselines), στις περιπτώσεις δηλαδή που η ακτογραμμή παρουσιάζει βαθιές κοιλότητες ή οδοντώσεις¹⁸. Τα διεθνή δικαστήρια χρησιμοποίησαν σε μία σειρά από περιπτώσεις τη μέθοδο αυτή, ακολουθώντας κατά προσέγγιση τη γενική κατεύθυνση των ακτών¹⁹. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις το δικαστήριο ακολούθησε *τη φυσική διαμόρφωση* των ακτών²⁰. Αυτή η διαφοροποίηση εξηγείται από τις δυσκολίες που παρουσιάζει η πολυπλοκότητα και η περιπλοκότητα (sinuosity) των ακτών και δείχνει ότι τα δικαστήρια διαθέτουν στο θέμα αυτό μία ευρεία διακριτική ευχέρεια, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα σχετικά με την

13. Αποτελεί δηλαδή ένα αντικειμενικό και προβλέψιμο στοιχείο, σε αντίθεση με τον προσδιορισμό των σχετικών περιστάσεων, και το τεστ της δυσαναλογίας, όπου επικρατεί η αρχή της δίκαιης λύσης. Πάντως, και η γραμμή της ίσης απόστασης εκφράζει την αρχή της δικαιοσύνης, δεδομένου ότι η αρχή της *ισότητας* εμπεριέχει την ιδέα της δικαιοσύνης. Βλ. M. Marques Antunes, V. Becker-Weinberg, Entitlement to maritime zones and their delimitation. In the doldrums of uncertainty and predictability, στο: A. Oude Elferink et al., ό.π., σ. 74, 78.

14. ICJ, Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia), *Reports*, 2012.

15. Ό.π., παρ. 679-680.

16. Ό.π., υποσημ. (2).

17. Ό.π., παρ. 49-50. Ό.π., παρ. 49-50.

18. Βλ. και το άρθρο 7,1 της ΣΔΘ: «*Σε περιοχές όπου η γραμμή παρουσιάζει βαθιές κοιλότητες και οδοντώσεις ή υπάρχει κατά μήκος τους και σε άμεση γεινίαση με αυτές, συστάδα νησιών, η μέθοδος των ευθειών γραμμών βάσης που συνδέουν κατάλληλα σημεία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη χάραξη της γραμμής βάσης από την οποία μετρίεται το εύρος της χωρικής θάλασσας*».

19. Βλ. λ.χ. τις υποθέσεις J. Mayen, ό.π., υποσημ. (9), παρ. 221 ITLOS, Bangladesh / Myanmar. Delimitation of the maritime boundaries in the Bay of Bengal, ITLOS. *Report*, 2012, παρ. 102, 104. Διαιτητικό δικαστήριο στην υπόθεση Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration (Bangladesh/India) (2014), 167 *International Law Reports* 1, παρ. 285-286.

20. Βλ. ICJ, Black Sea, ό.π., υποσημ. (10), παρ. 94, Nicaragua / Colombia, ό.π., υποσημ. (14), παρ. 681.

προβλεψιμότητα του τελικού αποτελέσματος²¹.

Αλλά, και όσον αφορά τον προσδιορισμό της *σχετικής περιοχής* (relevant area)²², φαίνεται ότι τα δικαστήρια διαθέτουν μεγάλη *διακριτική ευχέρεια*, στο μέτρο που λαμβάνουν υπόψη τις γεωγραφικές ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης²³. Υπάρχει εν προκειμένω μια *υποκειμενική εξουσία* των Δικαστηρίων, που όμως δεν είναι απόλυτη, αλλά ελέγχεται στη βάση ορισμένων κανόνων²⁴.

Ένα τρίτο σημείο σε σχέση με τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης αφορά *την κατεύθυνση των προβολών των ακτών* προς τα ανοικτά. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα αν θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η *κατά μέτωπον* (frontal) προβολή των ακτών ή αν θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η *προς πάσα κατεύθυνση* προβολή των ακτών (radial projection)²⁵. Αυτή

τη δεύτερη λύση υιοθέτησαν τα διεθνή δικαστήρια, με μία εξαίρεση, αυτή της υπόθεσης *St. Pierre et Miquelon*²⁶, όπου το διαιτητικό δικαστήριο ακολούθησε τη μέθοδο της κατά μέτωπον προβολής των ακτών. Η λύση αυτή κατακρίθηκε έντονα στη θεωρία²⁷. Όμως, και σε ορισμένες άλλες νομολογιακές περιπτώσεις δεν εφαρμόστηκε, σε επί μέρους σημεία, η *παράπνω κατεύθυνση* προβολής των ακτών (*Gulf of Maine*²⁸, *Νικαράγουα/Κολομβία*²⁹ και *Black Sea*)³⁰, ενώ σε μία άλλη περίπτωση το διαιτητικό δικαστήριο εξέφρασε την αντίληψη ότι η μέθοδος της *προς πάσα κατεύθυνση* προβολής των ακτών έχει όρια και ότι το δικαστήριο διαθέτει ένα *περιθώριο εκτίμησης* (Bangladesh/India)³¹. Έτσι, φαίνεται ότι, σε αντίθεση με τη θεωρία, η διεθνής νομολογία δεν δείχνει να έχει συνοχή ως προς το θέμα της μεθόδου προβολής των ακτών³².

21. M. Lando, ό.π., σ. 49-50, S. Pieta, R. Cleverly, *A Practitioner's Guide to Maritime Boundary Delimitation*, Oxford U.P., 2016, σ. 51.

22. Η σχετική θαλάσσια περιοχή είναι αυτή όπου *επικαλύπτονται* (overlap) οι αξιώσεις (τίτλοι) των δύο γειτονικών κρατών, περιοχή που «γεννάται» από την προβολή των σχετικών ακτών τους. Βλ. αναλυτικά, M. Lando, ό.π., σ. 65.

23. Ό.π., σ. 66-67.

24. Ό.π., σ. 72.

25. Βλ. ICJ, Peru/Chile, *Reports*, 2014 (έμμεση) υιοθέτηση. Βλ. M. Lando, ό.π., σ. 74. ICJ, Costa Rica/Nicaragua, *Reports* 2018, σ. 202 και 215. Cf. τις διαιτητικές αποφάσεις στις υποθέσεις Barbados/Trinidad and Tobago (2006), παρ. 331 και Bangladesh / India (2014), ό.π., υποσημ. (19), παρ. 300. Στις δύο τελευταίες αυτές περιπτώσεις, η υιοθέτηση της radial projection έγινε με ρητό τρόπο. M. Lando, ό.π., σ. 76 επ.

26. Διαιτητική απόφαση μεταξύ Καναδά και Γαλλίας (1993), Delimitation of the Maritime Area between Canada and France, XXI, RIAA, παρ. 70.

27. Βλ. Marston, St. Pierre et Miquelon arbitration case: Canada - France maritime delimitation, *Marine Policy*, 1993, σ. 167, M. Evans, Less than an ocean apart: the St. Pierre et Miquelon and Jan Mayen. Island and the delimitation of maritime zones, *ICLQ* 1994, 685-686, S. Fietta, R. Cleverly, ό.π., σ. 46.

28. Απόφαση του ΔΔΧ (Τμήμα) μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά στην υπόθεση *Gulf of Maine* (1984), ICJ, Delimitation of the Maritime Boundary the Gulf of Maine Area (Canada/USA), 1984, *ICJ Reports*, παρ. 321.

29. *Nicaragua/Colombia*, ό.π., υποσημ. (14), παρ. 145.

30. *Black/Sea*, ό.π., υποσημ. (10), παρ. 100.

31. *Bangladesh/India*, ό.π., υποσημ. (19), παρ. 302.

32. Παρ' όλα αυτά, ο M. Lando υποστηρίζει ότι τα διεθνή δικαστήρια υιοθετούν μια συνεκτική στάση υπέρ της αρχής της προς πάσαν κατεύθυνση προβολής των ακτών, με μόνη εξαίρεση τη διαιτητική απόφαση *St. Pierre et Miquelon*, ό.π., σ. 63 και υποσημ. 124. Ορθότε-

IV. Ο προσδιορισμός των σχετικών περιστάσεων (relevant circumstances)

Ήδη αναφέραμε ότι, κατά την κρατούσα στη νομολογία μέθοδο, πρώτα χαράσσεται η προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης και στη συνέχεια λαμβάνονται υπόψη ορισμένοι παράγοντες, προκειμένου να δοθεί, αν χρειαστεί, μία λύση που να καταλήγει σ' ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Οι σχετικές περιπτώσεις που προβάλλονται από τα διάδικα μέρη καλύπτουν μία μεγάλη γκάμα³³, αλλά τα Δικαστήρια συγκρατούν ορισμένα μόνο από αυτές, ιδιαίτερα με γεωγραφικό χαρακτήρα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι: (α) *το μήκος των ακτογραμμών*, (β) *η αποκοπή (cut-off)*, και (γ) *η παρουσία νησιών του ενός κράτους απέναντι στις ακτές του άλλου κράτους*.

(α) Το μήκος των ακτογραμμών

Το Διεθνές Δικαστήριο διαπίστωσε σε μία σειρά από περιπτώσεις, την ύπαρξη διαφοράς ανάμεσα στις ακτογραμμές των δύο πλευρών, την οποία θεώρησε ως σημαντική για την οριοθέτηση και προχώρησε στην προσαρμογή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης³⁴. Σε άλλες υποθέσεις, το Δικαστήριο διαπίστωσε

μεν την ύπαρξη μιας διαφοράς ως προς το μήκος των ακτογραμμών, θεώρησε όμως ότι δεν ήταν σημαντική αιτία για να προκαλέσει τη μετακίνηση της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης³⁵. Το ερώτημα που τίθεται είναι πότε η διαφορά αυτή είναι σημαντική και πότε όχι.

Στην υπόθεση *Νικαράγουα/Κολομβία*³⁶ αυτή η διαφορά ήταν 8,2 προς 1 υπέρ της Νικαράγουα. Η ίδια περίπτωση διαφορά υπήρξε στην υπόθεση *Λιβύη/Μάλτα* (8 προς 1 υπέρ της Λιβύης)³⁷. Είναι προφανές ότι η διαφορά αυτή είναι σημαντική. Αν και δεν υπάρχει κάποιο μαθηματικό κριτήριο, εκείνο που διαπιστώνει κανείς είναι ότι τα δικαστήρια θεωρούν ότι η διαφορά του μήκους των ακτών πρέπει να είναι σημαντική (marked). Αυτό θα μπορούσε, ενδεχομένως, να καταλήξει σε αποκλίνουσες αποφάσεις, δημιουργώντας έτσι στα κράτη μία αίσθηση ανασφάλειας.

Τί γίνεται όμως με τις άλλες περιπτώσεις; Έχει υποστηριχθεί ότι η σύγκριση μεταξύ των ακτογραμμών δεν μπορεί παρά να είναι σχετική (approximate), γιατί δεν απαιτείται η παραμικρή διαφορά του μήκους των ακτών να προκαλεί την προσαρμογή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης³⁸.

Θα πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι τα δικαστήρια δεν συγκρίνουν πά-

ρο θα ήταν να υποστηρίξει κανείς ότι τα διεθνή δικαστήρια εφαρμόζουν, στη μεγάλη πλειονότητα των αποφάσεών τους, την παραπάνω αρχή.

33. Βλ. λ.χ., μεταξύ άλλων, τα επιχειρήματα της σχετικής οικονομικής ισχύος των δύο πλευρών (επιχείρημα Μάλτας), καθώς και της ύπαρξης μεγάλης εδαφικής επιφάνειας (επιχείρημα Λιβύης), ICJ, *Libya / Malta*, ό.π., υποσημ. (2), παρ. 49.

34. Βλ. *Gulf of Maine* (1984), ό.π., *Reports*, παρ. 68, ICJ, *Libya/Malta*, ό.π., *Reports*, παρ. 218, ICJ, *Jan Mayen*, *Reports*, παρ. 71, ICJ, *Nicaragua/Colombia*, *Reports*, παρ. 65. ICJ, *Black Sea*, ό.π., παρ. 168.

35. ICJ, *Cameroon/Nigeria*, *Reports*, παρ. 30, ICJ, *Black Sea*, *Reports*, παρ. 168.

36. Ό.π. παρ. 211.

37. Ό.π., παρ. 68.

38. Βλ. Oude Elferink, *Relevant coasts and relevant area. The difficulty of developing general concepts in a case-specific concept*, A. Oude Elferink *et al* (eds.), ό.π. υποσημ. (4), σ. 185 και υποσημ. (56).

ντοτε μόνο το συνολικό μήκος των σχετικών ακτών των δύο πλευρών, αλλά μπορούν, και το έχουν κάνει (*Gulf of Maine*)³⁹, να λάβουν υπόψη χωριστά τμήματα της ακτογραμμής. Εξάλλου, δεν είναι απαραίτητο, για τον υπολογισμό του μήκους των ακτογραμμών, αυτό να υπολογίζεται με βάση τα ακραία σημεία της σχετικής ακτής, αλλά μπορεί να γίνει με βάση τα καταληκτικά σημεία (end-points) που προσδιορίζονται από το εκάστοτε Δικαστήριο με αναφορά στη φυσική γεωγραφία αυτών των ακτών⁴⁰.

Ένα άλλο σημείο είναι αυτό που αφορά την τάση των διεθνών δικαστηρίων να προβαίνουν σε παραπλήσιο (approximate) υπολογισμό του μήκους των ακτών, με την υιοθέτηση ευθειών γραμμών βάσης (straight baselines)⁴¹. Τα δικαστήρια έχουν μία ευρεία διακριτική ευχέρεια τόσο ως προς το αν θα χρησιμοποιήσουν τις γραμμές αυτές, όσο και τον τρόπο με τον οποίο θα το κάνουν⁴². Αυτό όμως έχει ως συνέπεια ότι δεν καταλήγουν σε ένα συνεκτικό αποτέλεσμα⁴³.

(β) Η αποκοπή (cut-off)

Αποκοπή έχουμε όταν το θαλάσσιο σύνορο ενός κράτους προκαλεί περιορισμό των θαλάσσιων τίτλων ενός άλλου κράτους, ως αποτέλεσμα της κοιλότητας της ακτής, οπότε είναι απαραίτητη η προσαρμογή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης, προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα⁴⁴. Αποτελεί δηλαδή η αποκοπή σχετική περίπτωση. Τα δικαστήρια έχουν δεχθεί, ήδη από το 1969⁴⁵, ότι η οριοθέτηση πρέπει να αφήνει όσο το δυνατόν περισσότερο σε κάθε κράτος όλα τα μέρη της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ που αποτελούν φυσική προέκταση του κατά ξηρά εδάφους⁴⁶. Το γεγονός όμως ότι υπάρχει αποκοπή σε βάρος του άλλου κράτους δεν είναι αρκετό για να χρειαστεί αναπροσαρμογή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης. Χρειάζεται η αποκοπή να είναι σημαντική, όπως δέχθηκε έμμεσα η διαιτητική απόφαση στην υπόθεση *St. Pierre et Miquelon*⁴⁷. Σε μία σειρά από άλλες περιπτώσεις, τα διεθνή δικαστήρια δεν έλαβαν υπόψη την ύπαρξη αποκοπής, θεωρώντας ότι η έκτασή της είναι έμφυτη (inherent)

39. Ό.π., παρ. 207-208.

40. Βλ. αναλυτικά, M. Lando, ό.π., υποσημ. (5), σ. 44 επ.

41. Βλ. και παραπάνω, κείμενο υποσημ. (18).

42. M. Lando, ό.π., σ. 54.

43. Στη υπόθεση λ.χ. *Costa Rica/Nicaragua*, το Διεθνές Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι ακτές των δύο αυτών χωρών στον Ειρηνικό Ωκεανό παρουσιάζουν ένα βαθμό οδόντωσης και προχώρησαν στην τακτοποίηση των σχετικών ακτών με τη μέθοδο της χάραξης ευθειών γραμμών βάσης, ICJ, ό.π., παρ. 179. Αν συγκρίνει κανείς αυτή την περίπτωση με την υπόθεση *Bangladesh/Myanmar*, όπου και εκεί χρησιμοποιήθηκε η χάραξη ευθειών γραμμών βάσης, θα διαπιστώσει ότι οι ακτές στην απόφαση *Costa Rica/Nicaragua* παρουσιάζουν πολύ μικρότερη οδόντωση από ότι στην απόφαση *Bangladesh/Myanmar*, ενώ δεν υπάρχουν στην πρώτη παρά ελάχιστα νησιά και σκόπελοι κατά μήκος των ακτών, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στη δεύτερη. Βλ. M. Lando, ό.π., σ. 54.

44. M. Lando, ό.π., σ. 50.

45. ICJ, *North Sea Continental Shelf*, ό.π., υποσημ. (1), παρ. 101.

46. ITLOS, *Bangladesh/Myanmar*, ό.π., παρ. 292. Και γενικότερα, βλ. Y. Acikgonul, *Reflections on the principle of non-cut off: growing concept in maritime boundary delimitation law*, *Ocean Development and International Law*, 2016, σ. 52 επ.

47. Διαιτητική απόφαση *St Pierre et Miquelon*, ό.π., υποσημ. (26), παρ. 290.

στη διαδικασία οριοθέτησης⁴⁸. Έτσι, η αποκοπή λήφθηκε υπόψη από τα δικαστήρια στην υπόθεση *Κόστα Ρίκα/Νικαράγουας*⁴⁹ και *Νικαράγουα/Κολομβία*⁵⁰, με το δικαστήριο να διαπιστώνει μεγάλη αποκοπή των θαλασσιών περιοχών του ενός κράτους (τα ¾ των περιοχών στην υπόθεση *Νικαράγουα/Κολομβία*)⁵¹. Από την άλλη πλευρά, η προσαρμογή της γραμμής ίσης απόστασης δεν πρέπει να στερεί το άλλο κράτος από τις θαλάσσιες περιοχές όπου υπάρχει προβολή των ακτών του. Επομένως, η εφαρμογή της αποκοπής θα πρέπει να πραγματοποιείται με ισορροπημένο τρόπο, αποφεύγοντας τη μονομερή αποκοπή σε βάρος του ενός μόνο κράτους.

(γ) Τα νησιά ως σχετική περίπτωση

Στη διεθνή νομολογία, τα νησιά θεωρήθηκαν κατά την οριοθέτηση ως σχετική περίπτωση με δύο διαφορετικούς τρόπους. Αφενός, ως σημεία βάσης⁵², και αφετέρου ως παράγοντας για την οριοθέτησή τους. Εξετάζοντας το θέμα από τη δεύτερη σκοπιά, μπορούμε να διακρίνουμε τα νησιά σε τέσσερις κατηγορίες: (α) Σε νησιά

με πλήρη επήρεια (full effect), (β) με μισή επήρεια (half effect), (γ) με μηδενική επήρεια (no effect), και (δ) τα περικλειστά νησιά (enclaves).

(α) Νησιά με πλήρη επήρεια (full effect)

Σύμφωνα με το άρθρο 121 (1) της ΣΔΘ, τα νησιά διαθέτουν πλήρες δικαίωμα σε υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την ηπειρωτική χώρα⁵³. Η διεθνής νομολογία αναγνώρισε το δικαίωμα αυτό, όχι στο σύνολο των νησιών, αλλά σε ορισμένες κατηγορίες, όπως τα κράτη-νησιά (λ.χ. Μάλτα, Qatar/Bahrein κ.ά.)⁵⁴, και στα νησιά που βρίσκονται μακριά από την ακτή του κράτους τους απέναντι από τις ακτές ενός άλλου κράτους (νησιά *St. Pierre et Miquelon* και *Jan Mayer*)⁵⁵.

(β) Νησιά με μισή επήρεια (half effect)

Η διεθνής νομολογία αναγνώρισε μισή επήρεια για νησιά που ευρίσκονταν πλησίον των ακτών του δικού τους κράτους: νησιά *Scilly* (Αγγλο-Γαλλική διαιτητική απόφαση/1977)⁵⁶,

48. Βλ. λ.χ. ICJ, *Cameroon/Nigeria*, όπ.π., υποσημ. (35), παρ. 297, ICJ, *Barbados/Trinidad and Tobago*, όπ.π., υποσημ. (25), παρ. 375, ICJ, *Black Sea*, όπ.π., υποσημ. (10), παρ. 201, ICJ, *Ghana/Côte d'Ivoire*, *Reports* 2017, παρ. 421 επ.
49. Όπ.π., υποσημ. (25), παρ. 193.
50. Όπ.π., υποσημ. 14, παρ. 215.
51. Όπ.π., παρ. 216.
52. Βλ. λ.χ. τις υποθέσεις ICJ, *Libya/Malta*, όπ.π., υποσημ. (2), σ. 677, Διαιτητική απόφαση *Guinea / Guinea Bissau*, 1985, XIX, RIAA σ. 149, Διαιτητική απόφαση *Eritrea / Yemen*, XXII RIAA, παρ. 147.
53. Βλ. Κ. Ιωάννου, Α. Στρατή, *Δίκαιο της θάλασσας*, 4^η έκδ. Αθήνα 2013, σ. 195.
54. ICJ, *Libya/Malta*, όπ.π., παρ. 210-214, ICJ, *Qatar/Bahrein*, *Reports*, *Barbados/Trinidad and Tobago*, όπ.π., (υποσημ. 25), όπου όμως δεν έγινε ρητή αναφορά στην παρουσία νησιού-κράτους.
55. *St. Pierre et Miquelon*, όπ.π., παρ. 70.
56. *Anglo/French Arbitration*, όπ.π., υποσημ. (3), παρ. 243. Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται στο γεγονός της παρουσίας του βρετανικού νησιού *Scilly* σε απόσταση 31 ν.μ. από τις ακτές της Κορνουάλης και της ταυτόχρονης παρουσίας ενός γαλλικού νησιού στην περιοχή σε απόσταση 14 ν.μ. από τις ίδιες ακτές. Το δικαστήριο έκρινε ότι η παρουσία του

και νησιά στις υποθέσεις *Τυνησία / Λιβύη* (1982)⁵⁷ και *Κόστα Ρίκα/Νικαράγουα* (2018)⁵⁸.

(γ) Νησιά με μηδενική επήρεια (no effect)

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν συνήθως τα νησιά που βρίσκονται κοντά στις ακτές ενός άλλου κράτους και η αναγνώριση σ' αυτά ΑΟΖ/υφαλοκρηπίδας θα είχε διαστρεβλωτικά αποτελέσματα (distorting effect) στις προσκείμενες θαλάσσιες περιοχές του δεύτερου κράτους⁵⁹. Η διεθνής νομολογία έχει αναγνωρίσει μηδενική επήρεια σε αρκετές υποθέσεις: *Τυνησία/Λιβύη* (1982)⁶⁰, *Γουινέα / Γουινέα - Μπισάου* (1985)⁶¹, *Ερυθραία/Υεμένη*

(1999)⁶², *Qatar / Μπαχρέιν* (2003)⁶³ και *Μαύρη Θάλασσα* (2008)⁶⁴. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, τα δικαστήρια θεώρησαν ότι τα εν λόγω νησιά δεν αποτελούν μέρος των ακτών του κράτους τους, και, κατά συνέπεια, δεν δέχθηκαν την ύπαρξη επήρειας.

(δ) Τα περικλειστά νησιά (enclave)

Πρόκειται για την περίπτωση όπου τα νησιά ενός κράτους βρίσκονται σε θαλάσσια περιοχή ενός άλλου κράτους, βρίσκονται δηλαδή από τη «λάθος πλευρά» της μέσης γραμμής⁶⁵. Κλασικό παράδειγμα είναι τα *αγγλο-νορμανδικά νησιά*, που ανήκουν στη Μ. Βρετανία, αλλά βρίσκονται εντός

βρετανικού νησιού διαστρεβλώνει τη μέση γραμμή οριοθέτησης και του έδωσε μισή επήρεια. Όπ.π., παρ. 244.

57. Το Διεθνές Δικαστήριο (της Χάγης) θεώρησε ότι τα νησιά *Kerkennah* της Τυνησίας ευρίσκονται σε μία τέτοια απόσταση από την ακτή του κράτους, ώστε δεν αποτελούν μέρος της ακτής του. Στο βαθμό που θα υιοθετούνταν μία μέση γραμμή, που θα περιλάμβανε και τα νησιά αυτά, θα τους δίδονταν υπερβολική βαρύτητα. Έτσι τους δόθηκε «μισή επήρεια». ICJ, *Tunisia/Libya*, όπ.π., υποσημ. (2), παρ. 128.
58. Και στην περίπτωση αυτή το Διεθνές Δικαστήριο θεώρησε ότι ορισμένα νησιά της Νικαράγουα (*Corn Islands*), που βρίσκονταν σε απόσταση 26 ν.μ. από τις ακτές του κράτους αυτού, δεν δικαιούνταν «πλήρη επήρεια», αφενός, λόγω της παραπάνω απόστασης, αφετέρου, λόγω του μικρού τους μεγέθους. ICJ, *Costa Rica/Nicaragua*, όπ.π., υποσημ. (25), παρ. 139-140.
59. Βλ. αναλυτικότερα, M. Lando, όπ.π., σ. 116 επ.
60. ICJ, *Tunisia/Libya*, όπ.π., παρ.79. Η απόφαση αυτή αφορούσε το νησί *Jherba*, χωρίς όμως να προσδιορίζει βάσει ποιού κριτηρίου δόθηκε αυτή η λύση.
61. Διαιτητική απόφαση στην υπόθεση *Guinea/Guinea - Bissau*, όπ.π., υποσημ. (52), παρ. 97. Και εδώ δεν προσδιορίστηκε για ποιο λόγο επιλέχθηκε αυτή η λύση.
62. Διαιτητική απόφαση στην υπόθεση *Erytrea/Yemen*, όπ.π., υποσημ. (52), όπου το δικαστήριο έλαβε υπόψη ως κριτήριο την αφιλόξενη φύση ορισμένων νησιών της Υεμένης, καθώς και τη θέση τους στον θαλάσσιο χώρο.
63. ICJ, *Qatar/Bahrein*, *Reports*, 2001, παρ. 219, 247-248, όπου λήφθηκαν υπόψη τα κριτήρια του μεγέθους του πληθυσμού και της οικονομίας των νησιών ως προς τις επιπτώσεις που είχαν στη διαδικασία οριοθέτησης, δηλαδή ότι δεν θα οδηγούνταν στην επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος. Βλ. αναλυτικά M. Lando, όπ.π., σ. 114 επ.
64. ICJ, *Black Sea*, όπ.π., υποσημ. (10), παρ. 187, όπου το Δικαστήριο δεν έλαβε υπόψη το νησί της Ουκρανίας *Serpent Island*, ευρισκόμενο σε απόσταση 20 ν.μ. από τις ακτές της, θεωρώντας ότι δεν αποτελεί μέρος της παράκτιας ζώνης, ενώ η γεωγραφική του θέση αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την απόρριψη από το Δικαστήριο οποιασδήποτε επήρειας κατά την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών.
65. M. Lando, όπ.π., σ. 186 επ. Την έκφραση «λάθος πλευρά» της γραμμής οριοθέτησης χρησιμοποίησε και ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Τσαβούσογλου, σε σχέση με το Καστελόριζο.

της θαλάσσιας περιοχής που ανήκει στη Γαλλία, με βάση τη μέση γραμμή. Το Διαιτητικό Δικαστήριο έκρινε ότι αν αναγνωριζόταν πλήρη επήρεια στα νησιά αυτά, θα προκαλούσε ουσιώδη μείωση στις θαλάσσιες περιοχές που κανονικά ανήκουν στη Γαλλία και θα δημιουργούσε ένα άδικο αποτέλεσμα⁶⁶. Πρόκρινε δε ως λύση τη δημιουργία μιας περικλειστής ζώνης, τουλάχιστον όσον αφορά τη νοτιο-ανατολική και νοτιο-δυτική ακτή των νησιών, που θα ήταν το σύνορο μεταξύ αυτών και των ακτών της Νορμανδίας και Βρετανίας⁶⁷.

Σε μίαν άλλη περίπτωση, παρ' ότι το ένα μέρος στη δίκη ζήτησε να χαρακτηριστούν τα νησιά ως "enclave", το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα αυτό, με το επιχείρημα ότι ένα "enclave" πλάτους 12 ν.μ. για τα νησιά της Κολομβίας θα απέκοπτε τη χώρα αυτή από σημαντικές θαλάσσιες περιοχές ανατολικά των νησιών⁶⁸. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο παραπάνω περιπτώσεις ήταν ότι στη περίπτωση των αγγλο-νορμανδικών νησιών η οριοθέτηση αφορούσε τις ηπειρωτικές ακτές των δύο χωρών (Γαλλία/Μ. Βρετανία), ενώ στην περίπτωση Νικαράγουα / Κολομβία η οριοθέτηση αφορούσε τις ηπειρωτικές ακτές της

Νικαράγουα και τις ακτές των κολομβιανών νησιών⁶⁹.

V. Το τρίτο στάδιο της οριοθέτησης: το τεστ της δυσαναλογίας

Το στάδιο αυτό προστέθηκε από τη διεθνή νομολογία το 2009, με την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση της *Μαύρης Θάλασσας*⁷⁰. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το στάδιο αυτό είχε καθιερωθεί από τη διεθνή νομολογία και πριν το 2009, αλλά ως μέρος του δεύτερου σταδίου της οριοθέτησης⁷¹. Η καθιέρωσή του ως τρίτου, ξεχωριστού, σταδίου είχε ως αποτέλεσμα ότι τα Δικαστήρια μπορούν να κάνουν το τεστ αυτό *motu proprio*, ενώ στο παρελθόν έπρεπε να το επικαλεστούν τα μέρη ως σχετική περίπτωση⁷².

Το τεστ της δυσαναλογίας δεν αποτελεί μέθοδο οριοθέτησης, αλλά απλώς ένα σύστημα ελέγχου ως προς την ύπαρξη δίκαιης λύσης, όπως αυτή διανομορφώθηκε κατά το δεύτερο στάδιο της διαδικασίας οριοθέτησης⁷³. Συνίσταται δε στη σύγκριση της αναλογίας (ratio) του μήκους των ακτών προς την αναλογία της έκτασης των θαλασσίων περιοχών⁷⁴. Και αυτό γιατί

66. Βλ. αναλυτικά M. Evans, *Relevant circumstances and maritime delimitation*, Oxford U.P., 1989, σ. 149 επ.

67. Anglo/French Arbitration, ό.π.ν., υποσημ. (3), παρ. 202.

68. ICJ, *Nicaragua/Colombia*, ό.π.ν., υποσημ. (14), παρ. 187. Στην πραγματικότητα αυτή η «μισή επήρεια» συνίστατο στην επήρεια του «ενός τετάρτου» (one quarter effect).

69. M. Lando, ό.π.ν., σ. 180.

70. ICJ, *Black Sea*, ό.π.ν., παρ. 213.

71. Βλ. M. Lando, ό.π.ν., σ. 263 επ.

72. Και αυτό, γιατί κατά το δεύτερο στάδιο η αναλογικότητα αποτελούσε σχετική περίπτωση. Βλ. M. Lando, ό.π.ν., σ. 265-266.

73. Όπως έχει παρατηρηθεί "There is no inherent reason why disproportionality should indicate the appropriate method or check the equitableness of the result. It is the international tribunals' quest for consistency, with their own previous jurisprudence, as well as their effort to systematize the delimitation process, which favors the latter function", M. Lando, ό.π.ν., σ. 265.

74. ICJ, *Black Sea*, ό.π.ν., παρ. 122.

θεωρείται ότι η αναλογία του μήκους των ακτών δεν είναι από μόνη της αρκετή για την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος, δεδομένης, πολλές φορές, της ανώμαλης διαμόρφωσης των ακτογραμμών. Πρέπει, λοιπόν, να λαμβάνεται υπόψη, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, η όλη γεωγραφία της περιοχής⁷⁵. Αν, επομένως, υπάρχουν καταστάσεις όπου η αναλογία του μήκους των ακτών προς την αναλογία των θαλασσίων περιοχών (areas) είναι τόσο δυσανάλογη, κρίνεται απαραίτητο αυτό να ληφθεί υπόψη, προκειμένου να επιτευχθεί το δίκαιο αποτέλεσμα.

Πώς όμως διαπιστώνεται αυτή η δυσαναλογία; Κανονικά αυτό γίνεται στη βάση της χρήσης των μαθηματικών. Και πράγματι αυτό συνέβη σε 12 νομολογιακές περιπτώσεις⁷⁶. Σε άλλες εννέα όμως δεν έγινε καμιά απολύτως χρήση των μαθηματικών⁷⁷. Όσον αφορά τον προσδιορισμό τού αν υπάρχει δυσαναλογία, η διεθνής νομολογία παρουσιάζει την εξής εικόνα: στην υπόθεση *Μαύρη Θάλασσα*, η αναλογία των ακτών ήταν 1 προς 2,8 υπέρ της Ουκρανίας, ενώ η αναλογία των θαλασσίων εκτάσεων ήταν 1 προς 2,1 υπέρ της ίδιας χώρας. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι δεν υπάρχει δυσαναλογία⁷⁸. Στην υπόθεση *Νικαράγουα / Κολομβία*, η αναλογία των ακτών ήταν 1 προς 8,2 υπέρ της Νικαράγουα, ενώ η αναλογία των θαλασσίων εκτάσεων 1 προς 3,4 υπέρ της ίδιας χώρας⁷⁹.

Το Δικαστήριο θεώρησε ότι, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις περιστάσεις, αυτό δεν εκφράζει μία δυσαναλογία που οδηγεί σε μη-δίκαιο αποτέλεσμα. Το ίδιο συνέβη και στην υπόθεση *Jean Mayen*, όπου η αναλογία του μήκους των ακτών ήταν 1 προς 9 (υπέρ της Δανίας/Γροιλανδίας), ενώ η αναλογία των θαλασσίων εκτάσεων ήταν 1 προς 2,7 υπέρ της Δανίας⁸⁰. Η προσέγγιση αυτή των Διεθνών Δικαστηρίων έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής εκ μέρους της θεωρίας, η οποία στην υπόθεση *Νικαράγουα / Κολομβία* παρατήρησε ότι «αν αυτό δεν είναι δυσανάλογο, τότε ποιά είναι η έννοια της δυσαναλογίας;»⁸¹ Σε καμία από τις νομολογιακές περιπτώσεις τα διεθνή δικαστήρια δεν δέχθηκαν την ύπαρξη δυσαναλογίας, ίσως επειδή το τεστ της δυσαναλογίας είχε γίνει ήδη κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, όταν τα δικαστήρια προσάρμοζαν την προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης με τρόπο ώστε να ικανοποιείται η αρχή της αναλογικότητας.

VI. Συμπεράσματα

Η διεθνής νομολογία στήριξε την οριοθέτηση των θαλασσίων ζωνών, σε μία πρώτη φάση, στη *μοναδική* νομική ρύθμιση του Δίκαιου της Θάλασσας και συγκεκριμένα στα άρθρα 74 και 83 της ΣΔΘ, που θεσπίζουν την οριοθέτηση (με διμερείς συμφωνίες) με βάση την αρχή της επίτευξης

75. Το Διεθνές Δικαστήριο αποφάνθηκε στην υπόθεση *Nicaragua / Colombia*, ότι ήταν "a matter which can be answered only in the light of all circumstances of the particular case", ICJ, *Nicaragua/Colombia*, ό.π.ν., παρ. 242.

76. Βλ. ένα κατάλογο αυτών των αποφάσεων σε M. Lando, ό.π.ν., σ. 270, υποσημ. 128.

77. Βλ. αντίστοιχα, ό.π.ν., σ. 270, υποσημ. 127.

78. ICJ, *Black Sea*, ό.π.ν., παρ. 210.

79. ICJ, *Nicaragua/Colombia*, ό.π.ν., παρ. 244.

80. ICJ, *Jean Mayen*, ό.π.ν., παρ. 65.

81. M. Evans, *Maritime boundary delimitation. Whatever next?*, στο: J. Barrett, R. Barnes (eds.), *Law of the Sea-UNCLOS as a Living Treaty*, BIICL 2016, σ. 62.

μιας δίκαιης λύσης. Σύντομα όμως συνειδητοποιήσαν ότι η κατεύθυνση αυτή συνεπαγόταν την υποκειμενική κρίση του εκάστοτε Δικαστηρίου, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας αβεβαιότητας ως προς την έκβαση της δίκης. Χρειάστηκε να μεσολαβήσουν μία σειρά από αποφάσεις που οδήγησαν σταδιακά στην αποσαφήνιση της μεθόδου οριοθέτησης: πρώτα με τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης και στη συνέχεια με την προσαρμογή της στη βάση των σχετικών περιστάσεων.

Πέρα όμως από την αναμφισβήτητη αυτή πρόοδο, η ποθούμενη προβλεψιμότητα παραμένει σχετική για μία σειρά από λόγους: πρώτο, η παραπάνω μέθοδος της γραμμής ίσης απόστασης/σχετικές περιστάσεις –αν και αποτελεί την κυρίαρχη μέθοδο, δεν είναι η μοναδική, εξαρτώμενη από τις εκάστοτε γεωγραφικές περιστάσεις. Δεύτερο, οι ίδιες οι σχετικές περιστάσεις ενέχουν τον κίνδυνο της υποκειμενικής εκτίμησης από τα Δικαστήρια, στο βαθμό που η εφαρμογή τους συναρτάται με την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος. Έτσι, βλέπουμε, λ.χ., ότι ενώ η ΣΔΘ θεσπίζει (άρθρο 121,1) ότι όλα τα νησιά έχουν τα ίδια δικαιώματα σε ΑΟΖ/υφαλοκρηπίδα, όπως οι ηπειρωτικές ακτές, στην πράξη η διεθνής νομολογία χωρίζει τα νησιά σε τέσσερις κατηγορίες με κυμαινόμενα δικαιώματα ΑΟΖ / υφαλοκρηπίδας. Το θέμα αυτό συντελεί στη δημιουργία μιας σημαντικής αβεβαιότητας. Τρίτο, και ανάλογα με τη γεωγραφική ιδιαιτερότητα, η νομολογιακά υιοθετημένη αρχή της αποκοπής (cut-off) συμβάλλει, και αυτή, στη μη-προβλεψιμότητα, διαπίστωση που βασίζεται σε αποκλίνοσες αντιλήψεις των Δικαστηρίων σχετικά με το τί είναι ακριβώς η αποκοπή. Τέταρτο, η διεθνής νομολογία παραμένει ασαφής ως προς ορισμένα

σημεία των σχετικών περιστάσεων, όπως αυτό του μήκους των ακτογραμμών και της θαλάσσιας περιοχής (area).

Τέλος, με την υιοθέτηση ενός τρίτου σταδίου στη μέθοδο οριοθέτησης, του τεστ της δυσαναλογίας, υπεισέρχεται ένας πρόσθετος παράγων αβεβαιότητας, και αυτό με δύο τρόπους: αφενός το στάδιο αυτό αφορά τον έλεγχο της ύπαρξης ενός δίκαιου αποτελέσματος, έλεγχο που βρίσκεται, κατά το μάλλον ή ήττον, στην ευρεία διακριτική ευχέρεια των διεθνών δικαστηρίων· αφετέρου, η ίδια η πρακτική των δικαστηρίων δείχνει ότι δεν παραβιάζεται η αρχή του δίκαιου αποτελέσματος ακόμα και σε περίπτωση που υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην αναλογία του μήκους των ακτών και στην αναλογία των θαλασσιών περιοχών (area). Σημαίνει αυτό ότι κάθε διαφορά μικρότερη της μεγίστης, που δέχθηκαν τα δικαστήρια, δεν παραβιάζει την αρχή του δίκαιου αποτελέσματος; Θα πρέπει να είναι κανείς επιφυλακτικός στο σημείο αυτό, δεδομένου ότι τα δικαστήρια αποφαινούνται με βάση τη γενική γεωγραφική περιοχή, και, όπως διαπιστώσαμε, δεν ισχύει η αρχή του δεδικασμένου.

Συνελόντι ειπείν, τα διεθνή δικαστήρια θα πρέπει να αποσαφηνίσουν τις έννοιες και κανόνες σχετικά με τα παραπάνω ζητήματα, ενώ το γεγονός ότι κάθε επί μέρους διαφορά αποτελεί ένα *unicum*, καθιστά προβληματική την εφαρμογή των μέχρι σήμερα νομολογιακών δεδομένων σε περιπτώσεις με ιδιαίτερα γεωγραφικά χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. αυτά του Αιγαίου Πελάγους.

The UN Law of the Sea Convention in the Anthropocene: challenges and prospects

3

Dr Sophia Kopela

Nature policy officer,
WWF Greece

Intervention
Nafplion International
Law Conference,
23-25 September 2022

The Anthropocene is a proposed geological era denoting humans' profound impact on the Earth's conditions and processes.¹ Unlike the currently official geological era, the Holocene, which was characterized by stability that fostered human life, the Anthropocene is characterized by volatility and instability in how the earth system operates.² Climate change, ocean acidification, depletion of marine resources, loss of biodiversity, extinction of (marine) species, pollution are some of the key problems and challenges facing humanity and the planet.

This new geological era, albeit not officially recognized, is increasingly gaining acceptance,³ aiming to raise awareness that the current system of exploitation of resources and production and consumption methods are unsustainable, and new

1. This term was initially coined by Paul Crutzen and Eugene Stoermer in 2000 (see P.J.Crutzen and E.F.Stoermer, "The 'Anthropocene'" in L. Robin, S. Sorlin, P. Warde, *The Future of Nature, Documents of Global Change* (Yale University Press, 2013) who proposed its recognition as the current geological time interval "taking us out of the Earth System state typical of the Holocene Epoch (that started 11,700 years ago) that post-dates the last glaciation"; see <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>).
2. D.Vidas *et al.*, 'International law for the Anthropocene? Shifting perspectives in regulation of the oceans, environment and genetic resources', 9 *Anthropocene* (2015), p. 4 (and scientific authorities cited therein)
3. The Anthropocene Working Group as a component body of the Subcommittee on Quaternary Stratigraphy of the International Commission on Stratigraphy (a scientific body in the International Union of Geological Sciences charged with defining global geological units and setting global standards for the fundamental scale for expressing the history of the earth) was charged with the task to examine the Anthropocene as a geological time unit and potential addition to the Geological Time Scale. In May 2019, the AWG voted that the Anthropocene should be treated as a formal chrono-stratigraphic unit defined by a GSSP. <http://quaternary.stratigraphy.org/working-groups/anthropocene/>. The discussions in the International Commission on Stratigraphy for a formal acceptance of this proposal are ongoing.

approaches and urgent actions are required to ensure that human life continues to operate

within the planetary boundaries.¹

The UN Law of the Sea Convention (LOSC), adopted in 1982, emerged from a process of development and consolidation of international law of the sea through antagonizing state interests, mainly economic and political, as reflected in the *mare liberum / mare clausum* debate. The LOSC has been characterized as a 'constitution for the oceans',² but also as a 'living treaty' reflecting its capacity to adapt to new realities.³ Given that the oceans cover 71% of the Earth surface, the Anthropocene's new realities need to be taken into account for the implementation and evolution of the LOSC. Scientific reports have revealed that the oceans and marine biodiversity have been alarmingly declining over the past decades due to human uses and activities, and that they are at serious risk of further degradation,⁴ while global warming and climate change have had profound effect on the oceans.⁵ Human societies are inextricably dependent on the oceans and its ecosystem services, and the impacts of unsustainable activities are profound on various aspects of human life, such food security, livelihoods, local cultures,

health and wellbeing.⁶ Scientists have urged the international community to take urgent action to tackle threats to marine ecosystems and to reverse the loss of biodiversity.⁷

The question that arises is whether the LOSC can respond to the challenges facing humanity in the Anthropocene. To answer this question, the legal framework prescribed by the LOSC needs to be considered as part of a dynamic complex multi-level process which is generally referred to as ocean governance. This paper discusses the key features of the LOSC regime with respect to the protection of the marine environment and climate change, and their evolution as part of ocean governance. It then focuses on some key challenges facing the LOSC and ocean governance to tackle contemporary circumstances arising in the Anthropocene. It finally discusses some prospects for the future focusing on the currently ongoing negotiations for the development of an international legally binding instrument under the UN Convention on the Law of the Sea on the conservation and sustainable use of marine biological diversity of areas beyond national jurisdiction (BBNJ).

1. On the concept of planetary boundaries, see Rockström, J., *et al*, "Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity" 14 (2) *Ecology and Society* (2009).
2. T.T.B.Koh, President of the Third UN Conference on the Law of the Sea, 'A Constitution for the Oceans' available at https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/koh_english.pdf
3. See J.Barrett and R.Barnes (eds), *Law of the Sea, UNCLOS as a Living Treaty* (BIICL, 2016).
4. See IPBES (2019): Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat, Bonn, Germany.
5. IPCC, 2019: Summary for Policymakers. In: IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate.
6. *Ibid*.
7. See *supra* notes 7 and 8.

From the Law of the Sea Convention to ocean governance

There is no doubt that the LOSC established a -what could be considered to be an innovative for its time - overarching legal framework for the protection and preservation of the marine environment. It recognizes in its preamble that "the problems of ocean space are closely interrelated and need to be considered as a whole" and declares the intention to establish "a legal order for the seas and oceans which [...] will promote the peaceful uses of the seas and oceans, the equitable and efficient utilization of their resources, the conservation of their living resources, and the study, protection and preservation of the marine environment...".

In relation to marine living resources, the LOSC prescribes obligations of the coastal state for optimum utilization of resources in the EEZ requiring the determination of the allowable catch based on best scientific evidence and aiming to maintaining or restoring populations of harvested species at levels which can produce the maximum sustainable yield (articles 61-62), and obligations to cooperate in the management of straddling and highly migratory species (article 63-64). With respect the high seas, the LOSC recognizes the freedom of fishing (article 87), but subjects it to obligations to adopt measures for the conservation of the living resources

and to cooperate in the conservation and management of living resources (articles 116-120).

Part XII of the LOSC prescribes a legal framework for the protection and preservation of the marine environment. Of key significance is article 192 which prescribes a (due diligence) obligation of all states to protect and preserve the marine environment. It also incorporates the obligation not to cause transboundary harm [article 194 (2)], also recognized as part of customary international law.⁸ Part XII covers all sources of marine pollution (land-based, from vessels, from sea-bed activities, from activities in the Area, by dumping, from or through the atmosphere). There is no reference to climate change but it has been argued that certain provisions may be relevant in terms of obligations and jurisdiction to adopt measures to tackle climate change.⁹ For each source of marine pollution, Part XII includes specific provisions on coastal, port and flag state's legislative and enforcement jurisdiction (Sections 5 and 6 respectively) in the maritime zones recognized under the LOSC. The legislative and enforcement jurisdiction of the coastal state in its maritime zones (internal waters, territorial sea, EEZ and continental shelf) reflects the balance between the coastal state's sovereignty, sovereign rights and jurisdiction and the need to safeguard third states' rights especially related to navigation. This balancing is evident in the provisions related to the legislative and enforce-

8. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996 (I), para. 29. See also *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, para. 101.
9. See D.Freestone and M.McCreath, 'Climate change, the Anthropocene and ocean law: mapping the issues' in J.McDonald, J.McGee and R.Barnes (eds) *Research Handbook on Climate Change, Oceans and Coasts* (Elgar, 2020), p. 59-60.

ment jurisdiction of coastal states in the territorial sea that aim to safeguard that innocent passage of third vessels is not hampered (articles 211 (4), 220 (2) and Part II Section 3), and the provisions on the enforcement jurisdiction in the EEZ that endorse a gradual approach based on the severity of the threat for states' power to enforce their environmental legislation vis-à-vis vessels exercising their freedom of navigation (article 220 (3-6)).

The LOSC does not provide specific rules and standards with respect to the sources of marine pollution. In internal waters and the territorial sea, coastal states, relying on their sovereignty, can prescribe national standards; the same applies to vessels flying their flag regardless of whether the vessel is found. On the contrary, in the EEZ states may adopt standards and regulations "conforming to and giving effect to generally accepted international rules and standards established through the competent international organization or general diplomatic conference" (article 211 (5) and similarly article 208 (3) on pollution from sea-bed activities subject to national jurisdiction). These standards and regulations ensure uniformity and universality upon which the shipping industry relies, but also reflect an evolutionary approach as they allow the LOSC to evolve and develop in conjunction with the developments and evolution of globally-accepted rules and standards.

It is evident that the LOSC not only allows but in effect encourages an evolutionary development of its legal framework for the protection of the marine environment through affiliated or other (sectoral) international and regional agreements operating under its jurisdictional "umbrella". What is more, it has been suggested that the LOSC also enables a "shift from a sovereign-rights and issue-specific perspective to an integrated approach to oceans management",¹⁰ while the "shared zone has now become the rule rather than the exception".¹¹ In this framework, cooperation through balancing competing ocean uses (to achieve common objectives) taking into account the interconnectedness of the oceans, but also regime interaction¹² are fundamental for the implementation of the LOSC. Ocean governance reflects this dynamic process and interaction among legal and policy instruments as well as international and regional organizations and other bodies.¹³

On marine living resources, the LOSC is complemented by an implementation agreement, the UN Agreement relating to the conservation and management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks. Further agreements have been concluded under the auspices of the Food and Agriculture Organisation (FAO), such as the Agreement on Port State Measures and the Agreement to promote compliance with international conservation and man-

10. D.R. Rothwell and T. Stephens, *The International Law of the Sea* (Hart, 2010), p. 461.

11. Ph. Allott, 'Mare Nostrum: A New International Law of the Sea' 86 *American Journal of International Law* (1992), p. 767.

12. S. Trevisant, N. Giannopoulos and R.R. Holst (eds), *Regime Interaction in Ocean Governance: Problems, Theories and Methods* (BRILL, 2020).

13. See Y. Takei, 'Demystifying Ocean Governance' in S. Trevisant, N. Giannopoulos and R.R. Holst (eds), *supra* note 15.

agement measures by fishing vessels on the high seas, as well as regional instruments under Regional Fisheries Management Organisations (RFMOs). On marine pollution, IMO-affiliated instruments, such as the International Convention for the Prevention of Pollution from ships (MARPOL), regional instruments, such as UNEP regional seas agreements, further develop and complement the LOSC. Other international environmental conventions, such as the UN Convention on biological Diversity (CBD) and the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), are particularly pertinent for the implementation and application of the due diligence obligation of article 192.¹⁴ It needs to be noted that some of these environmental agreements have explicit provisions that state that they are to be applied consistently with the LOSC.¹⁵ The UN Framework Convention on climate change (UNFCCC) is also relevant with respect to states' climate mitigation and adaptation obligations related to the oceans.¹⁶ These regimes are further complemented by soft law instruments which play an important role in oceans governance. These vary from general documents such as the Rio Declaration on Environment and Development, Chapter 17 of

Agenda 21, Sustainable Development Goals (Goal 14 on Life below water) and General Assembly Resolutions, to sectoral Codes of Conduct and guidelines adopted by international and regional organizations.¹⁷ Finally, customary international law and the jurisprudence of international courts and tribunals have also contributed to the evolution of the LOSC provisions. Ocean governance also entails key principles of international environmental law which have been recognized and applied in the marine context such as the precautionary principle/approach, the ecosystem approach, sustainable development, the polluter pays, integrated approach, best available science and others. Of particular significance is the ecosystem-based approach which reflects the interconnectedness of ocean space and the marine environment and the need to regulate human activities based on environmental criteria reflecting ecological requirements and circumstances of the marine ecosystem(s) as a whole.

Key challenges for the LOSC in the Anthropocene

Despite the evolution of the LOSC and developments in ocean governance, the challenges humanity and the planet are facing in the Anthro-

14. See Award in PCA Case No 2013-19 in the matter of the South China Sea arbitration between the Republic of the Philippines and the People's Republic of China (12 July 2016), para. 939-949.

15. See for example MARPOL (article 9 (2)), CITES (XIV (6)), Convention on the Conservation of migratory Species of Wild Animals (article XII (1)). CBD does not refer explicitly to the LOSC but to "rights and obligations of states under the law of the sea" (article 22).

16. E. Johansen, S.V. Busch, I.U. Jakobsen, *The Law of the Sea and Climate Change: solutions and constraints* (CUP, 2021); see also C. Redgwell, "Treaty Evolution, adaptation and change: is the LOSC 'enough' to address climate change impacts on the marine environment" 34 (3) *International Journal of Marine and Coastal Law* (2019), 440-457.

17. See for example FAO Code of Conduct for Responsible Fisheries, Resolution 4/95 (October 1995). IMO Guidelines on Places of Refuge for ships in need of assistance, Resolution A. 949(23) (December 2003).

cene have not been responded in an adequate and effective manner. The key challenges relate to the jurisdictional framework established by the LOSC and its state-centric approach to ocean governance.

Despite the interconnectedness of ocean space and the acknowledgement of the ecosystem-based approach in ocean management, the LOSC legal framework relies on the apportionment of marine space to zones where coastal, port and flag states exercise jurisdiction and third states exercise certain specifically-regulated rights and freedoms. States are frequently incapable (ie due to lack of resources) or unwilling to abide by their obligations in areas of national jurisdiction. In addition, the preponderance of flag state jurisdiction on the high seas and flags of convenience hamper international attempts to preserve marine living resources and the marine environment in areas beyond national jurisdiction (ABNJ). The expansion of port state jurisdiction over activities performed extraterritorially with the view to protecting the global commons¹⁸ manifests the jurisdictional inadequacies of the LOSC to respond effectively to

threats affecting the global commons, but also to the urgency of the actions required. The careful balancing of the jurisdictional competences of coastal states in areas of national jurisdiction vis-à-vis the rights and freedoms of other states may impede the use of area-based management tools, such as Marine Protected Areas, especially related to regulating navigation.¹⁹

Despite the fact that the global commons, including the high seas, have been recognised to be a common concern of humankind necessitating international cooperation and collective action for their protection but also reflecting an interest of the international community in their regulation,²⁰ ocean governance remains state-centric, relying on the capacity and capability of individual states to respond to their obligations, exercise of (flag) state jurisdiction and consent-based international decision-making.²¹ Environmental governance is at its core a balancing of conflicting values; for the protection of the global commons, collective interests should be prioritized over individual state interests. Nonetheless, proposals for a more centralized, integrated and inclusive ocean governance framework, taking

18. S. Kopela, "Port state jurisdiction, extraterritoriality and the protection of global commons" 47 (2) *Ocean Development and International Law* (2016), pp. 89-130.

19. F. Spadi, 'Navigation in Marine Protected Areas: National and International Law' 31 (3) *Ocean Development and International Law* (2000), pp. 285-302.

20. J. Brunée, "Common areas, common heritage, and common concern" in D. Bodansky et al., (eds.), *Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford University Press, 2007), pp. 553-4; D. Shelton, 'Common Concern of Humanity' *Iustum Aequum Salutare* V. 2009, pp. 33-40

21. K.M. Gjerde, 'High seas fisheries governance: Prospects and challenges in the 21st century' in D. Vidas and P.J. Schei, *The World Ocean in Globalisation: Climate Change, Sustainable Fisheries, Biodiversity, Shipping, Regional Issues* (Brill, 2011), p. 221-222. D. Freestone, 'Problems of high seas governance' in *ibid*, p. 99-130. K. Gjerde et al, 'Regulatory and governance gaps in the international regime for the conservation and sustainable use of Marine biodiversity in areas beyond national jurisdiction' (IUCN, 2008) available at <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/eplp-ms-1.pdf>.

into account ecological needs,²² have not gained acceptance among states. Furthermore, international and regional attempts and measures to regulate sectoral activities or measures targeted to tackling specific environmental problems, as described above, have led to a piece-meal, fragmented and inadequate ocean governance regime with limited coordination and synergies and regulatory and governance gaps, both spatial and sectoral, especially on the high seas.²³

Finally, international law of the sea has been inadequate to respond to the complex nature of the oceans and marine ecosystems whose volatility has been accentuated by climate change.²⁴ Marine science (biological, chemical, geological and physical oceanography) and technological advancements in these fields play an important role in managing and regulating marine space and the oceans. It is important that regulatory tools

such as MSY in fisheries and pollution standards rely on scientific data and that they endorse an adaptive management approach reflecting the need to adjust to continuous changes in the marine ecosystems and new conditions. Technology also provides solutions to address threats. The sustainable development of human activities require science-based, systematic and long-term strategic planning. Maritime Spatial Planning is a significant tool aiming at "analyzing and allocating the spatial and temporal distribution of human activities in marine areas to achieve ecological, economic and social objectives that have been specified through a political process".²⁵ Despite its significance, it is not effectively integrated in the global regulatory framework²⁶ and has not been applied uniformly around the world.²⁷

22. K. Bosselmann *Earth governance: trusteeship of the global commons* (Elgar, 2015). K. Bosselmann, *The principle of sustainability: transforming law and governance* (Routledge, 2008), p. 169-176; P.Sands, 'Public trusteeship for the oceans' in T.M.Ndiaye and R.Wolfrum, *Law of the Sea, Protection of the Marine Environment and Settlement of Disputes Liber Amicorum Judge Thomas A. Mensah*, (Martinus Nijhoff, 2007); H.Harden-Davies et al., 'Rights of Nature: Perspectives for Global Ocean Stewardship', 122 *Marine Policy* (2020).

23. J.A. Ardron et al., 'The sustainable use and conservation of biodiversity in ABNJ: What can be achieved using existing international agreements' 49 *Marine Policy* (2014), pp 98-108.

24. Vidas et al. point out that "many aspects of international law are based on such understanding of the stability of the Earth conditions" and stress that in the Anthropocene "new legal axioms will have to evolve" and "humankind may have to organize society [...] differently from what we have known so far". D. Vidas et. al., 'International law of the Anthropocene? Shifting perspectives in regulation of the oceans, environment and genetic resources', 9 *Anthropocene* (2015), p. 4.

25. Intergovernmental Oceanographic Commission of UNESCO [https://ioc.unesco.org/our-work/marine-spatial-planning#:~:text=Marine%20Spatial%20Planning%20\(MSP\)%20is,specified%20through%20a%20political%20process](https://ioc.unesco.org/our-work/marine-spatial-planning#:~:text=Marine%20Spatial%20Planning%20(MSP)%20is,specified%20through%20a%20political%20process)

26. For attempts to endorse MSP globally, see, for example, UNESCO's Intergovernmental Oceanographic Commission (IOC-UNESCO) and the European Commission adopted in March 2017 a Joint Roadmap to accelerate Maritime/Marine Spatial Planning processes worldwide at <https://www.mspglobal2030.org/about/>

27. As an example, see EU Directive 2014/89/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 establishing a framework for maritime spatial planning.

Moving forward: stewardship of the global commons

The currently ongoing negotiations for the development of an international legally binding instrument under the UN Convention on the Law of the Sea on the conservation and sustainable use of marine biological diversity of areas beyond national jurisdiction (BBNJ)²⁸ could offer a unique opportunity for a comprehensive and integrated governance system for the oceans. Five intergovernmental conferences (IGC) have taken place, the most recent in August 2022. A decision was taken in IGC-5 to suspend it with the view to resuming it at a later stage (possibly beginning of 2023). However, despite the urgent need to tackle threats and challenges in the Anthropocene, the negotiations up till now demonstrate states' reluctance to go beyond the existing legal framework, and forego with a state-centric and consent-based perception of the law of the sea. This is reflected

in three interrelated elements of the new treaty.

The first concerns the safeguard that the new treaty will not prejudice the rights, jurisdictions and duties of states under the LOSC. This was part of the negotiating mandate²⁹ and is reflected (unbracketed) in the revised draft text of the agreement.³⁰ The second concerns the 'internationalisation' of the processes for the designation of Marine Protected Areas (MPA) and for carrying out EIAs, the key contentious issue being whether the Conference of the Parties (COP) or another treaty body should have decision-making competences or this competence should remain with state parties. The decision to establish a COP is important on its own merit given that the LOSC, in contrast to environmental agreements, did not provide for the establishment of such an institution.³¹ Nonetheless, the discussions on the role of the COP or other bodies (ie the Scientific and Technical Body) in the designation of MPAs³² and in the EIA process (including

28. Resolution adopted by the GA on 24 December 2017, A/RES/72/249 (January 2018). <https://www.un.org/bbnj/>

29. Resolution 72/249 Adopted by the General Assembly on 24 December 2017 (A/RES/72/249): "6. Reaffirms that the work and results of the conference should be fully consistent with the provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea".

30. See article 4 para. 1 and 2 of the further revised draft text of an agreement under the United Nations Convention on the Law of the Sea on the conservation and sustainable use of marine biological diversity of areas beyond national jurisdiction, A/CONF.232/2022/5 (1 June 2022): "1. Nothing in this Agreement shall prejudice the rights, jurisdiction and duties of States under the Convention. This Agreement shall be interpreted and applied in the context of and in a manner consistent with the Convention. 2. The rights and jurisdiction of coastal States in all areas within national jurisdiction, including the continental shelf within and beyond 200 nautical miles and the exclusive economic zone, shall be respected in accordance with the Convention".

31. Instead, the LOSC provides for an extended role for the UN Secretary-General who has a mandate to report on issues of a general nature arising in relation to the Convention and to convene a Meeting of state parties (article 319). This meeting of the parties has a limited role in reviewing the LOSC. The General Assembly plays also an important role in addressing issues related to the implementation of the LOSC; see D.R. Rothwell and T. Stephens, *supra* note 13, p. 479-480.

32. See further revised draft text (*supra* note 33), article 19 on decision making.

the permitting decision for activities in ABNJ following an EIA)³³ are still ongoing. Thirdly, the relationship between the new global regime (and its institutional and decision-making mechanisms) and existing sectoral and regional regimes³⁴ also demonstrate states' reluctance to adopt an integrated, multi-level perspective in ocean governance.

Regardless of the outcome of the negotiations on these issues, it is evident that states are bound to remain the key actors whose obligations, exercise of jurisdiction, decision-making, cooperation and compliance will determine the level of success of the new agreement, the future of ocean governance and ultimately the preservation and protection of the global commons. The preamble of the revised draft text of the agreement specifically refers to the desire of states 'to act as stewards of the ocean in areas beyond national jurisdiction on behalf of present and future generations'. Article 5 (k) of the revised draft text of the agreements recognizes stewardship as a general principle/approach to guide state parties: "the stewardship of the areas beyond national jurisdiction on behalf of present and future genera-

tions by protecting, caring for and ensuring responsible use of the marine environment, maintaining the integrity of ocean ecosystems and preserving the inherent value of biodiversity of areas beyond national jurisdiction". Responsibility thus in exercising rights and complying with obligations, taking into account ecological needs and values, is at the core of the concept of stewardship.

The principles of due diligence and due regard governing states' exercise of rights and compliance with obligations can be instrumental in determining the scope and content of their conduct for achieving the objectives of the LOSC and an integrated approach to ocean governance. They also offer critical tools for the operationalization of the principle of stewardship. The principle of due diligence provides the framework for evaluating and ascertaining a state's compliance with its obligations and its ensuing responsibility with respect to activities under its jurisdiction or control.³⁵ In the field of international environmental law, due diligence is closely intertwined with the 'no harm principle',³⁶ and is reflected in many provisions of the LOSC.³⁷ The principle of due

33. See further revised draft text (*supra* note 33), article 30 para. 1 on the process for EIA and article 38 on decision making to determine if an activity may proceed.

34. Article 4 para. 3 of the further revised draft text of the agreement (*supra* note 33): "This Agreement shall be interpreted and applied in a manner that [respects the competences of and] does not undermine [the effectiveness of] relevant legal instruments and frameworks and relevant global, regional, subregional and sectoral bodies and that promotes coherence and coordination with those instruments, frameworks and bodies". On Part III (Measures such as area-based management tools, including marine protected areas) see for example article 19 (Decision-making) and on Part IV (EIAs) see article 23.

35. See T. Koivurova, 'Due Diligence' in *Max Planck Encyclopaedia of Public International Law* (February 2010).

36. See Vinuales on the overlaps and differences between due diligence and the no harm rule and principle of prevention. J.E. Vinuales, 'Due diligence in international environmental law: a fine-grained cartography' in H. Kreiger, A. Peters and L. Kreuzer, *Due diligence in the international legal order* (OUP, 2020), p. 121.

37. See I. Papanicolopulu, 'Due diligence in the law of the sea' in H. Kreiger, A. Peters and L. Kreuzer, *supra* note 39, p. 151.

regard permeates the LOSC's overall conceptual framework regarding the exercise of rights and obligations and aims to ensure 'coexistence between equally legitimate activities in a given maritime area'.³⁸ It is considered to have a central role as 'a fundamental principle' for the 'legal order for the seas specifying the limits on sovereign conduct as part of the "new" law of the sea'.³⁹ The LOSC contains various provisions encompassing this principle either explicitly or implicitly.⁴⁰ The interaction of these two principles with ecological perspectives, such as the ecosystem-based and the precautionary approach, can determine what is expected from states acting as responsible stewards of the oceans in the future.

The obligation to protect the global commons and the marine environment in ABNJ is an *erga omnes* obligation (owed to the international community as a whole) and require the prioritisation of collective interests and needs. It is thus evident that the interpretation and application of the LOSC, but also the core of ocean governance, should rely on states' shared and collective responsibilities to protect the oceans and the global commons. The antagonism between *mare clausum* and *mare liberum* is an anachronism, and, in a way, not relevant any more given the challenges posed by the Anthropocene. What is important is to view the seas and

the oceans as part of shared and collective responsibility.⁴¹ Only if states exercise their rights and comply with their obligations in a responsible manner recognizing the prevalence the collective interests and ecological needs and circumstances, would the LOSC be able to respond successfully to the challenges posed by the Anthropocene.

38. T. Treves, 'Due Regard' Obligations under the 1982 UN Convention on the Law of the Sea: The Laying of Cables and Activities in the Area' 34 *IJMCL* (2019), p. 167-8.
 39. M. Forteau, 'The legal nature and content of 'due regard' obligations in recent international case law' 34 (1) *International Journal of Marine and Coastal Law* (2019), p. 25-42.
 40. See article 87 (2) on the high seas, articles 56 (2) and 58 (3) on the EEZ, referring explicitly to the 'due regard principle, but also articles 60 (3), 79 (5), 78 (2), 194 (4), 240 (c), 246 (8) relying, though not explicitly, on this principle.
 41. See D. Vidas, 'The Anthropocene and the international law of the sea' 369 *Philosophical Transactions of the Royal Society* (2011), 921-924. Ph. Allott, *supra* note 14.

Ζητήματα οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου υπό το φως των εθιμικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας

Θεόδωρος Κατσούφρος

Διεθνολόγος, Senior Fellow, Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet, ΕΚΠΑ, πρώην στέλεχος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέλος της ΕΕΔΔΔΣ

Εισήγηση στο Συμπόσιο της ΕΕΔΔΔΣ Ρόδου-Καστελλόριζου 11-13 Σεπτεμβρίου 2021, Προδημοσίευση από τα Πρακτικά του Συμποσίου

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (συμπεριλαμβανομένου του Αιγαίου Αρχιπελάγους). Αφετηρία και τέρμα της συλλογιστικής μου είναι η Σύμβαση για το δίκαιο της θάλασσας του 1982 (στο εξής Σύμβαση), η οποία αντανακλά το ισχύον εν προκειμένω εθιμικό δίκαιο. Σταθερά δικαιοκεντρικός, εστιάζω κυρίως στην επί του θέματος νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων.

Ι. Αναφορά σε τρεις διαπλεκόμενες νομικές έννοιες

Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η διάκριση τριών νομικών εννοιών. Πρόκειται για το «τρίπτυχο» α) της **εδαφικής κυριαρχίας** («territorial sovereignty»), β) του **δικαιώματος του παράκτιου κράτους** στις προβλεπόμενες από την Σύμβαση θαλάσσιες ζώνες («entitlement»), και γ) της **οριοθέτησής** τους («delimitation»). Αν και **διακριτές**, οι τρεις αυτές έννοιες είναι **αλληλένδετες**. Το δικαίωμα εξαρτάται ευθέως από την εδαφική κυριαρχία, αλλά λογίζεται ως προσαπαιτούμενο της οριοθέτησης¹, αποτελώντας έτσι τον

1. Απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου για το δίκαιο της θάλασσας (στο εξής ΔΔΔΘ) της 14^{ης} Μαρτίου 2012 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ Μπανγκλαντές και Μιανμάρ στον κόλπο της Βεγγάλης, σκέψεις 397 και 398. Τα χωρία όλων των δικαστικών αποφάσεων στις οποίες παραπέμπω στην συνέχεια παρατίθενται στην αυθεντική γλώσσα της διαδικασίας (αγγλική ή γαλλική).

συνδυαζόμενα τους κρίκο. Η παρουσία του τρίπτυχου είναι «διάχυτη» στο σύνολο της ανάλυσής μου.

Διακρίνουμε περαιτέρω μεταξύ, αφ' ενός, των **αμιγώς εδαφικών ή συνοριακών διαφορών** οι οποίες, αποκλειόμενες κατ'αρχήν από το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, διέπονται από το διεθνές δίκαιο, και, αφ'ετέρου, των **αμιγώς θαλάσσιων διαφορών** οι οποίες διέπονται με την σειρά τους από την Σύμβαση. Δείγμα αμιγούς θαλάσσιας διαφοράς, με αντικείμενο τόσο το δικαίωμα όσο και την οριοθέτηση, αποτελεί η υπόθεση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου Αρχιπελάγους (στο εξής Αιγαίο) μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Με την απόφαση της 19^{ης} Δεκεμβρίου 1978², το Διεθνές Δικαστήριο (στο εξής ΔΔ) έκρινε, βάσει των όσων ίσχυαν τότε, ότι της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας προηγείται, ως αναγκαία προϋπόθεση, η εξέταση του σχετικού δικαιώματος των επίδικων νησιωτικών εδαφών.

Τέλος, οι τρεις έννοιες διαπλέκονται σε περίπτωση **μικτής διαφοράς**, εδαφικής ή συνοριακής και θαλάσσιας ταυτόχρονα. Δεν πρόκειται για θεωρητικό αλλά για υπαρκτό ζήτημα το

οποίο καλούνται συχνά να επιλύσουν, όπως αποδεικνύει στην πραγματικότητα η νομολογία τους, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα.

I. 1. Η εδαφική κυριαρχία

Θεμελιώδης έννοια του διεθνούς δικαίου, η κυριαρχία είναι ένα από τα τρία συστατικά στοιχεία του κράτους από κοινού με τον λαό και την εξουσία. Υποκείμενο του διεθνούς δικαίου, το κράτος παίρνει σάρκα και οστά μέσω του εδάφους επί του οποίου ασκεί κυριαρχία. Η κυριαρχία θεμελιώνεται κατά κανόνα σε διεθνείς συνθήκες ειρήνης ή συνόρων ή και σε άλλους έγκυρους νομικούς τίτλους. Είναι αυτονόητο ότι οι κατά την Σύμβαση έννοιες «κυριαρχία» και «παράκτιο κράτος» ενέχουν ήδη αφ'εαυτών στοιχεία εδαφικής κυριαρχίας. Ως εκ τούτου, η κατά το διεθνές δίκαιο κυριαρχία τελεί σε στενή σχέση τόσο με το δικαίωμα όσο και με την θαλάσσια οριοθέτηση οι οποίες εμπνέονται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Το αποδεικνύει ο δικαστικός περίπλους του Μαυρικίου για την αναγνώρισή του ως παράκτιου κράτους στο οποίο ανήκει το Αρχιπέλαγος Chagos³. Η αμφισβήτηση της εδαφικής κυριαρχίας επί μικτών δια-

2. Η Ελλάδα κάλεσε το ΔΔ να αναγνωρίσει το **δικαίωμα** σε υφαλοκρηπίδα των απαριθμούμενων στο δικόγραφο της μονομερούς προσφυγής της νήσων του Αιγαίου, ως τμήματος του εδάφους της, και να **χαράξει την οριογραμμή** μεταξύ των συγκεκριμένων νησιωτικών εδαφών της και της Τουρκίας, σύμφωνα με τους εφαρμοστέους επί της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας κανόνες του διεθνούς δικαίου (σκέψη 12 της απόφασης). Σε αντίθεση με την τουρκική άποψη ότι επρόκειτο για «εξόχως πολιτικής φύσεως» διαφορά, το ΔΔ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «a **legal dispute** exists between Greece and Turkey in respect of the continental shelf in the Aegean Sea» (σκέψη 31 της απόφασης). Διευκρινίζοντας ότι το αντικείμενο της διαφοράς δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στην οριοθέτηση αλλά καταλάμβανε και το δικαίωμα, το ΔΔ συνήγαγε ότι η **οριοθέτηση** είναι ζήτημα **παρεπόμενο** ή **δευτερεύον** σε σχέση με το **δικαίωμα** των νήσων σε υφαλοκρηπίδα (σκέψεις 83 και 85 της απόφασης). Αποτέλεσμα της σημαντικής αυτής διαπίστωσης είναι η **ανάδειξη της αμιγώς θαλάσσιας και όχι εδαφικής διάστασης της ελληνοτουρκικής διαφοράς**.

3. Θέματα ερμηνείας και εφαρμογής της Σύμβασης, στο πλαίσιο της διαφιλονικούμενης μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Μαυρικίου κυριαρχίας επί του Αρχιπελάγους Chagos, αντιμετώπισαν διαδοχικώς τα επιληφθέντα διεθνή δικαστήρια. Συγκεκριμένα το ad hoc

φορών οδήγησε την διεθνή δικαιοσύνη στην από κοινού αντιμετώπισή τους είτε μέσω της έκδοσης μικτής απόφασης, με την κυριαρχία να προηγείται και να ακολουθεί η οριοθέτηση, είτε η κυριαρχία να αποτελεί αντικείμενο χωριστής απόφασης της οποίας έπεται η αφορώσα την οριοθέτηση. Εννοείται ότι δεν υπεισέρχομαι στα ζητήματα αμφισβήτησης της κυριαρχίας της Ελλάδας επί των νησιωτικών εδαφών της στην Ανατολική Μεσόγειο καθ'ότι δεν εμπνέονται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης και δεν επιλύονται βάσει των διατάξεών της.

I. 2. Το δικαίωμα του παράκτιου κράτους στις προβλεπόμενες από την Σύμβαση θαλάσσιες ζώνες

Με το **δικαίωμα** μεταφερόμαστε αυτομάτως στην σφαίρα του δικαίου της θαλάσσιας. Η Σύμβαση ρυθμίζει

μεταξύ άλλων τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παράκτιων (και μη) κρατών στην θάλασσα βάσει της **εθιμικής αρχής «η ξηρά κατισχύει της θάλασσας»** («the land dominates the sea»)⁴.

Όταν και όπου το έδαφος επί του οποίου ασκείται κυριαρχία βρέχεται από θάλασσα, είναι δηλαδή προικισμένο με **ακτές**, οι ακτές αυτές είναι γενεσιουργοί, μέσω της προβολής τους στην θάλασσα, του δικαιώματος στις προβλεπόμενες από τις εθιμικού χαρακτήρα διατάξεις της Σύμβασης θαλάσσιες ζώνες⁵.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την θεμελίωση και την άσκηση του δικαιώματος είναι η διττή ιδιότητα του **παράκτιου κράτους**. Έτσι, αν και **κράτη**, τα περικλειστα δεν έχουν δικαίωμα σε θαλάσσιες ζώνες επειδή δεν διαθέτουν **ακτές**⁶. Το δικαίωμα στερούνται

Διαιτητικό Δικαστήριο και το ΔΔΘ αναζήτησαν την χρυσή τομή μεταξύ των ζητημάτων κυριαρχίας, ξένων προς την Σύμβαση, και των διαφορών ως προς το δικαίωμα και την θαλάσσια οριοθέτηση αντιστοίχως βάσει των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης. Λόγω της νομικής φύσης της, το ΔΔ έδωσε με την γνωμοδότησή του απαντήσεις αποκλειστικά στα ζητήματα κυριαρχίας σε σχέση με το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του λαού του Αρχιπελάγους, οι οποίες όμως επηρέασαν σαφώς την απόφαση του ΔΔΘ. Βλέπε συναφώς την απόφαση του ad hoc Διαιτητικού Δικαστηρίου της 18^{ης} Μαρτίου 2015 στην υπόθεση της θαλάσσιας προστατευόμενης περιοχής (MPA) του Αρχιπελάγους Chagos μεταξύ Μαυρικίου και Ηνωμένου Βασιλείου (*Reports of International Arbitral Awards, United Nations, volume XXXI, σελίδες 359 έως 606*), την γνωμοδότηση του ΔΔ της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2019 επί των έννομων συνεπειών του χωρισμού (separation) του Αρχιπελάγους Chagos από τον Μαυρίκιο το 1965 και την απόφαση του ΔΔΘ της 28^{ης} Ιανουαρίου 2021 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ Μαυρικίου και Μαλδίβων.

4. Σύμφωνα με την παρθενική επί του θέματος απόφαση του ΔΔ της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1969 στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας μεταξύ Γερμανίας, αφ'ενός, και Δανίας και Κάτω Χωρών, αφ'ετέρου, στην οποία επανέρχομαι κατωτέρω υπό I.3.a), «the **land** is the **legal source** of the power which a State may exercise over **territorial** extensions to seaward» [σκέψη 96 (η έμφαση είναι δική μου και στο εξής, για λόγους οικονομίας, θα το διευκρινίζω μόνον όταν δεν είναι δική μου)].

5. Το ΔΔ απορρίπτει εξ αρχής την **ενδοχώρα**, δηλαδή το εκείθεν της ακτής έδαφος (landmass), ως στοιχείο του δικαιώματος: «What distinguishes a coastal State with continental shelf rights from a landlocked State which has none, is certainly not the **landmass**, which both possess, but the existence of a **maritime front** in one State and its absence in the other» (απόφαση του ΔΔ της 3^{ης} Ιουνίου 1985 στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Λιβύης και Μάλτας, σκέψη 49).

6. Idem.

και οι μη κρατικές οντότητες (πχ τα ομόσπονδα κράτη) ή τα μη αναγνωρισμένα διεθνώς «κράτη», όπως η αποκαλούμενη «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» (στο εξής ΤΔΒΚ)⁷, ενώ οι διεθνείς οργανισμοί, αν και υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, αποκλείονται του δικαιώματος ως μη κράτη. Εν κατακλείδι, το **δικαίωμα ενός παράκτιου κράτους** σε θαλάσσιες ζώνες θεμελιώνεται **σήμερα** στην προαναφερθείσα αρχή και ασκείται **αποκλειστικά** με βάση το κριτήριο της **απόστασης** από την **ακτή**⁸.

Στο ερώτημα αν τα **νησιωτικά εδάφη** έχουν το ίδιο δικαίωμα με τα **ηπειρωτικά**, το άρθρο 121§2 της Σύμβασης δεν αφήνει επ'αυτού καμία αμφιβολία. Το επιβεβαιώνει μάλιστα με κατηγορηματικό τρόπο το ΔΔ χαρακτηρίζοντας την σχετική διάταξη **εθιμική**⁹.

Υπό την έννοια αυτή, το δικαίωμα των ηπειρωτικών ακτών δεν προτάσσεται έναντι, ούτε υπερτερεί, του δικαιώματος των νήσων¹⁰. Ειδικότερα, το ηπειρωτικό έδαφος δεν «κείται» επί της υφαλοκρηπίδας του ηπειρωτικού εδάφους

άλλου παράκτιου κράτους εφόσον η προς οριοθέτηση υφαλοκρηπίδα λογίζεται ως «ενιαία»¹¹ βάσει του κριτηρίου της απόστασης. Το ίδιο ισχύει και για την αποκλειστική οικονομική ζώνη (στο εξής ΑΟΖ). Εξ άλλου, δεν ενδιαφέρει το πολιτικό καθεστώς του ηπειρωτικού εδάφους δεδομένου ότι το άρθρο 121§2 της Σύμβασης δεν διακρίνει το δικαίωμα των εξαρτημένων νήσων από αυτό των ηπειρωτικών ή αρχιπελαγικών κρατών¹².

Ακολούθως, γεννάται το ερώτημα πώς εννοούμε την **προβολή των ηπειρωτικών ακτών** στην θάλασσα. Ερωτάται ειδικότερα εάν εφαρμόζεται η **ακτινοειδής** («radial»), προς πάσα κατεύθυνση, ή η **μετωπική** («frontal»), η κάθετος δηλαδή προς την γενική κατεύθυνση της ακτής, προβολή τους. Και στο ερώτημα αυτό η διεθνής δικαιοσύνη δίδει σαφή απάντηση. Με αφορμή την διαφορά μεταξύ Barbados και Trinidad-Tobago, οι ακτές των οποίων αντίκεινται, το επιληφθέν ad hoc Διαιτητικό Δικαστήριο μάς φωτίζει συναφώς κρίνοντας ότι η οριοθέτηση επηρεάζεται σημαντικά όχι μό-

7. Η συναφθείσα μεταξύ της Τουρκίας και της ΤΔΒΚ «συμφωνία» οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας τους αποτελεί κλασική περίπτωση ανυπόστατης πράξης. Βλέπε συναφώς, Ilias Kouskouvelis και Kalliopi Chainoglou, («Against the Law: Turkey's Annexation Efforts in Occupied Cyprus», *Hague Yearbook of International Law*, 2016, volume 29, σελίδες 55 έως 102, στην σελίδα 70). Επίσης, N. Ioannidis, «The Continental Shelf Delimitation Agreement Between Turkey and "TRNC"» (<https://www.ejiltalk.org/the-continental-shelf-delimitation-agreement-between-turkey-and-trnc/>).

8. Απόφαση του ΔΔ του 1985, σκέψη 39.

9. «**Conformément au paragraphe 2 de l'article 121 de la Convention de 1982 sur le droit de la mer, qui reflète le droit international coutumier, les îles, quelles que soient leurs dimensions, jouissent à cet égard du même statut, et par conséquent engendrent les mêmes droits en mer que les autres territoires possédant la qualité de terre ferme**» (απόφαση του ΔΔ της 16^{ης} Μαρτίου 2001 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης και των εδαφικών ζητημάτων μεταξύ Κατάρ και Μπαχρέιν, σκέψη 185).

10. Απόφαση του ΔΔ της 19ης Νοεμβρίου 2012 στην υπόθεση της εδαφικής και θαλάσσιας διαφοράς μεταξύ Νικαράγουας και Κολομβίας, σκέψη 214.

11. Το ΔΔ καθιστά σαφές ότι «the Nicaraguan **mainland and fringing islands**, and the Colombian **islands**, are located **on the same** continental shelf» (idem).

12. Απόφαση του ad hoc Διαιτητικού Δικαστηρίου της 10ης Ιουνίου 1992 στην υπόθεση της οριοθέτησης των θαλάσσιων εκτάσεων μεταξύ Καναδά και Γαλλίας, σκέψη 49.

νον από την γενική κατεύθυνση της ακτής αλλά και από την προβολή της ακτινοειδώς¹³. Η διαιτητική απόφαση εισάγει την **ακτινοειδή κατεύθυνση της ακτής** ως νέα συνιστώσα του δικαιώματος, ερχόμενη να προστεθεί στις επηρεάζουσες την οριοθέτηση παραμέτρους. Η επιλογή αυτή παρίσταται απολύτως λογική και επιβεβλημένη όταν πρόκειται για ηπειρωτικά εδάφη για τον απλούστατο λόγο ότι οι ακτές τους περιβάλλονται πανταχόθεν από θάλασσα. Η δισταγμένη γνώμη του δικαστή P. Weil υπό την διαιτητική απόφαση του 1992 αποτελεί την επιτομή της θεωρίας της ακτινοειδούς προβολής¹⁴.

Η ακτινοειδής προβολή ισχύει βεβαίως για αμφότερα τα ενδιαφερόμενα παράκτια κράτη. Η άσκηση του δικαιώματος ενός κράτους ακτινοειδώς τελεί υπό την αίρεση της άσκησης του ίδιου δικαιώματος και από το έτερο¹⁵.

1. 2. α. Το δικαίωμα του παράκτιου κράτους σε αιγιαλίτιδα ζώνη

Όσον αφορά το δικαίωμα των ηπειρωτικών εδαφών σε **αιγιαλίτιδα ζώνη επί της οποίας το παράκτιο κράτος ασκεί κυριαρχία**, το ΔΔ αναγνωρίζει πανηγυρικά τον **εθιμικό χαρακτήρα του δικαιώματος** μέχρι το όριο των 12 ναυτικών μιλίων (στο εξής μίλια)¹⁶.

Το ίδιο ισχύει και για τις βραχονησίδες βάσει του άρθρου 121§3 της Σύμβασης¹⁷. Μάλιστα, το σχετικό δικαίωμα συνιστά τίτλο υπέρτερης ισχύος έναντι του δικαιώματος σε ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα¹⁸. Η υπεροχή του νομικού τίτλου της αιγιαλίτιδας ζώνης εξηγείται από την διαφορετική νομική φύση της ως θαλάσσιας ζώνης εξομοιούμενης με έδαφος, σε αντίθεση με τις λειτουργικές θαλάσσιες ζώνες¹⁹.

13. Απόφαση της 11ης Απριλίου 2006 στην υπόθεση της οριοθέτησης της ΑΟΖ και της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Barbados και Trinidad-Tobago, σκέψη 239.

14. «Une projection maritime définie par une certaine distance de la côte ne s'effectue pas seulement dans une direction perpendiculaire à la direction générale du littoral et sur la largeur de ce littoral. Elle **irradie dans toutes les directions**, créant une enveloppe océanique autour de la façade côtière» (σημείο 11 της γνώμης). Πάντως, η διαιτητική απόφαση του 1992 προκρίνει την λύση της **μετωπικής προβολής** προς νότον των γαλλικών νήσων (σκέψη 70), απορρίπτοντας όμως ως ανεπιεική την ενθυλάκωσή τους σε ύδατα καναδικής δικαιοδοσίας (σκέψη 68).

15. Σύμφωνα με την κοινή χωριστή γνώμη των τριών δικαστών Ruda, Bedjaoui και Jiménez de Aréchaga υπό την απόφαση του ΔΔ του 1985, «if radial projection is valid for one State, it must obviously be valid for any other, given the principle of equality between States» (σημείο 6 γνώμης).

16. Το δικαίωμα των νήσων «is the same as that of any other land territory. Whatever the position might have been *in the past*, international law *today* sets the breadth of the territorial sea which the coastal State has the right to establish *at 12 nautical miles*. Article 3 of UNCLOS reflects the **current state of customary law on this point**» (απόφαση του ΔΔ του 2012, σκέψη 177).

17. *Ibidem*, σκέψη 176.

18. Όπως προκύπτει από την απόφαση του ΔΔΘ του 2012, «A conclusion to the contrary would result in giving **more weight to the sovereign rights** and jurisdiction of Myanmar in its exclusive economic zone and continental shelf **than to sovereignty** of Bangladesh over its territorial sea» (σκέψη 169).

19. Απόφαση του ΔΔ του 2001, σκέψη 174.

1. 2. β. Το δικαίωμα του παράκτιου κράτους σε ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα

Όσον αφορά τις **λειτουργικές θαλάσσιες ζώνες**, το δικαίωμα αναγνωρίζεται στις νήσους εφόσον κατοικούνται ή προσφέρονται για οικονομική εκμετάλλευση, χωρίς να επεκτείνεται και στις βραχονησίδες²⁰.

Το δικαίωμα επί της υφαλοκρηπίδας υφίσταται *ipso facto* και *ab initio*²¹, με αποτέλεσμα να μην είναι αναγκαία οποιαδήποτε συναφή με την άσκησή του μονομερής πράξη. Αντιθέτως, για την ΑΟΖ απαιτείται η μονομερής ανακήρυξή της ή η οριοθέτησή της με συμφωνία ή δικαστικώς.

Εξ άλλου, ο **μονομερής καθορισμός των ορίων** της ΑΟΖ ή της υφαλοκρηπίδας του από το παράκτιο κράτος, όταν και όπου η γεωγραφία τού επιτρέπει να ασκήσει ανεμπόδιστα το δικαίωμά του λόγω της μη εμπλοκής άλλου παράκτιου κράτους διεκδικούντος παρόμοιο δικαίωμα, διαφέρει από την οριοθέτηση σε περίπτωση **επικάλυψης** των θαλάσσιων ζωνών («overlapping»). Πλήρες ως προς την αναγνώρισή του («full entitlement»), το δικαίωμα των νησιωτικών εδαφών «μετρίζεται» ως προς την έκτασή του ανάλογα με τον βαθμό επήρειας των νησιωτικών ακτών στο πλαίσιο της οριοθέτησης. Το **πλήρες δικαίωμα** διακρίνεται από την **πλήρη επήρεια**

(«full effect»), παρ'όλον ότι οι δύο έννοιες λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία. Αν και τους αναγνωρίζεται πλήρως το δικαίωμα, τα νησιωτικά εδάφη ενδέχεται να έχουν μειωμένη ή μερική επήρεια («partial effect»), ή ακόμη και μηδενική («zero effect»), επί **διμερούς οριοθέτησης** (βλέπε και κατωτέρω υπό 1.3) όταν συντρέχουν οι προσιδιάζουσες στην εκάστοτε περίπτωση περιστάσεις για την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος.

1. 3. Η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών των παράκτιων κρατών

Αναφερόμενο στην υφαλοκρηπίδα, το ΔΔ διακρίνει κατ'αρχάς την **οριοθέτηση** («delimitation») από τον **διαμοιρασμό** («apportionment»)²². Η οριοθέτηση «[est] effectuée dans les espaces marginaux où les plateaux continentaux des Parties convergent»²³. Ως «νομική πράξη» («opération juridique»), η συμβατική ή δικαστική οριοθέτηση των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών χωρεί με γνώμονα τις αρχές της επεικειίας στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου²⁴. Η οριοθέτηση διαφέρει και από την **«οριογράμμιση»** («delineation»), ήτοι την χάραξη των γεωγραφικών ορίων εντός των οποίων ασκείται το δικαίωμα του παράκτιου κράτους σε υφαλοκρηπίδα όταν επιτρέπεται η επέκτασή του και πέραν των 200 μιλίων από τις

20. Πάντως, με την απόφαση της 14ης Ιουνίου 1993 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης στην περιοχή μεταξύ της Γροιλανδίας και της Νήσου Jan Mayen (Δανία κατά Νορβηγίας), το ΔΔ δεν έλαβε καν υπόψη του ότι η νήσος Jan Mayen δεν έχει μόνιμο πληθυσμό (σκέψη 15).

21. Απόφαση του ΔΔ του 1969, σκέψη 19.

22. Ibidem, σκέψη 18.

23. Απόφαση του ad hoc Διαιτητικό Δικαστήριο της 30^{ης} Ιουνίου 1977 στην υπόθεση της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Γαλλίας, σκέψη 78.

24. Απόφαση του ad hoc Διαιτητικού Δικαστηρίου της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1985 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ Γουϊνέας και Γουϊνέας-Μπισάου, σκέψη 120.

ακτές του (άρθρο 76 §§ 7 και 8 της Σύμβασης), οπότε τον λόγο έχει πλέον η γεωλογία ή η γεωμορφολογία και όχι η απόσταση.

Τα άρθρα 15, 74 και 83 της Σύμβασης απαντούν στο ερώτημα σε ποιες περιπτώσεις και με ποιον τρόπο χωρεί η οριοθέτηση για κάθε θαλάσσια ζώνη. Πρώτον, η **οριοθέτηση όλων των θαλάσσιων ζωνών** χωρεί μεταξύ παράκτιων κρατών όταν οι ακτές τους τελούν είτε, ως όμορες, σε σχέση **άμεσης πλευρικής γειννίαςης** («adjacency»), είτε, ως κατά μέτωπον αντικείμενες, σε σχέση **ευθείας μετωπικότητας** («oppositeness»), είτε ακόμη σε συνδυασμό ή παραλλαγή των δύο αυτών μορφών σχέσης²⁵. Ειδικότερα ως προς τις αντικείμενες ακτές, ο όρος «μετωπικότητα» απηχεί την ευθεία, την κατά μέτωπον, σχέση τους²⁶. Δεύτερον, η οριοθέτηση καθίσταται αναγκαία όταν, κατά την άσκηση του σχετικού δικαιώματος των κρατών, επικαλύπτονται οι **ακτινοειδείς προβολές** των εκατέρωθεν ληπτέων υπ'όψη ακτών. Φυσικά, δεν νοείται **μονο-**

μερής οριοθέτηση όταν και όπου συντρέχει **επικάλυψη**²⁷.

Η οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης διαφέρει αυτής των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών. Στην πρώτη περίπτωση, το άρθρο 15 της Σύμβασης προβλέπει ότι, εφόσον δεν επιτυγχάνεται συμφωνία, κανένα από τα δύο ενδιαφερόμενα παράκτια κράτη δεν δικαιούται να επεκτείνει μονομερώς την αιγιαλίτιδα ζώνη του πέραν της **μέσης γραμμής** («median line») επί αντικείμενων ακτών ή της **γραμμής της ίσης απόστασης** («equidistance line») επί παρακείμενων ακτών. Αντιθέτως, σύμφωνα με την ταυτόσημη διατύπωση των άρθρων 74 και 83 της Σύμβασης, το ζήτημα της επιλογής της μεθόδου οριοθέτησης επαφίεται στα ίδια τα ενδιαφερόμενα μέρη, υπό τον γνωστό όρο της επίτευξης ενός δίκαιου αποτελέσματος βάσει του διεθνούς δικαίου.

Όσον αφορά το πώς, δηλαδή τον τρόπο, η οριοθέτηση χωρεί, σύμφωνα με την διεθνή πρακτική και νομολογία,

25. Το επιληφθέν τη γαλλοβρετανικής διαφοράς Διαιτητικό Δικαστήριο θεώρησε ότι οι **προαπαιτούμενες για την οριοθέτηση μορφές της σχέσης** των ακτών δύο κρατών ως παρακείμενων ή αντικείμενων είναι «εξαντλητικές» και το άρθρο 6 της Σύμβασης της Γενεύης του 1958 «καλύπτει όλες τις καταστάσεις» (σκέψη 94 της διαιτητικής απόφασης του 1977). Εξ άλλου, με την απόφαση του 1985, το Διαιτητικό Δικαστήριο, λύοντας την διαφωνία των διαδίκων ως προς την σχέση των ακτών τους, αποφάνθηκε ότι «rien n'empêche que deux Etats aient des côtes qui partiellement sont adjacentes et partiellement se font face» (σκέψη 91 της διαιτητικής απόφασης του 1985).

26. Βλέπε, μεταξύ άλλων, *Handbook on the Delimitation of Maritime Boundaries*, Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, Office of Legal Affairs, United Nations, New York, 2000, στην σελίδα 157 του οποίου και υπό το λήμμα «Opposite Coasts» δίδεται ο ακόλουθος ορισμός: «The geographical relationship of the coasts of two States **facing each other**». Με την διιστάμενη γνώμη του υπό την απόφαση του ΔΔ του 1985, ο δικαστής Oda είναι κατηγορηματικός: «the opposite coast means, as a concept of geography, **the coast which is directly facing**» (σημείο 29 της γνώμης).

27. «No maritime delimitation between States with opposite or adjacent coasts may be effected **unilaterally** by one of those States. Such delimitation must be sought and effected by means of an **agreement**» [απόφαση του ΔΔ (τμήματος) της 12^{ης} Οκτωβρίου 1984 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης στην περιοχή του κόλπου του Maine μεταξύ Καναδά και ΗΠΑ, σκέψη 112, υπό 1].

κατά κανόνα διμερώς, δηλαδή **ανά ζεύγη κρατών**²⁸. Η διεθνής πρακτική γνωρίζει ελάχιστες περιπτώσεις **τριμερών συμφωνιών**, οι οποίες συνάπτονται προκειμένου να ολοκληρωθούν οι προηγηθείσες διμερείς, οι οριογραμμές των οποίων φτάνουν με την τριμερή συμφωνία μέχρι τα τριεθνή σημεία όπου και συναντώνται²⁹. Τέλος, όταν της οριοθέτησης επιλαμβάνεται διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, η οριογραμμή προσδιορίζεται κατά κανόνα σε τρία στάδια, το πρώτο από τα οποία είναι η **χάραξη προσωρινής μέσης γραμμής ή γραμμής της ίσης απόστασης**, ανάλογα με την περίπτωση³⁰.

Στην συνέχεια, πραγματεύομαι μία *sui generis* γεωγραφική πραγματικότητα η οποία προσιδιάζει στην οριοθέτηση των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών και η οποία δεν έτυχε της δέουσας προσοχής από την διεθνολογική κοινότητα. Πράγματι, πέραν της πλούσιας συναφώς διεθνούς πρακτικής,

δεν απασχόλησε τους αναλυτές ούτε το νομολογιακό κεκτημένο το οποίο λειτουργεί συναφώς ως **υπόβαθρο** για την ανάδειξη της συγκεκριμένης γεωγραφικής πραγματικότητας σε σημαντική πτυχή της οριοθέτησης. Αναφέρομαι στις περιπτώσεις εκείνες οι οποίες εκφεύγουν του πλαισίου της διμερούς σχέσης όταν στην οριοθέτηση **υπεισέρχεται και τρίτο παράκτιο κράτος**. Τότε δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με την **φυσική παρουσία του στην ευρύτερη περιοχή**³¹, αλλά με την **παρεμβολή** των αντικείμενων ή παρακείμενων ακτών του μεταξύ των ακτών των δύο οριοθετούντων ή τελούντων υπό δικαστική οριοθέτηση κρατών. Η παρεμβαλλόμενη τρίτη κυριαρχία επάγεται την **διακοπή της σχέσης των ακτών** των άλλων δύο, καθιστώντας, ανάλογα με την περίπτωση, αδύνατη την μεταξύ τους οριοθέτηση ή την συνέχισή της και οδηγώντας στην, πάντοτε ανά ζεύγη, αναδιάταξη των οριοθετήσεων. Άρα, όπου συντρέχει παρεμβολή τρίτου δεν χωρεί οριοθέ-

28. Σύμφωνα με ένα απόσπασμα από την διιστάμενη γνώμη του δικαστή Tanaka υπό την απόφαση του ΔΔ του 1969, «It can be said that **delimitation constitutes an act of a bilateral nature**. If more than two States are interested in the same continental shelf and participate in the common negotiation, the solution must be not of a **multilateral nature** but of a **bilateral nature**, namely a **combination of bilateral relationships**» (ICJ, *Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, North Sea Continental Shelf Cases, Judgment of 20 February 1969*, στην σελίδα 187). Αδιάψευστη απόδειξη της διαπίστωσης αυτής αποτελεί η δικονομική πτυχή στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας, στο πλαίσιο της οποίας οι τρεις διάδοχοι (Γερμανία, Δανία και Κάτω Χώρες) υπέγραψαν ανά ζεύγη δύο συνυποσχετικά και, μολονότι το ΔΔ αποφάσισε την συνεκδίκαση των δύο χωριστών μεν αλλά συναφών διαφορών, εξέδωσε με την ίδια ημερομηνία δύο χωριστές αλλά πανομοιότυπες αποφάσεις (σκέψη 11 της απόφασης του 1969).

29. Για τα συνδεδεμένα με τα τριεθνή σημεία ζητήματα της θαλάσσιας οριοθέτησης, βλέπε C.G. Lathrop «Tripoint Issues in Maritime Boundary Delimitation» [*International Maritime Boundaries* (επιμέλεια: D.A. Colson και R.W. Smith), Dordrecht, εκδόσεις Martinus Nijhoff, 2005 (volume V), σελίδες 3305 έως 3375].

30. Με την απόφαση της 3^{ης} Φεβρουαρίου 2009 στην υπόθεση της θαλάσσιας οριοθέτησης στην Μαύρη Θάλασσα μεταξύ Ρουμανίας και Ουκρανίας, το ΔΔ καθιερώνει την αποκαλούμενη από το ίδιο «μέθοδο οριοθέτησης» των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών, σκέψεις 115 έως 122. Υπό το πρίσμα της ανωτέρω μεθόδου, ο περίφημος **Χάρτης της Σεβίλλης** δεν αντανακλά παρά το πρώτο από τα τρία βήματα για την χάραξη της οριογραμμής, χωρίς να ενδιαφέρει ο χαρακτηρισμός του ως «private map».

31. Βλέπε Xu Qi, «Reflections on the Presence of Third States in International Maritime Boundary Delimitation», *Chinese Journal of International Law*, 2019 (18), σελίδες 91 έως 128.

Χάρτης 1

Πηγή: Sovereign Limits-International Boundaries Database (<https://sovereignlimits.com/blog/the-messy-mediterranean>)

τηση μεταξύ των άλλων δύο εμπλεκόμενων κρατών **καθ'όλο το εύρος της παρεμβαλλόμενης μεταξύ τους ακτής** και δεν ισχύουν συνεπώς οι γνωστές «παρενέργειες» της διμερούς οριοθετικής διαδικασίας (αποκοπή και ενθυλάκωση). Ως αυτοτελής νομική «κατασκευή», η παρεμβολή δεν εμπίπτει στην κατηγορία της προστασίας των έννομων συμφερόντων ή των δικαιωμάτων των τρίτων κρατών αν και «διασταυρώνονται»³².

Αυτό ακριβώς συμβαίνει στην Ανατολική Μεσόγειο, όπου παρατηρείται, εκτός της **επικάλυψης των προβολών των ακτών δύο κρατών**, στο πλαίσιο της ανά ζεύγη οριοθέτησης, και η μεταξύ τους **παρεμβολή** του εδάφους ή τμήματος του εδάφους ενός τρίτου κυρίαρχου κράτους. Επί παραδείγματι, μεταξύ Τουρκίας και Αιγύπτου, διαπιστώνουμε την παρεμβολή των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας ή, μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης, την **εξό-**

32. Το πρόβλημα της προστασίας των δικαιωμάτων των τρίτων κρατών αναλύει η E. Jouanet στην συμβολή της «L'impossible protection des droits du tiers par la Cour Internationale de Justice dans les affaires de délimitation maritime» στον τιμητικό τόμο *La mer et son droit. Mélanges offerts à Laurent Lucchini et Jean-Pierre Quéneudec*, Paris, εκδόσεις Pedone, 2003, σελίδες 315 έως 342, με αρκετή δόση κριτικής (στις σελίδες 330 επ.) (βλέπε και κατωτέρω υπό 1.3.γ).

φθαλμη παρεμβολή νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας, ή μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ, Παλαιστίνης και Αιγύπτου, την παρεμβολή της ανεξάρτητης Νήσου Κύπρου (βλέπε χάρτη 1). Στις περιπτώσεις αυτές, η οριογραμμή συμφωνείται ή παραπέμπεται και πάλι ανά ζεύγη σε διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, λαμβανομένου υποχρεωτικώς υπόψη του δικαιώματος του παρεμβαλλόμενου τρίτου κράτους. Επί της ουσίας, η μεταξύ δύο κρατών Α και Β παρεμβολή ενός τρίτου παράκτιου κράτους C (ή και περισσότερων παράκτιων κρατών D, E, κοκ) οδηγεί σε ανά ζεύγη οριοθετήσεις καλύπτουσες το **σύνολο** των εμπλεκόμενων κρατών.

(βλέπε χάρτη 1) [Ο χάρτης 1 απεικονίζει την επικρατούσα στην Ανατολική Μεσόγειο κατάσταση βάσει των διμερών συμφωνιών οριοθέτησης ή βάσει μονομερών διεκδικήσεων]

Ως νομολογιακό υπόβαθρο εννοώ συγκεκριμένα, πρώτον, την απόφαση του ΔΔ του 1969, δεύτερον, την απόφαση του ΔΔ του 1985 και, τρίτον, την απόφαση του ΔΔ του 2002, τις οποίες ερμηνεύω υπό το φως του στοιχείου της παρεμβολής. Οι ανωτέρω αποφάσεις ακολουθούν αργόσυρτη μεν αλλά εξελικτική πορεία, ενώ το κοινό έδαφος της συλλογιστικής τους ολοκληρώνεται με την τελευταία. Τις αναλύω μία προς μία.

1. 3. α. Η απόφαση του ΔΔ του 1969

Από μία απλή ματιά στον χάρτη της περιοχής προκύπτει ότι, ομαδόν, οι ακτές της Δανίας, της Γερμανίας και των Κάτω Χωρών στην Βόρεια Θάλασσα **παράκεινται** διαδοχικά. Το ΔΔ εισάγει εξ αρχής το στοιχείο της παρεμβολής διευκρινίζοντας ότι «the continental shelf of the Federal Republic is situated between those of Denmark and the Netherlands»³³. Πριν από την κοινή προσφυγή των τριών χωρών στο ΔΔ, η Γερμανία είχε συνάψει συμφωνίες για την μερική οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας το 1964 με τις Κάτω Χώρες και το 1965 με την Δανία³⁴. Η μεταγενέστερη συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, την φορά αυτή μεταξύ Δανίας και Κάτω Χωρών το 1966, βάσει της μέσης γραμμής³⁵, αγνόησε σε μεγάλο βαθμό τις μεταξύ των ακτών των δύο συμβαλλομένων **παρεμβαλλόμενες** ακτές της Γερμανίας. Η τελευταία αντέδρασε εκτιμώντας ότι, ως *res inter alios acta*, η διμερής συμφωνία του 1966 δεν την δέσμευε³⁶. Κατόπιν τούτου, οι τρεις χώρες υπέβαλαν τις διαφορές τους στην κρίση του ΔΔ. Τα διάδικα κράτη δεν ζήτησαν από το ΔΔ να αποφανθεί επί της «επίδικης» συμφωνίας του 1966 αλλά να διατυπώσει τις αρχές και τους κανόνες δικαίου σε θέματα οριοθέτησης, ώστε τα ίδια να οριοθετήσουν στην συνέχεια τις αντίστοιχες ζώνες υφαλοκρηπίδας τους συμβατικώς και ανά

33. Απόφαση του ΔΔ του 1969, σκέψη 3.

34. Ibidem, σκέψη 1.

35. Η «επίδικη» συμφωνία συνήφθη βάσει του άρθρου 6 της Σύμβασης της Γενεύης του 1958 περί υφαλοκρηπίδας (πρόδρομου των άρθρων 74 και 83 της Σύμβασης) μετά από άκαρπες χωριστές διαπραγματεύσεις μεταξύ Γερμανίας, αφ'ενός, και Δανίας και Κάτω Χωρών, αφ'ετέρου (σκέψεις 6, 7 και 8 της απόφασης του ΔΔ του 1969). Τόσο στο προοίμιο όσο και στο άρθρο 1 της συμφωνίας του 1966 γίνεται ρητή αναφορά στην διαχωριστική μεταξύ αντικείμενων ακτών «μέση γραμμή» («median-line principle»).

36. Ibidem, σκέψη 9.

ζεύγη, συμμορφούμενα με την απόφασή του³⁷. Πάντως, το ΔΔ εξέτασε την συμφωνία αυτεπαγγέλτως ως παρεμπίπτον ζήτημα (*obiter dictum*)³⁸. Η «συγκεκριαυμένη» διάσταση της διαφοράς μάς αποκαλύπτεται στις σκέψεις 35 και 36 οι οποίες ενδιαφέρουν, ως κρίσιμες, την παρούσα μελέτη. Το ΔΔ υπενθυμίζει στην σκέψη 35 ότι η αμφισβητούμενη από την Γερμανία **οριοθέτηση** και το *erga omnes* **κύρος** της («validity») προϋποθέτουν την δεσμευτική για τους τρίτους μέθοδο της μέσης γραμμής βάσει της οποίας χαράχθηκε η συμβατική οριογραμμή. Στην αμέσως επόμενη σκέψη 36, το ΔΔ διαπιστώνει ότι οι ακτές Δανίας και Κάτω Χωρών ούτε παράκεινται, ούτε αντίκεινται, παρά τους περί του αντιθέτου ισχυρισμούς των δύο χωρών. Με την ανωτέρω αποστροφή του σκεπτικού του, το ΔΔ εννοεί ότι η μεταξύ τους οριοθέτηση είναι αδύνατη λόγω της παρεμβολής της Γερμανίας, με αποτέλεσμα οι ακτές τους να μην τελούν προδήλως σε τέτοια **αμεσότητα επαφής**, ώστε οι προβολές τους στην θάλασσα να επικαλύπτονται³⁹.

Εν τέλει, **μακρογεωγραφικώς**, το στοιχείο της παρεμβολής ενός τρίτου κράτους διακόπτει την διμερή σχέση της **άμεσης** πλευρικής γειτνίασης. Η θαλάσσια οριοθέτηση δεν θεμελιώνεται σε γεωγραφικές ακροβασίες ή σε χαρτογραφικές αλχημείες, αποκλεισμένης εκ προοιμίου οποιασδήποτε αυθαίρετης κρίσης ή ελεύθερης εκτίμησης των οριοθετούμενων κρατών⁴⁰ (βλέπε και υπό II.3.α).

Το ενδιαφέρον έγκειται στην άγνωστη εξωδικαστική συνέχεια της διαφοράς. Η απόφαση του ΔΔ έδωσε το έναυσμα για την σύναψη νέων συμφωνιών της Γερμανίας με την Δανία, τις Κάτω Χώρες και το Ηνωμένο Βασίλειο. Όπως προκύπτει από τις νέες αυτές συμφωνίες, η συμφωνία του 1966 αποτελεί παρελθόν και η **Δανία δεν διαθέτει πλέον κοινά θαλάσσια σύνορα με τις Κάτω Χώρες**. Αντιθέτως, η Γερμανία αποκτά κοινό θαλάσσιο σύνορο και με την Μεγάλη Βρετανία μετά την αναδιάταξη των οριοθετήσεων⁴¹. Ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει το πρακτικό αποτέλεσμα της ανατροπής.

37. Ibidem, σκέψεις 1 και 2.

38. Πέραν της συμφωνηθείσας το 1966 ολλανδοδανικής οριογραμμής, το ΔΔ απασχόλησαν και δύο ακόμη καθ'υπόθεση οριογραμμές, ενούσες τα καταληκτικά σημεία των μερικών οριοθετήσεων των ετών 1964 και 1965 με το καταληκτικό σημείο της «επίδικης» συμφωνίας, «the correctness of which in law the Court is in effect, though indirectly, called upon to determine» (σκέψη 5) (βλέπε χάρτη 2).

39. Λίαν ενδιαφέρουσα είναι η επί του σημείου αυτού βρετανική ερμηνεία στο πλαίσιο της υπόθεσης της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας του 1977 (βλέπε ανωτέρω, υποσημείωση 23). Κατά το Ηνωμένο Βασίλειο, η εκ μέρους του ΔΔ διαπίστωση ότι οι ακτές Δανίας και Κάτω Χωρών ούτε παράκεινται ούτε αντίκεινται εδραζόταν ακριβώς στο γεγονός ότι οι δύο χώρες δεν χαρακτηρίζονται από «άμεση γειτνίαση» («ne sont pas des voisins immédiats») (διαιτητική απόφαση του 1977, σκέψη 92). Αποτέλεσμα της διαπίστωσης αυτής είναι, πάντοτε κατά το Ηνωμένο Βασίλειο, ότι «il n'allait en effet pas de soi qu'ils [Δανία και Κάτω Χώρες] **dussent avoir une frontière commune sur le plateau continental**» και ότι «**deux Etats ne peuvent pas être laissés libres de se repartir des espaces relevant d'un Etat tiers** [...] sur une zone située entre leurs propres territoires» (idem).

40. Απόφαση του ΔΔ του 1969, σκέψη 83.

41. Για μία εκτενή ανάλυση της νέας κατάστασης πραγμάτων και την αποτίμησή της μετά την απόφαση του ΔΔ του 1969, βλέπε *International Maritime Boundaries*, τόμος III (επιμέλεια: J.I. Charney και L.M. Alexander), The Hague, εκδόσεις Martinus Nijhoff, 2004, στις σελίδες 2429 επ.

Η Γερμανία εξέρχεται νικήτρια κερδίζοντας σημαντικές θαλάσσιες εκτάσεις (37,5% επί πλέον σε σχέση με όσα θα της αναλογούσαν εάν ίσχυε η συμφωνία του 1966). Μολονότι παρήλθαν έκτοτε πενήντα έτη, οι ομοιότητες με το τουρκολιβυκό μνημόνιο είναι εντυπωσιακές. Εάν αναγνωστεί υπό άλλο πνεύμα, η απόφαση του ΔΔ αποτελεί πρότυπο για την συνολική διευθέτηση των θαλάσσιων διαφορών στην Ανατολική Μεσόγειο, τόσο διαδικαστικά όσο και επί της ουσίας⁴². Απαιτείται απλώς πίστη στο Δίκαιο και δημιουργική φαντασία!

Θεωρητικώς, το αντλούμενο από την απόφαση του ΔΔ δίδαγμα συνίσταται στο ότι δύο παράκτια κράτη δεν τελούν σε άμεση πλευρική γειτνίαση όταν μεταξύ τους παρεμβάλλεται ένα τρίτο. Η **παρεμβολή** καθιστά αντικειμενικά **αδύνατη** την μεταξύ των δύο πρώτων οριοθέτηση των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών τους. Υπό γεωγραφική άποψη, η οριοθέτηση δεν είναι **εφικτή** επειδή δεν συντρέχει **άμεση πλευρική γειτνίαση**. Υπό νομική άποψη, η οριοθέτηση δεν είναι **vonτή** επειδή ακριβώς συντρέχει η νομική έννοια της παρεμβολής τρίτου κράτους.

(βλέπε χάρτη 2)

[Ο χάρτης 2 απεικονίζει την οριογραμμή της ολλανδοδανικής συμφωνίας του 1966 (γραμμή F-E), τις οριογραμμές της συμφωνίας μερικής οριοθέτησης Γερμανίας και Δανίας

Πηγή: S. Fietta και R. Cleverly, *A Practitioner's Guide to Maritime Delimitation*, 2016, Figure B1.2, στην σελίδα 173

του 1964 (γραμμή A-B) και Γερμανίας και Κάτω Χωρών του 1964 (γραμμή C-D), τις νέες οριστικές οριογραμμές μεταξύ Γερμανίας και Δανίας του 1971 (κόκκινη συνεχής γραμμή) και μεταξύ Γερμανίας και Κάτω Χωρών του 1971

42. Μετά από πολυετείς έρευνες στα αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών των τριών χωρών, ο A. G. Oude Elferink μάς επιτρέπει να ξεδιπλώσουμε, μέσα από την ογκώδη σε μέγεθος και εξαιρετική σε ποιότητα εργασία του επί του θέματος, όλες τις νομικές, πολιτικές, οικονομικές και διπλωματικές πτυχές των γερμανο-δανο-ολλανδικών διαφορών οι οποίες μεταμορφώνουν δραματικά τον χάρτη των οριοθετήσεων στην Βόρεια Θάλασσα, κατόπιν των υποδείξεων του ΔΔ (*The Delimitation of the Continental Shelf between Denmark, Germany and the Netherlands. Arguing Law, Practicing Politics?*, Cambridge, εκδόσεις Cambridge University Press, 2016, XXV+508 σελίδες).

(κόκκινη συνεχής γραμμή), καθώς και την διεκδικούμενη από την Γερμανία ζώνη υφαλοκρηπίδας πριν από την επίτευξη των συμφωνιών του 1971 (διακεκομμένη πράσινη γραμμή)]

Το κεκτημένο της απόφασης του ΔΔ του 1969 παραμένει αδρανές στο νομολογιακό υποσυνείδητο και αναβιώνει 16 έτη αργότερα υπό διαφορετική οπτική γωνία, όπως επιβεβαιώνει η αμέσως επόμενη απόφαση του ΔΔ του 1985.

1. 3. β. Η απόφαση του ΔΔ του 1985

Καλούμενο να επιλύσει την διαφορά μεταξύ Λιβύης και Μάλτας σχετικά με την υφαλοκρηπίδα τους, το ΔΔ εκτιμά ότι οι ακτές τους αποτελούν «κλασική περίπτωση» ευθείας μετωπικότητας⁴³. Το ΔΔ επιλαμβάνεται για πρώτη φορά της οριοθέτησης αντικείμενων μεταξύ τους ακτών και, κατά την κρίση του, η εφαρμογή μίας **προσωρινής μέσης γραμμής** «is the most judicious manner of proceeding with a view to the eventual achievement of an equitable result»⁴⁴. Παράλληλα, το ΔΔ κρίνει ότι, λαμβανομένου υπ' όψη «του ευρύτερου γεωγραφικού περιβάλλοντος» εντός του οποίου καλείται να προβεί στην οριοθέτηση μεταξύ των διαδίκων⁴⁵, η επίδικη συνιστά ταυτόχρονα και οριοθέτηση ενός τμήματος της Κεντρικής Μεσογείου μεταξύ των βορείων και νοτίων ακτών της. Κατά το ΔΔ, η Μάλτα αποτελεί έναν νησιωτικό

σχηματισμό «ελάσσονος σημασίας» («a minor feature») εγγύς των βορείων ακτών της Κεντρικής Μεσογείου⁴⁶.

Το ΔΔ προσεγγίζει την οριοθέτηση με γνώμονα έναν οριζόντιο και έναν κάθετο «άξονα» οι οποίοι αποτυπώνουν τις ιταλικές διεκδικήσεις (βλέπε χάρτη 3). Σύμφωνα με τον οριζόντιο άξονα (ανατολικά/δυτικά), το **μήκος** της οριογραμμής «εξαρτάται» αποκλειστικά από τις συγκεκριμένες διεκδικήσεις. Κατά το ΔΔ, η εκ μέρους του «προτεινόμενη» οριοθέτηση δεν πρέπει να περιλαμβάνει τις διαφιλονικούμενες θαλάσσιες εκτάσεις τόσο ανατολικά όσο και δυτικά της Μάλτας⁴⁷. Επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, το ΔΔ περιορίζει και προς τις δύο αυτές κατευθύνσεις το μήκος της οριογραμμής του, ώστε να μην θιγούν τα ιταλικά έννομα συμφέροντα τα οποία το ίδιο οφείλει να προστατεύσει αυτεπαγγέλτως⁴⁸. Υπολογίζοντας, με βάση την γενική κατεύθυνσή τους, το μήκος των ακτών της Λιβύης σε 192 μίλια και της Μάλτας σε 24 μίλια⁴⁹, το ΔΔ χαράσσει μεταξύ τους οριογραμμή μήκους 67 μιλίων, με κατεύθυνση από τα δυτικά προς τα ανατολικά⁵⁰. **Το μήκος της οριογραμμής αντανακλά προφανώς το εύρος της μεταξύ των ακτών των διαδίκων σχέσης μετωπικότητας**. Αναλύοντας ακολούθως τον κάθετο άξονα (βόρεια/νότια), διαπιστώνουμε και πάλι την παρουσία της «απουσίας», ως μη διαδίκου, Ιταλίας.

43. Σκέψεις 62 και 70 της απόφασης.

44. Ibidem, σκέψη 62.

45. Ibidem, σκέψη 69.

46. Idem.

47. Ibidem, σκέψη 21.

48. Idem. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή του ΔΔ: «The present decision must [...] be limited in geographical scope so as to **leave the claims of Italy unaffected**».

49. Ibidem, σκέψη 68.

50. Όπως προκύπτει από σχετική ανάλυση της απόφασης του ΔΔ στην ιστοσελίδα <https://sovereignlimits.com/boundaries/libya-malta-maritime>.

Σύμφωνα με το ΔΔ, «**Malta being independent, the relationship of its coasts with the coast of its neighbours is different from what it would be if it were a part of the territory of one of them**»⁵¹.

Μολονότι το ΔΔ δεν επιδίεται σε περαιτέρω ανάλυση της δικανικής κρίσης του, το σκεπτικό του εμπεριέχει ήδη το σπέρμα της «τριμερούς» σχέσης υπό την μορφή της «εξωγενοῦς» παρεμβολής -μεταξύ δύο διαδίκων κρατών- μίας τρίτης εδαφικής κυριαρχίας. Στο εξής, η Ιταλία είναι «πανταχού παρούσα» στην οριοθετική διαδικασία. Έτσι, για τον προσδιορισμό της **ακριβούς γεωγραφικής θέσης της οριογραμμής του**, με βάση τον άξονα βορρά/νότου, το ΔΔ χαράσσει αρχικά μία προσωρινή μέση γραμμή λαμβάνοντας καθ'υπόθεση ως «δεδομένο» ότι η οριοθέτηση χωρεί μεταξύ των ιταλικών ακτών της Σικελίας και των αντικείμενων ακτών της Λιβύης και ότι η Μάλτα **αποτελεί τμήμα του ιταλικού εδάφους**⁵². Επειδή όμως η Μάλτα δεν αποτελεί στην πραγματικότητα ιταλικό έδαφος, η ιταλολιβυκή οριογραμμή, αγνοώντας την παντελώς, την περιάγει, κατά το ΔΔ, σε «δυσμενέστερη θέση όσον αφορά τα δικαιώματά της επί της υφαλοκρηπίδας»⁵³. Η απόσταση η οποία χωρίζει την χαραχθείσα μεταξύ των ιταλικών και των λιβυκών ακτών μέση γραμμή από την μέση γραμμή μεταξύ των λιβυκών και των ακτών της Μάλτας ανέρχεται σε 24 μίλια. Το ΔΔ κρίνει προς στιγμήν ότι, για

λόγους επεικειάς, η οριογραμμή θα έπρεπε να μετατοπιστεί «κατά τι **vo-τιότερα** της μεταξύ των σικελικών και των λιβυκών ακτών μέσης γραμμής», ώστε να ληφθεί υπόψη ως ένα βαθμό η Μάλτα⁵⁴. Πλην όμως, η μεγάλη δυσαναλογία του μήκους των ακτών των διαδίκων το οδηγεί τελικά στην «μετατόπιση» της μέσης γραμμής εγγύτερα προς τις ακτές της Μάλτας⁵⁵. Η επιλογή αυτούσιας της υπολογιζόμενης με βάση την απόσταση των 24 μιλίων οριογραμμής θα αποτελούσε κατά το ΔΔ το «έσχατο όριο» προσαρμογής της προσωρινής μέσης γραμμής. Χωρίς να εξαντλεί το όριο αυτό, το ΔΔ εκτιμά ότι η προς βορρά μετατόπισή της κατά τρία τέταρτα, αντί δηλαδή των 24 κατά 18 μίλια, επιτυγχάνει το επιδιωκόμενο δικαίο αποτέλεσμα⁵⁶. Το «νυστέρι» του ΔΔ εντοπίζει μεν, αλλά δεν υιοθετεί ευθέως το στοιχείο της παρεμβολής επειδή ενδεχομένως παρεμβαλλόμενο είναι το ένα από τα δύο διάδικα κράτη. Παραμένει λοιπόν εν υπνώσει στην δεξαμενή της νομολογιακής μνήμης για να αναδυθεί και να αναδειχτεί πλήρως μετά από 17 συναπτά έτη με την απόφαση του ΔΔ του 2002. Το ΔΔ χαράσσει εν τέλει το κοινό θαλάσσιο σύνορο μεταξύ Λιβύης και Μάλτας, χωρίς να ενθυλακώνει την δεύτερη με τον εγκλωβισμό της μεταξύ των ζωνών υφαλοκρηπίδας της Ιταλίας και της Λιβύης (παράβαλε την συγκεκριμένη με την περίπτωση των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην Ανατολική Μεσόγειο).

Την περίπλοκη συλλογιστική του ΔΔ

51. Απόφαση του ΔΔ του 1985, σκέψη 53.

52. Ibidem, σκέψη 72.

53. Idem.

54. Idem.

55. Ibidem, σκέψεις 68 και 71.

56. Ibidem, σκέψη 73.

«μεθερμνεύουν», χωρίς περιστροφές και με απόλυτη σαφήνεια, οι τρεις δικαστές με την προαναφερθείσα κοινή χωριστή γνώμη τους υπό την απόφαση. Θέτουν τον δάκτυλον επί τον τύπον των ήλων και, προλειαινώντας το έδαφος για την απόφαση του ΔΔ του 2002, υπογραμμίζουν ότι,

«the opposition between the coasts of **two States** [...] depends on the **presence** or not of an **intermediate third State**. The oppositeness between the coasts of States A and B disappears when that of oppositeness is replaced by that of a third State C, adjacent to A: **then** and **there** the oppositeness between the coasts of C and B begins»⁵⁷.

Αποδίδουν την **περιορισμένη σε έκταση οριοθέτηση** (το μήκος της οριογραμμής) στο γεγονός της **παρεμβολής ενός από τα διάδικα κράτη** και όχι στις εύλογες διεκδικήσεις της Ιταλίας στην συγκεκριμένη θαλάσσια περιοχή⁵⁸. Συγκεκριμένα, η παρεμβολή του κράτους C (της Μάλτας) διακόπτει την σχέση της ευθείας μετωπικότητας των A και B (Ιταλίας και Λιβύης αντιστοίχως). Στην πραγματικότητα, η οριοθέτηση χωρεί και πάλι ανά ζεύγη μεταξύ των A και C, αφ'ενός, και των B και C, αφ'ετέρου. Εκεί βεβαίως όπου διακόπτεται η ανά ζεύγη σχέση μετωπικότητας του κράτους C με τα κράτη A και B επανέρχεται η αρχική σχέση μετωπικότητας μεταξύ των κρατών A και B⁵⁹. Το συμπέρασμα είναι ότι η παρουσία του νησιωτικού εδάφους του κράτους C δεν αποτελεί ληπτέα υπόψη περίπτωση εφόσον εκφεύγει του πλαισίου της οριοθέτησης μεταξύ των

κρατών B και C και δεν αφορά την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος στο πλαίσιο της θαλάσσιας οριοθέτησης, ούτε θέτει ζητήματα **αποκοπής** («cut-off effect»). Ο κίνδυνος αποκοπής, ο οποίος αφορά αποκλειστικά την οριοθέτηση, διακρίνεται από τον κίνδυνο **αποκλεισμού** («blocking effect»), ο οποίος ανάγεται αντιθέτως στο αναγνωριζόμενο δικαίωμα του παρεμβαλλόμενου τρίτου κράτους.

(βλέπε χάρτη 3)

[Ο χάρτης 3 απεικονίζει βορείως την μέση γραμμή μεταξύ Ιταλίας και Λιβύης (μαύρη διακεκομμένη γραμμή), νοτίως την μέση γραμμή μεταξύ Λιβύης και Μάλτας (μαύρη διακεκομμένη γραμμή) και στο ενδιάμεσο διάστημα την οριογραμμή την οποία χάραξε ενδεικτικώς το ΔΔ ως απηχούσα ένα δίκαιο αποτέλεσμα (κόκκινη συνεχής γραμμή). Όλως νοτίως εμφανίζεται η μέση γραμμή μεταξύ Λιβύης και Μάλτας, απέχουσα ελάχιστα από την πρώτη, εάν λαμβανόταν υπόψη και η ανήκουσα στην Μάλτα βραχονησίδα Filfla (μαύρη πυκνά διακεκομμένη γραμμή)]

Συνοψίζοντας, διαπιστώνουμε ότι το ΔΔ οριοθέτησε ως εάν η Ιταλία ήταν διάδικος, προστατεύοντας πλήρως τις διεκδικήσεις της τις οποίες χαρακτηρίζει ως «μη φιλόδοξες» (σκέψη 23 της απόφασης). Με βάση το σκεπτικό του, εάν Ιταλία και Λιβύη ήσαν διάδικοι ενώπιόν του, το ΔΔ θα μεριμνούσε αντίστοιχα, ώστε να **προστατεύσει** τα δικαιώματα της παρεμβαλλόμενης μεταξύ τους Μάλτας. Στην επίδικη περίπτωση, το ΔΔ αναγνωρίζει **νοτίως** μεν σαφώς το δικαίωμά της, **ανατο-**

57. Σημείο 14 της γνώμης (βλέπε ανωτέρω, υποσημείωση 15).

58. Σημείο 15 της γνώμης.

59. Idem.

λικά δε και **δυτικά** το περιορίζει σε λελογισμένα όρια για να μην υπάρξει αποκοπή του ηπειρωτικού (Απουλία και Καλαβρία) και του νησιωτικού (Σικελία) εδάφους της Ιταλίας⁶⁰. Εάν δεν υπήρχε η Μάλτα, οι ακτές της Ιταλίας και της Λιβύης θα ήταν ανεμπόδιστα αντικριστές. Η παρεμβολή της όμως διακόπτει την ευθεία μετωπική σχέση Ιταλίας και Λιβύης.

1. 3. γ. Η απόφαση του ΔΔ του 2002

Η «ολιστική» απόφαση του ΔΔ της 10^{ης} Οκτωβρίου 2002 στην υπόθεση του χερσαίου και θαλάσσιου συνόρου μεταξύ Καμερούν και Νιγηρίας απαιτεί αναλυτικότερο και προσεκτικότερο σχολιασμό λόγω του διακυβεύματος. Περιγράφοντας την σχέση των ακτών των δύο διαδίκων ως «παρακείμενων», το ΔΔ μάς προκαταλαμβάνει και προοιωνίζει την δοθείσα στην συνέχεια λύση:

«Le golfe de Guinée, qui présente un caractère **concave** au niveau des côtes du Cameroun et du Nigéria, **est bordé par d'autres Etats**, et en particulier par la Guinée équatoriale, **dont l'île de Bioko fait face aux côtes des Parties**»⁶¹.

Θεμελιώνοντας την δικαιοδοσία του στην συναίνεση των διαδίκων, το ΔΔ επισείει τον κίνδυνο η προστασία των τρίτων κρατών να μην είναι πάντοτε «επαρκής» («suffisante»)⁶². Με την διαπίστωση αυτή, η παρεμβολή αποσυνδέεται από την προστασία τρίτων κρατών βάσει του άρθρου 59 του Καταστατικού του. Κατόπιν τούτου, το ΔΔ απορρίπτει τα συναφή αιτήματα

60. Απόφαση του ΔΔ του 1985, σκέψη 22.
61. Απόφαση του ΔΔ του 2002, σκέψη 30.
62. Ibidem, σκέψη 238.

Χάρτης 3

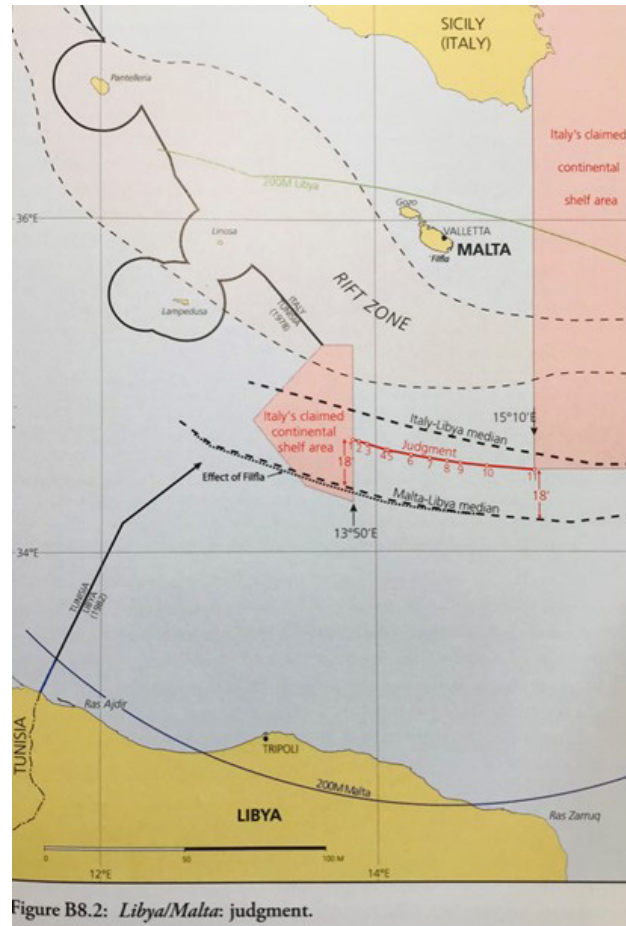

Figure B8.2: Libya/Malta: judgment.

Πηγή: A Practionner's Guide, Figure B8.2, στην σελίδα 287

του Καμερούν με το σκεπτικό ότι η τυχόν υιοθέτησή τους θα έθιγε τα «δικαιώματα» τρίτων κρατών.

Ακολουθώντας, το ΔΔ επιλαμβάνεται του ζητήματος της οριοθέτησης πέραν του σημείου G, χαρακτηρίζοντας την

διαφορά ως «περίπτωση θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ κρατών, **οι ακτές των οποίων παράκεινται**»⁶³. Ισχυρίζομενο ότι δεν θα έπρεπε να αναγνωρισθεί στην Βιοκο «πλήρης επήρεια», το Καμερούν εκφράζει τον φόβο του για τυχόν «ριζική και απόλυτη αποκοπή της προβολής του θαλάσσιου μετώπου του»⁶⁴.

Διαφωνώντας με την προτεινόμενη από το Καμερούν οριογραμμή (βλέπε χάρτη 4β), η Νιγηρία την χαρακτηρίζει ως «**γραμμή αποκλεισμού**» («ligne d'exclusion») των δικαιωμάτων τρίτων κρατών, αντίθετη προ το διεθνές δίκαιο⁶⁵. Θεωρεί ότι το ακρωτήριο Debundsha είναι το σημείο όπου **παρεμποδίζεται** οποιαδήποτε σχέση των ακτών του Καμερούν με αυτές της Νιγηρίας («**effet d'obstruction**») λόγω της μεταξύ τους παρεμβολής της νήσου Βιοκο⁶⁶. Η Νιγηρία θεωρεί ότι η οριογραμμή του Καμερούν αγνοεί παντελώς την ύπαρξη της νήσου. Το νησιωτικό αυτό έδαφος είναι, κατά την άποψή της, γενεσιουργό των δικών του θαλάσσιων ζωνών, τις οποίες το ΔΔ δεν νομιμοποιείται να «καταπατήσει» («empiéter»). Ως προς την επικληθείσα από το Καμερούν ενθυλάκωση των Αγγλονορμανδικών Νήσων στην γαλλική υφαλοκρηπίδα και την μειωμένη επήρεια των νήσων Djerba και Kerkennah της Τυνησίας, στο πλαίσιο της διαφοράς της με την Λιβύη, η Νιγηρία παρατηρεί ότι τα δύο αυτά νομολογιακά προηγούμενα «αφορούσαν **νήσους ανήκουσες σε έναν από τους δύο διαδίκους**, ενώ στην προ-

κειμένη περίπτωση **ανήκουν σε τρίτα κράτη** και ως εκ τούτου **τα αποτελέσματά τους δεν μπορούν να μετρηστούν**»⁶⁷.

Κατά την κρίση του, το ΔΔ καλείται να οριοθετήσει με ενιαία οριογραμμή θαλάσσιες ζώνες πέραν της αιγιαλιτιδας ζώνης, **βάσει του διεθνούς δικαίου**⁶⁸. Το ΔΔ επιλέγει να εφαρμόσει προσωρινά την μέθοδο της γραμμής της ίσης απόστασης και να την προσαρμόσει εάν συντρέχουν περιστάσεις ικανές να δικαιολογήσουν την προσαρμογή⁶⁹.

Σύμφωνα με την κρίσιμη σκέψη 291 της απόφασης του ΔΔ,

«**En l'espèce, [...] Bioko n'est pas une île appartenant à l'une des deux Parties. C'est une composante d'un Etat tiers, la Guinée équatoriale. Au nord et à l'est de Bioko, les droits maritimes du Cameroun et de la Guinée équatoriale n'ont pas encore été déterminés. La partie de la côte du Cameroun située au-delà de Debundsha fait face à Bioko. Elle ne saurait, par conséquent, être considérée comme faisant face au Nigéria de manière à être pertinente pour la délimitation maritime entre ces deux Etats.**»

Όσον αφορά την μορφολογία των περιβαλλουσών τις επίδικες θαλάσσιες εκτάσεις ακτών, το ΔΔ την περιγράφει ως «**δεδομένο**» («une donnée») και όχι απλώς ως «στοιχείο» («un élément») δυνάμενο να τροποποιη-

63. Ibidem, σκέψη 269.
64. Ibidem, σκέψη 274.
65. Ibidem, σκέψη 277.
66. Ibidem, σκέψη 278.
67. Ibidem, σκέψη 279.
68. Ibidem, σκέψη 285.
69. Ibidem, σκέψη 289.

θεί κατά την διακριτική του ευχέρεια. Πρόκειται, κατά το ΔΔ, για ένα «πραγματικό γεγονός» («un fait») βάσει του οποίου οφείλει να οριοθετηθεί. Στηριζόμενο λοιπόν στην εκτίμηση ότι δεν τίθεται ζήτημα «πλήρους αναδόμησης της φύσης»⁷⁰, το ΔΔ επαναλαμβάνει ότι οι κρίσιμες για την οριοθέτηση ακτές του Καμερούν και της Νιγηρίας δεν περιλαμβάνουν το σύνολο των ακτών τους στον Κόλπο της Γουινέας. Αντιθέτως μάλιστα, το κοίλον σχήμα των ακτών του Καμερούν παρατηρείται κατ'ουσίαν στο τμήμα τους εκείνο το οποίο τελεί σε σχέση ευθείας μετωπικότητας με την Βιοκο. Το ΔΔ αποφαίνεται ότι η μορφολογία των ληπτέων υπόψη για την οριοθέτηση ακτών δεν μπορεί να θεωρηθεί στην επίδικη περίπτωση ως περίσταση ικανή να δικαιολογήσει την τροποποίηση της γραμμής της ίσης απόστασης⁷¹.

Όσον αφορά ειδικότερα την παρεμβολή της Βιοκο, το Καμερούν ισχυρίζεται ότι συνιστά ληπτέα υπόψη για τους σκοπούς της οριοθέτησης περίπτωση δεδομένου ότι η παρουσία της μειώνει στην πραγματικότητα αισθητά την προβολή των δικών του ακτών στην θάλασσα⁷². Αντιλαμβανόμεστε την κρισιμότητα της άποψης αυτής σε περίπτωση εφαρμογής της στην Ανατολική Μεσόγειο. Υπενθυμίζοντας ότι η Βιοκο υπάγεται στην κυριαρχία της παρεμβαίνουσας στην δίκη Ισημερινής Γουινέας, το ΔΔ συνάγει το συμπέρασμα ότι το **ζήτημα**

της επήρειάς της επί της προβολής του θαλάσσιου μετώπου του Καμερούν ανακύπτει μεταξύ αυτού και της Ισημερινής Γουινέας και όχι με την Νιγηρία. Ως εκ τούτου, **είναι αλυσιτελές για τους σκοπούς της επίδικης οριοθέτησης**. Κατά το ΔΔ, η παρουσία της Βιοκο δεν συνιστά περίσταση ικανή να δικαιολογήσει οποιαδήποτε αλλαγή της γραμμής της ίσης απόστασης⁷³.

Τελικά, το σκεπτικό του ΔΔ ταυτίζεται απολύτως με την άποψη της Νιγηρίας στο μέτρο που αναγνωρίζεται ρητώς ότι ο χαρακτηρισμός της σχέσης των ακτών των διαδίκων, σε συνάρτηση με τις ακτές τρίτου και εμπλεκόμενου μακρογεωγραφικώς παράκτιου κράτους διαδραματίζει **σπουδαίο** ρόλο. Οδηγεί στην ανασκευή των «ορθόδοξων» κανόνων της διμερούς θαλάσσιας οριοθέτησης με τον αποκλεισμό τόσο της ενθυλάκωσης των παρεμβαλλόμενων νησιωτικών εδαφών του τρίτου κράτους όσο και της δυνατότητας επίκλησης του κινδύνου αποκοπής για το ένα από τα δύο ενδιαφερόμενα παράκτια κράτη λόγω ακριβώς της παρουσίας τους⁷⁴.

(βλέπε χάρτες 4α, 4β και 4γ)
[Ο χάρτης 4α απεικονίζει την οριογραμμή του ΔΔ από το σημείο G και με νότια κατεύθυνση μέχρι το σημείο στο οποίο τέμνεται με την μέση γραμμή μεταξύ Καμερούν και Βιοκο (Ισημερινή Γουινέα)]

70. Ibidem, σκέψη 295.
71. Ibidem, σκέψη 297.
72. Ibidem, σκέψη 298.
73. Ibidem, σκέψη 299.
74. Η λεπτομέρεια αυτή κάνει την διαφορά την οποία αγνοεί συχνά η θεωρία. Βλέπε επί παραδείγματι την σοβαρή άποψη του Y. E. Acikgonul, ο οποίος όμως εκλαμβάνει την αποκοπή ως «θεμελιώδη αρχή» της θαλάσσιας οριοθέτησης χωρίς εξαιρέσεις [«Reflections on the Principle of Non-Cutt Off: A Growing Concept in Maritime Boundary Delimitation Law», *Ocean Development and International Law*, volume 47/1, 2016, σελίδες 52 έως 71 (στην σελίδα 66)]. Βλέπε και κατωτέρω υπό II.2.β), χάρτες 8α και 8β.

Χάρτης 4α

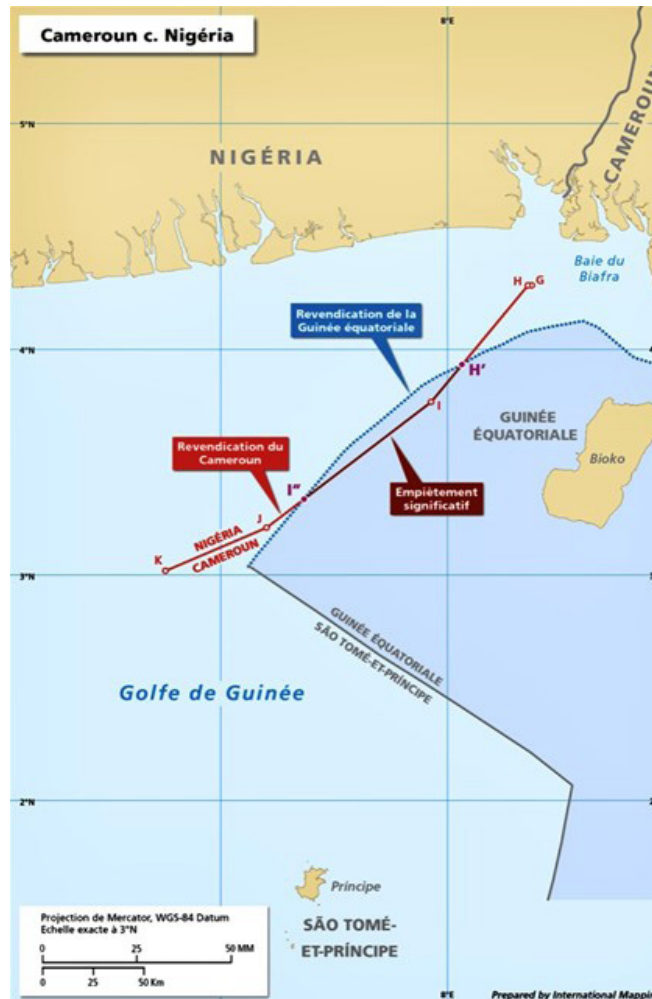
Πηγή: Sovereign Limits-International Boundaries Database
(<https://sovereignlimits.com/boundaries/cameroon-nigeria-maritime>)

Χάρτης 4β, Χάρτης 4γ

[Ο χάρτης 4β απεικονίζει την προταθείσα από το Καμερούν οριογραμμή (κόκκινη συνεχής γραμμή) από το σημείο G έως το σημείο K, την μέση γραμμή μεταξύ της Βιοκο και των ακτών του Καμερούν, του São Tomé και Príncipe (συμβατική οριογραμμή του 1999) και της Νιγηρίας] [Πηγή: L. Palestini, *La protection des intérêts*

*des l'Etat tiers dans le procès de délimitation maritime, Bruxelles, εκδόσεις Bruylant, 2020, 520 σελίδες, croquis 49, στην σελίδα 150] [Ο χάρτης 4γ απεικονίζει τις θαλάσσιες εκτάσεις τις οποίες θα δικαιούνταν καθ'ύποθεση το Καμερούν αν δεν παρεμβαλλόταν η Βιοκο και το αρχιπελαγικό κράτος São Tomé και Príncipe] [Πηγή: *ibidem*, croquis 24, στην σελίδα 94]*

Χάρτης 4β

Χάρτης 4γ

1. 3. δ. Σύνοψη

Κοινός παρονομαστής και των τριών αποφάσεων είναι η **παρουσία** ενός **τρίτου** παράκτιου κράτους **ως παρεμβαλλόμενου** μεταξύ **δύο άλλων**, με αποτέλεσμα η διακοπή της σχέσης των ακτών των δύο τελευταίων ως αντικείμενων ή ως παρακείμενων να καθιστά αδύνατη την μεταξύ τους οριοθέτηση ή την συνέχισή της. Η δι-αχρονική συλλογιστική του ΔΔ είναι

απολύτως συνεκτική. Με την απόφαση του 1969, απορρίπτεται ο χαρακτηρισμός των ακτών Δανίας και Κάτω Χωρών είτε ως παρακείμενων είτε ως αντικείμενων λόγω της παρεμβολής των ακτών της Γερμανίας. Οι δανικές ακτές θα μπορούσαν να θεωρηθούν μακρογεωγραφικώς και για τους σκοπούς της οριοθέτησης έως και αντικείμενες των ολλανδικών εάν δεν παρεμβαλλόταν η Γερμανία. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, το στοιχείο

της παρεμβολής έχει ως συνέπεια την **πλήρη αδυναμία οριοθέτησης**. Με την απόφαση του 1985, εκτιμάται καθ'υπόθεση ότι, εάν η Μάλτα, οι ακτές της οποίας τελούν σε σχέση μετωπικότητας τόσο με την Ιταλία όσο και με την Λιβύη, δεν ήταν παρούσα στην Κεντρική Μεσόγειο, οι δύο τελευταίες θα είχαν ανεμπόδιστα αντικριστές ακτές. Παρεμβαλλόμενη όμως μεταξύ των δύο, η Μάλτα διακόπτει αυτή την ανεμπόδιστη σχέση των ιταλικών με τις λιβυκές ακτές **παρά το μικρό της «δέμας»**. Τέλος, με την απόφαση του 2002, γίνεται δεκτό ότι οι ακτές του Καμερούν και της Νιγηρίας θεωρούνται μόνον ως παρακείμενες, ενώ, εάν η Βιοκο δεν παρεμβαλλόταν στην περιοχή, θα χαρακτηρίζονταν **και** ως αντικείμενες. Έτσι, το ΔΔ οριοθετεί στην συγκεκριμένη περίπτωση μόνον το τμήμα εκείνο όπου οι ακτές των δι-αδίκων παράκεινται.

Εν συμπεράσματι, εκεί όπου είναι παρούσα η παρεμβολή είναι απύσχα η οριοθέτηση λόγω μη επικάλυψης. Εν όψει δε της μερικής ή ολικής αδυναμίας οριοθέτησης λόγω της παρεμβολής, δεν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής τυχόν ληπτέων υπόψη περιστάσεων ούτε τίθεται θέμα αποκοπής ή ενθυλάκωσης υπό το πρόσχημα της αποφυγής ενός ανεπιεικούς αποτελέσματος για το **σύνολο** των εμπλεκόμενων παράκτιων κρατών.

II. Η μετάγγιση του νομολογιακού κεκτημένου στην Ανατολική Μεσόγειο

Σύμφωνα με το περιγραφέν νομολογιακό thesaurus, όταν και όπου συντρέχει το «δεδομένο» της παρεμβολής, η συνήθης διαδικασία «ενδύεται» νέα μορφή επειδή παρεισφρεύουν πλέον

και παράμετροι προσδίδουσες άλλη διάσταση αλλά και διαφορετική βαρύτητα τόσο στο δικαίωμα όσο και στην επηρεαζόμενη από αυτό οριοθέτηση.

II. 2. Η οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο

Εγκύπτοντας στο ζήτημα της οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας στο **Αιγαίο** και στην **Ανατολική Μεσόγειο**, διαχωρίζω την πρώτη από την δεύτερη γεωγραφική περίπτωση για νομικούς λόγους, χωρίς να συντάσσομαι προφανώς με την τουρκική άποψη ότι η διάκρισή τους αποτελεί απόδειξη του γεωγραφικώς απομακρυσμένου από τον ηπειρωτικό κορμό και απομονωμένου χαρακτήρα των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο, ιδιαίτερα μάλιστα του νησιωτικού συμπλέγματος του Καστελλορίζου.

II. 2. a. Η οριοθέτηση στο Αιγαίο

Εκκινώντας από την διαπίστωση ότι, στην συντριπτική πλειονότητά του, το **εδαφικό Αιγαίο** έχει περιέλθει **συμβατικώς** στην Ελλάδα, συνάγουμε ευλόγως το συμπέρασμα ότι κάθε σπιθαμή νησιωτικού εδάφους -νήσος, νησίδα ή βραχονησίδα- είναι ελληνική υπό την επιφύλαξη της ρητώς προβλεπόμενης από τις διεθνείς συμφωνίες κυριαρχίας της Τουρκίας. Τα ζητήματα αυτά έχουν αναλυθεί εκτενώς τόσο στο παρελθόν (από τον αείμνηστο Κ. Οικονομίδη) όσο και πρόσφατα (από την Μ. Τελαλιάν και όχι μόνον) με πειστικό τρόπο. Διαφέρει η περίπτωση του **θαλάσσιου Αιγαίου** επειδή, πρώτον, το νομικό καθεστώς του επηρεάζεται τα μέγιστα από την εξέλιξη του δικαίου

της θάλασσας, και δεύτερον, ως παράκτιο μεν κράτος αλλά μη συμβαλλόμενο μέρος στην Σύμβαση, και η Τουρκία έχει όσα δικαιώματα της αναγνωρίζει το ισχύον εθιμικό δίκαιο της θάλασσας.

Στο **Αιγαίο**, εμπλεκόμενα στην οριοθέτηση είναι **μόνον τα δύο παράκτια κράτη**. Οι ηπειρωτικές και νησιωτικές ακτές Ελλάδας και Τουρκίας τελούν κατά περίπτωση σε σχέση είτε ευθείας μετωπικότητας είτε άμεσης πλευρικής γειτνίασης. Οι Τούρκοι αμφισβητούν τις πάγιες ελληνικές θέσεις για το σύνολο του «τριπύχου» (εδαφική κυριαρχία, δικαίωμα σε θαλάσσιες ζώνες και οριοθέτησή τους)⁷⁵, επαναλαμβάνοντας μονότονα αλλά σταθερά από το 1974 την ίδια, πλέον εκτός τόπου και χρόνου, νομική επιχειρηματολογία.

Αναφορικά με το προτασόμενο της οριοθέτησης **δικαίωμα σε αιγιαλίτιδα ζώνη**, ορισμένα αριθμητικά στοιχεία ομιλούν αφ'εαυτών. Τα ελληνικά νη-

σιωτικά εδάφη ανέρχονται περίπου σε 8.500 καταλαμβάνοντας 23.182 τ.χλμ., ήτοι το 17,56% του συνολικού εδάφους της χώρας. Οι αντίστοιχοι αριθμοί αναφορικά με την Τουρκία είναι περίπου 450 νησιωτικά εδάφη με έκταση 370 τ.χλμ., αντιστοιχούν δηλαδή στο 0,047% του συνόλου της τουρκικής επικράτειας⁷⁶.

Η Τουρκία μάς απειλεί ευθέως με πόλεμο σε περίπτωση άσκησης του δικαίωματος επέκτασης του εύρους της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 μίλια στο Αιγαίο. Επικαλείται μάλιστα ως επιχείρημα το ότι η Ελλάδα είχε παραβιάσει την Συνθήκη της Λωζάνης του 1923 (στο εξής ΣτΛ) ήδη το 1936 υιοθετώντας τα 6 μίλια αντί των ισχυόντων μέχρι **τότε** τριών, όπως προέβλεπε, κατά την άποψή της, η εν λόγω διεθνής συνθήκη⁷⁷. Πέραν της περί του αντιθέτου σαφήνειας των συμβατικών διατάξεων, την αιτίαση της γείτονος αναίρει η στάση της. Κατά την Συνδιάσκεψη της Κοινωνίας των Εθνών στην Χάγη το 1930

75. Είναι γνωστή η διαρκώς κλιμακούμενη αμφισβήτηση από την Τουρκία της **κυριαρχίας** της Ελλάδας επί των νησιωτικών εδαφών της. Όσον αφορά το **δικαίωμα** των νησιωτικών εδαφών σε θαλάσσιες ζώνες, η Τουρκία, αναφερόμενη στο τουρκολιβυκό μνημόνιο, υιοθετεί την «αρχή»(!) ότι «the islands which lie on the wrong side of the median line between two mainlands cannot create maritime jurisdiction areas beyond their territorial waters», συρρικλώνοντας αυθαίρετως το δικαίωμά τους σε όλες τις θαλάσσιες ζώνες [σύμφωνα με το από 18 Μαρτίου 2020 έγγραφο Α/74/757 της Τουρκικής Μόνιμης Αντιπροσωπείας προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ (<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/071/59/PDF/N2007159.pdf?OpenElement>)]. Τέλος, ως προς την **οριοθέτηση**, οι Τούρκοι την διακρίνουν μεν ορθώς από το **δικαίωμα**, αλλά, όταν πρόκειται για τον βαθμό επήρειας των νησιωτικών εδαφών στο πλαίσιο της οριοθέτησης, θεωρούν ότι **αδιακρίτως όλα** τα νησιωτικά εδάφη «may get **zero or reduced** EEZ/CS if their presence distorts equitable delimitation» [σύμφωνα με το από 12 Φεβρουαρίου 2020 έγγραφο του Τουρκικού Υπουργείου των Εξωτερικών https://www.mfa.tr/site_media/html/Eastern-Mediterranean-Turkey-s-Legal-and-Political-Views-5-February-2020.pdf (στην σελίδα 13)].

76. Αντλώ τα στοιχεία από την εξαιρετικά χρήσιμη ειδική έκδοση της *Καθημερινής* με τίτλο *Τουρκικές διεκδικήσεις σε Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειο*, 2020, συγγραφέας της οποίας είναι ο Α. Συρίγος και η οποία συνοδεύεται από 60 χάρτες του Δ. Δαγρέ (συγκεκριμένα στην σελίδα 9).

77. Στο ψήφισμα της Μεγάλης Τουρκικής Συνέλευσης του 1995 περί casus belli, αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι η Ελλάδα ανέτρεψε την «εύθραυστη ισορροπία» της ΣτΛ αυξάνοντας το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης της (ibidem, στην σελίδα 15).

με αντικείμενο την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου, ένα από τα βασικά θέματα της οποίας είναι η αιγιαλίτιδα ζώνη, η μεν Ελλάδα υποστηρίζει τα 3 μίλια, η δε Τουρκία τάσσεται υπέρ των 6, χωρίς να αναφέρεται καν στην ΣτΛ⁷⁸. Εξ άλλου, η Τουρκία αδυνατεί να προβάλλει και το επιχείρημα του αυτοχαρακτηρισμού της ως εξ αρχής και αδιαλείπτως επίμονου αντιρρησία («persistent objector») στο θέμα των 12 μιλίων⁷⁹. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η επέκταση στα 12 μίλια θα συμπεριελάμβανε αυτοδικαίως όλες τις ελληνικές νήσους, νησίδες και βραχονησίδες, η αιγιαλίτιδα ζώνη των οποίων θα εξομοιωνόταν αυτομάτως με έδαφος. Η κίνηση αυτή θα σήμαινε ουσιαστικά την **εδαφοποίηση** του Αιγαίου σε ποσοστό 71,5% για την Ελλάδα έναντι 8,7% για την Τουρκία, μειώνοντας τα διεθνή ύδατα στο 19,8% και τις διεκδικήσεις της δεύτερης επί της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου από το 11,1% υπό

το ισχύον σήμερα καθεστώς στο 5,1% στην περίπτωση επέκτασης, μεταβάλλοντας έτσι δραματικά τις προσδοκώμενες εκτάσεις τουρκικής υφαλοκρηπίδας από τα 20.928 τ.χλμ. στα 9.725 τ.χλμ. αντίστοιχα⁸⁰. Αυτό το «εν δυνάμει» δικαίωμα αποτελεί σήμερα το ισχυρότερο χαρτί της Ελλάδας, ιδιαίτερα στο Αιγαίο, ανεξάρτητα από το αν και πότε θα ασκηθεί.

Η Τουρκία δεν παύει τεχνηέντως να μας υπενθυμίζει την «εύθραυστη ισορροπία» της ΣτΛ, όπως την ερμηνεύει η ίδια. Απειλώντας την, αποσκοπεί στο να αποτρέψει την Ελλάδα από την άσκηση του δικαιώματός της. Η γείτων συχέει εσκεμμένα το εδαφικό καθεστώς -δηλαδή την **εδαφικότητα**⁸¹- το οποίο εγκαθιδρύθηκε με τις διεθνείς συνθήκες των ετών 1923, 1932 και 1947 και το οποίο παραμένει ως έχει, ειδικότερα υπό το φως της ΣτΛ⁸², με το αναγνωριζόμενο πλέον

78. League of Nations, *Acts of the Conference for the Codification of International Law*, volume III, Minutes of the Second Committee: «Territorial Waters» [από την επανεκτύπωση της αρχικής έκδοσης (επιμέλεια: Shabtai Rosenne), 1975, New York, εκδόσεις Oceana Publications]. Συγκεκριμένα, κατά την δέκατη τρίτη συνεδρία της 3^{ης} Απριλίου 1930, ο Τούρκος εκπρόσωπος Chinasi Bey υποστηρίζει: «The Turkish Delegation **desires a six-mile belt of territorial waters with an adjacent zone**» (στην σελίδα 125 της αρχικής έκδοσης, η οποία αντιστοιχεί στην σελίδα 1327 της επανεκτύπωσης).
79. Ήδη το 1956, με ρηματική διακοίνωσή της, σχολιάζοντας το έγγραφο A/CN.4/99 της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, η Τουρκία εκφράζει την άποψη ότι «**the twelve-mile limit has already obtained the general practice necessary for its acceptance as a rule of international law**» (*Yearbook of International Law Commission*, 1956, volume II, στην σελίδα 74, χωρίς καμία αναφορά στην ΣτΛ).
80. Προαναφερθείσα έκδοση της *Καθημερινής* (Α. Συρίγος), στην σελίδα 14.
81. Η γεωγραφική και νομική περιγραφή του Αιγαίου από τον D. Bowett και οι προτεινόμενες λύσεις του αποτελούν πολύτιμο «δώρο» για την Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστική η ανάλυση του άρθρου 2, υπό 2) της ΣτΛ το οποίο καθορίζει τα σύνορα Ελλάδας και Τουρκίας από τον Έβρο μέχρι το Αιγαίο: «with Turkey **retaining only the three islands** at the mouth of the Dardanelles, one sees **how comprehensively "Greek" was the Aegean conceived to be in the territorial settlement in the Treaty of Lausanne**. It was as if the Turkish boundary was to be the coast of the mainland (save for those three islands) and, **territorially**, the Aegean was to be Greek» (*The Legal Regime of Islands in International Law*, New York, εκδόσεις Oceana Publications, 1979, vi+377 σελίδες, στην σελίδα 251, αλλά κυρίως στις σελίδες 256 έως 260).
82. Ο Y. Acer παραδέχεται ότι, μολοντί η ΣτΛ «regulates *inter alia* the status of the Aegean Sea in many respects [...]», «It does not, however, regulate the territorial sea limits in the Aegean» (βλέπε την μονογραφία του *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, Aldershot, εκδόσεις Ashgate, 2003, xii+291 σελίδες, στην σελίδα 27).

Χάρτης 5α

Πηγή: USA, Library of Congress (<https://catalog.loc.gov/vwebv/search?searchCode=LCCN&searchAr g=93685074&searchType=1&permalink=y>)

ανεπιφύλακτα δικαίωμα σε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 μιλίων, απότοκο της εξέλιξης του δικαίου της θάλασσας. Η άσκησή του οδηγεί με αναπότρεπτα στην **εδαφοποίηση**, χωρίς όμως να παραβιάζεται εξ αυτού καμία συμβατική διάταξη⁸³.

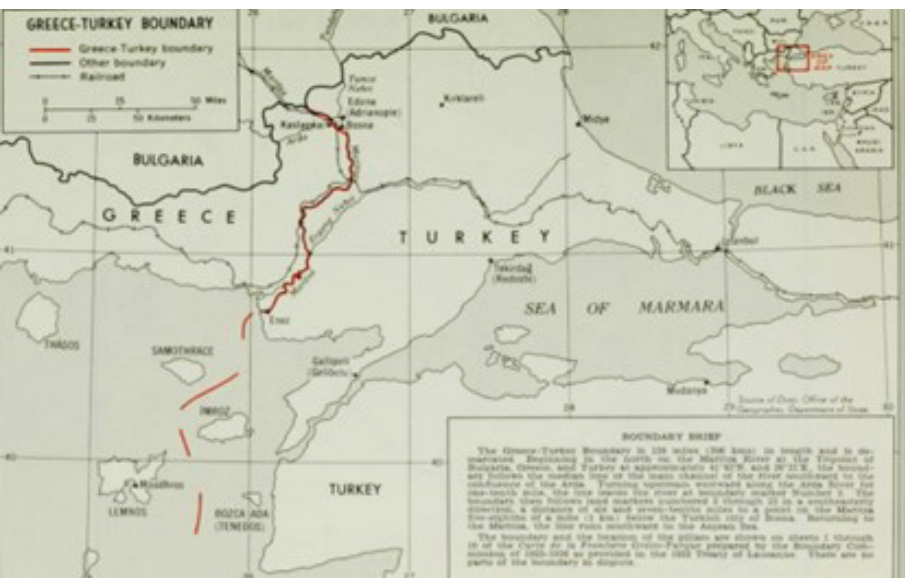
Ως προς την **ήδη οριοθετημένη αιγιαλίτιδα ζώνη στο Αιγαίο**, ισχύει η χαρακτηρισθείσα το 1926 -και δεσμευτική για

Ελλάδα και Τουρκία- από την προβλεπόμενη στο άρθρο 5 της ΣτΛ τριμερής «Επιτροπή οροθετήσεως» οριογραμμή. Μήκους τριών μιλίων, η οριογραμμή εκτείνεται από τις εκβολές του Έβρου προς την ανοικτή θάλασσα και με κατεύθυνση νότια/νοτιοανατολικά⁸⁴.

(βλέπε χάρτες 5α και 5β)

Γεγονός είναι ότι η χάραξη της θαλάσσιας οριογραμμής μήκους 3 μιλίων

83. Κατά τον Κ. Οικονομίδη, «la règle des trois milles du Traité de paix de Lausanne, lequel régit la **question des frontières** entre les deux Pays, est toujours en vigueur et est toujours contraignante selon le droit international» («Les îlots d'Imia dans la Mer Egée: un différend créé par la force», *Revue Générale de Droit International Public*, tome 102, 1997, τεύχος 2, σελίδες 323 έως 352, στην σελίδα 349). Η απόφαση του ad hoc Διαιτητικού Δικαστηρίου της 3^{ης} Οκτωβρίου 1998 επί της εδαφικής διαφοράς μεταξύ Ερυθραίας και Υεμένης, στο πλαίσιο της οποίας ερμηνεύονται κρίσιμες διατάξεις της ΣτΛ, καταρρίπτει τον τουρκικό μύθο ότι η τυχόν επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης από τα 3 στα 6 μίλια (ή ακόμα και στα 12 μίλια) συμπαρασύρει επαναφέροντας και το θέμα της κυριαρχίας επί των κείμενων εντός των νέων ορίων νησιωτικών εδαφών όταν το νομικό καθεστώς τους είναι **ήδη σαφώς προσδιορισμένο**, όπως στην Ανατολική Μεσόγειο (βλέπε, μεταξύ άλλων, ιδίως τις αδαμάντινες και μη επιδεχόμενες παρερμηνείας σκέψεις 472, 473 και 474 της διαιτητικής απόφασης).
84. Πρόκειται για το Πρωτόκολλο των Αθηνών της 26ης Νοεμβρίου 1926 το οποίο, σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών, αναγνωρίζεται και ως χαράσσει θαλάσσια οριογραμμή τριών μιλίων (<https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/maritime-boundaries.html>).

Χάρτης 5β

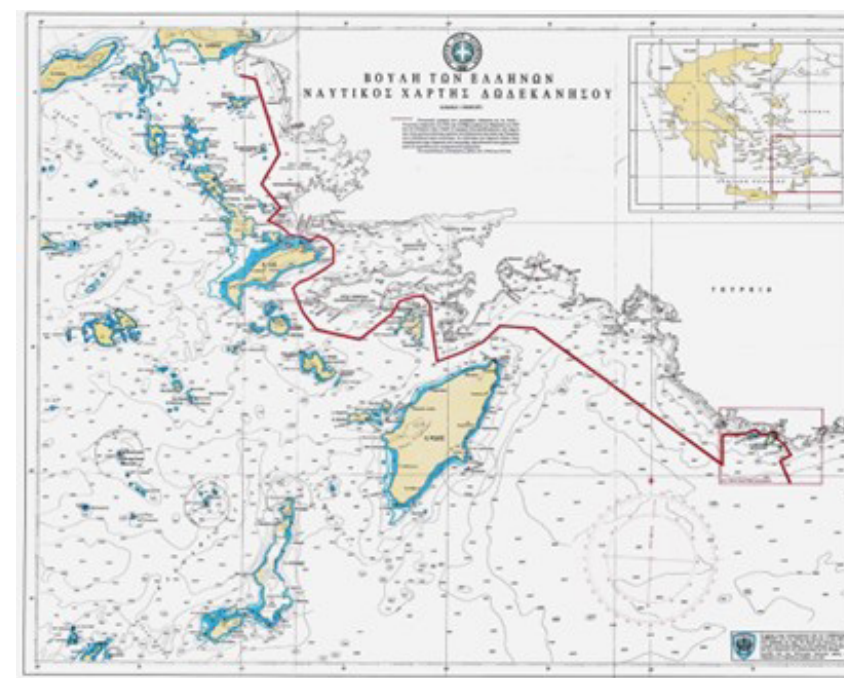
Πηγή: US Department of State, *The Geographer, International Boundary Study*, τεύχος 41, 24 Νοεμβρίου 1964, «Greece-Turkey Boundary»

εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου **διαχωρισμού των ελληνικών από τα τουρκικά εδάφη**. Τούτου δοθέντος, το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 6 της ΣΤΛ αναφέρεται «στα θαλάσσια όρια» σε απόσταση μικρότερη των τριών μιλίων από την ακτή. Επομένως, σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα της ΣΤΛ, τα συμπεράσματα της αρμόδιας Επιτροπής ισοδυναμούν με ισχύουσα και δεσμευτική για τις δύο χώρες **θαλάσσια**

οριοθέτηση μέχρις αυτού του ορίου⁸⁵. Εξ άλλου, οι διεθνείς πράξεις του 1932, και συγκεκριμένα η Σύμβαση της 4^{ης} Ιανουαρίου 1932 και το Πρακτικό (Procès Verbal) της 28^{ης} Δεκεμβρίου 1932 μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας, καθορίζουν **και** τα μεταξύ τους θαλάσσια σύνορα νοτίως της Σάμου μέχρι και το Καστελόριζο με γραμμή ισαπέχουσα από διάφορα σημεία των εκατέρωθεν ακτών⁸⁶. Ως προς τα απομένοντα θα-

85. Κατά τον F. A. Ahnisch, ο χάρτης του ελληνοτουρκικού συνόρου (carte de la frontière gréco-turque) τον οποίο εκπόνησε η ως άνω Επιτροπή απεικονίζει μεταξύ άλλων «an unconnected "international boundary line" which starts at the mouth of Maritza River and runs seawards in a south-south-easterly direction, thus ignoring the general direction of the Greek-Turkish adjacent coasts [...]. It is obvious that the Commission's line was established to **show the "Greek-Turkish frontier" as determined by the Lausanne Treaty rather than to determine a territorial sea boundary as such**» (*The International Law of Maritime Boundaries and the Practice of States in the Mediterranean Sea*, Oxford, εκδόσεις Clarendon Press, 1993, xxx+415 σελίδες, στις σελίδες 266 και 267). Αντιθέτως, σε άρθρο της με ημερομηνία 16 Οκτωβρίου 2020, η Μ. Γαβουνέλη υποστηρίζει ότι «the maritime region of the Evros estuary, to the extent of three miles into the sea, is **delimited** on the basis of the Athens Protocol of 26 November 1926 («Whose Sea? A Greek International Law Perspective on the Greek-Turkish Disputes», <https://www.institutmontagne.org/en/blog/whose-sea-greek-international-lawperspective-greek-turkish-disputes>) (η έμφραση είναι δική της).

86. Ενώ η ΣΤΛ **καθορίζει σύνορα και δεν οριοθετεί κατ'αρχήν την αιγιαλίτιδα ζώνη**, οι ανωτέρω δύο διεθνείς πράξεις του 1932, **ερμηνεύοντας την ΣΤΛ**, επιλύουν μεν ζητήματα

Χάρτης 6α

λάσσια σύνορα τα οποία δεν αποτέλεσαν αντικείμενο συμφωνίας από την Σάμο μέχρι τον Έβρο, αυτά διέπονται σήμερα από τις εθιμικές διατάξεις του άρθρου 15 της Σύμβασης.

(βλέπε χάρτες 6α και 6β)

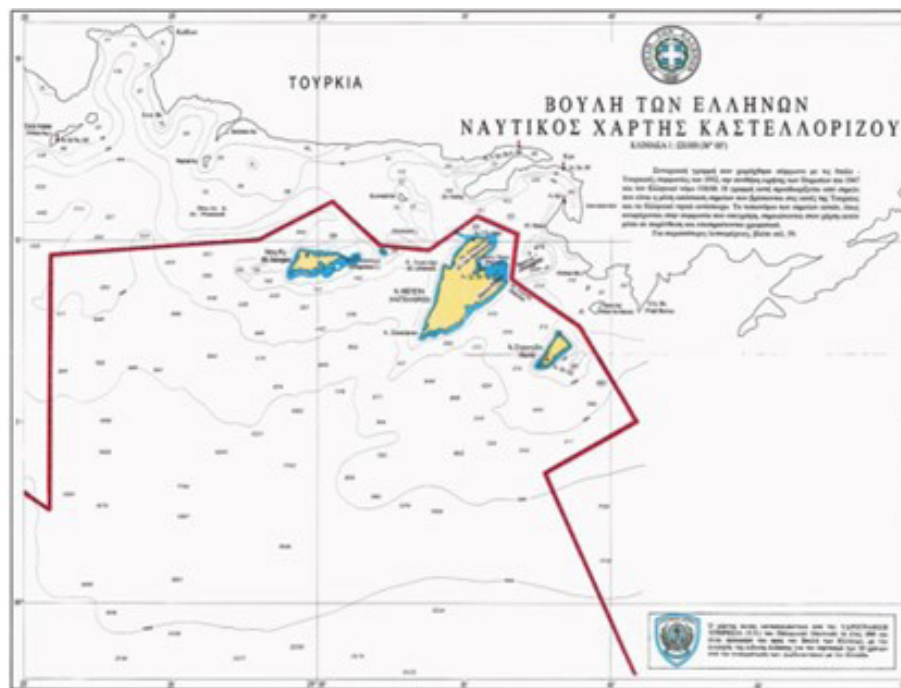
[Οι δύο χάρτες 6α και 6β επισυνάπτονται στην έκδοση της Βουλής των Ελλήνων Δωδεκάνησα, Συνθήκες-Νόμοι-Στατιστικές-Χάρτες (συλλογή-επιμέλεια: Τρ. Α. Γεροζήσης), Αθήνα, 1998, και απεικονίζουν όλα τα σημεία τα οποία ελήφθησαν υπ'όψη στο πλαίσιο των δύο διεθνών πράξεων του

1932 και του νόμου 518/1948 «περί προσαρτήσεως της Δωδεκανήσου εις την Ελλάδα» (Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τεύχος Α', αριθμός φύλλου 7 της 9^{ης} Ιανουαρίου 1948, σελίδες 16 και 17). Ο ανωτέρω νόμος έτυχε της δέουσας δημοσιότητας με την δημοσίευσή του στην αγγλική γλώσσα (*Revue Hellénique de Droit International*, 1949, στις σελίδες 368 έως 370), χωρίς να προκαλέσει οποιαδήποτε αντίδραση της γείτονος].

Σε σχέση με την **οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο**, από όσα προ-

εδafικής κυριαρχίας, παράλληλα όμως **οριοθετούν και τα περιβάλλοντα τα νησιωτικά εδάφη ύδατα**, όπου η απόσταση μεταξύ των εκατέρωθεν της διαχωριστικής γραμμής εδαφών **δεν υπερβαίνει τα 12 μίλια**. Επομένως, εντάσσοντας τις εν λόγω διεθνείς πράξεις του 1932 στο πλαίσιο της ορθής ερμηνείας της ΣΤΛ, το προβλεπόμενο συμβατικώς αθροιστικό όριο των 12 μιλίων (6+6) αποτελεί αυταπόδεικτο στοιχείο της ανεύθυνης στάσης της Τουρκίας σχετικά με την «δεσμευτικότητα» των τριών μιλίων βάσει της ΣΤΛ (βλέπε ανωτέρω, υποσημείωση 83).

Χάρτης 6β

εξέθεσα και όσα ακολουθούν, είναι προφανές ότι δεν ισχύει πλέον ούτε το γεωλογικό κριτήριο το οποίο επικαλείται εμμονικά η Τουρκία προκειμένου να θεμελιώσει την άποψή της ότι τα ελληνικά ανατολικά νησιωτικά εδάφη «πατούν» στην τουρκική υφαλοκρηπίδα⁸⁷, ούτε η λύση της **ενθουλάκωσης** η οποία έχει ως συνέπεια την αποκοπή τους με τον εγκλωβισμό τους σε ξένη ζώνη δικαιοδοσίας⁸⁸. Με την διορατικότητα η οποία τον διέκρινε ως πολιτικό, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επισήμαινε στην απαντητική του επιστολή της 21^{ης} Μαΐου 1976 προς

τον τότε πρωθυπουργό της Τουρκίας S. Demirel ότι, αν γίνονταν δεκτές οι τουρκικές «διεκδικήσεις» («claims»), «they would result in **enclaving Greek islands** into a zone of exclusive economic and strategic interests of Turkey. The **territorial and political unity** of the Greek State would thus be dislocated»⁸⁹. Είναι απίστευτο το πόσο ταυτίζονται οι επισημάνσεις του με τις παρατιθέμενες αμέσως κατωτέρω σκέψεις του ΔΔ, εάν εκλάβουμε την Ελλάδα ως Κολομβία και την Τουρκία ως Νικαράγουα.

87. Απόφαση του ΔΔ του 1978, σκέψεις 16 και 83.

88. Κατά τον D. Bowett, «the “enclave” solution [...] is inappropriate for a situation like the Aegean where the islands are numerous and in fact dominate the whole sea area» (προαναφερθείσα μονογραφία, στην σελίδα 279).

89. ICJ, *Pleadings, Oral Arguments, Documents*, Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece v. Turkey), Χάγη, 1980, στην σελίδα 616. Οι δύο επιστολές περιλαμβάνονται στο ίδιο έγγραφο, σελίδες 611 έως 618.

Σύμφωνα με την απόφαση του ΔΔ του 2012 στην υπόθεση Νικαράγουας κατά Κολομβίας,

«any adjustment or shifting of the provisional median line **must not have the effect of cutting off Colombia from the entitlement generated by its islands in the area to the east of those islands**. Otherwise, the effect would be to remedy one instance of cut-off by creating another. An equitable solution requires that each State enjoy **reasonable entitlements** in the areas into which its coasts project»⁹⁰.

Πάντοτε αναφορικά με το **δικαίωμα των νησιωτικών εδαφών**, το ΔΔ, απορρίπτοντας με την ίδια απόφαση την πρόταση της Νικαράγουας για ενθουλάκωση των νησιωτικών εδαφών της Κολομβίας, υπογραμμίζει με έμφαση,

«The reality is that the Nicaraguan mainland and fringing islands, and the Colombian islands, are located **on the same continental shelf**. That fact cannot, in and of itself, give one State's entitlement **priority** over those of the other in respect of the area where their claims overlap»⁹¹.

Το ΔΔ επιλέγει την επί ίσοις όροις με τις ηπειρωτικές ακτές της Νικαράγουας ακτινοειδή προβολή (ανατολικά και δυτικά) των νησιωτικών ακτών της Κολομβίας και υπολογίζει ως ληπτέα υπόψη ακτή όχι μόνο το ευθέως αντικείμενο στις ακτές της Νικαράγουας δυτικό μέτωπό τους αλλά και το **ανατολικό** ως αποτέλεσμα της διεκδίκη-

σης υφαλοκρηπίδας εκ μέρους της Νικαράγουας και πέραν των 200 μιλίων, δηλαδή προς ανατολάς. Η επιλογή της ακτινοειδούς προβολής των νησιωτικών εδαφών της Κολομβίας σκοπεύει στο να διασφαλιστεί ότι,

«neither State suffered from a “cut-off” effect and that this consideration required that [the Colombian islands] should not be cut off from their entitlement to an exclusive economic zone and continental shelf **to their east**»⁹²

και ότι,

«neither Party is cut off from the **entirety** of any of the areas into which its coasts project»⁹³.

Αποκλείοντας την αποκοπή και ενθουλάκωση των νησιωτικών εδαφών της Κολομβίας εντός της θαλάσσιας ζώνης δικαιοδοσίας της Νικαράγουας, το ΔΔ εξηγεί και τους **πρακτικούς λόγους** της επιλογής του,

«**Even if each island were to be given an enclave of 12 nautical miles, and not 3 nautical miles as suggested by Nicaragua, the effect would be to cut off Colombia from the substantial areas to the east of the principal islands, where those islands generate an entitlement to a continental shelf and exclusive economic zone [and] the Nicaraguan proposal would produce a disorderly pattern of several distinct Colombian enclaves within a maritime space which otherwise pertained to Nicaragua with unfor-**

90. Απόφαση του ΔΔ του 2012, σκέψη 216.

91. Ibidem, σκέψη 214.

92. Ibidem, σκέψη 244.

93. Ibidem, σκέψη 229.

tunate consequences for the orderly management of maritime resources, policing and the public order of the oceans in general, all of which would be better served by a simpler and more coherent division of the relevant area»⁹⁴.

Η εφαρμογή των ανωτέρω νομολογιακών λύσεων στο Αιγαίο θα σήμαινε ότι όλα τα ελληνικά νησιωτικά εδάφη **δικαιούνται όλων των θαλάσσιων ζωνών** και ότι η προβολή των ακτών τους χωρεί ακτινοειδώς, όσον αφορά δε ειδικότερα τα **ανατολικά** νησιωτικά μας εδάφη και **δυτικά** των τουρκικών ηπειρωτικών ακτών, προκειμένου να διατηρηθεί η γεωγραφική, πολιτική, οικονομική και ιστορική ενότητα των ηπειρωτικών με τα νησιωτικά εδάφη της Ελλάδας στο Αρχιπέλαγος⁹⁵.

Εξ άλλου, η επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 μίλια μειώνει δραματικά την διαφιλονικούμενη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας έκταση υφαλοκρηπίδας, αφήνοντας τελικά υπό τουρκική δικαιοδοσία μικρές εν-

διάμεσες θαλάσσιες εκτάσεις⁹⁶, λαμβανομένου υπόψη και του μήκους των ακτών κάθε χώρας στο Αιγαίο (με ελάχιστη αναλογία 3 προς 1 και χωρίς να υπολογίζεται η παρουσία των ελληνικών νησιωτικών εδαφών).

Εάν στα ανωτέρω προστεθεί και η **συμπαγής νησιωτικότητα**, τότε το Αιγαίο μετατρέπεται σε θάλασσα **πολυνησιακού χαρακτήρα με αρχιπελαγική δομή**. Με την από 21 Ιουλίου 1995 δήλωσή της βάσει του άρθρου 310 της Σύμβασης κατά την κατάθεση του εγγράφου της επικύρωσής της, η Ελλάδα υπενθυμίζει την «αρχιπελαγικότητα» του Αιγαίου ερμηνεύοντας τις διατάξεις της περί των στενών διεθνούς ναυσιπλοΐας⁹⁷. Χωρίς να διεκδικούμε το καθεστώς του αρχιπελαγικού κράτους, εφ'όσον δεν μας το αναγνωρίζει το άρθρο 46 της Σύμβασης, μπορούμε να επικαλεστούμε τον κατά το ίδιο άρθρο υπό β) ορισμό του «αρχιπελάγους»⁹⁸, το νομικό καθεστώς του οποίου διέπεται από το κοινό δίκαιο, ώστε το δικό μας Αρχιπέλαγος, μήτρα και λίκνο της ίδιας της ετυμολογικής

94. Ibidem, σκέψη 230.

95. Στο δικόγραφο της προσφυγής της ενώπιον του ΔΔ το 1976, η Ελληνική Κυβέρνηση ζήτησε να ληφθεί υπόψη «η εδαφική και πολιτική ενότητα της Ελλάδας» («the territorial and political unity of Greece»)(βλέπε και ανωτέρω, υποσημειώσεις 2 και 89).

96. Ο D. Bowett εκτιμά ότι «the special feature which characterises the Aegean, namely the dominance of the sea by the many islands, cannot be ignored» (προαναφερθείσα μονογραφία, στην σελίδα 267). Αποκλείοντας την λύση της ενθυλάκωσης (στις σελίδες 273 και 276), θεωρεί ότι τρεις στενοί διάδρομοι προσφέρονται μεταξύ Αγίου Ευστρατίου και Λέσβου, μεταξύ Λέσβου και Ψαρών και μεταξύ Χίου και Ικαρίας, χωρίς τον κίνδυνο η τουρκική υφαλοκρηπίδα να εκτείνεται δυτικά των ανατολικών ελληνικών νήσων και να τις εγκλωβίζει. Λόγω δε της παρουσίας της Σκύρου και της πλήρους επήρειάς της, το αποτέλεσμα θα ήταν κατά τον ίδιο να αναγνωριστεί στην Τουρκία περιορισμένη έκταση υφαλοκρηπίδας (στις σελίδες 275 και 276).

97. Η σχετική δήλωση της Ελλάδας είναι αναρτημένη στην ιστοσελίδα του ΟΗΕ (<https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XXI/XXI-6.en.pdf>), και συγκεκριμένα στο λήμμα Greece (στην σελίδα 19)].

98. Κατά τον Γρ. Τσάλτα, «η έννοια του αρχιπελάγους προήλθε ιστορικά από τον χαρακτηρισμό par excellence (λίαν τιμητικώς) του ευρύτερου Αιγαιακού γεωγραφικού θαλάσσιου χώρου» [«Αιγαίο: το πρώτο par excellence Αρχιπέλαγος» στον συλλογικό τόμο *Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο* (επιμέλεια: Στ. Περάκης), Αθήνα, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2021 σελίδες 37 έως 43 (στην σελίδα 39)].

προέλευσης της έννοιας, να συμπεριληφθεί είτε ως ειδική περίπτωση (για την αιγιαλίτιδα ζώνη), είτε ως ληπτέα υπόψη περίπτωση (για την ΑΟΖ και την υφαλοκρηπίδα) για την επίτευξη ενός δίκαιου αποτελέσματος στο πλαίσιο της θαλάσσιας οριοθέτησης. Αντιστρέφοντάς τα, ανατρέπουμε έτσι τα τουρκικά επιχειρήματα περί ειδικών συνθηκών στο Αιγαίο.

Το νομολογιακό «έναυσμα» για την αναγνώριση της **συμπαγούς νησιωτικότητας του Αιγαίου** δίδεται σε ανύποπτο χρόνο ήδη με την απόφαση του Διαιτητικού Δικαστηρίου του 1977. Όπως προκύπτει από τα έγγραφα, πατρότητας του πρεσβευτή Ç. Erçiyes, τα οποία βρίθουν γεωγραφικών και νομικών ανακρίβειών, η Τουρκία επικαλείται την διαιτητική απόφαση του 1977 για να προβάλλει, μεταξύ άλλων, ως μόνη δίκαιη, την άποψη της ενθυλάκωσης των ελληνικών νησιωτικών εδαφών σε τουρκική υφαλοκρηπίδα. Υποστηρίζει μεν ορθώς ότι οι βρετανικές Αγγλονορμανδικές Νήσοι εγκλωβίζονται με την ανωτέρω απόφαση εντός γαλλικής υφαλοκρηπίδας⁹⁹. Αποκρύπτει όμως το γεγονός ότι η περίπτωση των Αγγλονορμανδικών Νήσων περιγράφεται στην διαιτητική απόφαση ως «**όλως διαφορετική**» («tout à fait différent») από εκείνη αλυσίδας νήσων κείμενων η μία κατό-

πιν της άλλης -με έμμεση πλην σαφή αναφορά στην εκκρεμούσα ακόμη ενώπιον του ΔΔ υπόθεση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου-, όπου δεν μπορεί να εφαρμοστεί οποιαδήποτε λύση ενθυλάκωσης¹⁰⁰. Παρ'όλον ότι η διαιτητική απόφαση του 1977 θεωρείται πλέον πεπερασμένη ως προς την ενθυλάκωση, μετά και την νομολογιακή υιοθέτηση των τριών σταδίων οριοθέτησης¹⁰¹, είναι βέβαιο ότι εξακολουθεί να ισχύει στο ακέραιο ως προς την εξαίρεση η οποία αφορά ακριβώς την μεταχείριση ανόμοιων γεωγραφικών προς την επίδικη περιπτώσεων όπως αυτή του Αιγαίου. Αφουγκραζόμενος την δυναμική διάσταση της διάκρισης των περιπτώσεων, ο Γ. Γεωργακόπουλος επισημαίνει ότι η αρχιπελαγική δομή, ειδικά στο Κεντρικό και στο Νοτιοανατολικό Αιγαίο, πρέπει να θεωρηθεί ως καλή ευκαιρία δικαιολογούσα την επίκληση των «ειδικών περιστάσεων», παραπέμποντας ρητώς στην σκέψη 199 της διαιτητικής απόφασης του 1977¹⁰². Ο Χρ. Ροζάκης αναφέρεται εκτενέστερα στο θέμα περιγράφοντας με παραστατικό τρόπο την γεωγραφία του Αιγαίου, **«τα ελληνικά νησιά συγκροτούν ένα συμπαγές σύνολο, ένα αρχιπέλαγος, το οποίο συνεχεται με το ελληνικό ηπειρωτικό έδαφος με αδιάσπαστο τρόπο. Τα ακραία ανατολικά νησιά [...] συγκοινωνούν άμεσα με το ηπει-**

99. Βλέπε το προαναφερθέν στην υποσημείωση 75 τουρκικό έγγραφο (στην σελίδα 15).

100. Η σκέψη 199 της διαιτητικής απόφασης του 1977 έχει ως εξής: «Ce cas [των Αγγλονορμανδικών Νήσων][...] est tout à fait différent du cas où de nombreuses îles s'étendent, l'une à la suite de l'autre, à de grandes distances du continent».

101. Όπως έκρινε το ΔΔ με την απόφαση του 2012 επ'αφορμή των αντικρουόμενων θέσεων των διαδίκων ως προς την σημασία της διαιτητικής απόφασης του 1977, «[the] award was rendered in 1977 and thus some time before the Court established the methodology which it now employs in cases of maritime delimitation» (σκέψη 198).

102. *Η Αιγιαλίτιδα Ζώνη της Ελλάδος. Νομικό καθεστώς, εξέλιξη και προοπτικές με το νέο δίκαιο της θάλασσας*, εγκεκριμένη διδακτορική διατριβή Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1982 (χωρίς μνεία του εκδότη), στην σελίδα 91. Ο ίδιος αναφέρει σαφώς ότι η ιδέα οφείλεται στον αιμύνηστο Θ. Χαλκιάκου (στην σελίδα 115 και στην υποσημείωση 64).

ρωτικό έδαφος της Ελλάδας, χωρίς γεωγραφική ρήξη, διαμορφώνοντας μια συνεχή αλυσίδα [...]. Θα λέγαμε ότι οι διαιτητές στην υπόθεση της υφαλοκρηπίδας Μεγάλης Βρετανίας-Γαλλίας αυτήν την εικόνα είχαν στο νου [...]. [Σ]υνεπώς [...], αν υπάρχουν ειδικές περιστάσεις στο Αιγαίο, αυτές προκαλούνται από τον αρχιπελαγικό χαρακτήρα του»¹⁰³.

«Καταδικασμένη» από την γεωγραφία και την εξέλιξη του δικαίου της θάλασσας, η Τουρκία ανήκει προφανώς στην κατηγορία των γεωγραφικά μειονεκτούντων παράκτιων κρατών, σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 70 §2 της Σύμβασης. Εκτός από την περίπτωση του Καμερούν (βλέπε χάρτη 4γ), η Σλοβενία, με σχετική δήλωσή της βάσει του άρθρου 310 της Σύμβασης, αυτοχαρακτηρίζεται ως μειονεκτούν γεωγραφικά παράκτιο κράτος, εκφράζοντας μάλιστα την άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 70 της Σύμβασης αποτελεί μέρος του γενικού εθιμικού διεθνούς δικαίου¹⁰⁴. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η οποία έχει μόνον αιγιαλίτιδα ζώνη και μάλιστα εγκλωβισμένη στα εσωτερικά ύδατα της Κροατίας¹⁰⁵. Προσαρμοζόμενη λοιπόν στην αμείλικτη γεωγραφική πραγματικότητα, η Τουρκία οφείλει να αρκεστεί ως γείτων σε συγκεκριμένες τεχνικές ή πρακτικές φύσης διευκολύνσεις ή διευθετήσεις με την Ελλάδα αντί να επιδίδεται στην

επίδειξη ισχύος διεκδικώντας μάλιστα ως δικαίωμα τα ανιστόρητα όρια της «Γαλάζιας Πατρίδας».

Συνοψίζοντας, στην περίπτωση του Αιγαίου επιβάλλεται, αφ'ενός, η επίκληση (μέχρις ότου υιοθετηθεί σε όλη την επικράτεια) του «εν δυνάμει» δικαίωματος της Ελλάδας σε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 μιλίων, χωρίς αστερίσκους. Το διεκδικούμε στο ακέραιο ως κατοχυρωμένο από το διεθνές δίκαιο ή το περιορίζουμε εκουσίως αποκλειστικά και μόνον με γνώμονα το εθνικό συμφέρον και έναντι ανταλλάγματος. Αφ'ετέρου, επιβάλλεται η ανάδειξη του αρχιπελαγικού χαρακτήρα του ως ειδικής («special») αλλά και ως ληπτέας υπ'όψη («relevant») περίπτωσης στο πλαίσιο της οριοθέτησης για την επίτευξη ενός δικαίου υπέρ της Ελλάδας αποτελέσματος και με δεδομένο τον χαρακτηρισμό της Τουρκίας ως γεωγραφικώς μειονεκτούσας χώρας.

II. 2. β. Η οριοθέτηση στην Ανατολική Μεσόγειο

Στην Ανατολική Μεσόγειο, η Ελλάδα είναι παρούσα αποκλειστικά με τα νησιωτικά εδάφη της, αποτελώντας, μαζί με την Μεγαλόνησο, τον άξονα περί τον οποίον στρέφεται το σύνολο των συμφωνηθεισών ή δυνητικών οριοθετήσεων στην περιοχή (βλέπε χάρτη 1). Το νησιωτικό τόξο το οποίο εκτείνεται από το ανατολικό άκρο της Κρήτης και

ενώνει τις νήσους Κάσο και Κάρπαθο με την Ρόδο, με νότια/νοτιοανατολική γενική κατεύθυνση και προβολή των ακτών του (στο εξής νησιωτικό τόξο), αφ'ενός, και το νησιωτικό σύμπλεγμα του Καστελορίζου, το οποίο αποτελείται από 14 νησιωτικά εδάφη, με νότια/νοτιοδυτική γενική κατεύθυνση και προβολή των ακτών του (στο εξής νησιωτικό σύμπλεγμα), αφ'ετέρου, **παρεμβάλλονται στην σχέση ευθείας μετωπικότητας της Τουρκίας με την Αίγυπτο**, αποκλείοντας παντελώς την μετωπικότητα με την Λιβύη. Η παρεμβολή τους καθιστά την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών της γείτονος από δύσκολη με την Αίγυπτο έως αδύνατη με την Λιβύη (βλέπε χάρτες 7α, 7β, 7γ, 7δ, 7ε και 7στ). Μπορεί βεβαίως να υποστηριχτεί ότι, εάν η λύση της ενθυλάκωσης των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην Ανατολική Μεσόγειο δεν είναι ούτε νόμιμη ούτε επιεικής για την Ελλάδα, η λύση της ακτινοειδούς προβολής τους δεν είναι επιεικής για την Τουρκία. Η πρόκριση της λύσης της **μετωπικής προβολής** των αντικείμενων ακτών, σε συνδυασμό με την «**περιορισμένη**» **ακτινοειδή προβολή** των παρακείμενων ακτών των νησιωτικών μας εδαφών έναντι των τουρκικών και με τον συνακόλουθο μειωμένο βαθμό επήρειάς τους στα ανατολικά και δυτικά, θα συνεπαγόταν ενδεχομένως ένα δίκαιο αποτέλεσμα, κατά το πρότυπο της απόφασης του ΔΔ του 1985. Ειδικότερα, στα ανατολικά του νησιωτικού τόξου, ιδίως της Ρόδου, και στα ανατολικά και δυτικά του νησιωτικού συμπλέγματος, το εύρος της τουρκικής διείσδυσης εξαρτάται ευθέως ανάλογα από τον βαθμό επήρειας των δύο αυτών νησιωτικών σχηματισμών στο πλαίσιο της οριοθέτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, χωρίς να λησμονούμε βέβαια την παρουσία της Κύπρου. Ως εκ τούτου,

στην επίδικη περιοχή, να μεν οι ελληνικές νησιωτικές ακτές τελούν με τις τουρκικές ηπειρωτικές ακτές κατά το μάλλον και ήττον σε σχέση άμεσης πλευρικής γειτνίασης ανατολικά και δυτικά, παράλληλα όμως δεν πρέπει να αγνοείται ότι, πρώτον, μεταξύ του νησιωτικού συμπλέγματος και της τουρκικής ακτής, ισχύει η συμβατική οριοθέτηση του 1932 και ότι, δεύτερον, οι ακτές της Κρήτης και της Κύπρου επικαλύπτονται ως αντικείμενες.

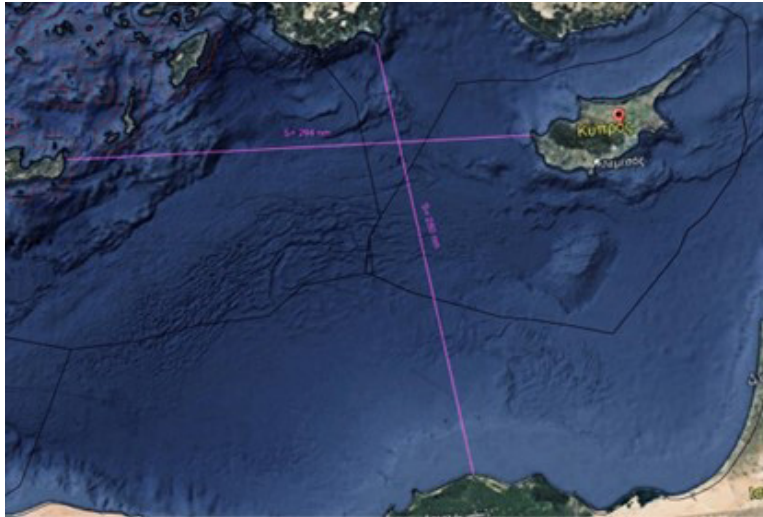
Λόγω της συγκεκριμένης **γεωγραφικής διάταξης** και του **προσανατολισμού τους**, οι προβολές στην θάλασσα του νησιωτικού τόξου και του νησιωτικού συμπλέγματος **συγκλίνουν χιαστί και συχέονται**, δημιουργώντας «**φραγή**» στο ενδεχόμενο «**διείσδυσης**» της Τουρκίας νοτίως των ακτών της καθ'όσον τα ελληνικά νησιωτικά εδάφη συγκροτούν ενιαία και συμπαγή ζώνη κυριαρχικών δικαιωμάτων. Εξ άλλου, η προβολή στην θάλασσα των δυτικών ακτών της Κύπρου επικαλύπτεται με την αντίστοιχη προβολή των ανατολικών ακτών της Κρήτης επιτείνοντας το φαινόμενο της «φραγής», όπως προανέφερα. Εν τέλει, πρόκειται για ένα πλέγμα επικαλύψεων των προβολών των ακτών τεσσάρων παράκτιων κρατών (Ελλάδας, Τουρκίας, Κύπρου και Αιγύπτου), αφ'ενός, και σύγχυσης των προβολών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών, αφ'ετέρου, όπως προκύπτει σαφέστατα από τους συνημμένους χάρτες. Η δυσκολία έγκειται λοιπόν στην ανεύρεση της χρυσής τομής με στόχο την επίτευξη ενός δικαίου αποτελέσματος και για τους τέσσερις «παίκτες» όσον αφορά την οριοθέτηση των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών τους. (βλέπε χάρτες 7α, 7β, 7γ, 7δ, 7ε και 7στ)

103. «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου και η Ελληνοτουρκική Κρίση» στον συλλογικό τόμο *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα, εκδόσεις Γνώση, 1988, σελίδες 269 έως 491, στις σελίδες 324 και 325.

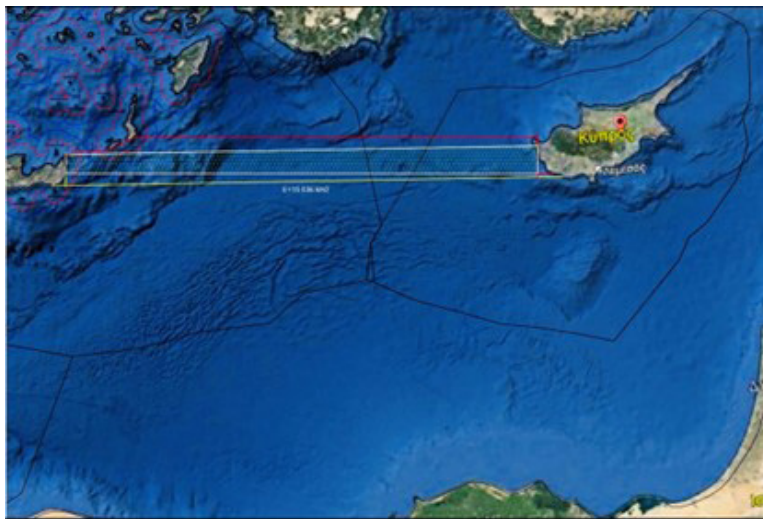
104. Όπως προκύπτει από το προαναφερθέν έγγραφο του ΟΗΕ (<https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDSG/Volume%20II/Chapter%20XXI/XXI-6-en.pdf>), και συγκεκριμένα στο λήμμα Slovenia (στην σελίδα 30).

105. Βλέπε την μεταξύ τους συμφωνία θαλάσσιας οριοθέτησης του 1999 (με σχόλιο και χάρτη στην ιστοσελίδα <https://sovereignlimits.com/boundaries/bosnia-herzegovina-croatia-maritime>).

Χάρτης 7α

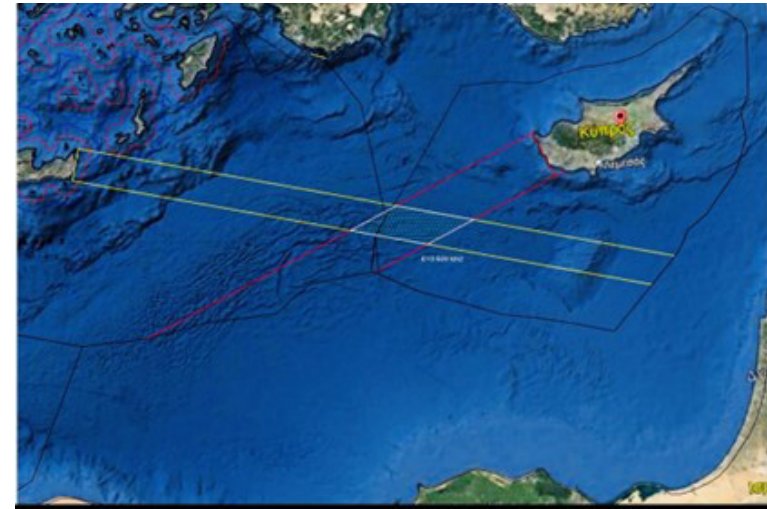
Χάρτης 7β

[Ο χάρτης 7α απεικονίζει την απόσταση μεταξύ των τουρκικών και των αιγυπτιακών ακτών (280 μίλια) και την απόσταση μεταξύ της ανατολικής ακτής της Κρήτης και της δυτικής ακτής της Κύπρου (294 μίλια)]

[Ο χάρτης 7β απεικονίζει τις εφαιπτόμενες προβολές των αντικριστών ακτών της Κύπρου και της Κρήτης (συνολικού εμβαδού 15.036 τ.χλμ.)] [Ο χάρτης 7γ απεικονίζει τις επικαλυπτόμενες προβολές των ακτών της Κύπρου και

Χάρτης 7γ

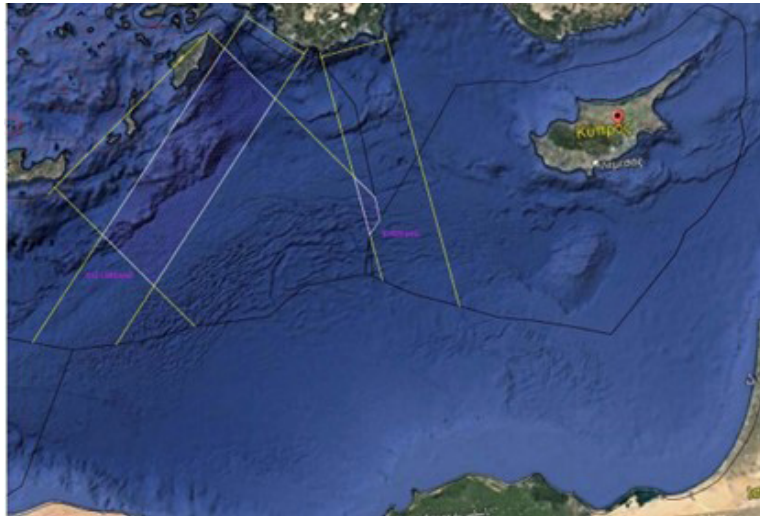
Χάρτης 7δ

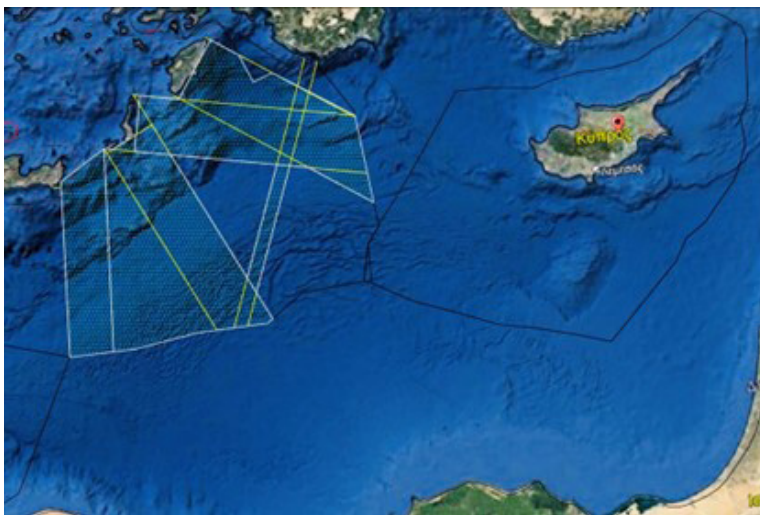
της Κρήτης υπό διαφορετική γωνία κατεύθυνσης των ακτών τους (επικαλυπτόμενη περιοχή 3.609 τ.χλμ.)] [Ο χάρτης 7δ απεικονίζει την επικάλυψη των προβολών της τουρκικής ακτογραμμής με την ακτογραμμή του νησιωτικού τόξου]

[Ο χάρτης 7ε απεικονίζει την επικάλυψη της προβολής της τουρκικής ακτογραμμής, αφ'ενός, στην οποία παρεμβάλλεται -διακόπτοντάς την- η παρουσία του νησιωτικού συμπλέγματος, και της προβολής του νησιωτικού τόξου, αφ'ετέρου]

Χάρτης 7ε

Χάρτης 7στ

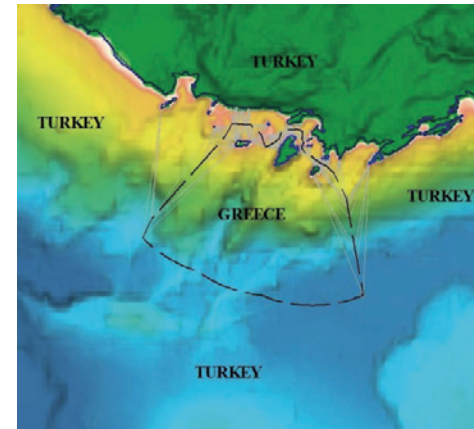

βολή του νησιωτικού τόξου, η οποία συγχέεται με την μετριοπαθέστερη δυνατή προβολή του νησιωτικού συμπλέγματος][Πηγή: όλους τους χάρτες των εναλλακτικών λύσεων με τις επικαλυπτόμενες αλλά και τις συγχεόμενες προβολές των ελληνικών νη-

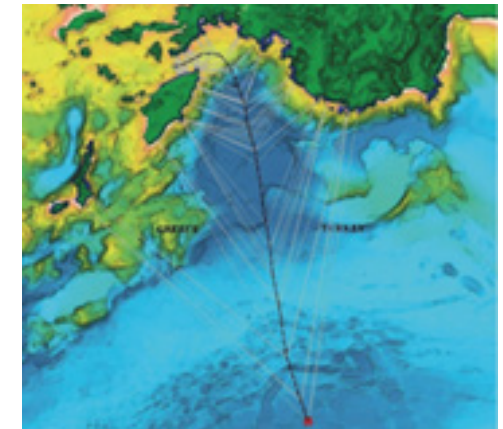
σιωτικών ακτών εκπόνησε ο Λεόντιος Πορτοκαλάκης ειδικά για την παρούσα μελέτη. Τον ευχαριστώ από καρδιάς για την πολύτιμη συμβολή του]

Δεδομένου ότι το ΔΔ απορρίπτει κατηγορηματικά την ενθυλάκωση του

Χάρτης 8α

Χάρτης 8β

[Πηγή των δύο χαρτών: R. Baroudi, *Unlocking Peace and Prosperity: How to resolve maritime border disputes in the Eastern Mediterranean Sea?*, Issam Fares Institute for Public Policy and International Affairs, American University, Beirut, 2020, στις σελίδες 30 και 31]

παρεμβαλλόμενου –μεταξύ άλλων δύο- κράτους¹⁰⁶, λύσεις όπως η προτεινόμενη ακόμη και από έναν μετριοπαθή και καλοπροαίρετο αναλυτή δεν οδηγούν σε δίκαιο αποτέλεσμα για την Ελλάδα.

(βλέπε χάρτες 8α και 8β)

[Ο χάρτης 8α απεικονίζει την εσφαλμένη ενθυλάκωση του νησιωτικού συμπλέγματος][Ο χάρτης 8β απεικονίζει την χάραξη μίας μέσης γραμμής/ γραμμής της ίσης απόστασης μεταξύ της τουρκικής ακτογραμμής και του νησιωτικού τόξου, αγνοώντας παντελώς το νησιωτικό σύμπλεγμα για τους σκοπούς της οριοθέτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, καθώς και την

επικάλυψη των προβολών Κρήτης και Κύπρου]

Συνοψίζοντας, στην περίπτωση της Ανατολικής Μεσογείου επιβάλλεται η ανάδειξη και αξιοποίηση του στοιχείου της **παρεμβολής ενός τρίτου κράτους** (των νησιωτικών εδαφών της Ελλάδας) μεταξύ των εδαφών δύο κρατών (Αιγύπτου και Τουρκίας), με όσες, ευνοϊκές για την Ελλάδα, συνέπειες εμπεριέχει το στοιχείο αυτό. Τα ελληνικά νησιωτικά εδάφη στην Ανατολική Μεσόγειο εμποδίζουν, λόγω της παρεμβολής τους, την επικάλυψη των προβολών των ακτών των τρίτων κρατών τα οποία τα περι-

106. Ακόμη και η επικαλούμενη το έννομο συμφέρον της και αιτηθείσα να παρέμβει στην υπόθεση Λιβύης και Μάλτας Ιταλία δεν ζήτησε καν την ενθυλάκωση της Μάλτας στην ιταλική υφαλοκρηπίδα. Το δε ΔΔ, λαμβάνοντας υπόψη, χωρίς να αποδεχτεί το βάσιμο του αιτήματος, τις διεκδικήσεις της Ιταλίας, όχι μόνο δεν κατέστησε την Μάλτα «θύλακα» αλλά της αναγνώρισε από τα ανατολικά προς τα δυτικά της οριογραμμή μήκους 67 μιλίων, κατά πολύ δηλαδή περισσότερο του μήκους 24 μιλίων θαλάσσιου μετώπου της, όπως προαναφέρθηκε υπό Ι.3.β).

βάλλουν, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την Μεγαλόνησο, η οποία, παρεμβαλλόμενη, εμποδίζει την οριοθέτηση μεταξύ της Τουρκίας, αφενός, και του Ισραήλ, της Παλαιστίνης και της Συρίας, αφετέρου, όπως αποδεικνύουν άλλωστε οι άκαρπες τουρκικές βολιδοσκοπήσεις προς το Ισραήλ και την Παλαιστίνη. Η περίπτωση της επικάλυψης των λειτουργικών θαλάσσιων ζωνών της Τουρκίας με εκείνες της Λιβύης εκφεύγει της γεωγραφικής και νομικής λογικής και εμπίπτει στην σφαίρα της επιστημονικής φαντασίας!

II. 3. Ολίγα τινά περί το τουρκολιβικό μνημόνιο του 2019 και την συμφωνία Αιγύπτου και Ελλάδας του 2020, ως επίλογος

Σημειώτεον ότι, σε σχέση με την διεθνή πρακτική, όπως αυτή αποτυπώνεται στον χάρτη 1, η υπογραφέισα το 2011 συμφωνία της Τουρκίας με την ΤΔΒΚ δεν ισχύει ως ανυπόστατη (βλέπε ανωτέρω, υποσημείωση 7). Το τουρκολιβικό μνημόνιο του 2019 και η ελληνοαιγυπτιακή συμφωνία του 2020 θα επικαλύπτονταν, ως εκ του

αντικειμένου και του πεδίου εφαρμογής τους, μόνον εάν το πρώτο πληρούσε τις προϋποθέσεις της **έγκυρης** διεθνούς συμφωνίας οριοθέτησης, όπερ αδύνατον, όπως εξηγώ ευθύς αμέσως. Αντιθέτως, δεν διαθέτουμε κανένα δείγμα δικαστικής οριοθέτησης στην περιοχή.

II. 3. α. Το τουρκολιβικό Μνημόνιο του 2019

Με το υπογραφέν στις 27 Νοεμβρίου 2019 μνημόνιο κατανόησης για την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών δικαιοδοσίας της Λιβύης και της Τουρκίας χαράσσεται οριογραμμή μήκους μόλις 18,6 μιλίων. Η τουρκολιβική οριογραμμή διατρέχει κυριολεκτικώς το προβαλλόμενο στην θάλασσα ελληνικό νησιωτικό τόξο. Το μνημόνιο αποσιωπά σκοπίμως την κρίσιμη παράμετρο της σχέσης των ακτών των δύο συμβαλλομένων. Εν τούτοις, σε έγγραφο της Λιβύης προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ¹⁰⁷ γίνεται λόγος για συμφωνία μεταξύ δύο κρατών με **αντικείμενες ακτές**, και μάλιστα με ρητή αναφορά στην Σύμβαση¹⁰⁸. Τελικά, δεν έχουμε να κάνουμε με γνήσια συμφωνία οριοθέτησης αλλά με καιροσκοπικού

107. Στο έγγραφο A/74/634 της 26^{ης} Δεκεμβρίου 2019 της Μόνιμης Αντιπροσωπείας της Λιβύης στον ΟΗΕ ([https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/439/10/PDF/N1943910.pdf](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N19/439/10/PDF/N1943910.pdf?OpenElement)) Λιβύη και Τουρκία περιγράφονται ως «States with opposite coasts sharing a common maritime boundary». Εάν ανατρέξουμε όμως στα δικόγραφα, στις αγορεύσεις των εκπροσώπων της Λιβύης αλλά και στην ίδια την απόφαση του ΔΔ του 1985 στην υπόθεση Λιβύη/Μάλτα, διαπιστώνουμε το ακριβώς αντίθετο σύμφωνα με όσα υποστήριξε ενώπιον του ΔΔ η Λιβύη διά του νομικού παραστάτη της, με την υποστήριξη χαρτών. Ιδού ένα απόσπασμα της αγόρευσης του D. Bowett: «Given the geography, **Libya can only look north**. [...] unlike the other large European States like Italy, Greece or Spain [...] which have extensions to east and west, as well as to the south, **Libya generally faces only in one direction**», η δε ακτή της «is, by any common-sense standard, **opposite [to] Crete, Greece, Italy and Malta**», ενώ «oppositeness must imply some degree of **direct face: that the two coasts are en face**» [ICJ, *Pleadings, Oral Arguments, Documents*, Case concerning the Continental Shelf (Libya/Malta), Volume IV, δημόσια συνεδρίαση της 26^{ης} Νοεμβρίου 1984, στις σελίδες 156 και 157, και Volume V (maps, charts and illustrations), map 41, figure 9]. Ουδεμία νύξη γίνεται για την Τουρκία ως παράκτιο κράτος σε σχέση μετωπικότητας με την Λιβύη!

108. Στην σελίδα 2 του ανωτέρω εγγράφου.

χαρακτήρα και προσχηματική, αν όχι εικονική, συμφωνία αποβλέπουσα σε αλλότριους σκοπούς.

Το τουρκολιβικό μνημόνιο **είναι ανυπόστατο** («inexistent»)¹⁰⁹ ή, στην χειρότερη περίπτωση, **πάσχει απόλυτη ακυρότητα** («null and void in toto and ab initio») λόγω **σοβαρών τυπικών και ουσιαστικών ελαττωμάτων**, τουλάχιστον ως προς το αντικείμενό της, δηλαδή την οριοθέτηση (το ζήτημα

θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελέσει αντικείμενο άλλης μελέτης)¹¹⁰.

Τέλος, εκτός από τις έντονες αντιδράσεις των άμεσα ενδιαφερομένων κρατών (Αιγύπτου, Ελλάδας και Κύπρου), αλλά και τρίτων (όπως ΕΕ, ΗΠΑ και Γαλλίας), δεν μπορεί να αγνοηθεί ούτε το γεγονός ότι το τουρκολιβικό μνημόνιο αποτέλεσε αντικείμενο αυστηρής κριτικής εκ μέρους της διεθνολογικής κοινότητας¹¹¹. Εύστοχη, αν

109. Το διεθνές δίκαιο δεν είναι προϊόν παρθενογένεσης. Οι διεθνείς συμφωνίες οριοθέτησης συνδέονται άρρηκτα -ιστορικά, υπαρκτικά και νομικά- ιδίως με το ιδιωτικό δίκαιο των συμβάσεων. Ναι μεν, ως **παράκτια** κράτη, Λιβύη και Τουρκία έχουν **δικαίωμα** σε όλες τις προβλεπόμενες από το εθιμικό δίκαιο θαλάσσιες ζώνες. Οι ακτές τους όμως δεν τελούν σε καμία περίπτωση σε σχέση **ευθείας μετωπικότητας**. Μία ματιά στον χάρτη είναι αρκετή. Ακόμη και αν θεωρούνταν ως **αντικείμενες μακρογεωγραφικώς**, οι αντίστοιχες **προβολές** τους στην θάλασσα δεν θα **επικαλύπτονταν** λόγω της **παρεμβολής** τρίτου κράτους **κατέχοντος ισχυρότερο τίτλο**. Το μνημόνιο **στερείται αντικειμένου** καθ'ότι η οριοθέτηση παρίσταται αδύνατη, όπως και η **υλοποίηση** των εκ της «οριοθέτησης των περιοχών θαλάσσιας δικαιοδοσίας» συγκεκριμένων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων. Είναι αδιανόητο να συνάπτονται, στο όνομα και υπό το πρόσχημα της οριοθέτησης, συμφωνίες παραβιάζουσες κατάφωρα το **δικαίωμα** τρίτου ή τρίτων, εφ'όσον το δικαίωμα προτάσσεται της οριοθέτησης, όπως δέχεται η ίδια η Τουρκία (βλέπε ανωτέρω, υποσημείωση 75).

110. Σε όσους απορούν με τον χαρακτηρισμό του τουρκολιβικού μνημονίου ως ανυπόστατου θεωρώντας το ως έννοια άγνωστη στο διεθνές δίκαιο, θα συνιστούσα προς ανάγνωση και τέρψη την διστάμενη γνώμη του δικαστή Weeramantry υπό την απόφαση του ΔΔ της 12^{ης} Νοεμβρίου 1991 στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ Γουϊνέας-Μπισόου και Σενεγάλης, όπου αναλύεται η έννοια των ανυπόστατων πράξεων κατά το διεθνές δίκαιο (ιδίως στις σελίδες 153 επ.). Σημειώτεον ότι, ήδη το 1933, στην διστάμενη γνώμη του υπό την απόφαση του ΔΔΔ της 5^{ης} Απριλίου 1933 [υπόθεση του νομικού καθεστώτος της Ανατολικής Γροιλανδίας (Δανία κατά Νορβηγίας)], ο δικαστής Anzilotti χαρακτηρίζει ως ανυπόστατη («inexistante») μία νομική πράξη «**s'il manque de quelques-uns des éléments qui lui sont essentiels**». Στο ίδιο μήκος κύματος και ο ορισμός της ανυπόστατης πράξης κατά τον P. Guggenheim [*Traité de Droit international public*, tome I, Genève, εκδόσεις Librairie de l'Université, 1967, xv+352 σελίδες, στις σελίδες 182 έως 184].

111. Σχολιάζοντας [*Chroniques des faits internationaux*] της γαλλικής *Revue Générale de Droit International Public* (tome 124, 2020, τεύχος 1, σελίδες 127 έως 132)], το τουρκολιβικό μνημόνιο («Libye-Turquie, conclusion d'un accord de délimitation maritime entre le Gouvernement d'entente nationale libyen et la Turquie»), η Mira Hamad θέτει το ζήτημα της δικαιοπρακτικής ικανότητας της Λιβυκής Κυβέρνησης Εθνικής Συνεννόησης να συνάψει το μνημόνιο (σελίδες 128 και 129), κάνοντας λόγο για «προβληματικό χαρακτηρισμό της ως αναγνωρισμένης από τον ΟΗΕ κυβέρνησης», την στιγμή ιδίως κατά την οποία μπορεί να υποστηριχτεί βασιμώς ότι **πρόκειται για «διαιρεμένο κράτος»**. Χαρακτηρίζοντας το τουρκολιβικό μνημόνιο «ως αμφίβολης νομιμότητας», ο Aris Marghélis διερωτάται εάν πρόκειται εν τέλει για «**νομική πειρατεία**» («Les délimitations maritimes Turquie-gouvernement d'entente nationale libyen et Grèce-Egypte dans leur contexte régional», *Neptunus*, e.revue, Université de Nantes, volume 27, 2021/2, άρθρο αναρτημένο στο διαδίκτυο (https://cdmo.univ-nantes.fr/medias/fichier/marghélis-accords-turco-libyen-et-gre-co-e-gyptien_1617389805871-pdf?ID_FICHE=868991&INLINE=FALSE)).

και λακωνική, είναι η ειρωνική «περιγραφή» του L. Palestini¹¹². Η ουσία της «κρύβεται» κυρίως στην υποσημείωση 1244: «**un simple coup d'œil sur la carte laisse immédiatement transparaître que l'idée même de l'existence d'un rapport de voisinage entre la Turquie et la Libye est empreinte d'un optimisme quelque peu irréaliste**»¹¹³.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση του τουρκολιβυκού μνημονίου, παραπέμπω στις σκέψεις δύο αποφάσεων του ΔΔ, καταλυτικές για την συναγωγή των αυτονόπων συμπερασμάτων.

Σύμφωνα με την σκέψη 47 της απόφασης του ΔΔ (τμήματος) της 22ας Δεκεμβρίου 1986 επί της συνοριακής διαφοράς μεταξύ Μπουρκίνα Φάσο και Μαλί,

«**en matière de délimitation du plateau continental, un accord entre les parties, parfaitement valable et obligatoire pour elles sur le plan conventionnel, peut, dès qu'on prend en considération les rapports entre les parties et un Etat tiers, s'avérer contraire aux règles du droit interna-**

tional régissant le plateau continental».

Σύμφωνα με την σκέψη 227 της απόφασης του ΔΔ του 2012,

«**It is a fundamental principle of international law that a treaty between two States cannot, by itself, affect the rights of a third State**».

II. 3. β. Η συμφωνία Ελλάδας και Αιγύπτου του 2020

Η χαραχθείσα οριογραμμή στο πλαίσιο της μερικής οριοθέτησης της ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου, μήκους 104 μιλίων, **αποδομεί το τουρκολιβυκό μνημόνιο «απορροφώντας» την οριογραμμή του καθ'όλο της το μήκος** (βλέπε χάρτη 1). Κατά το άρθρο 1(α) της συμφωνίας, τα συμβαλλόμενα μέρη αναγνωρίζουν την ανάγκη συνέχισης των διαπραγματεύσεων για την ολοκλήρωση της οριοθέτησης μέσω διαβουλεύσεων και βάσει του διεθνούς δικαίου. Όπως προκύπτει από την ανάλυσή της, στην Ελλάδα αναλογεί ποσοστό 44% και στην Αίγυπτο 56% της οριοθετημένης μεταξύ τους θαλάσσιας περιοχής¹¹⁴. Εάν αναλογι-

Τέλος, ο A. Jiménez Garcia-Carriazo σημειώνει ότι «the agreement ignores the presence of the Greek islands of Crete, Rhodes and Kastellorizo, which lie between the coasts of Turkey and Libya, undermining Greek sovereignty and sovereign rights in the Eastern Mediterranean» («The Maritime Delimitation between Turkey and the Libya's Government of National Accord: Another Concern for the European Union?», *EuroMediterranean Journal of International Law and International Relations*, 2021, τεύχος 9, σελίδες 1 έως 24, στις σελίδες 10 και 16 αντίστοιχα).

112. Προαναφερθείσα μονογραφία του L. Palestini, στις σελίδες 380 και 381, § 684.

113. Ibidem, στην σελίδα 385.

114. Με βάση στοιχεία των A. Syrigos και Th. Dokos, *Atlas of Greek-Turkish Relations with 63 maps, a comprehensive glossary and the latest key developments* (https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf), στην σελίδα 87. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Λ. Πορτοκαλάκης («Η τεχνική ανάλυση της συμφωνίας Ελλάδας-Αιγύπτου δείχνει τί χάσαμε» (<https://www.onisilos.gr/?p=29717>)). Σύμφωνα όμως με άλλα στοιχεία βάσει διαφορετικών μετρήσεων, η μείωση της ελληνικής ΑΟΖ με μέτρο σύγκρισης την αυστηρή τήρηση της μέσης γραμμής ανέρχεται σε 6.334 τ.χλμ., ήτοι ποσοστιαία μείωση 17,66% [πηγή: διαδικτυακό άρθρο του Στ. Λυγερού με χάρτες και μετρήσεις του Δ. Δαγρέ (<https://slpress.gr/english-edition/greece-ceded-17-66-of-the-eez-that-the-principle-of-equidistance-would-give-it-detailed-data-and-maps>)].

στούμε ότι η Μάλτα «έχασε» ποσοστό μεγαλύτερο του 20% από την δικαστική επίλυση της διαφοράς της με την Λιβύη και ότι στην προκειμένη περίπτωση ελήφθησαν υπ'όψη διαφορετικά «δεδομένα»¹¹⁵, το «συμβιβαστικό» αποτέλεσμα της συμφωνίας δεν μπορεί να εκληφθεί ως ελληνική ήττα.

II. 4. Πρόταση

Η πλέον πρόσφορη **ολοκληρωμένη λύση**, ως απάντηση στο «σκιώδες» τουρκολιβυκό μνημόνιο, θα ήταν η **συνέχιση** της οριοθέτησης με την Αίγυπτο, όπως προβλέπει άλλωστε η ίδια η συμφωνία του 2020. Με δεδομένη όμως την επιφυλακτικότητα της Αιγύπτου να συμφωνήσει σε οριοθέτηση ανατολικότερα του 28^{ου} μισημηνίου, μία έντιμη επιλογή μεταξύ φίλων χωρών θα ήταν, αντί του αδιεξόδου της «μη συμφωνίας», η από κοινού προσφυγή στο ΔΔ. Η προσφυγή θα έπρεπε να έχει ως **αίτημα την συνέχιση της μερικής οριοθέτησης και την ολοκλήρωσή της**, υποδεικνύοντας ως **εφαρμοστέο δίκαιο**, εκτός από την αφορώσα την οριοθέτηση Σύμβαση, την ΣΤΛ, τις δύο διεθνείς πράξεις του 1932 και την Συνθήκη των Παρισίων του 1947, επιβεβαιωτικούς της ελληνικής κυριαρχίας νομικούς τίτλους. Το κύρος με το οποίο περιβάλλονται οι αποφάσεις του ΔΔ θα κάλυπτε πλήρως την **νομιμότητα** της συμφωνίας, σε αντίθεση με το τουρκολιβυκό μνημόνιο. Κατ'αρχάς, θα επιβεβαιωνόταν η νομική διάσταση της διαφοράς, η οποία θα επιλύοταν με τον πλέον αντικειμενικό και αμερόληπτο τρόπο βάσει του δικαίου της θάλασσας.

Μάλιστα, με βάση το επακόλουθο της απόφασης του ΔΔ δεδικασμένο, δεσμευτικό θεωρητικώς μόνο μεταξύ των διαδίκων (Ελλάδας και Αιγύπτου) αλλά ισχύον κατ'ουσίαν erga omnes, θα ρυθμιζονταν, εμμέσως πλην σαφώς και σε μεγάλο βαθμό, ζέοντα, δυσεπίλυτα έως αδιέξοδα και χρονίζοντα ζητήματα τα οποία ταλανίζουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, χωρίς να αποκλείεται βέβαια και το ενδεχόμενο της παρέμβασης της Κύπρου και της Τουρκίας. Στο ίδιο πλαίσιο, είναι βέβαιο ότι το ΔΔ θα αναγνώριζε ανεπιφύλακτα το δικαίωμα των νησιωτικών εδαφών σε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 μιλίων και σε δική τους ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα με κριτήριο την απόσταση και όχι την γεωλογία. Τέλος, με δεδομένη την γεωγραφία της περιοχής, θα γίνονταν δεκτές, αφ'ενός, περιστάσεις δικαιολογούσες την προστασία των ισότιμων –με τα αιγυπτιακά, τα τουρκικά και τα κυπριακά– και νόμων βάσιμων δικαιωμάτων των ελληνικών νησιωτικών εδαφών των, αφ'ετέρου, η ιδιότητά τους ως **παρεμβαλλόμενης** μεταξύ Αιγύπτου και Τουρκίας τρίτης κυριαρχίας.

Επιδεικνύοντας την επιβαλλόμενη σοβαρότητα, η Αθήνα καλείται, εάν ευοδωθεί η από κοινού προσφυγή στο ΔΔ, να επικεντρωθεί στην άψογη νομική προετοιμασία της με στόχο το βέλτιστο δυνατό νομολογιακό αποτέλεσμα. Προηγουμένως, η Αθήνα οφείλει, μετερχόμενη ως μέσον το διπλωματικό τάλαντο και τα διεθνή «ερείσματά» της, να πείσει το Κάιρο για την σημασία τόσο της **παρεμβολής** των κείμενων μεταξύ Αιγύπτου

115. Σχετικά με την μειωμένη επήρεια της Κρήτης, ο A. Συρίγος υποστηρίζει δικαίως ότι στην συγκεκριμένη συμφωνία το ποσοστό «συμμετοχής» της κρητικής ακτογραμμής ήταν μικρότερο του 10%, ενώ δεν ελήφθη υπ'όψη ούτε το σύνολο της ροδιακής ακτογραμμής (*Atlas of Greek-Turkish Relations*, στην σελίδα 88).

και Τουρκίας ελληνικών νήσων όσο και της **ακτινοειδούς προβολής των ακτών** τους στην θάλασσα και σε σχέση με την Κύπρο. Πέραν οποιασδήποτε **φοβικής**, πολύ δε περισσότερο **ενοχικής** έναντι της Τουρκίας, στάσης της Ελλάδας και της Αιγύπτου, πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι δεν είναι η Ελλάδα αλλά η γεωγραφία και το δικαίο της θάλασσας που αποκλείουν την γείτονα από την άσκηση, και δη «καταχρηστική», των δικαιωμάτων της στην ευρύτερη Ανατολική Μεσόγειο. Σεβόμενη τις εθιμικές διατάξεις της Σύμβασης, η Ελλάδα διεκδικεί ό,τι της ανήκει, χωρίς να καταπατεί ή να υφαιρπάζει δικαιώματα τρίτων. Με την δικαστική οριοθέτηση, οι προβλεπόμενες από την Σύμβαση θαλάσσιες ζώνες, επανερχόμενες στην «κοιτίδα» τους, θα αποδοθούν στους πραγματικούς «δικαιούχους» τους: την Αίγυπτο, την Ελλάδα και την Κύπρο.

Ο ρόλος της χαρτογραφίας στις θαλάσσιες οριοθετήσεις

Αναστασία Στρατή

*Εμπειρογνώμων
Πρεσβευτής Σύμβουλος
Υπουργείου Εξωτερικών**

*Εισήγηση
στο Συμπόσιο της
ΕΕΔΔΔΣ
(Ρόδος/Καστελλόριζο,
11-13 Σεπτεμβρίου 2021)
προδημοσίευση
από τα Πρακτικά
του Συμποσίου*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1.1. Ήδη από την υπόθεση της *Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας*, η νομολογία αναγνώρισε την ιδιαίτερη σημασία της γεωγραφίας για τη θαλάσσια οριοθέτηση.¹ Στην υπόθεση της *Υφαλοκρηπίδας Τυνησίας-Λιβύης*, το Διεθνές Δικαστήριο υπογράμμισε ότι «η γεωγραφία είναι η αφετηρία κάθε οριοθέτησης»,² ενώ στην *Οριοθέτηση των Θαλασσιών Ζωνών των νησιών Saint-Pierre και Miquelon*, το Διαιτητικό Δικαστήριο σημείωσε ότι «τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά βρίσκονται στην καρδιά κάθε διαδικασίας οριοθέτησης».³

Πιο πρόσφατα, στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Γκάνας και Ακτής Ελεφαντοστού*, το Ειδικό Τμήμα (Special Chamber) του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας (ΔΔΔΘ) επανεπιβεβαίωσε ότι «σύμφωνα με τη διεθνή νομολογία, η οριοθέτηση θα γίνει

* Αν και αυτονόητο, οι απόψεις που εκφράζονται είναι καθαρά προσωπικές και σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν επίσημες θέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών.

** Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Δημήτριο Δαγρέ, Επίτιμο Διευθυντή Χαρτογραφίας της Υδρογραφικής Υπηρεσίας του Πολεμικού Ναυτικού, για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του.

1. Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1969 στην *Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας* (Γερμανία-Δανία/Ολλανδία), I.C.J. Rep. 1969, η οριοθέτηση δεν δύναται να παραβλέψει την γεωγραφική πραγματικότητα, ούτε φυσικά να την επαναπροσδιορίσει: "There can never be a question of completely refashioning nature [...] whatever the facts of the situation" [Παρ. 91]. Αντιστοίχως, στην απόφασή του της 3^{ης} Ιουνίου 1985 στην *Υφαλοκρηπίδα Λιβύης-Μάλτας*, I.C.J. Reports 1985, 45, σημείωσε ότι: "The method chosen and its results must be faithful to the actual geographical situation" [Παρ. 57].
2. *Υφαλοκρηπίδα Τυνησίας-Λιβύης*, απόφαση της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1982, I.C.J. Rep. 1982, <https://www.icj-cij.org> [Παρ. 114].
3. *Οριοθέτηση των Θαλασσιών Ζωνών των νησιών Saint-Pierre και Miquelon*, απόφαση της 10ης Ιουνίου 1992. Καναδάς-Γαλλία, 31 I.L.M. 1145 (1992) [Παρ. 24].

αντικειμενικά βάσει της γεωγραφικής διαμόρφωσης των σχετικών ακτών».⁴ Πλέον, εντός των 200 ν.μ., όπου ο τίτλος επί της υφαλοκρηπίδας/αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (ΑΟΖ) είναι η απόσταση και δεν λαμβάνονται υπόψη γεωλογικοί και γεωμορφολογικοί παράγοντες, η χάραξη του θαλασσιού ορίου επηρεάζεται καθοριστικά, αν όχι αποκλειστικά, από τη γεωγραφία της περιοχής.⁵ Αυτονόητος είναι εν προκειμένω ο ρόλος της χαρτογραφίας, της επιστήμης που αναπαριστά τον γεωγραφικό χώρο και αποτυπώνει τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της υπό οριοθέτηση περιοχής, προσδιορίζοντας το πραγματικό περιβάλλον (factual matrix) μέσα στο οποίο πρέπει να γίνει η οριοθέτηση και προσφέροντας ένα

στοιχείο αντικειμενικότητας και βεβαιότητας στη χάραξη των θαλασσιών συνόρων.

Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, ο τρόπος με τον οποίο τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα εφαρμόζουν στην πράξη βασικές αρχές της χαρτογραφίας διαφέρει ουσιαστικά ανά περίπτωση, με αποτέλεσμα να υπεισέρχεται ένα στοιχείο αβεβαιότητας ακόμη και στον τρόπο χάραξης της γραμμής ίσης απόστασης/μέσης γραμμής, μιας γεωμετρικής και κατ'εξοχήν αντικειμενικής μεθόδου οριοθέτησης. Με άλλα λόγια, όπως συμβαίνει και με πολλούς άλλους όρους του δικαίου της θάλασσας, η νομική έννοια/εφαρμογή τους διαφέρει από την αντίστοιχη επιστημονική.⁶

1.2. Στο πλαίσιο της παρέμβασής μου

4. *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Γκάνας και Ακτής Ελεφαντοστού στον Ατλαντικό Ωκεανό*, απόφαση της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 2017, υπόθεση C23, <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-23/> [Παρ. 452].
5. Κατ'εξαιρέση, λαμβάνονται υπόψη και μη γεωγραφικοί παράγοντες, όπως στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο μετατόπισε τη μέση γραμμή για να εξασφαλίσει την άμεση πρόσβαση στα πλούσια αλιευτικά πεδία της περιοχής των «ευπαθών» τοπικών αλιευτικών κοινοτήτων της Γροιλανδίας, βλ. *Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Περιοχή μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen*, απόφαση της 14^{ης} Ιουνίου 1993. Δανία-Νορβηγία, I.C.J. Rep. 1993 [Παρ. 92]. Αντιστοίχως, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα έχουν αναγνωρίσει το ενδεχόμενο συνεκτίμησης θεμάτων ασφάλειας όταν έχουν άμεση σχέση με την γεωγραφία της περιοχής. Βλέπε περαιτέρω Κ. Ιωάννου & Α. Στρατή, *Δίκαιο της Θάλασσας*, 4^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 297-301. Το ενδεχόμενο συνυπολογισμού μη γεωγραφικών παραγόντων σε μελλοντικές οριοθετήσεις αναγνώρισε και το Διεθνές Δικαστήριο στην πρόσφατη απόφασή του στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλίας-Κένυας*: "These factors are mostly geographical in nature, although there is no closed list of relevant circumstances", βλ. *Θαλάσσια Οριοθέτηση στον Ινδικό Ωκεανό (Σομαλία-Κένυα)*, απόφαση της 12^{ης} Οκτωβρίου 2021, <https://www.icj-cij.org/en/case/161>, [Παρ. 124]. Παρά το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση το Διεθνές Δικαστήριο έλαβε υπόψη του μόνον γεωγραφικούς παράγοντες, η εν λόγω διατύπωση δημιουργεί εύλογο προβληματισμό, δεδομένου ότι αφήνει περιθώριο για μια πολύ ευρεία ερμηνεία της έννοιας των «σχετικών περιστάσεων». Βλ. περαιτέρω Ν.Α. Ιωαννίδη, «Υπόθεση οριοθέτησης θαλασσιών ζωνών μεταξύ Σομαλίας και Κένυας: η χαμένη ευκαιρία του Διεθνούς Δικαστηρίου», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, τεύχος 2, Σεπτέμβριος 2021, σσ. 115-124, https://isideris.gr/wp-content/uploads/2022/01/e-Tetradia-teuxos02_final.pdf.
6. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η έννοια της υφαλοκρηπίδας, όπου οι γεωλογικές διακρίσεις του βυθού δεν συμπίπτουν με τη νομική ορολογία. Ήδη από τη Σύμβαση της Γενεύης για την Υφαλοκρηπίδα (1958), υπήρχε πλήρης διαφοροποίηση της νομικής έννοιας της υφαλοκρηπίδας με τα γεωλογικά δεδομένα. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας («Σύμβαση ΔΘ») επιτείνει τη διάσταση αυτή, υιοθετώντας, αφενός, έναν ορισμό της «νομικής» υφαλοκρηπίδας, ο οποίος ουδεμία σχέση έχει με τη γεωλογι-

θα επικεντρωθώ σε τρεις βασικές πτυχές της θαλάσσιας οριοθέτησης: α) τη μεθοδολογία οριοθέτησης, β) την έννοια και τον προσδιορισμό των «σχετικών ακτών» (relevant coasts) και της «σχετικής (προς οριοθέτηση) θαλάσσιας περιοχής» (relevant maritime area) και γ) τη συναφή πρακτική των κρατών.

Επιπρόσθετα, θα αναφερθώ συνοπτικά σε ένα ζήτημα που έχει προκύψει τα τελευταία χρόνια και αναμένεται να απασχολήσει επί μακρόν τα Ηνωμένα Έθνη, ήτοι τις επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας επί των γραμμών βάσης και των θαλασσιών ορίων των παράκτιων κρατών.⁷ Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζεται από τα άμεσα ενδιαφερόμενα κράτη, ιδίως τα νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού, ορισμένα εκ των οποίων απειλούνται ακόμα και με απώλεια της εδαφικής τους επικράτειας, ότι για λόγους σταθερότητας και ασφάλειας δικαίου και υπό τον όρο ότι οι γραμμές βάσης και τα εξωτερικά όρια των θαλασσιών ζωνών τους έχουν προσδιορισθεί σύμφωνα με τις διατάξεις της Σύμβασης ΔΘ και κοινοποιηθεί στον Γενικό Γραμματέα των ΗΕ, δεν τίθεται ζήτημα επαναπροσδιορισμού τους σε περίπτωση που η άνοδος της στάθμης της θάλασσας επηρεάσει την ακτογραμμή. Προκειμένου δε να κατοχυρώσουν τα εν

λόγω όρια, έχουν προβεί σε συναφή κατάθεση χαρτών και/ή γεωγραφικών συντεταγμένων στα ΗΕ, διακηρύσσοντας ότι οι θαλάσσιες ζώνες τους θα εξακολουθούν να ισχύουν ανεξαρτήτως της ανόδου της στάθμης της θάλασσας λόγω της κλιματικής αλλαγής. Πέραν των θεωρητικών, νομικών και πολιτικών παραμέτρων, ενδεχόμενη υιοθέτηση αυτής της πρακτικής θα έχει ως αποτέλεσμα τη χαρτογραφική απεικόνιση πλασματικών θαλασσιών ορίων και γεωχωρικών δεδομένων, τα οποία δεν θα ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Κατά την άποψή μας, η επικαιροποίηση των ναυτικών χαρτών, βάσει των προδιαγραφών του Διεθνούς Υδρογραφικού Οργανισμού (ΙΗΟ), θα είναι απαραίτητη τουλάχιστον για τις περιπτώσεις εκείνες όπου οι μεταβολές στη φυσική ακτογραμμή είναι μεγάλες - διαφορετικά, θα υπάρξουν κίνδυνοι για την ασφάλεια της ναυσιπλοΐας. Στο πλαίσιο αυτό, ως λύση στο πρόβλημα της επικαιροποίησης έχει προταθεί η υιοθέτηση ενός διττού συστήματος χαρτών, με ναυτικούς χάρτες που προορίζονται για τις ανάγκες της ναυσιπλοΐας αφενός και χάρτες για την απεικόνιση/κατάθεση των θαλασσιών ορίων στα ΗΕ αφετέρου. Παραμένουν, ωστόσο, σημαντικές δυσκολίες, νομικής και τεχνικής φύσεως.⁸

κή έννοια και εισάγοντας, αφετέρου, νομικούς ορισμούς και άλλων γεωλογικών στοιχείων, όπως του υφαλοπλαισίου και του εξωτερικού του ορίου (βλ. άρθρο 76 Σύμβασης ΔΘ).

7. Με το ζήτημα αυτό ασχολήθηκε αρχικά η Ένωση Διεθνούς Δικαίου (International Law Association/ILA), η οποία ολοκλήρωσε τις εργασίες της το 2018, ενώ έχει πλέον ενταχθεί στο πρόγραμμα εργασιών της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου των ΗΕ (ΕΔΔ), στο πλαίσιο της οποίας έχει συσταθεί συναφής Ομάδα Μελέτης (Study Group on sea-level rise in relation to international law). Βλ. περαιτέρω *Sea-level rise in relation to international law. First issues paper by Bogdan Aurescu and Nilufer Oral, Co-Chairs of the Study Group on sea-level rise in relation to international law*, International Law Commission, 72nd session, UNGA, A/CN.4/740, 28 February 2020, καθώς και Α. Στρατή, «Κλιματική αλλαγή: Οι επιπτώσεις της ανόδου της στάθμης της θάλασσας επί των θαλασσιών ορίων», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, τεύχος 2, Σεπτέμβριος 2021, σσ. 224-244, https://isideris.gr/wp-content/uploads/2022/01/e-Tetradia-teuxos02_final.pdf.
8. Για παράδειγμα, σε περίπτωση δικαστικής επίλυσης μιας διαφοράς οριοθέτησης, βάσει

Όσον αφορά την κατάθεση των γραμμών βάσης και των θαλασσιών ορίων των παράκτιων κρατών στα ΗΕ (βλ. άρθρα 16(2), 47(9), 75(2), 76(9) και 84(2) Σύμβασης ΔΘ), σύμφωνα με συναφείς Οδηγίες των ΗΕ θα πρέπει να υποβάλλονται *ναυτικοί χάρτες κατάλληλης κλίμακας* για την ακριβή αποτύπωσή τους, ενώ τα κράτη ενθαρρύνονται να υποβάλλουν τους χάρτες και σε ηλεκτρονική μορφή.⁹ Προκειμένου δε να διευκολυνθούν τα παράκτια κράτη κατά την κατάθεση των ορίων των θαλασσιών ζωνών τους στον ΓΓΗΕ και να διασφαλισθεί η συμβατότητα μεταξύ των διαφόρων συστημάτων γεωγραφικής πληροφόρησης και των ηλεκτρονικών ναυτικών χαρτών, ο Διεθνής Υδρογραφικός Οργανισμός, σε συνεργασία με τη Γραμματεία των ΗΕ, συνέταξε (μη δεσμευτικές) τεχνικές προδιαγραφές και πρότυπα για τον προσδιορισμό των γεωχωρικών δεδομένων στον θαλάσσιο χώρο.¹⁰

Σημειώνεται εν προκειμένω ότι η προβλεπόμενη από τη Σύμβαση ΔΘ εναλλακτική χρήση γεωγραφικών συντεταγμένων και εν γένει η ψηφιακή μορφή αποτελεί τον πλέον κατάλληλο τρόπο απεικόνισης των γραμμών βάσης/θαλασσιών ορίων, επιτρέπει

δε την ευρεία και πλήρη χρήση των τεχνολογικών εξελίξεων, ιδίως της δορυφορικής τεχνολογίας. Αντιθέτως, στον έντυπο ναυτικό χάρτη, ο οποίος δημιουργήθηκε εξ αρχής για τις ανάγκες του ναυσιπλοΐας, τα περισσότερα από τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του χερσαίου χώρου απεικονίζονται σε γενικευμένη μορφή. Η ακριβής απεικόνιση της ακτογραμμής εξαρτάται από την κλίμακα του χάρτη, ενώ εκτεταμένες θαλάσσιες περιοχές μπορούν να απεικονισθούν σε ενιαίο φύλλο χάρτη μόνον σε μικρή κλίμακα.¹¹

2. Μεθοδολογία οριοθέτησης

2.1. Η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης

Ως γνωστόν, η Σύμβαση ΔΘ υιοθετεί για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (ΑΟΖ) μια πανομοιότυπη, «ανώδυνη» διάταξη, η οποία προβλέπει ότι: «Η οριοθέτηση της [υφαλοκρηπίδας] [αποκλειστικής οικονομικής ζώνης] μεταξύ κρατών με αντικείμενες ή παρακείμενες ακτές θα γίνεται με συμ-

της εν λόγω προσέγγισης, θα πρέπει να συνυπολογισθούν οι γραμμές βάσης των διαδίκων κρατών ως είχαν πριν από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, ενώ τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα για τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής λαμβάνουν υπόψη την πραγματική κατάσταση ως έχει κατά τη στιγμή της οριοθέτησης. Στρατή, ο.π.

9. Η κλίμακα του χάρτη θα πρέπει να είναι από 1:50.000 έως 1:100.000 για την απεικόνιση των γραμμών βάσης, των εξωτερικών ορίων της αιγιαλίτιδας ζώνης και της συνορεύουσας ζώνης και των αντίστοιχων οριοθετικών γραμμών, και από 1:100.000 έως 1:1.000.000 για την απεικόνιση των εξωτερικών ορίων της ΑΟΖ και της υφαλοκρηπίδας και των αντίστοιχων οριοθετικών γραμμών. Βλ. *Law of the Sea: Guidelines on deposit with the Secretary-General of charts and lists of geographical coordinates of points under the United Nations Convention*, United Nations, 2021, καθώς και “Note by the Secretariat on the practice of the Secretary-General in respect of the deposit of charts and/or lists of geographical coordinates of points under the Convention”, document SPLOS/30/12.

10. IHO S-121 “Maritime Limits and Boundaries Product Specification” (Edition 1.0.0-October 2019).

11. Στρατή, ο.π. υποσημείωση 7.

φωνία βάσει του διεθνούς δικαίου, όπως αυτό αναφέρεται στο άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου, ώστε να επιτευχθεί μια δίκαιη (equitable) λύση» (βλ. άρθρα 83(1) και 74(1) Σύμβασης ΔΘ αντιστοίχως).

Η εν λόγω διατύπωση αποτελεί προϊόν συμβιβασμού μεταξύ των δύο αντίθετων τάσεων που είχαν διαμορφωθεί κατά την Τρίτη Συνδιάσκεψη των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας, της «Ομάδας της μέσης γραμμής», η οποία υποστήριζε ως μέθοδο οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ την αρχή της ίσης απόστασης/μέση γραμμή με μια εξαίρεση αυτή των «ειδικών περιστάσεων» και της «Ομάδας των αρχών ευθυδικίας», η οποία υποστήριζε ότι η οριοθέτηση θα πρέπει να βασίζεται σε αρχές ευθυδικίας (equitable principles) λαμβάνοντας υπόψη όλες τις «σχετικές περιστάσεις».

Παρά το γεγονός ότι η ρύθμιση που τελικώς υιοθετήθηκε δεν κάνει ρητή αναφορά στην αρχή της ίσης απόστασης, η εξέλιξη της νομολογίας έχει αποκαταστήσει την αξία της ως βασικής μεθόδου οριοθέτησης.

Ήδη από το 2001 και την *υπόθεση Θαλάσσιας Οριοθέτησης Κατάρ-Μπαχρέιν*,¹² παρατηρείται μια σημαντική στροφή στη νομολογία στο πλαίσιο της ενοποίησης του εθιμικού και του συμβατικού δικαίου της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ, υπό την

έννοια ότι ο κανόνας της «ίσης απόστασης/ειδικές συνθήκες» του συμβατικού δικαίου και ο κανόνας των «αρχών ευθυδικίας/σχετικές περιστάσεις» του εθιμικού δικαίου έχουν κατ’ ουσίαν ταυτισθεί. Οι σχετικές περιστάσεις δεν υποδεικνύουν πλέον την εφαρμοστέα μέθοδο οριοθέτησης, εφόσον αφετηρία κάθε οριοθέτησης αποτελεί η χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης/μέσης γραμμής.¹³ Εξακολουθούν, ωστόσο, να έχουν σημασία ως προς τον τρόπο χάραξης της μέσης γραμμής προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Κατ’ ουσίαν, δηλαδή, οι σχετικές περιστάσεις λειτουργούν διορθωτικά στην εφαρμογή της αρχής της ίσης απόστασης που έχει καθιερωθεί ως η βασική μέθοδος οριοθέτησης («διορθωτική προσέγγιση της ευθυδικίας»)¹⁴

Όσον αφορά τη *μεθοδολογία της οριοθέτησης*, την οποία ακολουθούν σχεδόν απαρέγκλιτα όλα τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, σε ένα πρώτο στάδιο χαράσσεται προσωρινά η γραμμή ίσης απόστασης και στη συνέχεια εξετάζεται η ύπαρξη τυχόν περιστάσεων που επιβάλλουν τη μετατόπισή της, προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα (δεύτερο στάδιο). Σε ένα τρίτο στάδιο, το δίκαιο αποτέλεσμα εξετάζεται υπό το πρίσμα της αναλογικότητας («έλεγχος εύλογου βαθμού αναλογικότητας»).

12. *Θαλάσσια Οριοθέτηση και Εδαφικά Ζητήματα μεταξύ του Κατάρ και του Μπαχρέιν*, απόφαση της 16ης Μαρτίου 2001, I.C.J. Rep. 2001, <https://www.icj-cij.org>.

13. Ο όρος «γραμμή ίσης απόστασης» *stricto sensu* αναφέρεται στη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης στις περιπτώσεις όπου οι ακτές των δύο κρατών είναι παρακείμενες, ενώ ο όρος «μέση γραμμή» στις περιπτώσεις όπου οι ακτές είναι αντικείμενες. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του της 19ης Νοεμβρίου 2012 στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, <https://www.icj-cij.org>: “No legal consequences flow from the use of the terms “median line” and “equidistance line” since the method of delimitation in each case involves constructing a line each point on which is an equal distance from the nearest points on the two relevant coasts” [Παρ. 191]. Στην παρούσα μελέτη, ο όρος «γραμμή ίσης απόστασης» χρησιμοποιείται ως γενικός όρος που καλύπτει και τις δύο περιπτώσεις.

14. Βλ. περαιτέρω Ιωάννου & Στρατή, ο.π. υποσημείωση 5, σελ. 301.

Με τον τρόπο αυτό, επιδιώκεται η εισαγωγή ενός στοιχείου βεβαιότητας και προβλεψιμότητας στο δίκαιο της οριοθέτησης και η άμβλυση των επιπτώσεων από την αντίληψη των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων ότι κάθε υπόθεση είναι μοναδική (*unicum*).

Α) Πρώτο στάδιο οριοθέτησης: χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης

Υπό το φως των ανωτέρω, η χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης θα έπρεπε να αποτελεί μια *αυστηρή (αντικειμενική) χάραξη* βάσει των εγγύτερων σημείων επί των γραμμών βάσης των δύο κρατών και όχι μια επιλεκτική (υποκειμενική) χάραξη, βασιζόμενη σε αυθαίρετες κρίσεις και στην επιλογή συγκεκριμένων σημείων βάσης από το Δικαστήριο. Άλλωστε, εξ ορισμού, η γραμμή ίσης απόστασης/μέση γραμμή είναι η γραμμή εκείνη κάθε σημείο της οποίας ισαπέχει από τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσης των δύο κρατών

(βλ. άρθρο 15 Σύμβασης ΔΘ). Στο πλαίσιο αυτό, τα βήματα για τη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης θα έπρεπε να είναι τα εξής: α) προσδιορισμός των γραμμών βάσης βάσει των συναφών διατάξεων της Σύμβασης ΔΘ, συμπεριλαμβανομένων των άρθρων 13 (σκόπελοι) και 121 (καθεστώς νήσων) και β) αυστηρή χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης βάσει των εγγύτερων σημείων των γραμμών βάσης.¹⁵

Εντούτοις, και παρά το γεγονός ότι τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα διακηρύσσουν ότι η γραμμή ίσης απόστασης θα αποτυπωθεί χαρτογραφικά βάσει αυστηρά γεωμετρικών κριτηρίων,¹⁶ καθώς και ότι η συνεκτίμηση των σχετικών περιστάσεων θα λάβει χώρα κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, **στην πράξη η προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης χαράσσεται όχι από τα εγγύτερα, αλλά από κατάλληλα**,¹⁷ κατά την κρίση του Δικαστηρίου, σημεία.

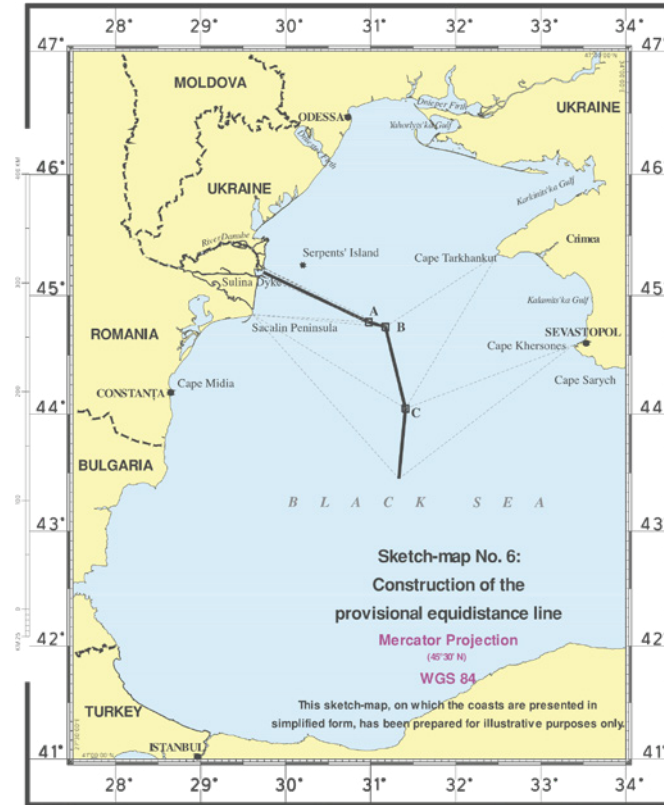
Για παράδειγμα, στις αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου στην *Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα* και του ΔΔΔΘ στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Μπανγκλαντές και Μιανμάρ*¹⁸ αντιστοίχως, παρα-

15. C.G. Lathrop, “The provisional equidistance line: Charting a course between objectivity and subjectivity?” σε A.G. Elferink, T. Henriksen & S.V. Busch (eds), *Maritime Boundary Delimitation: The Case Law. Is it Consistent and Predictable?*, Cambridge University Press, 2018, σσ. 200-221, 207.

16. Βλ., μεταξύ άλλων, την απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 2009 του Διεθνούς Δικαστηρίου στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα (Ρουμανία-Ουκρανία)*, <https://www.icj-cij.org>. “At this initial stage of the construction of the provisional equidistance line the Court is not yet concerned with any relevant circumstances that may obtain and the line is plotted on strictly geometrical criteria on the basis of objective data” [Παρ. 118].

17. Σύμφωνα με τον Anderson, ο όρος «κατάλληλα» χρησιμοποιείται από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα προκειμένου να δικαιολογήσουν τα σημεία βάσης που επέλεξαν, ενώ η γραμμή ίσης απόστασης ανέκαθεν χαράσσονταν από τα εγγύτερα σημεία. Βλ. D. Anderson, “Recent Judicial Decisions concerning Maritime Delimitation” σε L. del Castillo (ed.), *Law of the Sea: from Grotius to the International Tribunal for the Law of the Sea: liber amicorum Judge Hugo Caminos*, Brill Nijhoff, Leiden, 2015, σσ. 493-511, 504.

18. *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ του Μπανγκλαντές και της Μιανμάρ στον*

Χάρτης 1
Θαλάσσια οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα (2009) (Προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης)

πρέπει μια αυθαίρετη χάραξη της (προσωρινής) γραμμής ίσης απόστασης, στο πλαίσιο της οποίας είτε δεν ελήφθη εξαρχής υπόψη η παρουσία νήσων στην υπό οριοθέτηση περιοχή (βλ. *Χάρτη 1*), είτε επελέγησαν αυθαίρετα τα σημεία βάσης επί της ακτογραμμής των δύο κρατών. Η εκ των προτέρων εξαίρεση των νησιών από τη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης αποτελεί κατ' ουσίαν επαναπροσδιορισμό της γεωγραφίας. Αντίστοιχη αντιμετώπιση υιοθετήθηκε και από το

Διαιτητικό Δικαστήριο του Παραρτήματος VII Σύμβασης ΔΘ στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Μπανγκλαντές και Ινδίας*,¹⁹ όπου το Δικαστήριο ακολουθώντας την απόφαση *Μπανγκλαντές-Μιανμάρ*, δεν έλαβε υπόψη του το νησί St. Martin, σημειώνοντας ότι κανένα από τα δύο μέρη δεν το είχε προτείνει.

Ειδικότερα, κατά την προσωρινή χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης στην *Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα*, το Διεθνές Δικαστήριο δεν έλαβε

Κόλπο της Βεγγάλης, απόφαση της 14ης Μαρτίου 2012, υπόθεση C16, <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-16/>

19. *Διαιτησία περί Θαλασσιού Συνόρου στον Κόλπο της Βεγγάλης μεταξύ του Μπανγκλαντές και της Ινδίας*, απόφαση της 7ης Ιουλίου 2014, υπόθεση C18, <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-18/>. Διαιτητικό Δικαστήριο του Παραρτήματος VII Σύμβασης ΔΘ.

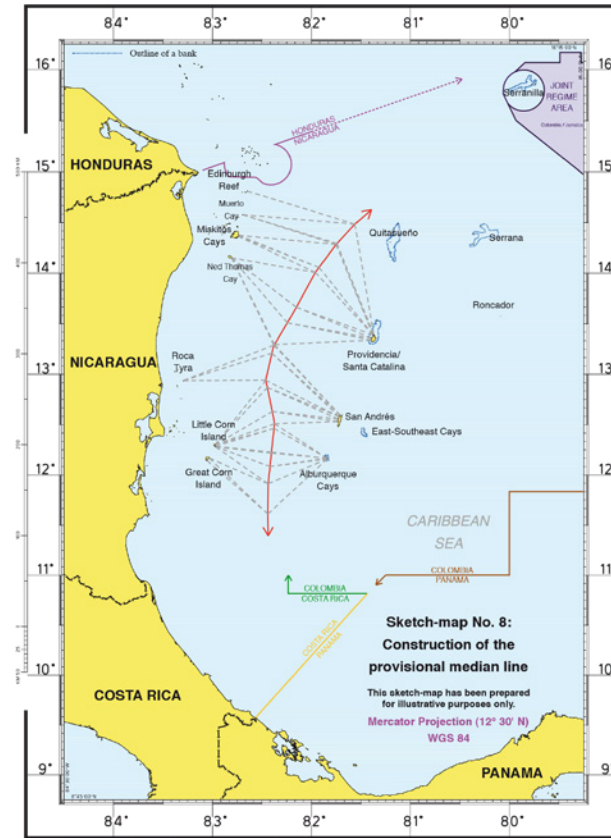
υπόψη του τη νήσο των Όφρων κρίνοντας ότι δεν αποτελεί μέρος της γενικής διαμόρφωσης της ακτής (“does not form part of the general configuration of the coast”) και ότι ενδεχόμενος συνυπολογισμός της θα είχε ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση ενός εξωγενούς στοιχείου στις ακτές της Ουκρανίας και κατ’ ουσίαν τον «επαναπροσδιορισμό της γεωγραφίας» (“judicial refashioning of geography”) που δεν επιτρέπεται από το δίκαιο της οριοθέτησης και τη διεθνή πρακτική [Παρ. 149]. Προκαλεί εντύπωση η εν λόγω επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου, δεδομένου ότι μέχρι τούδε αναφερόταν αποκλειστικά στην εφαρμογή της αρχής της ευθυδικίας, υπό την έννοια ότι η ευθυδικία λειτουργεί πάντα *infra legem* και σε καμία περίπτωση δεν ετίθετο ζήτημα «επαναπροσδιορισμού της γεωγραφίας», όπως για παράδειγμα να παραλειφθούν νησιά ή να μην ληφθεί υπόψη η διαμόρφωση της ακτής κατά την οριοθέτηση. Με την απόφασή του στην υπόθεση της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης στη Μαύρη Θάλασσα*, το Δικαστήριο αντέστρεψε πλήρως την επιχειρηματολογία του επικαλούμενο ότι ο συνυπολογισμός ενός νησιού 20 ν.μ. από τις ακτές κατά τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης θα είχε ως αποτέλεσμα τον «επαναπροσδιορισμό της γεωγραφίας»(!)²⁰

Αντιστοίχως, στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μυανμάρ*, το ΔΔΔΘ ακολούθησε τη μεθοδολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης στη Μαύρη Θάλασσα*, επιλέγοντας το ίδιο τα σημεία βάσης για τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης χωρίς, όμως, συνυπολογισμό του νησιού St. Martin

- δηλαδή, κατά τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης εξαιρούνται εκ των προτέρων τα νησιά. Για να ληφθεί υπόψη ένα νησί θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελεί «σχετική περίπτωση» [παρ. 318-319]- κατ’ ουσίαν, δηλαδή, αναιρείται το γενικό δίκαιωμα των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες, οι οποίες σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 121(2) Σύμβασης ΔΘ, αλλά και το εθιμικό δίκαιο, καθορίζονται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις της Σύμβασης, όπως αυτές εφαρμόζονται στα ηπειρωτικά εδάφη.

Ακόμα και στην απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, όπου σημειώνεται μια στροφή προς την ασφάλεια δικαίου και την επανεπιβεβαίωση των δικαιωμάτων των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες (“[i]n the first stage, the Court establishes a provisional delimitation line between territories (including the island territories) of the Parties”, παρ. 191), το Δικαστήριο προέβη στη χάραξη της προσωρινής μέσης γραμμής βάσει επιλεγμένων σημείων σε συνδυασμό με τη «φυσική γεωγραφία των σχετικών ακτών». Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η χάραξη της προσωρινής μέσης γραμμής θα πρέπει να γίνει με μεθόδους που είναι γεωμετρικά αντικειμενικοί και κατάλληλοι για τη γεωγραφία της περιοχής, επιλέγοντας το ίδιο τα σημεία βάσης. Στο πλαίσιο αυτό, δεν ελήφθησαν υπόψη οι νησιωτικοί σχηματισμοί Low Cay, Quitasueño rock και Serrana (βλ. *Χάρτη 2*).

Ειδικότερα, όσον αφορά στη μη συνεκτίμηση του βράχου Quitasueño, έκτασης σχεδόν 1 τ.μ., το Δικαστήριο παρέπεμψε στην απόφασή του στην *Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα*, στην οποία δεν είχε συνυπολογισθεί η

Χάρτης 2
Εδαφική και θαλάσσια διαφορά Νικαράγουα-Κολομβία (2012) (Προσωρινή μέση γραμμή)

νήσος των Όφρων που βρίσκονταν σε απόσταση 20 ν.μ. από τις ακτές· πόσω μάλλον, στη συγκεκριμένη περίπτωση όπου επρόκειτο περί ενός «μικροσκοπικού σχηματισμού» (minuscule feature) ο οποίος, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, ενέπιπε στην εξαίρεση του άρθρου 121(3) Σύμβασης ΔΘ²¹ και απείχε 38 ν.μ από το νησί Santa Catalina της Κολομβίας. Αντιστοίχως, δεν έλαβε υπόψη του το Low Cay, έναν μικρό ακατοίκητο σχηματισμό κοντά στην Santa Catalina, καθώς και το νησί Serrana, ο συνυπολογισμός των οποίων θα τους απέδιδε δυσανάλογη ση-

μασία, διαστρεβλώνοντας το θαλάσσιο όριο [Παρ. 202].

Κατά την άποψή μας, στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης το Δικαστήριο θα έπρεπε να προβεί σε μια αυστηρή χάραξη της προσωρινής μέσης γραμμής, εξαιρώντας μόνον τους νησιωτικούς σχηματισμούς (βράχους) που δεν πληρούσαν τα κριτήρια του άρθρου 121(3) Σύμβασης ΔΘ και ως εκ τούτου δεν είχαν δικαίωμα σε υφαλοκρηπίδα/AOZ.

Σε **αντίστοιχες «υποκειμενικές» χαράξεις** της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης/μέσης γραμμής προέβη-

21. Σύμφωνα με το άρθρο 121(3) Σύμβασης ΔΘ: «Οι βράχοι, οι οποίοι δεν μπορούν να συντηρήσουν ανθρώπινη διαβίωση ή δική τους οικονομική ζωή, δεν έχουν αποκλειστική οικονομική ζώνη ή υφαλοκρηπίδα».

20. Ιωάννου & Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 5, σσ. 328-329.

σαν τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Ονδούρας*,²² τη *Θαλάσσια Διαφορά Περού-Χιλής*²³ και τη *Συνοριακή Διαφορά και Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ της Κροατίας και της Σλοβενίας*.²⁴

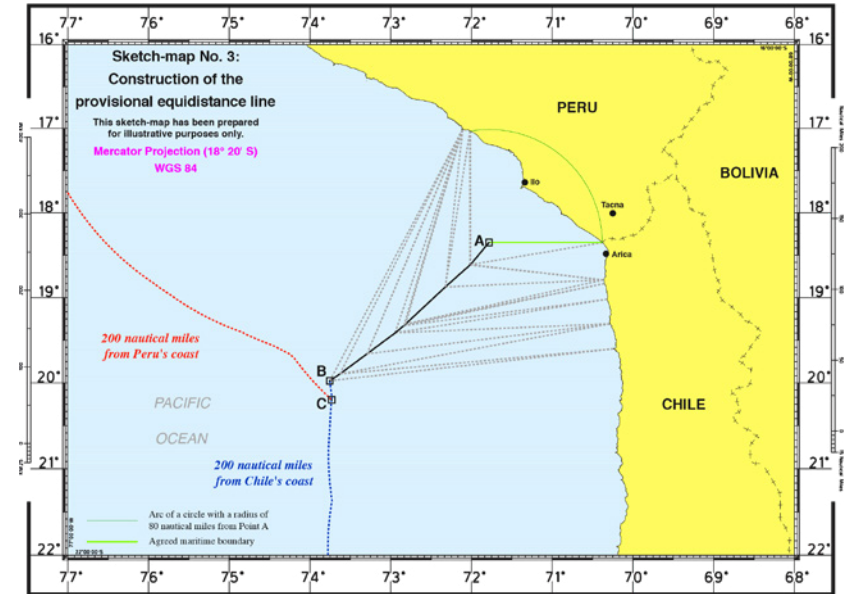
Στη *Θαλάσσια Διαφορά Περού-Χιλής*, το Διεθνές Δικαστήριο έχοντας να αντιμετωπίσει την ύπαρξη ενός συμφωνημένου θαλασσιού συνόρου μήκους 80 ν.μ., προέβη σε μια καινοφανή χάραξη της προσωρινής «γραμμής ίσης απόστασης». Ειδικότερα, η οριοθέτηση έπρεπε να αρχίσει από το ακροτελεύτιο σημείο του θαλασσιού συνόρου (σημείο Α), το οποίο όμως δεν είχε χαραχθεί βάσει της αρχής της ίσης απόστασης και απείχε 80 ν.μ. από το εγγύτερο σημείο της ακτής της Χιλής και 45 ν.μ. από το εγγύτερο σημείο της ακτής του Περού (βλ. *Χάρτη 3*). Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη ως «κατάλληλα σημεία βάσης» για τη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης τα απώτερα προς τη θάλασσα σημεία της ακτής που βρίσκονταν εγγύτερα στην υπό οριοθέτηση περιοχή (“the most seaward coastal points situated nearest to the area to be delimited”), απορρίπτοντας εν προκειμένω όλα τα σημεία της ακτογραμμής του Περού που απείχαν λιγότερο από 80 ν.μ. από το σημείο Α [Παρ. 183-185]. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε: “For the purpose of

constructing a provisional equidistance line, only those points on the Peruvian coast which are more than 80 nautical miles from Point A can be matched with points at an equivalent distance on the Chilean coast”. Με τον τρόπο αυτό, προέβη στη χάραξη μιας *εντελώς αυθαίρετης γραμμής*, η οποία ουδεμία σχέση είχε με την αρχή της ίσης απόστασης ή τις ακτές των διαδίκων κρατών²⁵ και την οποία, παρ’ όλα αυτά, χαρακτήρισε ως «προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης», παρερμηνεύοντας πλήρως βασικές έννοιες και αρχές της χαρτογραφίας.

Σε αντίστοιχη χάραξη προέβη και το *ad hoc* Διαιτητικό Δικαστήριο στη *Διαιτησία Κροατίας-Σλοβενίας*. Το Δικαστήριο υπενθυμίζοντας ότι είχε ήδη οριοθετήσει τον κόλπο του Πιράν και ότι η γραμμή βάσης ήταν η ευθεία γραμμή κατά μήκος του στομίου του κόλπου, χάραξε την προσωρινή «γραμμή ίσης απόστασης» χρησιμοποιώντας «όλα τα διαθέσιμα σημεία βάσης» (all available baserpoints) στις ακτές της Κροατίας και της Σλοβενίας. Ωστόσο, δεν επρόκειτο για «γραμμή ίσης απόστασης» *stricto sensu*, εφόσον το αρχικό της σημείο επί της γραμμής βάσης του κόλπου του Πιράν ήταν πολύ πιο κοντά στην Κροατία απ’ ό,τι στην Σλοβενία²⁶ (βλ. *Χάρτη 4*). Υπήρξαν, ωστόσο, και αποφάσεις, όπου τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα προέβησαν σε μια κατ’ αρχήν **ΑΝΤΙΚΕΙ-**

22. *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά μεταξύ της Νικαράγουα και της Ονδούρας στην Καραϊβική*, απόφαση της 8^{ης} Οκτωβρίου 2007, <https://www.icj-cij.org>.
 23. *Θαλάσσια Διαφορά (Περού-Χιλής)*, απόφαση της 27^{ης} Ιανουαρίου 2014, <https://www.icj-cij.org/en/case/137>.
 24. *Συνοριακή Διαφορά και Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ της Κροατίας και της Σλοβενίας στην Αδριατική*, απόφαση της 29^{ης} Ιουνίου 2017, <https://pca-cpa.org/en/cases/3/>.
 25. Lathrop, ο.π. υποσημείωση 15, σελ. 219.
 26. Βλ. περαιτέρω Α. Στρατή, «Η Διαιτησία Κροατίας-Σλοβενίας για τη θαλάσσια οριοθέτηση στην Αδριατική: Το χρονικό μιας προδιαγεγραμμένης απόφασης», *Περιβάλλον & Δίκαιο* τ.2, έτος 2018, σσ. 201-223, 216. Στη συγκεκριμένη περίπτωση επρόκειτο για οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης

Χάρτης 3
 Θαλάσσια διαφορά Περού-Χιλής (2014)
 (Προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης)

Χάρτης 4
 Συνοριακή διαφορά και θαλάσσια οριοθέτηση μεταξύ Κροατίας και Σλοβενίας (2017)

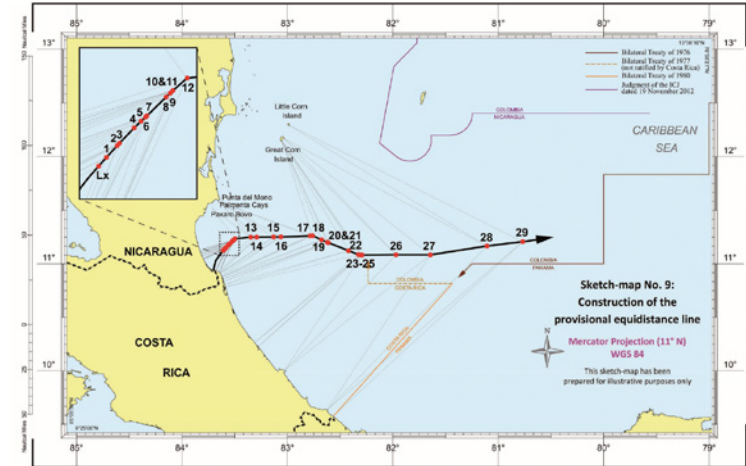

μενική χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης/μέσης γραμμής, όπως στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κατάρ-Μπαχρέιν*,²⁷ τη *Διαιτησία Γουιάνα-Σουρινάμ*,²⁸ στα *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα (Καμερούν-Νιγηρία)*,²⁹ τη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Περιοχή μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen*, την *Οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης και της Υφαλοκρηπίδας μεταξύ του Μπαρμπάντος και του Τρινιντάντ και Τομπάγκο*,³⁰ τη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Καραϊβική και τον Ειρηνικό Ωκεανό (Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα)*,³¹ την *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού και τη Θαλάσσια Οριοθέτηση στον Ινδικό Ωκεανό (Σομαλία-Κένυα)*,³² ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει εν

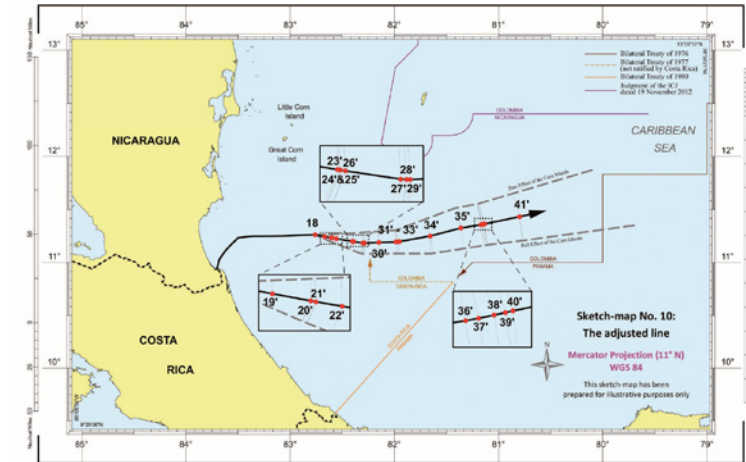
προκειμένω στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο υπογραμμίζοντας ότι κατά τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης θα επιλέξει το ίδιο τα σημεία βάσης που θεωρεί ότι είναι κατάλληλα, προέβη σε μια αυστηρή χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης, λαμβάνοντας υπόψη ως σημεία βάσης όλους τους νησιωτικούς σχηματισμούς που πληρούσαν τις προϋποθέσεις του άρθρου 121 Σύμβασης ΔΘ (βλ. *Χάρτη 5*). Κατά το δεύτερο δε στάδιο της οριοθέτησης, εξέτασε το κατά πόσον τα συγκεκριμένα νησιά αποτελούσαν σχετικές περιστάσεις που απαιτούσαν τη μετατόπιση/προσαρμογή της γραμμής ίσης απόστασης. Στο πλαίσιο αυτό, συνεκτιμώντας την περιορισμέ-

27. Η εν λόγω απόφαση αποτελεί υπόδειγμα μεθοδολογίας οριοθέτησης βάσει των διατάξεων της Σύμβασης ΔΘ. Το Διεθνές Δικαστήριο αρχικά αποτίμησε το καθεστώς των νησιωτικών σχηματισμών προκειμένου να αποφανθεί εάν επρόκειτο περί σκοπέλων ή νήσων και στη συνέχεια χάραξε μια προσωρινή μέση γραμμή βάσει αυστηρά γεωμετρικών κριτηρίων και αντικειμενικών δεδομένων, υπογραμμίζοντας ότι όλα τα νησιά ανεξάρτητα από το μέγεθός τους, έχουν τα ίδια δικαιώματα με τα ηπειρωτικά εδάφη [Παρ. 97]. Σε ένα δεύτερο στάδιο, εξέτασε την ύπαρξη τυχόν ειδικών περιστάσεων που επέβαλαν τη μετατόπιση της προσωρινής μέσης γραμμής. Στο πλαίσιο αυτό, ως ειδική περίπτωση θεώρησε το Qit'at Jaradah, ένα μικρό ακατοίκητο και έρημο νησί στο μέσον της απόστασης μεταξύ του κυρίου νησιού του Μπαχρέιν και του Κατάρ και το Fasht al Jarim, έναν εκτενή σχηματισμό που βρίσκεται εν μέρει στην αιγιαλίτιδα ζώνη του Μπαχρέιν, αλλά ένα μικρό μόνον τμήμα του βρίσκεται πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ενδεχόμενος συνυπολογισμός τους θα απέδιδε «δυσανάλογη» σημασία σε ασήμαντους νησιωτικούς σχηματισμούς, διαστρεβλώνοντας το θαλάσσιο όριο [Παρ. 217-212 και 248-249]. Συγκρατείται ότι η απόφαση εκδόθηκε πριν την προσθήκη του ελέγχου αναλογικότητας ως αυτόνομου (τρίτου) σταδίου στη μεθοδολογία οριοθέτησης (βλ. κατωτέρω ενότητα 2.3).
28. *Διαιτησία Γουιάνα-Σουρινάμ*, απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 2007, Διαιτητικό Δικαστήριο του Παραρτήματος VII Σύμβασης ΔΘ, <https://www.pca-cpa.org>.
29. *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα μεταξύ του Καμερούν και της Νιγηρίας*, απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2002, I.C.J. Rep. 2002, <https://www.icj-cij.org>.
30. *Οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης και της Υφαλοκρηπίδας μεταξύ του Μπαρμπάντος και του Τρινιντάντ και Τομπάγκο*, απόφαση της 11ης Απριλίου 2006, R.I.A.A. vol. XXVII 147, <https://www.pca-cpa.org>. Διαιτητικό Δικαστήριο του Παραρτήματος VII Σύμβασης ΔΘ.
31. *Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua) and Land Boundary in the Northern Part of Isla Portillos (Costa Rica v. Nicaragua)*, Judgment, I.C.J. Reports 2018, 139, [165-20180202-JUD-01-00-BI.pdf \(icj-cij.org\)](https://www.icj-cij.org)
32. *Θαλάσσια Οριοθέτηση στον Ινδικό Ωκεανό (Σομαλία-Κένυα)*, απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2021, <https://www.icj-cij.org/en/case/161>.

Χάρτης 5
Θαλάσσια οριοθέτηση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα
(Προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης)

Χάρτης 5α
Θαλάσσια οριοθέτηση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα
(Προσαρμοσμένη γραμμή ίσης απόστασης)

νη έκταση των νησιών Corn islands της Νικαράγουα (Great Corn: 9,6 τετ.χλμ.) και τη μεγάλη απόστασή τους από την ακτή (26 ν.μ.), τους απέδωσε μισή επήρεια προσαρμόζοντας τη γραμμή ίσης απόστασης προς όφελος της

Κόστα Ρίκα [Παρ. 153-154] (βλ. *Χάρτη 5α*).³³ Επιπρόσθετα, το Διεθνές Δικαστήριο έλαβε υπόψη του ως σημεία βάσης για τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης μικρούς νησιωτικούς σχηματισμούς κατά μήκος

33. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, το Διεθνές Δικαστήριο είχε αναγνωρίσει πλήρη επήρεια στα Corn islands.

των ακτών της Νικαράγουα (σημ. σε απόσταση 1 ν.μ. και 3 ν.μ. αντιστοίχως), τους οποίους εξομοίωσε με την ακτή, παραπέμποντας εν προκειμένω στις αποφάσεις του στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα* και την *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)* [Παρ. 142].

Στις αποφάσεις του Ειδικού Τμήματος του ΔΔΔΘ στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού* και του Διεθνούς Δικαστηρίου στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλίας-Κένυα*, ο προσδιορισμός των σημείων βάσης για τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης έγινε αυτόματα μέσω ειδικού λογισμικού (CARIS LOTS), αφού προηγήθηκε η ψηφιοποίηση της ακτογραμμής. Ωστόσο, το Ειδικό Τμήμα του ΔΔΔΘ διευκρίνισε ότι προέβη στην εν λόγω χάραξη, δεδομένου ότι «δεν υπήρχε στην υπό οριοθέτηση περιοχή νησί ή χερσόνησος που να προεξέχει (protuding peninsula) έτσι ώστε να διαστρεβλώνει τη γενική κατεύθυνση της ακτής ή την προβολή της στη θάλασσα» [Παρ. 309]. Στη συνέχεια δε, προχώρησε σε μια απλοποιημένη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης μειώνοντας τον αριθμό των σημείων βάσης [Παρ. 399]. Από την άλλη μεριά, το Διεθνές Δικαστήριο στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλίας-Κένυα* δεν έλαβε υπόψη του ως σημεία βάσης για τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης νησιωτικούς σχηματισμούς πλησίον της ακτής,

όπως τις νησίδες Diua Damasciaca islets. Οι εν λόγω νησίδες δεν ελήφθησαν υπόψη ούτε στο πλαίσιο της οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης [Παρ. 114].³⁴

Το ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι **εάν μια αυστηρή χάραξη** της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης **θα κατέληγε σε ένα διαφορετικό τελικό αποτέλεσμα**, εφόσον τα ίδια γεωγραφικά στοιχεία θα μπορούσαν να συνεκτιμηθούν ως σχετικές περιστάσεις κατά το δεύτερο στάδιο. Η απάντηση είναι κατ' αρχήν καταφατική. Μια αυστηρή χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης στο πρώτο στάδιο θα οδηγούσε σε μια πιο αντικειμενική χάραξη του οριστικού θαλασσιού συνόρου («προσαρμοσμένη γραμμή ίσης απόστασης»), αποφεύγοντας ενδεχομένως τις δραστηκές μετατοπίσεις που κατ' ουσίαν αναιρούν την εφαρμογή της αρχής της ίσης απόστασης (βλ. κατωτέρω).

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία για την αξιοπιστία της οριοθέτησης έχει η **επιλογή** και ειδικότερα η **ακρίβεια του ναυτικού χάρτη** επί του οποίου θα χαραχθεί η οριοθετική γραμμή. Για τον λόγο αυτό, δημιουργεί εντύπωση η επιλογή του Ειδικού Τμήματος του ΔΔΔΘ στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού* να χρησιμοποιήσει έναν μικρής κλίμακας (1:350.000) χάρτη του Βρετανικού Ναυαρχείου (BA 1383), ο οποίος βασιζόταν σε χαρτογραφικά στοιχεία του πρώτου ήμισυ του 18^{ου} αιώνα [Παρ.

34. "It does not consider it appropriate to place base points on the tiny arid Diua Damasciaca islets, which would have a disproportionate impact on the course of the median line in comparison to the size of these features. For similar reasons, the Court does not consider it appropriate to select a base point on a low-tide elevation off the southern tip of Ras Kaambooni, which is a minor protuberance in Somalia's otherwise relatively straight coastline in the vicinity of the land boundary terminus, which constitutes the starting-point for the maritime delimitation".

334].³⁵ Αντιστοίχως, στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλίας-Κένυα*, το Διεθνές Δικαστήριο χρησιμοποίησε έναν μικρής κλίμακας παρωχημένο χάρτη του Βρετανικού Ναυαρχείου (BA 3362),³⁶ με αποτέλεσμα τα σημεία βάσης που επελέγησαν για τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής να μην αντιστοιχούν στη φυσική ακτογραμμή. Σύμφωνα με τους Schofield, Bekker και van de Poll, τα σημεία βάσης βρίσκονται κατά μέσο όρο πάνω από 100 μέτρα προς την ξηρά, ενώ το σημείο βάσης 1 της Σομαλίας βρίσκεται 64,2 μ. στην πλευρά του τμήματος του χερσαίου συνόρου που αντιστοιχεί στην Κένυα.³⁷ Το εν λόγω λάθος μεγεθύνεται ως προς τις υπεράκτιες περιοχές (further offshore), με αποτέλεσμα μια περιοχή 350 τετ.χλμ. υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ να βρίσκεται στη «λάθος πλευρά της οριοθετικής γραμμής». Πάντως, το Δικαστήριο αναγνώρισε το ενδεχόμενο

δημιουργίας στο μέλλον μιας μικρής έκτασης «γκρίζας ζώνης», η οποία θα προκύψει από την προέκταση της οριοθετικής γραμμής πέραν των 200 ν.μ. και θα βρίσκεται στην πλευρά του θαλασσιού συνόρου που αντιστοιχεί στην Κένυα, αλλά πέραν των 200 ν.μ. από τις ακτές της και εντός των 200 ν.μ. από τις ακτές της Σομαλίας. Η έκταση της γκρίζας ζώνης θα εξαρτηθεί από την έκταση της υφαλοκρηπίδας της Κένυα πέραν των 200 ν.μ., όπως θα προσδιορισθεί βάσει των συστάσεων της Επιτροπής των ΗΕ για τα Όρια της Υφαλοκρηπίδας [Παρ. 197].

Υπό το φως των ανωτέρω, δύσκολα αντιλαμβάνεται κανείς τον λόγο για τον οποίο το Δικαστήριο δεν χρησιμοποίησε επιπρόσθετα στοιχεία, όπως υψηλής ακρίβειας εικόνες μέσω δορυφορικής τεχνολογίας, για την ακριβέστερη απεικόνιση της ακτογραμμής.³⁸ Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται, οι

35. Τον βρετανικό χάρτη είχε υποβάλει η Γκάνα, ενώ η Ακτή Ελεφαντοστού υπέβαλε νεότερους χάρτες του 2014 βάσει σύγχρονων τοπογραφικών μελετών και υψηλής ανάλυσης δορυφορικών εικόνων (001ΑΕΜ με κλίμακα 1:1.000.000 και 002ΑΕΜ με κλίμακα 1:100.000), την αξιοπιστία των οποίων, όμως, αμφισβητούσε η Γκάνα σημειώνοντας ότι τα στοιχεία που αφορούσαν στην ακτογραμμή της βασιζόνταν αποκλειστικά σε δορυφορικές λήψεις. Ο λόγος για τον οποίο τελικώς το Δικαστήριο απέρριψε τον χάρτη 001ΑΕΜ ήταν η χρήση διαφορετικών μεθόδων για την απεικόνιση της ακτογραμμής των δύο κρατών. Δεδομένου δε ότι ο βρετανικός χάρτης BA 1383 ήταν πανομοιότυπος με τον χάρτη SHOM 7786, τον οποίο χρησιμοποιούσε η Ακτή Ελεφαντοστού μέχρι το 2014, το Ειδικό Τμήμα έκρινε ότι η πρακτική αυτή ήταν ενδεικτική της αποδοχής της αξιοπιστίας του από την τελευταία, στοιχείο που δεν μπορούσε να αγνοήσει [Παρ. 341-342].

36. Παρ. 145-146. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο συνεκτίμησε το γεγονός ότι τα διάδικα κράτη δεν είχαν εγείρει αντιρρήσεις ως προς την χρήση του συγκεκριμένου χάρτη: "145. Somalia also pointed out at the hearings that there was very little difference between the two equidistance lines constructed from the base points it had selected or from those selected by Kenya. It concluded that it would be content for the Court to use either US NGA Nautical Chart 61220 or British Admiralty Chart 3362, or any other chart that the Court might consider even more reliable."

37. Επιπρόσθετα, οι γεωγραφικές συντεταγμένες του ακροτελεύτιου σημείου της οριοθετικής γραμμής της αιγιαλίτιδας ζώνης (σημείο Α) τοποθετούνται σχεδόν 13 ν.μ. από την ακτή, πέραν, δηλαδή, του ανώτατου επιτρεπτού ορίου της αιγιαλίτιδας ζώνης βάσει του διεθνούς δικαίου. Βλ. C. Schofield, P. Bekker and R. van de Poll, "The World Court Fixes the Somalia-Kenya Maritime Boundary: Technical Considerations and Legal Consequences", *ASIL Insights*, 25(25), <https://www.asil.org>.

38. Σύμφωνα με το «Εγχειρίδιο περί Θαλάσσιας Οριοθέτησης» των Ηνωμένων Εθνών: "However, a large-scale digital chart meeting high-accuracy mapping requirements may not be always readily available. Therefore, there might be a need for additional data collec-

εν λόγω ανακρίβειες θέτουν υπό αμφισβήτηση το τεχνικό υπόβαθρο της απόφασης και εν τέλει την αξιοπιστία του Διεθνούς Δικαστηρίου.³⁹

Β) Δεύτερο στάδιο οριοθέτησης: συνεκτίμηση των σχετικών περιστάσεων

Αντίστοιχη ασάφεια παρατηρείται και στο δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, ειδικότερα στον **τρόπο με τον οποίο μεταφράζεται και αποτυπώνεται χαρτογραφικά** η συνεκτίμηση από το Δικαστήριο των σχετικών περιστάσεων προκειμένου να επιτευχθεί μια δίκαιη λύση. Ενίστε, η μετατόπιση της γραμμής ίσης απόστασης είναι τόσο μεγάλη που κατ' ουσίαν συνιστά χάραξη μιας νέας οριοθετικής γραμμής. Ένας βαθμός υποκειμενικότητας είναι αναμενόμενος σε αυτό το στάδιο - **δεν δικαιολογείται, ωστόσο, μια αυθαίρετη χάραξη, η οποία κατ' ουσίαν εγκαταλείπει τη μέθοδο της ίσης απόστασης**. Για τον λόγο αυτό, η επικράτηση της αρχής της ίσης απόστασης έχει χαρακτηριστεί ως «πύρρειος νίκη».⁴⁰ Για παράδειγμα, στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μιανμάρ*, το ΔΔΔΘ όχι μόνον δεν έλαβε υπόψη του τα νησιά κατά τη χάραξη της προσωρινής μέσης γραμμής, αλλά στη συνέχεια τη μετατόπισε κατά 51 ν.μ. (έναντι των 66 ν.μ. που απείχαν μεταξύ τους οι αρχικά

προτεινόμενες από το Μπανγκλαντές και την Μιανμάρ οριοθετικές γραμμές, οι οποίες όμως δεν είχαν χαραχθεί βάσει της αρχής της ίσης απόστασης) (βλ. *Χάρτη 6*). Κατ' ουσίαν, το Δικαστήριο προέβη στη χάραξη μιας νέας γεωδαιτικής γραμμής με αζιμούθιο 215° - σημειώνεται εν προκειμένω ότι η οριοθετική γραμμή που είχε προτείνει αρχικά το Μπανγκλαντές βάσει της «μεθόδου της διχοτόμου της γωνίας των γραμμικών προσεγγίσεων των ακτών των διαδίκων κρατών» (angle-bisector method), άρχιζε από το ίδιο αζιμούθιο. Με την εν λόγω χάραξη διαφώνησαν οι Δικαστές Cot και Gao, αφενός, υπογραμμίζοντας ότι «η εγκατάλειψη της γραμμής της ίσης απόστασης για μια αζιμουθιακή γραμμή συνιστά διαστρέβλωση της μεθοδολογίας οριοθέτησης (“a perversion of the methodology”)⁴¹ και, αφετέρου, χαρακτηρίζοντας την προσαρμογή της ως “excessive, unprecedented, manipulated and based on clearly subjective determinations”.⁴² Υπό το φως των ανωτέρω, η απόφαση του ΔΔΔΘ προσομοιάζει περισσότερο με εκδίκαση *ex aequo et bono*. Από την άλλη μεριά, στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)* το Διεθνές Δικαστήριο επισημαίνοντας ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι συνυπολογισμού των σχετικών περιστάσεων έτσι ώστε να καταλήξουμε σε μια δίκαιη λύση, έκρινε ότι έπρεπε να δοθεί διαφο-

tion by means of geodetic, hydrographic or geologic surveys, as appropriate.” *Handbook on the Delimitation of Maritime Boundaries*, United Nations 2000, par. 260.

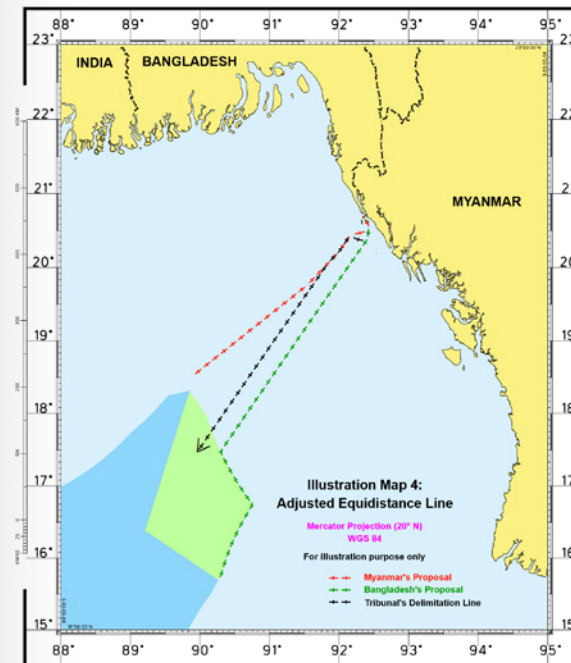
39. Οπ.π. υποσημείωση 37.

40. A.G. Elferink, T. Henriksen & S.V. Busch, “Conclusions: Taking stock and looking ahead” σε Elferink, Henriksen & Busch (eds), οπ.π. υποσημείωση 15, σσ. 376-402, 389.

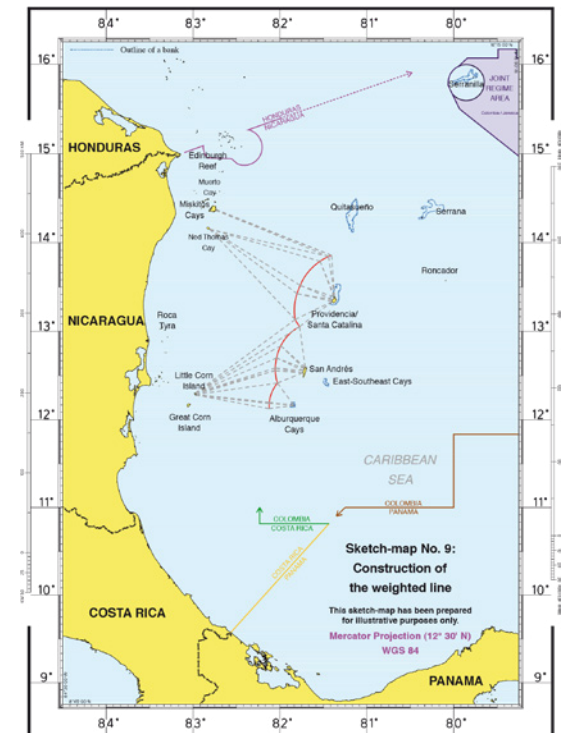
41. Βλ. Separate Opinion of Judge Cot, [C16-J-14_mar_12.pdf \(itlos.org\)](#), σσ. 184-196, 184.

42. Separate Opinion of Judge Gao, οπ.π., σσ. 197-229, par. 40 και 50-51. Κατά την άποψη του Δικαστή Gao, το Δικαστήριο θα έπρεπε να εφαρμόσει εξ αρχής τη «μέθοδο της διχοτόμου της γωνίας των γραμμικών προσεγγίσεων των ακτών», έτσι ώστε να μην χρειασθεί να προβεί σε μια τέτοια δραστηριότητα μετατόπιση της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης, αναιρώντας την ουσιαστικά στην πράξη, προκειμένου να επιτευχθεί μια δίκαιη λύση.

Χάρτης 6
Οριοθέτηση θαλασσιού συνόρου
Μπανγκλαντές-Μιανμάρ (2012)
(Προσαρμοσμένη γραμμή ίσης απόστασης)

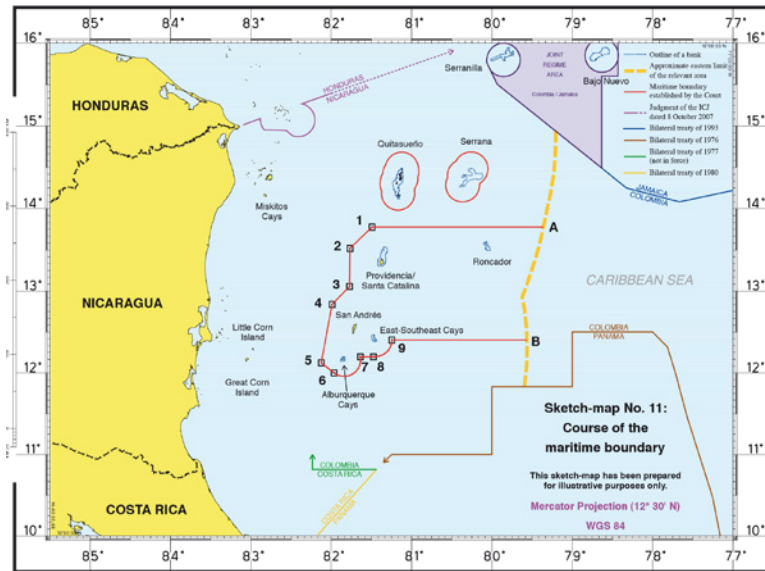

Χάρτης 2α
Εδαφική και θαλάσσια διαφορά
Νικαράγουα-Κολομβία (2012)
(«Σταθμισμένη» γραμμή)

ρετική βαρύτητα στα σημεία βάσης επί των νησιών της Νικαράγουα και της Κολομβίας αντιστοίχως· δηλαδή, 3 προς 1 («σταθμισμένη γραμμή»). Στην πράξη, αυτό σημαίνει τη χάραξη μιας γραμμής κάθε σημείο της οποίας απέχει από κάθε σημείο βάσης της Νικαράγουα τρεις φορές περισσότερο απ' όσο απέχει από κάθε σημείο βάσης της Κολομβίας (βλ. *Χάρτη 2α*). Ωστόσο, επειδή η χαραχθείσα οριοθετική γραμμή ήταν καμπύλη και θα δημιουργούσε πρακτικές δυσκολίες, το Δικαστήριο προχώρησε σε περαιτέρω προσαρμογή της, μειώνοντας τα σημεία καμπής και συνδέοντάς τα με γεωδαιτικές γραμμές, καταλήγοντας

σε μια τεθλασμένη γραμμή («απλοποιημένη σταθμισμένη γραμμή») (βλ. *Χάρτη 2β*). Στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Ινδία*, όπου επίσης δεν είχε ληφθεί υπόψη το νησί St. Martin κατά τη χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης, το Δικαστήριο συνεκτιμώντας την καμπυλότητα της ακτογραμμής του Μπανγκλαντές ως σχετική περίπτωση προέβη στη χάραξη μιας νέας γεωδαιτικής γραμμής με αζιμούθιο 177° 30' 00'' - συγκαταείται ότι η οριοθετική γραμμή που είχε αρχικά προτείνει το Μπανγκλαντές βάσει της «μεθόδου της διχοτόμου της γωνίας των γραμ-

Χάρτης 2β
Εδαφική και θαλάσσια διαφορά Νικαράγουα-Κολομβία (2012) (Θαλάσσιο σύνορο)

μικών προσεγγίσεων των ακτών» άρχιζε στο αζιμούθιο 180°. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Evans, για μια ακόμη φορά μια σχετική περίπτωση, η οποία συνεκτιμήθηκε κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, είχε ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό (remodeling) της διαδικασίας οριοθέτησης με την υιοθέτηση μιας εξ αρχής διαφορετικής μεθόδου.⁴³ Πράγματι, σε καμία περίπτωση οι ανωτέρω χαράξεις **δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως «προσαρμογή» (adjustment)⁴⁴ ή έστω «μετατόπιση» (shift)⁴⁵** της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης. Για τον λόγο αυτό, δημιουργεί ιδιαίτερο προβληματισμό η άποψη του Διεθνούς Δικαστηρίου ότι κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης δεν μπορεί να αποκλεισθεί

«μια πολύ ουσιαστική προσαρμογή ή μετατόπιση της προσωρινής γραμμής στην κατάλληλη περίπτωση» (very substantial adjustment to, or shifting of, the provisional line in an appropriate case, βλ. *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Κολομβία*, παρ. 197). Από την άλλη πλευρά, στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού*, το Ειδικό Τμήμα του ΔΔΔΘ έκρινε ότι δεν υπήρχαν σχετικές περιστάσεις που επέβαλαν τη μετατόπιση της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης, ενώ στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλίας-Κένυας* το Διεθνές Δικαστήριο συνεκτίμησε ως σχετική περίπτωση την καμπυλότητα της ακτογραμμής στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή από την Σομαλία

43. M. Evans "Relevant circumstances" σε Elferink, Henriksen & Busch (eds), οπ.π. υποσημείωση 15, σσ. 222-261, 242.
44. *Adjust*: to alter or move (something) *slightly*; to *change* something *slightly, especially* to make it more *correct, effective* or *suitable* (Cambridge English Dictionary).
45. *Shift*: to move something to a different position or direction *slightly* (Cambridge English Dictionary).

μέχρι την Τανζανία. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, λόγω της καμπυλότητας της ακτογραμμής, η χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης θα είχε ως αποτέλεσμα την αποκοπή τμήματος των θαλασσιών ζωνών της Κένυας. Εάν, ωστόσο, η εξέταση της ακτογραμμής περιοριζόταν μόνον στις ακτές της Κένυας και της Σομαλίας, η καμπυλότητα δεν θα ήταν ευδιάκριτη [Παρ. 164-165, 168]. Η εν λόγω προσέγγιση, η οποία επιτρέπει τη συνεκτίμηση στοιχείων της ακτογραμμής τρίτου κράτους, τα οποία βρίσκονται εκτός της υπό οριοθέτηση περιοχής, ως τμήμα της «ευρύτερης γεωγραφικής διαμόρφωσης των ακτών» ("broader geographical configuration"), είναι ιδιαίτερως προβληματική.⁴⁶ Άλλωστε, η ίδια η έννοια της ευρύτερης γεωγραφικής διαμόρφωσης των ακτών είναι πολύ γενική και αόριστη, χωρίς να μπορούν να προσδιορισθούν με σαφήνεια τα όρια της. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε ο Δικαστής *Robinson* στην Ατομική του

Γνώμη, ο πραγματικός κίνδυνος είναι η αποκοπή (cut-off effect) να οφείλεται κυρίως σε γεωγραφικό χαρακτηριστικό τρίτου κράτους και όχι στα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της ακτογραμμής των διαδίκων κρατών εντός της υπό οριοθέτηση περιοχής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η καμπυλότητα της ακτογραμμής της Τανζανίας ήταν περισσότερο ευδιάκριτη από την καμπυλότητα της ακτογραμμής της Κένυας. Για να συνεκτιμηθεί, ωστόσο, η καμπυλότητα της ακτογραμμής ως σχετική περίπτωση που απαιτεί την προσαρμογή της γραμμής ίσης απόστασης, θα έπρεπε να βρίσκεται εντός της υπό οριοθέτηση περιοχής, όπως όρισε το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του στα *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα μεταξύ του Καμερούν και της Νιγηρίας*. Διαφορετικά, δεν μπορεί το αποτέλεσμα να θεωρηθεί δίκαιο για το άλλο διάδικο κράτος, στη συγκεκριμένη περίπτωση για την Σομαλία.⁴⁷ Σε κάθε περίπτωση, η ως άνω προσέγγιση

46. Βλ. περαιτέρω N. Ioannidis, C. Yialouridis, [A Commentary on the Dispute Concerning the Maritime Delimitation in the Indian Ocean \(Somalia v Kenya\) - EJIL: Talk! \(ejiltalk.org\)](#), published 22 Oct. 2021.
47. "But the real danger is that the cut-off effect may result more from the geographical feature of a third State - not a party to the dispute and not in the delimitation area - than from the geographical feature on the coast of the State that is a party to the dispute and is within the area to be delimited. This would appear to be so in the present case because the Tanzanian "concavity", that is not within the area to be delimited, appears more pronounced than the Kenyan "concavity", that is within the area to be delimited. The odd result is a refashioning of geography whereby an adjustment is made to the equidistance line, more on account of a "concavity" in the Tanzanian coastline than of the "concavity" in the Kenyan coastline - a result that is wholly inconsistent with the Court's finding in *Cameroon v. Nigeria* that, in order to qualify as a relevant circumstance for the purpose of adjusting the equidistance line, the concavity must be within the area to be delimited. Somalia would appear to have been disadvantaged by reason of a "concavity" that is not within the area to be delimited - an outcome that can scarcely be described as equitable". [Individual opinion, partly concurring and partly dissenting, of Judge Robinson \(ici-cij.org\)](#), παρ. 30. Σύμφωνα με τον Ιωαννίδη, οπ.π. υποσημείωση 5, σελ. 120, «αυτή η ανεδαφική θέση, η οποία οδήγησε σε μεταβολή της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης σε βάρος της Σομαλίας, προσκρούει στην πάγια νομολογία του Δικαστηρίου και γι' αυτό έτυχε κριτικής από τους Δικαστές Abraham, Yusuf και Robinson. Εξάλλου, το ίδιο το Δικαστήριο παραδέχθηκε ότι η καμπυλότητα των σχετικών ακτών Σομαλίας και Κένυας δεν είναι ευδιάκριτη. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι ίσως το Δικαστήριο, επικαλούμενο τη συγκεκριμένη σχετική περίπτωση, να ενήργησε στη βάση μη νομικών κριτηρίων για να δικαιολογήσει

γηση αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα διαστρέβλωσης της μεθοδολογίας οριοθέτησης και των συναφών κανόνων του διεθνούς δικαίου. Δύσκολα δε αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία που αποδίδεται από τη διεθνή νομολογία στον προσδιορισμό της σχετικής προς οριοθέτηση περιοχής (βλ. κατωτέρω ενότητα 3), εάν λαμβάνονται υπόψη γεωγραφικοί παράγοντες εκτός αυτής για τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής.

Γ) Τρίτο στάδιο οριοθέτησης: έλεγχος αναλογικότητας

Έντονος προβληματισμός έχει εκφραστεί και ως προς το τρίτο στάδιο της οριοθέτησης, εάν, δηλαδή, ο έλεγχος αναλογικότητας είναι επαρκώς αντικειμενικός και επιστημονικά τεκμηριωμένος, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως κανόνας του διεθνούς δικαίου.

Η σημασία της αναλογικότητας στις οριοθετήσεις επισημάνθηκε για πρώτη φορά από το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφασή του στην *Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας* [Παρ. 98 και 101(D.3)], ενώ αναφορά στον «έλεγχο εύλογου βαθμού αναλογικότητας» (test of a reasonable degree of proportionality) στον οποίο θα πρέπει να υποβάλλεται κάθε λύση οριοθέτησης προκειμένου να διαπιστωθεί από κοινού με άλλα στοιχεία ο δίκαιος χαρακτήρας της, γίνεται στην *Υφαλοκρηπίδα Λιβύης-Μάλτας* [Παρ. 66].

Το 2009, στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα* το Διεθνές Δικαστήριο αναβάθμισε το κριτήριο της αναλογικότητας σε αυτόνομο στάδιο,

προκειμένου να εκτιμηθεί εάν το προσωρινό αποτέλεσμα στο οποίο έχει καταλήξει ένα δικαιοδοτικό όργανο είναι δίκαιο υπό το πρίσμα της συγκρισιμότητας των ακτών.

Παρά το γεγονός ότι το ίδιο το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει ότι «τούτο δεν σημαίνει ότι οι αντίστοιχες θαλάσσιες περιοχές θα πρέπει να είναι ανάλογες με το μήκος των ακτών», **η εν λόγω αναβάθμιση του κριτηρίου της αναλογικότητας δημιουργεί προβληματισμό**, εφόσον περιορίζει ακόμη περισσότερο τον «βαθμό προβλεψιμότητας» (predictability) που αποτελεί βασικό στοιχείο του δικαίου της οριοθέτησης και παράγοντα ασφάλειας δικαίου.

Πάντως, ουδέποτε έγινε αποδεκτή η αυτόματη μαθηματική λειτουργία της αναλογικότητας. Σε πολλές δε περιπτώσεις, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα έκριναν ότι το αποτέλεσμα της οριοθέτησης ήταν δίκαιο και ότι δεν χρειαζόταν περαιτέρω μετατόπιση της μέσης γραμμής, αν και η κατανομή της θαλάσσιας περιοχής απείχε πολύ από την αναλογία των αντίστοιχων ακτογραμμών, όπως στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen*, όπου ο λόγος του μήκους των ακτών ήταν 1:9 υπέρ της Γροιλανδίας, ενώ ο λόγος της περιοχής υφαλοκρηπίδας που τους αντιστοιχούσε ήταν 1:2.7.

Αντιστοίχως, στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)* ο λόγος του μήκους των σχετικών ακτών της Κολομβίας και της Νικαράγουα ήταν 1:8.2, ενώ ο λόγος της θαλάσσιας περιοχής που τους αντιστοιχούσε βάσει της οριοθέτησης

1:3.44. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το Διεθνές Δικαστήριο αιτιολόγησε την απόφασή του σημειώνοντας ότι ο ρόλος του δεν είναι να επιτύχει μια κατά προσέγγιση αντιστοιχία μεταξύ του λόγου του μήκους των σχετικών ακτών των κρατών και του λόγου της περιοχής που τους αναλογεί βάσει της οριοθέτησης, αλλά να διασφαλίσει ότι η *δυσαναλογία δεν είναι τόσο μεγάλη* ώστε να αλλοιώσει το αποτέλεσμα καθιστώντας το «άδικο». Επιπρόσθετα, υπενθύμισε ότι η χάραξη της συγκεκριμένης γραμμής έγινε με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλιστεί ότι κανένα από τα δύο κράτη δεν θα αποκοπεί από την υφαλοκρηπίδα/ΑΟΖ που δικαιούται, ότι τα κύρια νησιά της Κολομβίας δεν θα διασπασθούν από εμβόλιμες ζώνες υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ της Νικαράγουα και ότι η οριοθέτηση θα συμβάλει στην εγκαθίδρυση της δημόσιας τάξης στους ωκεανούς.⁴⁸ Παρ' όλα αυτά, και παρά τη συντηρητική ερμηνεία του κριτηρίου της αναλογικότητας, **δεν μπορεί να αποκλεισθεί ένας βαθμός αυθαιρεσίας** από την πλευρά των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων κατά την εκτίμηση της ύπαρξης ή μη «σημαντικής δυσαναλογίας», ιδίως όταν ο τρόπος υπολογισμού του λόγου του μήκους των ακτών προς τον λόγο της έκτασης των αντίστοιχων θαλάσσιων περιοχών διαφέρει σημαντικά από απόφαση σε απόφαση. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, λόγω πρακτικών δυσκολιών ως προς τον υπολογισμό του μήκους των σχετικών ακτών ή της έκτασης της σχετικής περιοχής, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα αρκέστηκαν σε μια «ευρεία εκτίμηση» της δυσαναλογίας

(broad assessment of disproportionality), χωρίς συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία (βλ. μεταξύ άλλων, *Υφαλοκρηπίδα Λιβύης-Μάλτας*, παρ. 74-75, *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα (Καμερούν-Νιγηρία)*, παρ. 272-307 και *Θαλάσσια Διαφορά Περού-Χιλής*, παρ. 193).

Θα πρέπει, επίσης, να διευκρινισθεί ότι κατά τον **υπολογισμό της έκτασης της περιοχής** που αντιστοιχεί σε κάθε παράκτιο κράτος βάσει της οριοθέτησης, δεν λαμβάνεται υπόψη μόνον η συγκεκριμένη υπό οριοθέτηση θαλάσσια ζώνη, αλλά το σύνολο της θαλάσσιας περιοχής που τους αναλογεί από τις γραμμές βάσης («σχετική θαλάσσια περιοχή»), ήτοι στην περίπτωση της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ συνυπολογίζεται και η αντίστοιχη έκταση χωρικών υδάτων. Η εν λόγω αντιμετώπιση υιοθετήθηκε για πρώτη φορά από το Διεθνές Δικαστήριο στην *Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας Λιβύης-Τυνησίας*⁴⁹ και έκτοτε τηρείται με συνέπεια από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα. (Για την έννοια της «σχετικής θαλάσσιας περιοχής», βλ. κατωτέρω ενότητα 3).

Σε κάθε περίπτωση, είναι αξιοσημείωτο ότι ο έλεγχος αναλογικότητας **έχει σχεδόν πάντα στεφθεί με επιτυχία** έτσι ώστε να μην χρειάζεται περαιτέρω προσαρμογή/μετατόπιση της οριοθετικής γραμμής. Για τον λόγο αυτό, εκτιμάται ότι τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα χρησιμοποιούν τον έλεγχο αναλογικότητας και κατά τις εσωτερικές διαβουλεύσεις τους στο δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης, προκειμένου να αξιολογήσουν τον δίκαιο χαρακτήρα (equitability) των διαφόρων εναλ-

την τροποποίηση της γραμμής ίσης απόστασης, εφόσον δεν προέκυπτε κάποιος άλλος λόγος για κάτι τέτοιο. Άλλωστε, ήταν ο μόνος τρόπος για να δοθεί μέρος της διαφιλονοικούμενης περιοχής στην Κένυα, γιατί, σύμφωνα με τα γεωγραφικά δεδομένα, η τελική οριοθέτηση έπρεπε να γίνει με βάση τη γραμμή ίσης απόστασης».

48. Ιωάννου & Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 5, σελ. 308.

49. "With regard to sea-bed areas, it notes that the *areas of shelf below low-water mark within the area relevant for delimitation* appertaining to each State following the method indicated by the Court stand to each other in approximately the proportion: Libya 40; Tunisia 60" [Παρ. 131] (έμφαση δική μας).

λακτικών χαράξεων/προσαρμογής της προσωρινής μέσης γραμμής (σημ. την εν λόγω πρακτική ακολουθούσαν τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα πριν την προσθήκη του τρίτου σταδίου της οριοθέτησης). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, εάν στο τρίτο στάδιο της οριοθέτησης ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι το αποτέλεσμα της χάραξης της οριοθετικής γραμμής δεν ήταν δίκαιο, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι απέτυχε στην εκπλήρωση των καθηκόντων του.⁵⁰

2.2. Σύγκριση με τη μεθοδολογία οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης

2.2.1. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Σύμβαση ΔΘ θεσπίζει στο άρθρο 15 **την αρχή της ίσης απόστασης ως μέθοδο οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης** με μια μόνον εξαίρεση, αυτή των «ειδικών περιστάσεων».⁵¹

Μέχρι τη δεκαετία του '90, η διεθνής νομολογία σχετικά με την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης ήταν περιορισμένη. Στη διαιτητική απόφαση για την *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Γουινέας και Γουινέας-Μπισσάου*,⁵² το Διαιτητικό Δικαστήριο αν και δεν αντιμετώπισε την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης ως χωριστό ζήτημα- επρόκειτο περί

καθορισμού θαλασσιού ορίου «όλων των χρήσεων» (all-purpose maritime boundary)- κατά τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής αναγνώρισε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 ν.μ. στο νησί Alcatraz της Γουινέας, προσαρμόζοντας αντιστοίχως το θαλάσσιο σύνορο.

Έκτοτε, ζήτημα οριοθέτησης χωρικών υδάτων τέθηκε σε αρκετές υποθέσεις, ιδίως στο πλαίσιο χάραξης «ενιαίου θαλασσιού ορίου» ή «ορίου πολλαπλών/όλων των χρήσεων», συμπεριλαμβανομένων της *Διαιτησίας Ερυθραίας-Υεμένης*,⁵³ της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης Κατάρ-Μπαχρέιν* και της *Διαιτησίας Γουιάνα-Σουρινάμ*. Μάλιστα, στην τελευταία υπόθεση, το Διαιτητικό Δικαστήριο έκρινε ότι οι ειδικές συνθήκες ναυσιπλοΐας στην υπό οριοθέτηση περιοχή, επέβαλαν παρέκκλιση από τη μέση γραμμή [Παρ. 306]. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα αναγνώρισαν σε όλα τα νησιά αιγιαλίτιδα ζώνη 12 ν.μ., ανεξάρτητα από την επήρεια που τους αποδόθηκε κατά τη χάραξη του ενιαίου θαλασσιού ορίου. Στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Ονδούρα*, το Διεθνές Δικαστήριο υποβάθμισε εν μέρει την αρχή της ίσης απόστασης ως μέθοδο οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης, επισημαίνοντας ότι δεν έχει αυτόματα προτεραιότητα έναντι των άλλων με-

θόδων οριοθέτησης και ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη συγκεκριμένη όπου επρόκειτο για οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης μεταξύ κρατών με παρακείμενες ακτές και ιδιαίτερες γεωμορφολογικές συνθήκες, δεν αποτελούσε την πλέον κατάλληλη μέθοδο οριοθέτησης [Παρ. 272]. Συνεπώς, ετέθη ζήτημα εφαρμογής της εξαίρεσης του άρθρου 15 Σύμβασης ΔΘ. Στο πλαίσιο αυτό, η χάραξη της οριοθετικής γραμμής ακολούθησε τη «μέθοδο της διχοτόμου της γωνίας των γραμμικών προσεγγίσεων των ακτών» [Παρ. 287]. Πάντως, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η αρχή της ίσης απόστασης παραμένει ο βασικός κανόνας οριοθέτησης για την αιγιαλίτιδα ζώνη. Μάλιστα, εφήρμοσε τη μέθοδο αυτή σε τμήμα της υπό οριοθέτηση περιοχής, όπου οι ακτές των δύο κρατών ήταν αντικείμενες και αφορούσε ειδικότερα την οριοθέτηση της αλληλοεπικαλυπτόμενης αιγιαλίτιδας ζώνης πέντε αμφισβητούμενων νησιών, αφού πρώτα επιδίκασε την κυριαρχία επ' αυτών και τους αναγνώρισε δικαίωμα αιγιαλίτιδας ζώνης 12 ν.μ. Στο πλαίσιο αυτό, απέρριψε το επιχειρήμα της Νικαράγουα περί απόδοσης μόνον θύλακα αιγιαλίτιδας ζώνης 3 ν.μ. στα νησιά (τέσσερα) που επιδικάστηκαν στην Ονδούρα προκειμένου να μην αποδοθεί στην τελευταία δυσανάλογα μεγαλύτερο τμήμα της αμφισβητούμενης περιοχής [Παρ. 300-305].

Στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μυανμάρ*, τα διάδικα κράτη απέδωσαν ιδιαίτερη σημασία στο νησί St. Martin στο πλαίσιο της οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης.⁵⁴ Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι δεν υφίσταται στη νομολογία ή την πρακτική των κρατών γενικός κανόνας ως προς την επήρεια των νήσων, η οποία εξαρτάται από τις συγκεκριμένες συνθήκες της κάθε περίπτωσης. Η επήρεια μπορεί να διαφέρει αναλόγως του εάν πρόκειται περί οριοθέτησης αιγιαλίτιδας ζώνης ή άλλων θαλασσιών ζωνών- τόσο η φύση των δικαιωμάτων του παράκτιου κράτους όσο και το εύρος των υπό οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών είναι σχετικά στο πλαίσιο αυτό [Παρ. 147-148]. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το νησί St. Martin βρίσκεται εντός της αιγιαλίτιδας ζώνης του Μπανγκλαντές, καθώς και ότι στις περιπτώσεις κατά τις οποίες στο παρελθόν δεν είχε αποδοθεί πλήρης επήρεια σε νησιά κατά την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης επρόκειτο περί ασήμαντων νησιωτικών σχηματισμών, το Δικαστήριο θεώρησε ότι το St. Martin είναι σημαντικός νησιωτικός σχηματισμός λόγω του μεγέθους, του πληθυσμού και της οικονομικής του ζωής, αναγνωρίζοντάς του πλήρη επήρεια [Παρ. 151-152] (σημ. σε αντίθεση με την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ, όπου δεν το έλαβε υπόψη). Παράλληλα, το ΔΔΔΘ επανε-

50. Elferink, Henriksen & Busch, οπ.π. υποσημείωση 40, σελ. 393.

51. «Στην περίπτωση που οι ακτές δύο κρατών κείνται έναντι αλλήλων ή συνορεύουν, κανένα από τα δύο κράτη δεν δικαιούται, ελλείψει αντιθέτου συμφωνίας μεταξύ τους, να εκτείνει τη χωρική του θάλασσα πέραν της μέσης γραμμής, της οποίας όλα τα σημεία βρίσκονται σε ίση απόσταση από τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσεως, από τις οποίες μετράται το εύρος της χωρικής θάλασσας καθενός από τα δύο κράτη. Η παραπάνω διάταξη δεν εφαρμόζεται, όμως, όπου λόγω ιστορικού τίτλου ή άλλων ειδικών περιστάσεων, παρίσταται ανάγκη να οριοθετηθούν οι χωρικές θάλασσες των δύο κρατών κατά διαφορετικό τρόπο».

52. *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου μεταξύ Γουινέας και Γουινέας-Μπισσάου*, απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1985, 77 I.L.R. 635, 25 I.L.M. 251(1986).

53. *Διαιτησία μεταξύ Ερυθραίας και Υεμένης, Φάση II: Θαλάσσια Οριοθέτηση*, απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1999, <https://pca-cpa.org/ERYE/2.intro.htm>.

54. Σύμφωνα με την Μυανμάρ, το εν λόγω νησί αποτελούσε ειδική περίπτωση που καθιστούσε αναγκαία την απομάκρυνση από τη μέση γραμμή, εφόσον τα μικρά και τα μεσαίου μεγέθους νησιά συνήθως αγνοούνται κατά την οριοθέτηση, ιδίως όταν βρίσκονται στη «λάθος πλευρά» της μέσης γραμμής. Το Μπανγκλαντές επεσήμανε ότι οι περισσότερες από τις συμφωνίες που επικαλέσθηκε η Μυανμάρ είχαν ως αντικείμενο την οριοθέτηση υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ, επρόκειτο δε για εντελώς διαφορετικές περιπτώσεις που αφορούσαν κυρίως θέματα εδαφικής κυριαρχίας. Κάνοντας ρητή αναφορά στις αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κατάρ-Μπαχρέιν* και στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Ονδούρα*, το Μπανγκλαντές υποστήριξε ότι θα έπρεπε να αποδοθεί πλήρης επήρεια στο νησί St. Martin και ότι, σε κάθε περίπτωση, η Μυανμάρ είχε το βάρος της απόδειξης ότι το εν λόγω νησί αποτελεί ειδική περίπτωση, κάτι που απέτυχε να αποδείξει. Ιωάννου & Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 5.

πιβεβαίωσε την πάγια νομολογία περί υπεροχής της αιγιαλίτιδας ζώνης έναντι της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ γειτονικών κρατών.

Το δικαίωμα όλων των νήσων, νησίδων και βράχων σε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 ν.μ. και την υπεροχή της αιγιαλίτιδας ζώνης έναντι της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ διακήρυξε ανεπιφύλακτα και το Διεθνές Δικαστήριο στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*.

2.2.2. Ωστόσο, στη *Διαιτησία Σλοβενίας-Κροατίας*, το Διαιτητικό Δικαστήριο υιοθέτησε μια ιδιαίτερως προβληματική ερμηνεία του άρθρου 15 Σύμβασης ΔΘ, η οποία δεν συνάδει με την μέχρι σήμερα νομολογία.⁵⁵ Στο πλαίσιο της «ενοποίησης» των κανόνων οριοθέτησης όλων των θαλασσιών ζωνών, το Διαιτητικό Δικαστήριο **ταύτισε εντελώς αυθαίρετα την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης με την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας**, εφαρμόζοντας αρχές οριοθέτησης, όπως την «αρχή της φυσικής προέκτασης του χερσαίου εδάφους κάτω από τη θάλασσα» (principle of natural prolongation), που δεν λαμβάνονται πλέον υπόψη ούτε στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας εντός του ορίου των 200 ν.μ., παραπέμποντας εν προκειμένω στην απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην *Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας*.⁵⁶ Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε, αν και η συγκεκριμένη απόφαση αφορούσε την υφαλοκρηπίδα, η αρχή της φυσικής

προέκτασης εφαρμόζεται (equally applicable) και στα χωρικά ύδατα, εφόσον εξ ορισμού το εξωτερικό όριο των χωρικών υδάτων αποτελεί το εσωτερικό όριο της υφαλοκρηπίδας(!) Επιπρόσθετα, ανήγαγε σε «αρχή οριοθέτησης» την άμβλυση των επιπτώσεων από την παρουσία ασυνήθιστων (γεωγραφικών) χαρακτηριστικών επί της χάραξης της οριοθετικής γραμμής, στοιχείο που μέχρι σήμερα έχει συνεκτιμηθεί από τη νομολογία μόνον ως «σχετική περίπτωση». Στο πλαίσιο αυτό, συνεκτίμησε ως «ειδικές περιπτώσεις» γεωγραφικά χαρακτηριστικά που δεν σχετίζονταν άμεσα με την υπό οριοθέτηση περιοχή. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι «η απότομη αλλαγή κατεύθυνσης της ακτογραμμής της Κροατίας προς νότον που είχε ως αποτέλεσμα τον καθορισμό της μέσης γραμμής με την Σλοβενία από ένα πολύ μικρό τμήμα της κροατικής ακτής, του οποίου η γενική βόρεια (north-facing) κατεύθυνση ήταν αξιοσημείωτα διαφορετική από τη γενική νοτιοδυτική (southwest-facing) κατεύθυνση του μεγαλύτερου τμήματος της κροατικής ακτογραμμής και εκτρέπει σημαντικά τη μέση γραμμή προς βορράν επιτείνοντας τον «εγκλωβισμό» της θαλάσσιας ζώνης της Σλοβενίας», αποτελούσε ειδική περίπτωση που απαιτούσε οριοθέτηση κατά διαφορετικό τρόπο, χωρίς, ωστόσο, να τίθεται ζήτημα «επαναπροσδιορισμού της γεωγραφίας».⁵⁷ Όσον αφορά το ζήτημα της **ενοποίησης**

της του δικαίου της οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης και των άλλων θαλασσιών ζωνών που επικαλέστηκε το Διαιτητικό Δικαστήριο, πράγματι το Διεθνές Δικαστήριο στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κατάρ-Μπαχρέιν* διακήρυξε την άμεση σχέση του δικαίου της οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης και της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ εν όψει της χάραξης «ενιαίου θαλασσιού ορίου», αποδίδοντάς του ευρύτερη έννοια, αυτήν του συνεχόμενου ορίου που οριοθετεί τις διάφορες -εν μέρει αλληλοεπικαλυπτόμενες- ζώνες δικαιοδοσίας. Κατ' ουσίαν, δηλαδή, επρόκειτο για «όριο πολλαπλών χρήσεων», εφόσον ο όρος «ενιαίο θαλάσσιο όριο» τυπικά αναφέρεται στην ενιαία οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ. Στο πλαίσιο αυτό, το Διεθνές Δικαστήριο **αναγνώρισε την πρωτοκαθεδρία της αρχής της ίσης απόστασης και στο πλαίσιο της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ**, υιοθετώντας ταυτόχρονα μια **συντηρητική ερμηνεία της έννοιας των σχετικών περιστάσεων** και όχι *vice versa*. Όπως είχε επισημάνει το Τμήμα του Διεθνούς Δικαστηρίου στην *Οριοθέτηση της Θαλάσσιας Μεθορίου στην περιοχή του Κόλπου Maine*,⁵⁸ στην περίπτωση των αλληλοεπικαλυπτόμενων θαλασσιών ζωνών, η χάραξη «ενιαίου θαλασσιού ορίου» συνεπάγεται την εφαρμογή κανόνων που είναι «κοινοί για όλες τις θαλάσσιες ζώνες», όπως η απόσταση από την ακτή [Παρ.173]. Σε κάθε περίπτωση, στη *Διαιτησία Σλοβενίας-Κροατίας* επρόκειτο για οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης

και όχι ορίου πολλαπλών χρήσεων/ενιαίου θαλασσιού ορίου, το δε Διαιτητικό Δικαστήριο εφάρμοσε αρχές και κριτήρια οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, παραπέμποντας στη νομολογία της δεκαετίας του '60, αλλά και σε νεώτερες αποφάσεις που την ακολουθούν. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε η Κροατία, ενδεχόμενη εφαρμογή της έννοιας της «μη-αποκοπής» στην οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης κρατών με αντικείμενες ακτές, θα αναιρούσε κατ' ουσίαν τη σημασία του άρθρου 15 Σύμβασης ΔΘ [Παρ. 983].

Επιπρόσθετα, στην υπόθεση *Οριοθέτησης του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μυανμάρ*, στην οποία παρέπεμψε το Διαιτητικό Δικαστήριο ως προηγούμενο, το ΔΔΔΘ είχε διακρίνει σαφώς μεταξύ της οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης και της χάραξης ενιαίου θαλασσιού ορίου (υφαλοκρηπίδα/ΑΟΖ), υπογραμμίζοντας εν προκειμένω τη σημασία της διαφορετικής φύσης των δικαιωμάτων του παράκτιου κράτους, αλλά και του εύρους των υπό οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών. Αντίστοιχη στάση υιοθέτησε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης στη Μαύρη Θάλασσα*, αλλά και στις υποθέσεις της *Θαλάσσιας Διαφοράς Περού-Χιλής* και *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα μεταξύ του Καμερούν και της Νιγηρίας*. Σύμφωνα με τον Elferink, στις περισσότερες περιπτώσεις που τα διάδικα κράτη ζήτησαν από διεθνή δικαιοδοτικά όργανα να οριοθετήσουν από κοινού την αιγιαλίτιδα ζώνη και «λειτουργικές»

55. Βλ. περαιτέρω Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 26.

56. Πράγματι, η εν λόγω έννοια εισήχθη στο δίκαιο της θάλασσας από το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση της *Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας*. Στη συνέχεια, ωστόσο, ιδίως μετά την υιοθέτηση της Σύμβασης ΔΘ, η οποία καθιέρωσε την απόσταση ως τίτλο της υφαλοκρηπίδας εντός των 200 ν.μ., η φυσική προέκταση λαμβάνεται υπόψη μόνον πέραν του ορίου των 200 ν.μ. Έκτοτε, βάσει της πάγιας πλέον νομολογίας των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, δεν λαμβάνονται υπόψη γεωλογικοί και γεωμορφολογικοί παράγοντες εντός των 200 ν.μ.

57. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε, δεν τίθεται ζήτημα αντισταθμίματος της γεωγραφικής

θέσης της Σλοβενίας - το Δικαστήριο επιδιώκει απλώς να διασφαλίσει ότι η χάραξη του θαλασσιού συνόρου θα γίνει με τρόπο που δεν θα επιβαρύνει δυσανάλογα (disproportionately exacerbate) την «εγκλωβισμένη» γεωγραφική θέση της Σλοβενίας (boxed-in condition). Στο πλαίσιο αυτό, η γραμμή ίσης απόστασης μετακινήθηκε προς τα νοτιοδυτικά (παρ. 1014).

58. *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου στην Περιοχή του Κόλπου Maine*, απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 1984. Καναδάς-Η.Π.Α., I.C.J. Rep. 1984.

θαλάσσιες ζώνες (functional maritime zones), τα δικαστήρια προέβησαν πρώτα στην οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης και στη συνέχεια στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ.⁵⁹ Συνοψίζοντας, στη *Διαιτησία Σλοβενίας-Κροατίας* το Διαιτητικό Δικαστήριο επικαλούμενο την ενοποίηση του δικαίου της οριοθέτησης όλων των θαλασσιών ζωνών εφήρμοσε σε μια διαφορά οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης «αρχές οριοθέτησης» της υφαλοκρηπίδας που αφορούν πλέον αποκλειστικά περιοχές πέραν των 200 ν.μ. από τις ακτές. Περαιτέρω, το γεωγραφικό χαρακτηριστικό, το οποίο το Διαιτητικό Δικαστήριο συνεκτίμησε ως ειδική περίπτωση που απαιτούσε μετατόπιση της μέσης γραμμής, ήτοι η απότομη αλλαγή κατεύθυνσης της ακτογραμμής της Κροατίας, βρισκόνταν *εκτός της προς οριοθέτηση περιοχής*.

2.2.3. Αντιστοίχως, στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού*, το Ειδικό Τμήμα του ΔΔΔΘ εφήρμοσε τη μεθοδολογία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ και στην *αιγιαλίτιδα ζώνη*, υπογραμμίζοντας, όμως, ότι κατά την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης θα

πρέπει να ληφθεί υπόψη η διαφορετική φύση των δικαιωμάτων του παράκτιου κράτους, ήτοι η άσκηση κυριαρχίας επί του βυθού, των υπερκείμενων υδάτων και του εναέριου χώρου, καθώς και ότι τα διάδικα κράτη εμμέσως συμφώνησαν σε αυτό, εφόσον ζήτησαν από το Ειδικό Τμήμα να χαράξει ενιαίο θαλάσσιο σύνορο για την αιγιαλίτιδα ζώνη, την ΑΟΖ και την υφαλοκρηπίδα [Παρ. 262-263].⁶⁰

Για τον λόγο αυτό είναι σημαντική η απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2018 στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Καρραϊβική και τον Ειρηνικό Ωκεανό (Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα)*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο απορρίπτοντας αντίστοιχα επιχειρήματα της Νικαράγουα περί εφαρμογής της μεθοδολογίας οριοθέτησης για την υφαλοκρηπίδα/ΑΟΖ και στην αιγιαλίτιδα ζώνη, με την αιτιολογία ότι δεν υφίσταται ουσιαστική διαφορά μεταξύ των κανόνων που ισχύουν για την οριοθέτηση των εν λόγω ζωνών [Παρ. 92], σημείωσε ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του, θα προβεί στην καθιερωμένη διαδικασία των δύο σταδίων: πρώτα, θα χαράξει μια προσωρινή μέση γραμμή και στη συνέχεια θα εξετάσει εάν υφίστανται ειδικές περιστάσεις που να

59. A.G. Elferink, "Slovenia/Croatia arbitration. Is the territorial sea delimitation inconsistent with the case law on maritime delimitation?", *The JCLoS Blog*, <http://site.uit.no/jclos/2017/08/16/sloveniacroatia-arbitration>.

60. "262. The Special Chamber considers it important to note that in delimiting the territorial sea it has to be borne in mind that the rights of the coastal States concerned are not functional but territorial since they entail sovereignty over the seabed, the superjacent waters and the air column above. This has been emphasized by the ICJ in *Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain* (Qatar v. Bahrain) (Merits, Judgment, I.C.J. Reports 2001, p. 40, at p. 93, paras. 173-174). However, neither Ghana nor Côte d'Ivoire raised sovereignty-related considerations in respect of the delimitation of the territorial sea between them. The Special Chamber notes that the Parties, in requesting the Special Chamber to delimit a single maritime boundary for their territorial seas, exclusive economic zones and continental shelves, have implicitly agreed that the same delimitation methodology be used for these maritime spaces. 263. On this basis, the Special Chamber considers it appropriate to use *the same methodology for the delimitation of the Parties' territorial seas, exclusive economic zones and continental shelves within and beyond 200 nm*".

δικαιολογούν την προσαρμογή της.⁶¹ Αντιστοίχως, στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλία-Κένυα*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο επίσης εκλήθη να χαράξει «ενιαίο θαλάσσιο όριο» οριοθετώντας όλες τις θαλάσσιες ζώνες της Σομαλίας και της Κένυας στον Ινδικό Ωκεανό, συμπεριλαμβανομένης της υφαλοκρηπίδας πέραν των 200 ν.μ., διέκρινε μεταξύ της μεθοδολογίας οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης και της μεθοδολογίας οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επανεπιβεβαίωσε ότι η μεθοδολογία οριοθέτησης της αιγιαλίτιδας ζώνης βασίζεται στη γεωγραφία των ακτών των διαδίκων κρατών και ενέχει τη χάραξη μιας γραμμής ίσης απόστασης/μέσης γραμμής από *κατάλληλα*, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, σημεία βάσης [Παρ. 111].⁶²

Συμπερασματικά, η εφαρμογή κριτηρίων οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας στην οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης είναι ιδιαίτερος προβληματική, δεδομένου ότι εισάγει έννοιες στην οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης που ουδεμία σχέση έχουν με αυτήν, όπως τη φυσική προέκταση του χερ-

σαίου εδάφους κάτω από τη θάλασσα, το κριτήριο της μη αποκοπής, την καμπυλότητα της ακτογραμμής, τον έλεγχο αναλογικότητας και ενίοτε τη μειωμένη επήρεια των νήσων. Η **οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης υπόκειται σε ένα σαφές και προβλέψιμο νομικό πλαίσιο**, όπως αυτό προσδιορίζεται βάσει της γεωγραφίας και της αρχής της ίσης απόστασης/μέσης γραμμής.

3. Έννοια και προσδιορισμός των «σχετικών ακτών» και της «σχετικής θαλάσσιας περιοχής»

3.1. Αντίστοιχα προβλήματα (και αυθαιρεσία) παρατηρούνται και ως προς τον προσδιορισμό των «σχετικών ακτών» και της «σχετικής θαλάσσιας περιοχής», η οποία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της μεθοδολογίας οριοθέτησης.⁶³ Ανέκαθεν, αφετηρία κάθε οριοθέτησης ήταν ο προσδιορισμός της υπό οριοθέτηση περιοχής, ήτοι της περιοχής των αλληλοεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων των διαδίκων κρατών.⁶⁴ Στην *Οριοθέτηση της Υφαλοκρηπίδας*

61. "98. In accordance with its established jurisprudence, the Court will proceed in two stages: first, the Court will draw a provisional median line; second, it will consider whether any special circumstances exist which justify adjusting such a line". Βλ. περαιτέρω Ε. Παπασταυρίδη, *Οι ελληνoturκικές διαφορές στο θαλάσσιο χώρο από την οπτική του διεθνούς δικαίου*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Ιούλιος 2020 (Policy Paper 36/2020), σσ. 28-29.

62. "111. The Court recalls that the delimitation methodology is based on the geography of the coasts of the two States concerned, and that a median or equidistance line is constructed using base points appropriate to that geography. Although in the identification of base points the Court will have regard to the proposals of the parties, it need not select a particular base point, even if the parties are in agreement thereon, if it does not consider that base point to be appropriate."

63. Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα*: "The Court observes that the legal concept of the "relevant area" has to be taken into account as part of the methodology of maritime delimitation" [Παρ. 110].

64. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται κατ' αρχήν η νομιμότητα των διεκδικήσεων, εάν δηλαδή και τα δύο κράτη έχουν δικαιώματα στη διαφιλονικούμενη περιοχή σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και ειδικότερα με τις διατάξεις της Σύμβασης ΔΘ. Διεκδικήσεις μη εδραιωμένες στο διεθνές δίκαιο ή διεκδικήσεις που παραβιάζουν θεμελιώδεις κανόνες του δικαίου της θάλασσας, όπως π.χ. το δικαίωμα των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες, δεν μπορούν να θεωρηθούν

Τυνησίας-Λιβύης αναφέρονται για πρώτη φορά τα κριτήρια, βάσει των οποίων γίνεται ο εν λόγω προσδιορισμός- ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται εν προκειμένω στην **υποθαλάσσια προέκταση** των ακτών και στην αλληλοεπικάλυψή τους με τις αντίστοιχες προεκτάσεις των ακτών του άλλου κράτους, χωρίς, ωστόσο, να προσδιορίζεται ειδικότερα η «κατεύθυνση προς τη θάλασσα» (“extension in a seaward direction”) [Παρ. 74-75].⁶⁵ Τα εν λόγω κριτήρια υποδεικνύουν έναν άρρηκτο δεσμό μεταξύ των σχετικών ακτών και της σχετικής περιοχής, στο πλαίσιο του οποίου οι δύο έννοιες αλληλοπροσδιορίζονται αμοιβαία. Όπως ορθά επισημαίνεται, ωστόσο, σταδιακά η έννοια της «σχετικής περιοχής» κατέστη δευτερεύουσα, εξαρτώμενη σε ένα μεγάλο βαθμό από τον προσδιορισμό των σχετικών ακτών.⁶⁶ Στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στη Μαύρη Θάλασσα*, το Διεθνές Δικαστήριο απέ-

δωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην έννοια των σχετικών ακτών των διαδίκων κρατών τόσο στο πλαίσιο του προσδιορισμού της περιοχής των αλληλοεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων όσο και υπό την έννοια της αναλογικότητας μεταξύ του μήκους των ακτών και της θαλάσσιας περιοχής που αναλογούσε στο κάθε κράτος (βλ. ανωτέρω). Στο πλαίσιο αυτό, προσδιόρισε ως «**σχετικές ακτές**» τις ακτές εκείνες, **η προβολή των οποίων αλληλοεπικαλύπτεται** με την προβολή των ακτών του άλλου κράτους. Υιοθέτησε δε μια ιδιαίτερος συντηρητική ερμηνεία του όρου «θαλάσσια προβολή» (seaward projection) ταυτίζοντάς την με μια **προβολή κάθετη** προς τη γενική κατεύθυνση της ακτής (general direction of the coast).⁶⁷ Η εν λόγω προσέγγιση είναι προβληματική δεδομένου ότι η προβολή των ακτών γίνεται προς όλες τις κατευθύνσεις (omni-directionally).⁶⁸ 3.2. Τα γενικά αυτά κριτήρια χρησι-

ισχυρές και να θεμελιώσουν δικαιώματα σε μια περιοχή. Βλ. περαιτέρω Α. Στρατή, *Διεθνής Πρακτική και Συνεκμετάλλευση Υποθαλασσιών Φυσικών Πόρων: το Ανέφικτο μιας Ρεαλιστικής Λύσης*; Τετράδια Διεθνούς Δικαίου 19, Α. Σάκκουλας, 1995. Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι εντός των 200 ν.μ., όπου ο τίτλος επί των θαλασσιών ζωνών είναι η απόσταση, οι αλληλοεπικαλυπτόμενες διεκδικήσεις (distance-based entitlements) είναι εξίσου ισχυρές. Βλ. περαιτέρω Ν. Burke O’ Sullivan, “The Case Law’s Handling of Issues Concerning Third States” σε Elferink, Henriksen & Busch (eds), οπ.π. υποσημείωση 15, σελ. 267.

65. “The coast of each of the Parties, therefore, constitutes the starting line from which one has to set out in order to ascertain how far the submarine areas appertaining to each of them extend in a seaward direction, as well as in relation to neighbouring States situated either in an adjacent or opposite position. Nevertheless, for the purpose of shelf delimitation between the Parties, it is not the whole of the coast of each Party which can be taken into account; the submarine extension of any part of the coast of one Party which, because of its geographic situation, cannot overlap with the extension of the coast of the other, is to be excluded from further consideration by the Court”.
66. M.D. Evans, “Maritime Boundary Delimitation” σε D.R. Rothwell, A.G. Oude Elferink, K.N. Scott and T. Stephens (eds), *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Oxford University Press, 2015, σελ. 267.
67. Η «γενική κατεύθυνση της ακτής» συνήθως προσδιορίζεται με τη χάραξη μιας ευθείας γραμμής (ή διαδοχικών ευθειών γραμμών) στην κατεύθυνση των επιμέρους τμημάτων της σχετικής ακτογραμμής.
68. N.M. Antunes & V. Becker-Weinberg, “Entitlement to maritime zones and their delimitation: in the doldrums of uncertainty and unpredictability” σε Elferink, Henriksen & Busch (eds), οπ.π. υποσημείωση 15, σσ. 62-91, 66. Βλ. περαιτέρω την Δισταμένη Γνώμη του Διαιτητού Prosper Weil στην *Οριοθέτηση των Θαλασσιών Ζωνών των νησιών Saint-Pierre και Miquelon*, οπ.π. υποσημείωση 3. Παρ. 11: “Une projection maritime définie par une certaine dis-

μοποιήθηκαν σε αρκετές υποθέσεις, όπως στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μιανμάρ*, την *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Ινδία* και την *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)* με σημαντικές, όμως, διαφοροποιήσεις. Παράλληλα, υιοθετήθηκαν και άλλα κριτήρια, όπως η χαρτογραφικά ορθότερη «**ακτινική προβολή**» (radial projection), ο προσδιορισμός των σχετικών ακτών βάσει της **επιλεγείσης μεθόδου οριοθέτησης, αλλά και τα εν δυνάμει δικαιώματα (potential entitlements) των διαδίκων κρατών σε θαλάσσιες ζώνες**. Στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, παρά το γεγονός ότι το Διεθνές Δικαστήριο δήλωσε ότι θα ακολουθήσει τα κριτήρια της *Θαλάσσιας Οριοθέτησης στη Μαύρη Θάλασσα* για τον προσδιορισμό των «σχετικών ακτών», κατ’ ουσίαν ελήφθη υπόψη η «ακτινική προβολή», εξ ου και συνυπολογίσθηκαν ως «σχετικές ακτές» και οι ανατολικές ακτές των νησιών της Κολομβίας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, αφ’ ης στιγμής η περιοχή των αλληλοεπικαλυπτόμενων εν δυνάμει δικαιωμάτων των δύο κρατών σε θαλάσσιες ζώνες εκτεινόταν και ανατολικά των νησιών της Κολομβίας θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη όχι μόνον οι δυτικές, αλλά και οι ανατολικές ακτές τους [Παρ. 151]. Το στοιχείο αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τον συνυπολογισμό των σχετικών ακτών των ελληνικών νησιών στο Αιγαίο. Την ακτινική προβολή ως κριτήριο για τον προσδι-

ορισμό των «σχετικών ακτών» και της «σχετικής περιοχής» χρησιμοποίησε το Διεθνές Δικαστήριο και στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλία-Κένυα* [Παρ. 137 και 141].

Από την άλλη μεριά, στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Ονδούρα*, οι σχετικές ακτές προσδιορίστηκαν βάσει της επιλεγείσης μεθόδου οριοθέτησης, ήτοι στη συγκεκριμένη περίπτωση βάσει της «μεθόδου οριοθέτησης της γωνίας των γραμμικών προσεγγίσεων των ακτών» (βλ. παρ. 287 και 289), ενώ στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ της Γροιλανδίας και του Jan Mayen* (παρ. 20 και 67) και τη *Διαιτησία Γουιάνα-Σουρινάμ* βάσει της αρχής της ίσης απόστασης. Στο πλαίσιο αυτό, ως «σχετικές ακτές» θεωρούνται οι ακτές που περικλείονται μεταξύ των σημείων βάσης από τα οποία χαράσσεται η γραμμή ίσης απόστασης. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε το Διαιτητικό Δικαστήριο, από τη στιγμή που η αφετηρία της οριοθέτησης είναι η γραμμή ίσης απόστασης “it seems logical and appropriate to treat as relevant the coasts of the Parties which generate that line” [Παρ. 352].⁶⁹

3.3. Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και ως προς τον **προσδιορισμό της «σχετικής περιοχής»**. Για παράδειγμα, στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση μεταξύ της Γροιλανδίας και του Jan Mayen* το Διεθνές Δικαστήριο εμμέσως χρησιμοποίησε ως κριτήριο την ακτινική προβολή των σχετικών ακτών του *Jan Mayen*, ενώ στη *Διαιτησία Γουιάνα-Σουρινάμ* το Διαιτη-

tance de la côte ne s’effectue pas seulement dans une direction perpendiculaire à la direction générale du littoral et sur la largeur de ce littoral. Elle irradie dans toutes les directions, créant une enveloppe océanique autour de la façade côtière. En un mot, elle est radiale”.

69. Χαρτογραφικά, η χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης προσδιορίζει εμμέσως τόσο τα όρια της προς οριοθέτηση περιοχής όσο και τις σχετικές ακτές των διαδίκων κρατών. Στο πλαίσιο αυτό, η σχετική προς οριοθέτηση περιοχή καθορίζεται βάσει των δύο τριεθνών σημείων ίσης απόστασης με τα γειτονικά κράτη.

τικό Δικαστήριο αναφέρθηκε μόνο στην αναλογία μεταξύ του λόγου του μήκους των σχετικών ακτών και του λόγου των περιοχών που αντιστοιχούσαν στο κάθε κράτος βάσει της οριοθέτησης, χωρίς να προσδιορίσει την σχετική περιοχή [Παρ. 392]. Αντιστοίχως, το Διεθνές Δικαστήριο δεν πρόβη σε προσδιορισμό της σχετικής περιοχής στην *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά Νικαράγουα-Ονδούρας*, στα *Χερσαία και Θαλάσσια Σύνορα (Καμερούν-Νιγηρία)* και στη *Θαλάσσια Διαφορά (Περου-Χιλή)*.⁷⁰

Σε κάθε περίπτωση, ο υπολογισμός της σχετικής περιοχής δεν απαιτείται να είναι ακριβής, αλλά **κατά προσέγγιση** (βλ. *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, παρ. 158).⁷¹ Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο, στις περιπτώσεις όπου εμπλέκονται διεκδικήσεις τρίτων κρατών είναι αδύνατον να υπολογισθεί με ακρίβεια το τμήμα της σχετικής περιοχής που αντιστοιχεί στο κάθε διάδικο κράτος βάσει της οριοθέτησης. Στο

πλαίσιο αυτό και προκειμένου να διασαφηνισθεί εάν η συγκεκριμένη χάρση της οριοθετικής γραμμής ενέχει μεγάλη δυσαναλογία αρκεί ένας κατά προσέγγιση υπολογισμός (βλ. *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα*, παρ. 164). Σημειώνεται ότι και στις δύο ανωτέρω υποθέσεις ως «σχετική περιοχή» θεωρήθηκε ο θαλάσσιος χώρος, εντός του οποίου αλληλοεπικαλύπτονταν τα εν δυνάμει δικαιώματα των διαδίκων κρατών (“The relevant area comprises that part of the maritime space in which the potential entitlements of the parties overlap”, βλ. παρ. 159 και 115 αντιστοίχως, καθώς και τη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Σομαλία-Κένυα*, παρ. 140-141).

3.4. Κατά μία άποψη, η έννοια της **ακτινικής προβολής** είναι κατάλληλη για τον προσδιορισμό της σχετικής περιοχής, αλλά όχι για τον προσδιορισμό των σχετικών ακτών, εκτός εάν γίνει αποδεκτό ότι θα συμπεριληφθούν όλες οι ακτές που συμβάλλουν στη δημιουργία αλληλοεπικαλυπτόμε-

70. Βλέπε περαιτέρω A.G. Elferink, “Relevant coasts and relevant area: The difficulty of developing general concepts in a case-specific context” σε Elferink, Henriksen & Busch (eds), οπ.π. υποσημείωση 15, 173-199, σσ. 195-196, καθώς και Yurika Ishii, “Relevant coasts and relevant area in maritime delimitation of the EEZ and continental shelf”, *Ocean Development & International Law*, 2020, <https://doi.org/10.1080/00908320.2020.1805166>.

71. Σύμφωνα με το Διεθνές Δικαστήριο, σκοπός της οριοθέτησης είναι να επιτευχθεί μια δίκαιη λύση και όχι ένας ίσος καταμερισμός της υπό οριοθέτηση περιοχής (“[t]he object of delimitation is to achieve a delimitation that is equitable, not an equal apportionment of maritime areas”), παραπέμποντας εν προκειμένω στην προηγούμενη νομολογία του. Περαιτέρω, το Δικαστήριο σημείωσε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το ανατολικό όριο της σχετικής περιοχής (ακτές της Νικαράγουα) μπορούσε να προσδιορισθεί μόνον κατά προσέγγιση, εφόσον η τελευταία δεν είχε «κενημερώσει» τον ΓΓΗΕ για την ακριβή θέση των γραμμών βάσης της, σύμφωνα με το άρθρο 16(2) Σύμβασης ΔΘ [Παρ. 158-159]. Σημειώνεται εν προκειμένω ότι το άρθρο 16 της Σύμβασης ΔΘ αναφέρεται αποκλειστικά στην υποχρέωση δημοσίευσης/κατάθεσης των ευθειών γραμμών βάσης και όχι της «κανονικής γραμμής βάσης» (φυσική ακτογραμμή), ως προς την οποία αρκεί η απεικόνιση σε κατάλληλο ναυτικό χάρτη που αναγνωρίζει το παράκτιο κράτος (βλ. άρθρο 5 Σύμβασης ΔΘ). Σε κάθε περίπτωση, στις 11 Οκτωβρίου 2013, η Νικαράγουα υιοθέτησε ευθείες γραμμές βάσης, τις οποίες κατέθεσε στον ΓΓΗΕ και στη συνέχεια τροποποίησε κατ’ εφαρμογήν της απόφασης του Διεθνούς Δικαστηρίου στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα*. Πρόσφατα δε, το Διεθνές Δικαστήριο έκρινε ότι οι ευθείες γραμμές βάσης της Νικαράγουα δεν είναι συμβατές με τις διατάξεις της Σύμβασης ΔΘ, βλ. *Εικαζόμενες παραβιάσεις των κυριαρχικών δικαιωμάτων και των θαλασσιών ζωνών στην Καραϊβική (Νικαράγουα-Κολομβία)*, απόφαση της 21^{ης} Απριλίου 2022, παρ. 260.

νων δικαιωμάτων. Για τον λόγο αυτό και συνεκτιμώντας ότι σε πολλές περιπτώσεις τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα δεν μπόρεσαν να εφαρμόσουν στην πράξη τα κριτήρια που διακήρυξαν ότι θα χρησιμοποιήσουν, υποστηρίζεται ότι θα ήταν προτιμότερο να εγκαταλειφθεί η προσπάθεια εφαρμογής «ποσοτικοποιημένων» γεωμετρικών κριτηρίων και να βασισθεί η όλη διαδικασία σε γενικότερες αρχές του δικαίου της οριοθέτησης, διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό μεγαλύτερη ευελιξία στην αντιμετώπιση των ειδικών χαρακτηριστικών της κάθε περίπτωσης.⁷²

Παρ’ όλα αυτά, εάν ληφθεί υπόψη ότι η χάρση της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης αποτελεί την αφετηρία κάθε οριοθέτησης (εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων), **ο προσδιορισμός των «σχετικών ακτών» βάσει της αρχής της ίσης απόστασης** θα έπρεπε να είναι ο κανόνας.

Κατά τον Elferink, η εν λόγω προσέγγιση μπορεί να εφαρμοσθεί μόνον εντός των 200 ν.μ. - πέραν των 200 ν.μ., όπου ο τίτλος επί της υφαλοκρηπίδας δεν βασίζεται στην απόσταση, δεν θα είναι δυνατός ο προσδιορισμός των σχετικών ακτών βάσει της αρχής της ίσης απόστασης.⁷³ Τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, πάντως, τείνουν να εφαρμόζουν την **ίδια μεθοδολογία και για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας πέραν του ορίου των 200 ν.μ.**, προσφεύγοντας στη χάρση μιας προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης.⁷⁴ Μάλιστα, μέχρι στιγμής κανένα Δικαστήριο δεν έχει χρησιμοποιήσει τη «φυσική προέκταση» ως βάση για τη χάρση μιας προσωρινής

γραμμής ή ως παράγοντα για την προσαρμογή της μέσης γραμμής. Όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά, η φυσική προέκταση αποτελεί τον τίτλο επί της υφαλοκρηπίδας πέραν των 200 ν.μ. και όχι κριτήριο οριοθέτησης.⁷⁵

Σε κάθε περίπτωση, το κριτήριο της «υποθαλάσσιας προέκτασης» των ακτών είναι πλέον παρωχημένο τουλάχιστον όσον αφορά στην οριοθέτηση της ΑΟΖ και της υφαλοκρηπίδας εντός των 200 ν.μ.

Συμπερασματικά, παρά την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται από τη νομολογία στις έννοιες των «σχετικών ακτών» και της «σχετικής περιοχής», δεν είναι σαφής ο τρόπος προσδιορισμού τους - στις περισσότερες περιπτώσεις, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα είτε δεν αποσαφήνισαν τα κριτήρια που χρησιμοποίησαν, είτε χρησιμοποίησαν πολλαπλά και ενίοτε μη συμβατά (ή μη εφαρμόσιμα) κριτήρια προκειμένου να καταλήξουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η *Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά (Νικαράγουα-Κολομβία)*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο έκρινε ότι η σχετική περιοχή δεν μπορούσε να σταματήσει στις δυτικές ακτές των νησιών της Κολομβίας, εφόσον εξ ορισμού περιλαμβάνει το τμήμα του θαλάσσιου χώρου επί του οποίου αλληλοεπικαλύπτονται τα εν δυνάμει δικαιώματα των δύο κρατών. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, οι ακτές της Νικαράγουα και τα παρακείμενα νησιά της προβάλλουν ένα εν δυνάμει δικαίωμα σε θαλάσσιες ζώνες κατά μήκος του βυθού και των υπερκείμενων υδάτων μέχρι τα 200 ν.μ. Το εν δυνάμει αυτό δικαίωμα εκτείνεται και

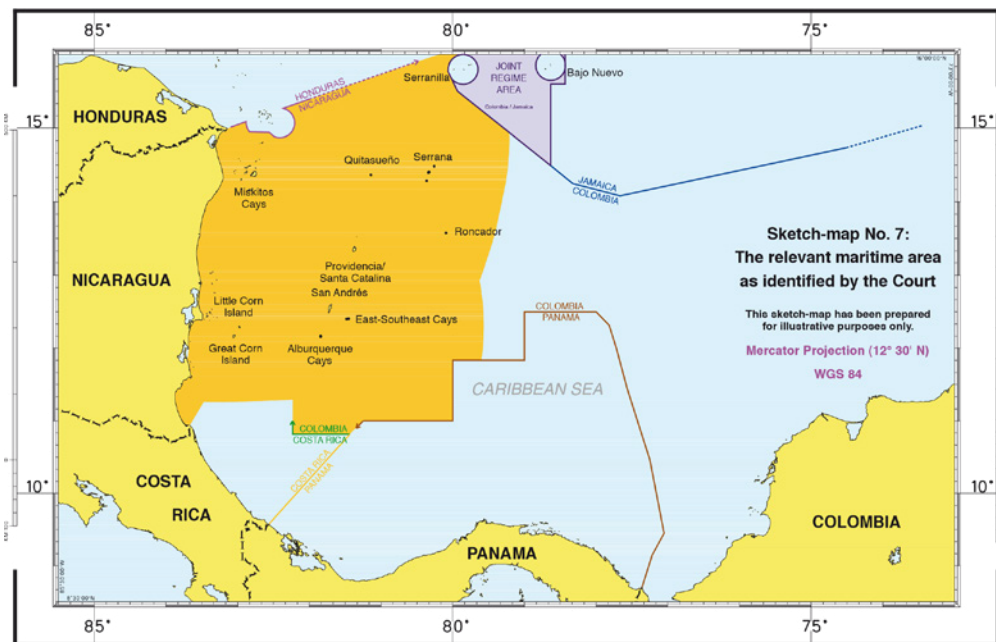
72. Elferink, οπ.π. υποσημείωση 68, σελ. 196.

73. Οπ.π., σελ. 195.

74. Βλέπε σχετικά την *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Μπανγκλαντές-Μιανμάρ*, παρ. 526 και τη *Θαλάσσια Οριοθέτηση Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού*, παρ. 132.

75. Antunes & Becker-Weinberg, οπ.π. υποσημείωση 68, σσ. 67-68.

Χάρτης 2γ
Εδαφική και θαλάσσια διαφορά Νικαράγουα-Κολομβία (2012)
(«Σχετική θαλάσσια περιοχή»)

στο βυθό και τα υπερκείμενα ύδατα ανατολικά των νησιών της Κολομβίας, όπου αλληλοεπικαλύπτεται με τα αντίστοιχα δικαιώματα των νησιών της Κολομβίας [Παρ. 159]⁷⁶ (βλ. *Χάρτη 2γ*).

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο προέβη στη χάραξη της μέσης γραμμής μεταξύ των ακτών της Νικαράγουα και των δυτικών ακτών των νησιών της Κολομβίας, διευκρινίζοντας ότι λόγω των ασυνήθιστων περιστάσεων, όπου ένα σημαντικό τμήμα της σχετικής περιοχής βρισκόταν ανατολικά των κύριων νησιών της Κολομβίας και συνακόλουθα πίσω από τις γραμμές βάσης

από τις οποίες θα έπρεπε να χαραχθεί η προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης, οι εν λόγω παράγοντες θα συνεκτιμηθούν ως σχετικές περιστάσεις κατά το δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης [Παρ. 195-196]. Στην Ατομική του Γνώμη, ο Δικαστής *Abraham* εξέφρασε προβληματισμό για την εφαρμογή της αρχής της ίσης απόστασης στη συγκεκριμένη περίπτωση, υπογραμμίζοντας ότι κατά τη χάραξη της προσωρινής μέσης γραμμής θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη όλες οι σχετικές ακτές των διαδίκων κρατών, κάτι που φυσικά δεν ήταν εφικτό.⁷⁷ Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, στο πλαίσιο της εφαρμο-

76. Κατ' ουσίαν, δηλαδή, έγινε δεκτό ότι η παρουσία των νησιών της Κολομβίας στη συγκεκριμένη περιοχή δεν εμπόδιζε την προβολή των δυνητικών δικαιωμάτων της Νικαράγουα και πέραν αυτών.

77. Βλ. Separate Opinion of Judge Abraham: "In other words, in order to be able to construct a line which has at least the semblance of a "median line" — although in my view even that

γής της αρχής της ίσης απόστασης, οι σχετικές περιοχές προσδιορίζονται εμμέσως από τη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης, ήτοι ως «σχετικές ακτές» θεωρούνται οι ακτές εκείνες που περικλείονται μεταξύ των σημείων βάσης από τα οποία χαράσσεται η γραμμή ίσης απόστασης/μέση γραμμή. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο προσδιορισμός των σχετικών ακτών βάσει ενός διαφορετικού κριτηρίου είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία χάραξης της μέσης γραμμής βάσει «όλων των σχετικών ακτών» των διαδίκων κρατών.

4. Συμπερασματικές εκτιμήσεις

4.1. Το 1989, ο Prosper Weil σημείωνε ότι καμία έννοια στη διαδικασία οριοθέτησης δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικού ή έστω εννοιολογικά αυστηρού προσδιορισμού- όλες εξαρτώνται από την υποκειμενική εκτίμηση των δικαστών.⁷⁸ Τριάντα τρία χρόνια αργότερα και παρά την υιοθέτηση της μεθοδολογίας των τριών σταδίων για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας/AOZ, η οριοθέτηση εξακολουθεί να παραμένει σε ένα μεγάλο βαθμό μια υποκειμενική διαδικασία.

Άλλωστε, ο τρόπος χάραξης της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης και η παρείσφρηση των σχετικών περιστάσεων στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης, ακυρώνει σε ένα μεγάλο βαθμό τη μεθοδολογία των τριών σταδίων, δημιουργώντας σύγχυση ως προς την έννοια και τις αρχές οριοθέτησης.⁷⁹ Η σύγχυση αυτή επιτείνεται από το γεγονός ότι τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα διακηρύσσουν ότι θα εφαρμόσουν **αυστηρά γεωμετρικά κριτήρια, τα οποία όμως αναιρούν στην πράξη.**

Ενίστε, δημιουργείται η εντύπωση μιας εκ των προτέρων κατανομής της περιοχής των αλληλοεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων, βάσει της αντίληψης του Δικαστηρίου περί δίκαιης λύσης, η οποία στη συνέχεια «τεκμηριώνεται» χαρτογραφικά. Στο πλαίσιο αυτό, ο **ρόλος της χαρτογραφίας** περιορίζεται **στην εκ των υστέρων επιβεβαίωση** μιας προκαθορισμένης λύσης, η οποία προσομοιάζει περισσότερο με εκδίκαση *ex aequo et bono* (βλ. π.χ. την *Οριοθέτηση του Θαλασσίου Συνόρου Μπανγκλαντές-Μυανμάρ*).

Έτσι **αντί για «θρίαμβο» της γεωγραφίας καταλήγουμε στον «επαναπροσδιορισμό της»**, κάτι που ήδη από το 1969 στην *Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας*

is debatable — the Court deliberately had to ignore the majority of Colombia's relevant coasts. However, in order to perform its designated function in the delimitation process, a median line must take into account all the "relevant coasts" of the States present, that is to say, all the coasts which generate the projections creating the overlapping entitlements which make the delimitation necessary", παρ. 28. [124-2012119-JUD-01-02-EN.pdf \(ici-cij.org\)](https://www.icj-cij.org/doc/Case-113-2012-01-02-EN.pdf).

78. "None of the concepts making up the delimitation process has so far been the subject of any scientific, or even reasonably rigorous, definition; all depend, in various degrees, on the qualitative and therefore intuitive assessment of the judge: 'I know when I see it'." P. Weil, *The Law of Maritime Delimitation: Reflections*, Cambridge University Press, 1989, σσ. 63-69.

79. C. Schofield, "One Step Forwards, Two Steps Back? Progress and Challenges in the Delimitation of Maritime Boundaries since the Drafting of the United Nations Convention on the Law of the Sea" σε G. Xue and Ashely White (eds), *30 years of UNCLOS (1982-2012): Progress and Prospects*, China University of Political Science Press, Beijing, σσ. 217-239, 238.

Θάλασσας το Διεθνές Δικαστήριο έχει εμφατικά απορρίψει.

4.2. **Λιγότερη άσκηση διακριτικής ευχέρειας από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα** κατά την οριοθέτηση θα συνεισφέρει στην ασφάλεια δικαίου και την προβλεψιμότητα.⁸⁰ Τούτο προϋποθέτει, αφενός, μια αυστηρή χάραξη της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης και, αφετέρου, περιορισμό της μη αιτιολογημένης και ενίοτε ανεξέλεγκτης προσαρμογής/μετατόπισης της κατά το δεύτερο στάδιο που έχει χαρακτηριστεί ως η «ακίλλειος πτέρνα» του δικαίου της οριοθέτησης.⁸¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και στην *Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας*, όπου το Διεθνές Δικαστήριο έκρινε ότι η αρχή της της απόστασης δεν έχει εθιμική υπόσταση ως κανόνας οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, έσπευσε, παρ' όλα αυτά, να διευκρινίσει ότι «...είναι αληθές ότι καμία άλλη μέθοδος οριοθέτησης δεν διαθέτει τον ίδιο συνδυασμό πρακτικής διευκόλυνσης (convenience) και βεβαιότητας εφαρμογής», υπογραμμίζοντας ότι η χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης σε κατάλληλους ναυτικούς

χάρτες από ικανούς χαρτογράφους θα καταλήγει πάντα στο ίδιο αποτέλεσμα [Παρ. 22-23].⁸² Τούτο επιβεβαιώνεται από διεθνείς βάσεις δεδομένων (βλ., μεταξύ άλλων, Maritime Boundaries Geodatabase/Flanders Marine Institute⁸³ και Global Maritime Boundaries Database (GMBC)/Navico & Chartworld), διεθνείς περιβαλλοντικούς και ενεργειακούς διαδραστικούς χάρτες,⁸⁴ αλλά και χάρτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου απεικονίζονται πανομοιότυπα υποθετικά όρια ΑΟΖ βάσει της αρχής της ίσης απόστασης. Ωστόσο, με την επιλογή «κατάλληλων» σημείων βάσης από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, δεν είναι πλέον προβλέψιμη ούτε καν η χάραξη της (προσωρινής) γραμμής ίσης απόστασης. Ούτε μπορούν να γίνουν αποδεκτά επιχειρήματα περί ανάγκης διεύρυνσης των σημείων βάσης προκειμένου να συνεκτιμηθούν τα κύρια γεωγραφικά χαρακτηριστικά της υπό οριοθέτηση περιοχής ή να αποκλειστούν σημεία βάσης επί «ασήμαντων νησιωτικών σχηματισμών», προκειμένου να μην καθορισθεί εξ ολοκλήρου η πορεία της γραμμής ίσης απόστασης από αυτά.⁸⁵ Η εν λόγω προσέγγιση

80. Antunes & Becker-Weinberg, οπ.π. υποσημείωση 68, σσ. 89-90.

81. The “bridging of the gap” towards a reasoned line (i.e., justification of the adjustments to the provisional line), which has been the Achilles heel of delimitation law, is an issue on which further light must be shed. It is pivotal to the relation between entitlement and delimitation. M. Antunes, *Towards the Conceptualization of Maritime Delimitation*, Martinus Nijhoff, Leiden 2003, σσ. 404-405, 417-418.

82. “Any cartographer can *de facto* trace such a boundary on the appropriate maps and charts, and those traced by competent cartographers will for all practical purposes agree... In short, it would be probably true to say that no other method of delimitation has the same combination of practical convenience and certainty of application”.

83. “Maritime Boundaries Geodatabase”, 11η ηλεκτρονική έκδοση (2019), www.marineregions.org/.

84. Stony Brook University, School of Marine and Atmospheric Sciences, <https://www.somas.stonybrook.edu/research/global-research/macop>.

85. Σχετικές απόψεις έχει εκφράσει και ο Elferink, ο οποίος αναφερόμενος στην υπόθεση της *Εδαφικής και Θαλάσσιας Διαφοράς Νικαράγουα-Ονδούρας*, σημειώνει ότι: “If there have been no dispute over the islands in the mouth of the river and the Court would have used basepoints on these islands to generate the equidistance line, that line would have been generated solely by those points and basepoints on a number of small islets

είναι νομικά αβάσιμη και χαρτογραφικά μη ορθή, διότι, αφενός, δεν είναι συμβατή με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου ως προς τα δικαιώματα των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες και, αφετέρου, χαρτογραφικά τα σημεία βάσης για τη χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης καθορίζονται αποκλειστικά από τη γεωγραφία της περιοχής και αποτελούν τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσης των δύο κρατών. Στον βαθμό που οι «ασήμαντοι» νησιωτικοί σχηματισμοί πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 121(3) Σύμβασης ΔΘ και δικαιούνται υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη για τη χάραξη της (προσωρινής) γραμμής ίσης απόστασης. Όπως χαρακτηριστικά σημείωσε το Τμήμα του Διεθνούς Δικαστηρίου στην *Οριοθέτηση της Θαλάσσιας Μεθορίου στην περιοχή του Κόλπου Maine*, «τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά δεν είναι προϊόν ανθρωπίνης δράσης που επιδέχεται θετικής ή αρνητικής κρίσης, αλλά αποτέλεσμα φυσικών φαινομένων και θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ως έχουν» [Παρ. 37]. Κατά το δεύτερο δε στάδιο της οριοθέτησης θα εξετασθεί το κατά πόσον οι εν λόγω νησιωτικοί σχηματισμοί ή άλλοι γεωγραφικοί παράγοντες εντός της υπό οριοθέτηση περιοχής αποτελούν σχετικές περιστάσεις που απαιτούν τη μετατόπιση της γραμμής ίσης απόστασης προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Όπως, άλλωστε, σημείωσε και το Ει-

δικό Τμήμα του ΔΔΘ στην *Οριοθέτηση του Θαλασσιού Συνόρου Γκάνας-Ακτής Ελεφαντοστού*, **δεν είναι αδύνατη ούτε ακατάλληλη** η χάραξη της γραμμής ίσης απόστασης στις περιπτώσεις όπου λαμβάνεται υπόψη ένας **μικρός μόνον αριθμός σημείων βάσης** (“The fact that base points will be established only on small parts of the coasts and that they are few in number does not mean, in the view of the Special Chamber, that it is impossible or inappropriate to draw an equidistance line”) [Παρ. 302].

4.3. Η χάραξη της οριοθετικής γραμμής από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα δεν θα πρέπει να συνιστά άσκηση επί χάρτου, αλλά να αποτελεί **τεκμηριωμένο αποτέλεσμα** της εφαρμογής των κανόνων του διεθνούς δικαίου στις συγκεκριμένες γεωγραφικές συνθήκες, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες, το οποίο ενίοτε λησμονείται κατά τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής.⁸⁶ Τέλος, είναι πολύ σημαντική η **τεχνική/χαρτογραφική υποστήριξη** των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων σε όλα τα στάδια της οριοθέτησης, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης κατάλληλων ναυτικών χαρτών που να απεικονίζουν με ακρίβεια τη γεωγραφική πραγματικότητα της περιοχής. Ενίοτε, λόγω χαρτογραφικών ανακρίβειών/λαθών κατά τη χάραξη της οριοθετικής γραμμής διακυβεύεται ακόμα και αυτή η αξιοπιστία των διεθνών δικαστηρίων.

and rocks off the mainland coasts of Honduras and Nicaragua. The relevant coast would have been defined by two points sat at the mouth of the boundary river and small stretches of coasts on a number of insignificant features, while completing disregarding the mainland coasts of the parties which constitute the main geographical features of this case,” οπ.π. υποσημείωση 70, σελ. 194.

86. Antunes & Becker-Weinberg, οπ.π. υποσημείωση 68, σελ. 85: “The bottom line is that the judicial argumentation on the determination of the boundary line involving islands has not been centered on entitlement. Other factors have been involved. While this is arguably unavoidable, it creates difficulties in striving for legal certainty and predictability”.

4.4. Υπό το φως των ανωτέρω, είναι προφανές ότι θα πρέπει να **επαναπροσδιορισθεί η σχέση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων με τη χαρτογραφία**. Οι αποφάσεις θα πρέπει να βασίζονται σε χαρτογραφικό υπόβαθρο που αποτυπώνει αντικειμενικά και με ακρίβεια την γεωγραφία της περιοχής και το πραγματικό περιβάλλον της οριοθέτησης - κυρίως, όμως θα πρέπει να αποφευχθεί η αναντιστοιχία μεταξύ θεωρίας και πράξης. Όπως έχει ορθά επισημάνει ο Δικαστής Gao, η φύση της οριοθετικής γραμμής εξαρτάται από τη μέθοδο χάραξης και όχι από την ονομασία ή την ερμηνεία που της αποδίδεται.⁸⁷ Στο πλαίσιο αυτό, μια **αυστηρή χάραξη** της προσωρινής γραμμής ίσης απόστασης χωρίς την παρείσφρηση υποκειμενικών εκτιμήσεων και την επιλογή «κατάλληλων» σημείων βάσης, θα αποτυπώσει αντικειμενικά τις θαλάσσιες ζώνες που αντιστοιχούν στα διάδικα κράτη εντός της περιοχής στα αλληλοεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων - διαφορετικά θα έχουμε επαναπροσδιορισμό της γεωγραφίας.

Στη συνέχεια, θα **ακολουθήσει η νομική εκτίμηση** του αποτελέσματος της οριοθέτησης και η ενδεχόμενη προσαρμογή της γραμμής ίσης απόστασης προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα, βάσει μιας τεκμηριωμένης απόφασης σύμφωνα με τις επιταγές του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με τους Antunes και Becker-Weinberg, η διαδικασία αυτή αποτελεί μονόδρομο για την έξοδο από το «τέλμα της αβεβαιότητας και του απρόβλεπτου» στο οποίο βρισκόμαστε σήμερα.⁸⁸ Αν και ο εν λόγω χαρακτηρισμός θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολικός, παρ' όλα αυτά ένας

από τους βασικούς λόγους για τους οποίους πολλά κράτη αποφεύγουν τη δικαστική επίλυση μιας διαφοράς οριοθέτησης είναι η **έλλειψη προβλεψιμότητας**, ιδίως στις περιπτώσεις όπου εμπλέκονται νησιά.

5. Η πρακτική των κρατών

5.1. Διμερείς συμφωνίες οριοθέτησης

5.1.1. Στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης μιας συμφωνίας οριοθέτησης, τα κράτη είναι **ελεύθερα να λάβουν υπόψη οιοσδήποτε παράγοντες επιθυμούν**, ακόμα και εξωνομικούς, χωρίς να είναι απαραίτητο να προσδιορίσουν σαφώς το εφαρμοστέο δίκαιο ή τη μεθοδολογία οριοθέτησης. Ενίοτε, για λόγους σκοπιμότητας τα κράτη διακηρύσσουν ότι υιοθετούν μια συγκεκριμένη μέθοδο οριοθέτησης, ενώ στην πράξη ακολουθούν κάποια άλλη, όπως στην περίπτωση της συμφωνίας οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας μεταξύ της *Σοβιετικής Ένωσης και της Τουρκίας (1978)*, όπου στο Προοίμιο αναγράφεται ως μέθοδος οριοθέτησης η αρχή της ευθυδικίας, ενώ η οριοθετική γραμμή δεν παρεκκλίνει ουσιαστικά από τη γραμμή ίσης απόστασης. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι στη *Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Μαύρη Θάλασσα το Διεθνές Δικαστήριο ανέφερε in obiter* ότι όλες οι συμφωνίες οριοθέτησης στην Μαύρη Θάλασσα έχουν εφαρμόσει την μέθοδο αυτή, δηλαδή, την αρχή της ίσης απόστασης, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στις συμφωνίες της *Τουρκίας με την Σοβιετική Ένωση (1978)* και την *Βουλγαρία (1997)* σχετικά με την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ αντιστοίχως.

Πράγματι, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, οι διμερείς συμφωνίες οριοθέτησης, συμπεριλαμβανομένων των συμφωνιών της Μεσογείου, εφαρμόζουν ως μέθοδο οριοθέτησης την **αρχή της ίσης απόστασης**, είτε αυστηρά είτε με αποκλίσεις, όπου οι συνθήκες το απαιτούν.⁸⁹ Ο τρόπος χάραξης της οριοθετικής γραμμής είναι σαφής και δύναται να αποτυπωθεί/εκτιμηθεί χαρτογραφικά, ενώ κατά κανόνα προσδιορίζονται με σαφήνεια τα σημεία βάσης, καθώς και οι προσαρμογές/μετατοπίσεις της μέσης γραμμής ακόμα και όταν κατ' εξαίρεση αναγνωρίζεται περιορισμένη επίρεια σε ορισμένα νησιά. Αντιστοίχως, επεξηγούνται οι διαφοροποιήσεις στη χάραξη της μέσης γραμμής ή ο λόγος για τον οποίο υιοθετήθηκε κατ' εξαίρεση μια άλλη μέθοδος οριοθέτησης. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της *Συμφωνίας οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών Γαλλίας-Μονακό (1984)*, η οποία αποδίδει στο Μονακό έναν στενό θαλάσσιο διάδρομο αιγιαλίτιδας ζώνης και υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ μέσα από τις Γαλλικές θαλάσσιες ζώνες, η Γαλλία διευκρίνισε ότι απεδέχθη ρυθμίσεις τις οποίες το διεθνές δίκαιο δεν την υποχρέωνε να αποδεχθεί, λόγω των ιδιαίτερως καλών σχέσεων της με το Μονακό.

5.1.2. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει επίσης στη **Συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας Ιταλίας-Τυνησίας (1971)**,⁹⁰ την οποία επικαλείται η Τουρκία ως «προηγούμενο» για τις διεκδικήσεις της. Η εν λόγω συμφωνία αναγνωρίζει περιορισμένη επίρεια σε τέσσερα μικρά Ιταλικά νησιά στο στε-

νό της Σικελίας (Pantelleria, Lampedusa, Linosa και Lampona), αποδίδοντάς τους «θύλακα υφαλοκρηπίδας» 13 και 12 ν.μ. αντιστοίχως (βλ. *Χάρτη 7*). Ωστόσο, όπως αναφέρεται ρητά στο άρθρο 1 της συμφωνίας, κατά τη χάραξη της μέσης γραμμής ελήφθησαν υπόψη όλα τα υπόλοιπα νησιά και νησίδες, καθώς και οι «μη καλυπτόμενοι» (από την επιφάνεια της θάλασσας) σκόπελοι. Επιπρόσθετα, όλα τα ιταλικά «σημεία βάσης» για τη χάραξη της μέσης γραμμής βρίσκονται επί νησιωτικού εδάφους, ενώ από την πλευρά της Τυνησίας 13 σημεία βάσης βρίσκονται επί νησιωτικού εδάφους και 13 σημεία βάσης επί ηπειρωτικού εδάφους. Ουσιαστικά, δηλαδή, πρόκειται για οριοθέτηση μεταξύ των Ιταλικών νησιών και της Τυνησίας, ενώ, ως γνωστόν, η Τουρκία αναγνωρίζει μόνον δικαίωμα χωρικών υδάτων στα Ελληνικά νησιά, συμπεριλαμβανομένης της Κρήτης! Κατ' αναλογία, δηλαδή, η Σαρδηνία και η Σικελία δεν θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη, σύμφωνα με την τουρκική άποψη.

Από την άλλη μεριά, ως παράδειγμα συμφωνίας που αναγνωρίζει πλήρη επίρεια σε όλα τα νησιά στην υπό οριοθέτηση περιοχή αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και η *Ελληνο-αλβανική συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και των άλλων θαλασσίων ζωνών που δικαιούνται βάσει του διεθνούς δικαίου* (27 Απριλίου 2009) (βλ. την Ατομική Γνώμη του Δικαστή Gao στην *Οριοθέτηση του Θαλασσίου Συνόρου Μπανγκλαντές-Μυανμάρ*).⁹¹ Ως γνωστόν, η εν λόγω συμφωνία δεν ετέθη ποτέ σε ισχύ, δεδομένου ότι το Αλβανικό Συνταγματικό Δικαστήριο

89. Βλ. περαιτέρω Α. Στρατή, *Ελληνικές θαλάσσιες ζώνες & οριοθέτηση με γειτονικά κράτη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 93 et seq.

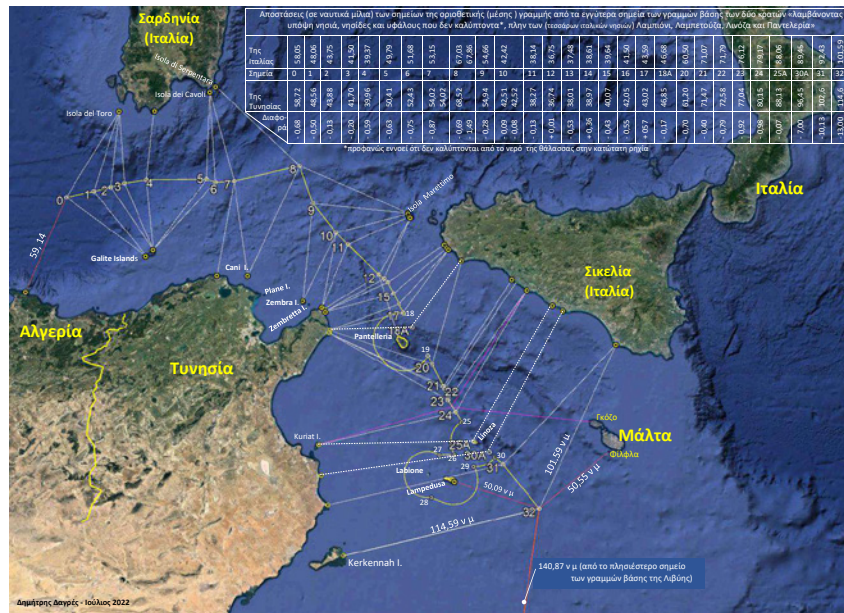
90. <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/ITA.htm>.

91. Οπ.π. υποσημείωση 42, παρ. 77.

87. Οπ.π. υποσημείωση 42, παρ. 53.

88. Οπ.π. υποσημείωση 68, σελ. 91.

Χάρτης 7
Συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας Ιταλίας-Τυνησίας (1971)

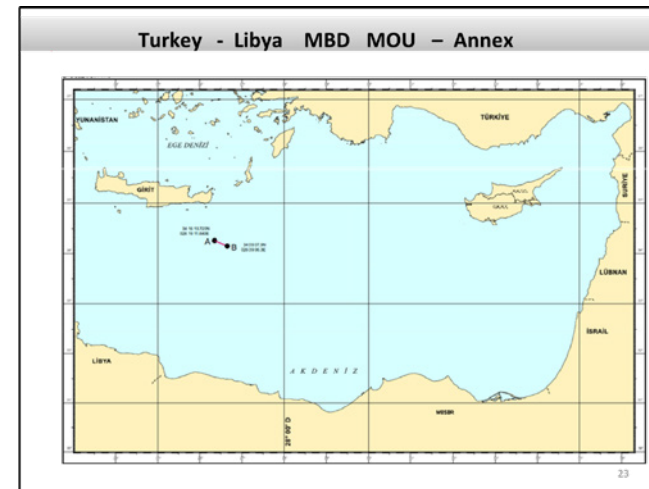
έκρινε –με αβάσιμα και νομικά έωλα επιχειρήματα– ότι είναι αντισυνταγματική.⁹²

5.1.3. Στον αντίποδα βρίσκεται το **Τουρκο-λιβυκό Μνημόνιο Κατανόησης για την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών δικαιοδοσίας στη Μεσόγειο (27 Νοεμβρίου 2019)**⁹³ και η φερόμενη ως οριοθετική γραμμή υφαλοκρηπίδας/

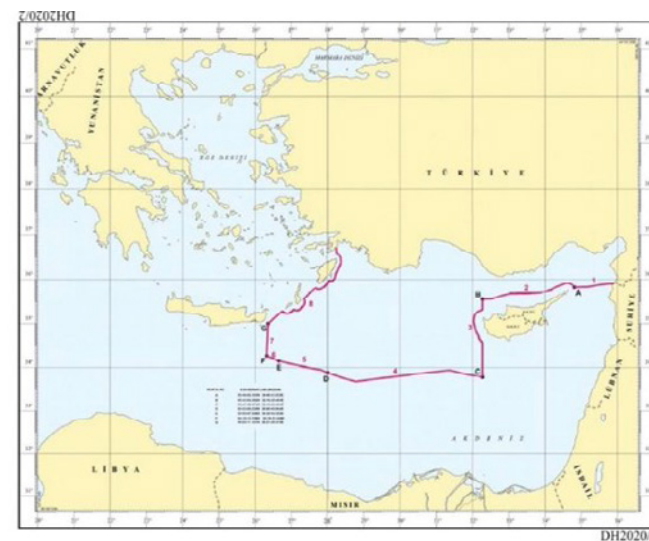
ΑΟΖ Τουρκίας-Λιβύης (βλ. *Χάρτη 8*). Η εν λόγω οριοθέτηση είναι καταφανώς παράνομη, δεδομένου ότι η Τουρκία και η Λιβύη δεν έχουν κοινά θαλάσσια σύνορα ούτε αλληλοεπικαλυπτόμενες θαλάσσιες ζώνες, εφόσον μεταξύ τους παρεμβάλλονται οι θαλάσσιες ζώνες των ελληνικών νησιών (Κρήτης, Ρόδου, Κάσου και Καρπάθου). Σημειώνεται ότι ο μεσημβρινός 26°19'11.640", ο

92. Για μια ανάλυση της απόφασης του Αλβανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, βλ. Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 86, σσ. 136-144. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ελληνο-αλβανική συμφωνία ήταν μια σύγχρονη συμφωνία οριοθέτησης που οριοθετούσε τόσο υφιστάμενες (αιγιαλίτιδα ζώνη και υφαλοκρηπίδα) όσο και μελλοντικές ζώνες δικαιοδοσίας (συνορεύουσα/αρχαιολογική ζώνη, ΑΟΖ, ζώνη προστασίας της αλιείας/ζώνη περιβαλλοντικής προστασίας), συμπεριλαμβανομένης της επέκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης στο ανώτατο επιτρεπτό εύρος από το διεθνές δίκαιο («όριο πολλαπλών χρήσεων»).

93. [“Memorandum of Understanding Between the Government of the Republic of Turkey and the Government of National Accord-State of Libya on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean” 27 November 2019 \(entry into force: 8 December 2019\), Turkey 11122019 \(HC\) MoU Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf \(un.org\)](#) Βλ. περαιτέρω Α. Στρατή, «Η κατάθεση γεωγραφικών συντεταγμένων, η όψιμη αμφισβήτηση του ν. 4001/2011 και οι τουρκικές διεκδικήσεις» σε Τιμητικό τόμο Γρηγόρη Τσάλτα *Liber Amicorum, Θαλάσσιοι και Ωκεάνιοι Χώροι, Περιβάλλον, Βιώσιμη Ανάπτυξη και Διεθνές Δίκαιο. Πολιτική και Διακυβέρνηση: Προκλήσεις στον 21ο Αιώνα*, Ι. Σιδέρης, 2021, 171-204, σσ. 185-187.

Χάρτης 8
Το Τουρκο-λιβυκό Μνημόνιο (2019)

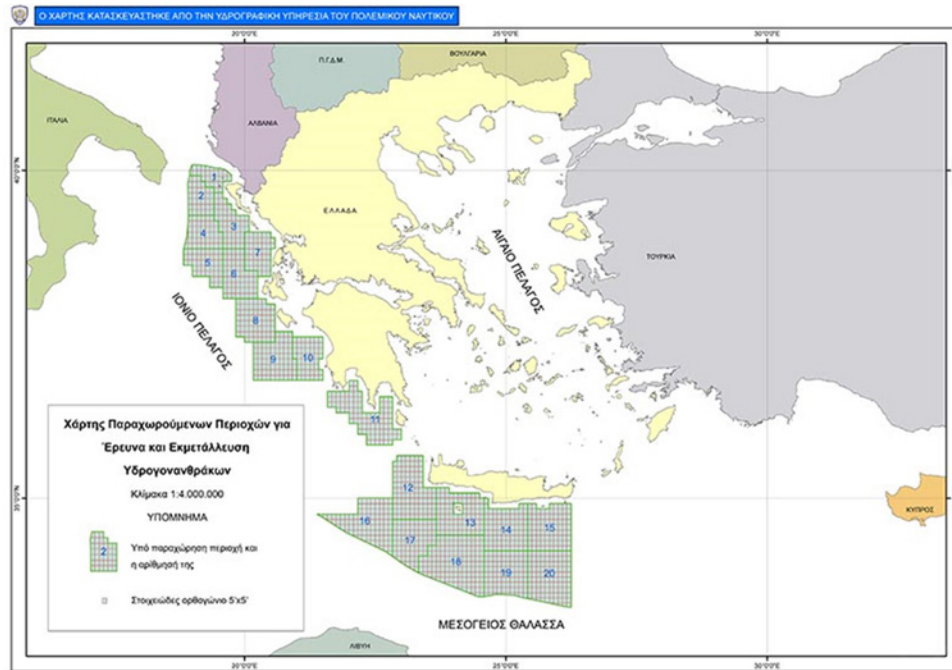
Χάρτης 9
Τουρκικές διεκδικήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο (Α/74/757)

ο οποίος διέρχεται από το δυτικό άκρο (σημείο Α) της «οριοθετικής γραμμής Τουρκίας-Λιβύης», σχεδόν εφάπτεται του ανατολικού άκρου της Κρήτης, κατ’ αντιστοιχίαν του μεσημβρινού 32°16’18” που αγγίζει το δυτικό άκρο της Κύπρου. Με τον τρόπο αυτό, η Τουρκία προσδιορίζει τα όρια της υφαλοκρηπίδας της στην Ανατολική Μεσό-

γειο από το δυτικότερο άκρο της Κύπρου μέχρι το ανατολικότερο άκρο της Κρήτης, αναγνωρίζοντας μόνον δικαίωμα αιγιαλίτιδας ζώνης στα νησιά που βρίσκονται στην περιοχή. Κατ’ αντιστοιχίαν δε των τουρκικών διεκδικήσεων έναντι της Κύπρου, «αποφεύγεται» η διεκδίκηση περιοχών υφαλοκρηπίδας νοτιώς της Κρήτης (βλ. *Χάρτη 9*).⁹⁴

94. Σύμφωνα με το άρθρο Ι του Μνημονίου, τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης αρχίζουν στο σημείο Α και τελειώνουν στο σημείο Β (σημ. το σημείο Β αποτελεί

Χάρτης 10
Περιοχές παραχώρησης στο Ιόνιο και νοτίως της Κρήτης (2014)

Συγκρατείται ότι σε παλαιότερες τουρκικές χαρτογραφικές απεικονίσεις, συμπεριλαμβανομένης της πρώτης εκδόχης του «χάρτη της Γαλάζιας Πατρίδας», η οριοθετική γραμμή Τουρκίας-Λιβύης εκτεινόταν και νοτίως της Κρήτης, μέχρι το «τριεθνές σημείο με την Ελλάδα», όπως αυτό προκύπτει χωρίς τον συνυπολογισμό της Κρήτης. Το μήκος της εν λόγω γραμμής ανέρχεται στα 65 ν.μ., ενώ στο

πλαίσιο του Μνημονίου, η οριοθετική γραμμή έχει μήκος 18 ν.μ., το δυτικό δε άκρο της (σημείο Α) σταματάει 3.5 ν.μ. περίπου ανατολικότερα των ελληνικών περιοχών παραχώρησης που είχαν προκηρυχθεί το 2014 («τεμάχια 15 και 20») (βλ. *Χάρτη 10*).⁹⁵ Πάντως, η διεκδικούμενη βάση του Μνημονίου περιοχή λιβυκής υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ αλληλοεπικαλύπτεται με τις περιοχές παραχώρησης, ιδίως με το «τεμάχιο

το «τριεθνές σημείο Λιβύης-Τουρκίας-Αιγύπτου», χωρίς τον συνυπολογισμό των Ελληνικών νησιών). Επιπρόσθετα, στο άρθρο V ορίζεται ότι: "Either party may propose amendment or review of this MoU through diplomatic channels if deemed necessary *except Article 1 and Article 2*. Amendments are made with the consensus of the parties" (έμφαση δική μας).

95. Τα νότια όρια των εν λόγω περιοχών εφάπτονται της μέσης γραμμής Ελλάδας-Λιβύης, βλ. β' γύρος αδειοδότησης «για την παραχώρηση δικαιωμάτων έρευνας και εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων σε είκοσι θαλάσσιες περιοχές στη Δυτική Ελλάδα (Ιόνιο) και νοτίως της Κρήτης», www.yreka.gr/el-gr/Ενέργεια/Υδρογονάνθρακες-Διαδικασίες-Παραχώρησης/2ος-Διεθνής-Γύρος-Παραχωρήσεων.

20». Σε ορισμένους δε ανεπίσημους τουρκικούς χάρτες εξακολουθεί να εμφανίζεται η συνέχεια της «Τουρκο-λιβυκής μέσης γραμμής» μέχρι το «τριεθνές σημείο Ελλάδας-Λιβύης-Τουρκίας», όπως αυτό προσδιορίζεται χωρίς τον συνυπολογισμό των ελληνικών νησιών, ενώ απεικονίζονται και αντίστοιχα όρια λιβυκής υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ.⁹⁶ Η Λιβύη, ωστόσο, δεν έχει προβάλει σχετικές διεκδικήσεις, ενώ στο παρελθόν στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων με τη χώρα μας για την οριοθέτηση των θαλασσίων ζωνών, είχε αναγνωρίσει κατ' αρχήν πλήρη επήρεια στην Κρήτη.

Περαιτέρω, και προκειμένου να δοθεί μια επίφαση νομιμότητας στο Μνημόνιο, προσδιορίζονται σε παράρτημα τα «σημεία βάσης» που χρησιμοποιήθηκαν εκατέρωθεν για τη χάραξη της μέσης γραμμής, δύο εκ των οποίων βρίσκονται επί τουρκικών νησίδων (βλ. σημεία 6 και 8, Annex 2). Πρόκειται για 18+18 σημεία επί των τουρκικών και των λιβυκών ακτών, τα οποία καλύπτουν μια έκταση 98 ν.μ. και 150 ν.μ. αντιστοίχως, δημιουργώντας την εντύπωση ενός ευρέως θαλασσίου μετώπου και αντικρουστών ακτών. Τα εν λόγω σημεία έχουν **επιλεγεί εντελώς αυθαίρετα** και είναι **παραπλανητικά**, εφόσον για τη χάραξη της «μέσης γραμμής» του Μνημονίου έχει ληφθεί υπόψη μόνον ένα σημείο από την τουρκική ακτογραμμή (σημείο 1, Ακρωτήριο Κνίδου) και δύο σημεία από την λιβυκή ακτογραμμή (σημεία 17 και 18).⁹⁷

Αναμφισβήτητα, πρόκειται **περί «παρωδίας» της χαρτογραφίας** και μιας παράνομης, αυθαίρετης και πλασματικής χάραξης, η οποία **επαναδιαμορ-**

φώνει τη γεωγραφία της περιοχής προκειμένου να έχουν «κοινά θαλάσσια σύνορα» η Τουρκία και η Λιβύη, κατά παράβαση θεμελιωδών κανόνων του διεθνούς δικαίου.

5.1.4. Όσον αφορά τη **γεωγραφική ακρίβεια των θαλασσιών συνόρων βάσει διμερών συμφωνιών οριοθέτησης**, είναι προφανές ότι εξαρτάται από την κλίμακα και την ακρίβεια του ναυτικού χάρτη επί του οποίου χάραχθηκε η οριοθετική γραμμή. Στο πλαίσιο αυτό, καθοριστική σημασία έχει ο ακριβής προσδιορισμός της φυσικής ακτογραμμής και εν γένει των γραμμών βάσης.

Συχνά, παρατηρούνται ανακρίβειες και/ή αποκλίσεις από τη μέση γραμμή υπέρ του ενός ή του άλλου κράτους. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η πρόβλεψη στις συμφωνίες οριοθέτησης της ΑΟΖ της Κύπρου με τα γειτονικά της κράτη, ήτοι με την Αίγυπτο (17 Φεβρουαρίου 2003), τον Λίβανο (17 Ιανουαρίου 2007) και το Ισραήλ (17 Δεκεμβρίου 2010), περί «δυνατότητας περαιτέρω βελτίωσης της γεωγραφικής ακρίβειας της μέσης γραμμής με συμφωνία των δύο κρατών στη βάση των ίδιων αρχών, όταν είναι διαθέσιμα πληρέστερα δεδομένα», αναγνωρίζοντας την περιορισμένη ακρίβεια του χάρτη υπ' αριθ. 138 του Βρετανικού Ναυαρχείου, επί του οποίου χαράχθηκε η μέση γραμμή. Όπως αναφέρεται ρητά και στο Παράρτημα Ι των συμφωνιών: «Η ακρίβεια θέσης της μέσης γραμμής και οι γεωγραφικές συντεταγμένες των σημείων στροφής (*) μέχρι (*) είναι εκείνες που προκύπτουν από τον πιο πάνω αναφερόμενο Βρετανικό Ναυτικό

96. Βλ., μεταξύ άλλων, Çagatay Erciyes, "Addressing the East Mediterranean Maritime Dispute and Unilateral Activities, 9.12.2019", <https://www.mfa.gov.tr/>.

97. Στρατή, ο.π.π. υποσημείωση 93.

Χάρτη... Οποιαδήποτε περαιτέρω βελτίωση στην ακρίβεια της θέσης της μέσης γραμμής, θα συμφωνηθεί από τα δύο μέρη, πάνω στις ίδιες αρχές, όταν προκύψουν πιο ακριβείς πληροφορίες».

Ειδικότερα, στη συμφωνία οριοθέτησης Κύπρου-Αιγύπτου παρατηρείται μια μικρή απόκλιση από τη μέση γραμμή υπέρ της Αιγύπτου στα δυτικά και υπέρ της Κύπρου στα ανατολικά,⁹⁸ ενώ στη συμφωνία με τον Λίβανο ορισμένα από τα σημεία στροφής βρίσκονται πλησιέστερα στην Κύπρο. Όσον αφορά τη συμφωνία με το Ισραήλ, πρόκειται περί απλουστευμένης χάραξης της μέσης γραμμής, η οποία σε γενικές γραμμές βρίσκεται πλησιέστερα στην Κύπρο απ' ό,τι στο Ισραήλ, τουλάχιστον ως προς το τμήμα της οριοθετικής γραμμής μεταξύ των σημείων στροφής (1) και (9). Αντιθέτως, το τμήμα της οριοθετικής γραμμής μεταξύ των σημείων στροφής (9) και (12) βρίσκεται πλησιέστερα στο Ισραήλ. Περαιτέρω, ο τρόπος χάραξης της οριοθετικής γραμμής Κύπρου-Ισραήλ, η οποία εκτείνεται πέραν του τριεθνούς σημείου ίσης απόστασης με τον Λίβανο, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας περιοχής, έκτασης 870 τετ.χλμ. περίπου, εντός της οποίας οι διεκδικήσεις του Ισραήλ και του Λιβάνου αλληλοεπικαλύπτονταν.⁹⁹ Αντίστοιχες αποκλίσεις από τη μέση γραμμή εις βάρος της Ιταλίας παρατηρούνται και στην προαναφερθείσα συμφωνία Ιταλίας-Τυνησίας για την

οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, ιδίως ως προς τα τρία τελευταία σημεία της οριοθετικής γραμμής (βλ. *Χάρτη 7*). Τέλος, τα κράτη συχνά μετατρέπουν τις γεωγραφικές συντεταγμένες των υφιστάμενων οριοθετικών γραμμών στο «Παγκόσμιο Γεωδαιτικό Σύστημα (WGS) 1984» προκειμένου να αποτυπωθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια, βλ. μεταξύ άλλων, την Τεχνική Συμφωνία του 2005 μεταξύ της Ιταλίας και της Κροατίας (Technical Adjustment Agreement) για τη μετατροπή των γεωγραφικών συντεταγμένων της οριοθετικής γραμμής της υφαλοκρηπίδας του 1968 μεταξύ της Ιταλίας και της Γιουγκοσλαβίας στο γεωδαιτικό σύστημα WGS 84.

5.2. Οι πρόσφατες συμφωνίες οριοθέτησης της Ελλάδας με την Ιταλία και την Αίγυπτο

5.2.1. Η συμφωνία οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών με την Ιταλία

5.2.1.1. Η Συμφωνία οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών της 9ης Ιουνίου 2020 με την Ιταλία, ακολουθώντας το προηγούμενο της Ελληνο-αλβανικής συμφωνίας του 2009, καθιερώνει την οριοθετική γραμμή της υφαλοκρηπίδας βάσει της Ελληνο-ιταλικής συμφωνίας οριοθέτησης της 24ης Μαΐου 1977 ως όριο όλων των θαλασσίων ζωνών που δικαιούνται να κηρύξουν οι δύο χώρες, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.¹⁰⁰

Ως γνωστόν, η οριοθετική γραμμή του

98. Για μια ανάλυση των εν λόγω συμφωνιών, βλ. Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 89, σσ. 100-118.

99. Βλ. περαιτέρω Α. Στρατή, «Η διαφορά Λιβάνου-Ισραήλ ως προς την οριοθέτηση της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης», *Περιβάλλον & Δίκαιο* 1/2019, σσ. 30-39. Η εν λόγω διαφορά λύθηκε πρόσφατα με τη διαμεσολάβηση των ΗΠΑ (Οκτώβριος 2022) - βάσει της ιστορικής αυτής συμφωνίας, η διαφιλονικούμενη περιοχή αποδίδεται στον Λίβανο, ενώ αναγνωρίζεται δικαίωμα συμμετοχής του Ισραήλ στα έσοδα που θα προκύψουν από την εκμετάλλευση του κοιτάσματος φυσικού αερίου Qana, τμήμα του οποίου (περίπου 17%) εκτείνεται πέραν της οριοθετικής γραμμής εντός Ισραηλινής υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ.

100. «Συμφωνία μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Ιταλικής Δημοκρατίας για την

Χάρτης 11
Συμφωνία οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών Ελλάδας-Ιταλίας (2020)*

Πηγή: *Limits in the Seas, No. 96 (1982), Office of the Geographer, Bureau of Intelligence and Research, United States Department of State*

*Η Συμφωνία οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών της 9ης Ιουνίου 2020 με την Ιταλία καθιερώνει την οριοθετική γραμμή της υφαλοκρηπίδας της Ελληνο-ιταλικής συμφωνίας οριοθέτησης της 24ης Μαΐου 1977 ως όριο όλων των θαλασσίων ζωνών που δικαιούνται να κηρύξουν οι δύο χώρες, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο

1977 καθορίζεται από 16 σημεία, το συνολικό δε μήκος της ανέρχεται στα 125 ν.μ. (βλ. *Χάρτη 11*). Πρόκειται περί απλουστευμένης χάραξης της μέσης γραμμής βάσει των χαρτογραφικών δεδομένων της εποχής. Όπως αναφέρεται στο άρθρο I(1) της Συμφωνίας

του 1977, η συμφωνία εφαρμόζει ως μέθοδο οριοθέτησης την «αρχή της μέσης γραμμής» με ορισμένες «συμφωνηθείσες μικρές διαρρυθμίσεις», χωρίς, όμως, αυτές να προσδιορίζονται ειδικότερα.¹⁰¹ Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται απόκλιση από τη μέση γραμμή

οριοθέτηση των αντίστοιχων θαλασσίων ζωνών τους», κυρωτικός νόμος υπ' αριθμ. 4716/2020, ΦΕΚ 163 Α', 28-8-2020. Η συμφωνία ετέθη σε ισχύ στις 8 Νοεμβρίου 2021. Βλέπε περαιτέρω Α. Marghelis, "The maritime delimitation agreement between Greece and Italy of 9 June 2020: An analysis in the light of International Law, national interest and regional politics", 126 *Marine Policy* (2021), σσ. 1-11, καθώς και Ι. Papanicolaou, "Greece-Italy, Report No 8-4(2)" σε C. Lathrop (ed.), *International Maritime Boundaries* 1-12, The American Society of International Law/Koninklijke Brill, 2021.

101. Σύμφωνα με τις διευκρινίσεις του τότε Υφυπουργού Εξωτερικών, κ. Α. Ζαΐμη, στη Βουλή,

εις βάρος της Ελλάδας στα σημεία (1), (2), (3) και (4), τα οποία επηρεάζονται από τους Ωθωνούς και στα σημεία (13), (14), (15) και (16), τα οποία επηρεάζονται από τις Στροφάδες. Η εν λόγω παραχώρηση αντισταθμίζεται εν μέρει από αντίστοιχη παραχώρηση προς την ελληνική πλευρά στο κεντρικό τμήμα της υπό οριοθέτηση περιοχής (βλ. σημεία (7), (8) και (9)). Σύμφωνα με τους Scovazzi & Francalanci,¹⁰² στις Στροφάδες αποδίδεται μισή επήρεια, ενώ στους Οθωνούς επήρεια τριών τετάρτων. Αν και βάσει νεώτερης χαρτογραφικής μελέτης φαίνεται ότι η επήρεια των εν λόγω νήσων είναι μικρότερη,¹⁰³ δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι αποκλίσεις από τη μέση γραμμή έγιναν συμψηφιστικά. Επιπρόσθετα, δεν είναι σαφές σε ποιο βαθμό επηρεάστηκε η χάραξη της μέσης γραμμής από τις ιταλικές ευθείες γραμμές βάσης, οι οποίες τέθηκαν σε ισχύ μετά την υπογραφή της Ελληνο-Ιταλικής συμφωνίας.¹⁰⁴

Όσον αφορά τα τριεθνή σημεία, η

οριοθέτηση αρχίζει προς βορράν από σημείο που βρίσκεται περίπου 7 ν.μ. νοτίως του τριεθνούς σημείου Ιταλίας-Ελλάδας-Αλβανίας και καταλήγει προς νότον σε σημείο που βρίσκεται 32,8 ν.μ. (ή 8,62 ν.μ. αναλόγως του εάν υπολογισθεί με ανοικτό ή «κλειστό» τον κόλπο της Σύρτης),¹⁰⁵ βορείως του τριεθνούς σημείου Ιταλίας-Ελλάδας-Λιβύης. Παραμένει, κατά συνέπεια, ανοικτό το ζήτημα της οριοθέτησης των εν λόγω περιοχών που αναμένεται να γίνει με συνεννόηση με τις εμπλεκόμενες χώρες, χωρίς, ωστόσο, να προβλέπονται διαπραγματεύσεις ή η σύναψη συμφωνίας για τον σκοπό αυτό. Σε κάθε περίπτωση, προβλέπεται ρητά η επέκταση της οριοθετικής γραμμής στο μέλλον «μέχρι των σημείων συναντήσεως μετά των ζωνών της υφαλοκρηπίδος των αντίστοιχων γειτονικών κρατών» (βλ. άρθρο 1(3) της Συμφωνίας του 1977).

5.2.1.2. Οι γεωγραφικές συντεταγμένες της οριοθετικής γραμμής του 1977 ενσωματώθηκαν στο άρθρο 1(2) της

«η συμφωνία λαμβάνει υπόψη ακόμη και τα μικρότερα νησιά μας, αλλά δεν μνημονεύονται γιατί αυτό δεν χρειάζεται να το μνημονεύσουμε, όταν αρχίζουμε την σύμβαση εις το προοίμιον αναφερόμεθα εις την μέσην γραμμήν, την οποίαν βλέπετε αμέσως εις τον χάρτην, δηλαδή από που ξεκινάει και που καταλήγει. Συνεπώς, δεν έχει κανένα νόημα να το αναφέρωμε μέσα εις την σύμβασιν(!)». Αποδέχεται, ωστόσο, ότι «έγιναν αποκλίσεις στη μέση γραμμή, σε τρεις περιοχές: η πρώτη είναι προς βορρά μεταξύ ιταλικής ακτής και των νήσων Οθωνών... Η δεύτερα απόκλιση έγινε έναντι του κόλπου του Τάραντα... και η τρίτη λόγω του τριεθνούς σημείου με την Λιβύη, το οποίο αφήσαμε ακαθόριστο... εις το τέλος δεν βγάσαμε άκρη. Τραβήξαμε μια γραμμή στη μέση και είπαμε ότι επειδή είναι ανεπαίσθητη η διαφορά, ωρίσαμε την μέση γραμμή και τελειώσαμε, χωρίς τούτο να έχει καμμίαν σχέση με τα νησιά ή με την ηπειρωτική ακτή(!)». Θ. Κατσούφρος, «Η ελληνο-ιταλική συμφωνία της 24ης Μαΐου 1977 για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Ιονίου και οι ενδεχόμενες επιπτώσεις της στο Αιγαίο», *Αρμενόπουλος*, 1980, 135-152, 146.

102. Βλ. T. Scovazzi & G. Francalanci, "Report: Greece-Italy" σε J.I. Charney & L.M. Alexander (eds), *International Maritime Boundaries*, vol. ii (1993), American Society of International Law/ Martinus Nijhoff Publishers, σσ. 1591-1600, 1594 και Addendum, vol. iv (2011), σσ. 4431-4432.

103. Σχετική μελέτη έχει εκπονηθεί από τον κ. Δημήτριο Δαγρέ, Επίτιμο Διευθυντή Χαρτογραφίας της Υδρογραφικής Υπηρεσίας του Πολεμικού Ναυτικού.

104. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, έγινε «προσαρμογή εις ορισμένα σημεία της μέσης γραμμής επί τη βάσει του συστήματος των ευθειών γραμμών βάσεως κατά μήκος ωρισμένων τμημάτων της ιταλικής ακτής», βλ. Κατσούφρος, ο.π. υποσημείωση 101, σελ. 143.

105. Υπενθυμίζεται ότι η Λιβύη έχει «κλείσει» τον κόλπο της Σύρτης με ευθεία γραμμή μήκους 306 ν.μ. περίπου, κατά παράβαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Συμφωνίας του 2020, αφού πρώτα μετατράπηκαν στο γεωδαιτικό σύστημα WGS 84, ενώ στο άρθρο 1(3) επαναλαμβάνεται η ρύθμιση του άρθρου 1(3) της Συμφωνίας του 1977 αναφορικά με την επέκταση της οριοθετικής γραμμής στο μέλλον, με μία προσθήκη, ήτοι: «[...] Η παρούσα οριοθέτηση θα επεκταθεί προς οιαδήποτε κατεύθυνση μέχρι τα σημεία συνάντησης των θαλασσιών ζωνών των αντίστοιχων γειτονικών Κρατών, όταν θα έχουν συναφθεί οι σχετικές συμφωνίες» (έμφαση δική μας). Κατά την άποψή μας, θα έπρεπε να είχε συμπεριληφθεί ρητή αναφορά στην αρχή της ίσης απόστασης/μέση γραμμή και στη Συμφωνία του 2020, είτε στο Προοίμιο είτε στο άρθρο 1(3) στο πλαίσιο της επέκτασης της οριοθετικής γραμμής. Και τούτο προκειμένου να αμβλυθούν οι αρνητικές συνέπειες από μια απλή προέκταση της υφιστάμενης οριοθετικής γραμμής - υπενθυμίζεται ότι και τα δύο ακραία σημεία (σημεία 1 και 16) έχουν χαραχθεί με μειωμένη επήρεια των Οθωνών και των Στροφάδων αντιστοίχως, με αποτέλεσμα η χώρα μας να χάνει σημαντική έκταση θαλασσιών ζωνών ιδίως στο νότιο τμήμα (σημ. η περιοχή της υφαλοκρηπίδας που αναλογεί στις Στροφάδες ανέρχεται στα 1208,3 τ.χλμ.). Η επήρεια των Στροφάδων έχει ιδιαίτερη σημασία ως προηγούμενο στο πλαίσιο

της οριοθέτησης με την Λιβύη, ενώ των Οθωνών στο πλαίσιο της οριοθέτησης με την Αλβανία.¹⁰⁶

Στο πλαίσιο της σύναψης της συμφωνίας οριοθέτησης με την Ελλάδα, η Ιταλική πλευρά διεκδίκησε και επέτυχε δύο σημαντικές για τα συμφέροντά της ρυθμίσεις: α) την υποχρέωση αλληλοενημέρωσης ως προς την κήρυξη ΑΟΖ και άλλων συναφών θαλασσιών ζωνών που εκτείνονται μέχρι την οριοθετική γραμμή (βλ. άρθρο 2) και β) την κατοχύρωση των αλιευτικών δραστηριοτήτων των Ιταλών αλιέων όχι μόνον στο Ιόνιο, αλλά και στο «Λιβυκό» (Νότιο Κρητικό) και το Αιγαίο Πέλαγος, στη γεωγραφική ζώνη μεταξύ 6 και 12 ν.μ. (βλ. συναφή Κοινή Ανακοίνωση (*Joint Communication*) που υπεγράφη ταυτόχρονα με την Ελληνο-ιταλική συμφωνία, με την οποία ζητείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η μελλοντική τροποποίηση του Παραρτήματος I του «Κανονισμού (ΕΕ) υπ' αριθμ. 1380/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την κοινή αλιευτική πολιτική», έτσι ώστε να διατηρηθεί η υφιστάμενη αλιευτική δραστηριότητα των Ιταλών αλιέων, όταν η Ελλάδα ασκήσει το δικαίωμα επέκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης της από τα 6 στα 12 ν.μ., στο Ιόνιο, το Αιγαίο και το «Λιβυκό»¹⁰⁷ Πέλαγος). Αν και στο κείμενο της Ελληνο-ιταλικής συμφωνίας δεν

106. Συγκρατείται ότι η Ελληνο-αλβανική συμφωνία οριοθέτησης του 2009 αναγνώριζε πλήρη επήρεια στους Οθωνούς, με το ακροτελεύτιο σημείο της οριοθετικής γραμμής να απέχει μόλις 0,75 ν.μ. (1380 μ.) από το τριεθνές σημείο ίσης απόστασης με την Ιταλία. Η επέκταση της Ελληνο-ιταλικής οριοθετικής γραμμής βάσει μιας αυστηρής χάραξης της μέσης γραμμής μέχρι τα αντίστοιχα τριεθνή σημεία με την Αλβανία προς βορράν και με την Λιβύη προς νότον, θα έχει ως αποτέλεσμα και την αύξηση της συνολικής επήρειας των Οθωνών και των Στροφάδων αντιστοίχως.

107. Ήδη από το 2010, η Υδρογραφική Υπηρεσία του ΠΝ χρησιμοποιεί στους επίσημους ναυτικούς χάρτες τον πλέον δόκιμο όρο «Νότιο Κρητικό Πέλαγος», αντί του παλαιότερου όρου «Λιβυκό Πέλαγος». Σε κάθε περίπτωση, δημιουργεί εντύπωση η συμπερίληψη του «Λιβυκού», αλλά και του Αιγαίου Πελάγους στον εν λόγω διακανονισμό, εφόσον η συμφωνία οριοθέτησης αφορά αποκλειστικά το Ιόνιο. Κατά τον Μαργέλη, ο.π. υποσημείωση 100, "the acceptance of this proposal is perceived in Athens as equating to a formal

γίνεται αναφορά σε «ιστορικά δικαιώματα αλιείας» όπως επεδίωκε η ιταλική πλευρά, ο συμφωνηθείς διακανονισμός έχει κατ' ουσίαν τα ίδια αποτελέσματα. Μέχρι δε την τροποποίηση του Κανονισμού Αλιείας, ο ν. 4676/2021, ο οποίος επεκτείνει το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης της Ελλάδας στα 12 .ν. στη θαλάσσια περιοχή του Ιονίου Πελάγους, επιτρέπει, σε προσωρινή βάση την αλιεία στα αλιευτικά σκάφη της ΕΕ εντός της διευρυμένης αιγιαλίτιδας ζώνης της χώρας μας, άνευ όρου αμοιβαιότητας.

Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν και η χώρα μας θα μπορούσε να είχε διασφαλίσει κάποιες επιπρόσθετες ευνοϊκές για τα συμφέροντά της ρυθμίσεις, πέραν της αναμφισβήτητης πολιτικής σημασίας της σύναψης της συμφωνίας οριοθέτησης. Για ευνόητους λόγους, δεν θα μπορούσε να τεθεί ζήτημα επανακαθορισμού της οριοθετικής γραμμής του 1977 κατά τις διαπραγματεύσεις – θα μπορούσε, ωστόσο, να επιδιωχθεί μια ουσιαστικότερη αναδιατύπωση του άρθρου 1(3) περί επέκτασης της οριοθετικής γραμμής στο μέλλον, κάνοντας ρητή αναφορά στην αρχή της ίσης απόστασης/μέση γραμμή, ή ακόμα και να επεκταθεί η οριοθετική γραμμή προς νότον, δεδομένου ότι το ακροτελεύτιο σημείο 16 σταματάει σε πολύ μεγάλη απόσταση από το τριεθνές με την Λιβύη.

Πάντως, προσωρινά, σε όλες τις διεθνείς βάσεις δεδομένων όπου απεικονίζονται υποθετικά όρια ΑΟΖ, η προέκταση της Ελληνο-ιταλικής οριοθετι-

κής γραμμής μέχρι τα τριεθνή σημεία ίσης απόστασης με την Αλβανία και την Λιβύη αντιστοίχως, αποτυπώνονται βάσει μιας αυστηρής χάραξης της μέσης γραμμής. Το ίδιο ισχύει και για τη βάση δεδομένων του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος (ΕΟΠ) στο πλαίσιο της Οδηγίας-πλαίσιο για τη Θαλάσσια Στρατηγική (2008/56/ΕΚ) («θαλάσσια ύδατα») (βλ. *Χάρτη 12*), αλλά και τον ενδεικτικό χάρτη που είναι προσαρτημένος στη Διεθνή Δημόσια Πρόσκληση για Συμμετοχή σε Σεισμικές Ερευνητικές Εργασίες Απόκτησης Δεδομένων Μη Αποκλειστικής Χρήσης στη νότια και δυτική Ελλάδα (2011).¹⁰⁸

Η εν λόγω χάραξη είναι σύμφωνη με τις διατάξεις του άρθρου 2(1) του ν. 2289/1995, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 156(2) του ν. 4001/2011 (ΦΕΚ Α' 179): «Ελλείψει συμφωνίας οριοθέτησης με γειτονικά κράτη των οποίων οι ακτές είναι παρακείμενες ή αντικείμενες με τις ελληνικές ακτές, το εξωτερικό όριο της υφαλοκρηπίδας και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης (αφ' ής κηρυχθεί) είναι η μέση γραμμή, κάθε σημείο της οποίας απέχει ίση απόσταση από τα εγγύτερα σημεία των γραμμών βάσης (τόσο ηπειρωτικών όσο και νησιωτικών) από τις οποίες μετράται το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης».

*5.2.2. Η συμφωνία οριοθέτησης της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης με την Αίγυπτο*¹⁰⁹

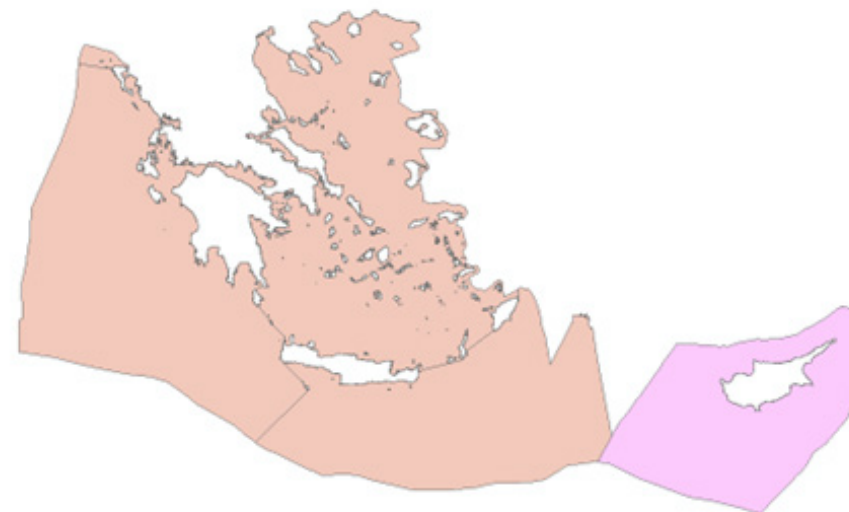
Στις 6 Αυγούστου 2020, υπεγράφη

endorsement by the EU of its right to extend its territorial waters to 12 nm including in the Aegean, which is the real stake.”

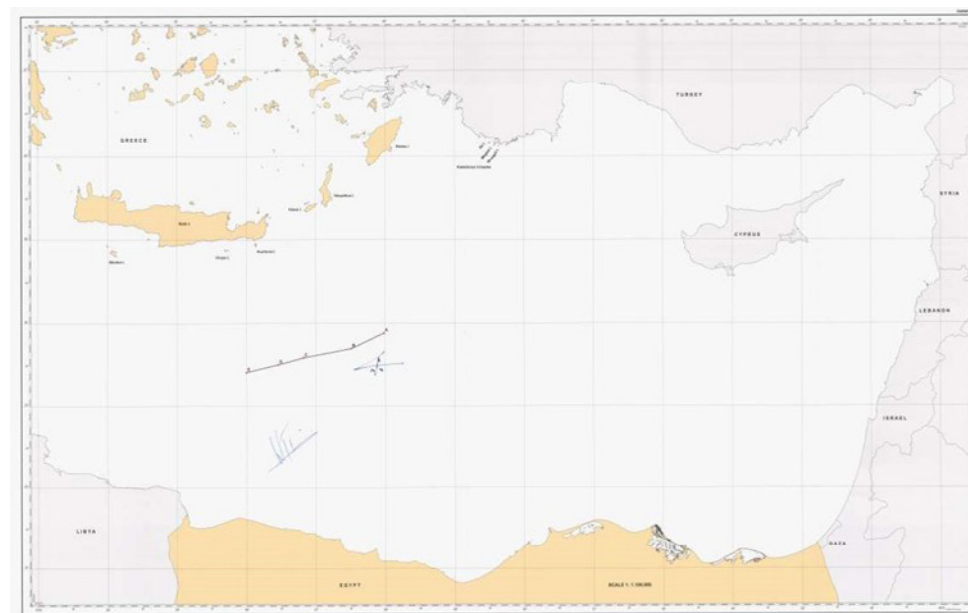
108. Βλ. Annex: Indicative Location Map of the Area of Seismic Survey, International call for proposals No D1/2047/5.9.2011 for participation in the non-exclusive seismic survey off the coasts of western and southern Greece, 2011/C 353/09.

109. Κυρωτικός νόμος υπ' αριθμ. 4717/2020, ΦΕΚ 164 Α', 28-8-2020. Βλ. περαιτέρω Στρατή, ο.π. υποσημείωση 93, σσ. 200-204, καθώς και I. Papanicolopulu, “Egypt-Greece, Report No 8-25” σε C. Lathrop (ed.), *International Maritime Boundaries* 1-16, The American Society of International Law/Koninklijke Brill, 2021.

Χάρτης 12
Οδηγία-πλαίσιο για τη Θαλάσσια Στρατηγική
«θαλάσσια ύδατα» (Ελλάδα-Κύπρος)

Χάρτης 13
Συμφωνία μερικής οριοθέτησης της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης
Ελλάδας-Αιγύπτου (2020)

στο Κάιρο η συμφωνία οριοθέτησης της ΑΟΖ Ελλάδας Αιγύπτου, η οποία ετέθη σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 2020. Πρόκειται περί μερικής οριοθέτησης, η οποία καλύπτει το ήμισυ περίπου της υπό οριοθέτηση περιοχής με την Αίγυπτο, όπως αυτή προσδιορίζεται από τα τριεθνή σημεία ίσης απόστασης με την Λιβύη δυτικά και με την Κύπρο ανατολικά (βλ. *Χάρτη 13*). Η υπογραφή της συμφωνίας θεωρήθηκε από πολλούς αναγκαία στο πλαίσιο της ανατροπής των αποτελεσμάτων του τουρκο-λιβυκού Μνημονίου. Το ζήτημα που τίθεται, ωστόσο, είναι εάν το πλεονέκτημα της *de facto* αμφισβήτησης του τουρκο-λιβυκού Μνημονίου αντισταθμίζει τις μακροπρόθεσμες συνέπειες μιας μερικής οριοθέτησης, η οποία αφήνει εκτός οριοθέτησης περιοχή που διεκδικείται έμπρακτα από την Τουρκία βάσει περιοχών παραχώρησης για την έρευνα και εκμετάλλευση υδρογονανθράκων αλλά και με την ανακωχή των συναφών γεωγραφικών συντεταγμένων στα ΗΕ, ενώ δεν αναγνωρίζει πλήρη επήρεια στα Ελληνικά νησιά στην υπό οριοθέτηση περιοχή, συμπεριλαμβανομένης της Κρήτης, διαφοροποιώντας ουσιαστικά, αν όχι αναιρώντας, πάγιες θέσεις της χώρας μας σε θέματα θαλάσσιας οριοθέτησης.

Μερική οριοθέτηση. Η μερική οριοθέτηση είναι εν γένει προβληματική, δεδομένου ότι ενδέχεται να (παρ)ερμηνευθεί ως περιορισμός των διεκδικήσεων των μερών, ιδίως όταν η υπολειπόμενη προς οριοθέτηση περιοχή διεκδικείται και από τρίτο κράτος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ανα-

τολικό άκρο της οριοθετικής γραμμής (σημείο Α) σχεδόν εφάπτεται του 28^{ου} μεσημβρινού (27°59'02"), ο οποίος αποτελεί το δυτικό όριο των τουρκικών περιοχών παραχώρησης.¹¹⁰ Για τον λόγο αυτό, είναι ιδιαίτερως σημαντική η «κατοχύρωση» των διεκδικήσεων της χώρας μας στην υπολειπόμενη προς οριοθέτηση περιοχή με την Αίγυπτο (σημ. το σημείο Α απέχει περίπου 93 ν.μ. από το τριεθνή σημείο ίσης απόστασης με την Κύπρο). Όσον αφορά το δυτικό άκρο της συμφωνίας, το σημείο Ε βρίσκεται δυτικότερα (και βορειότερα) του τριεθνούς σημείου ίσης απόστασης Ελλάδας-Αιγύπτου-Λιβύης, όπως αυτό προσδιορίζεται με πλήρη επήρεια των Ελληνικών νησιών. Βάσει της εν λόγω χάραξης, τμήμα του νοτιοανατολικού άκρου του «τεμαχίου 20» των ελληνικών περιοχών παραχώρησης που είχαν προκηρυχθεί το 2014 νοτίως της Κρήτης, εμπίπτει πλέον εντός αιγυπτιακής ΑΟΖ (περίπου 580 τετ.χλμ.).

Μέθοδος οριοθέτησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συμφωνία δεν γίνεται *ουδεμία αναφορά στην αρχή της ίσης απόστασης/μέση γραμμή* ή έστω στον τρόπο χάραξης της οριοθετικής γραμμής. Στο προοίμιο γίνεται μνεία στη «σημασία της επίτευξης συμφωνίας με βάση το διεθνές δίκαιο», χωρίς, ωστόσο, να προσδιορίζεται η μέθοδος οριοθέτησης, ενώ υπάρχει μια γενική μόνον αναφορά στη Σύμβαση ΔΘ. Ο τρόπος χάραξης της οριοθετικής γραμμής έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελλοντική επέκτασή της, εφόσον πρόκειται περί μερικής οριοθέτησης, αλλά και ως «προηγούμενο» στο

110. Στις εν λόγω περιοχές (βλ. blocks No. 4512 και 5033, 5034, 5035 και 5028) η Τουρκία έχει παραχωρήσει άδειες έρευνας και εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων στην Τουρκική Εταιρεία Πετρελαίων (ΤΡΑΟ) ήδη από το 2008 και το 2012 αντιστοίχως, αγνοώντας πλήρως την παρουσία των Ελληνικών νησιών, βλ. συναφή ρηματική διακοίνωση-διαμαρτυρία χώρας μας προς τον ΓΓΗΕ, Verbal Note No 389 of 20 February 2013, www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/GRC.htm).

πλαίσιο μελλοντικών συμφωνιών οριοθέτησης με άλλα γειτονικά μας κράτη. Κατά τη συζήτηση στη Βουλή, υπογραμμίστηκε με έμφαση ότι η συμφωνία *δεν ακολουθεί* κάποια συγκεκριμένη μέθοδο οριοθέτησης, αλλά ότι αποτελεί «συνάντηση της βουλήσεως δύο ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών». Ωστόσο, δεν θα πρέπει να δημιουργείται η εντύπωση ότι πρόκειται περί «εξωνομικής» διευθέτησης, χωρίς πλαίσιο αρχών και μέθοδο οριοθέτησης. Υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια ελληνική θέση, η οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών λαμβάνει χώρα βάσει της αρχής της ίσης απόστασης με πλήρη επήρεια όλων των νησιών, ενώ η τουρκική πλευρά ανέκαθεν προωθούσε πολιτική λύση μέσω διαπραγματεύσεων, παρακάμπτοντας το διεθνές δίκαιο και τις βασικές αρχές του, μέσω μιας *extra legem* ερμηνείας της αρχής της ευθυδικίας.

Επήρεια νήσων. Αντιστοίχως, δεν προκύπτει από το κείμενο της συμφωνίας, ούτε από την αιτιολογική έκθεση, η επήρεια που αποδόθηκε στα νησιά στην υπό οριοθέτηση περιοχή. Μάλιστα, κατά τη συζήτηση στη Βουλή υποστηρίχθηκε ότι δεν ετέθη ζήτημα επήρειας νήσων στο πλαίσιο

της συμφωνίας, επαναλαμβάνοντας ότι η συμφωνία συνιστά συνάντηση της βουλήσεως δύο κυρίαρχων κρατών, χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις. Σημειώθηκε, ωστόσο, ότι βάσει της χαραχθείσης οριοθετικής γραμμής, «ο θαλάσσιος χώρος είναι 45% για την Ελλάδα και 55% για την Αίγυπτο, ποσοστό που είναι κοντά σε αυτό που ακολουθήθηκε και στη συμφωνία με την Ιταλία, που είναι 46% για την Ελλάδα και 54% για την Ιταλία». Πρόκειται περί μιας «σταθμισμένης γραμμής», η οποία, όμως, δεν μπορεί να εκτιμηθεί χαρτογραφικά πέραν του ποσοστού μείωσης της ελληνικής υφαλοκρηπίδας σε σχέση με τη χάραξη της μέσης γραμμής, το οποίο ανέρχεται στο 17,66%.¹¹¹ Εξ αντιδιαστολής, προκύπτει ότι δεν αναγνωρίστηκε πλήρης επήρεια σε κανένα ελληνικό νησί, συμπεριλαμβανομένης της Κρήτης, του πέμπτου μεγαλύτερου σε έκταση νησιού της Μεσογείου.

5.3. Η χαρτογραφία ως εργαλείο προπαγάνδας

5.3.1. Η χαρτογραφία είναι στενά συνδεδεμένη με την αποτύπωση/κατοχύρωση των διεκδικήσεων των κρατών στις παρακείμενες θαλάσσιες περιο-

111. Κατά μία άποψη, πρόκειται περί «προσαρμοσμένης» μέσης γραμμής υπέρ της Αιγύπτου, εφόσον όλα τα σημεία στροφής βρίσκονται πλησιέστερα στην Ελλάδα απ' ό,τι στην Αίγυπτο. Βλ. περαιτέρω Papanicopolulu, οπ.π. υποσημείωση 109. "There does not seem to have been a consistent method for determining the exact effect given to islands, and it is not possible to establish the effect given, if any, to small islands, islets and rocks. [T]he boundary between them appears to be a median line modified to give less effect to the Greek islands. All turning points are located closer to the nearest points on the coast of Greece than to points on the coast of Egypt... It is difficult to determine whether the modifications follow a uniform criterion, such as a ratio to consistently reduce the effect from the Greek islands along the length of the agreed line. Regardless of the exact method used, it is clear that this delimitation is more favorable to Egypt than the strict equidistance line giving full effect to all features and more favorable to Greece than a line drawn using a mainland-to-mainland approach." Είναι πλέον εμφανές το αποτύπωμα της τουρκικής θεωρίας «περί μηδενικής επήρειας των νήσων», εφόσον ως μέτρο σύγκρισης του τρόπου χάραξης της οριοθετικής γραμμής λαμβάνεται υπόψη και η «μέθοδος της ηπειρωτικής μέσης γραμμής».

χές, ήδη από τον ύστερο Μεσαίωνα. Στη σημερινή εποχή, έχει αναχθεί σε σημαντικό εργαλείο άσκησης διπλωματίας, γνωστής και ως «διπλωματίας των χαρτών». Συχνά, ωστόσο, τα κράτη χρησιμοποιούν παραπλανητικά χαρτογραφικά στοιχεία προκειμένου να «θεμελιώσουν» τις διεκδικήσεις τους ή να αποδομήσουν τις διεκδικήσεις άλλων κρατών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Τουρκία, η οποία έχει χρησιμοποιήσει επανειλημμένως **μη ακριβή χαρτογραφικά στοιχεία** για την αποτύπωση των θαλασσιών ορίων της στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και για τη δημιουργία εντυπώσεων ότι δήθεν οι διεκδικήσεις της χώρας μας στην περιοχή βασίζονται αποκλειστικά στην υφαλοκρηπίδα του Καστελλόριζου.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει εν προκειμένω στην επιστολή της 21^{ης} Αυγούστου 2020 του Τούρκου Μονίμου Αντιπροσώπου στα ΗΕ προς τον ΓΓΗΕ, όπου αναφέρεται ότι η υφαλοκρηπίδα που διεκδικεί η Ελλάδα βάσει του Καστελλόριζου, «ενός μικρού και απομονωμένου νησιού, έκτασης 10 τ.χλμ., το οποίο απέχει 2 χιλ. από τις τουρκικές ακτές και 580 χιλ. από την ηπειρωτική Ελλάδα», ανέρχεται στα 40.000 τ.χλμ.¹¹² Ωστόσο, η προσαύξηση της ελληνικής υφαλοκρηπίδας από την επήρεια μόνον του νησιωτικού συμπλέγματος του Καστελλόριζου ανέρχεται στα **18.630 τ.χλμ.** – στο υπόλοιπο τμήμα **υφίσταται αλληλοεπικάλυψη**

με την υφαλοκρηπίδα της Ρόδου, της Καρπάθου, της Κάσου, του Κουφονησίου και της Κρήτης.¹¹³ Στον *Χάρτη 14* απεικονίζεται η περιοχή ερευνών του τουρκικού σειсмоγραφικού πλοίου *Oruc Reis* το καλοκαίρι του 2020, όπως αυτή προσδιορίσθηκε από την τουρκική πλευρά με την έκδοση διαδοχικών ναυτικών αγγελιών και στην οποία αναφέρεται η ανωτέρω τουρκική επιστολή – το δυτικό τμήμα της με έκταση 22.010 τ.χλμ. είναι επήρεια όλων των ελληνικών νησιών στην περιοχή (Κρήτη, Κουφονήσι, Κάσος, Κάρπαθος, Ρόδος, Καστελλόριζο), ενώ το ανατολικό, με έκταση 18.630 τ.χιλ. είναι επήρεια μόνον του νησιωτικού συμπλέγματος του Καστελλόριζου (σύνολο: 40.640 τ.χλμ).

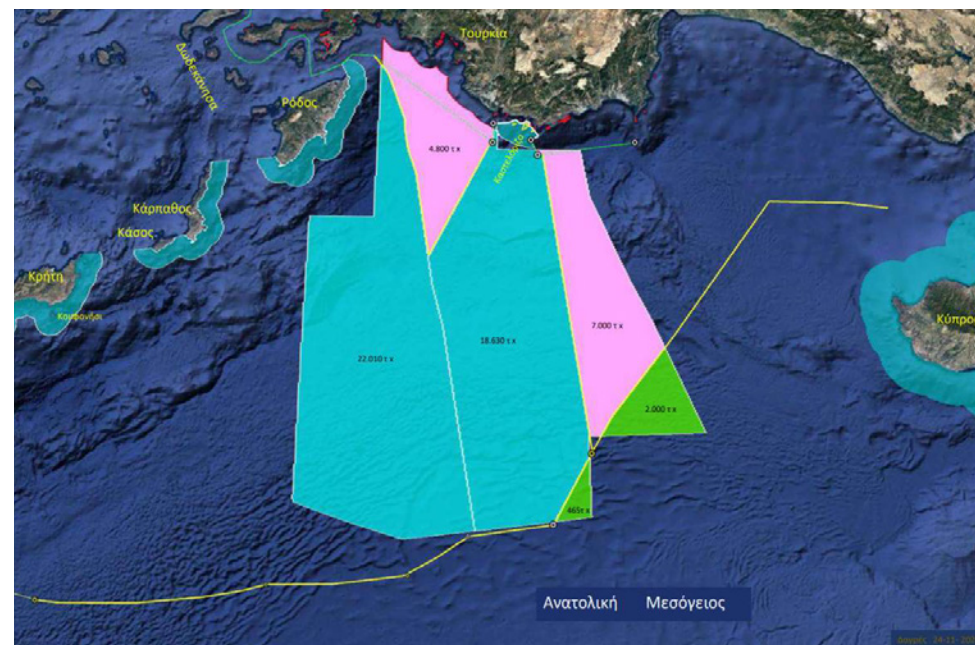
Στην Ανατολική Μεσόγειο, η παρουσία της Ρόδου, της Καρπάθου, της Κάσου και της Κρήτης, από κοινού με το νησιωτικό σύμπλεγμα του Καστελλόριζου, δημιουργεί ένα εδαφικό τόξο με τις ανατολικές και νότιες ακτές τους να προβάλλονται στη γειτονική θαλάσσια περιοχή και να δημιουργούν τίτλο τόσο για υφαλοκρηπίδα όσο και για ΑΟΖ (βλ. *Χάρτη 15*). Το νησιωτικό σύμπλεγμα του Καστελλόριζου αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης εδαφικής ενότητας (γεωγραφικά και διοικητικά ανήκει στα Δωδεκάνησα) και δεν είναι απομονωμένο, όπως υποστηρίζεται από την τουρκική πλευρά, εφόσον η νησίδα Ρω απέχει 62 ν.μ. από τη Ρόδο.¹¹⁴ Σε κάθε περίπτωση, τα όρια

112. Βλ. Letter dated 21 August 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/74/997-S/2020/826, 24 August 2020. Αντίστοιχες αναφορές συμπεριλαμβάνονται και στην επιστολή της 15ης Ιουνίου 2021, βλ. Letter dated 15 June 2021 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/929, 21 June 2021.

113. Συγκρατείται ότι η υφαλοκρηπίδα της Κρήτης εκτείνεται μέχρι τον μεσημβρινό 28ο 50' 16''.

114. Αυτή η πραγματικότητα αποτυπώνεται στην οριοθετική γραμμή του Ιταλο-τουρκικού Πρακτικού (procès-verbal) της 28ης Δεκεμβρίου 1932, τμήμα της οποίας ενώνει την Ρόδο με το νησιωτικό σύμπλεγμα του Καστελλόριζου. Το εν λόγω τμήμα της οριοθετικής

Χάρτης 14
Επήρεια του νησιωτικού συμπλέγματος του Καστελλόριζου*

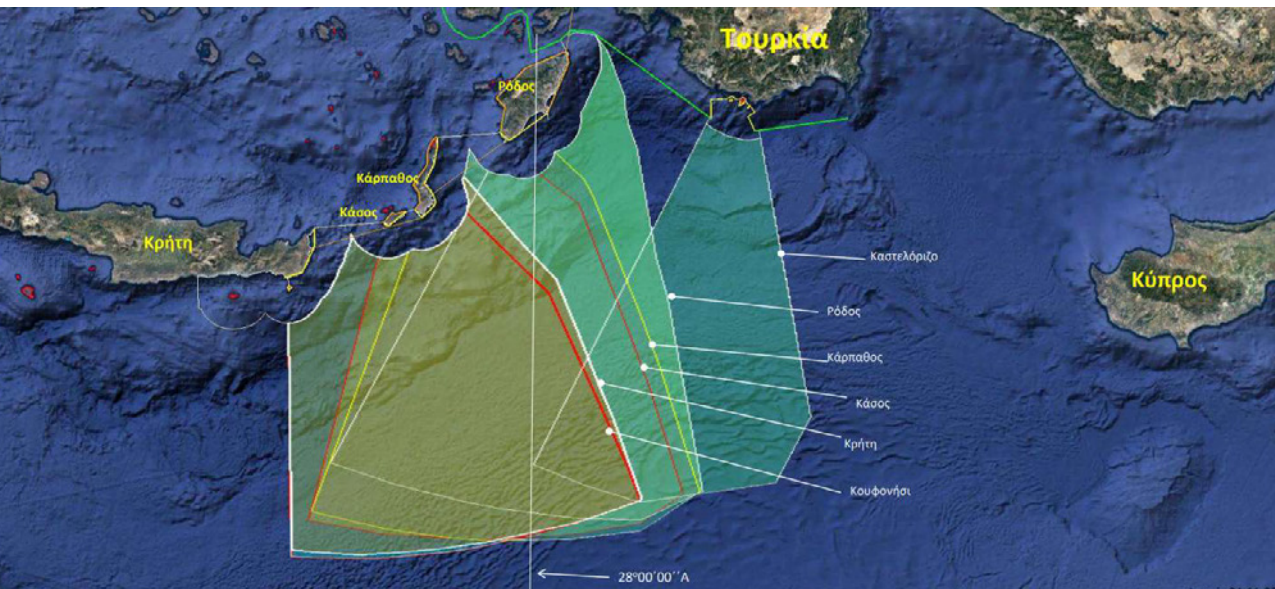

* Στον Χάρτη 14 απεικονίζεται η περιοχή ερευνών του τουρκικού σεισογραφικού πλοίου *Oruc Reis* το καλοκαίρι του 2020, όπως αυτή προσδιορίσθηκε από την τουρκική πλευρά με την έκδοση διαδοχικών ναυτικών αγγελιών και η οποία εμπίπτει σχεδόν στο σύνολό της εντός Ελληνικής υφαλοκρηπίδας – το δυτικό τμήμα της με έκταση 22.010 τ.χλμ. είναι επήρεια όλων των ελληνικών νησιών στην περιοχή (Κρήτη, Κουφονήσι, Κάσος, Κάρπαθος, Ρόδος, Καστελλόριζο), ενώ το ανατολικό, με έκταση 18.630 τ.χιλ. είναι επήρεια μόνον του νησιωτικού συμπλέγματος του Καστελλόριζου (σύνολο: 40.640 τ.χλμ).

αυτά είναι προσωρινά («ελλείψει συμφωνίας οριοθέτησης») και ενδέχεται να τροποποιηθούν κατόπιν σύναψης διμερούς συμφωνίας οριοθέτησης, όπως συνέβη στην περίπτωση της συμφωνίας οριοθέτησης της ΑΟΖ με

γραμμές δεν αποτελεί θαλάσσιο σύνορο, όπως ρητά αναγνωρίσθηκε από τα δύο κράτη με την ανταλλαγή επιστολών που ακολούθησε την υπογραφή του Πρακτικού κατά το χρονικό διάστημα 1933-1936, εξ ου και δεν απεικονίζεται στους σύγχρονους χάρτες ως θαλάσσιο Ελληνο-τουρκικό σύνορο. Ωστόσο, δημιουργεί εντύπωση το γεγονός ότι σε χάρτη που δημοσιεύθηκε πρόσφατα από το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών με την απεικόνιση του Ιταλο-τουρκικού Πρακτικού του 1932 *per se* έχει παραλειφθεί το εν λόγω τμήμα της οριοθετικής γραμμής (βλ. χάρτη Νο. 1, <https://www.mfa.gr/epikairota/diloseis-omilies-anakoinose-tou-upourgeiou-exoterikon-gia-ton-tourkikoanatheoretismo-ten-periodo-1973-2022-apeikonise-se-16-khartes-09062022.html>) Οι εν λόγω χάρτες αναδημοσιεύονται στην Καθημερινή, 09.06.2022, [To ΥΠΕΞ απαντά στον τουρκικό αναθεωρητισμό με 16 χάρτες | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/16-xartes-i-h-kaohmepinh).

Χάρτης 15
Επήρεια των Ελληνικών νησιών στην Ανατολική Μεσόγειο

την Αίγυπτο ή σε περίπτωση δικαστικής επίλυσης της διαφοράς.

5.3.2. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα χαρτογραφικής προπαγάνδας αποτελούν οι **τουρκικές ασκήσεις επί χάρτου**, βασιζόμενες κυρίως σε μελέτες του τουρκικού Πολεμικού Ναυτικού, με **ακραία σενάρια διεκδικήσεων** στην Ανατολική Μεσόγειο, στα οποία η Τουρκία εμφανίζεται να έχει «κοινά θαλάσσια σύνορα» με όλα τα παράκτια κράτη στην περιοχή.¹¹⁵ Πέραν των

«θαλασσιών συνόρων» της Τουρκίας με την Λιβύη, τα οποία, ως γνωστόν, υλοποιήθηκαν με την υπογραφή του Τουρκο-λιβυκού Μνημονίου, αποτυπώνονται θαλάσσια σύνορα με την Αίγυπτο, το Ισραήλ¹¹⁶ και τον Λίβανο, «εξαφανίζοντας» τα Ελληνικά νησιά και την Κύπρο από τον χάρτη της Ανατολικής Μεσογείου.

Σε ακραίες χαρτογραφικές χαράξεις προέβη και η **Σλοβενία** στο πλαίσιο της διαφοράς της με την Κροατία ως προς την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών

115. Βασικός εμπνευστής των περισσότερων χαρτών, όπως άλλωστε και του «χάρτη της Γαλάζιας Πατρίδας», είναι ο υποναύαρχος του Τουρκικού Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Τζιχάτ Γιαϊτόι. Βλ. Cihat YAYCI, "Dogu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarinin Paylasilmasi Sorunu ve Türkiye", [DOĞU AKDENİZ'İN ÖNEMİ \(dergipark.org.tr\)](http://dergipark.org.tr), καθώς και Α. Συρίγο, «Τουρκικοί τυχοδιωκτισμοί επί χάρτου», Καθημερινή, 18.11.2018, [Τουρκικοί τυχοδιωκτισμοί επί χάρτου | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](http://kathimerini.gr).

116. Όπως ορθά επισημαίνει ο Συρίγος, οπ.π., πρόκειται για τον πιο ακραίο από πλευράς συλλήψεως χάρτη. Πρόσφατα δε τα σενάρια διευρύνθηκαν με την απεικόνιση θαλασσιών συνόρων της Τουρκίας και με την Παλαιστίνη! Βλ. σχετικό δημοσίευμα της Yeni Safak με τίτλο «Μοντέλο Λιβύης για την Παλαιστίνη», 17.05.2021. [Yeni Şafak Gazetesi - Yeni Şafak Manşet Oku - Haberler 17 Mayıs 2021 \(gazeteoku.com\)](http://yenisafak.com).

τους στην Αδριατική, όπου διεκδικούσε «κυριαρχική έξοδο στην ανοικτή θάλασσα» ("territorial exit to the high seas") μέσα από την αιγιαλίτιδα ζώνη της Κροατίας (σε απόσταση μάλιστα μεγαλύτερη των 12 ν.μ. από τις ακτές της) και, μέσω αυτής, δικαιώματα υφαλοκρηπίδας και θέσπισης ζώνης οικολογικής προστασίας/ΑΟΖ. Η Κροατία χαρακτήρισε τις εν λόγω διεκδικήσεις ως εντελώς αβάσιμες και ανυπόστατες, υπογραμμίζοντας ότι η επιχειρηματολογία της Σλοβενίας παραβιάζει τους πιο στοιχειώδεις κανόνες θαλάσσιας οριοθέτησης και όλες τις βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου.¹¹⁷

5.3.3. **Στον αντίποδα** βρίσκεται η **χώρα μας**, η οποία, μέχρι πρότινος, όχι μόνον δεν χρησιμοποιούσε τη χαρτογραφία ως μέσο άσκησης διπλωματίας, αλλά επιδείκνυε- και εξακολουθεί σε ένα μεγάλο βαθμό να επιδεικνύει- αμήχανη στάση **αποφεύγοντας** συστηματικά **την απεικόνιση των εξωτερικών ορίων** των Ελληνικών θαλασσιών ζωνών βάσει του ν. 4001/2011. Παρά το γεγονός ότι στη ρηματική διακοίνωση της 8^{ης} Μαΐου 2012, με την οποία η χώρα μας κατέθεσε στα ΗΕ την εν λόγω ρύθμιση, αναφέρεται ρητά ότι οι γεωγραφικές συντεταγμένες των εξωτερικών ορίων της υφαλοκρηπίδας/μελλοντικής ΑΟΖ θα υποβληθούν «εν ευθέτω χρόνω» σύμφωνα με το άρθρο 84 Σύμβασης ΔΘ,¹¹⁸ δεν έχουν κατατεθεί οι εν λόγω γεωγραφικές συντεταγμένες, ούτε έχει υποβληθεί ενδεικτικός χάρτης στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης της χώρας μας με την Τουρκία στα ΗΕ.

117. Στρατή, οπ.π. υποσημείωση 26, σελ. 221.

118. Βλ. Verbal Note No. 974 of 8 May 2012.

119. Βλ. τουρκική επιστολή της 18ης Μαρτίου 2020 (Α/74/757).

120. <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/GRCEGY.pdf>

121. Οπ.π. υποσημείωση 114.

Αντιθέτως, **η Τουρκία** έχει **ανακοινώσει στα ΗΕ** τις μονομερείς παράνομες διεκδικήσεις της από κοινού με χάρτη, όπου αποτυπώνεται με σαφήνεια η διεκδίκηση του συνόλου της Ελληνικής υφαλοκρηπίδας στην Ανατολική Μεσόγειο κατά παράβαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου¹¹⁹ (βλ. *Χάρτη 15*). Η κατάθεση της Ελληνο-αιγυπτιακής συμφωνίας οριοθέτησης στα ΗΕ και του επισυναπτόμενου σε αυτήν χάρτη, δεν μπορεί να αναπληρώσει το κενό, εφόσον αφορά ένα μικρό μόνον τμήμα της Ελληνικής υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ στην Ανατολική Μεσόγειο.¹²⁰

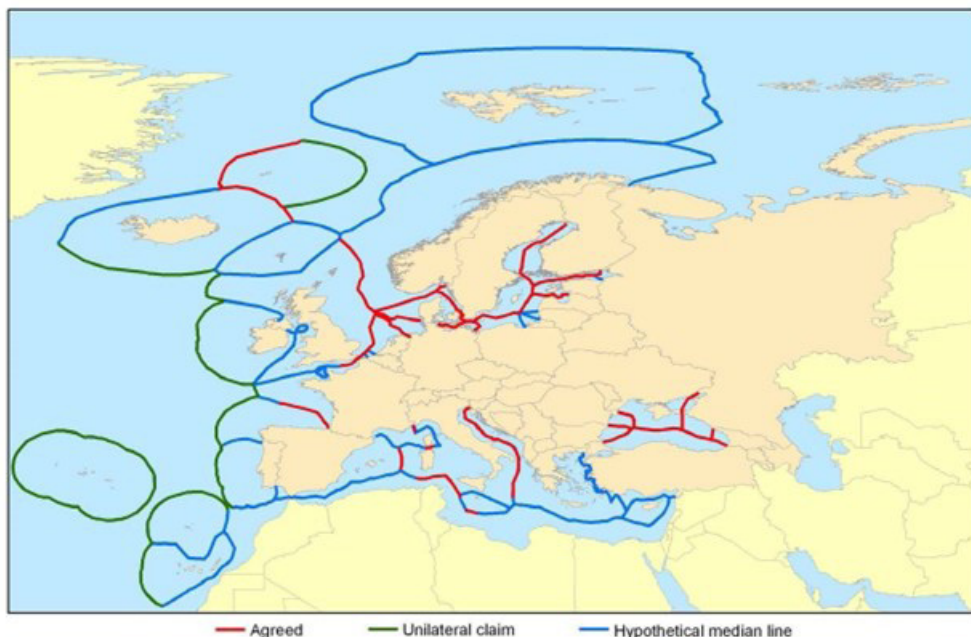
Η στάση της χώρας μας **διαφοροποιήθηκε εν μέρει** με την πρόσφατη **δημοσίευση σειράς χαρτών**, στους οποίους αποτυπώνονται διαχρονικά οι **παράνομες τουρκικές διεκδικήσεις** προκειμένου να αναδειχθεί «με παραστατικό και αδιάψευστο τρόπο» η τουρκική επεκτατική πολιτική.¹²¹ Στους εν λόγω χάρτες **απεικονίζεται και η μέση γραμμή**, χωρίς, ωστόσο, να αναφέρεται στο υπόμνημα ότι πρόκειται για τα εξωτερικά όρια της ελληνικής υφαλοκρηπίδας/ΑΟΖ βάσει του ν. 4011/2022.

5.3.4. Τέλος, ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στον αποκαλούμενο **«Χάρτη της Σεβίλλης»**, ο οποίος έχει βρεθεί όψιμα στο επίκεντρο της τουρκικής προπαγάνδας έναντι της χώρας μας. Πρόκειται για την αποτύπωση υποθετικών ορίων ΑΟΖ των κρατών μελών της ΕΕ βάσει της αρχής της ίσης απόστασης σε μελέτη του 2007 δύο Ισπανών καθηγητών του Πανεπιστημίου της Σεβίλλης με θέμα "Atlas of the European Seas and Oceans: Marine Jurisdictions,

Χάρτης 16

«Ο Χάρτης της Σεβίλλης»

(Atlas of the European Seas and Oceans: Marine Jurisdictions, sea uses and governance, 2007)

sea uses and governance”, η οποία είχε αναρτηθεί στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο πλαίσιο της Γαλάζιας Βίβλου για την Ολοκληρωμένη Θαλάσσια Πολιτική της ΕΕ (βλ. *Χάρτη 16*).¹²² Σύμφωνα με την τουρκική πλευρά, ο χάρτης εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 2006 σε άρθρο των ιδίων συγγραφέων¹²³ και στη συνέχεια ενσωματώθηκε σε όλους τους χάρτες

της ΕΕ «μετά από παρέμβαση της Ελληνικής και Κυπριακής πλευράς».¹²⁴ Ο συγκεκριμένος χάρτης έχει κυριολεκτικά δαιμονοποιηθεί από την Τουρκία, η οποία επεδίωξε την «καταδίκη» του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Πρεσβεία των ΗΠΑ στην Άγκυρα κ.ο.κ., ενώ έχει επανειλημμένως ζητηθεί από την Ελλάδα να τον αποκηρύξει.¹²⁵ Για τον λόγο αυτό, δημιουργεί εντύπωση

122. <http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/atlas/about/index.en.htm>. Η μελέτη δεν είναι πλέον διαθέσιμη στον εν λόγω ιστότοπο. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Τουρκία είχε αντιδράσει έντονα στη δημοσίευση του εν λόγω χάρτη σε συνέδριο στο Portoroz το 2008 που είχε διοργανώσει η τότε Σλοβενική Προεδρία, από κοινού με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωμεσογειακό Πανεπιστήμιο.
 123. J.L. Suárez de Vivero & J.C. Rodríguez Mateos, “Maritime Europe and EU enlargement. A geopolitical perspective”, *30 Marine Policy* 2006, 167-162.
 124. Βλ. C. Gurdeniz, “The Map of Seville and the plot to cut Turkey off the Aegean and the Mediterranean seas”, 17 September 2020, [The Map of Seville and the plot to cut Turkey off from the Aegean and Mediterranean seas \(uwidata.com\)](https://www.uwidata.com)
 125. “Similarly, the now infamous “Seville map” as invoked by Greece not only goes against

το γεγονός ότι η χώρα μας απαντώντας στις τουρκικές αιτιάσεις στα ΗΕ χαρακτήρισε τον εν λόγω χάρτη «ιδιωτικό» (private map),¹²⁶ δήλωση που έσπευσε να χαιρετίσει σκωπτικά η Τουρκία, χαρακτηρίζοντάς την ως «σημαντικό βήμα» από την ελληνική πλευρά, αλλά και υπογραμμίζοντας ότι η περιγραφή του εν λόγω χάρτη έχει κωδικοποιηθεί στον ν. 4001/2022, τον οποίο η Τουρκία θεωρεί ανυπόσταστο και άκυρο.¹²⁷

the basic principle of international law, which is equitable delimitation, but also defies logic. For any genuine effort for dialogue to take hold, Greece must first leave aside such references”. Βλ. Letter dated 14 October 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/521, 20 October 2020.
 126. “It is also striking for a country that has sent illegal maps to the United Nations trying to establish new maritime boundaries in the entire maritime area of the Eastern Mediterranean at the expense of other States’ sovereign rights, including Greece’s, to cite a *private map* as a violation of the “equitable delimitation” principle”. Βλ. Letter dated 15 February 2021 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/753, 16 February 2021 (έμφαση δική μας).
 127. “Against this background, it should indeed be considered a *remarkable step for Greece* to refer to the “Seville Map” as a “private map”, seemingly refraining from granting it official endorsement. A description of this map, however, is codified in Greek national legislation (Law No. 2289/1995, as amended by Law No. 4001/2011), on the basis of the application of the equidistance method, albeit unrecognized and considered null and void by Turkey”. Βλ. Letter dated 15 June 2021 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/75/929, 21 June 2021 (έμφαση δική μας).

Remarks on maritime delimitation law

6

Νικόλαος
Ιωαννίδης

Διδάσκων,
Πανεπιστήμιο
Λευκωσίας/
Ελληνικό Ανοικτό
Πανεπιστήμιο

In light of the matters tackled by Professor Sir Malcolm D. Evans in his speech, I would also like to share some pertinent thoughts. Hence, this brief piece addresses the following a) the evolution of maritime delimitation law b) the use of non-geographical factors in maritime delimitation cases and c) the simmering antagonism between international courts and tribunals regarding law of the sea disputes.

The evolution of maritime delimitation law

Owing to the initial lack and, later on, the vagueness of conventional rules on maritime delimitation, international courts and tribunals took up the responsibility to shape and concretise the relevant rules. To start with, in the *North Sea Continental Shelf* cases, the International Court of Justice (ICJ) utilised the ambivalent concept of 'equitable principles' and applied this instead of the median/equidistance line method envisaged in the 1958 Continental Shelf Convention.¹ In 1977, the Court of Arbitration sought to merge equidistance with equitable principles in the *Anglo-French Continental Shelf* case.² In a trilogy of judgments (1982 *Tunisia/Libya*; 1984 *Gulf of Maine*; 1985 *Libya/Malta*), the ICJ diminished the significance of the median/equidistance line, although it used this method at certain

points in those judgments or alluded to the possibility of applying it, if it leads to an equitable outcome.³ Against this backdrop, it should be stressed that the approach followed by international courts and tribunals seemed to introduce 'autonomous' equity and disregard the corrective function of equity (*infra legem*), creating a risk of subjectivity.⁴ Eventually, in the *Jan Mayen* case, the Court explicitly admitted that the median line may also lead to an equitable result.⁵ International jurisprudence in the 1990s and early 2000s turned equity into part of a normative rule and paved the way for granting median/equidistance line priority (albeit not primacy) in the delimitation process, as reflected in the 'three-stage' method carved out by the ICJ in the 2009 *Black Sea* case.⁶ What is noteworthy is that even though international courts and tribunals since the *Black Sea* case have nominally been applying the 'three-stage method' in maritime bound-

ary delimitation cases, in practice this does not seem to be the case. In fact, international judicial organs do not actually plot a strict median/equidistance line at the outset of the delimitation exercise. In other words, although international judicial organs 'preach' the need for a uniform approach to resolving delimitation disputes, the three-stage method is not exactly what it looks (or sounds) like inasmuch as in many cases the provisional line drawn deviates from the median/equidistance line.⁷

Non-geographical factors

As it is widely known, in delimitation cases international courts and tribunals strive for predictability and certainty. To this end, they heavily rely on objective factors, mainly geographical features. Nevertheless, it should not be disregarded that the *raison d'être* of the continental shelf and EEZ concepts is the exercise of eco-

Παρέμβαση στο πάνελ
«40 years of UNCLOS:
Old and new challenges»
στις XVII Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
23 Σεπτεμβρίου 2022

1. *North Sea Continental Shelf Cases* (Judgment) [1969] ICJ Rep 3, para 85.
2. *Anglo-French Continental Shelf Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland/France)* [1977] 18 RIAA 3, paras 73, 148.

3. '[E]quidistance may be applied if it leads to an equitable solution'. *Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya)* (Judgment) [1982] ICJ Rep 18, para 109; the second segment of the delimitation line between Canada and the USA is an adjusted median line. *Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area (Canada/United States of America)* (Judgment) [1984] ICJ Rep 246, paras 216-223; the median line was the starting point (but was adjusted later) in the delimitation between Libya and Malta. *Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta)* (Judgment) [1985] ICJ Rep 13, para 73.
4. *Barbados v Trinidad and Tobago Award* [2006] 27 RIAA 147, para 230.
5. *Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen (Denmark v Norway)* [1993] ICJ Rep 38 para 56; the Court of Arbitration in the Dubai/Sharjah case had also promulgated that the equidistance line it utilised was in conformity with equitable principles and produced an equitable result, although it did not give any effect to the Abu Musa island other than a 12-mile territorial sea. *Dubai/Sharjah Border Arbitration* [1981] 91 ILR 543, paras 13, 256; *Newfoundland and Labrador/Nova Scotia (Phase II)* [2002], paras 2.27-2.28, 5.2.
6. L Delabie, 'The Role of Equity, Equitable Principles, and the Equitable Solution in Maritime Delimitation' in Alex G Oude Elferink, Tore Henriksen and Signe Veierud Busch (eds), *Maritime Boundary Delimitation: The Case Law: Is it Consistent and Predictable?* (CUP 2018) 157-158, 160-162; F Olorundami, 'The ICJ and Its Lip Service to the Non-Priority Status of the Equidistance Method of Delimitation' (2015) 4(1) CJICL 53.
7. M D Evans, 'Relevant Circumstances' in Oude Elferink et al (n 6) 239-243.

conomic rights.⁸ In this respect, it should be pointed out that in bilateral delimitation agreements, States regularly take into account non-geographical factors, such as the presence of fishing stocks and the existence of hydro-carbon reserves.

Bearing in mind the above, it is argued that in order for maritime boundaries to be genuinely equitable, courts and tribunals should take into consideration all relevant circumstances, including non-geographical factors. Of course, it is also of utmost importance to safeguard the objectivity of the delimitation process. Thus, it is suggested that international courts and tribunals should take into consideration the 'predominant interest' concept, given that this notion may facilitate the courts' task to strike a balance between geographical and non-geographical factors in maritime delimitation.⁹

The essence of the 'predominant interest' concept lies in the fact that although several non-geographical factors may have not been considered individually for the drawing of a maritime boundary, if taken into account in aggregation, they evince the existence of a broader element, namely, 'predominant interest,' which bears greater weight and is difficult for courts and tribunals to ignore during the delimitation process. Hence, one of the critical points is that those factors should be assessed as a conglomeration.

According to the definition given by Professor Sir Evans, the 'predominant interest' is 'a single conglomeration of other purported factors and elements, the sum being greater than the value of its constituent parts. It derives its force from the 'piling up' of evidence, designed to demonstrate that one party to a dispute has a greater interest in a particular offshore area than another.'¹⁰ In any case, despite the fact that the nomenclature may allude to aggressive behaviour, the 'predominant interest' concept should be applied in good faith and should not be utilised with a view to substantiating claims beyond the median/equidistance line.

The simmering antagonism between courts

Another interesting issue is the question of which of the various compulsory dispute settlement mechanisms provided for in the LOSC sets the 'normative framework'. It seems that interpretations made by Annex VII tribunals have a relatively weak 'normative pull' and are easily set aside by the ITLOS and the ICJ.¹¹ In effect, the 'hierarchy' which is lacking in Article 287 LOSC may, nevertheless, exist in practice given that the judgments of the ICJ have a much stronger 'normative pull' within the Convention framework, thus are less easily set aside. It is against this element of the relation-

8. M D Evans, 'Maritime Boundary Delimitation: Where Do We Go From Here?' in David Freestone et al. (eds), *The Law of the Sea: Progress and Prospects* (OUP 2006) 159.

9. N A Ioannides, 'The "Predominant Interest" Concept in Maritime Boundary Delimitation' (2020) 51(3) ODIL 217.

10. Malcolm D Evans, *Relevant Circumstances and Maritime Delimitation* (Clarendon Press, 1989) 208.

11. *Southern Bluefin Tuna (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan)* (Provisional Measures) (Order of 27 August 1999) (ITLOS Reports 1999) p. 280.

ship between the ICJ and the ITLOS that the controversial decision in the *Somalia v Kenya (Preliminary Objections)* judgment delivered by the ICJ in March 2017 deserves to be examined. Following Somalia's application, Kenya challenged the Court's jurisdiction arguing that it had made a reservation to its declaration under Article 36(2) ICJ Statute, which excluded from the jurisdiction of the ICJ '[d]isputes in regard to which the parties to the dispute have agreed or shall agree to have recourse to *some other method or methods of settlement*'.¹²

According to Kenya, given that both States were parties to the LOSC, Part XV constituted an agreement by virtue of which any dispute between them concerning the interpretation and application of the Convention should be resolved in accordance with the provisions of that Part. In other words, Part XV LOSC should be considered as 'some other method or methods of settlement', and so excluded from the jurisdiction of the ICJ under Article 36(2) of its Statute by virtue of the Kenyan reservation. Rather, Kenya argued, the case should have been submitted to arbitration under Annex VII LOSC, since neither party had chosen a means for the settlement of their disputes with respect to the application and interpretation of the Convention.¹³

In the end, the ICJ took the view that a declaration under Article 36(2) of the ICJ Statute did indeed constitute an agreement 'in lieu' of the procedures envisaged in Part XV LOSC (according to Article 282 LOSC) and, there-

fore, that it had jurisdiction to consider the case. It also noted that if the Kenyan declaration had excluded a specific type of dispute (i.e. maritime delimitation) from the jurisdiction of the Court this would have been effective, but a general exclusion of all disputes was not.¹⁴

Notwithstanding the findings of the Court, it is worth pointing out that if Kenya had intended to allow the ICJ to exercise jurisdiction over disputes which fell within the scope of LOSC Part XV, Section 2, it would have not maintained its reservation. The majority of the Court seemed concerned that if it had decided that it did not have jurisdiction then the dispute might have remained unresolved. But this is hardly an unusual situation and cannot make up for the lack of consent to the jurisdiction of the Court.

The ICJ has, in effect, said that it is possible for States parties which have not made declarations accepting the jurisdiction of the ICJ under Article 287 of the LOSC to take their disputes to the ICJ rather than to the ITLOS or arbitration if it, the ICJ, has jurisdiction on another basis. It also suggests that where it, the ICJ, does in fact have jurisdiction on some other basis, then the effect of Article 282 of the LOSC is that it may deprive the ITLOS or arbitral tribunals of jurisdiction, as there is an alternative forum with compulsory or binding jurisdiction. At the very least, this holds open the unappealing prospect of these fora having to determine the jurisdiction of another before it can determine its own.

12. 'Declarations Recognizing the Jurisdiction of the Court as Compulsory (Kenya)' (19 April 1965) available at <https://www.icj-cij.org/en/declarations/ke>.

13. *Maritime Delimitation in the Indian Ocean (Somalia v Kenya)* (Preliminary Objections) ICJ Rep 3, paras 31-33, 114.

14. *Ibid.*, paras 126, 128-130.

Conclusion

Despite its weaknesses, the Convention is undoubtedly a comprehensive text governing maritime affairs. Thus, the international community must remain committed to safeguarding its integrity. At the same time, efforts aiming at improving the interpretation and application of the Convention should continue unabated. In respect of maritime delimitation, international courts and tribunals should adhere to the rules they have set out so as to achieve equitable results, such as the drawing of a strict median/equidistance line at the first stage of delimitation. Moreover, they could also take into account non-geographical factors in aggregation, by applying the 'predominant interest' notion. Lastly, with a view to upholding the significance of Part XV LOSC, the ICJ should refrain from some kind of 'jurisdictional grab', drawing to itself disputes which might at first sight have naturally fallen under LOSC Part XV Section 2 procedures.

Στη διχοτόμο δικαίου και πολιτικής: Δικαστικές ασυλίες και δικαιώματα του ανθρώπου σε κίνηση. Ζητήματα και προκλήσεις

7

Ιάκωβος Ιακωβίδης

*Αναπληρωτής Μόνιμος
Αντιπρόσωπος της
Ελλάδος στο Γραφείο
των Ην. Εθνών στη
Γενεύη*

*Εισήγηση στην Ενότητα III:
«Εγκλήματα πολέμου -
ασυλίες - επανορθώσεις»
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου
23 Σεπτεμβρίου 2022*

*Μνήμη Καθηγητή
και Δικαστή
A.A. Cançado Trindade*

Καλησπέρα σε όλες και σε όλους. Θα ήθελα να ξεκινήσω την παρέμβασή μου με ευχαριστίες. Καταρχάς ένα μεγάλο ευχαριστώ για την πρόσκληση. Είναι πάντοτε τιμητικό να είναι κάποιος στην ίδια εκδήλωση, στο ίδιο πάνελ με ιερά τέρατα του διεθνούς δικαίου, όπως, μεταξύ άλλων, οι αγαπητοί καθηγητές κ.κ. Σισιλιάνος και Ροζάκης, που μεγάλωσα διαβάζοντας τα βιβλία και τις διδασκαλίες τους. Και αυτό το ευχαριστώ πάει πρωτίστως στον ακαδημαϊκό, διπλωμάτη και φίλο Στέλιο Περράκη, που αποτελεί εδώ και πολλά χρόνια την ψυχή της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και βέβαια των Διεθνολογικών Συναντήσεων του Ναυπλίου.

Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ αρμόζει στην πόλη του Ναυπλίου, που ως γενέτειρα μεγάλων διεθνολόγων, μεταξύ των οποίων ο Γιάννης Σπυρόπουλος και ο αγαπητός Στέλιος, φιλοξενεί εδώ και χρόνια τις διεθνολογικές συναντήσεις. Τέλος, και υπό την ιδιότητα του Έλληνα διπλωμάτη θα ήθελα να πω ένα μεγάλο μπράβο στον ελληνικό ακαδημαϊκό κλάδο του διεθνούς δικαίου, ο οποίος έχει τον τελευταίο αιώνα αναδείξει ένα δυσανάλογα μεγάλο για το μέγεθος της χώρας αριθμό παγκόσμιας κλάσης διεθνολόγων, από τον Πολίτη και τον Σπυρόπουλο περνώντας από το Βαλτικό και φτάνοντας στους σημερινούς εκπρόσωπους μας.

Το δίκαιο θα υπερισχύσει της ισχύος

1. Στην πολιτική πραγματεία του ο Ηγεμών που έγραψε το 1513, ο Νικολό Μακιαβέλλι διερωτάται εάν είναι προτιμότερο για έναν κυβερνήτη να είναι αγαπητός ή να τον φοβούνται. Ο 44χρόνος τότε Φλωρεντίνος

διπλωμάτης αποφαίνεται ότι ένας ηγεμόνας θα πρέπει να είναι και τα δύο, αλλά ότι, εάν έπρεπε να διαλέξει, τότε είναι ασφαλέστερο να σε φοβούνται παρά να σε αγαπούν. Η ανάγκη, λοιπόν, να τους φοβούνται μαζί με τον αλληλοτροφοδοτούμενο φόβο απώλειας της εξουσίας οδήγησε ανά τους αιώνες τους ηγέτες να προβαίνουν σε σοβαρά εγκλήματα κατά των πολιτών τους ή αυτών τρίτων κρατών. Συχνά όμως οι συμπεριφορές αυτές δεν αποτελούσαν αντικείμενο τιμωρίας, καθώς πέραν των πολιτικών εκτιμήσεων, οι οποίες ενίοτε απέτρεπαν την απόδοση ευθυνών –όπως λ.χ. η μη προσαγωγή σε δίκη, μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου του Γερμανού Αυτοκράτορα– υπήρχε και ένα πολύ ισχυρό νομικό πρόσκομμα: η δικαιοδοτική ασυλία των κρατικών αξιωματούχων. Η σταδιακή όμως ανάδυση του διεθνές δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η δημιουργία διεθνών ποινικών δικαστηρίων στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα ανέτρεψαν την καθεστηκυία τάξη των ασυλιών, κατέστησαν τον άνθρωπο φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του διεθνούς δικαίου, και έφεραν τη διεθνή κοινότητα πιο κοντά στην έννοια της διεθνούς δικαιοσύνης.

Η τάση που παρατηρείται τις δύο τελευταίες δεκαετίες είναι ξεκάθαρα αυτή του περιορισμού της ασυλίας των κρατικών αξιωματούχων και της ατιμωρησίας των διεθνών εγκλημάτων προς όφελος της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσω της δίωξης και της καταδίκης ατόμων που τέλεσαν διεθνή εγκλήματα. Το nexus πολιτικής και δικαίου όμως δεν είναι ένα εύκολο σταυροδρόμι. Φαίνεται ότι στις

περισσότερες περιπτώσεις προκειμένου να υποχωρήσει ο κανόνας της ασυλίας –πέρα από μία αμιγώς δικαιοδική εκτίμηση– υπεισέρχεται συχνά και μία πολιτική αξιολόγηση. Εντούτοις, είναι πλέον πιο συχνό το φαινόμενο, σε περίπτωση διεθνών εγκλημάτων, η πολιτική να βαδίζει προς την απόδοση ευθυνών σε διεθνές επίπεδο, παρά προς τη συγκάλυψη αυτών.

Θα μου επιτρέψετε, προς επίρρωση των ως άνω, θα αναφερθώ εν τάχει σε τέσσερα δικαστικά, πολιτικά και νομοπαρασκευαστικά σε διεθνές επίπεδο παραδείγματα των δύο τελευταίων ετών.

2. Λειτουργική ασυλία. Στην απόφαση που εξέδωσε το Εφετείο της Ουάσιγκτων στις 27 Ιουλίου 2021 στην υπόθεση *Λουσίκ Ουσογιάν και άλλοι κατά της Δημοκρατίας της Τουρκίας*¹, τα περιστατικά είναι λίγο έως πολύ γνωστά: Στις 16 Μαΐου 2017 και ενώ ο Πρόεδρος της Τουρκίας ήταν σε επίσημη επίσκεψη στις ΗΠΑ, άνδρες της προσωπικής ασφάλειάς του επιτέθηκαν σε ειρηνικούς διαδηλωτές, κάτοικους και πολίτες των ΗΠΑ, οι οποίοι διαμαρτύρονταν έξω από την κατοικία του Τούρκου Πρέσβυ για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, και, ειδικότερα, αναφορικά με τη μεταχείριση του κουρδικού πληθυσμού της. Στη συνέχεια, οι δικαστικές αρχές του District of Columbia απήγγειλαν κατηγορίες κατά δεκαπέντε ατόμων των τ/υπηρεσιών ασφαλείας, μεταξύ άλλων για βαριά σωματική βλάβη των διαδηλωτών. Στη δίκη που ακολούθησε, η Τουρκία –ως εναγόμενη πλευρά– επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων επιχειρημάτων, τη δικαιοδοτική ασυλία του αλλοδαπού δημοσίου. Η αξιολόγηση των αμερικανών δι-

καστών βασίστηκε στη Foreign Sovereign Immunities Act (FSIA), η οποία από τη δεκαετία του 1970 είναι η βασική νομοθεσία στις ΗΠΑ για την ετεροδικία αλλοδαπών κρατικών αξιωματούχων. Ως εξαίρεση στον κανόνα της ετεροδικίας προβλέπεται η εξαίρεση της αδικοπραξίας ('the tortious act exception'). Ωστόσο, η μόνη περίπτωση που η δικαιοδοτική ασυλία δεν αίρεται αφορά την άσκηση μιας διακριτικής λειτουργίας (discretionary function), την τέλεση δηλαδή μίας πράξης, η οποία προϋποθέτει την ύπαρξη κρίσης από την πλευρά του δράστη. Δεδομένου ότι τη στιγμή έκδοσης της απόφασης, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ δεν είχε ερμηνεύσει τον όρο διακριτική λειτουργία στο πλαίσιο της συγκεκριμένης νομοθεσίας, ο δικαστής βασίστηκε στη νομολογία *Berkovitz κατά ΗΠΑ*², η οποία είχε ερμηνεύσει αντίστοιχη εξαίρεση στο πλαίσιο της νομοθεσίας Federal Tort Claims Act (FTCA). Η εν λόγω νομολογία προβλέπει δύο προϋποθέσεις για να ενεργοποιηθεί η εξαίρεση στην εξαίρεση της αδικοπραξίας, ήτοι να μην αρθεί η ασυλία: η μία είναι ο δράστης της πράξης να είχε κρίση ή επιλογή και δεύτερο εάν αυτή η επιλογή αποτελεί στοιχείο μίας πολιτικής στο οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτικό πεδίο.

Στην πρώτη προϋπόθεση *Berkovitz*, το Εφετείο απαντά καταφατικά, ότι δηλαδή, βάσει του διεθνούς εθιμικού δικαίου, το αποστέλλον κράτος έχει το δικαίωμα να προστατέψει τους διπλωμάτες του και τους υψηλούς αξιωματούχους στο εξωτερικό, και κατά

συνέπεια οι άνδρες της προσωπικής ασφάλειας του τ/Προέδρου προέβησαν σε πράξεις σε οποίες είχαν τη διακριτική ευχέρεια να προβούν. Το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες πράξεις ήταν παράνομες δεν κρίθηκε αρκετό από το δικαστήριο για να θεωρήσει ότι πρέπει να αρθεί η ασυλία του τ/δημοσίου. Και αυτό παρά το γεγονός ότι οι δικαστές εφέτες άσκησαν σοβαρή κριτική στην απόφαση *Broidy Cap. Mgmt. LLC κατά του Κράτους του Κατάρ*, οποία θεωρούσε ότι η διακριτική ευχέρεια δεν αξιολογείται από την αμερικανική νομοθεσία αλλά από τους νόμους του αποστέλλοντος κράτους.³

Η δεύτερη προϋπόθεση ήταν ωστόσο αυτή που το δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν πληρούται και ως εκ τούτου προέβη στην απόρριψη της τ/αξίωσης για την εφαρμογή της δικαιοδοτικής ασυλίας του αλλοδαπού δημοσίου στη συγκεκριμένη υπόθεση, δικαιώνοντας το πρωτοβάθμιο δικαστήριο, το οποίο είχε καταλήξει στην ίδια δικανική κρίση. Σύμφωνα με την υφισταμένη νομολογία, και δη, τις αποφάσεις *ΗΠΑ κατά Gaubert*, *Cope κατά Scott*, η εξαίρεση της διακριτικής λειτουργίας προστατεύει μόνο πράξεις που ερείδονται σε αξιολογήσεις δημόσιας πολιτικής, στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο.⁴ Αν και η εφεσίβλητη τ/Δημοκρατία επικαλέστηκε ότι κάθε πράξη που αφορά την προστασία του τ/Προέδρου βασίζεται σε μία ανάλυση πολιτικής, ειδικά αναφορικά με τον κίνδυνο ασφαλείας που μπορεί να διατρέχει, το δικαστήριο δεν δέχθηκε ότι οι εν λόγω πράξεις –κατ' εξοχήν

1. *Usoyan v. Republic of Turk.*, Civil Action 18-1141 (CKK) (D.D.C. Sep. 21, 2022)

2. *Berkovitz v. United States*, 486 U.S. 531, 108 S. Ct. 1954, 100 L. Ed. 2d 531, 56 U.S.L.W. 4549 (U.S. June 13, 1988)

3. *Broidy Capital Mgmt. v. Qatar*, 982 F.3d 582, 596 (9th Cir. 2020)

4. *United States v. Gaubert*, 499 U.S. 315 (1991); *Cope v. Scott*, 45 F.3d 445, 310 U.S. App. D.C. 144 (D.C. Cir. Jan. 20, 1995)

κυρίαρχες άρα *acta imperii*- μπορούν να διασυνδεθούν θεμιτά (*plausibly* ο όρος που χρησιμοποιεί στο πρωτότυπο η απόφαση) με την προστασία του τ/Προέδρου και κατ' επέκταση να ενεργοποιήσουν τη λειτουργική ασυλία των εναγομένων.

Το Εφετείο διασυνδέει στα σχόλια του την απόφασή του με μία άλλη απόφαση στο σταυροδρόμι εξουσίας και δικαίου, την υπόθεση *Letelier κατά Χιλής*, που αφορούσε τη δολοφονία στην Ουάσιγκτων του υπουργού εξωτερικών της Χιλής κατά την περίοδο του Προέδρου Allende από τις χιλιανές μυστικές υπηρεσίες.⁵ Στη συγκεκριμένη απόφαση, που ήταν μία από τις πρώτες που κλήθηκαν να εφαρμόσουν την νέα τότε νομοθεσία FSIA, το δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι «δεν υπάρχει καμία διακριτική ευχέρεια να διαπράξεις μία παράνομη πράξη, εάν αυτή αντίκειται σε βασικές αρχές της ανθρωπότητας όπως αυτές αναγνωρίζονται από το εθνικό και διεθνές δίκαιο».

3. Οικουμενική δικαιοδοσία. Σε μια απόφαση σταθμό στα διεθνή δικαστικά χρονικά, το Εφετείο του γερμανικού κρατιδίου της Koblenz, καταδίκασε πρόσφατα σε ποινή ισόβιας κάθειρξης έναν πρώην συνταγματάρχη των υπηρεσιών πληροφοριών της Συρίας, ονόματι Anwar Raslan, για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, τα οποία τελέστηκαν υπό τις εντολές του.⁶ Ειδικότερα, ο πρώην σύρος αξιωματούχος ήταν επικεφαλής της Συριακής Γενικής Διεύθυνσης Ασφαλείας στο κέντρο κράτησης Al Khatib στη Δαμασκό και σύμφωνα με το κα-

τηγορητήριο κρίθηκε ένοχος για το θάνατο 58 κρατουμένων, βιασμούς και σεξουαλικές επιθέσεις, καθώς και βασανισμούς τουλάχιστον 4000 ατόμων κατά το διάστημα 2011 έως 2012. Πρόκειται για την πρώτη γερμανική καταδικαστική απόφαση η οποία βασίζεται στην αρχή της οικουμενικής δικαιοδοσίας, η οποία ενσωματώθηκε πρόσφατα στο γερμανικό δίκαιο. Σημειώνεται ότι σε διπλωματικό επίπεδο, η Γερμανία είχε ταχθεί υπέρ της λογοδοσίας των υπευθύνων του συριακού καθεστώτος μέσω σύστασης ειδικού ποινικού δικαστηρίου ή με σχετική εντολή του Συμβουλίου Ασφαλείας στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, καθώς η Συρία δεν είναι κράτος μέρος στο Καταστατικό της Ρώμης.

Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο αξίζει να αναφερθεί και η απόφαση που εξέδωσε το Ανώτατο Περιφερειακό Δικαστήριο της Φρανκφούρτης στις 30 Νοεμβρίου 2021, με την οποία καταδικάστηκε ένα μέλος του Ισλαμικού Κράτους για γενοκτονία σε βάρος των Γιεζίντι.⁷ Ακόμη και εάν σε αυτή την υπόθεση δεν τέθηκε θέμα δικαιοδοτικής ασυλίας κρατικού αξιωματούχου, εντούτοις είναι η πρώτη απόφαση που εφαρμόστηκε η διάταξη του γερμανικού νόμου για την οικουμενική δικαιοδοσία για έγκλημα που διαπράχθηκε στο εξωτερικό, από δράστη που δεν είναι Γερμανός υπήκοος, και ο οποίος εκδόθηκε στη Γερμανία για να δικαστεί μετά από την έκδοση διεθνούς εντάλματος σύλληψης.

Στο ίδιο μπτρώο εγγράφεται η ανακοίνωση στις 12 Αυγούστου 2022 του γαλλικού υπουργείου εξωτερικών αναφορικά με στοιχεία που του πε-

ριήλθαν σχετικά με τη διάπραξη διεθνών εγκλημάτων από το συριακό καθεστώς, και ειδικότερα αναφορικά με τη σφαγή στη συνοικία Tantamon της Δαμασκού το 2013, που είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια ζωής για δεκάδες αμάχους. Σύμφωνα με το *Quai d'Orsay* τα συγκεκριμένα εγκλήματα ενδεχομένως να αποτελούν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

4. Σχέδιο Σύμβασης για την ασυλία κρατικών αξιωματούχων από την αλλοδαπή ποινική δικαιοδοσία. Η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου έχει από το 2007 συμπεριλάβει στο πρόγραμμα εργασιών της την κατάρτιση σχεδίου σύμβασης με αντικείμενο την ασυλία των κρατικών αξιωματούχων από την αλλοδαπή ποινική δικαιοδοσία. Οι διατάξεις που αποτελούν αντικείμενο επεξεργασίας από την Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου έχουν τη μορφή σχεδίων άρθρων, καθώς δεν έχει υπάρξει ακόμη συμφωνία στο πλαίσιο της Επιτροπής Επεξεργασίας (*Drafting Committee*) εάν το εγχείρημα θα καταλήξει σε μία διεθνή σύμβαση ή όχι. Παράλληλα, υπάρχουν πολλές διαφωνίες στο εσωτερικό της Επιτροπής σχετικά με το περιεχόμενο και την εμβέλεια αυτής της προσπάθειας.

Σε κάθε περίπτωση, το σχέδιο άρθρου 7 παρουσιάζει μία σειρά εξαιρέσεων στον κανόνα της λειτουργικής ασυλίας, της ετεροδικίας δηλαδή που απολαμβάνουν κρατικοί αξιωματούχοι για πράξεις και παραλείψεις που τελέστηκαν στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους. Οι περιπτώσεις που προβλέπει το σχέδιο άρθρου 7 για την άρση της ασυλίας των κρατικών αξιωματούχων είναι: τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, η γενοκτονία, τα εγκλήματα πολέμου, το अपαρτχάιντ, τα βασανιστήρια και οι αναγκαστικές εξαφανίσεις. Ας ελπίσουμε ότι αυτό

το άρθρο θα μπορέσει κάποια μέρα να αποτελέσει θετικό δίκαιο και να γίνει άρθρο σε μία διεθνή σύμβαση, ή, ακόμη καλύτερα, να καταστεί διεθνές εθιμικό δίκαιο, εάν δεν είναι ήδη.

Ας μου επιτραπεί τελειώνοντας να βγω για λίγο από το αυστηρό πλαίσιο του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και να μιλήσω για τις ασυλίες σε σχέση με τα εγκλήματα πολέμου, ή όπως λεγόντουσαν παλαιότερα «τα εγκλήματα κατά της ειρήνης», και ιδιαίτερα για το σημαντικότερο ίσως διεθνές έγκλημα, το έγκλημα της επίθεσης.

5. Συζήτηση για σύσταση ειδικού ποινικού δικαστηρίου στο πλαίσιο της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία με αντικείμενο το έγκλημα της επίθεσης. Σε πλαίσιο παράλληλης εκδήλωσης που πραγματοποιήθηκε πριν από 15 μέρες στο Στρασβούργο, στο Συμβούλιο της Ευρώπης, συζητήθηκε το ενδεχόμενο της σύστασης ειδικού ποινικού δικαστηρίου για την εκδίκαση του εγκλήματος της επίθεσης στο πλαίσιο της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία. Ο λόγος που οι δυτικές χώρες που βρίσκονται δίπλα στο πλευρό της Ουκρανίας προκρίνουν μία τέτοια επιλογή είναι ότι για να είχε αρμοδιότητα το ΔΠΔ για την επίθεση στην Ουκρανία θα έπρεπε και οι δύο χώρες να έχουν επικυρώσει τόσο το Καταστατικό της Ρώμης, όσο και την Τροπολογία της Καμπάλα, κάτι που στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ισχύει. Στο σχέδιο άρθρων για τη δημιουργία του ειδικού δικαστηρίου που κυκλοφορεί στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες επαναλαμβάνεται η οικεία διάταξη του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου ότι δηλαδή η επίσημη ιδιότητα ενός κατηγορούμενου δεν τον απαλλάσσει από την ατομική ποινική ευθύνη. Ωστόσο, παραμένει το ερώ-

5. US District Court for the District of Columbia - 488 F. Supp. 665 (D.D.C. 1980), March 11, 1980

6. OLG Koblenz, Urteil vom 13.01.2022 - 1 StE 9/19

7. OLG Frankfurt a. M. Urt. v. 30.11.2021 - 5-3 StE 1/20 - 4 - 1/20

τημα εάν ένας εν ενεργεία αρχηγός κράτους έχει προσωπική ασυλία -ή λειτουργική σε περίπτωση που ολοκληρωθεί ή παυθεί των καθηκόντων του- για το διεθνές έγκλημα της επίθεσης.

Εν είδει κατακλείδας στα ανωτέρω, θέλω να σημειώσω ότι είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου θα συνεχίσουν το ωραίο ταξίδι τους προς την εμπέδωση του δικαίου τόσο στο εσωτερικό των κοινωνιών που ζούμε, όσο και στο εξωτερικό αυτών, σε διεθνές επίπεδο. Οι κρατικές ασυλίες θα βαίνουν ολοένα και περιοριζόμενες, επιτρέποντας σε θύματα και επιβιώσασες σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου να «βρίσκουν το δίκιο τους», διατηρώντας ωστόσο πάντοτε το αναγκαίο περίβλημα της κυριαρχίας, αυτό που επιτρέπει την εύρυθμη λειτουργία των κρατικών αρμοδιοτήτων, οι οποίες πρέπει να εκτελούνται μέσα στο αυστηρό πλαίσιο του Νόμου. Αφού ξεκίνησα λοιπόν με τον Μακιαβέλι, ας μου επιτραπεί να κλείσω -και προς τιμή των Ιταλών συναδέλφων που μας έκαναν την τιμή να παραβρεθούν σήμερα μαζί μας- με έναν άλλο Ιταλό διανοούμενο, τον Πετράρχη, τη ρήση του οποίου αναφέρει ο συγγραφέας του Ηγεμόνα, και με την οποία σίγουρα θα συμφωνούσε ο Βραζιλιάνος δικαστής Cançado Trindade:

*Virtú contro a furore prendera l'arme;
e fia el combatter corto;*

Η αρετή θα πάρει τα όπλα κατά της οργής, και η μάχη θα είναι σύντομη.
Σας ευχαριστώ.

Η Έννοια του «Πολέμου» και του «Επικείμενου Πολέμου» κατά το Διεθνές Δίκαιο

8

Ευθύμιος Δ.
Παπασταυρίδης

*Ερευνητής και
Διδάσκων Διεθνές
Δίκαιο, Νομική
Σχολή Εθνικού &
Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου
Αθηνών και
Νομική Σχολή,
Πανεπιστημίου
Οξφόρδης*

I. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Ο αναγνώστης του Ελληνικού Συντάγματος, καθώς και του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα, απαντά ενίοτε τους όρους «πόλεμος» ή «επικείμενος πόλεμος». Κατά το άρθρο 36 παράγραφος 1 του Συντάγματος, «ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τήρηση οπωσδήποτε των ορισμών του άρθρου 35 παράγραφος 1, εκπροσωπεί διεθνώς το Κράτος, κηρύσσει πόλεμο...»¹

Η ελληνική συνταγματική τάξη ακολούθησε το βελγικό συνταγματικό πρότυπο (άρθρο 68 παρ. 1 του Βελγικού Συντάγματος του 1831) και τυποποίησε τις παραπάνω εξουσίες ήδη από το Σύνταγμα του 1844.² Όπως αναγνωρίζεται ωστόσο, «η διάταξη αυτή για την κήρυξη πολέμου είναι παρωχημένη, καθώς αφορά σε ενέργεια που βρίσκεται εκτός της σύγχρονης διεθνούς νομιμότητας».³ Κατά τον Καθηγητή Εμμανουήλ Ρούκουνα, «ο όρος κήρυξη πολέμου θα πρέπει να νοηθεί σήμερα ως η άσκηση του δικαιώματος νόμιμης άμυνας κατά το άρθρο 51 του Χάρτη των Ην. Εθνών, όταν αυτό καθίσταται εκ των πραγμάτων δυνατό».⁴

1. Βλ. άρθρο 36 παρ. 1 Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ 211 (24/12/2019) Α' (έμφαση του γράφοντος).
2. Βλ. Ε. Ρούκουνας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο* (3^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019), σελ. 88 και Μ. Σαρηγιαννίδης, «Άρθρο 36», σε Σπυρόπουλος κ.α. (επιμ.) *Σύνταγμα. Κατ'άρθρο ερμηνεία* (Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017), σελ. 831 [15].
3. Σαρηγιαννίδης, *ibid*, σελ. 831 [16].
4. Ρούκουνας (οπ.π, υπ. 2), σελ. 86.

Και αν η σχετική διάταξη του Ελληνικού Συντάγματος θεωρείται παρωχημένη, δεν ισχύει το ίδιο για τις αντίστοιχες του Ποινικού Κώδικα, που περιλαμβάνουν αναφορές στην έννοια του «πολέμου». Παραδείγματος χάριν, πολύ πρόσφατα εκδικάσθηκε από το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο της Ρόδου υπόθεση, η οποία, μεταξύ άλλων, αφορούσε στο έγκλημα της «υποστήριξης της πολεμικής δύναμης του εχθρού» από κοινού και κατ'εξακολούθηση (άρθρο 144 παρ.1 πΠΚ και ήδη παρ 3 νΠΚ).⁵ Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή ως ισχύει μετά τον Ν. 4619/2019, «όποιος σε πόλεμο που κηρύχθηκε ή που επίκειται κατά της ελληνικής πολιτείας επιχειρεί να ενισχύσει τις πολεμικές δυνάμεις του εχθρού ισχυριζόμενος ή διαδίδοντας ειδήσεις σχετικά με τις θέσεις, την ισχύ ή τις ενέργειες των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη», ενώ όμοια είναι και η διατύπωση στην παρ. 1 του ίδιου άρθρου που κατά τα λοιπά περιγράφει διαφορετική αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.⁶

Σκοπός, λοιπόν, της παρούσης μελέτης είναι η αποσαφήνιση των ως άνω εννοιών, ήτοι του «πολέμου» και του «επικείμενου πολέμου» κατά το δημόσιο διεθνές δίκαιο, οι κανόνες του οποίου σύμφωνα με το άρθρο 28 παράγραφος 1 του Ελληνικού Συντάγματος υπερισχύουν πάσης αντίθετης διατάξεως νόμου, και συνιστούν τη *sedes materiae*, βάσει της οποίας θα πρέπει να ερμηνευθούν οι οικείες διατάξεις του ΠΚ, συμπεριλαμβανόμενης της διάταξης του άρθρου 144 ΠΚ.

5. Βλ. <https://www.kathimerini.gr/politics/561631690/ypothesi-kataskopeias-sti-rodo-enochoi-o-grammateas-toy-toyrkikoy-proxeneioy-kai-o-mageiras-antidrasi-toyrkikoy-ypex/> (Βλ. και Βουλ ΣυμβΠλημ Ρόδου 32/2021, ΤΠΝ ΝΟΜΟΣ)

6. Βλ. αρ 144 παρ.1 και παρ 3 ΠΚ ως ισχύει (έμφαση του γράφοντος). Για σχόλιο στο ως άνω άρθρο βλ.Μ. Μαργαρίτης, Α. Μαργαρίτη, *Ποινικός Κώδικας Ερμηνεία-Εφαρμογή*, (4η έκδοση Π.Ν Σάκκουλας, 2020), σελ 414 επ. Βλ. επίσης σχετικές διατάξεις α. 140 και 143 ΠΚ.

Η δομή της παρούσας έχει ως εξής: πρώτον, θα εξεταστεί η έννοια του «πολέμου» κατά το δημόσιο διεθνές δίκαιο, όρος οποίος δεν απαντάται συχνά στη σύγχρονη διεθνή έννομη τάξη. Αφού προσδιορισθεί η έννοια του «πολέμου» κατά το κλασικό και σύγχρονο διεθνές δίκαιο, θα εξετασθεί η αντίστοιχη έννοια του «επικείμενου πολέμου». Όπως θα διαπιστωθεί, ο όρος «επικείμενος πόλεμος» δεν υφίσταται στο διεθνές δίκαιο και προκειμένου να προσδιορισθεί εννοιολογικά θα πρέπει να γίνει προσφυγή στις συγγενείς έννοιες της «απειλής χρήσης βίας» κατά το άρθρο 2 παράγραφο 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (Χάρτης Η.Ε.) και της αμφιλεγόμενης έννοιας της «προληπτικής άμυνας» ως απάντηση σε «επικείμενη» ένοπλη επίθεση» κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. Από τις ανωτέρω έννοιες θα αντλήσουμε τα απαραίτητα στοιχεία προκειμένου να διασαφηνίσουμε την έννοια του «επικείμενου πολέμου». Τα συμπεράσματα που θα καταλήξουμε θα είναι χρήσιμα, πέραν της ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του ελληνικού δικαίου, και στη σύγχρονη συζήτηση σε πολιτικό και νομικό επίπεδο σε σχέση με τις «απειλές πολέμου» της γείτονας χώρας Τουρκίας κατά της Ελλάδος.

II. Η Έννοια του «Πολέμου» κατά το Διεθνές Δίκαιο

Αποτελεί κοινό τόπο πλέον ότι όρος «πόλεμος» συνιστά μια έννοια του παρελθόντος παρά του παρόντος για

το δημόσιο διεθνές δίκαιο. Από τις απαρχές του σύγχρονου διεθνούς δικαίου (από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας του 1648) και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, τα κράτη ήταν -σχεδόν- απολύτως ελεύθερα να προσφύγουν σε πόλεμο μεταξύ τους,⁷ η ύπαρξη του οποίου συνεπάγετο ένα νέο καθεστώς εννόμων σχέσεων μεταξύ τους, ως εμπόλεμων.⁸ Με τις Διεθνείς Συνδιασκέψεις της Χάγης του 1899 και του 1907, το καθεστώς του πολέμου απέκτησε μια πιο τεχνική διάσταση,⁹ καθώς προϋπέθετε την επίσημη κήρυξη του πολέμου από τις κυβερνήσεις ή την επίδοση τελεσιγράφου (*ultimatum*) από το ένα μέρος στο άλλο, δια του οποίου το πρώτο έθετε σαφείς και επιτακτικούς όρους στο δεύτερο υπό μια αυστηρή χρονική προθεσμία, το πέρας της οποίας σηματοδοτούσε την έναρξη του πολέμου.¹⁰ Πράγματι, μέχρι τα τέλη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν σύνηθες

τα κράτη που επιθυμούσαν να προσφύγουν σε πόλεμο να προβαίνουν σε επίσημη κήρυξη του,¹¹ εξ'ου και το σχετικό λεκτικό του άρθρου 36 παρ. 1 του Σ και άρθρου 144 παρ 1 του ΠΚ.¹² Όπως αναφέρει η Διεθνής Επιτροπή περί των Αξιώσεων Αποζημίωσης μεταξύ Ερυθραίας και Αιθιοπίας (*Eritrea-Ethiopia Claims Commission*), 'the essence of a declaration of war is an explicit affirmation of the existence of a state of war between belligerents'.¹³ Η κήρυξη πολέμου αποτελούσε λοιπόν το σημείο καμπής στις έννομες σχέσεις των κρατών, καθώς δια αυτής άρχιζε να εφαρμόζεται το δίκαιο του πολέμου. Παρόμοιο ρόλο είχε, όπως προαναφέρθηκε, το τελεσίγραφο, που επέιχε θέση υπό όρους κήρυξης πολέμου (*conditional declaration of war*).¹⁴

Συνεπώς, κατά την κλασική του έννοια, όπως τη συνοψίζει ο Sir Alfred McNair, «το καθεστώς πολέμου γεν-

7. Στο κλασικό του έργο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο Lassa Oppenheim αναφέρει χαρακτηριστικά 'States are Sovereign, and as consequently no central authority can exist above them able to enforce compliance with its demands, war cannot, under the existing conditions and circumstances of the Family of Nations, always be avoided. . . . International Law . . . at present cannot and does not object to States which are in conflict waging war upon each other instead of peaceably settling their differences.', βλ. Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise* vol. II, 52-3 (1906).

8. Βλ. JHW Verzijl, *International Law in Historical Perspective* vol IX-A *The Laws of War* (Sijthoff & Noordhoff The Hague 1978) και A. McNair and A. Watts, *The Legal Effects of War* (4thedn) (1966).

9. I. Brownlie, *Use of Force by States* (Oxford University Press, 1963), 26-44, 384-401, και Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence* (3rd edn, 2001), 29, 136.

10. Βλ. Άρθρο 1 της Τρίτης Σύμβασης της Χάγης σχετικά με την Έναρξη των Εχθροπραξιών (18 Οκτωβρίου 1907) (Convention Relative to the Opening of Hostilities, 2 Am. JIL Supp. 85-90, 1908): 'The contracting Powers recognize that hostilities between themselves must not commence without previous and explicit warning, in the form either of a declaration of war, giving reasons, or of an ultimatum with conditional declaration of war.'

11. Βλ. Μεταξύ άλλων M. Brunner, 'Declaration of War', Max Planck Encyclopedia of Public International Law (2018), C Eagleton 'The Form and Function of the Declaration of War' (1938) 32 *American Journal of International Law* 19-35.

12. Όποιος σε πόλεμο που κηρύχθηκε ή που επίκειται κατά της ελληνικής πολιτείας επιχειρεί να ενισχύσει τις πολεμικές δυνάμεις του εχθρού...', άρθρο 144 παρα 1 (έμφαση του γράφοντος).

13. *Partial Award: Jus Ad Bellum—Ethiopia's Claims* 18, para. 17 (2005).

14. Βλ., σχετικά με «τελεσίγραφο» (*ultimatum*), St. Kadelbach, 'Ultimatum', Max Planck Encyclopedia of Public International Law (2019).

νάται στο διεθνές δίκαιο (α) κατά τον χρόνο τον οποίον αναφέρει η επίσημη κήρυξη πολέμου, ή (β) εάν δεν αναφέρει συγκεκριμένο χρόνο, τεκμαίρεται ότι η έναρξη του πολέμου συμπίπτει με την επίδοση του τελεσιγράφου, ή (γ) με πράξη ένοπλης βίας υπό την εξουσία του κράτους, η οποία διενεργείται *animo belligerendi*.¹⁵ Εντούτοις, ο πόλεμος με την ανωτέρω κλασική έννοια έμελλε σύντομα να τεθεί εκποδών. Καταρχάς, με το Διεθνές Σύμφωνο Kellogg-Briand (1928), το οποίο καταργούσε τον πόλεμο ως μέσο άσκησης εθνικής πολιτικής,¹⁶ αλλά κυρίως με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος υιοθετήθηκε με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1945), και στο άρθρο 2 παρ. 4 ρητώς απαγορεύει κάθε χρήση βίας ή απειλή χρήσης βίας η οποία στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητας, πολιτικής ανεξαρτησίας άλλου Κρά-

τους, ή καθ'οιονδήποτε άλλο τρόπο που είναι αντίθετος με τους Σκοπούς του Χάρτη.¹⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη, που δικαίως έχει χαρακτηριστεί από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης ως ο «ακρογωνιαίος λίθος του οικοδομήματος των Ηνωμένων Εθνών»,¹⁸ κάνει λόγο για «χρήση βίας» και όχι για «πόλεμο». Παρομοίως, οι σχετικές διατάξεις που προβλέπουν τις δύο νόμιμες εξαιρέσεις στην απαγόρευση της χρήσης βίας, ήτοι το δικαίωμα άμυνας του άρθρου 51 του Χάρτη Η.Ε.¹⁹ και τα μέτρα συλλογικής ασφάλειας του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών κατά το άρθρο 42 του Χάρτη, αναφέρονται σε «ένοπλη επίθεση» ('armed attack'), και σε «δράση από εναέριες, θαλάσσιες ή επίγειες στρατιωτικές δυνάμεις» ('action by air, sea, or land forces') αντίστοιχα.²⁰ Σημειωτέον δε

15. 'A state of war arises in international law (a) at the moment, if any, specified in a declaration of war; or (b) if none is specified, then immediately upon the communication of a declaration of war; or (c) upon the commission of an act of force, under the authority of a State, which is done *animo belligerendi*...', Mc Nair, 'The Legal Meaning of War, and the Relation of War to Reprisals', (1929) 11 *Transactions of the Grotius Society* 29, 45 (μετάφραση του συγγραφέως). Βλ. σχετικά τους διάφορους ορισμούς του «πολέμου» το έργο του A. Clapham, *War* (Oxford University Press, 2021), 20-38.
16. Κατά το άρθρο 1 του Συμφώνου, 'The High Contracting Parties solemnly declare in the names of their respective peoples that they condemn recourse to war for the solution of international controversies and renounce it as an instrument of national policy in their relations with one another', General Treaty for the Renunciation of War, 94 LNTS 57 (27 Aug. 1928).
17. 'All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations', Βλ. Σχόλια στο Albrecht Randelzhofer, 'Art. 2(4)', in Bruno Simma (ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary* vol. I, (3rd edn, 2012), 200. Βλ. και Κ. Αντωνόπουλος, σε Αντωνόπουλος-Μαγκλιβέρας (επιμ.), Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας (3^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017), 730 επ.
18. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda)* (Merits) [2005] ICJ Rep 168, para 148.
19. Βλ. Μεταξύ άλλων, E. Roucouas: "Self-defence", 10th Commission, Present Problems of the Use of Force in International Law, Institute of International Law, Yearbook, Vol. 72, Session of Santiago (Chile), 2007, www.idi-iii.org, T. Ruys, *Armed Attack and Article 51 of the UN Charter* (Cambridge University Press 2010), A. Constantinou, *The Right of Self-Defence under Customary International Law and Article 51 of the UN Charter* (Ant N Sakkoulas, Bruylant 2000).
20. Βλ. σχετικά N. Krisch, 'Article 42', in Bruno Simma (ed.), οπ.π. υπ. 17, 1330επ.

ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας δύναται να ενεργοποιήσει το σύστημα συλλογικής ασφάλειας του Κεφαλαίου VII του Χάρτη Η.Ε. όταν μεταξύ άλλων διαπιστώσει μια «επιθετική πράξη» ('act of aggression').²¹ Πουθενά δεν απαντάται ο όρος πόλεμος στο Χάρτη Η.Ε. Εάν ένα κράτος καταφύγει στη χρήση βίας θα παραβιάσει τη διάταξη του άρθρου 2 παρα. 4 του Χάρτη Η.Ε., η οποία αποτελεί και κανόνα αναγκαστικού διεθνούς δικαίου,²² εκτός αν δικαιολογείται η χρήση βίας αυτή ως μέτρο νόμιμης άμυνας ή υπάρχει εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας.²³ Συνεπώς, δεν υφίσταται πλέον δικαίωμα προσφυγής στον πόλεμο, ενώ δεν νοείται επίσης και δεν τυγχάνει καμίας πρακτικής η κήρυξη πολέμου υπό την ως άνω παραδοσιακή έννοια.²⁴ Επιπλέον, το δίκαιο του πολέμου ('laws of war' ή '*ius in bello*'), δηλαδή το δίκαιο που παραδοσιακά ρυθμιζε τις σχέσεις μεταξύ των εμπολέμων, έχει αντικατασταθεί από το δίκαιο των ενόπλων συρράξεων ('law of armed conflict') και το διεθνές ανθρωπιστι-

κό δίκαιο ('international humanitarian law').²⁵ Σύμφωνα με τους κανόνες των ανωτέρω, μια διεθνής ένοπλη σύρραξη υφίσταται στην περίπτωση εκθροπραξιών μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών, ανεξάρτητα αν έχει κηρυχθεί «πόλεμος» ή έχει γίνει αποδεκτό το σχετικό καθεστώς. Πράγματι, κατά το κοινό άρθρο 2 των Τεσσάρων Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 «οι Συμβάσεις ισχύουν σε όλες τις περιπτώσεις ένοπλων συγκρούσεων μεταξύ δύο ή περισσότερων Συμβαλλόμενων Μερών, ακόμη κι αν δεν έχει κηρυχθεί πόλεμος». ²⁶ Η ορολογία αυτή προστέθηκε μετά το 1945 για να συμπεριλάβει περιπτώσεις που έχουν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά ενός πολέμου χωρίς την επίσημη κήρυξή του. Η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού επισημαίνει επίσης ότι η έννοια της διεθνούς ένοπλης σύρραξης απαιτεί την «εχθρική προσφυγή σε ένοπλη βία μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών». ²⁷

Την εννοιολογική αυτή προσέγγιση των Συμβάσεων της Γενεύης και της Επιτροπής του Διεθνούς Ερυθρού

21. Βλ. Σχετικά με τον ορισμό της «επίθεσης» Definition of Aggression (UNGA Res 3314 (XXIX) (14 December 1974) UN Doc A/RES/ 3314(XXIX). in (1975) 69 AJIL 480 και E. Ρούκουνα (οπ.π. υπ. 2), σελ. 523, και C. Efstathiades, 'La Definition de l'agression', RHDJ, 1976.
22. Βλ. International Law Commission, Report of the Study Group on fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of international law (finalized by Martti Koskenniemi) (A/CN.4/L.682, Corr.1 and Add.1), para. 374.
23. Βλ. Λ.Α. Σισιλιάνος, *Η εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για χρήση βίας*, Αθήνα 2003.
24. Βλ. Brunner (οπ.π. υπ. 11), 1.
25. Βλ. Σχετικά D. Fleck, 'Scope of Application of International Humanitarian Law' in id. (ed), *The Handbook of International Humanitarian Law*, (4th edn, Oxford University Press, 2021), 50 επ. Βλ. επίσης, Ντ. Μαρούδα, *Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο* (Εκδ. Ι. Σιδέρη, 2015) και Στ. Περράκης, *Η Πολεμική Κατοχή στο Διεθνές Δίκαιο* (Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας 1990).
26. 'All cases of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by one of them', βλ. Συμβάσεις της Γενεύης 1949 και κείμενό τους στο «https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp»
27. The notion of an international armed conflict requires 'the hostile resort to armed force involving two or more States', βλ. ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention, Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and the Sick in Armed Forces in the Field* (CUP, 2016), 80, para. 219.

Σταυρού επιβεβαιώνει και το ad hoc Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τα εγκλήματα στην Πρώην Γιουγκοσλαβία (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)) στην μνημειώδη απόφαση του το 1995 στη υπόθεση *Tadić*, στην οποία επεσήμανε ότι 'an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States'.²⁸

Συμπερασματικά, ο «πόλεμος» ή το «καθεστώς του πολέμου» έχουν παύσει να είναι δόκιμοι όροι στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, και έχουν αντικατασταθεί, αφενός, με την απαγόρευση της χρήσης βίας με δύο μόνο περιοριστικά εφαρμοζόμενες εξαιρέσεις, τη νόμιμη άμυνα και την εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας, και αφετέρου από το δίκαιο των ενόπλων συρράξεων ή/και διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, των οποίων η εφαρμογή εξαρτάται από μόνο το γεγονός της ύπαρξης εκθροπραξιών μεταξύ δύο ή περισσότερων Κρατών.

Κατά την άποψη του συγγραφέως, η τελευταία αυτή έννοια είναι εκείνη που προσιδιάζει καλύτερα στην παρωχημένη έννοια του «πολέμου» σύμφωνα με την οικεία διάταξη του Συντάγματος και του ποινικού δικαίου.²⁹ Επομένως, «πόλεμος» μεταξύ της Ελλάδος και τρίτου κράτους για τους σκοπούς των σχετικών διατάξεων του εσωτερικού δικαίου πρέπει να ερμηνεύεται ως η ύπαρξη μιας «διεθνούς

ένοπλης σύρραξης» κατά το κοινό άρθρο 2 των Συμβάσεων της Γενεύης και του σχετικού διεθνούς εθιμικού δικαίου.

III. Η έννοια του «Επικείμενου Πολέμου»

Το άρθρο 144 παρ. 1 και 3 ΠΚ στην αντικειμενική υπόσταση του αδικήματος της «Υποστήριξης της Πολεμικής Δύναμης του Εχθρού» αναφέρεται «σε πόλεμο που κηρύχθηκε ή που επίκειται κατά της ελληνικής πολιτείας».³⁰ Είναι δεδομένο ότι οι ανωτέρω παρατηρήσεις περί της έννοιας του πολέμου, και κυρίως περί του σύγχρονου νομικού πλαισίου προσφυγής σε ένοπλη βία (*jus ad ή contra bellum*),³¹ θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο κατά την άσκηση αυτή.

Επαναλαμβάνουμε λοιπόν ότι μετά το Σύμφωνο Kellogg-Briand (1928), αλλά κυρίως μετά το Χάρτη Η.Ε., η προσφυγή σε πόλεμο και σε κάθε ένοπλη χρήση βίας στις διεθνείς σχέσεις των Κρατών απαγορεύεται απολύτως στο διεθνές δίκαιο. Οι μόνες εξαιρέσεις αποτελούν το δικαίωμα άμυνας κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε., το οποίο ενεργοποιείται εάν εκδηλωθεί «ένοπλη επίθεση» ('armed attack') κατά Κράτους,³² καθώς και όταν υφίσταται σχετική εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων

28. *Prosecutor v Tadić (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction)* IT-94-1-AR72 (2 October 1995), para. 70.

29. Βλ. άρθρο 36 παρ. 1 Σ και άρθρο 144 παρ. 3 ΠΚ.

30. Άρθρο 144 παρ. 3 ΠΚ.

31. Βλ. σχετικά το εξαιρετικό έργο του O. Corten, *The Law against War: The Prohibition of Use of Force in Contemporary International Law* (2ndedn, Hart, 2021).

32. Κατά το άρθρο 51 Χάρτη Η.Ε. 'Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defence if an armed attack occurs against a Member of the United Nations, until the Security Council has taken the measures necessary to maintain international peace and security...'. Βλ. G. Nolte and A. Randelzhofer, 'Article 51', in Bruno Simma (ed.), *op. cit.* 17, σελ. 1397 επ.

Εθνών υπό το Κεφάλαιο VII, και δη το άρθρο 42, του Χάρτη Η.Ε.³³

Υπό το φως των ανωτέρω συνάγεται ότι δεν υφίσταται η έννοια του «επικείμενου πολέμου» στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο, και οι εγγύτερες έννοιες που ενδεχομένως συνδράμουν στην εννοιολογική προσέγγιση του εν θέματι όρου είναι εκείνες της «απειλής χρήσης βίας» σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη Η.Ε., και της επικείμενης «ένοπλης επίθεσης» κατά το άρθρο 51 του ίδιου. Η μεν πρώτη απαγορεύεται ρητά από τη σχετική διάταξη του Χάρτη και το γενικό διεθνές δίκαιο, ενώ η δεύτερη, αν και κατά την κρατούσα άποψη,³⁴ δεν νομιμοποιεί τη χρήση βίας στο πλαίσιο του άρθρου 51 του Χάρτη Η.Ε., καθώς το δικαίωμα νόμιμης, ατομικής ή συλλογικής, άμυνας προϋποθέτει την εκδήλωση ένοπλης επίθεσης ('if an armed attack occurs...') ή τουλάχιστον την έναρξη εκδήλωσης αυτής,³⁵ φαίνεται να είναι πράγματι η πιο συγγενής με την έννοια του «επικείμενου πολέμου». Ο λόγος είναι ότι η απειλή χρήσης βίας, αν και παράνομη στο διεθνές δίκαιο, δεν οδηγεί αυτή καθαυτή σε «πόλε-

μο», ήτοι σύμφωνα με την σύγχρονη διάστασή του, σε διεθνή ένοπλη σύρραξη, αλλά μόνο η «ένοπλη επίθεση» όταν εκδηλωθεί κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. θα δύναται να οδηγήσει νομίμως σε ένοπλη σύρραξη μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών.

Επομένως, η έννοια του «επικείμενου πολέμου» δύναται να προσδιορισθεί *mutatis mutandis* ως «επικείμενη ένοπλη επίθεση», αν και, όπως σημειώθηκε, δεν συνεπάγεται *per se* την ενεργοποίηση του δικαιώματος άμυνας κατά την κρατούσα στο διεθνές δίκαιο άποψη.³⁶ Ποια χαρακτηριστικά, λοιπόν, έχει μια «επικείμενη ένοπλη επίθεση»;

Για να απαντηθεί το ως άνω ερώτημα, θα προστρέξουμε, πρώτον, στην έννοια της «απειλής χρήσης βίας», καθώς, αν και δεν οδηγεί αναγκαστικά, όπως προαναφερθεί, σε «πόλεμο», συνιστά απαγόρευση «απειλής» βίας και άρα μας βοηθά να προσδιορίσουμε σε τι συνίσταται ο «επικείμενος πόλεμος» (Α), και δεύτερον, στην «επικείμενη ένοπλη επίθεση» στο πλαίσιο της συζήτησης σχετικά με το κατά τ' άλλα παράνομο δικαίωμα της προλη-

33. Βλ. *op. cit.* υποσημείωση 23 και D. Sarooshi, *The United Nations and the Development of Collective Security* (Oxford University Press 1999).

34. Βλ. *inter alia* N Quoc Dinh, 'La légitime défense d'après la Charte des Nations Unies' (1948) 52 *R GDIP* 240 - 41, J.L. Kunz, 'Individual and Collective Self-Defense in Article 51 of the Charter of the United Nations', (1947) 41 *AJIL*, 878; M. Bothe, 'Terrorism and the Legality of Pre-emptive force' (2003) 14 *E JIL* 229; G. Nolte and A. Randelzhofer, 'Article 51', *op. cit.* 17, σελ. 1421-23, T. Christakis, 'Existe-t-il un droit de légitime défense encas de simple "menace"? Une réponse au "groupe de personnalités de haut niveau" de l'ONU' in SFDI, *Les métamorphoses de la sécurité collective* (Paris, Pedone, 2005) 208; 'Vers une reconnaissance de la notion de guerre préventive?' in K. Bannelieret *et al.*, *L' intervention en Irak et le droit international* (Paris, Pedone, 2004) 19; DN Kolesnik, 'The Development of the Right to Self-Defence' in WE Butler (ed), *The non-Use of Force in International Law* (Dordrecht, Kluwer, 1989) 153 - 55; Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence* 6th edn, (CUP, 2016), 224 - 26; S. Casey - Maslen, *Jus ad Bellum. The Law on Inter-State Use of Force* (Oxford, Hart, 2020) 104 - 06.

35. Βλ. σχετικά την εξαντλητική ανάλυση όλων των απόψεων γύρω από την προβληματική της «προληπτικής άμυνας» στο O. Corten, *op. cit.* 31., σσ 398-489. Βλ. επίσης και Κ. Χατζηκωνσταντίνου, *Ο Προληπτικός Πόλεμος ή η Παραχάραξη της Λογικής* (Εκδ. Παπαζήση, 2005).

36. O. Corten, *ibid.*

πτικής άμυνας ('anticipatory self-defence') (B).

A. Απειλή Χρήσης Βίας

Η έννοια της «απειλής χρήσης βίας» έχει γίνει αντικείμενο ελάχιστης ενασχόλησης στη διεθνή θεωρία,³⁷ ενώ και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης σπανιότατα έχει ασχοληθεί με διαφορές σχετικές με απειλή χρήσης βίας. Αυτό δεν σημαίνει ασφαλώς ότι δεν υφίστανται περιπτώσεις απειλής χρήσης βίας, απλά αφενός αυτές πολύ συχνά θα οδηγήσουν σε πραγματική χρήση βίας, οπότε η συζήτηση γίνεται σχετικά με την εκάστοτε «όντως» χρήση, και αφετέρου είναι αληθές ότι από την πρακτική των κρατών διαφαίνεται μια σχετική ανοχή σε τέτοιου είδους απειλές χρήσης βίας.³⁸ Παρομοίως, το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, μια από τις αρμοδιότητες του οποίου είναι και η διαπίστωση της ύπαρξης «απειλής κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» (άρθρο 39 Χάρτη Η.Ε.), και στο πλαίσιο αυτό έχει εξετάσει και μομφές για απειλές χρήσης βίας, είναι πολύ φειδωλό σε σχετικές κρίσεις.

Ας ξεκινήσουμε από τη σχετική νομολογία και το πως έχει αντιμετωπίσει το ζήτημα της απειλής χρήσης βίας. Η πρώτη υπόθεση κατά την οποία το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης εξέτασε το θέμα της χρήσης βίας ήταν η *υπόθεση του Στενού της Κέρκυρας μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Αλβανίας* (1949).³⁹ Κατά την εξέταση του ισχυρισμού της Αλβανίας ότι η επιχείρηση ναρκαλίευσης στο στενό της Κέρκυρας από Βρετανικά πολεμικά πλοία (Operation Retail) χωρίς της συναίνεσή της συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη Η.Ε., το Δικαστήριο αναφερόμενο στο Χάρτη δέχθηκε ότι μια ισχυρή ναυτική παρουσία εκ μέρους ενός κράτους κοντά στις ακτές ενός άλλου θα μπορούσε να συνιστά παράβαση του ως άνω άρθρου, αλλά μόνο εφόσον είχε το σκοπό να ασκήσει πολιτική πίεση στο τελευταίο, γεγονός που δεν ίσχυε στην περίπτωση της 'Operation Retail'.⁴⁰

Από την άλλη, στη ίσως πιο γνωστή απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου μέχρι σήμερα στην υπόθεση των *Στρατιωτικών και Παραστρατιωτικών Δραστηριοτήτων από και εκ μέρους*

των ΗΠΑ στη Νικαράγουα (1986),⁴¹ το Δικαστήριο απέρριψε παράλληλα τον ισχυρισμό των ΗΠΑ ότι η αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων (militarization) εκ μέρους της Νικαράγουα,⁴² ή από την άλλη η στρατιωτική πίεση εκ μέρους των ΗΠΑ, όπως στρατιωτικές ασκήσεις στα σύνορα της Νικαράγουα από κοινού με την Ονδούρα, συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη.⁴³ Επίσης, στη *Γνωμοδότηση για τη Νομιμότητα ή μη της Χρήσης ή Απειλής Χρήσης Πυρηνικών Όπλων* (1996), το Διεθνές Δικαστήριο σημείωσε ότι το παράνομο της απειλής χρήσης βίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το αν η επαπειλούμενη βία είναι παράνομη,⁴⁴ καθώς και ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί από το διεθνές δίκαιο ένα κράτος να αναπτύσσει πυρηνικό οπλοστάσιο και ίσως να κάνει χρήση του ως έσχατο μέσο άμυνας όταν η

ίδια η επιβίωση του είναι εν κινδύνω.⁴⁵ Στην μόνη διακρατική υπόθεση στην οποία διεθνές δικαστήριο έχει καταφατικά δεχθεί ότι υφίσταται απειλή χρήσης βίας κατά παράβαση, μεταξύ άλλων, του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη Η.Ε. είναι η απόφαση ενός διεθνούς διαιτητικού δικαστηρίου στην *υπόθεση οριοθέτησης θαλασσιών ζωνών μεταξύ Γουϊάνας και Σουρινάμ* (2007).⁴⁶ Εκεί, το δικαστήριο θεώρησε ότι η προφορική απειλή από τον κυβερνήτη μιας ακταιωρού του Σουρινάμ στο χειριστή μιας πλατφόρμας πετρελαίου που πραγματοποιούσε δοκιμαστικές γεωτρήσεις σε μια αμφισβητούμενη περιοχή υφαλοκρηπίδας μεταξύ των δύο κρατών εκ μέρους της Γουϊάνας ότι αν δεν απομακρυνθεί εντός 12 ωρών οι «συνέπειες θα είναι δικές του» ('the consequences will be yours')⁴⁷ συνιστούσε απειλή χρήσης βίας.⁴⁸

37. Βλ. μεταξύ άλλων M Virally, 'Article 2: Paragraphe 4' in A Pellet and J-P Cot (eds), *La Charte des Nations Unies. Commentaire article par article*, 2nd edn (Paris, Economica, 1991) 116; N. Stürchler, *The Threat of Force in International Law* (Cambridge, Cambridge University Press, 2007), F Grimal, *Threats of Force. International law and Strategy* (London, Routledge, 2013) 11 - 30, R. Sadurska, 'Threats of Force' (1988) 82 *AJIL* 239 - 67, F Dubuisson and A Lagerwall, 'Que signifie encore l'interdiction de recourir a la menace de la force?' in K Bannelier et al (eds), *L' intervention en Iraq et le droit international* (Paris, Pedone, 2004) 83-104.

38. Βλ. A. Randelzhofer, Article 2 para 4' in Simma (ed), ο.π.υ. 17, 247.

39. *Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania)*, Merits, 1949 ICJ Rep. 4 (9 Apr. 1949).

40. 'The method of carrying out 'Operation Retail' has also been criticized by the Albanian Government, the main ground of complaint being that the United Kingdom, on that occasion, made use of an unnecessarily large display of force, out of proportion to the requirements of the sweep. The Court thinks that this criticism is not justified. It does not consider that the *action of the British Navy was a demonstration of force for the purpose of exercising political pressure on Albania*. The responsible naval commander, who kept his ships at a distance from the coast, cannot be reproached for having employed an important covering force in a region where twice within a few months his ships had been the object of serious outrages', *ibid*, p. 35 (έμφαση του συγγραφέως).

41. *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*, Merits, 1986 ICJ Rep. 14 (27 Jun. 1986). Βλ. και σχόλια σχετικά με τη σύγχρονη σημασία της απόφασης στο E. Papastavridis, 'Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), 1984', in P. Wojcikiewicz Almeida and J.-M. Sorel (eds.), *Latin America and the International Court of Justice. Contributions to International Law* (Routledge, 2017), pp. 211-222

42. 'The Court now turns to another factor which bears both upon domestic policy and foreign policy. This is the militarization of Nicaragua, which the United States deems excessive and such as to prove its aggressive intent, and in which it finds another argument to justify its activities with regard to Nicaragua. It is irrelevant and inappropriate, in the Court's opinion, to pass upon this allegation of the United States, since in international law there are no rules, other than such rules as may be accepted by the State concerned, by treaty or otherwise, whereby the level of armaments of a sovereign State can be limited, and this principle is valid for all States without exception', *ibid*, para 269.

43. *Ibid*, paras 227, 269.

44. *Legality of the Threat or Use of nuclear weapons (Advisory Opinion)*, 1996 ICJ Rep. 226 (8 Jul. 1996), at para. 47. Βλ. υπέρ της θέσεως αυτής και I. Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (Clarendon Oxford 1963), 364-365.

45. *Ibid*, paras 96-97.

46. *Guyana-Suriname Award* 47 ILM (2008) 164. Βλ. και P. Jimenez-Kwast, 'Maritime Law Enforcement and the Use of Force: Reflections on the Categorisation of Forcible Action at Sea in the Light of Guyana/Suriname Award' (2008) 13 *Journal of Conflict and Security Law* 49.

47. *Ibid*, para 433.

48. *Ibid*, para 445: 'The Tribunal accepts the argument that in international law force may be used in law enforcement activities provided that such force is unavoidable, reasonable and necessary. However in the circumstances of the present case, this Tribunal is of the view

Τέλος, δει να αναφερθεί και μια πρόσφατη Διαταγή Προσωρινών Μέτρων από το Διεθνές Δικαστήριο του Δικαίου της Θάλασσας (ITLOS) στην υπόθεση της σύλληψης τριών ουκρανικών πλοίων στα στενά του Κερτς μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας (2019).⁴⁹ Κατά την εξέταση του ερωτήματος εάν η σύλληψη τριών πολεμικών πλοίων της Ουκρανίας από τη Ρωσία στην Αζοφική Θάλασσα, με περιορισμένη χρήση βίας μάλιστα, συνιστούσε «στρατιωτικά μέτρο» για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου 298 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας, το ITLOS απέρριψε τον ανωτέρω ισχυρισμό, καθώς θεώρησε ως καθοριστικό κριτήριο το σκοπό της σύλληψης, ο οποίος κατά το Δικαστήριο αφορούσε μόνο στην εφαρμογή της ποινικής νομοθεσίας (law enforcement) της Ρωσίας αναφορικά με την ασφάλεια της ναυσιπλοΐας στα στενά της, και όχι στρατιωτική επιχείρηση, παρά τις τεταμένες σχέσεις μεταξύ των Κρατών λόγω Κριμαίας.⁵⁰

Από μια σύντομη επισκόπηση της διεθνούς νομολογίας μπορούμε να εξαγάγουμε τα εξής συμπεράσματα ως προς τα κριτήρια για τη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 2 παρ. 4 Χάρτη Η.Ε.: *πρώτον*, θα πρέπει να υφίσταται μια άμεση και συγκεκριμένη απειλή, έστω και προφορική, χρήσης ένοπλης βίας, υπό την έννοια ενός τελεσιγράφου (ultimatum), ήτοι ότι θα εκδηλωθεί ένοπλη βία τη x χρο-

νική στιγμή εάν δεν ικανοποιηθούν κάποιοι συγκεκριμένοι όροι (βλ. π.χ. *Γουιάνα/Σουρινάμ, 2007*). *Δεύτερον*, κάθε στρατιωτική πράξη, όπως αυξημένη στρατιωτική παρουσία, επιστράτευση, στρατιωτικές ασκήσεις κ.ο.κ. πρέπει να γίνεται με σκοπό να ασκηθεί πολιτική πίεση και να εξαναγκαστεί το άλλο κράτος να προβεί σε ή να απέχει από μια ενέργεια (βλ. *Υπόθεση Στενού της Κέρκυρας, 1949, και Ουκρανία/Ρωσία, 2019*), προκειμένου να χαρακτηριστεί ως «απειλή χρήσης βίας». Αντιθέτως, όπως τόνισε στην *Υπόθεση Νικαράγουα κατά ΗΠΑ (1986)* και εμμέσως επιβεβαίωσε στη *Γνωμοδότηση για τα Πυρηνικά Όπλα (1996)*, οι εξοπλισμοί και η αυξημένη στρατιωτική παρουσία σε ορισμένα σημεία του εδάφους ενός κράτους αποτελούν κυρίαρχο δικαίωμα κάθε Κράτους και δεν αρκούν από μόνες τους για να θεμελιώσουν παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 4 Χάρτη Η.Ε. Το βασικό κριτήριο είναι ότι η στρατιωτική παρουσία (demonstration of force) πρέπει να συνοδεύεται με σαφή πρόθεση εκδήλωσης στρατιωτικής επίθεσης και εξαναγκασμού του κράτους (coercion).

Παρόμοια συμπεράσματα μπορεί να εξαγάγει κανείς και από την εξέταση της σχετικής πρακτικής των κρατών, όπως αυτή συνοψίζεται και από τη θεωρία.⁵¹ Έτσι, το πιο ασφαλές κριτήριο, όπως έχει διαμορφωθεί από τη διεθνή πρακτική, για τη καταφατική διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 2 παρ. 4

Χάρτη Η.Ε. είναι η κατηγορηματική και αδιαμφισβήτητη πρόθεση και ετοιμότητα του εν λόγω Κράτους να μετέλθει ένοπλης βίας σε μια συγκεκριμένη διαφορά.⁵² Αυτό που μετράει είναι να έχει γίνει ρητή αναφορά σε χρήση βίας και να έχει γίνει σαφές ότι δύναται να χρησιμοποιηθεί.⁵³ Επομένως, πέραν των κλασικών τελεσιγράφων, οι άμεσες έγγραφες ή προφορικές απειλές σε χρήση βίας, όπως αυτές που εκδηλώνονται μέσω επίσημων διπλωματικών καναλιών, τεκμαίρονται ως αξιόπιστες απειλές.

Ως παραδείγματα αναφέρονται οι Τουρκικές απειλές την περίοδο 1997-8 ότι θα καταστρέψει τους πυραύλους S-300 αν εγκατασταθούν στο νησί της Κύπρου,⁵⁴ παρά το ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας, το οποίο συνεδρίασε τέσσερις φορές για να συζητήσει το ανωτέρω θέμα,⁵⁵ ποτέ δεν καταδίκασε την Τουρκία για απειλή χρήσης βίας, καθώς και το “diplomatic communiqué” των Κρατών Μελών του NATO στη πρώην Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, κατά τη σύνοδο του Rambouillet τον Ιανουάριο 1999, ότι

θα επέμβει στρατιωτικά, όπως και το έκανε, εάν δεν σταματούσαν οι διώξεις των Κοσοβάρων από την κυβέρνηση Milosevic.⁵⁶

Από την άλλη, όπως παρατηρήθηκε και ανωτέρω, η στρατιωτική κινητοποίηση (demonstration of force), όπως και να εκδηλώνεται αυτή, δεν αρκεί από μόνη της για να θεμελιώσει «απειλή χρήσης βίας», ιδίως όταν δεν συνοδεύεται από εχθρικές δηλώσεις ή αποτελεί συνήθης πρακτική του εν λόγω Κράτους, π.χ. στο πλαίσιο ασκήσεων. Αυτό φυσικά θα κρίνεται κατά περίπτωση, λαμβανομένων υπόψη και των ιστορικών και πολιτικών διαστάσεων της κάθε υπόθεσης. Παραδείγματος χάριν, αν και ποτέ δεν συνοδεύθηκε από προφορικές απειλές κατά του Κουβέιτ, η μετατόπιση 50.000 στρατού από το Ιράκ στα σύνορα με το Κουβέιτ στις 2 Οκτωβρίου 1994 θύμισε σε πολλούς τα γεγονότα του Αυγούστου 1990, που κατέληξαν στην προσάρτηση του Κουβέιτ από το Ιράκ, και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το Ιράκ ακόμη θεωρούσε το Κουβέιτ ως τη «19^η περιφέρεια» του, οδήγησε

52. Όπως γράφει ο Stürchler, '[o]verall, state practice since 1945 has converged into a single, overarching credibility test: does a state credibly communicate its readiness to use force in a particular dispute? A threat is credible when it appears rational to implement it, when there is a sufficiently serious commitment to run the risk of armed encounter', *ibid*, 258.

53. 'All that matters is that the use of force is sufficiently alluded to and that it is made clear that it may be put to use', *ibid*, 258.

54. Σε δημόσια δήλωσή της, η Υπουργός Εξωτερικών Tansu Ciller δήλωσε ότι 'if we have to strike to stop the Greek Cypriots then we will', NYT, 'On Divided Isle of Cyprus, Missile Deal Widens Rift' (18 Jan. 1997).

55. S/RES/1997/1117 (27 Jun. 1997), following meeting 3794; S/RES/1997/1146 (23 Dec. 1997) following meeting 3846; S/RES/1998/1178 (28 Jun. 1998) and S/RES/1998/1179 (29 Jun. 1998), following meeting 3898; S/RES/1998/1217 (22 Dec. 1998) and S/RES/1998/1218 (22 Dec. 1998), following meeting 3959.

56. '[...] If these steps are not taken, NATO is ready to take whatever measures are necessary in the light of both parties' compliance with international commitments and requirements, including in particular assessment by the Contact Group of the response to its demands, to avert a humanitarian catastrophe, by compelling compliance with the demands of the international community and the achievement of a political settlement. The Council has therefore agreed today that the NATO Secretary-General may authorize air strikes against targets on FRY territory', Statement by the North Atlantic Council on Kosovo', Press Release (99)12 (30 Jan. 1999).

that the action mounted by Suriname on 3 June 2000 seemed more akin to a threat of military action rather than a mere law enforcement activity. This Tribunal has based this finding primarily on the testimony of witnesses to the incident, in particular the testimony of MrNetterville and Barber. Suriname's action therefore constituted a threat of the use of force in contravention of the Convention, the UN Charter and general international law'.

49. ITLOS, *Case concerning the Detention of Three Ukrainian Vessels (Ukraine v The Russian Federation)*, ITLOS, Provisional Measures Order of 25 May 2020.

50. *Ibid*, paras 68-76.

51. Βλ. Κυρίως N. Stürchler, *οπ.π. υπ.* 37, 258-265.

σε νέα καταδίκη από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και από τη διεθνή κοινότητα.⁵⁷

Εν κατακλείδι, λοιπόν, ως «απειλή χρήση βίας», η οποία δύναται να οδηγήσει σε «επικείμενη ένοπλη επίθεση» και σε «επικείμενο πόλεμο» για τους σκοπούς της παρούσας, λαμβάνεται κάθε περίπτωση που υπάρχει κατηγορηματική και σαφής πρόθεση χρήσης ένοπλης βίας στο προσεχές χρονικό διάστημα εκ μέρους ενός ή περισσοτέρων Κρατών κατά άλλου ή άλλων Κρατών, με σκοπό την προσάρτησή τους ή τον καταναγκασμό τους. Η πρόθεση αυτή είτε εκδηλώνεται ρητά μέσω δηλώσεων των αρμόδιων αξιωματούχων ενός Κράτους, συνήθως μέσω επίσημων διπλωματικών καναλιών, είτε συνάγεται εμμέσως, μεταξύ άλλων, από την υπέρμετρη, αδικαιολόγητη, και ξαφνική στρατιωτική παρουσία στα σύνορα σε συνδυασμό με άλλους ιστορικούς και πολιτικούς παράγοντες. Ευλόγως, κάθε περίπτωση πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, ενώ είναι αληθές ότι η διεθνής κοινότητα έχει υπάρξει αξιοσημείωτα φειδωλή στη διαπίστωση τέτοιων παραβιάσεων του Χάρτη.

Β. «Επικείμενη Ένοπλη Επίθεση»

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το διεθνές δίκαιο, κατά την κρατούσα άποψη, δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα της προληπτικής άμυνας, ήτοι το δικαίωμα ενός κράτους να ασκήσει το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. και το γενικό διεθνές δίκαιο πριν την εκδήλωση ένοπλης επίθεσης εναντίον του, αλλά ενόψει μιας επικείμενης ή επαπειλούμενης τέτοιας επίθεσης. Σκοπός της παρού-

σας δεν είναι η ανάλυση των επιχειρημάτων υπέρ ή κατά της προληπτικής άμυνας, αλλά η σταχυολόγηση ορισμένων κριτηρίων σχετικά με το τι θα στοιχειοθετούσε μια «επικείμενη ένοπλη επίθεση», εφόσον γινόταν δεκτό το εν λόγω δικαίωμα. Τα κριτήρια αυτά ευλόγως μπορεί να χρησιμοποιηθούν μαζί με τα ανωτέρω περί ύπαρξης «χρήσης βίας» ώστε να προσδιοριστεί εννοιολογικά ο όρος που το άρθρο 144 παρ. 3 του Ελληνικού ΠΚ μετέρχεται, ήτοι «επικείμενος πόλεμος».

Και στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει η πρώτη σχετική παρατήρηση: προκειμένου να υφίσταται «πόλεμος» κατά την παραδοσιακή έννοια, η οποία μάλλον ανταποκρίνεται και στη βούληση του συντάκτη της ως άνω διάταξης του ΠΚ, και άρα και «επικείμενος πόλεμος» εν προκειμένω, η χρήση βίας που απειλείται να εκδηλωθεί πρέπει να συνιστά «ένοπλη επίθεση» κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. και το γενικό διεθνές δίκαιο, όπως αυτό ερμηνεύεται από τη νομολογία και θεωρία. Όπως το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δήλωσε στην κλασική υπόθεση της *Νικαράγουας κατά ΗΠΑ* (1986), το *locus classicus* για το δίκαιο της χρήσης βίας στο διεθνές δίκαιο,⁵⁸ μια «ένοπλη επίθεση» πρέπει να χαρακτηρίζεται από σημαντική έκταση και αποτελέσματα ('significant scale and effects'), και πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ σοβαρών περιπτώσεων χρήσεων βίας (που θα συνιστούν ένοπλη επίθεση) και άλλων λιγότερων σοβαρών περιπτώσεων που δεν θα φθάνουν στο κατώφλι της ένοπλης επίθεσης ('necessary to distinguish the most grave forms of the use of force (those constituting an armed

attack) from other less grave forms',⁵⁹ όπως π.χ. απλά διασυνοριακά επεισόδια.⁶⁰ Αυτή η διάκριση υιοθετήθηκε και από το Διεθνές Δικαστήριο στην *Υπόθεση των Εξεδρών Πετρελαίου (Ιράν κατά Η.Π.Α.)* (2003),⁶¹ αν και το Δικαστήριο δήλωσε ότι δεν αποκλείει την πιθανότητα η ναρκοθέτηση και καταστροφή ενός πολεμικού πλοίου να ενεργοποιήσει το δικαίωμα της άμυνας ('does not exclude the possibility that the mining of a single military vessel might be sufficient to bring into play the "inherent right of self-defence)').⁶² Επίσης, υιοθετήθηκε και από τη Διεθνή Επιτροπή για τις Αξιώσεις μεταξύ Ερυθραίας και Αιθιοπίας (Eritrea-Ethiopia Claims Commission) στην Μερική τους Απόφαση περί του Jus ad bellum: '[I]ocalized border encounters between small infantry units, even those involving the loss of life, do not constitute an armed attack for the purposes of the Charter'.⁶³ Σύμφωνα είναι και η μεγαλύτερη μερίδα της θεωρίας.⁶⁴ Από τα ανωτέρω λοιπόν συνάγεται, πρώτον, ότι η επαπειλούμενη χρήση βίας πρέπει να είναι σημαντικής έντασης ('gravity'), ώστε να φθάνει στο

επίπεδο της «ένοπλης επίθεσης» κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. και δεύτερον, και πολύ σημαντικό ενόψει του επόμενου ερωτήματος που θα εξετάσουμε, τα απλά διασυνοριακά επεισόδια, συμπεριλαμβανομένων ευλόγως και επακουμβώσεων πλοίων, όπως είναι ο ναυτικός όρος που χαρακτηρίζει την ελαφρά πρόσκρουση πλοίων,⁶⁵ δεν αρκούν για να θεμελιώσουν μια «ένοπλη επίθεση» κατά τα ανωτέρω. Εντούτοις, κάθε περίπτωση πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, και δεν αποκλείεται πολλά μικρά διασυνοριακά επεισόδια να φθάσουν συνολικά στο επίπεδο της «ένοπλης επίθεσης» ('accumulation of events theory').⁶⁶ Δεύτερη παρατήρηση ως προς τα κριτήρια της ύπαρξης μιας επικείμενης ένοπλης επίθεσης, η οποία, όπως εκθέσαμε, ταυτίζεται κατά το διεθνές δίκαιο με την έννοια του «επικείμενου πολέμου», αφορά στο χρόνο ή καλύτερα στην αμεσότητα της απειλής. Οι θιασώτες του δικαιώματος της προληπτικής άμυνας έχουν ως εφελητήριο κάθε συζήτησης περί του ανωτέρω δικαιώματος, το περιστατικό του πλοίου *Caroline* που έλαβε χώρα το 1837 στον ποταμό Νιαγάρα των ΗΠΑ,

59. Βλ. *Nicaragua case*, para. 191.

60. Βλ. *ibid*, paras 195 και 209. Βλ. επίσης T. Ruys, *The Meaning of Force and the Boundaries of the Jus ad Bellum: Are Minimal Uses of Force Excluded from UN Charter Article 2(4)* (2014) 108 *American Journal of International Law* 159.

61. Βλ. *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v United States of America)* [2003] ICJ Rep 161, para. 51.

62. *Ibid*, para 72.

63. Eritrea-Ethiopia Claims Commission, *Partial Award on Jus ad Bellum* (Ethiopia's Claims 1-8), 2005, 45 *ILM* 430, at 433.

64. Βλ. O. Corten, *op.n.* υπ. 31, σελ. 400, και A. Randelzhofer and G. Nolte, 'Article 51' in B. Simma, *op.n.* υπ. 17, 1401, J. Green, *The International Court of Justice and Self-Defence in International Law* (Oxford, Hart, 2009) 31επ.

65. Βλ. π.χ. το περιστατικό της επακούμβησης της φρεγάτας «Λήμνος» με τουρκικό πολεμικό πλοίο στις 12 Αυγούστου 2020 στην Ανατολική Μεσόγειο, <<https://www.kathimerini.gr/politics/1092083/i-proskroyi-ton-fregaton-kai-to-paichnidi-me-ti-fotia/>>

66. Βλ. TD Gill, 'When does Self-Defence End?' in M. Weller (ed), *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law* (Oxford, Oxford University Press, 2015) 741; C. Henderson, *The Use of Force and International Law*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2018), 224.

57. Βλ. σχετικά N. Stürchler, *op.n.* υπ. 37, 208-212.

58. Βλ. E. Papastavridis, *op.n.* υπ. 41, 211.

όταν οι Βρετανοί βύθισαν το εν λόγω πλοίο πριν μπει στο έδαφος του Καναδά και μεταφέρει πολεμοφόδια στους Καναδούς αντάρτες που διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους. Στο πλαίσιο της διπλωματικής αλληλογραφίας μεταξύ των Υπουργών Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ, Lord Ashburton και Daniel Webster αντίστοιχα, έγινε αναφορά στο ότι προκειμένου μέτρα νόμιμης άμυνας να γίνονται αποδεκτά πρέπει 'the necessity of that self-defence is instant, overwhelming and leaving no choice of means, and no moment for deliberation'.⁶⁷

Άσχετα με τη θέση που έχει ή πρέπει να έχει το επεισόδιο αυτό στη διεθνή έννομη τάξη, είναι πραγματικότητα ότι οι περισσότεροι αναλυτές, αλλά και κράτη,⁶⁸ θεωρούν ότι αυτό το συμβάν και η ανωτέρω ρήση περί *άμεσης αναγκαιότητας της άμυνας* ('leaving no choice of means, no moment for deliberation') συνιστούν το κατώφλι για την ενεργοποίηση του δικαιώματος της «προληπτικής άμυνας». Η φόρμουλα της Caroline, σε κάθε περίπτωση, αντανακλά μια αίσθηση αμεσότητας, η οποία μόνο όταν συντρέχει γεννά το αμφιλεγόμενο δικαίωμα της προληπτικής άμυνας.

Παρομοίως, στο δεύτερο ίσως πιο γνωστό συμβάν προληπτικής άμυνας, ήτοι τον Πόλεμο των 6 Ημερών μεταξύ του Ισραήλ και των Αραβικών Κρατών της Αιγύπτου, Συρίας και Ιορδανίας τον Ιούνιο του 1967.⁶⁹ Το Ισραήλ εξα-

πέλυσε στρατιωτικά χτυπήματα κατά των θέσεων των αντιπάλων του στις 5 Ιουνίου 1967 και κατέλαβε τη Λωρίδα της Γάζας, τη Δυτική Όχθη και τα Υψίπεδα του Γκολάν, επικαλούμενο το δικαίωμα της προληπτικής άμυνας σε μια επικείμενη επίθεση των Αραβικών κρατών, η οποία για το Ισραήλ ήταν βέβαιο ότι θα συμβεί λόγω μιας σειράς κλιμακούμενων επεισοδίων, όπως το κλείσιμο των Στενών του Τιράν, τη συγκέντρωση στρατευμάτων από την Αίγυπτο στη Χερσόνησο του Σινά, την εκδίωξη από τον Νάσσερ της Ειρηνευτικής Δύναμης των Ηνωμένων Εθνών από το Σουέζ (UNEF), κι άλλα διασυνοριακά επεισόδια.⁷⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν καταδίκασε την επίθεση αυτή από το Ισραήλ,⁷¹ αλλά θεώρησε με τη διάσημη απόφαση του 242/1967 τις περιοχές αυτές υπό εμπόλεμη κατοχή του Ισραήλ. Για τους σκοπούς της παρούσας και πέραν της νομιμότητας του Ισραήλ, το σημαντικό είναι ότι η προληπτική άμυνα εν προκειμένω βασίστηκε σε μια σειρά από γεγονότα που κατεδείκνυαν ότι ο κίνδυνος μιας «επικείμενης ένοπλης επίθεσης» ή ο «επικείμενος πόλεμος» μπορεί να μην ήταν, όπως περιγράφει το περιστατικό Caroline, τόσο άμεσος, αλλά ήταν σίγουρα σοβαρός και εγγύς χρονικά. Συμπερασματικά, λοιπόν, η «επικείμενη ένοπλη επίθεση» που δύναται να επιφέρει και «επικείμενο πόλεμο» πρέπει να διακρίνεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά: α) η χρήση βίας που

67. Βλ. Κείμενο στο JB Moore, *Digest of International Law*, 1906, 412. Βλ. και M Wood, 'The Caroline Incident -1837' in T Ruys and O Corten (eds), *The Use of Force in International Law. A Case-based Approach* (Oxford, Oxford University Press, 2018), 5 - 14.

68. Βλ πχ Ηνωμένο Βασίλειο, δήλωση, <https://www.ejiltalk.org/the-uk-attorney-general-on-the-modern-law-of-self-defence/>.

69. *Keesing's Contemporary Archives*, 1967 - 68, 22099 - 102.

70. Ibid.

71. J Quigley, *The Six-Day War and Israeli Self-Defense. Questioning the Legal Basis for Preventive War* (Cambridge, Cambridge University Press, 2013) 266.

θα ασκηθεί από το επιτιθέμενο Κράτος να είναι σημαντικής έκτασης και έντασης, απλά διασυνοριακά επεισόδια δεν αρκούν, εκτός αν αποτελούν αλυσίδα γεγονότων ('accumulation of events'), και β) πρέπει ο κίνδυνος επικείμενης ένοπλης επίθεσης, άσχετα με το αν επιτρέπεται η άσκηση νόμιμης άμυνας εν προκειμένω, να είναι άμεσος, και να βασίζεται σε πραγματικές και απτές ενδείξεις.

IV. Καταληκτικές Σκέψεις

Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να προσεγγίσει εννοιολογικά τους όρους «πόλεμος» και «επικείμενος πόλεμος», όροι οι οποίοι απαντώνται και στο Ελληνικό Σύνταγμα και στον Ποινικό Κώδικα, υπό το φως του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Είναι αληθές ότι ο όρος «πόλεμος» δεν υφίσταται στο ισχύον διεθνές δίκαιο, αλλά έχει αντικατασταθεί από όρους, όπως η χρήση βίας, η ένοπλη σύρραξη κ.ο.κ. Συμπερασματικά, λοιπόν, η μελέτη κατέληξε ότι ο μεν όρος «πόλεμος» πρέπει να ερμηνεύεται ως η ύπαρξη «ένοπλης σύρραξης» ('armed conflict) μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών, ενώ ο όρος «επικείμενος πόλεμος» νοείται είτε ως απειλή (εκτεταμένης) χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις ή ως επικείμενη ένοπλη επίθεση που δύναται, εφόσον πράγματι εκδηλωθεί, να ενεργοποιήσει το ατομικό ή συλλογικό δικαίωμα της νόμιμης άμυνας κατά το άρθρο 51 του Χάρτη Η.Ε. και το εθιμικό διεθνές δίκαιο.

Τα ως άνω συμπεράσματα καθώς και συνολικά η παρούσα μελέτη έχουν και μια επιπρόσθετη αξία, πέραν του εγχειρήματος ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του ελληνικού δικαίου, ιδί-

ως του άρθρου 144 ΠΚ. Δύνανται να φωτίσουν επίσης πτυχές της τρέχουσας συζήτησης σε νομικό και πολιτικό επίπεδο περί της «απειλής πολέμου» (casus belli) της Τουρκίας κατά της Ελλάδος (αλλά και της Κύπρου), καθώς και συμβάντα όπως η αποστολή τουρκικών ερευνητικών σκαφών στη Ν.Α. Μεσόγειο και η αντίδραση των Ελληνικών αρχών.

Ως προς το πρώτον, είναι δεδομένο ότι οι σαφείς απειλές ανώτατων Τούρκων αξιωματούχων ('high ranking officials') περί χρήσης βίας κατά της Ελλάδος, όταν γίνονται σε επίσημο επίπεδο, στο ιστορικό πλαίσιο των σχετικών διενέξεων, και σε συνδυασμό με στρατιωτικές ενέργειες, όπως υπερπήσεις πάνω από κατοικημένα Ελληνικά νησιά, συνιστούν, συνολικά εξεταζόμενες, «απειλή χρήσης βίας» κατά το άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη Η.Ε. Ως προς το δεύτερον, και υπό το φως της υπόθεσης Γουιάνας/Σουρινάμ (2007), είναι σκόπιμο οι Ελληνικές αρχές να είναι πολύ προσεκτικές σε ενδεχόμενες απειλές τους περί άσκησης βίας κατά των Τουρκικών ερευνητικών σκαφών. Σημειωτέον δε ότι τα σκάφη αυτά, τα οποία ανήκουν στο Τουρκικό δημόσιο και ασκούν κυβερνητική και όχι εμπορική λειτουργία (εξερεύνηση φυσικών πόρων σε «υφαλοκρηπίδα») είναι κατεξοχήν κρατικά πλοία και απολαμβάνουν ασυλίες κατά το άρθρο 96 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας και το σχετικό εθιμικό δίκαιο.⁷²

72. Βλ. άρθρο 96 Σύμβαση Ηνωμένων Εθνών περί του Δικαίου της Θάλασσας (1982) (Ν 2321/1995).

V. Φάκελος: Πτυχές της ρωσο-ουκρανικής σύρραξης

Αποσχίσεις εδαφών από την Ουκρανία από το 2014 και εντεύθεν: οι περιπτώσεις της Κριμαίας και των περιοχών του Donbass (2022)

1

Αντώνης
Μπρεδήμας

Ομότ. Καθηγητής
Πανεπιστημίου Αθηνών

Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά

I. Εισαγωγή

Απόσχιση εδάφους είναι η αυτοτελής ή η υποβοηθούμενη από ένα άλλο κράτος απόσπασή του από την κυριαρχία ενός κράτους *ήδη συγκροτημένου* κατά το διεθνές δίκαιο. Κατά τούτο διαφέρει, στο νομικό επίπεδο, η απόσχιση από *την αυτοδιάθεση των λαών*, η οποία εφαρμόζεται σε σχέση με συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως *η αποαποικιοποίηση εδαφών, η αποτίναξη ξένου ζυγού* (Παλαιστίνη), και *ρατσιστικού καθεστώτος* (απαρτχάιντ, Νότια Αφρική). Η άσκηση αυτοδιάθεσης στις παραπάνω περιπτώσεις θεωρείται *νόμιμη* κατά το διεθνές δίκαιο, ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται τη χρήση βίας ή τη στρατιωτική ενίσχυση εκ μέρους άλλου κράτους¹.

Αντίθετα, η απόσχιση εδάφους αντιμετωπίζεται αρνητικά από το διεθνές δίκαιο εξαιτίας του φόβου που συνέχει διάφορα κράτη, αναπτυσσόμενα, ιδιαίτερα τα αφρικανικά, αλλά και αναπτυγμένα, που δεν έχουν επαρκή εθνική ομοιογένεια, ότι η αναγνώριση του αποσχιστικού φαινομένου θα άνοιγε τους «ασκούς του Αιόλου» για την εδαφική τους συνοχή μαζί με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται: άσκηση ένοπλης βίας, παραβίαση του ανθρωπιστικού δικαίου, οικονομική υποβάθμιση κ.ά.²

1. Βλ. αναλυτικά, L.-A. Sicilianos, *Les réactions décentralisées à l'illicéité. Des contre-mesures à la légitime défense*, Paris, 1990, σ. 430 επ., 442 επ.
2. Ήδη από την εποχή της Κοινωνίας των Εθνών είχε γίνει δεκτό ότι το δικαίωμα απόσχισης των μειονοτήτων θα σήμαινε την καταστροφή της τάξης και της σταθερότητας στο εσωτερικό των κρατών. Βλ. *Rapport des Juristes sur l'affaire des Iles Ailand*, Société des Nations, Doc. B. 7.2/68. 106 (1921). Ήταν αυτός ο λόγος που υιοθετήθηκε ως αντιστάθμισμα, στο πλαίσιο της ΚτΕ, η προστασία των μειονοτήτων.

Δεδομένου ότι η αυτοδιάθεση των λαών ως ιστορικό φαινόμενο έχει πλέον ουσιαστικά εξαντληθεί (με εξαίρεση την Παλαιστίνη), είναι η απόσχιση εδάφους που έχει πάρει τη σκυτάλη εκδηλούμενη σε όλες τις ηπείρους, σε σχέση με κράτη ανεξαρτήτως οικονομικού επιπέδου (αναπτυσσόμενα/αναπτυγμένα) που ανήκουν στο Δυτικό στρατόπεδο ή στο πρώην σοσιαλιστικό στρατόπεδο. Το φαινόμενο της απόσχισης δεν είναι ενιαίο, με την έννοια ότι τα γενεσιουργά αίτια αυτής ποικίλουν ανάλογα με την περίπτωση: άλλοτε οφείλονται στην εδαφική διαίρεση φυλών και λαών εκατέρωθεν των αποικιακών συνόρων στην Αφρική –φαινόμενο που ξαναβρίσκουμε παραδόξως στην Ευρώπη, με την απόσχιση/προσάρτηση της Κριμαίας –άλλοτε στο πλαίσιο γεωπολιτικών και στρατιωτικών επεμβάσεων (Κόσσοβο, Β. Κύπρος και πάλι Κριμαία) ή άλλοτε, τέλος, και όχι σπάνια, σε λόγους ιστορικούς, σε σχέση ιδιαίτερα με προηγμένα κράτη: *Κεμπέκ* (Καναδάς), *Καταλονία* (Ισπανία), *Σκωτία* (Ηνωμένο Βασίλειο). Είναι όμως στα κράτη που προήλθαν από τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, όπου παρατηρείται μία «άνθιση» του αποσχιστικού φαινομένου, με επίκεντρο ιδιαίτερα την Ουκρανία, όπου σημειώνονται δύο μείζονες αποσχίσεις: *Κριμαία* (2014) και *Donbass* (2022). Είναι αυτές οι δύο αποσχίσεις που θα αποτελέσουν αντικείμενο της παρούσας μελέτης, επικεντρώνοντας την προσοχή μας σε δύο θέματα: πρώτο, το ζήτημα της

νομιμότητας των αποσχίσεων αυτών σύμφωνα με το ισχύον διεθνές δίκαιο, και δεύτερο, αν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι υπάρχουν καταστάσεις και παράγοντες που τείνουν να τροποποιήσουν το ισχύον δίκαιο, και αναφέρομαι συγκεκριμένα στην περίπτωση της Κριμαίας.

II. Το νομικό πλαίσιο που διέπει το αποσχιστικό φαινόμενο

Τόσο στο πολιτικό, όσο και στο νομικό επίπεδο, η στάση της συντριπτικής πλειονότητας των κρατών υπήρξε αρνητική, ήδη από την απόπειρα απόσχισης της *Μπιάφρα* από τη *Νιγηρία* (1967), με τη δήλωση του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ ότι: «*Τα Ηνωμένα Έθνη δεν δέχθηκαν, δεν δέχονται και δεν θα δεχθούν ποτέ την απόσχιση*»³. Παρ' όλα αυτά, σε μία «πιρουέτα» της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, έγινε δεκτό ότι: «*Τίποτε στις παραπάνω παραγράφους δεν θα εννοηθεί με τρόπο ώστε να επιτραπεί ή να ενθαρρύνει οποιαδήποτε ενέργεια που θα διαμέλιζε ή θα έβλαπτε, ολικά ή μερικά, την εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ενότητα κυρίαρχων και ανεξάρτητων κρατών που συμπεριφέρονται σύμφωνα με την αρχή των ίσων δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών, όπως περιγράφηκε πιο πάνω, και διαθέτουν έτσι μία κυβέρνηση που αντιπροσωπεύει ολόκληρο το λαό του εδάφους χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, την πίστη ή το χρώμα*»⁴.

3. U. N. *Monthly Chronicle*, Oct. 1970, σ. 36.

4. Τη διάταξη αυτή επικαλέστηκε ακριβώς η Ρωσία, υποστηρίζοντας ότι, μετά το πραξικόπημα του 2014, η Ουκρανία αντιμετώπισε τους κατοίκους των ρωσόφωνων περιοχών με όπλα και βομβαρδισμούς, γεγονός που δικαιολογεί την απόσχιση των περιοχών αυτών. Βλ. Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations official website “*Statement and reply by Permanent Representative Vassily Nebenzia at UNSC briefing on Ukraine*”, 23 Febr. 2022.

Από μέρος της θεωρίας διατυπώθηκε η αντίληψη ότι η παραπάνω διάταξη νομιμοποιεί την απόσχιση σε περίπτωση *σοβαρών και μαζικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*⁵, αντίληψη που φαίνεται να δικαιώνεται στην περίπτωση του *Μπαγκλαντές* (1971), όπου εφαρμόστηκε η θεωρία της λεγόμενης «επανορθωτικής απόσχισης» (remedial secession), δηλαδή της απόσχισης που επιβάλλεται και νομιμοποιείται από το «ποτάμι αίματος» που χωρίζει τις δύο πλευρές: εν προκειμένω, 1 εκ νεκροί και 10 εκ. πρόσφυγες⁶. Η αντίληψη αυτή, χωρίς να έχει γίνει δεκτή με ρητό τρόπο από τα Ηνωμένα Έθνη, έγινε αποδεκτή στην πράξη, αφού τα Ηνωμένα Έθνη αναγνώρισαν το νέο κράτος (Μπαγκλαντές) και το δέχθηκαν ως μέλος του Οργανισμού. Αυτή την αντίληψη προσπάθησε να εκμεταλλευτεί η αποσχιστική πλευρά σε δύο μείζονες περιπτώσεις απόσχισης: της *Κύπρου* (1974)⁷ και του *Κόσσοβου* (1999/2008)⁸, υποστηρίζοντας ότι η απόσχιση ήταν προϊόν μαζικών και συστηματικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επομένως νόμιμη. Η στάση της διεθνούς κοινότητας υπήρξε διαφορετική, και

αντιφατική, στην αντιμετώπιση αυτών των δύο αποσχίσεων –επιτυχημένων και των δύο σε *πραγματικό* επίπεδο–, αφενός με την καταδίκη από τα Ηνωμένα Έθνη της απόσχισης της Β. Κύπρου και την απαγόρευση της αναγνώρισής της⁹ και αφετέρου, με τη μη-ρητή καταδίκη της απόσχισης του Κόσσοβου και την παράλληλη καιροσκοπική στάση του Διεθνούς Δικαστηρίου, που απέφυγε να λάβει θέση στο ζήτημα της νομιμότητας της απόσχισης, ενώ ταυτόχρονα δεχόταν ότι τα κράτη είχαν τη διακριτική ευχέρεια να αναγνωρίσουν το νέο κράτος¹⁰. Αντίφαση που οφειλόταν στο γεγονός ότι τα Δυτικά κράτη, μαζί με ορισμένα αναπτυσσόμενα, ευνοούσαν, για *καθαρά πολιτικούς λόγους*, την απόσχιση του Κόσσοβου, ενώ δεν συνέτρεχε η προϋπόθεση των συστηματικών και μαζικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τύπου Μπαγκλαντές.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να τοποθετηθεί η στάση της διεθνούς κοινότητας απέναντι στο αποσχιστικό φαινόμενο στα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, δηλαδή της απόρριψης της νομιμότητας της απόσχισης: *Αμπχαζία* και *Νότια Οσετία* για τη Γε-

5. Βλ. Chr. Griffionen, *Self-determination as a human right: the emergency exit of remedial secession*, Utrecht 2010.

6. Βλ. αναλυτικά, A. Bredimas, *La question du Bangladesh et le droit international public*, Mémoire, PARIS I, 1972.

7. Βλ. Declaration concerning the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus, 1983. Αν και δεν γίνεται «ρητή» αναφορά στο Ψήφισμα 2625/XXI της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, είναι προφανής η σύνδεση με το περιεχόμενό της. Βλ. Α. Μπρεδνιμα, *Αυτοδιάθεση λαών και απόσχιση κράτους στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών, Διεθνές Δίκαιο και Διεθνής Πολιτική*, No 12, 1986, σ. 138.

8. Βλ. σχετικά, C. Warbrick, *The Declaration of Independence, International and Comparative Law Quarterly*, 2008, σ. 799 επ.

9. Ψήφισμα 941/(1983) Συμβουλίου Ασφαλείας. Το Ψήφισμα αυτό καταψήφισε το Πακιστάν, ενώ απείχε η Ιορδανία.

10. Βλ. Chr. Phippen, *The International Court of Justice's Advisory Opinion on Kosovo's Declaration of Independence: an exercise in the art of silence EJM* 2010, σ. 105 επ., Th. Christakis, *The ICJ Advisory Opinion on Kosovo: has international law something to say about secession? Leiden Journal of International Law*, 2011, σ. 85 επ.

ωργία, *Ναγκόρνο-Καραμπάχ* για το Αζερμπαϊτζάν, *Υπερδνειστερία*, για τη Μολδαβία, *Κριμαία*¹¹ και περιοχή του *Dobass* για την Ουκρανία. Δεν μπορεί κανείς να προσδιορίσει με ακρίβεια αν η νομική βάση για αυτή την απόρριψη ήταν η απόρριψη της απόσχισης ως αυτοτελούς φαινομένου ή γιατί δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

III. Πολιτικές παράμετροι που επηρεάζουν τη νομιμότητα των αποσχίσεων

Όπως έχει επισημάνει ο διακεκριμένος Αμερικανός διεθνολόγος *Richard Falk*, η μη-αναγνώριση της νομιμότητας της απόσχισης, όσο και αν είναι θεμελιωμένη στο διεθνές δίκαιο, δεν μπορεί να εφαρμοστεί κατά τρόπο απόλυτο. Το δίκαιωμα αυτό [της μη-απόσχισης] είναι εκ φύσεως ασταθές και έχει εξελιχθεί, τόσο στο νομικό όσο και στο εμπειρικό επίπεδο, σαν απάντηση στην πίεση γεγονότων που αντανakλούν γεωπολιτικές προτεραιότητες, αποδίδοντας ποικίλες διαβαθμίσεις σεβασμού στην κρατούσα ηθική [morals] και στο πολιτικό κλίμα λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του δεδομένου πλαισίου [context]¹².

Είναι αυτές οι *γεωπολιτικές προτεραιότητες* που προσδιορίζουν το πολιτικό

πλαίσιο και, κατά πάσα πιθανότητα, και το μέλλον των αποσχίσεων, και αυτός ο παράγοντας γίνεται ιδιαίτερα αισθητός στις περιπτώσεις της απόσχισης του *Κοσόβου* από τη Σερβία και των αποσχίσεων από την *Ουκρανία*. Αναφερόμαστε στην περίπτωση της απόσχισης του *Κοσόβου*, γιατί αποτελεί το κλειδί για τις αποσχίσεις που επακολούθησαν στην Ουκρανία.

Είναι κοινός τόπος να αναφέρουμε ότι, πέραν της ρητορικής για προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο *Κόσοβο*, στόχος των Δυτικών δυνάμεων ήταν η αποδυνάμωση της Σερβίας, που αποτελούσε τον τελευταίο πόλο αντίστασης στο σχέδιο για οριστική εξάλειψη των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η επιτυχημένη απόσχισή του *Κοσόβου* ήταν προϊόν όχι της στρατιωτικής δράσης του *UCK* (Εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο των Κοσοβάρων), αλλά της στρατιωτικής επέμβασης των *NATO*ϊκών δυνάμεων. Έχοντας επιτύχει αυτόν τον στόχο, οι Δυτικές δυνάμεις διακήρυξαν, σε όλους τους τόνους, ότι η περίπτωση του *Κοσόβου* δεν συνιστούσε «*προηγούμενο*» (*precedent*)¹³, αποσκοπώντας με αυτόν τον τρόπο να παρεμποδίσουν τη νομιμότητα μελλοντικών αποσχίσεων, ιδιαίτερα στις χώρες που προήλθαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Η στάση αυτή δεν παρεμπόδιζε ασφαλώς την επέλευση, με τον ένα ή άλλο

τρόπο, ενός κύματος αποσχίσεων στις χώρες αυτές, με αποκορύφωμα ακριβώς την περίπτωση των αποσχίσεων της Ουκρανίας. Αν και στο νομικό επίπεδο, μία μόνο απόσχισή, όπως αυτή του *Κοσόβου*, δεν αρκεί για να αλλάξει τους κανόνες του διεθνούς δικαίου –αφού χρειάζεται να υπάρξει μία σταθερή πρακτική, και, ιδιαίτερα, μία γενική πεποίθηση δικαίου– στην πράξη η επιβολή διά της στρατιωτικής βίας της απόσχισης του *Κοσόβου* άνοιξε τους ασκούς του *Αιόλου* για μία ήδη ασταθή κατάσταση, χάνοντας έτσι το ηθικό πολιτικό δικαίωμα να κατακρίνουν τις επεληθούσες αποσχίσεις.

Όπως επισημάνει ο γνωστός διεθνολόγος *Marcelo Kohen*, νυν Γενικός Γραμματέας του *Institut de Droit International*, πρώτου επιστημονικού σωματείου στον κόσμο:

«*Οι αντιθέσεις στη διεθνή πολιτική και η περιφρόνηση για το διεθνές δίκαιο [εννοεί τη χρήση ένοπλης βίας], όταν αυτό βολεύει τα συμφέροντα της μιας ή της άλλης πλευράς, έχουν ένα τίμημα. Οι δυτικές πρωτεύουσες βρέθηκαν άοπλες απέναντι στη Ρωσία. Όχι στρατιωτικά ή οικονομικά. Πρόκειται για έναν ηθικό αφοπλισμό. Θέλοντας να αγνοούν τις θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου, τις διεθνείς σχέσεις, επικαλούμενες ψευδή νομικά επιχειρήματα [...] θέλοντας να ευνοήσουν τον κατακερματισμό των κρατών και να επιβάλλουν μία κουλτούρα δύναμης στη διεθνή σκηνή, κατέληξαν στο να εξασθενίσουν την σπονδυλική στήλη του διεθνούς δικαίου και το σύστημα συλλογικής ασφάλειας*»¹⁴.

Εξίσου γεωπολιτικοί λόγοι είναι αυ-

τοί που προσδιόρισαν τις ουκρανικές αποσχίσεις, τόσο της *Κριμαίας* (2014), όσο και των πρόσφατων *ρωσόφωνων περιοχών της Ουκρανίας*, με πρωτοβουλία, αυτή τη φορά, της Ρωσίας και με αντιτιθέμενες τις Δυτικές χώρες. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει τις ρωσικές ενέργειες ως *συμμετρική απάντηση* σ' αυτή των Δυτικών στο *Κόσοβο*; Εκ πρώτης όψεως ναι, και μάλιστα με αντίστροφη φορά: στην περίπτωση του *Κοσόβου*, ήταν οι Δυτικές δυνάμεις που υποστήριζαν τη νομιμότητα της απόσχισης, ήταν με τη Ρωσία να καταγγέλλει την παραβίαση του διεθνούς δικαίου· ενώ, στην περίπτωση των *ουκρανικών αποσχίσεων*, είναι η Ρωσία που επικαλείται τη νομιμότητα, με τις Δυτικές χώρες να καταγγέλλουν την παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Στην πραγματικότητα, όμως, οι δύο αποσχίσεις είχαν διαφορετικό πολιτικό πλαίσιο. Στην περίπτωση του *Κοσόβου*, η πραγματοποίηση της απόσχισης από τις *NATO*ϊκές δυνάμεις είχε ένα χαρακτηριστήρα «*επιθετικό*». Στην περίπτωση των ουκρανικών αποσχίσεων, οι αποσχίσεις είχαν ένα χαρακτηριστήρα «*αμυντικό*», ένα είδος νόμιμης άμυνας πολιτικού χαρακτήρα.

Εξηγούμαι: Η στρατιωτική επίθεση ή εισβολή της Ρωσίας με τις επακολουθήσασες αποσχίσεις, τόσο της *Κριμαίας* όσο και των πρόσφατων ουκρανικών εδαφών, δεν αποτέλεσε «*κεραυνό εν αιθρία*». Δεν υπήρξε προϊόν μιας «*τυφλής*» επεμβατικότητας της Ρωσίας, αλλά μιας εξέλιξης των γεωπολιτικών καταστάσεων στην περιοχή¹⁵. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι

11. Για τις αποσχιστικές περιπτώσεις, βλ. αναλυτικότερα, A. Bredimas, *Le phénomène de sécession dans le cadre de l'Organisation de Sécurité et de Coopération en Europe (OSCE/CSCE)*. Aspects juridiques et autres, στο: A. Samara-Krispis (ed.), *Dignation Rerum Professor Elias Krispis*, Athens 2018, σ. 81 επ.

12. R. Falk, *Self-determination under international law: the coherence doctrine versus the incoherence of experience*, στο: D. Danspeckgrabe (ed.), *The self-determination of peoples: Community, nation and State in interdependent world*, Boulder, London, 2002, σ. 46 επ.

13. Βλ. σχετικά, Th. Fleiner, *The unilateral secession of Kosovo as a precedent in international law*, στο: *From bilateralism to community interest, Essays in honour of Judge Bruno Simma*, Oxford, 2011, σ. 877 επ. Για μία άποψη ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις περιπτώσεις του *Κοσόβου* και της *Κριμαίας*, βλ. R. Allison et al., *The Ukraine crisis: an international law perspective*, Chatam House, London, 11 July 2014, σ. 4.

14. M. Kohen, *L'Ukraine et le respect du droit international*, *Le Temps*, Jeudi 13 mars 2014.

15. J.-P. Chevènement, *Η ευθυγράμμιση της Ρωσίας με την Ευρώπη*, *Αυγή* 12 Ιουλίου 2015, τ. 129, σ. 2/26 (αναδημοσίευση [μετάφραση] από τη *Le Monde Diplomatique*). Ο J.-P. Chevènement, Υπουργός Άμυνας της Γαλλίας επί προεδρίας του F. Mitterand, είχε συναντήσει τον Βλ. Πούτιν στις 5 Μαΐου 2014, ύστερα από αίτημα του F. Holland, Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας, ό.π.ν., σ. 1/25. Cf. J. Mearsheiner, *Why the Ukraine crisis is the*

στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η ρωσική κυβέρνηση δεν δέχθηκε την προοπτική απόσχισης των περιοχών της Ανατολικής Ουκρανίας (ρωσόφωνων) που αυτές ζητούσαν, αλλά και δεν ανταποκρίθηκε θετικά στη θέση της ρωσικής Βουλής (Δούμα), το 1993, ότι η Κριμαία αποτελεί μέρος της Ρωσίας¹⁶. Ο λόγος για τον οποίο η Ρωσία αντέδρασε, όπως αντέδρασε, το 2014 και μέχρι σήμερα, οφείλεται στις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις στην Ουκρανία, σε συνδυασμό με την εφαρμογή του δόγματος *Brejinski* από τους Δυτικούς, και πρωτίστως τις ΗΠΑ.

Το δόγμα *Brejinski* είναι η θέση που διατύπωσε ο Sbigniew Brejinski, επικεφαλής του Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΠΑ επί κυβερνήσεως Carter, ότι η Ρωσία θα πάψει να αποτελεί μεγάλη Δύναμη μόνον όταν η Ουκρανία αποσπαστεί από την επιρροή της¹⁷. Σε εφαρμογή αυτού του δόγματος, το έναυσμα για την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία έδωσε η μη-εφαρμογή της συμφωνίας της 21.2.2014, που προέβλεπε την εκλογή προέδρου της Δημοκρατίας στο τέλος του έτους αυτού, και, κυρίως, η αντισυνταγματική ανατροπή του εκλεγμένου προέδρου της Ουκρανίας, γεγονός που για μεν τους Δυτικούς αποτελούσε επανάσταση («πορτοκαλί επανάσταση»), για δε τη Ρωσία πραξικόπημα. Ανατροπή που υπήρξε συνέχεια και κατάληξη, κυρίως, στην προσπάθεια *ένταξης της Ουκρανίας στο NATO* (2008), αλλά και της προ-

οπτικής υπογραφής *συμφωνίας σύνδεσης της με την Ευρωπαϊκή Ένωση*¹⁸. Τα πρόσφατα γεγονότα, με την ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και την απόσχιση των ρωσόφωνων περιοχών της αποτελούν συνέχεια του δόγματος *Brejinski*, με τη διαπίστωση από τη Ρωσία της απόφασης της ουκρανικής κυβέρνησης για ένταξη στο NATO.

IV. Μια ιδιαίτερη περίπτωση απόσχισης: Κριμαία (2014)¹⁹

Η εξέταση της περίπτωσης αυτής από *νομική άποψη* επιβάλλεται από το γεγονός ότι παρουσιάζει ιδιαίτερα στοιχεία που τη διαφοροποιούν από τις άλλες σύγχρονες αποσχίσεις, και ιδιαίτερα των ρωσόφωνων περιοχών της Ουκρανίας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η Ουκρανία είναι ένα ετερόκλητο κράτος. Δεν υπήρξε στο παρελθόν ανεξάρτητο κράτος παρά μόνο την περίοδο 1917-1920, χάρις στην κατάργηση του τσαρικού στρατού. Οι δυτικές περιοχές της ανήκαν στην Πολωνία μέχρι τον Μεσοπόλεμο, με επικρατούσα εκεί την *Ουνία*, ενώ οι ανατολικές κατοικούνταν από ρωσόφωνους ορθόδοξους. Όσον αφορά την Κριμαία, αυτή δεν υπήρξε ποτέ στο παρελθόν ουκρανική, με τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας να αποτελούν *οθωμανικές κτήσεις*, που πέρασαν υπό ρωσική κυριαρχία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Αν η Κριμαία έγινε μέρος της Ουκρανίας, αυτό έγινε μόλις το 1954, δηλαδή 35

μόλις χρόνια πριν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, με απόφαση του (Ουκρανού) Γενικού Γραμματέα του ΚΚΣΕ Νικήτα Χρουστώφ, ο οποίος *δεν συμβουλευτηκε κανένα, και πρώτα από όλα τους κατοίκους της Κριμαίας*²⁰. Και αν δεν υπήρξαν σοβαρές αντιδράσεις σ' αυτή τη μεταφορά «διοικητικής δικαιοδοσίας», αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι Ρώσοι κάτοικοι της Κριμαίας παρέμεναν εντός της κυριαρχίας της Σοβιετικής Ένωσης. Με τη διάλυση όμως αυτής το 1989, βρέθηκαν να αποτελούν μειονότητα σε ένα άλλο κράτος, την Ουκρανία. Και αυτό πυροδότησε τις αντιδράσεις των κατοίκων, που κατέληξαν στην προσάρτηση το 2014 από τη Ρωσία. Τα παραπάνω δεδομένα θέτουν το ερώτημα αν επηρεάζουν τη νομιμότητα της απόσχισης της Κριμαίας σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Πιο συγκεκριμένα δε, θέτουν το ερώτημα κατά πόσον ισχύει για την περίπτωση της Κριμαίας ο κανόνας *«uti possidetis juris»*.

Η αρχή αυτή έχει την πηγή της και διαμορφώθηκε το πρώτον κατά την εποχή της πρόσβασης των Λατινοαμερικανικών Δημοκρατιών -αποικιών της Ισπανίας- στην ανεξαρτησία, μετά την αποχώρηση της τελευταίας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα²¹. Είχε δε ως στόχο, *πρώτο*, να αποτρέψει την επέμβαση των ενδιαφερομένων ευρωπαϊκών Δυνάμεων -αποτελώντας έτσι τον πρόδρομο του δόγματος *Bolivar* και του δόγματος *Monroe*. Και *δεύτερο*, και, κύρια, να αποτρέψει την πρόκληση ένοπλων συρράξεων²². Η αρχή *«uti possidetis»* στην περίπτωση αυτή ήταν

προϊόν συμφωνίας ανάμεσα στα νέα κράτη, αποτελούσε δηλαδή απλώς μία συμβατική υποχρέωση.

Η αρχή αυτή επανήλθε στο προσκήνιο μετά από 150 περίπου χρόνια, με το κύμα της αποαποικιοποίησης των *αφρικανικών εδαφών* (1950-1970), όπου τα διοικητικά σύνορα που είχαν χαράξει στις προηγούμενες δεκαετίες και αιώνες οι αποικιακές δυνάμεις είχαν *έναν αυθαίρετο χαρακτήρα*, αφού διαιρούσαν ολόκληρες φυλές και λαούς, και αυτό φαίνεται από τις ίσιες, κάθετες και οριζόντιες οριογραμμές που χώριζαν τα εδάφη αυτά. Έτσι, όταν προέκυψε η ανεξαρτητοποίηση των εδαφών, υπήρχε κίνδυνος ενόπλων συρράξεων προκειμένου να αποκατασταθεί η ενότητα αυτών των φυλών και λαών²³. Εφαρμόζοντας την αρχή *«uti possidetis»*, διατηρήθηκε, κατά συνέπεια, αυτός ο αυθαίρετος χαρακτήρας των συνόρων, αλλά αυτό δεν κρίθηκε ικανό να αποτρέψει την εφαρμογή της. Ως βάση για την εφαρμογή της αρχής *«uti possidetis»* θεωρήθηκε το Ψήφισμα 16/1 του 1964 του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας²⁴. Δεδομένου όμως ότι το Ψήφισμα αυτό δεν ήταν νομικά δεσμευτικό, επιχειρήθηκε να εξευρεθεί μία άλλη νομική βάση. Όπως σημειώνει το Τμήμα του Διεθνούς Δικαστηρίου σε σχετική με την Αφρική απόφασή του: *«Η αρχή [uti possidetis] δεν διαθέτει τον χαρακτήρα ενός ιδιαίτερου κανόνα, σύμφυτου [inherent] μ' ένα καθορισμένο σύστημα διάθεσης δικαίου. Αποτελεί μία γενική αρχή, συνδεδεμένη λογικά με το φαινόμενο της πρόσβασης στην ανεξαρτησία, όπου και αν αυτή εκδηλώ-*

West's fault. The liberal delusions that provoked Putin, *Foreign Affairs*, Sept./Oct. 2014, σ. 85.

16. J.-P. Chevènement, ό.π.

17. S. Brezinski, *Le Grand Echiquier. L'Amérique et le reste du monde*, Fargard/Pluriel, Paris 2011 (μετάφρ. από την έκδοση στα αγγλικά του 1997).

18. J.-P. Chevènement, ό.π., σ. 1/25.

19. Βλ. αναλυτικά, A. Bredimas, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 85 επ. Cf. Ch. Walter, Post-script: self-determination, secession and Crimea crisis 2014, στο: Ch. Walter, A. von Ungen-Sternberg, K. Abush (eds.), *Self - determination and secession in international law*, 2014, σ. 293 επ.

20. J.-P. Chevènement, ό.π., σ. 1/25.

21. M. Kohen, *Possession contestée et souveraineté territoriale*, PUF, 1997, σ. 426 επ.

22. Ibid.

23. Ό.π., σ. 432, υποσημ. (23).

24. Βλ. Cassese's *International Law*, 3 d., Oxford, 2020, σ. 102.

νεταί»²⁵. Αλλά και στη θεωρία υπάρχει ευρεία συναίνεση του χαρακτήρα του *uti possidetis* ως κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου²⁶. Από την άλλη πλευρά, έχει αμφισβητηθεί στη θεωρία το κατά πόσον έχει θεμελιωθεί, με την εφαρμογή της αρχής «*uti possidetis*» στην Αφρική, ένας κανόνας διεθνούς εθιμικού δικαίου, που θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε οποιαδήποτε περίπτωση απόσχισης²⁷. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς την εφαρμογή του κανόνα «*uti possidetis*» στην περίπτωση αποσχίσεων που λαμβάνουν χώρα σε άλλες περιοχές του κόσμου, όπως λ.χ. στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αποσχίσεων που δεν έχουν ένα χαρακτήρα αποαποικιοποίησης, αλλά διαμελισμού των κρατών, όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας και, ιδιαίτερα, της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Έχει πράγματι παρατηρηθεί ότι η μεταφορά της αρχής «*uti possidetis*» στις παραπάνω περιπτώσεις

διαμελισμού κρατών δεν είναι προφανής, για τον λόγο ότι πρόκειται για περιπτώσεις διαφορετικές από αυτές της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής²⁸. Από την άλλη όμως πλευρά, το συγκεκριμένο πλαίσιο (context) και συγκεκριμένα η *Τελική Πράξη του Ελσίνκι* (1975) και η *Χάρτα των Παρισίων* (1990) της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ δείχνει ότι υπάρχει κοινός τόπος σε όλες τις περιπτώσεις απόσχισης: το μείζον ενδιαφέρον για τη σταθεροποίηση των συνόρων²⁹. Εντούτοις, και παρά το επιχείρημα αυτό, εξακολουθεί να υπάρχει αβεβαιότητα σχετικά με το νομικό χαρακτήρα του «*uti possidetis*», στο βαθμό που τα δύο παραπάνω θεμελιώδη κείμενα της ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ δεν αποτελούν κείμενα με δεσμευτικό χαρακτήρα³⁰. Γι' αυτό τον λόγο η μόνη ασφαλής οδός για την εφαρμογή της αρχής «*uti possidetis*» στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης (Κριμαία)³¹, είναι να βασιστεί κανείς στο διεθνές συμβατικό δίκαιο, όπως συνέβη στην

25. ICJ, *Burkina Fajo v. Republic of Mali*, *Reports*, 1986, σ. 537.

26. Βλ. M. Kohen, ό.π., σ. 379, P. Dailler, M. Forteau, A. Pellet, *Droit international public*, 8e éd., Paris, 2008, σ. 521. Ο S. Ratner παρ' ότι χαρακτηρίζει την αρχή *uti possidetis* ως έναν "idiot rule", θεωρεί ότι παρέχει μία αποδεκτή λύση στην πλειονότητα των περιπτώσεων *uti possidetis*. Βλ. S. Ratner, *Drawing a batter line: uti possidetis and the borders od new states*, *AJIL*, 1996, σ. 617.

27. Βλ. *Cassese's International Law*, ό.π., σ. 102, όπου αναφέρει ότι δεν είναι σαφές αν η πρακτική έχει μετατραπεί σε ένα εθιμικό κανόνα του διεθνούς δικαίου περιφερειακής διάστασης ή αν έχει παραμείνει μία απλή πρακτική χωρίς δεσμευτική ισχύ. Για τον S. Torres Bernadez, η αρχή *uti possidetis* αποτελεί κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου μόνο όσον αφορά την αποαποικιοποίηση. Όσον αφορά τα ήδη σχηματισμένα κράτη, η αρχή αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί παρά μόνο δυνάμει μιας συμφωνίας μεταξύ των ενδιαφερομένων κρατών. Βλ. S. Torres Bernadez, *The uti possidetis juris principles: on historical perspective*: στο: *Festschrift für K. Zemanek*, Berlin, 1994, σ. 434 επ.

28. B. Delcourt, *L'application de l'uti possidetis juris au démembrement de la Yougoslavie : règle coutumière ou impératif politique ?*, στο: O. Corten *et al.*, (dir.), *Demembrements au États et délimitations territoriales, l'uti possidetis en question(s)*, Bruxelles, 1999, σ. 35 επ.

29. Χαρακτηριστικά η *Τελική Πράξη του Ελσίνκι* προβλέπει τη δυνατότητα αλλαγής των υφιστάμενων συνόρων, σύμφωνα όμως με το διεθνές δίκαιο, με ειρηνικά μέσα και με τη σύναψη συμφωνίας (Principe 1).

30. Βλ. E. Roucouas, *Remarques sur la portée juridique des engagements CSCE concernant la dimension humaine*, στο: E. Decaux, L.-A. Sicilianos (dir.), *La CSCE : dimension humaine et règlement des différends*, Paris, 1993, σ. 89 επ.

31. Βλ. γενικά, Th. Christakis, *Les conflits de sécession en Crimée et dans l'Est de l'Ukraine et le droit international*, *Journal de Droit International*, 2014, σ. 89 επ.

πρώτη περίπτωση εφαρμογής της αρχής (Λατινική Αμερική). Πράγματι, υπάρχουν συμβατικά κείμενα που δεσμεύουν τις δύο χώρες (Ρωσία, Ουκρανία) ως προς τον σεβασμό των συνόρων. Πρώτα από όλα, το *Πρωτόκολλο του Μινσκ* (8.12.1993)³² μεταξύ Ρωσίας, Ουκρανίας και Λευκορωσίας, που ιδρύει την Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών, θεσπίζει, στο άρθρο 5 τον σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας και του απαραβίαστου των συνόρων «*που υπάρχουν σήμερα στο πλαίσιο της Κοινότητας*». Δεύτερο, η *Συμφωνία της Άλμα Άτα* (21.12.1991), που συνάφθηκε ανάμεσα στο μεγαλύτερο μέρος των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών, «*αναγνωρίζει και σέβεται την εδαφική ακεραιότητα και το απαραβίαστο των συνόρων των υπάρχοντων συνόρων των μεν και των δε*»³³. Επί πλέον, το σχετικό της *Συνθήκης της Ένωσης*, που συνάφθηκε ανάμεσα στις Δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, πριν ακόμα από τη διάλυσή της, πρόβλεπε ότι: «*Οι Δημοκρατίες που αποτελούν μέρος της ΕΣΣΔ αναγνωρίζουν τα σύνορα μεταξύ τους τα οποία υπάρχουν κατά τη στιγμή που υπογράφηκε η Συνθήκη. Τα σύνορα μεταξύ των Δημοκρατιών μπορούν να αλλάξουν μόνο με συμφωνία των μερών*»³⁴. Αλλά και η μεταγενέστερη διμερής συνθήκη Ουκρανίας-Ρωσί-

ας για φιλία, συνεργασία και εταιρική σχέση αναφέρεται στο απαραβίαστο των συνόρων³⁵, ενώ, τέλος, υπάρχει και η τριμερής συμφωνία μεταξύ ΗΠΑ, Ηνωμένου Βασιλείου και Ρωσίας που κατοχυρώνει τα υπάρχοντα σύνορα της Ουκρανίας³⁶.

Αν και δεν γίνεται σε όλα τα παραπάνω κείμενα ρητή αναφορά στην αρχή «*uti possidetis*», θεωρείται ότι είναι σαφές πως η πρόθεση των μερών ήταν η επιβεβαίωση και ενίσχυση του «*uti possidetis*», προκειμένου να δώσει διεθνή, περιφερειακή και εθνική νομιμότητα στα νέα σύνορα³⁷.

Από την άλλη πλευρά, έχει παρατηρηθεί ότι η ύπαρξη των συμφωνιών αυτών δεν είναι συμβατή με την αρχή «*uti possidetis*», που συνεπάγεται την *αυτόματη* μετατροπή των «*διοικητικών συνόρων*» σε διεθνή σύνορα³⁸. Η παρατήρηση αυτή είναι ορθή, αλλά μόνο αν δεν δεχθεί κανείς τον χαρακτήρα της αρχής «*uti possidetis*» ως κανόνα του διεθνούς εθιμικού δικαίου.

Απαντώντας στο ερώτημα αν η ύπαρξη αυτού του κανόνα «*uti possidetis juris*» αποτρέπει *ipso facto* τη νομιμότητα της απόσχισης της Κριμαίας, θα πρέπει να εξετάσουμε δύο όψεις του θέματος: *πρώτο*, αν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις «*κλασικές*» περιπτώσεις εφαρμογής του «*uti possidetis juris*» (ισπανικά εδάφη,

32. Κείμενο στο: *International Legal Materials*, 1992, σ. 142.

33. Κείμενο στο: *International Legal Materials*, 1992, σ. 147 επ.

34. Το Σχέδιο αυτό επαναδιατύπωνε την αρμοδιότητα των κεντρικών Αρχών και των Δημοκρατιών στην κατεύθυνση μιας μεγαλύτερης αυτονομίας των τελευταίων.

35. *Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation*, 31.5.1997, άρθρο 3.

36. *Budapest Memorandum*, 5.12.1994, παρ. 2. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι η συμφωνία αυτή δεν είναι νομικά δεσμευτική. Βλ. F. Evers, *Damaged property / damaged dialogue in Ukraine and Crimea. The current situation in Ukraine and future cooperation in Europe*, *OSCE Yearbook*, 2010, σ. 221 επ.

37. M. Shaw, *Peoples, territorialism and boundaries*, *European Journal of International Law*, 1997, σ. 109.

38. L. Weerts, *Heures et malheurs du principes de l'uti possidetis : le cas du démembrement de l'URSS*, στο: O. Corten, *et al.*, (dir.), ό.π., σ. 109.

αφρικανικά εδάφη) και της περίπτωσης της Κριμαίας. Και *δεύτερο*, αν αυτές οι διαφορές κρίνονται ικανές όχι για να ανατρέψουν τον κανόνα, αλλά να μην τον εφαρμόσουν *στη συγκεκριμένη περίπτωση*.

Όσον αφορά το *πρώτο ερώτημα*, θα πρέπει να επισημάνουμε την ύπαρξη πράγματι ορισμένων διαφορών· πρώτα στην περίπτωση των «παλαιότερων» αποσχίσεων, επρόκειτο για καταστάσεις που είχαν δημιουργηθεί από τις αποικιοκρατικές αρχές στο πλαίσιο μιας «οργανωμένης» σχέσης εξάρτησης. Στην περίπτωση, αντίθετα της Κριμαίας, επρόκειτο για τη σχετικά συνήθη, «διοικητικού χαρακτήρα», μετακίνηση του εδάφους, που θα μπορούσε ενδεχομένως να αποκατασταθεί στο μέλλον με τον ίδιο τρόπο στο πλαίσιο της διατήρησης της Σοβιετικής Ένωσης. *Δεύτερο*, στις παλαιότερες αποσχίσεις επρόκειτο για διοικητικό διαχωρισμό εδαφών που είχαν επιβληθεί *εκατοντάδες χρόνια πριν την απόκτηση της αυτοδιάθεσης*. Στην περίπτωση της Κριμαίας η χρονική απόσταση μεταξύ του διοικητικού διαχωρισμού και της αυτοδιάθεσης καλύπτει μόλις μία γενιά (1954-1989). Αυτό είχε μοιραία επίπτωση στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τον διαχωρισμό οι ενδιαφερόμενοι, μετά την αυτοδιάθεση της Ουκρανίας, και συγκεκριμένα τόσο οι Ρώσοι της Κριμαίας όσο και η Ρωσική Ομοσπονδία. Ο παράγων *μνήμη* είναι πολύ δυνατός σε αυτές τις περιπτώσεις και, συντρεχουσών των συσχετικών δυνάμεων, μπορεί να θέσει υπό αμφισβήτηση σε πολιτικό επίπεδο

την εφαρμογή εκ μέρους ενός κανόνα που σηματοδοτούσε άλλες βιοτικές καταστάσεις.

Όσον αφορά το *δεύτερο ερώτημα*, αν δηλαδή οι παραπάνω διαφορές καθιστούν ανεφάρμοστη την αρχή «*uti possiditis juris*», στην περίπτωση της Κριμαίας, η απάντηση δεν φαίνεται να είναι εύκολη. Από μία οπτική γωνία από την οποία θα μπορούσε κανείς να αντιμετωπίσει το ζήτημα της εφαρμογής του κανόνα «*uti possiditis juris*» στην περίπτωση της Κριμαίας είναι αυτή του χαρακτήρα της παραμονής της Κριμαίας στην Ουκρανία μετά το 1989 ως ένα είδος ιδιότυπης «εθνοκάθαρσης». Η μετακίνηση πληθυσμών θεωρείται, πράγματι, ως εθνοκάθαρση³⁹. Εφόσον όμως η μετακίνηση αυτή γίνεται με *τη σύμφωνη γνώμη* των ενδιαφερομένων, δηλαδή ουσιαστικά τη δυνατότητα παραμονής τους στο έδαφός της, τότε δεν πρόκειται για εθνοκάθαρση⁴⁰. Το προσδιοριστικό στοιχείο δηλαδή είναι η ύπαρξη και όχι η συναίνεση των ενδιαφερομένων. Στην περίπτωση της Κριμαίας υπήρξε μία ιδιότυπη «μετακίνηση» του πληθυσμού που δεν είχε έναν εδαφικό χαρακτήρα, αλλά αποτελούσε «μετακίνηση»/υπαγωγή σε μια άλλη κρατική κυριαρχία. Αυτό συντελέστηκε σε δύο φάσεις: Κατά την *πρώτη φάση* (1954-1989) επήλθε μία αναδιάρθρωση των διοικητικών ορίων, με την Κριμαία να υπάγεται πλέον διοικητικά στην Ουκρανία. Σ' αυτό να μην δεν ζητήθηκε η συναίνεση των κατοίκων της, όμως δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα είδος εθνοκάθαρσης, γιατί επρόκειτο για μια εσωτερική διοικητική πράξη

39. Άρθρα 49 και 147 της 4^{ης} Σύμβασης της Γενεύης του 1949 για την προστασία των αμάχων σε καιρό πολέμου, και το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (άρθρο 7, 1). Βλ. σχετικά D. Robinson, Crimes within the jurisdiction of the Court, στο: R. Lee (ed.), *International Criminal Court*, The Hague, 1999, σ. 99.

40. A. Shewkat, Al. Khasawaned, Human rights and population transfer, *Final Report of the Special Rapporteur*, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1993 (1997), σ. 19.

της Σοβιετικής Ένωσης. Και με τον πληθυσμό της Κριμαίας να μην αντιδρά σ' αυτή τη «μετακίνηση», όχι μόνο και όχι τόσο λόγω της γενικότερης πολιτικής επιβολής των αποφάσεων που επικρατούσαν, αλλά, κυρίως, λόγω του ότι η Κριμαία εξακολουθούσε να βρίσκεται υπό την κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης, ουσιαστικά δηλαδή της Ρωσίας.

Είναι κατά *τη δεύτερη φάση* (1989-2014) που συντελείται αυτή η ιδιότυπη εθνοκάθαρση, υπό τη μορφή της μετακίνησης του πληθυσμού της Κριμαίας και την υπαγωγή του σε ξένη κυριαρχία⁴¹. Στη φάση αυτή το στοιχείο της *αγνόησης της βούλησης του πληθυσμού* αποτελεί το «κλειδί» για *τη νομιμοποίηση της απόσχισης*.

Από την άλλη πλευρά, στο βαθμό που η αρχή αυτή συνεχίζει να αποτελεί κανόνα του διεθνούς εθιμικού δικαίου⁴², η *μεταβολή* του έστω και μερικώς, έστω και σε σχέση με συνθήκες που αφορούν μία συγκεκριμένη κατάσταση, όπως αυτή της Κριμαίας, δεν μπορεί να συντελεστεί παρά μόνο μέσω των κλασικών μεθόδων του διεθνούς δικαίου, δηλαδή την *πρακτική* και την *πεποίθηση δικαίου*. Και οι δύο αυτοί παράγοντες ελλείπουν στην περίπτωση της Κριμαίας, όχι μόνο όταν το θέμα αυτό κριθεί σε διεθνές επίπεδο, αλλά και σε *περιφερειακό επίπεδο*, αν ετίθετο ενδεχομένως θέμα μεταβολής του κανόνα σε παρόμοιο επίπεδο.

Από τα παραπάνω φαίνεται να προκύπτει μία «ένταση» ανάμεσα σε ένα κανόνα *γενικού περιεχομένου* και στην εφαρμογή του σε *συγκεκριμέ-*

νες περιπτώσεις, που παρουσιάζουν πραγματικές «κοινωνιολογικές» καταστάσεις διαφορετικές από αυτές που δημιούργησαν τον εν λόγω κανόνα. Η άρση αυτής της «έντασης» θα εξαρτηθεί από τη μακροχρόνια έκβαση της πραγματικής κατάστασης. Αυτό σημαίνει, κατά τη γνώμη μου, ότι στην παρούσα χρονική φάση, είναι *το νομικό κριτήριο που θα επικρατήσει*, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς τις *νομικές επιπτώσεις*, με ταυτόχρονη διατήρηση των αντιτιθέμενων απόψεων στο *πολιτικό επίπεδο*. Από εκεί και πέρα είναι ο χρόνος που θα δείξει αν η απόσχισή της Κριμαίας και, κατά περίπτωση, και η προσάρτησή της στη Ρωσία θα νομιμοποιηθεί από τη διεθνή κοινότητα, ή αν θα εξακολουθήσει το *status quo* ή αν, μάλλον απίθανο, η απόσχισή να ανατραπεί με επάνοδο της Κριμαίας στην Ουκρανία. Ο χρόνος είναι, πράγματι, «πανδαμάτωρ», εφόσον συντρέχουν, ασφαλώς και οι συσχετισμοί δυνάμεων.

Θα πρέπει πάντως να αναφερθεί ένα στοιχείο που θα μπορούσε να ασκήσει κάποια επιρροή στην έκβαση του ζητήματος. Αναφέρομαι στο γεγονός ότι κατά την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014, η αντίδραση των Δυτικών κρατών υπήρξε «υποτονική»: να μην θεωρήθηκε ως παράνομη και υιοθετήθηκαν ορισμένες κυρώσεις, αλλ' αυτές δεν συγκρίνονται με αυτές του 2022, Σημαίνει αυτό ότι τα Δυτικά κράτη έλαβαν υπόψη τους τις ιδιαιτερότητες της περίπτωσης της Κριμαίας; Ίσως. Πάντως, με τις τελευταίες εξελίξεις, η έντονα αρνητική στάση απέναντι στις αποσχίσεις του Donbass, φαίνεται να

41. Όπως επισημαίνεται « La frontière ethnique port en elle les germes de l'épuration ethnique ou aboutit à la consécration de celle-ci », M. Kohen, ό.π. (υπόσημ. 21), σ. 389.

42. Όπως συμπεραίνει ο M. Kohen, « Il ressort de l'analyse précédente que l'uti possiditis est la règle applicable en matière territoriale en cas de séparation et de dissolution d'États et que son application reste pour l'essentiel identique à celle des États nouvellement indépendant », M. Kohen, ό.π., σ. 399.

συμπαράσφουρον αναδρομικά, και τη στάση τους απέναντι στην απόσχιση της Κριμαίας.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η υπόθεση της Κριμαίας έρχεται να «υπονομεύσει» την αρχή *uti possidetis juris* όχι στη νομική της διάσταση, αλλά στην ουσιαστική. Όπως προαναφέραμε, η αρχή αυτή έχει έναν *άδικο* και *αυθαίρετο* χαρακτήρα –στο βαθμό που επικυρώνει τις αδικίες και αυθαιρεσίες των μητροπολιτικών Δυνάμεων–, αλλά γίνεται δεκτή εν ονόματι ενός υπέρτερου αγαθού, μιας υπέρτερης αρχής, που είναι η εξασφάλιση της ειρήνης και ασφάλειας στην εκάστοτε περιοχή, με την αποφυγή των αιματοχυσιών κλπ. Στην περίπτωση της Κριμαίας έχουμε την αποκατάσταση αυτής της αδικίας και αυθαιρεσίας, με παράλληλη την αποφυγή οποιασδήποτε αιματοχυσίας. Φυσικά, αυτό το τελευταίο οφείλεται στον συσχετισμό δυνάμεων και την αδυναμία αντίδρασης της Ουκρανίας. Κανονικά θα έπρεπε να γίνει δεκτή η ανεξαρτησία και προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία, χωρίς αυτό να σημαίνει την ανατροπή του κανόνα *uti possidetis juris*, λόγω ακριβώς των *ειδικών περιστάσεων* της απόσχισης της Κριμαίας. Όμως ο φόβος των μελών της διεθνούς κοινότητας για επανάληψη του φαινομένου, ιδιαίτερα στην περιοχή της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, –με εντελώς όμως διαφορετικά χαρακτηριστικά– καθιστά την εφαρμογή της αρχής *uti possidetis juris* επιβεβλημένη. Αυτό δε έρχεται σε άμεση αντίθεση με την περίπτωση του *Κοσόβου*, όπου 130 κράτη έχουν αναγνωρίσει την απόσχισή του. Πρόκειται, ασφαλώς, για μία «*σχιζοφρενική*», θα

έλεγα, στάση της διεθνούς κοινότητας, που εξηγείται μόνο με την συχνά απαντώμενη στις διεθνείς σχέσεις πολιτική των «*δύο μέτρων και δύο σταθμών*».

Εισβολή στην Ουκρανία. Ένα νέο είδος πολέμου και οι συνέπειές του

2

Βασίλειος Παπαδόπουλος

Πρέσβης
Γενικός Γραμματέας
της Προεδρίας
της Δημοκρατίας

Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά

Κίεβο 2014. Οι συναντήσεις των Πρέσβων της ΕΕ είχαν γίνει πλέον εβδομαδιαίες και καμιά φορά και συχνότερες. Όταν τελείωσε η εξέγερση του Μαϊντάν με την αλλαγή Προέδρου και ξεκίνησε η κατάληψη της Κριμαίας με εντελώς πρωτόγνωρο τρόπο, από στρατιώτες χωρίς διακριτικά, η Ρωσία διέψευδε κατηγορηματικά ότι έχει οποιαδήποτε σχέση με τα εκεί γεγονότα. Κοινή αίσθηση όλων μας ήταν ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο είδος πολέμου.

Τα τηλεγραφήματα, που γράφαμε όλοι στις πρωτεύουσές μας, περιέγραφαν αυτό τον ανορθόδοξο πόλεμο, αλλά είχαν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Βερολίνο, Μαδρίτη, Στοκχόλμη, Αθήνα, Παρίσι, ακόμα και Βρυξέλλες, διάβαζαν με δυσπιστία όχι μόνο τις εκτιμήσεις μας, αλλά και την περιγραφή των εξελίξεων. Βρισκόμασταν αντιμέτωποι με μια καφκική πραγματικότητα. Χαρακτηριστικά, μετά την Κριμαία, λεωφορεία από τη Ρωσία με 25χρονους επιβάτες διέσχισαν κάθε μέρα τα σύνορα και έφταναν στο Ντονιέτσκ και το Λουγάνσκ. Κατέβαζαν τους επιβάτες που άρχιζαν αμέσως διαδήλωση στα δύο δημαρχεία εναντίον της καταπίεσης των ρωσόφωνων πληθυσμών. Μέρος του τοπικού πληθυσμού, ευάλωτο στην τηλεοπτική κυρίως προπαγάνδα και σε οικονομικά συμφέροντα, τους στήριζε. Όσπου μια μέρα κατέλαβαν τα δημαρχεία και ύψωσαν τη σημαία των ανεξάρτητων δημοκρατιών του Ντονιέτσκ και του Λουγάνσκ. Το νέο είδος πολέμου ή μάλλον το νέο μίγμα πολέμου δεν είχε γίνει αντιληπτό από τις δυτικές

κυβερνήσεις, αλλά ούτε καν από τους ειδικούς στα στρατιωτικά θέματα. Ιδίως η ευθεία απειλή εναντίον των χωρών της Δύσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τότε Γενικός Γραμματέας του NATO που μας επισκέφθηκε, δήλωσε στη σύσκεψη μαζί μας αναρμόδιος, δείχνοντας μέγιστη πολιτική μυωπία και ανικανότητα των υπηρεσιών του να συλλάβουν το τι ακριβώς γινόταν. Και, μάλιστα, όχι μόνο στην Ουκρανία, ή στην περιοχή. Το ιδιότυπο είδος πολέμου, που είχε ξεκινήσει, αφορούσε όλη την Ευρώπη και έθιγε τη δημοκρατία, την ελευθερία της σκέψης και την πολιτική αυτοδιάθεση των χωρών, και, μάλιστα, με επιχειρήσεις που διεξάγονταν στις ίδιες μας τις χώρες. Γνωρίζαμε ήδη όλοι οι Πρέσβεις ότι η Ρωσία χρηματοδοτούσε κυρίως στην Ευρώπη ακροδεξιά κόμματα, είχε ιδρύσει το λεγόμενο internet agency, όπου δημιουργούνταν εκατοντάδες fake accounts που διέσπειραν προπαγάνδα, είχε αρχίσει να εκβιάζει ενεργειακά όλες σχεδόν τις γειτονικές της χώρες, όπως τη Μολδαβία, ενώ διέσπειρε τηλεοπτικά ειδήσεις οφθαλμοφανώς ψευδείς, που όμως γίνονταν πιστευτές.

Ποια ήταν, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά του υβριδικού πολέμου, που ξεκίνησε το 2014 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα; Εναντίον τίνων κατευθυνόταν; Με ποιο σκοπό; Είναι άραγε πρωτόγνωρα; Όχι ακριβώς. Θα έλεγα ότι πρωτόγνωρο είναι το μίγμα. Αυτό αποκαλύφθηκε ιδίως το 2022.

1. Το πρώτο χαρακτηριστικό της εισβολής του Φεβρουαρίου ήταν η επιλογή να μην κηρυχθεί πόλεμος, αλλά μια λεγόμενη ειδική επιχείρηση, χωρίς γενική επιστράτευση, με δυνάμεις 150.000-180.000 περίπου ανδρών, μεταξύ των οποίων μισθοφόροι, Τσετσένοι και ορισμένες μονάδες ρωσικού στρατού, διότι φαίνεται ότι η ρω-

σική ηγεσία είχε απόλυτη πεποίθηση ότι οι άλλες μορφές πολέμου (covert operations), όπως απεδείχθησαν αρκετές το 2014, θα ήταν αρκετές και τώρα. Και πάλι, ήταν εντυπωσιακή η ήττα των στρατιωτικών δυνάμεων. Αποκαλύφθηκε ότι ο Ρωσικός στρατός, υποτίθεται αξιόμαχος, είχε χαμηλού επιπέδου εξοπλισμό, κακές επικοινωνίες, έλλειψη ενιαίας διοικητικής οργάνωσης, διαλυμένη επιμελητεία και εκτεταμένη διαφθορά. Επίλεκτες ρωσικές δυνάμεις, που εστάλησαν να εξοντώσουν τον Ζελένσκι, απέτυχαν. Η παρουσία Στρατηγών στο πεδίο της μάχης αποκάλυπτε έλλειψη ιεραρχικής δομής μεταξύ στρατιωτικών μονάδων και ηγεσίας του στρατεύματος. Λεπασίες σε καθημερινή βάση πρόδιδαν παντελή έλλειψη στρατιωτικής πειθαρχίας, ενώ τα συστηματικά εγκλήματα πολέμου δεν ήταν απλώς ανεκτά από το Κρεμλίνο, αλλά πιθανότατα οργανωμένα λόγω αίσθησης ατιμωρησίας και στρατηγικής απόφασης τρομοκράτησης του ουκρανικού πληθυσμού. Έτσι 7 μήνες αργότερα, αποφασίστηκε η ρωσική επιστράτευση που θα δούμε τι προστιθέμενη αξία θα έχει.

2. Το δεύτερο χαρακτηριστικό ήταν η καλά οργανωμένη προπαγάνδα στην οποία στηρίχτηκε κυρίως η παρέμβαση της Ρωσίας τόσο στην Κριμαία, όσο και στο Ντομπάς το 2014, ενώ συνεχίστηκε αδιάκοπα τα επόμενα χρόνια για τη δημιουργία πόλωσης και εμφυλίου σε ολόκληρη την Ουκρανία. Είχε ως στόχο τους ρωσόφωνους Ουκρανούς, αλλά και την παγκόσμια κοινή γνώμη. Η προπαγάνδα υπήρξε πάντα στοιχείο των πολεμικών συγκρούσεων, όμως η ειδοποιός διαφορά εδώ ήταν η έκταση της παραπληροφόρησης και η χρήση νέων μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου γενικότερα, για να διαδώσουν το ρωσικό αφήγημα. Ότι η

Ρωσία απειλείται, ότι ουκρανικός πολιτισμός δεν υπάρχει, ότι οι δυτικές δημοκρατίες είναι παρακμασμένες, ότι οι ρωσόφωνοι Ουκρανοί καταπιέζονται (αυτοί δηλαδή που πολεμούν λυσσαλέα τους Ρώσους τους τελευταίους 6 μήνες) κ.λπ. Επίκεντρο ήταν το Internet Research Agency, γνωστό και ως Glavset ή στη διάλεκτο την ιντερνετική τα Trolls από το Olgino. Μια ρωσική εταιρεία, φαινομενικά μη κρατική, που ιδρύθηκε το 2013, προωθεί ρωσικά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα και ανήκει στον ολιγάρχη Γεβγένι Πριγκόζιν με έδρα την Αγία Πετρούπολη. Με λίγους νεαρούς υπαλλήλους, κάτω από 300 αρχικά, 1000 το 2017, πολύ περισσότερους σήμερα, καθένας από τους οποίους έχει δεκάδες fake accounts, διαδίδει συγκεκριμένες ειδήσεις και μετέχει στα chat rooms μεγάλων ΜΜΕ, ανεβάζοντας σύντομα αλλά εμπρηστικά μηνύματα υπέρ της Ρωσίας. Αυτό υπήρξε ο προκάτοχος των bots, δηλαδή των ηλεκτρονικών μέσων που κάνουν σήμερα ως επί το πλείστον τη δουλειά αυτή. Το Internet Research Agency απασχόλησε ιδιαίτερα τις αμερικανικές υπηρεσίες, όταν αποκαλύφθηκε η στήριξη που παρείχε στην προεκλογική εκστρατεία του Donald Trump, εστιάζοντας, μάλιστα, σε προεκλογικές περιφέρειες κρίσιμες για το εκλογικό αποτέλεσμα, όπως η Φλώριδα. Ο πόλεμος, λοιπόν, φαινόταν ολοκληρωτικός με την Ουκρανία ως κύριο, αλλά όχι μοναδικό μέτωπο. Αφορούσε όλα τα δυτικά κράτη και διεξαγόταν με τη μορφή ανορθόδοξου πολέμου.

3. Το τρίτο χαρακτηριστικό, το 2022, ήταν η τακτική των συνεχών απειλών για τη χρήση πυρηνικών και γενικότερα ο εκφοβισμός ότι η Ρωσία δεν θα διστάσει να φτάσει σε οποιαδήποτε άκρα, με ανομολόγητο στόχο να εκρωσώσει βίαια την Ουκρανία και

ενδεχομένως στη συνέχεια και άλλες χώρες που ανήκαν κάποτε είτε στην αυτοκρατορία των Τσάρων είτε στην ΕΣΣΔ, ώστε να δημιουργήσει αυτό που ο Πούτιν αποκαλεί «ρωσικό κόσμο». Επειδή πολλοί απολογητές του ρωσικού καθεστώτος στην Ελλάδα, στην Κύπρο και στη Δύση γενικότερα αναμασούν φοβισμένοι τις απειλές και επισείουν και την πιθανότητα χρήσης πυρηνικών περιορισμένου βεληνεκούς, θα πρέπει να τονιστεί ότι ακόμα και αυτό θα αποτελούσε είδος αυτοκτονίας, με οποιαδήποτε πρόφαση και αν συνέβαινε και οι περισσότεροι αναλυτές θεωρούν ότι η ρωσική ηγεσία έχει πλήρη συναίσθηση.

4. Ανεξάρτητα από τα ρωσικά αφηγήματα, κατά τη διάρκεια των ρωσικών βομβαρδισμών, αλλά και μετά την κατάληψη ουκρανικών εδαφών, διαπιστώθηκε ένα είδος στρατιωτικής κατοχής που παρέπεμπε σε αφομοιωτικές τακτικές που έχουμε ξαναδεί στο παρελθόν, ιδίως το απώτατο. Η απαγόρευση της ουκρανικής γλώσσας, οι βομβαρδισμοί σχολείων και εκκλησιών, η καταστροφή των βιβλίων γραμμένων στην ουκρανική γλώσσα, ο εξαναγκασμός σε εφοδιασμό ρωσικής ταυτότητας και διαβατηρίου, ή σε εξορία, ήταν ενδεικτικές ότι πρόκειται για ένα πόλεμο εθνοκάθαρσης, αν όχι αφανισμού ενός πολιτισμού. Ο ρωσικός στρατός δεν ήταν δυνάμεις κατοχής, όπως οι Γερμανοί και οι Ιταλοί στην Ελλάδα το 1941. Ήταν δυνάμεις αναγκαστικής αφομοίωσης με το σκληρότερο τρόπο. Σε κάθε ανακατάληψη ουκρανικού εδάφους αυτό επιβεβαιώνεται με ανατριχιαστικό τρόπο. Υπάρχει φόβος ότι στη Μαριούπολη είναι σε εφιαλτικότερη κλίμακα.

5. Ο ενεργειακός βραχίονας της ρωσικής πολιτικής άρχισε να χρησιμοποιείται πριν από το 2014, σε συνδυασμό πάντα με βαθιά διαφθορά και χρημα-

τισμό επιχειρηματιών της Δύσης, αν όχι και πολιτικών. Στην περίπτωση της ουκρανικής εισβολής, όμως, έφτασε σε ακραίες καταστάσεις, τα αποτελέσματα των οποίων θα μας ταλαιπωρήσουν στο άμεσο μέλλον. Η επί πολλά χρόνια αφέλεια των πολιτικών ηγετών της ΕΕ και η αδιαφορία της Κυβέρνησης Trump των ΗΠΑ, οδήγησε σε απώλεια πολύτιμου χρόνου, για να συνειδητοποιήσουμε τι ακριβώς αντιμετωπίζουμε και να αποφασιστεί η ανεξάρτηση από το ρωσικό φυσικό αέριο. Η παραπλάνηση ήταν πολύ επιτυχημένη. Από την άλλη, δείχνει πόσο έωλο ήταν το ρωσικό αφήγημα ότι οι δυτικοί ηγέτες απειλούν τη Ρωσία. Σήμερα, η ενεργειακή κρίση, όπως και η επισιτιστική, δίνουν στη ρωσική πλευρά έναν ισχυρό μοχλό πίεσης στα εσωτερικά των ευρωπαϊκών χωρών, περιλαμβανομένων και κοινωνικών αναταραχών, που συνιστά και πάλι ένα άλλο είδος ανορθόδοξου πολέμου.

6. Θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ως Πέμπτη φάλαγγα τη χρηματοδότηση πολιτικών δυνάμεων, επιχειρηματιών, πανεπιστημιακών, μητροπολιτών και ηγουμένων σε δυτικές χώρες, ώστε να υποστηρίζουν τις ρωσικές θέσεις. Φαίνεται ότι έχει λάβει μεγάλη έκταση που ακόμη δεν γνωρίζουμε πλήρως. Η χρηματοδότηση ακροδεξιών και ενίοτε και ακροαριστερών κομμάτων στην Ευρώπη από τη Ρωσία έγινε δημόσια γνωστή, όταν για πρώτη φορά αποκαλύφθηκαν από ένα τυχαίο γεγονός το 2014, τα σημαντικά εμβάσματα από ανθρώπους του Κρεμλίνου στον τραπεζικό λογαριασμό του Εθνικού Μετώπου της Λεπέν στη Γαλλία (9,4 εκατομμύρια ευρώ). Τα εμβάσματα σταμάτησαν αμέσως, αλλά φαίνεται ότι η ροή του χρήματος συνεχίστηκε με υπόγειες μεθόδους, πιθανότατα μέσω τρίτων προσώπων.

Όμως, η τακτική αυτή ήταν πολύ ευρύτερη και σκοτεινότερη. Υπάρχουν σαφείς πληροφορίες ότι ρωσικά κεφάλαια χρηματοδοτούσαν κάθε απόπειρα αποσταθεροποίησης ευρωπαϊκών χωρών (για παράδειγμα την απόσχιση της Καταλωνίας από την Ισπανία). Επιπλέον, δυναμίτιζαν κάθε απόπειρα επίλυσης προβλημάτων μεταξύ χωρών της Ευρώπης (όπως για παράδειγμα το Κυπριακό ή τη συμφωνία των Πρεσπών που μας αφορούν άμεσα).

Μπορεί, λοιπόν, μερικά από τα εργαλεία αυτά να είναι γνωστά και να έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν, εντυπωσιακό είναι, όμως, ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ενόπλων συρράξεων, το κύριο βάρος δίνεται στις επιχειρήσεις επί του εδάφους. Η προπαγάνδα ήταν πάντα συμπληρωματική. Αντίθετα, στην περίπτωση της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία το βάρος δόθηκε στον ψυχολογικό πόλεμο, στον πόλεμο προπαγάνδας, στην τρομοκράτηση με πυρηνικές και άλλες απειλές και στον ενεργειακό εκβιασμό. Ο ανορθόδοξος πόλεμος αποτελούσε και αποτελεί ακόμη σχεδόν το 80% των επιχειρήσεων.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Ως προς τις συνέπειες της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία το 2022:

1. Στο στρατιωτικό τομέα δεν υπάρχει πλέον αμφιβολία για την πλήρη απομυθοποίηση των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων που πλήττει ευθέως τη ρωσική ισχύ και το γόητρο της Ρωσίας. Παρά τη συντριπτική υπεροπλία, υπήρξε αποτυχία κατάληψης Κιέβου, Χαρκόβου και Οδησσού, αποτυχία εξουδετέρωσης Ζελένσκι, βύθιση Μασκβά, υποχώρηση στο Ισιούμ, δραματικές απώλειες στρατιωτών και υλικού, θεαματική ανικανότητα αερο-

πορίας να ελέγξει τον εναέριο χώρο Ουκρανίας, παντελής έλλειψη ηθικού και πειθαρχίας, και μόνη η συντριπτική χρήση του πυροβολικού επέτρεψε την προώθηση στο Ντομπάς και την κατάληψη της κατεστραμμένης Μαριούπολης.

2. Στον πολιτικό και διπλωματικό τομέα σημαντικότερη συνέπεια ήταν η αφύπνιση της ηγεσίας και της κοινής γνώμης των δυτικών χωρών και ιδίως της Ευρώπης μετά από 8 χρόνια για την εκ μέρους της Ρωσίας μεθοδική ενορχήστρωση, προετοιμασία και εκτέλεση ενός υβριδικού πολέμου σε βάρος της και σε βάρος βέβαια της Ουκρανίας. Χαρακτηριστικό ήταν ο τρόπος με τον οποίο οι Ρώσοι ηγέτες ενέπαιζαν δημόσια τους ηγέτες της ΕΕ, υποστηρίζοντας για παράδειγμα ως τις 24 Φεβρουαρίου ότι δεν πρόκειται με κανένα τρόπο η χώρα τους να εισβάλει στην Ουκρανία. Αποτέλεσμα της απότομης αυτής αφύπνισης ήταν η λήψη πρωτοφανών κυρώσεων, ο αγώνας δρόμου για ανεξάρτηση από το ρωσικό φυσικό αέριο, η αναβίωση του NATO, η αλλαγή ιστορικών διαστάσεων στην ευρωπαϊκή ασφάλεια με την ένταξη Φινλανδίας και Σουηδίας στη συμμαχία. Παράλληλη συνέπεια είναι ότι ο διεθνής ρόλος της Κίνας αναβαθμίζεται όπως και ο ρόλος της Τουρκίας. Οι λανθασμένες επιλογές της ρωσικής ηγεσίας κινδυνεύουν μακροπρόθεσμα να την οδηγήσουν σε εξάρτηση από την ανερχόμενη υπερδύναμη. Στο μεταξύ η Κίνα ήδη παίρνει τις αποστάσεις της, διότι τα εμπορικά της συμφέροντα είναι ασφαλώς προς την δυτική πλευρά. Επιπλέον οι δυνατότητες της Ρωσίας να παρεμβαίνει σε άλλα μέτωπα συρρικνώνονται δραστικά, όπως στη Συρία και στην Αρμενία.

3. Στον οικονομικό τομέα οι επιπτώσεις των κυρώσεων είναι μικρότερες

από ότι θεωρήθηκε αρχικά, παρόλη την αποχώρηση τόσων δυτικών επιχειρήσεων, όμως είναι σωρευτικές. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν μια αυτόνομη οικονομικά χώρα. Παρήγαγε τα πάντα, έστω και χαμηλής ποιότητας. Η σημερινή Ρωσία έχει παγκοσμιοποιηθεί και χρειάζεται σχεδόν σε όλες τις αλυσίδες παραγωγής κάποιο ή κάποια εισαγόμενα υλικά από δυτικές χώρες. Εάν η Ευρώπη καταφέρει να απεξαρτηθεί από τη Ρωσία ενεργειακά τότε θα πρόκειται για μια μεγάλων διαστάσεων αρνητική εξέλιξη σε βάρος της ρωσικής οικονομίας. Η αντικατάσταση πελατών δεν είναι εύκολη και ως τώρα γίνεται σε εξευτελιστικές τιμές. Για μια χώρα που δεν παράγει ελάχιστα προϊόντα πλην των φυσικών της πόρων, οι οικονομικές συνέπειες είναι προφανείς.

4. Στον εσωτερικό τομέα η επιβίωση του Πούτιν και του καθεστώτος του εξαρτάται πλήρως από την εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τηλεοπτική προπαγάνδα απευθύνεται πλέον και στο ρωσικό ακροατήριο με ακραίο φιλοπολεμικό φανατισμό που περιλαμβάνει ακόμα και την αποδοχή χρήσης πυρηνικών, η μαζική φυγή όμως των στρατεύσιμων έδειξε ότι δεν έχει επιτύχει πλήρως. Η υπό κυβερνητικό έλεγχο ρωσική εκκλησία έχει υποστεί πανωλεθρία χάνοντας εντελώς το ουκρανικό της ποίμνιο μετά την εισβολή, την ανικανότητά της να τηρήσει αποστάσεις και την απάθεια στις απερίγραπτες ωμότητες των εισβολέων εις βάρος αμάχων. Αλλά και τα ιδεολογήματα που πρεσβεύει ο Πούτιν κλονίζονται ήδη μετά την εισβολή, και είναι αβέβαιο ως πότε θα συνεχίζουν να πείθουν το Ρώσο πολίτη ότι το μέλλον του είναι σε μια ευρασιατική Αγία Ρωσία, δηλαδή εκτός του φυσικού του χώρου που είναι ο ευρωπαϊκός.

5. Επικοινωνιακά, όσο διαδίδονται ει- κόνες από τα εγκλήματα πολέμου που διαπράττονται από τις ρωσικές δυνά- μεις η ρωσική εικόνα έχει αμαυρωθεί και θα συνεχίσει να αμαυρώνεται. Η ουκρανική πλευρά έχει καταφέρει να ανατρέψει υπέρ αυτής τον επικοινωνια- κό πόλεμο που διεξάγεται, χρησιμο- ποιώντας πολύ λιγότερα μέσα και με πολύ μικρότερες δυνατότητες επιρρο- ής σε ΜΜΕ και άλλους παγκόσμιους φορείς. Η ουκρανική πολεμική προπα- γάνδα είναι έξυπνα οργανωμένη και λιτή, αλλά πειστική και ανθρώπινη.

6. Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, ανεξαρτήτως των ισχυρισμών της Ρωσίας που δεν έχουν πια καμία αξι- οπιστία, μπορούμε τώρα να συμπερά- νουμε ότι είχε δύο κυρίως στόχους. Την εξαφάνιση της Ουκρανίας από το χάρτη αλλά και από την ιστορία του πολιτισμού, με βίαιο εκρωσισμό και δεύτερον την επαναφορά των ζωνών επιρροής στον κόσμο. Δηλαδή τον κλονισμό της θεμελιώδους αρχής της αυτοδιάθεσης των κρατών και των λαών. Του δικαιώματος κάθε χώρας να αποφασίζει σε ποιο συνασπισμό θα ανήκει, σε ποιόν οργανισμό θα γίνει μέλος, και ποια πολιτική θα ακολουθή- σει. Και οι δύο αυτοί στόχοι συνιστούν καταπάτηση όχι μόνο του δικαίου του πολέμου, ή του ανθρωπιστικού δικαί- ου αλλά και των θεμελιωδέστερων κανόνων του διεθνούς δικαίου για τους οποίους η ανθρωπότητα έχει χύσει πολύ αίμα και η ίδια η Ρωσία τους έχει υπογράψει κατ' επανάληψη. Για τις δυτικές χώρες όμως αυτά δεν αποτελούν μόνο θέματα συμφερό- ντων αλλά και ύψιστα θέματα αρχής. Καλούνται να υπερασπίσουν κανόνες για τους οποίους οι ίδιες παλαιότερα έδωσαν σκληρές μάχες στο έδαφός τους και η οπισθοδρόμηση που συ- νεπάγεται η τυχόν επικράτηση της Ρωσίας στην Ουκρανία θα κλονίσει

συθέμελα τη διεθνή έννομη τάξη και θα ανοίξει τον ασκό του Αιόλου και για άλλα κράτη που ευαγγελίζονται αναβιώσεις αυτοκρατοριών.

Η μέθοδος του πολέμου, δηλαδή η χρήση ανορθόδοξου πολέμου για τον εσωτερικό κλονισμό των δυτικών δη- μοκρατιών, ίσως είναι εξ ίσου επικίν- δυνη με τους στόχους του πολέμου. Υπάρχουν ελπίδες, τουλάχιστον τώρα, ότι θα υπάρξει συναίσθηση και στους ψηφοφόρους σε χώρες της Δύσης -και σκέπτομαι σήμερα την Ιταλία- για το διακύβευμα αυτό. Ότι δηλαδή κά- ποιος τρίτος, που κρύβεται, προσπαθεί να χειραγωγήσει την ψήφο τους με υπόγεια προπαγάνδα που εξυπηρετεί συμφέροντα ξένης χώρας, με ενεργειακούς εκβιασμούς, με εκφοβισμό ή με χρηματισμούς πολιτικών και άλλων ηγετών. Πολύ πιθανόν το αποτέλεσμα της σύγκρουσης των δυτικών Δημο- κρατιών με τον αυταρχισμό να κριθεί όχι στην Ουκρανία αλλά σ' αυτά τα εσωτερικά μέτωπα και στην αφύπνιση των πολιτών της ΕΕ και των ΗΠΑ.

Γράφοντας αυτά, ο νους μου πάει στις πρώτες σελίδες της Πανούκλας του Καμύ. Όταν βρέθηκαν οι πρώ- τοι ψόφιοι αρουραίοι στους δρόμους της πόλης, γράφει, κανείς δεν ήθε- λε να πιστέψει ότι πρόκειται για επι- δημία πανούκλας. Διότι οι άνθρωποι πιστεύουν πάντα ότι οι συμφορές θα συμβούν σε κάποιον άλλον και όχι σ' αυτούς.

Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας στην Ουκρανία: Σύγκλιση ή Απόκλιση

3

Μάριος Λ. Ευρυβιάδης

*Καθηγητής
Πανεπιστημίου
Νεάπολης Πάφου*

*Εισήγηση στην
Διημερίδα για τα
40χρονα της Ελληνικής
Εταιρείας Διεθνούς
Δικαίου & Διεθνών
Σχέσεων, «Σύγχρονες
Προκλήσεις στη Διεθνή
Δικαιοταξία: Σύγκλισεις-
Αποκλίσεις», Αθήνα,
Πάντειο Πανεπιστήμιο,
3-5 Ιουνίου 2022*

Στον 20^ο αιώνα, υπήρξε μόνο ένας πόλεμος που δεν μπορούσε, τελικά, να αποφευχθεί. Ήταν ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν ένας πόλεμος ανάγκης κατά του φασισμού και του ναζισμού, που κατέστη αναπόφευκτος. Ήταν ένας πόλεμος ανάγκης, a war of necessity.

Όλοι οι άλλοι πόλεμοι του 20^{ου} αιώνα, συμπεριλαμ- βανομένου και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μπο- ρούσαν να είχαν αποφευχθεί μέσω της διπλωματί- ας, της οποίας το διεθνές δίκαιο αποτελεί ένα από τα κατεξοχόν εργαλεία. Δεν ήταν, δηλαδή, πόλεμοι ανάγκης. Ήταν πόλεμοι επιλογής (wars of choice).

Οι πόλεμοι ανάγκης είναι εξ ορισμού αμυντικοί πό- λεμοι. Αντίθετα, οι πόλεμοι επιλογής είναι επιδρομι- κοί πόλεμοι (wars of aggression). Είναι πόλεμοι που εμπίπτουν στον χαρακτηρισμό «επιδρομικού πολέ- μου» της Νυρεμβέργης. Είναι πόλεμοι που μπορού- σαν να είχαν αποφευχθεί. Ο πόλεμος στην Ουκρανία ανήκει στην δεύτερη κατηγορία. Είναι πόλεμος επι- λογής. Και η Ρωσία -όχι η Ρωσία του Πούτιν, δεν το προσωποποιώ- φέρει την ευθύνη γι' αυτόν τον επι- θετικό ή επιδρομικό πόλεμο.

Υπήρξε μεγάλη κατανόηση, κατά την άποψή μου, για τις ρωσικές θέσεις αναφορικά με το ευρύτερο ζή- τημα της διεύρυνσης του NATO προς την Ανατολική Ευρώπη και, ειδικά, ως προς το τι λάμβανε χώρα στην Ουκρανία από το 2014 και μετά. Οι λεπτομέρειες εί- ναι γνωστές και αντικειμενικά τεκμηριωμένες. Ωστό- σο, όποια κατανόηση και να υπήρχε για τις ρωσικές θέσεις και στα δύο ζητήματα, αυτές ακυρώθηκαν με την επιλογή της Μόσχας να επιλύσει τις διαφορές της

με την Ουκρανία (και τη Δύση) με τη χρήση βίας.

Αυτό είναι, νομίζω, ξεκάθαρο. Και ειδικά σε ένα συνέδριο, όπως το επετει-ακό Συνέδριο για τα 40χρονα της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, και την οποία, παρεμπιπτόντως, ευχαριστώ για την πρόσκληση να συμμετάσχω στο επε-τειακό της Συνέδριο.

Η παρέμβασή μου αφορά στην Ευρω-παϊκή Αρχιτεκτονική Ασφάλειας (European Security Architecture) και τον συνεχιζόμενο πόλεμο στην Ουκρανία. Και, ναι, για τον πόλεμο και για την χρήση βίας την ευθύνη φέρει η Μόσχα. Αλλά όχι μόνο η Μόσχα. Και, όχι, δεν θα αναφερθώ στην σχολή John Mearsheimer και τα άλλα συναφή και γνωστά επιχειρήματα. Θα καταθέσω κάτι άλλο, συναφές, όμως, και σχετικό. Και το οποίο παραπέμπει στις ευθύνες της Ευρώπης, τόσο της Ευρώπης του NATO, όσο και της Ευρώπης της ΕΕ.

Οι προσπάθειες οικοδόμησης μιας Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Ασφάλειας περιστρέφονται γύρω από δύο, τουλάχιστον, συγκρουόμενα οράματα. Το ένα είναι περιεκτικό (inclusive) και το άλλο είναι αποκλειστικό (exclusive). Όταν γράφουμε και αναφερόμαστε κ.λπ., περί Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Ασφάλειας, τι εννοούμε; Εννοούμε μια Ευρώπη από τον Ατλαντικό μέχρι τα Ουράλια; Και υπογραμμίζω εδώ πως το «ντεγκωλικό» αυτό όραμα, όπως εξελίχθηκε, συμπεριλάμβανε, συν της Ρωσίας, βέβαια, τις ΗΠΑ και τον Καναδά. Ή εννοούμε μια Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Ασφάλειας, που είναι Ατλαντιστική, και η οποία αποκλείει, εξ ορισμού, τη Ρωσία;

Το ερώτημα αυτό πρέπει να απαντηθεί. Και η θέση μου είναι πως, εάν υιοθετηθεί το όραμα του αποκλεισμού της Ρωσίας, δεν πρόκειται να υπάρξει πραγματική ασφάλεια στην Ευρώπη.

Και την κύρια ευθύνη για την ανασφάλεια που θα προκύψει, και που μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε έναν Αρμαγεδδώνα, θα φέρει η Ευρώπη του NATO και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, υποστηρίζω, επίσης, πως σε πολύ μεγάλο βαθμό, τα τεκταινόμενα στην Ουκρανία δεν θα είχαν πάρει την σημερινή τους μορφή εάν μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου κυριαρχούσε το περιεκτικό όραμα της ασφάλειας και όχι το αποκλειστικό. Να υπομνήσω εδώ την ομιλία του Προέδρου Μπους για το παγκόσμιο «μέρισμα ειρήνης» (peace dividend) που θα προέκυπτε από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σε μια ομιλία του που έγινε, και το υπογραμμίζω, τον Οκτώβριο του 1991, δηλαδή πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Σε μια άλλη ομιλία του, τον Μάιο του 1989, στη Δυτική Γερμανία, πριν την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου, μίλησε, επίσης, για μια Ευρώπη “whole and free”, που τότε δεν απέκλειε την Σοβιετική Ένωση. Το όραμα μιας Ευρώπης “whole and free” ήταν συναφές με αυτό του Γκόρπατσοφ. Σε ομιλία του, το 1987, στην Τσεχοσλοβακία, ο Σοβιετικός ηγέτης αναφέρθηκε σε ένα «κοινό Ευρωπαϊκό σπίτι».

Κανείς δεν γνωρίζει εάν τα πράγματα θα εξελίσσονταν διαφορετικά με μια επανεκλογή του Προέδρου Μπους το 1992. Όμως, τις εκλογές κέρδισε ο Κλίντον. Και γνωρίζουμε πως τόσο τα πράγματα, όσο και τα «οράματα» άλλαξαν ριζικά με την Προεδρία Κλίντον και αυτή του Μπους του νεότερου που ακολούθησε. Κυριάρχησαν η ατλαντιστική θριαμβολογία, η παγκοσμιοποίηση και ο μονοπολισμός. Ήδη το 1990, στην γνωστή επιθεώρηση Foreign Affairs, είχε κυκλοφορήσει το γνωστό άρθρο του Charles Krauthammer “The Unipolar Moment” (Vol 70. No.1, 1990/91).

Το 1993, στην φράση “Europe whole

and free” προστέθηκε και μια ιδεολογική ουρά: “Europe whole and free and at peace”. Η ουρά “and at peace” παρέπεμπε σε αυτούς που δεν επεδίωκαν την ειρήνη στην Ευρώπη. Παρέπεμπε στη μη κομμουνιστική, πλέον, Ρωσία.

Να το θέσω διαφορετικά. Στην Αμερική είχε ήδη αρχίσει η καμπάνια για τη διεύρυνση του NATO πέραν της Γερμανίας. Τον Αύγουστο του 1993, είχαμε και την περίφημη ομιλία του σημαντικού Γερουσιαστή Richard Lugar, “NATO Out of Area or Out of Business: A Call for US Leadership to Revise and Redefine the Alliance”, August 2, 1993. (Ο Ρεμπουλικανός Lugar και ως Πρόεδρος της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων της Γερουσίας ασκούσε υπέρμετρη επιρροή σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής από την εποχή της Προεδρίας Ρέγκαν). Τον δε προηγούμενο χρόνο, είχε διαρρεύσει στους The New York Times ένα μυστικό προσχέδιο του Πενταγώνου, το οποίο περιέγραφε με πρωτοφανή ειλικρίνεια, αλλά και με λεπτομέρειες πως θα λειτουργούσε ο αμερικανικός μονοπολισμός μεταψυχροπολεμικά (Patrick E. Tyler, “US Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop: One - Superpower World”, March 8, 1992). Και αναφέρθηκε ήδη στον Charles Krauthammer τον κατεξοχήν εκφραστή της ιδεολογίας περί American exceptionalism.

Η αντίστροφη μέτρηση για την ένταξη της Πολωνίας και των Βαλτικών κρατών στο NATO είχε αρχίσει. Και ο Πρόεδρος Κλίντον -ένας εξαιρετικός πολιτικάντης- άνοιξε τον δρόμο στη διάρκεια της Προεδρίας του. Η πρώτη διεύρυνση έγινε το 1999, με την ένταξη της Πολωνίας και των Βαλτικών στο NATO. Οι Πρόεδροι που ακολούθησαν, Μπους, Ομπάμα και Τραμπ, οικοδόμησαν το σημερινό NATO των 30

κρατών - ένα NATO που στην Ευρώπη στοχεύει τη Ρωσία.

Παρενθετικά αναφέρω πως, μέχρι το 1999, υπήρχε και λειτουργούσε μια σχέση, που, τελικά, αποδείχθηκε εργαλειακή, μεταξύ NATO και Ρωσίας. Η Ρωσία συμμετείχε -ήταν η πρώτη- από το 1994, στη Νατοϊκή «Σύμπραξη για την Ειρήνη». Και το 1997, υπέγραψε το “NATO - Russia Founding Act” επί Γέλτσιν. Η δράση αυτή αποσκοπούσε, κατά σχετική ανακοίνωση του NATO, στην οικοδόμηση «μιας διαρκούς και περιεκτικής ειρήνης στον Ευρωατλαντικό χώρο, βασισμένη σε δημοκρατικές αρχές και συνεργατική ασφάλεια».

Οι δυνατότητες οικοδόμησης μιας περιεκτικής αρχιτεκτονικής ασφαλείας ήταν μέχρι τότε ακόμη εφικτές. Και νομίζω υπάρχει και τοποθέτηση του Πούτιν -μετά που ανέλαβε την εξουσία- για ένταξη της Ρωσίας στο NATO, η οποία, όμως, δεν βρήκε ανταπόκριση.

Θα συνοψίσω και θα υποστηρίξω, ρεαλιστικά, τα εξής:

1. Σήμερα επικρατεί ανασφάλεια σε όλη την Ευρώπη. Ακόμη και το ατλαντιστικό όραμα της Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Ασφάλειας, βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, αν όχι υπό κατάρρευση. Και μεγάλη ευθύνη γι’ αυτό φέρει και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ασφάλεια σημαίνει έλλειψη ανασφάλειας. Σημαίνει σταθερότητα. Σημαίνει προβλεψιμότητα. Όχι αβεβαιότητα. Τίποτα από τα παραπάνω δεν ισχύει στην Ευρώπη σήμερα.
2. Η Ατλαντική Δύση έχει μια ανομολόγητη στρατηγική. Αυτή είναι ο αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση της Ρωσίας από την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Ασφάλειας. Η συνέχιση της στρατηγικής αυτής διακινδυνεύει τα συμφέροντα της Ευρώ-

νης, καθώς επίσης και την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

3. Τουλάχιστον προς το παρόν, οι ΗΠΑ δεν είναι διατεθειμένες να αναλάβουν πρωτοβουλίες ειρήνευσης, πόσω δε μάλλον να αλλάξουν τη στρατηγική τους έναντι της Ρωσίας. Στην καλύτερη περίπτωση, ίσως να υπάρξουν θετικές εξελίξεις μετά τις ενδιάμεσες εκλογές του Νοεμβρίου στις ΗΠΑ.
4. Μπορούν η Ευρώπη και κυρίως η Ευρωπαϊκή Ένωση να παρέμβουν αποτελεσματικά; Η απάντησή μου είναι ναι, θα μπορούσαν, αλλά αρνούνται στην Ευρώπη να το πράξουν. Θα μπορούσε η Ευρώπη, συνεπικουρούμενη από τον Οργανισμό για τη Συνεργασία και Ασφάλεια στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) – έναν Οργανισμό που συμπεριλαμβάνει και τις ΗΠΑ και την Ρωσία, ένα Οργανισμό που έχει στα κεκτημένα το Ελσίνκι του 1975, οι συνέπειες του οποία υπήρξαν καταλυτικές για την ασφάλεια του κόσμου, και όχι μόνο της Ευρώπης. Γιατί, όμως, ο Οργανισμός αυτός αφέθηκε, κατά την άποψή μου, να φυτοζωεί, και με ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης; Ο ΟΑΣΕ ίσως να αποτελεί και απάντηση για όλα όσα περί ασφάλειας μας προβληματίζουν σήμερα. Μπορεί, όμως, να είναι και ο λόγος που ο Οργανισμός αυτός να περιθωριοποιήθηκε. Αυτό είναι μια υπόθεση. Αλλά στοιχεία δεν έχω.
5. Η Ευρώπη, δηλαδή η Ευρωπαϊκή Ένωση, μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες. Μπορεί, αλλά δεν θέλει. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει εφικτό όραμα για μια Αρχιτεκτονική Ασφάλειας στην Ευρώπη. Έχει, όμως, δικακρήξεις, η τελευταία περί «Στρατηγικής Πυξίδας». Αλλά, γιατί δεν θέλει; Διότι δεν επιδιώκει αυτό το οποίο διατυμπανίζει: στρατηγική αυ-

τονομία. Την βολεύει η αμερικανική ηγεμονία της Ευρώπης και της ΕΕ μέσω του NATO. Την βολεύει στρατηγικά, αλλά και οικονομικά. Εδώ ισχύει αυτό για το οποίο οι ΗΠΑ την κατηγορούν κατά καιρούς. Η ΕΕ είναι λαθρεπιβάτης στο αμερικανικό νατοϊκό λεωφορείο ασφάλειας.

6. Βολεύεται, όμως, εξίσου και η Αμερική. Η ηγεμονία της Ευρώπης μέσω NATO είναι οικονομικά συμφέρουσα για τις ΗΠΑ, ανεξαρτήτως των όσων κατά καιρούς λέγονται –πρόσφατα επί Τραμπ– για «διαμερισμό βαρών» (burden sharing), στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Το λέω και κυνικά. ΗΠΑ και Ευρωπαϊκή Ένωση βολεύονται ο καθένας με τον δικό του τρόπο.

Ολοκληρώνω με το εξής:

7. Θέλω να πιστεύω πως, μέχρι το τέλος του χρόνου, θα έχουμε ανακωχή/κατάπαυση του πυρός στην Ουκρανία. Θεωρώ κρίσιμο για μια τέτοια εξέλιξη τις ενδιάμεσες εκλογές του Νοεμβρίου στις ΗΠΑ. Αν διατηρήσουν τον έλεγχο του Κογκρέσου οι Δημοκρατικοί, ίσως να υπάρξουν θετικές εξελίξεις. Αλλά θα πρέπει, στο μεσοδιάστημα, η Ευρωπαϊκή Ένωση να διαδραματίσει ενεργό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Αλλιώς, σε ζητήματα παγκόσμιας ειρήνης και ασφάλειας θα περιθωριοποιηθεί ακόμη περισσότερο. Όμως, δε γνωρίζω πώς θα αποκατασταθεί πραγματική ειρήνη στην Ουκρανία και στην Ευρώπη. Με τα υφιστάμενα δεδομένα παραμένω απαισιόδοξος.

Ευχαριστώ.

Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και η αξιακή ταυτότητα της ΕΕ

4

Μιχάλης Δ.
Χρυσομάλλης

Κοσμήτορας, Καθηγητής
Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση από τα
Πρακτικά της εκδήλωσης

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η αρχική μου πρόθεση ήταν να θέσω ως τίτλο σε αυτήν την εισήγηση κάτι πιο υπαινικτικό: **«το κλαδί»**. Εξηγούμαι: παρακολουθώντας τη δημόσια συζήτηση για την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, ιδιαίτερα στο διαδίκτυο και όχι μόνο, παρατήρησα ότι πολύ συχνά χρησιμοποιείται από τους φανερούς και κρυφούς υποστηρικτές της Ρωσίας, μεταξύ των άλλων επιχειρημάτων η φράση **«με τη θέση που έλαβε η ΕΕ απέναντι στη Ρωσία προιονίζει το κλαδί στο οποίο κάθεται»**. Εναλλακτικά, γίνεται λόγος για **«αυτοκτονία της ΕΕ»**¹.

Η επιχειρηματολογία αυτή εντάθηκε τελευταία έχοντας ως επίκεντρο την ενεργειακή κρίση και **«τα παθήματα που μας έρχονται το χειμώνα λόγω**

1. Βλ. ενδ. BankingNews, Οι κυρώσεις της ΕΕ στη Ρωσία είναι «αυτοκτονία» - Η στοχοποίηση και το βρώμικο παιχνίδι στην ενέργεια, 28/2/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.bankingnews.gr/diethni/articles/612946/oi-kyroseis-tis-ee-sti-rosia-einai-aftoktonia-i-stoxopoiisi-kai-to-vromiko-paixnidi-stin-energeia> Εφημερίδα των Συντακτών, Ευρώπη, μόνη, αυτοκτονεί, 21/5/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: https://www.efsyn.gr/stiles/yprografoyn/344819_eyropi-moni-aytoktonei Θεοδωρόπουλος Σ., Η αργόσυρτη αυτοκτονία της Ευρώπης..., 26/07/2022, SLpress, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://slpress.gr/oikonomia/i-argosyrti-aytoktonia-tis-eyropis/> Τσιτούνας Κ, Η Ευρώπη «αυτοκτονεί» και είναι χαρούμενη γι' αυτό, News Bomb, 16/07/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.newsbomb.gr/politikh/story/1333901/h-eyropi-aytoktonei-kai-einai-xaroymeni-gi-ayto> Ρακκάς Γ., Η Ευρώπη αυτοκτονεί για χάρη του Ζελένσκι. Αλήθεια ή ψέμα, Huffpost, 18/7/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-europe-aetoktonei-ya-chare-toe-zelenski-aletheia-erpsema_gr_62835477e4b04353eb08c667 News Break, Η βρετανική Express χαρακτηρίζει «αυτοκτονία» για την Ευρώπη τις κυρώσεις κατά της Ρωσίας!, 17/10/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.newsbreak.gr/oikonomia/363013/i-vretaniki-express-charaktirizei-aytoktonia-gia-tin-eyropi-tis-kyroseis-kata-tis-rosias/>

διακοπής της παροχής ρωσικού αερίου». Σε αγασθή, ηθελημένη ή μη, συνεργασία με τη ρωσική προπαγάνδα, το αφήγημα πλέον είναι ότι «θα παγώσουμε χωρίς ρωσικό αέριο, επιμένοντας σε κυρώσεις που έτσι κι αλλιώς δε δουλεύουν». Άλλωστε, η σωστή προπαγάνδα έχει και απειλή αλλά και δήθεν έγνοια για τον αδύναμο. Η θέση αυτή, που αποσκοπεί να στρέψει την κοινή γνώμη κατά των επιλογών των κυβερνήσεων των Κρατών-μελών και της ΕΕ έτσι ώστε να πιεστούν και να άρουν τις κυρώσεις κατά της Ρωσίας, βασίζεται στην παραδοχή ότι λόγος ύπαρξης, θεμέλιο και σκοπός της ΕΕ είναι να διασφαλίζει την διαρκή οικονομική ανάπτυξη και μέσω αυτής την ευημερία των πολιτών της και μόνο. Αυτό είναι λοιπόν «το κλαδί στο οποίο κάθεται η Ένωση». Άλλωστε, οι Ευρωπαίοι και, κατά προέκταση, οι Δημοκρατίες σε σύγκριση με τα απολυταρχικά καθεστώτα είμαστε πιο μαλθακοί και δεν ανθεχόμαστε σε καμία έκπτωση της ποιότητας της ζωής μας. Έτσι πιστεύουν... Από την άλλη πλευρά παρατηρεί κανείς ότι οι πρόσφατες μετρήσεις της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης δείχνουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαίων πολιτών είναι υπέρ της συνέχισης της υποστήριξης της Ουκρανίας, ακόμη και αν αυτό σημαίνει υψηλές τιμές ενέργειας, ακρίβεια και πληθωρισμό. Ενδεικτικά να αναφέρω

ότι σύμφωνα με το πολιτικό βαρόμετρο του ZDF το 70% των Γερμανών (αυτών δηλαδή που φαίνεται να θίγονται περισσότερο λόγω της μεγάλης ενεργειακής εξάρτησης της χώρας τους από τη Ρωσία) τάσσεται υπέρ της συνέχισης της στήριξης της Ουκρανίας². Εξάλλου, τα αποτελέσματα έρευνας που παρουσίασε το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις αρχές Σεπτεμβρίου 2022 δείχνουν ότι η υποστήριξη της Ουκρανίας παραμένει αρκετά ισχυρή, με τους περισσότερους να λένε ότι η χώρα τους κάνει το σωστό ή θα πρέπει να κάνει περισσότερα για να στηρίξει την Ουκρανία (από 64% στην Πολωνία, 66% στη Γαλλία και 76% στο ΗΒ), ενώ σχετικά λίγοι είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η κυβέρνησή τους κάνει πάρα πολλά για να στηρίξει την Ουκρανία (από 10% στο Ηνωμένο Βασίλειο έως 32 % στην Πολωνία)³. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι οι Ευρωπαίοι, τόσο οι πολίτες όσο και οι κυβερνήσεις και τα θεσμικά όργανα, αντιλαμβάνονται διαφορετικά «το κλαδί το οποίο κάθεται η Ένωση». Αυτό δεν είναι άλλο από τις αξίες της δημοκρατίας, του σεβασμού των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, του Κράτους Δικαίου κα, όπως αυτές διατυπώνονται με σαφήνεια στο άρθρο 2 της ΣΕΕ⁴ και συγκροτούν την αξιακή της ταυτότητα⁵. Ο σεβασμός των αξιών αυτών δεν περιορίζεται στο εσωτερικό της

2. Τα αποτελέσματα της έρευνας του ZDF διαθέσιμα στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/220715-politbarometer-ukraine-energiekosten-100.html>
3. European Parliament, DG COMM's Public Opinion Monitoring Unit, 2/9/22, Public Opinion on the war in Ukraine, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2022/public-opinion-on-the-war-in-ukraine/en-public-opinion-on-the-war-in-ukraine-20220902.pdf>
4. M. Klamert, D. Kochenov, Article 2 TEU, στο M. Kellerbauer, M. Klamert, J. Tomkin (eds), *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2019, σελ. 22-30
5. Σύμφωνα με το άρθρο 2 ΣΕΕ «Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη

Ένωσης⁶ αλλά προβάλλονται και στην εξωτερική της δράση⁷, αφού «Η Ένωση καθορίζει και εφαρμόζει κοινές πολιτικές και δράσεις και εργάζεται για την επίτευξη υψηλού βαθμού συνεργασίας σε όλους τους τομείς των διεθνών σχέσεων με στόχο τη διαφύλαξη των αξιών της, των θεμελιωδών της συμφερόντων, της ασφάλειας, της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητάς της»⁸. Για να το πούμε διαφορετικά μόνο ο σεβασμός αυτών των αξιών τόσο στο εσωτερικό όσο και στις διεθνείς σχέσεις μπορούν να εξασφαλίσουν την ειρήνη και την ευημερία στην ήπειρο. Αυτές είναι λοιπόν που απειλούνται από τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, εξ ου και η έντονη στήριξη των κυρώσεων, που λαμβάνονται κατά της Ρωσίας⁹.

2. Η αντίδραση της ΕΕ στη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία: η ανάδυση ενός γεωπολιτικού ρόλου

Ομολογουμένως η απάντηση της ΕΕ στην εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία με σκοπό να υπερασπιστεί τις δικές της αξίες και συμφέροντα ήταν άνευ προηγουμένου τόσο ως προς την ταχύτητα εκδήλωσης όσο και ως προς το εύρος της¹⁰. Βέβαια, η Ένωση είναι συνηθισμένη στις κρίσεις, αφού τα τελευταία 15 χρόνια παρατηρήθηκε μια σειρά από υπαρξιακές προκλήσεις για την ΕΕ, στην αντιμετώπιση των οποίων αυτή έχει δοκιμαστεί¹¹: η ΕΕ μας είχε συνηθίσει να αργεί στην αντίδρασή της, η απάντησή της χα-

εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών».

6. Μιχ. Χρυσομάλλη, Η «οπισθοδρόμηση του Κράτους Δικαίου» σε Κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (και οι μηχανισμοί για την αντιμετώπισή της, στο Λ. Παπαδοπούλου, Δ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Προς μια Συμπεριληπτική Ευρωπαϊκή Πολιτότητα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2019, σελ. 77 - 102
7. Βλ. ενδ. G. de Burca, EU External Relations: The Governance Mode of Foreign Policy, στο B. Van Vooren, S. Blockmans and J. Wouters (eds), *The EU's Role in Global Governance - The Legal Dimension*, Oxford University Press, Oxford 2013, σελ. 39 - 48. P. Eeckhout, A normative basis for EU external relations? Protecting internal values beyond the Single Market, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1497175/1/A%2Onormative%20basis%20for%20EU%20external%20relations.pdf>. B. de Witte, Too Much Constitutional Law in the European Union's Foreign Relations?, στο M. Cremona, B. de Witte (eds), *EU Foreign Relations Law - Constitutional Fundamentals*, Hart Publishing 2008, σελ. 3 - 15.
8. Άρθρο 21 παρ. 1 και 2 ΣΕΕ
9. Όπως τόνισε ο Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Charles Michel ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 1/3/2022, «Δεν είναι μόνο η Ουκρανία που δέχεται επίθεση. Το διεθνές δίκαιο, η διεθνής τάξη που βασίζεται σε κανόνες, η δημοκρατία και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δέχονται επίσης επίθεση. Αυτή είναι η γεωπολιτική τρομοκρατία, καθαρή και απλή» βλ. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/01/remarks-by-president-charles-michel-at-the-extraordinary-debate-at-the-european-parliament-on-russian-aggression-against-ukraine/>
10. *Economist*, With war at its doors, Europe discovers a capacity for action, 5/3/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.economist.com/europe/with-war-at-its-doors-europe-discovers-a-capacity-for-action/21807967>, όπως σημειώνεται «με τον πόλεμο προ των πυλών της, η ΕΕ ανακαλύπτει την ικανότητα δράσης».
11. St. Lehne, The EU and the Creative and Destructive Impact of Crises, Carnegie Europe, 18/10/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://carnegieeurope.eu/2022/10/18/eu-and-creative-and-destructive-impact-of-crises-pub-88145>

ρακτηρίζεται πρώτα από εσωτερικές συγκρούσεις και διαφωνίες και μόνο στο σημείο έκτακτης ανάγκης από λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένες νομικές και πολιτικές λύσεις, ως αποτέλεσμα ενός επώδυνου συμβιβασμού. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στις εξωτερικές υποθέσεις, όπου η Ένωση εμποδίζεται από την απαίτηση της ομοφωνίας και τη μεγάλη ποικιλία συμφερόντων των Κρατών-μελών, που επιτρέπουν σε εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες να φέρνουν τα Κράτη-μέλη εναντίον του άλλου¹².

Η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία άλλαξε μια ευρέως διαδεδομένη υπόθεση ότι ο πόλεμος στην ευρωπαϊκή ήπειρο είναι παρελθόν¹³. Σε λιγότερο από ένα μήνα και κατά τη διάρκεια της άτυπης Συνόδου Κορυφής των Βερσαλλιών στις 11 Μαρτίου, οι ηγέτες της ΕΕ χαρακτήρισαν την εισβολή «τεκτο-

νική αλλαγή στην ευρωπαϊκή ιστορία»¹⁴. Σε απάντηση η Ένωση, λοιπόν, έλαβε σημαντικές αποφάσεις για να αντιμετωπίσει τον επιθετικό πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας: πρωτοφανή πακέτα κυρώσεων¹⁵, στρατιωτική και ανθρωπιστική βοήθεια και ενιαία διπλωματική απάντηση. Σε αυτή πρέπει να προστεθεί και η στρατιωτική βοήθεια από τα Κράτη-μέλη της ΕΕ σε διμερές επίπεδο. Μετά τη ρωσική εισβολή ταμπού πολλών δεκαετιών ξεπεράστηκαν τόσο εντός των Κρατών-μελών όσο και στο πλαίσιο της εξωτερικής δράσης της ΕΕ¹⁶. Στην ουσία αυτή αναδιτύπωσε τον εαυτό της: απώλεσε την αυτοκατανόσή της και την εικόνα της ως απρόθυμου διεθνούς παράγοντα, που εστιάζει στη διπλωματία και την κανονιστική ρύθμιση, και αντ' αυτού αναδείχθηκε σε παράγοντα, που μπορεί να προστα-

12. Σύμφωνα με το άρθρο 24 ΣΕΕ «Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας διέπεται από ειδικούς κανόνες και διαδικασίες. Χαράσσεται και υλοποιείται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο, τα οποία αποφασίζουν με ομοφωνία, πλην των περιπτώσεων στις οποίες οι Συνθήκες ορίζουν άλλως. Η θέσπιση νομοθετικών πράξεων αποκλείεται. Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας υλοποιείται από τον ύπατο εκπρόσωπο της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας και από τα κράτη μέλη, σύμφωνα με τις Συνθήκες. Ο ειδικός ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής σ' αυτόν τον τομέα ορίζεται από τις Συνθήκες. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχει δικαιοδοσία όσον αφορά τις εν λόγω διατάξεις, πλην της αρμοδιότητάς του να παρακολουθεί τη συμμόρφωση προς το άρθρο 40 της παρούσας Συνθήκης και να ελέγχει τη νομιμότητα ορισμένων αποφάσεων, κατά τα αναφερόμενα από το άρθρο 275, δεύτερο εδάφιο της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

13. D. Mac Dougal, A. Carlo, J. Askew, V. Schad, D. Hutt, M. Necsutu, N. Jaćimović, V. Coste, Ukraine war: How has Russia's invasion changed Europe?, Euronews 24/08/2022, Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/08/24/ukraine-war-country-by-country-guide-on-how-russias-invasion-has-changed-europe>

14. Διακήρυξη των Βερσαλλιών, 10 και 11 Μαρτίου 2022, Σημείο 6 (στο ελληνικό κείμενο της διακήρυξης το τεκτονικό αναφέρεται ως κοσμογονικό). Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Άτυπη Σύνοδος 10-11/3/2022, διαθέσιμη στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2022/03/11/the-versailles-declaration-10-11-03-2022/>

15. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι σήμερα υιοθέτησε οκτώ (8) πακέτα κυρώσεων κατά της Ρωσίας (και της Λευκορωσίας). Βλ. αναλυτικά Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της ΕΕ, Αντίδραση της ΕΕ στην εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eu-response-ukraine-invasion/>

16. Για μια συνολική αποτύπωση της αντίδρασης της ΕΕ στη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία βλ. St. Fella, The EU response to the Russian invasion of Ukraine, House of Common, Library, Research Briefing, 22/3/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://research-briefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9503/CBP-9503.pdf>

τεύσει γρήγορα και αποτελεσματικά τα στρατηγικά βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα συμφέροντά του¹⁷. **Πρόκειται για την ανάδυση ενός νέου γεωπολιτικού αυτή τη φορά ρόλου για την ΕΕ**, που η σημασία του αναδεικνύεται αν συγκριθεί με την αντίδραση της Ένωσης στην προσάρτηση της Κριμαίας ή την εισβολή της Ρωσίας στην Γεωργία.

3. Η ΕΕ μετά τη ρωσική εισβολή: προκλήσεις και μεταρρυθμίσεις

Η μετατροπή της ΕΕ σε γεωπολιτικό παράγοντα, ικανό να αντιδρά και να ενεργεί για τα στρατηγικά της συμφέροντα στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, έχει μια σειρά επιπτώσεων που αναμφισβήτητα θα αλλάξουν την Ένωση μακροπρόθεσμα. Αναμφισβήτητο, η απάντηση της ΕΕ στη ρωσική εισβολή προμηνύει ορισμένες θεμελιώδεις αλλαγές στη φύση της:

Μια πρώτη αλλαγή αφορά τον σκοπό και τον λόγο ύπαρξης της ΕΕ. Η διατήρηση της «ειρήνης και ευημερίας», που ήταν ικανή να κινητοποιήσει τις ελίτ και τους πολίτες κατά τη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων δεκαετιών και να προσδώσει την αναγκαία νομιμοποίηση στο ενοποιητικό εγχείρημα δεν είναι πλέον αξιόπιστη. Ο πόλεμος και η φτώχεια σε ολόκληρη την ήπειρο που ήταν αδιανόητα χάρη της ΕΕ, δεν εξαρτώνται πλέον από αυτήν και την ύπαρξή της. Γιατί λοιπόν τα κράτη μέλη και οι πολίτες

να επωμίζονται το κόστος της ένταξης στις επόμενες δεκαετίες; Τώρα μπορούμε να έχουμε μια νέα απάντηση σε αυτό το θεμελιώδες ερώτημα: **αποστολή της ΕΕ είναι να προστατεύει τα στρατηγικά γεωπολιτικά συμφέροντα των Κρατών-μελών και των πολιτών της είτε στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής είτε στις σχέσεις της με άλλες παγκόσμιες δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας από στρατιωτικές απειλές**¹⁸. Αναμένεται ότι η ΕΕ θα κάνει πολλά τα επόμενα χρόνια προς την κατεύθυνση της δημιουργίας ενός νέου λόγου ύπαρξης που θα ενισχύει τη νομιμοποίησή της, διαμορφώνοντας τις εσωτερικές της δομές κατά τρόπο που θα επιτρέπει στα κράτη μέλη και στους πολίτες της να συσπειρωθούν εκ νέου γύρω της

Αλλά ένας τέτοιος νέος λόγος ύπαρξης θα επιφέρει, αναπόφευκτα, τις αναγκαίες νομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Πέρα από τη διαφαινόμενη ανακατανομή των εξουσιών μεταξύ των θεσμικών οργάνων, η αυξημένη χρήση της εσωτερικής και εξωτερικής αιρεσιμότητας, που έρχεται να εμπλουτίσει την εργαλειοθήκη των μέσων συμμόρφωσης στους κανόνες της¹⁹, η συρρίκνωση του δικαιώματος αρνησικυρίας των Κρατών-μελών σε ορισμένες πτυχές των εξωτερικών υποθέσεων σε συνδυασμό με την χρήση της διαφοροποιημένης ολοκλήρωσης αλλά και η χρήση της (προσωρινής και περιορισμένης) αμοιβαιοποίησης του χρέους τόσο για την αντιμετώπιση της κρίσης όσο

17. Fl. de Witte, Russia's invasion of Ukraine signals new beginnings and new conflicts for the European Union, LSE, EU Politics and Politics, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/14/russias-invasion-of-ukraine-signals-new-beginnings-and-new-conflicts-for-the-european-union/>

18. Οπ. παρ.

19. Mix. Δ Χρυσομάλλη, Η καθιέρωση καθεστώτος αιρεσιμότητας Κράτους Δικαίου για την προστασία του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Ο Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) 2020/2092, ΕΕΕυρΔ 2/2022, σελ. 165 - 188

και για τη μόχλευση της συστημικής αλλαγής στις κοινωνίες και τις οικονομίες των Κρατών-μελών και τρίτων χωρών, είναι ορισμένες από τις επερχόμενες αλλαγές. Η υιοθέτηση του Next Generation EU με τα 750 δισεκατομμύρια ευρώ που είναι διαθέσιμα για οικονομική ανάκαμψη μετά τον Covid-19²⁰ αλλά και το προτεινόμενο πακέτο RePower²¹, που προορίζεται για να ενισχύσει την ενεργειακή μετάβαση της ΕΕ και την στρατιωτική της ικανότητα, δείχνουν ότι οι προαναφερθείσες μεταρρυθμίσεις ως ένα βαθμό είναι ήδη παρούσες.

Η ανάδυση της ΕΕ ως γεωπολιτικού παράγοντα, ωστόσο, συνοδεύεται και από πολλαπλές τις προκλήσεις της. Η κυριότερη μεταξύ αυτών των προκλήσεων είναι το γεγονός ότι η Ένωση αναγκάζεται να αντιμετωπίσει αμφιλεγόμενα ερωτήματα και επιλογές που προτιμούσε να αποφύγει εδώ και δεκαετίες. Οι προκλήσεις τις οποίες να αντιμετωπίσει η ΕΕ εντελώς επιγραμματικά είναι:

1. Ασφάλεια και άμυνα, με βελτιωμένη συνεργασία ΕΕ-NATO και έναν ισχυρότερο «ευρωπαϊκό στρατιωτικό πυλώνα».
2. Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση, με νέο πακέτο ανάκαμψης και μεταρρύθμιση των δημοσιονομικών κανόνων.

3. Ενεργειακή πολιτική, με ταχεία απεξάρτηση των Κρατών-μελών από τα ρωσικά ορυκτά καύσιμα και εξασφάλιση ταυτόχρονα αποδεκτών τιμών ενέργειας για τους καταναλωτές και σεβασμό των κλιματικών στόχων.

4. Διεύρυνση και πολιτική γειτονίας, με επανεξέταση των στόχων τους και δημιουργία επιλογών για τις χώρες που είναι απίθανο να γίνουν μέλη της Ε.Ε στο εγγύς μέλλον; και

5. Οπισθοδρόμηση του κράτους δικαίου σε Κράτη-μέλη και διασφάλιση των αξιών της Ένωσης στο εσωτερικό της²².

Για να μπορεί όμως η Ένωση να εξελιχθεί σε ένα στρατηγικά οξυδερκή γεωπολιτικό παράγοντα και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις παραπάνω προκλήσεις θα πρέπει να απαντήσει σε ένα ερώτημα που είναι περισσότερο υπαρξιακό. Είναι δύσκολο να έχουμε μια εξωτερική στρατηγική χωρίς πρώτα να κατανοήσουμε ποια είναι η αξιακή ταυτότητα της Ένωσης: ποιες είναι οι προκλήσεις, οι στόχοι, οι ανάγκες και οι φιλοδοξίες της; Τι προστατεύει στρατηγικά η ΕΕ; Ποια θα πρέπει να είναι η αυτοκατανόηση των αξιών της;

Όπως υποστηρίζεται²³ μπορούμε εδώ να εντοπίσουμε μια σύγκρουση μεταξύ δύο πολύ διαφορετικών οραμάτων

20. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/241 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12^{ης} Φεβρουαρίου 2021 για τη θέσπιση του μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ L 57 της 18.2.2021, σελ.17. Βλ. ενδ. T. Tridimas, Editorial Note: Recovery Plan and Rule of Law Conditionality: A New Era Beckons?, Croatian Yearbook of European Law and Policy (CYELP) 2020, σελ. VII.

21. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Σχέδιο REPowerEU, Βρυξέλλες, 18.5.2022, COM(2022) 230 final

22. S. Pornschlegel, II. Toygür, After Russia's invasion of Ukraine: Unity is good, but ambition is better, European Policy Centre, Connecting Europe project, Discussion Paper 1/6/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: https://www.epc.eu/content/PDF/2022/Differentiated_integration_DP.pdf

23. L. Azouli, Défendre l'Europe par temps troubles, AOC, 9/3/2022, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://aoc.media/opinion/2022/03/08/defendre-leurope-par-temps-troubles/>

για το τι προσπαθεί να προστατεύσει η ΕΕ μέσω του γεωπολιτικού της ρόλου:

Από τη μια πλευρά συναντά κανείς ένα όραμα, που παρουσιάζεται ως στενό, τοπικό και περιορισμένο, εστιάζοντας στον «ευρωπαϊκό τρόπο ζωής», μια εικόνα και μια γλώσσα που χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο για να δικαιολογήσει ή να συγκαλύψει ξενοφοβικές και επαρχιώτικες διαισθήσεις, συχνά προϊόν των ραγδαίων αλλαγών στις οποίες η ίδια η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει συμβάλει. Αυτή η σχεδόν συντηρητική άποψη της ταυτότητας της ΕΕ βλέπει τη γεωπολιτική της εμφάνιση ως αμυντικό μέσο, που θα της επιτρέψει σε τελευταία ανάλυση να περιπολεί πιο δυναμικά στα σύνορα μεταξύ «υμών» και «των άλλων». Από την άλλη πλευρά ένα δεύτερο όραμα για την ταυτότητα της ΕΕ, ως μια «Ένωση αξιών»²⁴, είναι πιο κοσμοπολίτικο και βλέπει τη γεωπολιτική της Ένωσης ως μέσο υπεράσπισης των δημοκρατικών αξιών και αυτού που συνιστά μια αξιοπρεπή κοινωνία, η οποία πρέπει να προστατεύεται όπου είναι δυνατόν σε συνεργασία με εταίρους που ενστερνίζονται τα ίδια ιδεώδη.

Είναι βέβαιο ότι η σύγκρουση μεταξύ των δύο οραμάτων θα αναδυθεί ξανά στην επιφάνεια τα επόμενα χρόνια. Ειδικά, όταν η εξωτερική απειλή που θα αντιμετωπίσει η ΕΕ δεν θα είναι τόσο βάρβαρη όσο οι ενέργειες του Πούτιν, οι οποίες δεν αφήνουν χώρο για εσωτερική πόλωση των Κρατών-μελών ούτε για διάσπαση της δημόσιας υποστήριξης για αποφασιστική δράση.

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

(α) Αναμφισβήτητα, η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία θα πρέπει να ιδωθεί ως σημείο καμπής στην ιστορία της ΕΕ, αφού την ανάγκασε να στραφεί προς τα προς τα έξω και την μεταμόρφωσε σε έναν παράγοντα που μπορεί να προστατεύσει αποτελεσματικά τα στρατηγικά της συμφέροντα σε διαφορετικούς τομείς με τη χρήση ενός ευρέος οπλοστασίου ρυθμιστικών, πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών μέσων. Αυτό αντιπροσωπεύει μια αλλαγή στη φύση της ΕΕ, που δεν μπορεί να υποτιμηθεί, και φέρνει μαζί της πολλές ευκαιρίες, που απαιτούν μια σειρά από σημαντικές θεσμικές μεταρρυθμίσεις, αλλά επίσης, αναπόφευκτα, φέρνει στο προσκήνιο αμφιλεγόμενα ζητήματα που η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει φροντίσει (ίσως σοφά) να αποφύγει στο παρελθόν.

(β) Τόσο η πανδημία COVID-19 όσο και η βάρβαρη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία αποκάλυψαν ότι τα θεσμικά όργανα και τα Κράτη-μέλη είναι ικανά στη διαχείριση κρίσεων γρήγορα και αποφασιστικά. Αυτή η πραγματικότητα ασφαλώς αυξάνει τη νομιμοποίησή της στα μάτια των πολιτών της καθώς και των συμμάχων της. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει, λοιπόν, αυτή τη στιγμή της αλλαγής για να αυξήσει τη φιλοδοξία της για μεταρρυθμίσεις και για την προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

24. ΔΕΕ, απόφαση της 27^{ης} Φεβρουαρίου 2018, υπόθεση C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses κατά Tribunal de Contas (ASJP), Ψηφιακή Συλλογή: ECLI:EU:C:2018:117 3 ASJP, Σκ. 31

VI. Φάκελος: 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

Ουκρανία 1919
και Μικρασιατική
Καταστροφή 1922

1

Φίλιππος Δ.
Δρακονταειδής

*Πεζογράφος,
δοκιμιογράφος και
μεταφραστής κλασικών
κειμένων, Διδάκτωρ
Πανεπιστημίου Μονπελιέ*

*Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
24 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά*

Η ελληνική εκστρατεία στην Ουκρανία, στην τότε Μεσημβρινή Ρωσία, η οποία προετοιμάστηκε αμέσως μετά την λήξη του Μεγάλου Πολέμου, τέθηκε σε εφαρμογή τον Δεκέμβριο του 1918 με την αποστολή των πρώτων μονάδων στην Οδησό και αναπτύχθηκε στο πεντάμηνο Ιανουαρίου-Μαΐου 1919, έμοιαζε από την πρώτη στιγμή να ανταποκρίνεται στην πάνδημη προσδοκία του εξής δίστιχου λαϊκού τραγουδιού:

*Από την Ρωσία σύρνει (σέρνει)
ο δρόμος για τη Σμύρνη.*

Από την Ρωσία πράγματι, ο δρόμος έφτασε στη Σμύρνη με το γνωστό αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια, η εκστρατεία της Ουκρανίας ήταν το σημείο εκκίνησης μιας συνεχούς πορείας προς ένα μοιραίο τέλος. Το ενδιαφέρον για την εκστρατεία της Ουκρανίας γεννήθηκε όταν ανακάλυψα προ ετών στην βιβλιοθήκη της Διοίκησης Ιστορίας Στρατού το κείμενο του υποστράτηγου Κωνσταντίνου Νίδερ, δημοσιευμένο σε συνέχειες μεταξύ των ετών 1928 και 1930 στην δυσεύρετη *Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, το οποίο φέρει τον απλό τίτλο *Εκστρατεία εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν, 1919*. Σε αυτή την εκστρατεία, η Ελλάδα διέθεσε το Α΄ Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από τρεις μεραρχίες (I, II, XIII) υπό τον υποστράτηγο Κωνσταντίνο Νίδερ, παρόντα συχνά επί του πεδίου, 23.351 άνδρες συνολικά, που στελεχώθηκαν από εθελοντές αξιωματικούς άλλων μονάδων και κληρωτούς νεότερων κλάσεων (1910-1918).

Γνωστή είναι η έκδοση του Γενικού Επιτελείου Στρατού με τίτλο *Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν*, έκδοση του 1955, η οποία επεξηγεί, με τα κριτήρια εκείνων των χρόνων, τα κίνητρα της πολιτικής και στρατιωτικής απόφασης, δίνει λεπτομέρειες των μαχών και παραθέτει τις αναφορές των επιτελών της εκστρατείας. Η διαφορά ανάμεσα στο κείμενο του Νίδερ και στο κείμενο του Γενικού Επιτελείου Στρατού είναι ότι το κείμενο του Νίδερ, γιου του Βαυαρού γιατρού Ξαβέριου Νίδερ, σε εξαιρετικά ελληνικά, είναι εμμέσως συναισθηματικά ισχυρό, ενώ του Γενικού Επιτελείου Στρατού είναι εμφανώς πολιτικά προσανατολισμένο, όπως απαιτούσαν οι καιροί, συνδυάζοντας τα γεγονότα της εκστρατείας με αντισοβιετικές επιλογές.

Σε παλαιότερα και νέα κείμενα της Ελληνικής Ιστορίας της περιόδου 1918-1922, οι αναφορές στην εκστρατεία της Ουκρανίας είναι σύντομες, ελάχιστα διαφωτιστικές και ατεκμηρίωτες. Η εκστρατεία αντιμετωπίζεται ως ένα ανεξάρτητο περιστασιακό γεγονός που ήλθε και παρήλθε, παρόλο που από την Ουκρανία, τα ελληνικά στρατεύματα πέρασαν πρώτα-πρώτα στην Μικρά Ασία, καταπονημένα, όπως θα δούμε, επιστρατευμένα λήγοντος του 1918 και στις πρώτες γραμμές ως την υποχώρηση του 1922. Η διεθνής βιβλιογραφία είναι περιορισμένη, αλλά διαφωτιστική και επιστημονικά επαρκής. Η αναζήτηση πληροφοριών στα σοβιετικά αρχεία δεν τελεσφόρησε.

Η έρευνα για την εκστρατεία της Ουκρανίας οργανώθηκε με βάση τα πρακτικά της Ελληνικής Βουλής, τις ειδήσεις σε ελληνικές εφημερίδες και τα σχόλια σε εφημερίδες του εξωτερικού και της διασποράς, τις διαθέσιμες πρωτογενείς πηγές (δηλαδή γραπτές μαρτυρίες στρατιωτών, αξιωματικών),

τις ενθυμήσεις στρατιωτικών ηγετών στο αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα χωρίς όμως πρόσβαση σε ελληνικά διπλωματικά έγγραφα της περιόδου, οπότε η εκτίμηση της σημασίας της εκστρατείας δεν είναι πλήρης. Η αίσθηση όμως είναι ισχυρή ότι η εκστρατεία της Ουκρανίας υπήρξε μικρό είδωλο της Μικρασιατικής Καταστροφής: πολιτικές και στρατιωτικές ανακολουθίες, προχειρότητες, ηρωικός ενθουσιασμός δίχως αυτόνομη στρατηγική, ασαφής αντίληψη των υπάρχουσών δυνατοτήτων. Αυτή η αίσθηση, ως υπολογίσουμε, θα στραφεί σε βεβαιότητα όταν θα μελετηθούν ελληνικά διπλωματικά έγγραφα τουλάχιστον.

Προς το παρόν, τα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι η εκστρατεία σχεδιάστηκε βιαστικά και εκ του προχείρου, επί χάρτου χωρίς γνώση του πεδίου και των προϋποθέσεων, ως μία σύντομη παρέμβαση εναντίον των Μπολσεβίκων, εν τω μέσω φημών ότι ο Τσάρος είχε επιβιώσει, ότι ο Τρότσκι θα δολοφονούσε τον Λένιν, ότι οι δυνάμεις της τσαρικής Λευκής Στρατιάς ήταν αξιόμαχες και ότι τα Σοβιέτ δεν είχαν μέλλον. Σε αυτό το κλίμα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε δώσει εντολή στον Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι να διαβεβαιώσει τον Γάλλο πρωθυπουργό Ζωρζ Κλεμανσώ ότι η Ελλάδα έθετε στην υπηρεσία αυτού του συμμάχου όσες δυνάμεις ήταν απαραίτητες για την γαλλική εκστρατεία στην ευρύτερη περιοχή της Κριμαίας, η οποία βρισκόταν σε εξέλιξη πριν καλά καλά λήξει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και είχε ανάγκη υποστήριξης, στερούμενη εκπνερασμένης στρατηγικής και εμφανώς με στόχο την διάσωση όπως-όπως σοβαρών γαλλικών επενδύσεων σε εργοστάσια και αγορές πρώτων υλών στην συγκεκριμένη περιοχή.

Αυτές οι εξελίξεις ήταν φανερό ότι τύχαιναν της προσοχής της Αγγλίας, το Βασιλικό Ναυαρχείο της οποίας είχε υψηλόβαθμα στελέχη στην Κωνσταντινούπολη συνεργαζόμενα με τις τουρκικές αρχές για τα Δαρδανέλια και τον Βόσπορο, εποπτεύοντας στην ουσία τις ναυτικές κινήσεις προς και από την Μαύρη Θάλασσα. Μέσω αυτής της συνεργασίας, δόθηκε άδεια στα ελληνικά πολεμικά να σταθμεύσουν στην Κωνσταντινούπολη (εννοείται πως έγιναν δεκτά με χαρές και πανηγύρια από τους Ρωμιούς) καθ' οδόν προς την Οδησό, άδεια που εντάχθηκε στο ζιζάνιο υποστήριξης της Μεγάλης Ιδέας, έτσι που εντέλει η εκστρατεία της Ουκρανίας μεταβλήθηκε σε οϊωνό ούριου ανέμου για εκπλήρωση των εθνικών πόθων. Η συγκατάβαση της Αγγλίας δεν ήταν βέβαια άμοιρη ιδιαίτερων γεωπολιτικών σχεδιασμών. Όταν λοιπόν οι Έλληνες στρατιώτες αποβιβάστηκαν στην Οδησό μετά από φουρτουνιασμένα ταξίδια με τσαρικά και ελληνικά πλοία και έγιναν παρελαύνοντα ενθουσιωδέστατα δεκτοί από τον πληθυσμό με το ερώτημα «σολντά φρανσαί;» και την απάντηση «γκρεκ σολντάτεν», ελάχιστη σημασία είχε ότι το νερό στον στρατώνα είχε παγώσει, ότι το σιτηρέσιο δεν τρωγόταν. Ας μην ξεχνάμε πως βρισκόμαστε στα τέλη του Δεκεμβρίου 1918 και στον Ιανουάριο του 1919, όπου το χιόνι κάλυπτε τα πάντα.

Θα πούμε εξαρχής ότι στην εκστρατεία της Ουκρανίας καμία μάχη δεν κερδήθηκε, καμία επίθεση δεν πέτυχε, καμία υποχώρηση δεν έγινε τακτικά, ο στρατός βρέθηκε ανάμεσα στα χιόνια φορώντας απλά άρβυλα και αμπέχονα οι μετακινήσεις προς το μέτωπο γίνονταν με το τραίνο, όπου οι μηχανοδηγοί, ουκρανοί πατριώτες ή Μπολσεβίκοι, σαμποτάριζαν τα δρομολόγια, σταματώντας δίχως λόγο μέσα

στο κρύο, επικαλούμενοι βλάβες στη μέση της νύχτας, γύριζαν πίσω, αντί να συνεχίσουν μπροστά, με τους Γάλλους, παντελώς απρόθυμους να βρεθούν αντιμέτωποι με τους Μπολσεβίκοις, πρόθυμοι πάντως, έχοντας το γενικό πρόσταγμα, να στέλνουν τους Έλληνες προς αναγνώριση, στην πρώτη γραμμή και σε αποστολές δολιοφθοράς, δίχως υποστήριξη από την επιμελητεία και τα μετόπισθεν. Δεν χρειάζεται να καταλάβουμε πόσο αξιοθαύμαστη είναι η νηφαλιότητα του Κωνσταντίνου Νίδερ, όταν γράφει για εκείνη την εκστρατεία. Ακόμα χειρότερα, καθώς οι Έλληνες ήταν υπό την διοίκηση των Γάλλων, κατώτεροι Γάλλοι αξιωματικοί, δίχως εμπειρία επί του πεδίου, έδιναν εντολές σε ανώτερης βαθμίδας Έλληνες αξιωματικούς, που είχαν πολεμήσει στους Βαλκανικούς Πολέμους το 1912-1914 και στο Μακεδονικό Μέτωπο το 1918.

Τα ηρωικά δεδομένα δεν λείπουν βεβαίως. Ο άγνωστος στοιχείων Ηλίας Μαθιός ή Μαθιού, αγνώστου στρατιωτικού βαθμού, υπερασπιζόμενος το τηλεγραφείο της Χερσώνας κατά την υποχώρηση, με τους Γάλλους να έχουν κιάλας επιβιβαστεί στα πλοία τους προς αναχώρηση, δέχεται τηλεφώνημα από τον Αταμάνο Γκριγκόριεφ, πρώην τσαρικό αξιωματικό και νυν επιτελάρχη των Μπολσεβίκων, ο οποίος, στα γαλλικά, ρωτάει τον Έλληνα τι δουλειά έχει ο ελληνικός στρατός στην Κριμαία, αν η Ρωσία χρωστάει χρήματα στην Ελλάδα μπορεί να τα εισπράξει αμέσως, για να λάβει την απάντηση, δεν είναι γνωστό σε ποιά γλώσσα, ότι οι τριακόσιοι του Λεωνίδα είναι πανταχού παρόντες και ζήτω η Ελλάς! Σημειώνουμε ότι αυτή η στιχομυθία υπάρχει στην ίδια περίπου μορφή στο κείμενο του Νίδερ, σε μαρτυρίες στρατιωτών, στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία! Σημειώνουμε επίσης

ότι εκείνη υπερήφανη δήλωση του Ηλία δεν απέτρεψε την επίθεση του Αταμάνου, η οποία προκάλεσε αρκετούς θανάτους Ελλήνων ηρώων!

Στα πεδία των μαχών, οι ηρωισμοί δεν λείπουν. Μπαίνοντας σε σπίτια χωρικών, οι Έλληνες στρατιώτες ζητούν συγγνώμη, επειδή διακόπτουν το δείπνο της οικογένειας, δεν βάζουν φωτιές σε σπίτια, δεν πανικοβάλλονται όπως οι Γάλλοι, που τρέμουν να ανατινάξουν μια γέφυρα φοβούμενοι άμεσα αντίποινα του εχθρού, δεν μπάζουν άλογα στις εκκλησίες, όπου προσκυνούν ασκεπείς τις άγιες εικόνες. Ο ήχος των βημάτων των Μπολσεβίκων πάνω στο χιόνι, οι αναπάντεχες εμφανίσεις τους, δεν τους τρομάζουν: αντεπιτίθενται, στήνουν παγίδες. Περήφανοι οι Έλληνες της Οδησού μαθαίνοντας τις φήμες ανδρείας και ηθικής συμπεριφοράς των στρατιωτών στην Χερσόνα, το Νικολάιεφ, το Μπουγιαλίκ, την Σέρμπσκα, ειδήσεις που σχολιάζονται με χαρά σε διαλείμματα παραστάσεων όπερας, σε χορούς, εσπερίδες και περιπάτους στην απειλούμενη και, στη συνέχεια, πολιορκημένη πόλη, όπως αναφέρει, αρκούντως ενοχλημένος, ο γιατρός Νικόλαος Συμπαρούνης, ο οποίος είχε την ευθύνη των τραυματιών στα μετόπισθεν, προσθέτοντας ότι ανησυχούσε: «Χλιαρωτάτη φαίνεται η ενέργεια των Συμμάχων και άνευ ορισμένου προγράμματος σαφής. Τελεία η αδράνεια και έλλειψις συναισθήσεως καθήκοντος». Η ελληνική παρουσία ήταν, υπό εκείνες τις συνθήκες, μια ανωμαλία τριών μηνών μαχών και τριών μηνών υποχώρησης στην Ρουμανία μέσω Βεσσαραβίας (σημερινής Μολδαβίας), η οποία πάντως άφησε πίσω της τετρακόσιους νεκρούς και αγνοούμενους, αδιευκρίνιστο αριθμό τραυματιών και μεταγενέστερων απωλειών.

Άφησε πίσω της την προφανή συνεργασία Μπολσεβίκων και Νεοτούρκων, τεκμηριωμένη σε ικανό βαθμό στις αναφορές Ελλήνων προξένων στην Ουκρανία και στην Κωνσταντινούπολη, η οποία άνηψε στη συνέχεια, δίχως να λάβουμε υπόψη μας ότι οι γερμανόφωνες πόλεις Γερμανών αποίκων από τα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης, ένθεν κακείθεν των ποταμών της Κριμαίας και στα ενδότερα, ήταν ένας αόρατος εχθρός κατά την υποχώρηση τον Μάιο του 1919, τον μήνα που οι πάγοι έλιωναν και οι στρατιώτες προχωρούσαν προς τον βορρά, κατάφερναν να περάσουν μέσα από ποτάμια, χωμένοι στις λάσπες, για να φτάσουν στο Γαλάτσι της Ρουμανίας και, από εκεί, μετά από χρονοβόρες διαδικασίες της ρουμανικής κυβέρνησης, η οποία ζητούσε διάφορα ανταλλάγματα, να προωθηθούν στην Μικρά Ασία, στη Σμύρνη βεβαίως.

Το κείμενο του Νίδερ σταματάει σε αυτό το σημείο, δηλαδή στο σύρσιμο από την Ρωσία στην Σμύρνη και δίνει ανά περιοχή και ανά μάχη τον «Ονομαστικόν κατάλογον φονευθέντων αξιωματικών και οπλιτών», θέτοντας την υπογραφή του κάτω από την τελευταία φράση: «Εστωσαν ευτυχείς καθ' όλον αυτών τον βίον οι επιζήσαντες της εκστρατείας ταύτης ευγενείς και γενναίοι συνεργάται μου. Εν Αθήναις, Φεβρουάριος 1928». Υπόψη ότι ο Νίδερ έχει γράψει και την ιστορία της Μικρασιατικής εκστρατείας, ένα κείμενο υψηλής ακρίβειας και διάχυτου πόνου, το οποίο δεν έχει τύχει προσοχής.

Η εκστρατεία της Ουκρανίας συνδέεται με εκείνες τις στρατιωτικές φυσιογνωμίες, οι οποίες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έπαιξαν ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας, αρχής γενομένης από τον Κονδύλη που μίριζε παράσημα στον εαυτό του στην

Ουκρανία, από τον Πλαστήρα, πάντα αποτελεσματικό, πάντα σεμνό και μαζεμένο στις κουβέντες του, έτσι που κάποιοι συνάδελφοί του τον αποκαλούσαν «κορίτσι», από τον στρατηγό Μανέτα, που γράφει επιστολές κριτικού περιεχομένου για την εκστρατεία στην Πηνελόπη Δέλτα, τον συνταγματάρχη Καπετάν Ρέμπελο, που έκανε του κεφαλιού του και ήταν ίνδαλμα των στρατιωτών, τους κινηματίες του 1923 Γεώργιο Λεοναρδόπουλο και Παναγιώτη Γαργαλίδη, μη εξαιρουμένου του Ιωάννη Μεταξά.

Η εκστρατεία της Ουκρανίας υπήρξε, κατά τη γνώμη μου, μικρό είδωλο της Μικρασιατικής καταστροφής, διότι άφησε πίσω της, στον βαθμό που μπορώ να υποθέσω με βάση τα ως τώρα αρχαικά στοιχεία, την υποστήριξη των Νεότουρκων τόσο από τα Σοβιέτ όσο και από την Αγγλία κατά την Μικρασιατική εκστρατεία, δίχως να παραβλέπουμε τις ολιγωρίες της Γαλλίας και τις παλινωδίες της Ιταλίας, όλες αυτές οι «δυνάμεις» ονειρεύονταν τον διαμελισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συνειρμοί δεν αποκλείονται, καθώς η τωρινή εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία λαβαίνει την μορφή θρυαλλίδας παγκόσμιου πολέμου.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Κωνσταντίνου Νίδερ, *Η εκστρατεία της Ουκρανίας (Ιανουάριος-Μάιος 1919)*, Κέδρος, 2015.

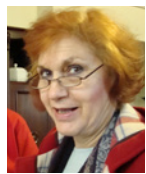
Χρήστος Καραγιάννης, *Η ιστορία ενός στρατιώτη (1918-1922)*, Κέδρος 2013.

Οι συμβατικές ρυθμίσεις για μετανάστευση και ανταλλαγή πληθυσμών ως μέτρο αποκατάστασης της ειρήνης, 1919, 1923

2

Αρετή Τούντα-Φεργάδη

Ομότ. Καθηγήτρια
Ελληνικής Διπλωματικής
Ιστορίας
Παντείου Πανεπιστημίου

Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά

«Ο μεταπολεμικός κόσμος αντηκούσε από τα παράπονα και τις διεκδικήσεις, -νόμιμες πολύ συχνά- των εθνικών μειονοτήτων». Με αυτά τα λόγια ο André Mandelstam απέδιδε την έξαρση, που είχε προσλάβει το πρόβλημα των μειονοτήτων στη διεθνή σκηνή την επομένη του τερματισμού των εκθροπραξιών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹. Είναι προφανές πως ανάλογα παράπονα εξέφραζαν και οι πληθυσμοί, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν σε άλλα κράτη ή να υπαχθούν σε ένα καθεστώς εθελούσιας ή υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών.

Στον χώρο της Βαλκανικής Χερσονήσου οι μετακινήσεις πληθυσμιακών ομάδων, αλλά και οι διώξεις, δεν ήταν κάτι καινούργιο· σ' αυτό είχε συντελέσει μια σειρά ιστορικών γεγονότων, τα οποία έλκουν την καταγωγή τους από το Συνέδριο του Βερολίνου και ως το 1922. Πιο συγκεκριμένα, η αντιπαλότητα των κρατών της Βαλκανικής, της Ελλάδας, της Σερβίας, της αυτόνομης Βουλγαρίας και οι μεταξύ τους έριδες από την μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) περίοδο, ως προς τη διεκδίκηση μακεδονικών εδαφών, που ανήκαν ακόμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι διώξεις Αρμενίων και άλλων, ιδίως, από τα οθωμανικά εδάφη, η οποία εντείνεται μετά το 1894, η πολιτική των Νεότουρκων, ύστερα από την

επικράτησή τους (1908), η οποία αποσκοπούσε και στην «πολιτική της βίαιης αφομοίωσης των εθνικών μειονοτήτων», αρχικώς και στη συνέχεια στην «εξόντωσή» τους, οι ανακατατάξεις εδαφών ύστερα από τους Βαλκανικούς πολέμους. Αυτοί συνεπέφεραν μεγάλες απώλειες εδαφών για την Τουρκία, περιορίζοντάς την στην Κωνσταντινούπολη και σε μια μικρή ευρωπαϊκή έκταση. Επιπλέον, σημειώθηκαν οι βίαιες διώξεις Ελλήνων του Πόντου, η εξόντωση των οποίων θεωρείται πως αρχίζει από την ημέρα, που ξεκίνησε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και με την είσοδό της σ' αυτόν οι Νεότουρκοι πιστεύουν πως ήρθε η ώρα να απαλλαγεί η χώρα τους από τα μη μουσουλμανικά στοιχεία. Η συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο της στέρησε πολλές αραβικές περιοχές. Οι Νεότουρκοι στόχευαν στη δημιουργία μιας Τουρκίας, καθαρά μουσουλμανικής και αυτό απαιτούσε την εξόντωση, τον αφανισμό των Ελλήνων της Σμύρνης και του Πόντου και της Καππαδοκίας, όπως και των Αρμενίων και Ασσυρίων. Με το τέλος του πολέμου, πλοία του βρετανικού στόλου έπλευσαν μέχρι την Κωνσταντινούπολη, βρετανικά,

γαλλικά και ιταλικά συμμαχικά στρατεύματα, των Δυνάμεων της Αντάντ, καταλαμβάνουν περιοχές της αραβικής χερσονήσου, την Κιλικία, τη νοτιοδυτική Μικρά Ασία. Ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται στη Σμύρνη, κατόπιν της εντολής, που έδωσε το Ανώτατο Συμβούλιο της Συνδιάσκεψης των Παρισίων στην ελληνική κυβέρνηση, το Μάιο του 1919², ο πόλεμος διαρκεί ως τον Σεπτέμβριο του 1922 και τερματίζεται με την καταστροφή της Σμύρνης, ένα από τα τραγικά αποτελέσματα της οποίας ήταν να ενταθεί και η μαζική φυγή του μικρασιατικού Ελληνισμού προς την Ελλάδα, δημιουργώντας έτσι ένα καινούργιο προσφυγικό ρεύμα.

Οι τύχες όλων αυτών των ταλαίπωρων ανθρώπων καθορίστηκαν από τις νικήτριες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου Δυνάμεις, τις Δυνάμεις της Entente, οι οποίες στην επιθυμία τους να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους αλλά, ταυτοχρόνως, να εδραιώσουν και να επαναφέρουν την ειρήνη στον πλανήτη, προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα, επιβάλλοντας σε ορισμένα κράτη διεθνείς υποχρεώσεις, σχετικές με την προστασία των μειονοτήτων, τη μετανάστευση

2. Κωνσταντίνος Φωτιάδης-Ευάγγελος Τσιανάκας, *Το Ποντιακό Ζήτημα και η 19^η Μαΐου εκείθεν και εντεύθεν του Αιγαίου*, Το Βήμα, 2020, σελ. 35-36, 49-50. Όταν ανήλθαν στην εξουσία οι Νεότουρκοι μετά την εκθρόνιση του Αβδούλ Χαμίτ, «άρχισαν αμέσως οι εκκαθαρίσεις όλων των χριστιανών, αδιακρίτως εθνικότητας», σημείωνε ο George Horton, ο Αμερικανός, Γενικός Πρόξενος Σμύρνης, σε έκθεσή του προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, λίγες μέρες μετά την «συγκλονιστική τραγωδία της Σμύρνης», στις 27 Σεπτεμβρίου 1922. Για τις σφαγές των Αρμενίων, του 1915, κατέγραφε πως σ' εκείνο «τον άγριο διωγμό» είχαν εξοντωθεί «ένα εκατομμύριο διακόσιες πενήντα χιλιάδες Αρμένιοι - με αργά βασανιστήρια μέχρι θανάτου, κάτω από συνθήκες αδιανόητης σκληρότητας». Ήταν ένας «μεθοδικός αφανισμός του χριστιανικού πληθυσμού», ο οποίος συνεχίστηκε τα επόμενα χρόνια, γεγονός που κατατρομοκράτησε όλους τους χριστιανούς, κατοίκους της Σμύρνης. Διατυπώνει, δε, τη βεβαιότητα, πως αυτός ο πληθυσμός θα εγκατέλειπε την πόλη, πανικόβλητος όταν άκουγε για «επάνοδο των Τούρκων». George Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία. Η κατάρα της Ασίας. Προξενικά Ντοκουμέντα των ΗΠΑ*, Αθήνα, Πεδίο-Real News, 2022, σελ. 24-25. Για την πολιτική των Τούρκων, τη σχετική με την εξόντωση των χριστιανών βλ. Benny Morris, Dror Ze'evi, *Η Τριακονταετής Γενοκτονία. Ο αφανισμός των χριστιανικών μειονοτήτων της Τουρκίας, 1894-1924*, Μετάφραση: Μενέλαος Αστερίου, Διαδρομές Ιστορίας, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2021.

1. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Ελληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη-Καληφώφ 1924-1925*, 201, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1986, σελ. 29, υποσ. 25, όπου οι αναφορές: André Mandelstam, « La Protection Internationale de Droit de l'Homme », 38, *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, 1931, IV, pp. 129-231, 129, του ίδιου, « La Protection des Minorités », I, *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, 1923, pp. 367-517, 367.

και την ανταλλαγή πληθυσμών³. Οι εν λόγω υποχρεώσεις περιλαμβάνονταν στις Συνθήκες Ειρήνης, που υπογράφηκαν στο Παρίσι, στη διάρκεια της Συνδιάσκεψης των Παρισίων, οι εργασίες της οποίας άρχισαν στις 18 Ιανουαρίου 1919, και ήταν αρμόδια να διευθετήσει τα εκ του πολέμου, και όχι μόνο, προκύψαντα ζητήματα, ή σε διμερείς Συμβάσεις ή σε μονομερείς Δηλώσεις. Ανάλογες αποφάσεις ελήφθησαν και στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, η οποία συνεκλήθη ύστερα από τον τερματισμό του ελληνοτουρκικού πολέμου, του 1919-1922.

Στο Παρίσι, η χώρα μας παρευρισκόταν, για πρώτη φορά, σε διεθνές forum, καθήμενη στην πλευρά των νικητών. Στη Λωζάννη, όμως, η θέση της είχε αλλάξει ήταν η ηττημένη στον μικρασιατικό πόλεμο. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προΐστατο της ελληνικής αντιπροσωπείας και στις δύο Συν-

διασκέψεις, στο Παρίσι, ως πρωθυπουργός της χώρας, στη Λωζάννη, ως εκπρόσωπός της Επαναστατικής κυβέρνησης των Νικολάου Πλαστήρα και Στυλιανού Γονατά⁴.

Στις δύο αυτές περιπτώσεις, και στο Παρίσι και στη Λωζάννη, η Ελλάδα δεσμεύθηκε συμβατικώς. Στην πρώτη, υπέγραψε διεθνή, πολυμερή κείμενα, τη Συνθήκη Ειρήνης τους Νειγύ (27 Νοεμβρίου 1919), με την οποία ρυθμιζόνταν οι εκκρεμότητες, που ο Μεγάλος Πόλεμος είχε αφήσει πίσω του, αλλά και άλλες, που προϋπήρχαν αυτού και αφορούσαν στη Βουλγαρία και την επιβολή σ' αυτήν τιμωρητικών όρων (επανορθώσεις, αφοπλισμός). Την ίδια μέρα συνομολογήθηκε η ομώνυμη Σύμβαση μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας περί Αμοιβαίας και Εθελουσίας Μεταναστεύσεως των Φυλετικών Μειονοτήτων⁵. Λίγους μήνες αργότερα, στις 10 Αυγούστου

3. Αξιωματιμώμετο είναι το γεγονός πως στη Συμμαχική έκθεση - Διακοίνωση, της 15-3-22, οι υπουργοί Εξωτερικών των Συμμάχων και Συνασπισμένων Δυνάμεων, της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιταλίας, μεταξύ άλλων πολύ σημαντικών, διατράνωναν την επιθυμία τους «να καθορίσωσι διατάξεις δια την προστασίαν και την ασφάλειαν των διαφόρων μειονοτήτων, τόνον Μουσουλμανικών, όσον και Χριστιανικών ή πάσης άλλης φυλής και θρησκείας, εν τη Ευρώπη και εν Ασία, αίτινες ευρίσκονται εν μέσω πολιτικών και εθνικών συμπλεγμάτων σημαντικωτέρων. Επιθυμούσι να προλάβωσι την επανάληψιν ενόπλου συγκρούσεως μεταξύ του Τουρκικού Έθνους και των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, μετά των οποίων διετέλεσεν εσχάτως εν πολέμω». Και πιο κάτω: «Αναγνωρίζοντες την εκ λόγων ιστορικών τε και γεωγραφικών, απορρέουσαν ανάγκην του να εξασφαλίσωσι την προστασίαν των φυλετικών και θρησκευτικών μειονοτήτων, αίτινες είναι ενιαχού τόνον πολυάριθμοι, τόνον εις τα Βιλαέτια της Τουρκίας, όσον και εν Ευρώπη, εν ταις κτήσεσι της Ελλάδος, οι υπουργοί προτείνουσι σειράν μέτρων, όπως εξασφαλισθή εις αμφοτέρας τας χώρας η πλήρης ασφάλεια των μειονοτήτων, άνευ διακρίσεως φυλών ή θρησκευμάτων. Τα μέτρα ταύτα θέλουσι βασίζεσθαι επί τε των εν ταις εν ισχύι συνθήκαις και εν τοις παρασκευασθείσι σχεδίοις συνθηκών περιεχομένων διατάξεων, ως και επί των πολιτικών ή θρησκευτικών νόμων των ενδιαφερομένων χωρών». Γενικών Επιτελείων Στρατού, *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Τόμος Έκτος, Τα προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921-Αύγουστος 1922)*, Αθήναι, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, 1960, σελ. 243-246, 244, για τα παραθέματα.

4. Την εκπροσώπηση της χώρας στην ειρηνευτική διαδικασία είχε διαφανεί νωρίτερα πως προτιμούσε και ο Λούντ Τζωρτζ, ο οποίος σε συνομιλία του με τον οικουμενικό πατριάρχη, Μελέτιο Μεταξάκη, στις αρχές του 1922, προσπαθούσε να τον πείσει για την ανάγκη να επανέλθει ο Βενιζέλος στην εξουσία. Σωτήρης Ριζάς, *Το Τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2022², σελ. 308-309.

5. Υπουργείο Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνασπισμένων Δυνάμεων και της Βουλγαρίας μετά του Προσθέτου Πρωτοκόλλου, υπογραφείσα εν Νειγύ*

1920, οι νικήτριες Δυνάμεις υπέγραψαν με την ηττηθείσα στον πόλεμο Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών, στην οποία περιλαμβάνόταν η ειδική Σύμβαση των Σεβρών, υπό τον τίτλο Συνθήκη μεταξύ των Προεχουσών Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των Εθνικών κ.λ.π. Μειονοτήτων, η οποία δέσμευε την Ελλάδα να αναγνωρίσει στους κατοίκους των εδαφών, που είχε ενσωματώσει στην επικράτειά της από την 1^η Ιανουαρίου 1913, ισότητα δικαιωμάτων, ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκείας και να τους παράσχει διοίκηση σύμφωνη με τις αρχές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης⁶. Η Συνθήκη των Σεβρών, όπως γνωρίζουμε, δεν ίσχυσε, αλλά ορισμένα κείμενά της ενσωματώθηκαν στη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης· αυτό συνέβη και με τη συγκεκριμένη Συνθήκη περί μειονοτήτων.

Στη δεύτερη περίπτωση, εκτός από την προαναφερόμενη Συνθήκη περί μειονοτήτων, η Ελλάδα δεσμεύτηκε και με τη Σύμβαση, που αναφερόταν στην υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και υπογράφηκε στις 30 Ιανουαρίου 1923⁷.

Η Συνθήκη Ειρήνης του Νειγύ περιλάμβανε 13 μέρη, τα οποία υποδιαιρούνταν σε 5 Τμήματα. Το Δ' Τμήμα

προέβλεπε την προστασία των Μειονοτήτων και σ' αυτό περιλαμβανόταν το άρθρο 56, § 2, βάσει του οποίου προβλεπόταν η υπογραφή της προαναφερόμενης Σύμβασης, που αφορούσε στην εθελούσια μετανάστευση. Η συγκεκριμένη Σύμβαση δύναται να θεωρηθεί και ως υποστηρικτική της πρώτης, αν ληφθεί υπόψη πως η ανταλλαγή των πληθυσμών, και μάλιστα εθελούσια, θα μείωνε ή θα εξάλειφε τις τοπικές εντάσεις, τις ικανές να οδηγήσουν και πάλι τα δύο μέρη σ' έναν καινούργιο πόλεμο, σε περιφερειακό ή ευρύτερο πεδίο, προκαλώντας διεθνείς αναταράξεις, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν, από το 1913, κυρίως, και εξής.

Βάσει συγκεκριμένων άρθρων της Σύμβασης, των άρθρων 8 έως 13, προβλεπόταν η σύσταση Μικτής Επιτροπής και καθορίζονταν τα μέσα και ο τρόπος εφαρμογής των όρων της Σύμβασης. Κύρια αποστολή της Επιτροπής θα ήταν η εποπτεία και η διευκόλυνση των ατόμων, που επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν, καθώς και η εκκαθάριση των ακίνητων περιουσιακών τους στοιχείων.

Η Σύμβαση θα άρχιζε να ισχύει ταυτοχρόνως με τη Συνθήκη Ειρήνης του Νειγύ. Ωστόσο, διάφοροι παράγοντες, όπως η πολιτική κατάσταση, που επικρατούσε σε Ελλάδα και Βουλγαρία, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο της

τη 14-27 Νοεμβρίου 1919, Εν Αθήναις, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1919. Υπουργείο Εξωτερικών, *Σύμβασις μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας περί Αμοιβαίας και Εθελουσίας Μεταναστεύσεως των Φυλετικών Μειονοτήτων*, υπογραφείσα εν Νειγύ, τη 14/27 Νοεμβρίου 1919, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1919. Για την εφαρμογή των συγκεκριμένων διεθνών πράξεων βλ. Τούντα-Φεργάδη, 1986, σελ. 29-59.

6. Υπουργείο Εξωτερικών, *Συνθήκη μεταξύ των Προεχουσών Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των Εθνικών κ.λ.π. Μειονοτήτων*, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου-10 Αυγούστου 1920, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1920.

7. Υπουργείο Εξωτερικών, *VI. Σύμβασις περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον, υπογραφέντα τη 30 Ιανουαρίου 1923*, στο: Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1923, σελ. 65-69. Για το μέτρο της ανταλλαγής πληθυσμών βλ. και Stélio Sfériades, «L' échange des populations», *Académie de Droit International, Recueil des Cours*, 4, 1928, p. 311-437.

συγκεκριμένης διεθνούς πράξης, καθυστέρησαν την έναρξη της μετανάστευσης, η οποία πόρρω απείχε από το να είναι εθελούσια. Η Βουλγαρία, κυρίως, παρεμπόδιζε τα άτομα, που επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν, να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, στοχεύοντας στην παραμονή τους, στη Δυτική Θράκη, ώστε να τα χρησιμοποιήσει για την εξυπηρέτηση των επεκτατικών της σχεδίων, των σχετικών με την έξοδο στο Αιγαίο Πέλαγος, την οποία από οικονομική, που προέβλεπε η Συνθήκη του Νεϊγύ, επιδίωκε να την μετατρέψει σε εδαφική, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν⁸.

Το 1919, ο Βενιζέλος, επιστρέφοντας στην Ελλάδα, δήλωνε σε συνέντευξή του, πως «Η Ελλάς, [...] είναι ίσως η μόνη χώρα, της οποίας ουδέν εθνικόν ζήτημα ελύθη οριστικώς, [...]». Εις Παρισίους θα επανέλθω ευθύς ως έλθω και αύθις επί του τάπητος το τουρκικόν πρόβλημα⁹.

Το «τουρκικόν πρόβλημα» διευθετήθηκε με τη Συνθήκη Ειρήνης των Σεβρών, όπως προειπώθηκε, η οποία, όμως, δεν εφαρμόστηκε, γεγονός, που οφείλεται, ιδίως, στην επικράτηση του κεμαλικού κινήματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο ίδιος ο

Κεμάλ, τόνιζε, τον Μάρτιο του 1921, την περίοδο, που διεξάγονταν στο Λονδίνο οι αδιέξοδες, τελικώς, διαπραγματεύσεις για το Ανατολικό ζήτημα, τα εξής βαρυσήμαντα, τα οποία προδιέγραφαν τη θέση του απέναντι στη Συνθήκη των Σεβρών. «...το (τουρκικό) έθνος συνειδητοποιεί ότι η Συνθήκη των Σεβρών [...] είναι στην πραγματικότητα μια πρόταση θανάτου που στοχεύει στην καταστροφή του έθνους και είναι επομένως μη εφαρμόσιμη στην Τουρκία...»¹⁰.

Είναι γνωστό, βέβαια, πως η ατυχής για την Ελλάδα έκβαση του ελληνοτουρκικού πολέμου, που τερματίστηκε με την τραγωδία της Σμύρνης, τον Σεπτέμβριο του 1922, οδήγησε και στη μαζική καταφυγή στο ελληνικό έδαφος 750 χιλιάδων, περίπου, ανθρώπων, αμέσως, σχεδόν, μετά την καταστροφή. Επρόκειτο για ένα νέο προσφυγικό ρεύμα, που ήρθε να προστεθεί στα πολλά, τα οποία είχαν αρχίσει, κυρίως, από το 1914 και εξής, όταν ξεκίνησαν οι μαζικές εκτοπίσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία των αλλογενών στοιχείων, που ζούσαν εκεί και εντάσσονταν στην πολιτική «εθνοκάθαρσης»¹¹ των Νεότουρκων, οι οποίοι από την εποχή της ανόδου τους στην

8. Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαπραγματεύσεων, που διεξήχθησαν στο Παρίσι, αναφορικά με τη Συνθήκη του Νεϊγύ και την ομώνυμη Σύμβαση, βλ., Αρετή Τούντα-Φεργάδη, Η Συνθήκη Ειρήνης του Νεϊγύ: «Η Ελλάς, [...] είναι ίσως η μόνη χώρα, της οποίας ουδέν εθνικόν ζήτημα ελύθη οριστικώς, [...]». Ελευθέριος Βενιζέλος, εφημερίδα *Μακεδονία*, 19 Νοεμβρίου 1919, πρόσβαση, 19 Οκτωβρίου 2022. Βλ. και Λένα Διβάνη, Η Εδαφική Ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947) (Απόπειρα πατριδογνωσίας), Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2001, σελ. 551-631. Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β΄. Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2011, σελ. 95-145. Και το κλασικό έργο, Ν. Petsalis-Diomidis *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1978.

9. *Μακεδονία*, 19 Νοεμβρίου 1919.

10. Φωτιάδης-Τσιανάκας, ό. π., σελ. 20. Γενικότερα για τις σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας βλ. Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2015.

11. Ας σημειωθεί, ότι ο όρος «εθνοκάθαρση» δεν είναι σήμερα αποδεκτός από ορισμένους ιστορικούς, οι οποίοι υποστηρίζουν πως «εφευρέθηκε (και έγινε απεχθής) μόλις το 1991, στη διάρκεια της αιματηρής διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας». Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η παράταση του Διχασμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2017, σελ. 128. Ωστόσο, οι Morris και Ζε'ενί, υποστηρίζουν πως η κατάληψη της Σμύρνης από τον

εξουσία προσέβλεπαν σε ένα εθνικά ομοιογενές κράτος¹². Συγκεκριμένα, όπως εξηγούσε ο Βενιζέλος σε ένα ιδιόγραφο σημειώμά του, το 1927, την άνοιξη του 1914, σε διάστημα δύο μηνών η βίαιη απέλαση «είχε λάβει μορφήν έκτασιν ώστε χιλιάδες είχαν συρρεύσει επί του Ελληνικού εδάφους εκ των Μικρασιατικών παραλίων και έτεροι χιλιάδες εκ της Ανατολικής Θράκης»¹³. Οι διώξεις συνεχίστηκαν με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση, σχεδόν όλη την ταραγμένη χρονική περίοδο, που ακολούθησε.

Ανατρέχοντας, μάλιστα, σ' ένα απόσπασμα από το βιβλίο του Νίκου Καζαντζάκη, Αναφορά στον Γκρέκο, όπου περιγράφει την κατάσταση, που επικρατούσε στο Καρς, όταν ο ίδιος έφτασε εκεί, το 1919, ως απεσταλμένος της κυβέρνησης και επικεφαλής της Γενικής Διεύθυνσης του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας με την ειδική εντολή να μεταβεί στον Καύκασο, όπου κινδύνευαν περισσότεροι από εκατό χιλιάδες Έλληνες, διαπιστώνουμε την αδήριτη αναγκαιότητα, που υπήρχε για το ελληνικό κράτος να παρέμβει δραστικά, ώστε να βοηθήσει τους ελληνικούς πληθυσμούς του Πόντου για να γλιτώσουν από τις

βιαιοπραγίες των Τούρκων και των Σοβιετικών, μεταφέροντας τους στο πατρίο έδαφος, Γράφει, λοιπόν, ο Καζαντζάκης για την κατάσταση, που βρήκε εκεί: «Από το νότο οι Κούρδοι πετάλωναν όσους Έλληνες έπιαναν, κι από το βορρά οι μπολσεβίκοι κατέβαιναν με φωτιά και τσεκούρι και στη μέση οι Έλληνες του Μπατούμ, του Σοχούμ, της Τυφλίδας, του Καρς, κι όλο και στένευε γύρα από το λαιμό τους η θελιά, και περίμεναν, γυμνοί, πεινασμένοι, άρρωστοι, το θάνατο. Το Κράτος πάλι από τη μια μεριά, η Βία από την άλλη: οι αιώνιοι σύμμαχοι. [...]»¹⁴.

Το ζήτημα, επομένως, της ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών ήταν από τα θέματα, που απασχολήσαν επί μακρόν τους διαβουλευομένους στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, αντικείμενο της οποίας ήταν η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά και η διευθέτηση όσων είχαν ανακύψει από τον μικρασιατικό πόλεμο. Οι εργασίες της Συνδιάσκεψης ξεκίνησαν στις 17/20 Νοεμβρίου 1922. Οι διαπραγματεύσεις της Λωζάννης διήρκεσαν επί ένα οκτάμηνο, με μια δίμηνη διακοπή και ολοκληρώθηκαν στα τέλη Ιουλίου, οπότε, στις 24 του

ελληνικό στρατό, προελάσεις του στα ενδότερα της Ανατολίας και ως τις «παρυφές της Άγκυρας», που ήταν η πρωτεύουσα «των εθνικιστών», ακόμα, η πιθανότητα «αυτομόνησης του Πόντου, «πυροδότησαν μια εκτεταμένη και συστηματική τετραετή εκστρατεία εθνοκάθαρσης, στην οποία εκατοντάδες χιλιάδες Οθωμανοί Έλληνες σφαγιάστηκαν και περισσότεροι από ένα εκατομμύριο εκτοπίστηκαν στην Ελλάδα». Morris, Ζε'ενί, ό. π., σελ. 488. Οι ίδιοι, ιστορικοί αναφέρονται και αποδέχονται την άποψη του Ρίτσαρντ Χοβαννισιάν για τους Αρμένιους, σύμφωνα με την οποία «υπήρχε ένα 'συνεχές' γενοκτονικής πρόθεσης και ένα 'συνεχές εθνοκάθαρσης' με στόχο την από-αρμενοποίηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Δημοκρατίας της Τουρκίας», που εκτεινόταν καθ' όλη την χρονική περίοδο από το 1894 ως το 1920. Στο ίδιο, σελ. 489.

12. Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce*, Tome V, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1926, p.423.

13. Αντώνης Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10^{ης} Ιουνίου 1930. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Σύμβασης της Λωζάννης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών*, Αθήνα/Χανιά: Ι. Σιδέρης/Εθνικό Ίδρυμα Μελετών και Ερευνών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2010, σελ. 35, υποσ. 11.

14. Κυριάκος Λυκουρίνος, Η "έξοδος" των Ελλήνων της περιοχής του Καρς και ο Νίκος Καζαντζάκης, από *"Μνήμη"* του Συλλόγου Μικρασιατών Ν. Καβάλας, φ. 6, Μάιος 2011, σελ. 6-7, υπό τον γενικό τίτλο *"Πριν 90 χρόνια-Οι πρόσφυγες του Καρς"*.

μνός, υπογράφηκε η ομώνυμη Συνθήκη Ειρήνης¹⁵. Πριν από τη λήξη της πρώτης περιόδου, στις 30 Ιανουαρίου του 1923, είχε υπογραφεί η διμερής Σύμβαση, Ελλάδας-Τουρκίας, για την υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, η οποία ενσωματώθηκε στη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης και αποτέλεσε αναπόσπαστο τμήμα της.

Ας σημειωθεί πως η έννοια της ανταλλαγής πληθυσμών δεν προϋπήρχε της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης, ως όρος του διεθνούς δικαίου· αντιθέτως, οι όροι της Σύμβασης «έπλητταν καιρως τα ζωτικά συμφέροντα του ελληνισμού στο ευρύτερο πεδίο της Εγγύς Ανατολής, αλλά και προσέβαλλαν κατάφωρα τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και της αρχής της διεθνούς ηθικής». «Η άσκηση των μονομερών και ανεξέλεγκτων εκβιαστικών πιέσεων μιας και μόνης χώρας [...] απέληγε -για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας [...] - στη συμβατική καθιέρωση της υποχρεωτικής ανταλλαγής του πληθυσμού δύο διαφορετικών επικρατειών», όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Στυλιανός Σεφεριάδης σε μελέτη του, σχετική με το θέμα, δημοσιευμένη το 1928¹⁶.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως τις μέρες εκείνες, στα τέλη Ιανουαρίου, οι εργασίες της Συνδιάσκεψης είχαν διακοπεί, για μια μέρα, λόγω αντιγνωμίας Τούρκων και Γάλλων, ως προς το ζήτημα των διομολογήσεων και του καθεστώτος των ξένων υπηκόων στην

Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁷, γεγονός, που επέτρεπε να διατυπώνονται φόβοι από ορισμένους κύκλους, πως ήταν επικείμενη μια επανάληψη του ελληνοτουρκικού πολέμου. Στη Σμύρνη, μάλιστα, ο κόσμος ήταν ανάστατος. Η προτροπή του Γάλλου προξένου προς τους εκεί διαβιούντες Γάλλους υπηκόους να είναι έτοιμοι για αναχώρηση είχε οδηγήσει πολλούς Ευρωπαίους κατοίκους στην προκυμαία, με τις αποσκευές τους, με σκοπό να επιβιβασθούν σε ξένα πολεμικά πλοία. Φήμες, επίσης, ανέφεραν πως ήδη είχαν ξεκινήσει συγκρούσεις, ανάμεσα σε Τούρκους και Έλληνες, στη Θράκη. Στη μνήμη όλων είχαν ζωντανέψει εικόνες από τα γεγονότα του περασμένου Σεπτεμβρίου, δηλαδή «αι φοβεραί και αιματηραί σκηναί της εκδιώξεως των ελλήνων και των αρμενίων και της καταστροφής της δυστυχισμένης Σμύρνης»¹⁸.

Όταν μαθεύτηκε η υπογραφή της Σύμβασης για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, οι πρόσφυγες αναστατώθηκαν. Αξιοπρόσεκτο είναι ένα άρθρο, δημοσιευμένο στην εφημερίδα Μακεδονία, που φέρει την υπογραφή, Δώρος Κυρκίδης, Υπολοχαγός εκ της Αλυτρώτου Ελλάδος, με τίτλο *Όχι Ανταλλαγήν*, στο οποίο καταγγέλλει πως η ανταλλαγή των πληθυσμών «γέμισε όλων μας τες ψυχές μ' ένα πόνο ανέκφραστο, με μια βαθειά θλίψη:...» και τον πόνο αυτό, συνεχίζει, «θα εδοκίμασε βέβαια όλος ο ελληνισμός και ξεχωριστά ο προσφυγικός κόσμος [...]». Εξηγεί δε

15. Μια αναλυτική παρουσίαση των άρθρων της συγκεκριμένης Συνθήκης ανευρίσκει κανείς στο Γεώργιος Γεωργιάδης, «Το ιστορικό πλαίσιο της διάσκεψης και το περιεχόμενο της Συνθήκης της Λωζάννης», στο: Γεώργιος Γεωργιάδης, Χρίστος Κ. Κυριακίδης, Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπος (επιμ.), *Λωζάννη 1923. Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2017, σελ. 13-27.

16. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας», 41, *Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 3-27, ειδικότερα σελ. 5-6.

17. *Μακεδονία*, 3 Φεβρουαρίου 1923.

18. *Μακεδονία*, 1 Φεβρουαρίου 1923.

πως ο Λίμαν Φον Σάντερς διέταξε, το 1914, «τον εκτοπισμό και την εξορία όλου του Ελληνικού πληθυσμού» από τα παράλια, διότι σκόπευε με αυτόν τον τρόπο να προστατεύσει την Μικρά Ασία. Αλλά και ένα άλλο σημείο του άρθρου είναι, εξόχως σημαντικό: «Αλλ' ήλθε η 1^η Νοεμβρίου η αποφράς αυτή ημέρα του Ελληνισμού και χάρισε μια εύκολη νίκη στον Κεμάλ»¹⁹. Η ανταλλαγή των πληθυσμών, ιδίως, βέβαια η υποχρεωτική, ήταν ένα μέτρο απάνθρωπο, εκ πρώτης όψεως. Την αντίθεσή του στην υπογραφή του Συμφώνου για την ανταλλαγή των πληθυσμών, ο Βενιζέλος, την είχε καταδείξει και στη διάρκεια των διαβουλεύσεων της Λωζάννης, όταν τρεις μέρες πριν από την υπογραφή της Σύμβασης, στις 27 Ιανουαρίου, εξηγούσε πως τόσο η ελληνική κυβέρνηση όσο και η ελληνική αντιπροσωπεία είχαν δει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ανταλλαγής

«με ιδιαίτερη αντιπάθεια». Η ελληνική αντιπροσωπεία θα παραιτείτο «από την υποχρεωτική ανταλλαγή αν επιτρεπόταν να επιστρέψουν στις εστίες τους ανεμπόδιστα οι ελληνικοί πληθυσμοί που έχουν απομακρυνθεί από αυτές. Με μια τέτοια πρόταση, πίστευε ότι υπερασπίζεται το πρωταρχικό δικαίωμα κάθε ανθρώπου να κατοικεί τη χώρα καταγωγής του και να ζει σ' αυτήν ελεύθερα»²⁰. Όμως, οι βιαιότητες εναντίον των αμάχων πληθυσμών της Τουρκίας και άλλων περιοχών, οι σαφείς, ακόμα και προκλητικές, δηλώσεις του κεμαλικού υπουργού Εσωτερικών ότι «η εθνικιστική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να μην δεχθεί στο εξής την παρουσία των Ελλήνων στα τουρκικά εδάφη» και πως επέμενε στην ανταλλαγή διότι ήταν επιθυμία της «να απαλλαγεί, μια φορά για πάντα, από τον ελληνικό αλυτρωτισμό»²¹,

19. Στο ίδιο.

20. Μαυρογορδάτος, σελ. 131. Για τις συζητήσεις τις σχετικές με την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών βλ. και Βασίλης Κολλάρος, *Η Μειονοτική Πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου (1898-1933)*, Χανιά, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2022, σελ. 256-271, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Ο Βενιζέλος, θεωρούσε, επίσης, πως η απέλαση των Ελλήνων από την Κωνσταντινούπολη θα ισοδυναμούσε με «μια καταστροφή πολιτική, οικονομική και κοινωνική χωρίς προηγούμενο». Μάλιστα, τόνισε πως σε μια τέτοια «περίπτωση η Ελλάδα θα ήταν υποχρεωμένη να ζητήσει από τις Ηνωμένες Πολιτείες να ανοίξουν [διάπλατα] τις πόρτες στην ελληνική μετανάστευση». Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce*, Tome V, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1926, pp. 424-425.

21. Σβολόπουλος, ό.π., σελ.19 και υποσ. 3. Άλλωστε, κάποιες επαφές και σχετικές συζητήσεις είχαν γίνει και τον Μάιο του 1914, όταν ο Τούρκος πρέσβης στην Αθήνα, Γκαλήπ Κεμάλ, απύθυνε επιστολή προς τον πρωθυπουργό, Ελευθέριο Βενιζέλο, προτείνοντας ανταλλαγή αγροτικών πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Ο Βενιζέλος, απάντησε με επιστολή και έθετε ως όρο, εκ των ων ουκ άνευ, τον ελεύθερο χαρακτήρα της ανταλλαγής, δηλαδή την εθελούσια μετανάστευση. Και απαίτησε να συμπεριληφθούν οι ελληνικοί πληθυσμοί και της Θράκης, εκτός από εκείνους, που κατοικούσαν στο Βιλαέτι της Σμύρνης, όπως πρότεινε η Τουρκία. Από την Ελλάδα θα μετανάστευαν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Ο λόγος για τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε να συζητήσει με τους Τούρκους ένα τέτοιο ενδεχόμενο συνίστατο στο «να επωφεληθεί [...]», όπως αξίωση προ παντός άμεσον κατάπαυσιν της αναγκαστικής εξόδου των ελληνικών πληθυσμών, ανακαιτίζουσα ταύτην καθ' α μέρη δεν είχαν έτι συντελεσθή [...]». Στην πραγματικότητα, όμως, απώτερος στόχος της ήταν να αποδεχθεί η Τουρκία το εδαφικό status quo, το οποίο είχε προκύψει από τις συμβατικές ρυθμίσεις των Συνθηκών, που επικύρωσαν τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων, ιδιαίτερα δε, να αναγνω-

δεν είχαν αφήσει περιθώρια για διαφορετική διευθέτηση του θέματος. Η ανταλλαγή, επομένως, ήρθε να επισηφραγίσει ένα τετελεσμένο γεγονός. Ο κυριότερος, ίσως, λόγος για τον οποίο το Σύμφωνο της ανταλλαγής υπεγράφη τότε, εσπευσμένως, στη Λωζάννη πριν από την τελική Συνθήκη Ειρήνης, και ο Ελευθέριος Βενιζέλος δέχθηκε «με ενδοιασμούς» να συναινέσει στην υπογραφή του, να βρίσκεται στα όσα διατύπωνε ο ίδιος, το 1929, απευθυνόμενος σε μια επιτροπή προσφύγων: «Το σύμφωνο της Λωζάννης στην ουσία δεν αποτελεί σύμφωνο για την ανταλλαγή ελληνικών και μουσουλμανικών πληθυσμών και των περιουσιών τους αλλά μάλλον ένα σύμφωνο για την αποχώρηση του μουσουλμανικού πληθυσμού από την Ελλάδα μετά την εκδίωξη των Ελλήνων από την Τουρκία. Αυτή είναι η πραγματικότητα»²². Και όταν μιλάει για εκδίωξη των Ελλήνων εννοεί όλους όσους είχαν βίαια εγκαταλείψει την Τουρκία από την προ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περίοδο αλλά και όσους είχαν φύγει μαζικώς και αμέσως μετά την καταστροφή, όπως συνέβη με τους ελληνικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Θράκης.

Στην πράξη, όμως, η Σύμβαση της Λωζάννης, του Ιανουαρίου, συνάντησε δυσκολίες, δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο δύσκολα διαχειρίσιμα προβλήματα. Το πρώτο άρθρο της Σύμβασης όριζε πως «από της 1^{ης} Μαΐου 1923 [...]» ήταν «υποχρεωτική [η] ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθοδόξου θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών». Βάσει του επόμενου άρθρου, 2, εξαιρούνταν της ανταλλαγής «α΄) οι Έλληνες κάτοικοι Κωνσταντινουπόλεως· β΄) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι Δυτικής Θράκης». Στην πρώτη κατηγορία υπάγονταν όλοι οι Έλληνες, που είχαν εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη πριν από την 30^η Οκτωβρίου 1918, στη δεύτερη όλοι «οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου»²³.

Η εφαρμογή της Σύμβασης θα διασφαλιζόταν από μια Μικτή Επιτροπή, αποτελούμενη από Έλληνες, Τούρκους και μέλη των ουδετέρων κρατών, που

ρίσει την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Κολλάρος, ό. π., σελ. 100-103. Yannis Mourellos, «The 1914 persecutions and the first attempt at an exchange of minorities between Greece and Turkey», *Balkan Studies*, 26, 1985, p. 389-413. Ιωάννης Μουρέλος, «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων. Η πρώτη απόπειρα ανταλλαγής των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία», στο: *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα. 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1990, σελ. 175-190.

22. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, Macmillan, 1932, pp. 465. Γιάννης Πετρόπουλος, «Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών: Ελληνοτουρκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις, 1922-1930», στο: Θ. Βερέμης-Γ. Γουλιμή, (επιμέλεια), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Εκδόσεις «Γνώση», 1989, σελ. 439-473.
23. Υπουργείο Εξωτερικών, *VI. Σύμβασις περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον, υπογραφέντα τη 30 Ιανουαρίου 1923*, ό. π., σελ. 65-69. Για την Ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης βλ. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974*, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983.

δεν είχαν συμμετάσχει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θα εκλέγονταν δε από το Συμβούλιο της ΚτΕ. Έργο της Επιτροπής θα ήταν και η εκκαθάριση της περιουσίας των ανταλλαξίμων και των δύο πλευρών²⁴. Σοβαρό πρόβλημα ανέκυψε και από την ερμηνεία του άρθρου 2 της Σύμβασης, που αφορούσε τα άτομα, τα οποία θα εξαιρούνταν από το μέτρο της ανταλλαγής²⁵. Οι εν γένει δυσκολίες, που ανεφύησαν οδήγησαν τα δύο μέρη σε ατέρμονες διαπραγματεύσεις από τον Ιούνιο του 1924 ως τον Ιούνιο του 1930. Στο μεσοδιάστημα αυτό υπογράφηκαν δύο Συμφωνίες, της Άγκυρας, στις 21 Ιουνίου 1925 και των Αθηνών, την 1^η Δεκεμβρίου 1926. Καμία από τις δύο δεν εφαρμόστηκε. Οι εκκρεμότητες φάνηκε πως θα ρυθμιζόνταν ύστερα από την επιστροφή του Ελευθερίου Βενιζέλου στο προσκήνιο της ελληνικής πολιτικής ζωής, που ήταν το αποτέλεσμα της νίκης του κόμματος των Φιλελευθέρων, στις 19 Αυγούστου 1928²⁶.

Ο Βενιζέλος, έχοντας από πολύ νωρίς, αμέσως μετά τη Λωζάννη, προδιαγράψει τους κεντρικούς άξονες της καινούργιας ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, στους οποίους συμπεριλάμβανε και την ιδέα της ειρηνικής συνύπαρξης των γειτονικών της Ελλάδας κρατών, είχε δηλώσει και προεκλογικά την επιθυμία του για μια διευθέτηση των εκκρεμοτήτων με την Τουρκία. Αποτέλεσμα των συνομιλιών, που άρχισαν, τότε ήταν το Οικονομικό Σύμφωνο της Άγκυρας, της 10^{ης} Ιουνίου 1930, βάσει του οποίου ρυθμιζόνταν τα νομικά ζητήματα και θέματα περιουσιακά, τα ακανθώδη, δηλαδή, προβλήματα, τα οποία είχαν παρεμποδίσει την άμεση εφαρμογή της Σύμβασης περί ανταλλαγής. Οι δύο πλευρές είχαν καταλήξει σε έναν ανισότιμο συμψηφισμό. Δηλαδή, συμψηφίζονταν οι περιουσίες όσων ατόμων περιλαμβάνονταν στη ανταλλαγή και των μη ανταλλαξίμων, οι οποίες είχαν κατασχεθεί ή είχαν δοθεί σε πρόσφυγες.

24. Για μια συνοπτική θεώρηση των προβλημάτων, που ανεφύησαν κατά την περίοδο της εφαρμογής βλ. Αντώνης Κλάψης, «Η διπλωματία του εφικτού - Η εφαρμογή της Σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών», στο: Γεώργιος Γεωργής κ.α., ό.π., σελ. 208-231.
25. Για τον όρο ανταλλάξιμοι, «*établis*», το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης αποφάνθηκε, τον Φεβρουάριο του 1925, πως: «*Le Cour est d'avis : 1) Que le mot « établis » dans l'article 2 de la Convention de Lausanne du 30 janvier 1923, relative à l'échange des populations grecques et turques, a pour but d'indiquer les conditions de temps et de lieu dont dépend l'échangeabilité des Grecs et des Musulmans qui habitent respectivement Constantinople ou la Thrace occidentale ; que ce mot vise une situation de fait constituée pour les habitants par une résidence ayant un caractère durable ; 2) Que, pour que les personnes désignées par l'article 2 de la Convention de Lausanne sous le nom d'« habitants grecs de Constantinople » puissent être considérées comme « établies » aux termes de la Convention et exemptées de l'échange obligatoire, elles doivent habiter dans les limites de la préfecture de la ville de Constantinople telles qu'elles sont fixées dans la loi de 1912 ; y être arrivées, de quelque lieu que ce soit, à une date antérieure au 30 octobre 1918 ; et avoir eu, dès avant cette dernière date, l'intention d'y résider d'une manière durable*». *Échange des Populations Grecs et Turques (Convention VI de Lausanne, 30 janvier, Article 2)*, Série B- No 10. Le 21 février 1925, *Publications de la Cour Permanent de Justice Internationale*, Société d'Éditions A.W. Sijthoff Leyde, p. 25-26.
26. Κλάψης, «Η διπλωματία του εφικτού...», ό. π., Για αναλυτική παρουσίαση, του ίδιου, *Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10^{ης} Ιουνίου 1930*, ό. π. Γενικώς, για την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, βλ. και Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, «Ανικνεύοντας το ιστορικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της Ανταλλαγής», στο: Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα, 2006.

Το Οικονομικό Σύμφωνο είχε διπτό, θετικό αποτέλεσμα. Από τη μία πλευρά ρυθμιζόνταν οι εκκρεμότητες από τη Σύμβαση περί Ανταλλαγής, από την άλλη, άνοιξε το δρόμο για την υπογραφή του ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας, του Οκτωβρίου 1930 και των άλλων Συμφωνιών, της Άγκυρας²⁷.

Τα ως τώρα αναφερθέντα συμβατικά κείμενα, ιδίως, η Σύμβαση του Νείγυ, για την εθελούσια μετανάστευση των ελληνοβουλγαρικών μειονοτήτων και η Σύμβαση της Λωζάννης για την υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, με ορισμένες εξαιρέσεις, στόχο είχαν να επιβάλουν διεθνείς υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα μέρη, Βουλγαρία, Τουρκία, Ελλάδα, πιστεύοντας οι Μεγάλες Δυνάμεις πως με τον τρόπο αυτό θα αποκαθίσταντο η ειρήνη και η σταθερότητα στην περιοχή των Βαλκανίων και στην ευρύτερη περιφέρεια.

Όμως, διάφοροι λόγοι, που απέρρεαν από το περιεχόμενο των διατάξεων των συγκεκριμένων κειμένων, από την πολιτική κατάσταση, που επικρατούσε στα συγκεκριμένα κράτη και από άλλους παράγοντες, είχαν ως επακόλουθο την καθυστέρηση της πλήρους διευθέτησης της όλης υπόθεσης. Το αίσιο τέλος αυτής μας οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα πως τα όσα επιβλήθηκαν με τις Συμβάσεις του 1919, του 1920 και του 1923, στα τρία Βαλκανικά κράτη, επέδρασαν, έστω και μακροπρόθεσμα, στην αποκατάσταση και εμπέδωση της ειρήνης, έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, αφού είναι δεδομένο και γενικώς αποδεκτό πως οι συμβατικές ρυθμίσεις εκείνης της περιόδου εμπεριείχαν τα σπέρματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

27. Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό Οικονομικό Σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, ό. π.

Τομές στην Ελληνική υψηλή στρατηγική στην Μικρά Ασία (1919-1922): έναν αιώνα μετά...

3

Διονύσης Τσιριγώτης

*Επίκουρος Καθηγητής,
Σύγχρονης Ελληνικής
Ιστορίας,
Διεθνών Σχέσεων &
Διπλωματίας,
Τμήμα Διεθνών &
Ευρωπαϊκών Σπουδών,
Πανεπιστημίου
Πειραιώς.*

*Εισήγηση στις XVII
Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά*

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη θα επιχειρηθεί μια αξιολογικά ουδέτερη περιγραφή της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής στη Μικρά Ασία την περίοδο 1919-1922. Αντικειμενικός στόχος είναι η διερεύνηση-ανάλυση των αιτιών, που συνώθησαν στην αποδιάρθρωσή της, κατά την τελευταία φάση της Μικρασιατικής εκστρατείας. Ως κεντρική υπόθεση εργασίας της μικρασιατικής καταστροφής εγγράφεται η ανορθολογική αξιολόγηση των ανακατανομών ισχύος-συμφερόντων και των αναφερόμενων εξωτερικών απειλών σε συνδυασμό με την εσωτερική υπονόμευση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής.

Για μια σειρά από λόγους και αιτίες που συνεχονται με την παρείσφρηση εσωτερικών παραγόντων στη διαδικασία διαμόρφωσης της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής, οι λήπτες αποφάσεων παρουσιάστηκαν αδύναμοι ή ανίκανοι να αξιολογήσουν τις άμεσες απειλές που αναφύονταν για την ευόδωση του πολιτικοστρατιωτικού εγχειρήματος στη Μικρά Ασία, μετά τις εκλογές του 1920. Για τους σκοπούς της μελέτης ορίζουμε την υψηλή στρατηγική ως την τέχνη, την ικανότητα της χρήσης όλων των διαθέσιμων μέσων του κράτους για την επίτευξη των ιεραρχημένων και προσδιορισμένων πολιτικών στόχων. Συνεπακόλουθα η αξονική της λειτουργία αποκρυσταλλώνεται στην σύζευξη και στον προσανατολισμό όλων των πηγών ισχύος του κράτους για την πραγμάτωση των πολιτικών στόχων, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου.

Ακολουθώς ο μεθοδολογικός προσανατολισμός της συγκεκριμένης περιπτώσιολογικής ανάλυσης, εδράζεται στον εμπειρικό έλεγχο των ικανών και αναγκαιών προϋποτιθέμενων συνθηκών, (μεταβλητές συνθήκης),¹ που εμπειρικλείονται στον σχεδιασμό μιας αποδοτικής υψηλής στρατηγικής. Δηλαδή οι εν λόγω συνθήκες-προϋποθέσεις, που εξάγονται από τη διαδικασία διαμόρφωσης-σχεδιασμού της υψηλής στρατηγικής θα ελεγχθούν εμπειρικά μέσα από την επιλεγόμενη ιστορική περίπτωση, με απότοκο την αύξηση ή την μείωση του βαθμού σπουδαιότητάς τους,² του εύρους εφαρμοσιμότητάς τους και της ερμηνευτικής τους δύναμης.³ Τοιουτοτρόπως, στο πρώτο μέρος της μελέτης, θα εξετασθεί το γεωπολιτικό πλαίσιο διαμόρφωσης-λειτουργίας της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής. Στο δεύτερο μέρος θα πραγματωθεί ο εμπειρικός έλεγχος της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής της περιόδου 1919-1922, ώστε να καταδειχθεί ο αντικειμενικός πολιτικός στόχος σε συν-

δυασμό με τις προϋποτιθέμενες συνθήκες- διαστάσεις της.

Θα ακολουθήσει, στο τρίτο μέρος η συγκριτική ανάλυση των διαστάσεων της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής της περιόδου 1919-1922, αφενός για να αναδειχθούν οι παρεμβαίνουσες εσωτερικές και εξωτερικές μεταβλητές και αφετέρου για να συνεκτιμηθεί ο βαθμός σπουδαιότητάς τους στο μέτρο αποτελεσματικότητάς της.⁴

Γεωπολιτικό Πλαίσιο - Συστηματική Περιορισμοί και Ευκαιρίες Απόρροια των Εθνικών Συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων

Η Ελληνική υψηλή στρατηγική σε όλες τις ιστορικές της φάσεις οριοθετείται (ως εξαρτημένη μεταβλητή) από την ευρύτερη κατανομή-ανακατανομή ισχύος και συμφερόντων στο Εύρω-ασιατικό υποσύστημα. Αυτό γιατί η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας και η υψηλή γεωστρατηγική της σημασία,⁵

στο περιφερειακό υποσύστημα των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, την καθιστούσε ανέκαθεν μήλον της έριδος για τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία). Ως εκ τούτου ο έλεγχος της εγγύς Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου από τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, αντικατοπτρίζονταν στη βέλτιστη δυνατή διαχείριση του Ανατολικού Ζητήματος -εξισορρόπηση της ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας & συγκράτηση της επέκτασής της στην Ευρώπη. Ουσιαστικά το Ανατολικό ζήτημα αποκρυσταλλώνονταν στις εναλλακτικές πολιτικό-στρατηγικές ενέργειες των εκάστοτε ισχυρών δυνάμεων της Ευρώπης, να ελέγξουν τον γεωπολιτικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής, με τη χρήση πολιτικό-διπλωματικών, οικονομικών και στρατιωτικών μέσων, επιδιώκοντας την διαμόρφωση ισορροπιών ισχύος και συμφερόντων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Συνεκόλουθα η προοδευτική γεωπολιτική συρρίκνωση της τελευταίας,⁶ δημιούργησε ένα ευμέγεθες κενό ισχύος και ένα μειζον ζήτημα για το συμφέ-

ρον επιβίωσης της. Δηλαδή το ζητούμενο και συνάμα το παράθυρο ευκαιρίας ή τρωτότητας, για της υψηλής στρατηγικές των ισχυρών κρατών της Ευρώπης συνυφαίνονταν μεταξύ δύο πολιτικό-στρατηγικών επιλογών:

α) την ανάσχεση της γεωγραφικής επέκτασης και συνεπαγόμενα της αύξησης των συντελεστών ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα την αποδιάρθρωση και τον διαμελισμό της, σε σφαίρες επιρροής, β) τη συγκράτηση της γεωπολιτικής της συρρίκνωσης και τη συντήρησή της ως περιφερειακής δύναμης στη Μικρά Ασία.

Η απόληξη του Ανατολικού Ζητήματος μεταξύ των δύο αλληλοαποκλειόμενων λύσεων, είτε δηλαδή τη συντήρηση, είτε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνυφαίνονταν άμεσα με τον αέναο ελληνικό εθνικό στόχο-Μεγάλη Ιδέα. Ειδικότερα η επιτυχία ή η αποτυχία της εδαφικής ολοκλήρωσης του ελληνικού έθνους ήταν αντιστρόφως ανάλογη με τη διατήρηση ή την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁷ Από τη μια πλευρά, η επιβίωσή της, λειτουργούσε

1. Η μεταβλητή συνθήκης είναι μια προϋποτιθέμενη συνθήκη που καθορίζει το βαθμό επενέργειας της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη μεταβλητή. Βλέπε Van Evera, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης*, (Ποιότητα: Αθήνα, 2000), 27.
2. Σύμφωνα με τον Van Evera ο βαθμός σπουδαιότητας συναρτάται από την επίδραση της ανεξάρτητης στην εξαρτημένη μεταβλητή. Δηλαδή η διακύμανση της τιμής της ανεξάρτητης μεταβλητής θα πρέπει να προκαλεί μεγάλη διακύμανση στην τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής. Στο ίδιο, 36.
3. Όσο μεγαλύτερη είναι η κλίμακα των φαινομένων που επηρεάζει και ερμηνεύει η διακύμανση της τιμής της ανεξάρτητης μεταβλητής, τόσο μεγαλύτερη είναι η ερμηνευτική της δύναμη. Τοιουτοτρόπως η εφαρμοσιμότητά της συναρτάται από το βαθμό συχνότητας της ανεξάρτητης μεταβλητής στην καθημερινή ζωή. Ο υψηλός βαθμός συχνότητας της ανεξάρτητης μεταβλητής ενισχύει και το μέτρο εφαρμοσιμότητάς της. Στο ίδιο, 36-37.
4. Η παρεμβαίνουσα μεταβλητή εκφράζει ένα παρεμβαίνον φαινόμενο, το οποίο περιλαμβάνεται στην ερμηνεία μιας αιτιώδους θεωρίας. Τα παρεμβαίνοντα φαινόμενα διεγείρονται από την ανεξάρτητη μεταβλητή και προκαλούν την εξαρτημένη μεταβλητή. Στο ίδιο, 26-27.
5. Στο βαθμό και στο μέτρο που ο ελληνικός γεωγραφικός χώρος, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, θα αποτελέσει το αποφασιστικό θέατρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων (θαλάσσιων και χερσαίων) των Ευρωπαϊκών δυνάμεων για τη γεωπολιτική ανάσχεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συνεπακόλουθα σε κάθε περίοδο του ανατολικού ζητήματος, άμεσα ή έμμεσα, αναδεικνύεται η υψηλή γεωστρατηγική σημασία του ελληνικού χώρου στις υψηλές στρατηγικές των Μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων. Κορυφαίο σημείο αποτελεί ο αξονικός πολιτικός στόχος της Πολιτικής της Μεγάλης Αικατερίνης, (1782), για τον

6. διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την αντίστοιχη ίδρυση μια ελληνικής αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Για την συγκεκριμένη πτυχή βλέπε Μ.Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα, 1800-1923*, τόμος α' (1800-1878), (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2006), σ. 38-39. Αναλυτικότερα για την γεωστρατηγική σημασία του ελληνικού γεωγραφικού χώρου κατά την ιστορική εξέλιξη του Ανατολικού Ζητήματος, βλέπε E.Driault, *Το ανατολικό ζήτημα: από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, τόμος α', (Αθήνα: Κάτοπτρο, 1997), 30-52.
6. Η περίοδος της γεωγραφικής της επέκτασης ολοκληρώνεται με τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς, το 1699. Ακολουθεί μια μακρά περίοδος παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έως και την αποδιάρθρωσή της, το 1923 με τη Συνθήκη της Λοζάνης, (συγκρότηση εθνικού τουρκικού κράτους). Ως μειζονες αιτίες της παρακμής της εγγράφονται: α) η αποδιάρθρωση του ενιαίου-κεντρικού διοικητικού συστήματος, β) η διαφθορά των Οθωμανικών ενόπλων δυνάμεων και γ) η ανορθολογική εκμετάλλευση του αγροτικού πληθυσμού. Αναλυτικότερα για τις αιτίες που οδήγησαν στην πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλέπε, L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, (London, [Hurst & Co.](#), 2000), 216-225. Για την Συνθήκη του Κάρλοβιτς, ως αφετηριακό σημείο της αντίστροφης μέτρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλέπε E. Driault, *Το ανατολικό ζήτημα: από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, τόμος α', ό.π., 21.
7. Για την συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας βλ., Διονύσης Τσιριγώτης, «Η Μεγάλη Ιδέα ως ανεξάρτητη μεταβλητή της Υψηλής Στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου και της Στρατηγικής του

ως δομικός περιορισμός στην εθνική ολοκλήρωση της Ελλάδας, στο βαθμό που οριοθετούσε τον ζωτικό της χώρο σε συγκεκριμένες γεωγραφικές συντεταγμένες.⁸ Από την άλλη πλευρά ο διαμελισμός της και η δημιουργία νέων κρατών, λειτουργούσε υποστηρικτικά-ενισχυτικά για τον αέναο εθνικό στόχο της Ελλάδας. Η προκρινόμενη λύση στο εν λόγω ζήτημα, αποκρυσταλλώθηκε σε μια σειρά μυστικών συμφωνιών,⁹ μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας και Ιταλίας κατά την περίοδο του Α'Π.Π. για τη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στις εν λόγω συμφωνίες-συνθήκες περιλαμβάνονταν:¹⁰

α) Η Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης, (4 Μαρτίου-10 Απριλίου 1915), μεταξύ

της Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας, στην οποία έγιναν δεκτές οι ρωσικές αξιώσεις για την προσάρτηση των Στενών, της Κωνσταντινούπολης και της Δυτικής Θράκης σε περίπτωση νίκης Ανταντ,¹¹ με αντάλλαγμα την επιδίκαση εδαφικών ζωνών στην Γαλλία και στη Βρετανία στην περιφέρεια της ασιατικής Τουρκίας και στις αραβικές επαρχίες.¹²

β) Η Συμφωνία του Λονδίνου, (26 Απριλίου 1915), μεταξύ των Δυνάμεων της Ανταντ και της Ιταλίας, με την οποία επικυρώνονταν στην τελευταία τα Δωδεκάνησα και η Τριπολίτιδα, ενώ μετά το τέλος του Α'Π.Π. θα δυνατό να αποσπάσει μια εδαφική ζώνη στην Μικρά Ασία στην περιοχή της Αττάλειας.¹³

1. Μεταξά», *Γεωστρατηγική*, τ.15° - 16°, Σεπτέμβριος 2008-Απρίλιος 2009.

8. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά διαστήματα, από τον 17° έως και τον 19° αιώνα, τα ανταγωνιστικά πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα και οι συνεπαγόμενοι ανταγωνισμοί των Ευρωπαϊκών κρατών, αποκρυσταλλώνονταν σε μέσα εξωτερικής εξισορρόπησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, (π.χ. συμμαχίες, πολιτικές ουδετερότητας), επιβραδύνοντας την παρακμή της και παρατείνοντας την κυριαρχία της. Δηλαδή ο φόβος ως προς τη διανομή των σχετικών κερδών στην περίπτωση διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε να μην δημιουργηθεί ένα παράθυρο ευκαιρίας που θα καθιστούσε εφικτή την πρωτοκαθεδρία μιας μόνο μεγάλης δύναμης στην περιφέρεια της Ανατολίας, έσωζε την Αυτοκρατορία από την ολοκληρωτική της καταστροφή. Βλέπε σχετικά E. Driault, *Το ανατολικό ζήτημα : από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, τόμος α', 67-68.
9. Σχετικά με τις μυστικές συμφωνίες-συνθήκες για τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ξεκινούν το 1914, με την πολιτικό-στρατιωτική σύμπραξη της τελευταίας με τις Κεντρικές δυνάμεις βλέπε J. C. Hurewitz, (compiled, translated and edited), *The Middle East and north Africa in world politics: a documentary record*, (New Haven: Yale University Press, 1979), 16-19, 21-26, 60-64, 94-96. Lord Kinross, *Ataturk: the rebirth of a nation*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1964), κεφ. 18°. P. Dumont, *Κεμάλ: Ο Δημιουργός της Νέας Τουρκίας*, (Αθήνα: Κούριερ, 1998), 19-21.
10. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1917, Supplement 2, The World War, vol. I, File No. 861.00/873. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1917Supp02v01/d416>.
11. Προς επίρρωση βλέπε, A.L. Macfie, *The end of the Ottoman Empire, 1908-1923*, (London: Longman, 1998), 161-163.
12. Βλέπε σχετικά, H. Nicolson, *Curzon. The Last Phase, 1919-1925*, ό.π., 83-84.
13. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η αρμόδια βρετανική δια-τμηματική επιτροπή Ντε Μπουσέν, (ονομαζόμενη από τον επικεφαλής της, τον αναπληρωτή υφυπουργό εξωτερικών της Βρετανίας Sir Maurice de Bunsen), για την Ασιατική Τουρκία, στην τελική της έκθεση που υποβλήθηκε στις 30.6.1915, στην βρετανική κυβέρνηση, πρότεινε τέσσερα εναλλακτικά πολιτικό-στρατηγικά σενάρια για την επίλυση του ανατολικού ζητήματος. Τα εν λόγω σενάρια, προσανατολίζονταν αφενός στον γεωγραφικό περιορισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκτός της Ευρωπαϊκής ηπείρου, και αφετέρου στην δημιουργία σφαιρών επιρροής μεταξύ των δυνάμεων της Ανταντ, με παρεπόμενο την δημιουργία ελληνικής εδαφικής ζώνης στη Σμύρνη και σε μια ανάλογη ενδοχώρα γύρω από αυτή. Αναλυτικότερα

γ) Η Συμφωνία Σαΐκς-Πικώ, (26 Απριλίου- 23 Οκτωβρίου 1916), με την οποία πραγματώνονταν ο ολοκληρωτικός διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ της Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας.¹⁴ Συγκεκριμένα η Ρωσία θα διέυρνε τα σύνορά της νότιο-δυτικά, μέσω της προσάρτησης της Αρμενίας, του Ερζερούμ και του βόρειου Κουρδιστάν. Η Γαλλία θα λάμβανε την Κιλικία, τα παράλια της Συρίας και τη βόρεια Μεσοποταμία, ενώ η Βρετανία ένα τμήμα της Παλαιστίνης, τις νότιες περιοχές του Ιράκ και τον Περσικό κόλπο.¹⁵

δ) Η Συμφωνία του Αγ. Ιωάννη Μωριένης, (19 Απριλίου 1917), με την οποία αναγνωρίζονταν και κατοχυρώνονταν οι ιταλικές εδαφικές αξιώσεις στις επαρχίες του Αϊδινίου και της Σμύρνης.¹⁶

Αν και η επανάσταση-επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία θα αναστείλει τα προσυμφωνημένα εδαφικά κέρδη για την Αγία Πετρούπολη, η τελική έκβαση του Α' Π.Π. θα οδηγήσει στην ολική αναδιαμόρφωση του εδαφικού καθεστώτος στην Ασιατική Ελλάδα.¹⁷ Οι δυνάμεις της Ανταντ, κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων, θα χρησιμοποιήσουν εργαλειακά την Ελλάδα για ν' ανακόψουν την προέλαση των Ιταλικών στρατευμάτων προτείνοντας την αποστολή ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή της Σμύρνης για τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης-ασφάλειας (Μάιος 1919).

Σχεδιασμός και εφαρμογή της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής

Έχοντας ήδη περιγράψει το ιστορικό-γεωπολιτικό υπόβαθρο της περιπτώσεως μας μελέτης, στις γραμμές που ακολουθούν θα διερευνήσουμε τη διαδικασία διαμόρφωσης-εφαρμογής της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής την περίοδο 1919-1922, μετά την απόφαση του Έλληνα πρωθυπουργού, Ελευθερίου Βενιζέλου, ν' αποδεχθεί τη διασυμμαχική πρόσκληση-πρόκληση για την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη. Σπεύδουμε να προσημειώσουμε ότι για τη βέλτιστη δυνατή ανάλυση του ερευνητικού ερωτήματος, το Ελληνικό πολιτικό-στρατιωτικό εγχείρημα στη Μικρά Ασία διακρίνεται σε δύο περίοδοι. Η πρώτη περίοδος εκκινά τον Μάιο του 1919, με την αποδοχή της διασυμμαχικής πρόσκλησης, από τον Ε. Βενιζέλο, για αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Η δεύτερη περίοδος αρχίζει με την άνοδο των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων στην εξουσία, Νοέμβριος 1920 έως τον Σεπτέμβριο του 1922, με την ήττα-αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία. Αναλυτικότερα, το κεντρικό ερώτημα που τίθεται προς εξέταση, είναι εάν ο Ε. Βενιζέλος διαμόρφωσε και εφάρμοσε μία ολοκληρωμένη υψηλή στρατηγική, αξιολογώντας τις απειλές-ευκαιρίες του διεθνούς περιβάλλοντος και αναπτύσσοντας τα ικανά-αναγκαία μέσα (συντελεστές ισχύος)

βλέπε, Hurewitz, *The Middle East and north Africa in world politics*, ό.π., 26-46.

14. Βλέπε A.L. Macfie, *The end of the Ottoman Empire, 1908-1923*, ό.π., 164-169.

15. Βλέπε σχετικά D. Lloyd George, *War Memoirs*, τόμος IV, (London: Ivor Nicholson & Watson, 1934), 1826-1827.

16. Αναλυτικότερα βλέπε Bulent Gokay, *A Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923*, (London: I. B. Tauris, 1997), 41-42.

17. Βλέπε σχετικά Γεώργιος Φιλάρετος, *Μετά την νίκην*, (Αθήνα, τυπογραφείο Π. Α. Πετράκου, 1919), 20, 31-32

για την πραγμάτωση της εθνικής ολοκλήρωσης. Αφετηριακά, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το εγχείρημα στη Μικρά Ασία, εδράζονταν στην προάσπιση του συμφέροντος επιβίωσης των ελληνικών πληθυσμών από τις άμεσες απειλές -διώξεις & εκτοπισμοί χριστιανικών πληθυσμών από τους Νεότουρκους.¹⁸

Ως εκ τούτου, ο κρητικός πολιτικός εμφορούμενος από τον αέναο εθνικό στόχο της Μεγάλης Ιδέας οικοδόμησε μία λελογισμένη πρόταση υψηλής στρατηγικής εδραζόμενη:

α) Στην οριοθέτηση-ιεράρχηση και πραγμάτωση διαδοχικών, βραχυπρόθεσμων-μεσοπρόθεσμων-μακροπρόθεσμων πολιτικών στόχων. Από τον βραχυπρόθεσμο στόχο της εσωτερικής οικονομικοστρατιωτικής και κοινωνικοπολιτικής ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους (1910-1912), θα προχωρήσει στην πραγμάτωση του μεσοπρόθεσμου στόχου -αναβίβασης της θέσης-ρόλου της Ελλάδας στη Χερσόνησο του Αίμου, για την επιδί-

ωξη του μακροπρόθεσμου στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης - Μεγάλη Ιδέα, υπό το γράμμα της Συνθήκης των Σεβρών.

β) Στην ανάπτυξη και πρόσκτηση ικανών και αναγκαίων συντελεστών εσωτερικής-εξωτερικής εξισορρόπησης για την επίτευξη των πολιτικών στόχων.¹⁹ Εξωτερική οικονομική και εσωτερική διπλωματική-στρατιωτική εξισορρόπηση. Αναλυτικότερα τον Φεβρουάριο του 1918, η Αγγλία, η Γαλλία και οι ΗΠΑ άνοιξαν πιστώσεις στην ελληνική κυβέρνηση, βάση των οποίων η Εθνική Τράπεζα προχώρησε στην έκδοση τραπεζογραμμάτων αξίας 850 εκατομμυρίων δραχ.

γ) Στην έγκυρη και έγκαιρη στρατηγική ενόραση των αναφυόμενων παράθυρων απειλών και ευκαιριών του διεθνούς συστήματος με απότοκο την άμεση ανάσχεση των πρώτων και τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των δεύτερων. Ως παράθυρα ευκαιριών

18. Αναλυτικότερα, μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, (24.7.1908), τίθεται σε εφαρμογή το πολιτικοστρατηγικό τους σχέδιο για την εξόντωση των χριστιανικών πληθυσμών της Ασιατικής Ελλάδας. Οι διωγμοί των χριστιανικών πληθυσμών εντατικοποιούνται και συστηματοποιούνται αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1913) μέχρι και το 1922. Τα μέτρα εξόντωσης των μη μουσουλμανικών πληθυσμών χωρίζονται σε τρεις περιόδους-φάσεις. Στην πρώτη φάση, 1913-1914, αλλοιώθηκε η εθνολογική σύσταση στη δυτική Μικρά Ασία.

Στη δεύτερη φάση, καθ' όλη τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου, επιχειρήθηκε η εξόντωση των Ελλήνων και των Αρμενίων. Η τρίτη και τελευταία φάση εκκινά με τη συγκρότηση της άτυπης κεμαλικής κυβέρνησης της Άγκυρας, Σεπτέμβριος 1919, και την έξαρση του κεμαλικού εθνικισμού. Εκτενέστερα βλ. F. Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, (Αθήνα: Ιστορητής, 1993) 159-62. Κ. Φωτιάδης, *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, (Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία: 2004), 258-62. Τσιριγώτης, *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, 180.

19. Ειδικότερα, ο Ε. Βενιζέλος θα χρησιμοποιήσει συντελεστές πολιτικοδιπλωματικής και οικονομικοστρατιωτικής ισχύος για την επίτευξη των ακόλουθων επιχειρησιακών-τακτικών στόχων: α) Εξισορρόπηση (εσωτερική και εξωτερική) της ισχύος του αντιπάλου - διασφάλιση σχετικής υπεροχής της Ελλάδος στο πολιτικοστρατιωτικό πεδίο. β) Υπονόμηση της διεθνούς θέσης του αντιπάλου - ενίσχυση της διεθνούς θέσης της Ελλάδος. γ) Εκμετάλλευση των στρατηγικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Ελλάδος έναντι του αντιπάλου. Εκτενέστερα βλ. Δ. Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των νεότερων χρόνων*, διδακτορική διατριβή (Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2006) κεφ. 5.5.1.

δύναται να εκληφθούν η διασυμμαχική εντολή για αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (Μάιος 1919), η διακήρυξη της αρχής των εθνοτήτων-αυτοδιάθεσης των λαών στο δωδέκατο σημείο του Ουίλσον, για την «πλήρη και απρόσκοπτη δυνατότητα της αυτόνομης ανάπτυξης των εθνοτήτων υπό την τουρκική κυριαρχία», η αποδιάρθρωση των άμεσων περιφερειακών απειλών -Βουλγαρία, Οθωμανική αυτοκρατορία- για το συμφέρον επιβίωσης και τα ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας, η εκστρατεία της Ουκρανίας και η απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων, (Η.Π.Α, Αγγλίας, Γαλλίας), για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Αντίστροφα στα δεύτερα εμπεικλείονταν τα ανταγωνιστικά ζωτικά συμφέροντα της Ιταλίας στη Σμύρνη και τα γαλλικά οικονομικό-εμπορικά συμφέροντα στην Μέση Ανατολή, το κίνημα των Νεότουρκων και η πολιτική εκτουρκισμού & διώξεων των χριστιανικών πληθυσμών, η επικράτηση Μπολσεβίκων στη Ρωσία και η συμμαχία με τον Κεμάλ.²⁰

Στο πλαίσιο της ίδιας προβληματικής εξετάζεται η στάθμιση της απορρέουσας πολιτικοδιπλωματικής συγκε-

ρίας μετά την αποβίβαση της 1ης Ελληνικής μεραρχίας στη Σμύρνη. Δηλαδή η στάση των μεγάλων δυνάμεων και η παρεμβαίνουσα μεταβλητή του τουρκικού εθνικισμού. Με εξαίρεση την Ιταλία, τα ζωτικά συμφέροντα της οποίας συγκρούονταν με τα αντίστοιχα της Ελλάδας, τόσο στην Ιωνία όσο και στο ζήτημα των Δωδεκανήσων και της Β. Ηπείρου, η πολιτικοδιπλωματική συνεργασία της Ελλάδας με τη Βρετανία και τη Γαλλία θα παραμείνει, αν όχι αρμονική, τουλάχιστον ενεργή μέχρι και το τέλος της κυβερνητικής θητείας του Ε. Βενιζέλου (Νοέμβριος 1920). Από την άλλη πλευρά θα ήταν άκαιρο-άτοπο να υποστηριχθεί εκ προοιμίου ότι ο Ε. Βενιζέλος αγνόησε τον παράγοντα του τουρκικού εθνικισμού, για τον λόγο ότι σε επιστολή του (Οκτώβριος 1920) αποφαινεται σχετικά για τον βαθμό σπουδαιότητας και το μέτρο αποτελεσματικότητάς του: «**Αὐτοαποκαθῆται ἔθνικιστικό, ἀλλὰ δὲν ἔχει τίποτε κοινὸ μὲ τὸν ἔθνικισμό**».²¹ Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν δύναται να παροραθεί το γεγονός ότι η παρουσία των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη (συγκεκριμένα της 1ης Ελληνικής μεραρχίας) αφύπνισε και ενδυνάμωσε τον τουρ-

20. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών/ Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου (στο εξής: Αρχείο ΥΠ.ΕΞ./Υ.Δ.Ι.Α.). Κακλαμάνος προς Πολίτη, Πετρούπολη, (2205), Α/5/VI.1, 12/25 Δεκεμβρίου 1917. «[...] το κείμενο της προκηρύξεως του Λένιν και τον επί των Εθνικοτήτων Λαϊκού Κομισσάριου Στάλιν «προς τας εργατικές τάξεις των Μουσουλμάνων της Ρωσίας και της Ανατολής». Η προκήρυξις αυτή ουδέν άλλο είναι, η συνέχισις του παλαιού σχεδίου των Γερμανών προς υποκίνηση επαναστάσεως εις τας Ινδίας και εν γένει εξέγερσιν των Ισλαμικών πληθυσμών κατά της Χριστιανικής κυριαρχίας. Η προκήρυξις εξαγγέλει την εις την Τουρκίαν παραμονήν της Κωνσταντινουπόλεως και την εις αυτήν απόδοσιν των υπό του Ρωσικού στρατού καταβλήθεισων κατά τη διάρκειαν του πολέμου τουρκικών επαρχιών, εν οίς και τα υπό πυκνοτάτου ελληνικού πληθυσμού κατοικούμενα διαμερίσματα του Πόντου. Ο κίνδυνος της αποχωρήσεως του Ρωσικού στρατού εμπνέει ζωηρότατας ανησυχίας μεταξύ του εν λόγω πληθυσμού, εν τη Νοτίω Ρωσσία [...] συνάγεται ότι οι Έλληνες του Καυκάσου ήρχισαν κινούμενοι προς ενεργείας, τεινούσας εις την αποτροπήν του φοβερού τούτου κινδύνου, όστις θα εκθέση εις ολεθρίους αληθώς καταστροφής πληθυσμούς, οίτινες ενόμισαν πλέον ευκαίτου ελεύθερους.[...]».

21. Dionysios Tsirigotis, "The Asia Minor debacle: The causes of Greece's defeat", in Konstantinos Travlos (ed.), *Salvation and Catastrophe: The Greek-Turkish War, 1919-1922* (UK: Rowman & Littlefield, 2020), 119.

κικό εθνικισμό. Από την άλλη πλευρά όμως η εξέλιξη του κεμαλικού εθνικιστικού κινήματος δεν είχε προσλάβει (τουλάχιστον μέχρι τον Νοέμβριο του 1920) την έκταση και την ένταση ενός καθολικού εθνικού προτάγματος ικανού να εξουδετερώσει την ισχύ του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή της Σμύρνης.

δ) Στην αγαστή διασύνδεση και χρήση του συνόλου των διαστάσεων της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής (πολιτικοδιπλωματική-οικονομικοστρατιωτική), αποφεύγοντας τη στρατηγική υπερεπέκταση και υπερεξάπλωση. Αφενός ο πολιτικός στόχος - αποστολή μιας (της Ι) στρατιωτικής μεραρχίας στη Σμύρνη (Μάιος 1919) για τη διατήρηση της εσωτερικής τάξης και εξωτερικής ασφάλειας της περιοχής. Αφετέρου η αποστολή των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Σμύρνη, ενείχε τη διεθνή νομιμοποίηση τριών (Βρετανία, Γαλλία, ΗΠΑ) εκ των τεσσάρων συμμάχων. Ωστόσο η περιορισμένη (αρχικά μέχρι τον Ιούνιο του 1920) δυνατότητα διεξαγωγής επιθετικών στρατιωτικών επιχειρήσεων από τις ελληνικές δυνάμεις σε μία ακτίνα 3 χλμ. περιμετρικά της Σμύρνης, μείωσε το μέτρο αποτελεσματικότητας της Ελληνικής στρατιωτικής στρατηγικής.

ε) Τελευταία και εξίσου σημαίνουσα παράμετρος είναι η εσωτερική προσαρμοστικότητα-νομιμοποίηση της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου. Η αναγκαιότητα της εσωτερικής νο-

μιμοποίησης του Μικρασιατικού εγχειρήματος -επιβολή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών στην κεμαλική κυβέρνηση- από τον Έλληνα πρωθυπουργό ανάγονταν σε προϋποτιθέμενη συνθήκη για την αύξηση του μέτρου της εθνικής πολιτικής ισχύος -της ικανότητάς του να κινητοποιήσει τους ανθρώπινους και υλικούς εθνικούς πόρους για την υποστήριξη του αξονικού πολιτικού του στόχου.²² Αναμφίλεκτα, η υψηλή στρατηγική του κρητικού πολιτικού για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας εδραζόταν σε συλλογικά αποδεκτές εθνολογικές και πολιτισμικές παραδοχές, που ενείχαν ηθικοκανονιστική και κοινωνικοπολιτική νομιμοποίηση.²³ Ωστόσο, μία σειρά παρεμβαίνουσων μεταβλητών, όπως η πόλωση του διχαστικού κλίματος μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών λόγω του δυναστικού ζητήματος που ανέκυψε μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου,²⁴ η λειτουργική ανεπάρκεια της βενιζελικής κυβέρνησης στο εσωτερικό, παράλληλα με την εκδήλωση αυταρχικών συμπεριφορών εις βάρος των μελών της αντιπολίτευσης, απομείωσαν τον βαθμό προσαρμοστικότητας της εσωτερικής πολιτικής των Φιλελευθέρων, γεγονός που αποκρυσταλλώθηκε στη συντριπτική τους ήττα στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 (κέρδισαν μόνο 118 από τις 369 έδρες στη Βουλή).

Ποιο ήταν όμως το μέτρο αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου για την πραγμά-

22. Βλ. Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State," *Security Studies*, 15:3 (2006), 464-495, (ιδίως σ. 473).

23. Βλ. Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, 114-5.

24. Ειδικότερα, οι αντιβενιζελικές πολιτικές παρατάξεις οικοδόμησαν την προεκλογική τους εκστρατεία στο δυναστικό ζήτημα αξιώνοντας την επανεθρόνιση του βασιλιά Κωνσταντίνου, τον οποίο τον προέβαλαν στον ελληνικό λαό ως ενσάρκωτή των αξιών της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού. Βλ. Γκάιλς Μίλτον, *Χαμένοι παράδεισοι. Σμύρνη 1922*, (Αθήνα: εκδόσεις Μίνωας, 2008), 216.

τωση της εδαφικής ολοκλήρωσης του ελληνικού έθνους; Κρίνοντας εκ του προσωρινού και τυπικού αποτελέσματος του γράμματος της Συνθήκης των Σεβρών²⁵ με την οποία δημιουργείται η Μεγάλη Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, ο βαθμός αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του κρητικού πολιτικού ήταν υψηλός. Με την εφαρμογή μίας επιδέξιας, προσαρμοσμένης στις αναφερόμενες ευκαιρίες-απειλές του διεθνούς περιβάλλοντος και ορθολογικής διπλωματικής στρατηγικής διασφάλισε τη διεθνή νομιμοποίηση των ελληνικών εδαφικών αξιώσεων σε μείζονες περιοχές της Μικράς Ασίας.²⁶ Η παραδοχή αυτή ως προς τον υψηλό βαθμό αποτελεσματικότητας της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου γίνεται εναργέστερη, εάν συνεκτιμηθεί η διαμορφωθείσα ισορροπία ισχύος-συμφερόντων στην Ασιατική Ελλάδα κατά τη χρο-

νική περίοδο, από την αποβίβαση της 1ης Ελληνικής μεραρχίας στη Σμύρνη (Μάιος 1919) έως τη διεξαγωγή των εκλογών (Νοέμβριος 1920). Ειδικότερα, μία σειρά παρεμβαίνουσων μεταβλητών, όπως η αποδιάρθρωση των ενόπλων δυνάμεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας,²⁷ η ενεργή παρουσία συμμαχικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία (Κωνσταντινούπολη, Άδανα, Αττάλεια, Κιλικία, Νικομήδεια), η εξωτερική πολιτικοδιπλωματική και οικονομική εξισορρόπηση της Βρετανίας, η απουσία ενός οργανωμένου εθνικιστικού κινήματος (το Κεμαλικό κίνημα δεν είχε μετεξελιχθεί σε υπολογίσιμη απειλή για τα ελληνικά στρατεύματα)²⁸ και η ισχυρή αριθμητικά (75-80.000 άνδρες τον Μάρτιο του 1920)²⁹ Ελληνική στρατιωτική δύναμη, οδήγησαν στη δημιουργία ενός ευνοϊκού ισοζυγίου πολιτικοστρατιωτικής ισχύος για την Ελλάδα.³⁰ Δυνάμει των ανωτέρω διαπιστώσε-

25. Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), εκκωρούνταν στην Ελλάδα η δυτική και το μεγαλύτερο τμήμα της ανατολικής Θράκης, όλα τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, συμπεριλαμβανομένης της Ίμβρου και της Τενέδου (εκτός από τα Δωδεκάνησα, τα οποία εκχωρήθηκαν στην Ιταλία) και η Σμύρνη. Ειδικότερα, η ενδοχώρα της Σμύρνης θα τελούσε υπό τουρκική επικυριαρχία, ενώ η άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της περιοχής μεταβιβαζόταν στην Ελλάδα. Μετά την παρέλευση πενταετίας από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης θα μπορούσε να διενεργηθεί δημοψήφισμα για την ενσωμάτωση των εν λόγω περιοχών στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, βλ. Στέφ. Ι. Στεφάνου (επιμ. και ιστορικά υπομνήματα), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1909-1935*, τόμ. Β', (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 1981-1984), 720-31.

26. Για το αναμφίλεκτο γεγονός της διεθνούς νομιμοποίησης-αναγνώρισης από τις δυνάμεις της Αντάντ (πλην της Ιταλίας) της επέκτασης της ελληνικής κυριαρχίας στην Ανατολία βλ. Κ. Σβολόπουλος, *Η απόφαση για επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, (Αθήνα: Ίκαρος, 2009), 25-43.

27. Μετά την ανακωχή του Μούδρου (17/30. 10.1918) και την υπογραφή της ομώνυμης Συνθήκης (18/31.10.1918) μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η τελευταία ανέλαβε την υποχρέωση μεταξύ και άλλων να παραδώσει τον οπλισμό του στρατού της και τα πολεμικά της πλοία στους συμμάχους.

28. Για επιβεβαίωση της συγκεκριμένης υπόθεσης βλ. Γ. Σπυριδώνος, *Πόλεμος και ελευθερία*, (Αθήνα, 1957), 136.

29. Σ. Καργάκος, *Η Μικρασιατική εκστρατεία, 1919-1922*, τομ' β, (Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση, 2010), 257-8.

30. Σύμφωνα με επίσημες στρατιωτικές πηγές τουλάχιστον μέχρι και τις αρχές του Μαρτίου του 1920 η ισορροπία στρατιωτικής ισχύος στο μικρασιατικό θέατρο ήταν ευνοϊκή για τις ελληνικές δυνάμεις. Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, ό.π., 91.

ων εύλογα κανείς διερωτάται εάν η αλλαγή στην πολιτική διακυβέρνηση της Ελλάδας ήταν η αξονική αιτία της Μικρασιατικής καταστροφής και όχι η πολιτική απόφαση του Ε. Βενιζέλου ν' αποδεχτεί τη συμμαχική πρόσκληση-πρόκληση για αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Η ανάληψη της πολιτικής διακυβέρνησης της Ελλάδας από τις αντιβενιζελικές πολιτικές παρατάξεις θα οδηγήσει στην αποδιάρθρωση της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής. Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις, αν και πολέμιες της υψηλής στρατηγικής του Ε. Βενιζέλου για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας θα διατηρήσουν και θα ενισχύσουν την ελληνική πολιτικοστρατιωτική εμπλοκή στη Μικρά Ασία, χωρίς ωστόσο να οικοδομήσουν μία ορθολογική και λυσιτελή υψηλή στρατηγική. Η ανωτέρω διαπίστωση επαληθεύει την κεντρική υπόθεση εργασίας του νεοκλασικού ρεαλισμού περί της ενδεχόμενης παρείσρφησης εσωτερικών πολιτικών παραγόντων στη διαδικασία σχεδιασμού της εξωτερικής πολιτικής με απότοκο την τιμωρία του κράτους από τη συστημική δομή.³¹

Αναλυτικότερα, οι εγγενείς αδυναμίες της υψηλής στρατηγικής των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων που οδήγησαν στην αποδιάρθρωσή της εντοπίζονται στην μη ικανοποίηση των προσδιοριστικών της κριτηρίων. Πρωταρχικά αναφαίνεται ο χαμηλός

βαθμός προσαρμοστικότητας της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής στις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες. Από τη μια πλευρά καταγράφεται η υποπλασία της προορατικής ικανότητας των μετανοεμβριανών ελληνικών κυβερνήσεων, απόρροια της λανθασμένης διάγνωσης-αξιολόγησης των άμεσων συστημικών απειλών. Για παράδειγμα το τελεσίγραφο των συμμαχικών δυνάμεων για την επιβολή οικονομικού αποκλεισμού στην περίπτωση επανόδου του βασιλιά Κωνσταντίνου στην Ελλάδα.³² Η πολιτικοδιπλωματική και οικονομικοστρατιωτική εξωτερική εξισορρόπηση του κεμαλικού καθεστώτος από τη Ρωσία, Γαλλία και Ιταλία. Η πολιτική απόφαση της Γαλλίας και της Ιταλίας για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών (Ιανουάριος 1921).³³

Από την άλλη πλευρά αναφύεται η πολιτικοδιπλωματική απίσχνασή της Ελληνικής κυβέρνησης να αξιοποιήσει τα αναφευόμενα παράθυρα ευκαιριών για έναν αμοιβαίο διπλωματικό συμβιβασμό με το λιγότερο δυνατό κοινωνικοπολιτικό κόστος.³⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι προτάσεις των Αγγλογάλλων στη Διάσκεψη του Λονδίνου (Μάρτιος-Ιούνιος 1921) για συνθηκολόγηση μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών. Ομοίως η Αθήνα δεν εκμεταλλεύθηκε την αναφευόμενη ευκαιρία για τη συγκρότηση μιας πελατειακής σχέσης με τη Μεγάλη

31. Brian Rathbun, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, 17:2, (2008), 294-32, (ιδίως σ. 296).

32. Winston Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, 387-389. Παρατίθεται στο M.Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, (MIET: Αθήνα, 2002), 293.

33. Σε τηλεγράφημα του υπουργού εξωτερικών της τουρκικής κυβέρνησης της Άγκυρας, το Νοέμβριο του 1921, στους πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας, γίνεται λόγος για αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, λόγω του ότι είχε ξεπερασθεί από την μεταβολή των προϋπαρχόντων συνθηκών, (αρχή rebus sic stantibus). Βλέπε *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, vol. XVII, No.440 (London: Her Majesty's Stationery Office, 1947).

34. Στο ίδιο, 405.

Βρετανία. Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση απώλεσε το μοναδικό παράθυρο ευκαιρίας που δυνατό να δημιουργηθεί, μέσα από την διακήρυξη μιας εναργούς και αξιόπιστης ακροσαλούς πολιτικής-δέσμευσης, για την άμεση αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία³⁵.

Η δεύτερη αβελτηρία εντοπίζεται στην αμετροέπεια της σύζευξης του αξονικού πολιτικού στόχου με το σύνολο των διατιθέμενων μέσων. Οι μετανοεμβριανές ελληνικές κυβερνήσεις οριοθετώντας ως κεντρικό πολιτικό τους στόχο την εθνική ολοκλήρωση, όχι μόνο συνέχισαν τη στρατιωτική εμπλοκή της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, αλλά μεγέθυναν την ένταση-έκταση του πολιτικοστρατιωτικού τους εγχειρήματος. Επαληθεύοντας την υπόθεση εργασίας περί της απροθυμίας των πολιτικών ηγετών να αποδεχθούν απώλειες της σχετικής ισχύος, θέσης και γοήτρου του κράτους τους, ως βυθιζόμενο -προκαταβάλλοντα δηλαδή το κόστος εκπλήρωσης των δεσμεύσεών τους. Ως κύριο μέσο για την επίτευξη του εν λόγω στόχου επιλέχθηκε η χρήση της στρατιωτικής ισχύος, εφαρμόζοντας μια επιθετική στρατιωτική στρατηγική, άμεσης προσέγγισης, για την επι-

βολή της πολιτικής τους βουλήσεως στο κεμαλικό καθεστώς. Εξ αναγκαιότητας, λόγω απουσίας συντελεστών εξωτερικής εξισορρόπησης, η Αθήνα θα αναγάγει τη στρατιωτική ισχύ σε κεντρικό μέσο της υψηλής της στρατηγικής.³⁶ Παρεπόμενα η οικονομικοκοινωνική συρρίκνωση του ελληνικού κράτους, λόγω της μακροχρόνιας -συστηματικής άντλησης οικονομικών πόρων-ανθρώπινου δυναμικού³⁷ και η υπέρβαση του κορυφαίου σημείου της Ελληνικής στρατιωτικής στρατηγικής στη Μικρά Ασία³⁸ (Ιούλιος-Αύγουστος 1921) οδήγησαν στη στρατηγική υπερεπέκταση της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής.

Αναλυτικότερα, η Ελληνική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία παρωθείτε στη διεξαγωγή ενός πολέμου παρεμπόδισης, αφενός για την αποτροπή του ενδεχόμενου αλλαγής της ισορροπίας ισχύος και συμφερόντων υπέρ του κεμαλικού κινήματος³⁹ και αφετέρου για την κατοχύρωση εδαφικών κερδών. Για τον λόγο αυτό η αντιβενιζελική κυβέρνηση αποφασίζει την επανέναρξη και εντατικοποίηση των επιθετικών στρατιωτικών επιχειρήσεων της Ελληνικής Στρατιάς της Μικράς Ασίας, (Μάρτιος 1921) με στρατιωτικό στόχο την εκμηδένιση των κεμαλικών

35. Ωστόσο η εν λόγω πολιτική επιλογή, αξιολογούμενη ορθολογιστικά ενεείκε υψηλό κόστος και για την ελληνική πλευρά, με αποτέλεσμα η αξιοπιστία της να είναι τρωτή. Παρά ταύτα η μετανοεμβριανή κυβέρνηση θα χρησιμοποιήσει την συγκεκριμένη απειλή ως ύστατο μέσο για να εκμαιεύσει εξωτερική εξισορρόπηση από την Αγγλία, την στιγμή που η στρατιωτική της στρατηγική είχε υπερβεί το κορυφαίο σημείο της νίκης, η διπλωματία είχε υπερφαλαγγισθεί από τις πολιτικές αξιώσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ ο Κεμάλ είχε διασφαλίσει την πολιτικό-διπλωματική του αναγνώριση και είχε ενισχύσει το στρατιωτικό-οικονομικό υπόβαθρο της Στρατηγικής του.

36. Βλ., Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των Νεότερων χρόνων*, ό.π., κεφ. 5.5.2.3.

37. Στο ίδιο, 497-9.

38. Στο ίδιο, 536-42. Για ενδελεχή ανάλυση βλ. Dionysis Tsigotis, «The impact of the excess of the culminating point of attack of the Greek military strategy on the outcome of the Greek campaign in Asia Minor (August 1921 – August 1922)», *Defensor Pacis*, τόμ. 24, Ιούνιος, 2009.

39. Βλ. Ι.Δ. Πασσάς, *Η Αγωνία ενός Έθνους*, (Αθήνα, 1925), 190-191.

στρατιωτικών δυνάμεων. Οι επιθετικές στρατιωτικές επιχειρήσεις συνεχίσθηκαν, κλιμακώθηκαν και ολοκληρώθηκαν τον Ιούνιο-Ιούλιο του 1921, με απότοκο την κατάληψη-κατοχή από τον ελληνικό στρατό της γραμμής Εσκή Σεχέρ-Κιουτάχειας-Αφιόν Καρα Χισάρ. Συνακόλουθα μετά από το πολεμικό συμβούλιο στην Κιουτάχεια (Ιούλιος 1921) μεταξύ αξιωματούχων της Ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας για την αξιολόγηση της διαμορφωθείσας κατάστασης στο θέατρο του πολέμου, αποφασίσθηκε, η προέλαση της Ελληνικής Στρατιάς προς τον Σαγγάριο και ενδεχομένως μέχρι και την Άγκυρα.⁴⁰ (εάν και εφόσον καθίστατο εφικτό υπό τη βάση των διαμορφωμένων συνθηκών στο θέατρο του πολέμου).⁴¹ Αντίστοιχα και στο βαθμό που η εφαρμογή της στρατιωτικής στρατηγικής συναρτούνταν από την οικονομική βάση του Ελληνικού κράτους, οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις θα χρησιμοποιήσουν τη διπλωματική διάσταση της υψηλής στρατηγικής για την εξεύρεση οικονομικών πόρων. Μέσω της διπλωματικής προσέγγισης της Βρετανίας θα επιζητηθεί η σύναψη δανείου στην βρετανική αγορά. Παρά

την ευόδωση των διπλωματικών διαπραγματεύσεων⁴² η έκδοση του δανείου των 15 εκατομμυρίων λιρών δεν θα πραγματοποιηθεί.⁴³

Από τις ανωτέρω επισημάνσεις καταγράφεται (ως τρίτο πρόβλημα) ο υψηλός βαθμός τρωτότητας της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής, αποτέλεσμα της επιχειρησιακής και τακτικής αδυναμίας της Ελληνικής στρατιωτικής στρατηγικής να υπερκεράσει τους θεμελιώδεις παράγοντες της τριβής⁴⁴ και της ομίχλης του πολέμου.⁴⁵ Οι εν λόγω παρεμβαίνουσες μεταβλητές εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια των επιθετικών επιχειρήσεων της Ελληνικής στρατιάς πέρα από τον Σαγγάριο (Ιούλιος-Αύγουστος 1921) και κορυφώθηκαν την περίοδο της αντεπίθεσης των κεμαλικών στρατιωτικών δυνάμεων, τον Αύγουστο του 1922. Με διαφορετικά λόγια, η στρατηγική αποτελεσματικότητα της επιχειρησιακής δράσης της Ελληνικής στρατιάς στη Μικρά Ασία απομειώθηκε, εκτός από την επίτευξη επιχειρησιακού αιφνιδιασμού από τον Κεμάλ κατά την έναρξη της τουρκικής αντεπίθεσης, από τον παράγοντα του τυχαίου, του απρόβλεπτου, του λάθους, της ατελούς και λανθασμένης λειτουργίας

40. Η ανάληψη της ανωτέρω επιθετικής δράσης συνωθούνταν από το παράθυρο ευκαιρίας που διανοίγονταν για την ελληνική στρατιωτική στρατηγική. Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, ό.π., 250-252.

41. Παναγάκος, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας, 1912-1922*, ό.π., 478-479.

42. Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία* ό.π., 301-303.

43. Βλέπε, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, first series, vol. XVII, No. 549, υποσημ. 3 και No. 741, υποσημ. 2.

44. Ειδικότερα, κατά την έναρξη της κεμαλικής αντεπίθεσης (13.8.1922) οι παράγοντες του απρόβλεπτου, του λάθους και του τυχαίου παρώθησαν την ελληνική στρατιωτική στρατηγική σε κατάσταση αποδιάρθρωσης. Αναλυτικότερα βλ. Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των νεότερων χρόνων*, ό.π., 587-90.

45. Για ανάλυση του παράγοντα της τριβής και της ομίχλης του πολέμου βλ. Clausewitz, *On War*, (Princeton: Princeton University Press, 1989), 101-2, 119-121, D. M. Drew & D. M. Snow, *Making Strategy*, σ. 149-53, E. Luttwak, *Strategy, The Logic of War and Peace*, (Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1987), 10-5. Για εμπειρική επαλήθευση βλ. Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των νεότερων χρόνων*, 590-1.

της διαδικασίας συλλογής-αξιολόγησης πληροφοριών.⁴⁶

Τέταρτο και εξίσου σημαντικό πρόβλημα ήταν η ανορθολογική και αντιπαραγωγική συνύφανση των όψεων-διαστάσεων της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής. Η αχίλλειος πτέρνα της υψηλής στρατηγικής των μετανομβριανών κυβερνήσεων αποκρυσταλλώνεται στην αποτυχία της εσωτερικής διασύνδεσης των πολλαπλών της διαστάσεων, με συνεπακόλουθο την αλληλοϋπονόμευση και αλληλοεξουδετέρωσή τους κατά την εφαρμογή τους. Για παράδειγμα, η Ελληνική στρατιωτική στρατηγική υπονόμωσε την αποτελεσματικότητα της Ελληνικής διπλωματικής στρατηγικής, από τη στιγμή που η αντιβενιζελική πολιτική ηγεσία εγκατέλειψε το πεδίο των διαπραγματεύσεων και προσέφυγε στη συστηματική χρήση της στρατιωτικής ισχύος (Μάρτιος 1921). Παρεπόμενο ήταν η αποδυνάμωση της διεθνούς θέσης της Ελλάδας και, αντίστροφα, η ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης του Κεμάλ. Ειδικότερα, μετά από ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα, (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1921) διαπραγματεύσεων, μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων μερών, Ελλάδας-Τουρκίας και των Συμμαχικών δυνά-

μεων, στο Λονδίνο, (17.2/12.3.1921), η ομώνυμη Διάσκεψη κατέληξε σε σχέδιο απόφασης για την τροποποίηση των όρων της συνθήκης των Σεβρών.⁴⁷ Το αναμορφωμένο σχέδιο για την τροποποίηση της Συνθήκης εμπειρείχε ευμενείς πολιτικούς-οικονομικούς όρους για την Τουρκία, μεταξύ των οποίων η:

- α) Διεθνής αναγνώριση μέσω της ένταξής της στην Κοινωνία των Εθνών,⁴⁸
- β) Διατήρηση της Κωνσταντινούπολης, εγκατάσταση τουρκικού στρατού και διασφάλιση του πολιτικού ελέγχου των Στενών,⁴⁹
- γ) Ενίσχυση της τουρκικής στρατιωτικής και ναυτικής ισχύος,⁵⁰
- δ) Οικονομικά προνόμια,⁵¹
- ε) Υπαγωγή της Σμύρνης στην τουρκική πολιτική κυριαρχία.⁵²

Η αντιβενιζελική κυβέρνηση, ακολουθώντας τη διπλωματική αρχή της μετριοπάθειας και της αυτοσυγκράτησης,⁵³ αποδέχθηκε εν μέρει τις προτάσεις της διασκέψεως (6/19.3.1921). Ωστόσο λόγω της σθεναρής πολιτικής στάσης της Τουρκίας⁵⁴ και της κατευναστικής πολιτικής παροχών και πλεονεκτημάτων από τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι διαμεσολαβή-

46. Αναλυτικότερα, βλ. Γ. Σπυριδωνός, *Πόλεμος και ελευθερία*, ό.π., 197-8.

47. Για μια συγκριτική ανάλυση των υπομνημάτων των Συμμαχικών Δυνάμεων περί τροποποίησης της Συνθήκης των Σεβρών, κατά τις Διασκέψεις του Λονδίνου και του Παρισιού του 1921, βλέπε *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, first series, vol. XVII, 536-556

48. Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, ό.π., σ. 177. Επίσης βλέπε *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, first series, vol. XV, No. 53, appendix 2, και No. 58, υποσημείωση 3.

49. Στρατηγός, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, ό.π., 177-178.

50. Στο ίδιο.

51. Στο ίδιο.

52. Στο ίδιο.

53. Βλέπε σχετικά M. Wight, *Διεθνής Θεωρία*, (Αθήνα: Ποιότητα, 1998), 236.

54. Η κεμαλική πολιτική ηγεσία, ενεργώντας με γνώμονα την ενίσχυση της σχετικής ισχύος και κατ' επέκταση της διαπραγματευτικής της θέσεως, έθεσε ως αδιαπραγμάτευτο όρο για την αποδοχή της ανακωχής την άμεση εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, πριν από την έναρξη των διαπραγματεύσεων. Βλέπε σχετικά, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, first series, vol. XVII, No. 583, 584, 585

τικές προσπάθειες για ανακωχή οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της στρατηγικής αποτελεσματικότητας της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής

Τοιουτοτρόπως, η πολιτική απόφαση της κυβέρνησης του Πέτρου Πρωτοπαπάκη (Ιούλιος 1922) για την εφαρμογή μίας επιθετικής στρατιωτικής στρατηγικής με αντικειμενικό στρατιωτικό στόχο την καταστροφή του κέντρου βάρους του αντιπάλου -Κωνσταντινούπολη⁵⁵- αφενός εμβάλλονταν από την απίσχνασή της οικονομικής της ισχύος⁵⁶ και αφετέρου, εξουδετερωνόταν από την πολιτική απόφαση των συμμαχικών δυνάμεων να αποκρούσουν βίαια κάθε στρατιωτική ενέργεια προς την κατεχόμενη από τα διασυμμαχικά στρατεύματα ζώνη της Κωνσταντινούπολης.⁵⁷

Γενικότερα, η αδιάλειπτη και αποκλειστική χρήση της στρατιωτικής ισχύος για την επίτευξη του θεμελιώδους πολιτικού στόχου καταδεικνύει το υψηλό κόστος εφαρμογής της σε συνάρτηση με τα προσδοκώμενα οφέλη. Το απόλυτο και σχετικό κόστος της Ελλάδας μετουσιώνεται σε στρατιωτικό, οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό. Ειδικότερα, η ελληνική στρατιωτική στρατηγική αποδιάρθρωθηκε

από την επιθετική στρατιωτική στρατηγική εκμηδένιση που εφάρμοσε ο Κεμάλ τον Αύγουστο του 1922. Το σύνολο σχεδόν της Ελληνικής στρατιάς της Μικράς Ασίας υπέστη βαρύτατες απώλειες σε έμπυχο δυναμικό και αρκετές μονάδες του αιχμαλωτίστηκαν από τον αντίπαλο.⁵⁸ Προηγούμενα όμως η υπέρ-εξάντληση των στρατιωτικών-οικονομικών πηγών ισχύος και του έμπυχου δυναμικού της Ελλάδας, απόρροια της στρατιωτικής στρατηγικής εξουθένωσης που χρησιμοποίησε ο Κεμάλ, από τον Σεπτέμβριο του 1919 μέχρι και τον Ιούλιο του 1922 είχαν οδηγήσει στην οικονομικοστρατηγική της υπερεπέκταση.⁵⁹

Συμπέρασμα

Καταληκτικά, η απουσία μίας ορθολογικά διαμορφωμένης και συνεκτικά συγκροτημένης πρότασης υψηλής στρατηγικής ήταν η αξονική αιτία της στρατηγικής ήττας της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και της εκκρίζωσης του αέναου εθνικού στόχου της Μεγάλης Ιδέας. Αντίστοιχα, μέρος της ευθύνης αναλογίζεται και στον θεσμό της έξωθεν επέμβασης στον θρόνο, η παρέμβαση του οποίου ήταν καταλυτική όχι μόνο στη διεθνή απονομιμοποίηση

55. Βλ. Τσιριγώτης, *Εναλλακτικές στρατηγικές των λιγότερο ισχυρών κρατών στο διεθνές σύστημα των νεότερων χρόνων*, ό.π., κεφ. 5.2.2.4.

56. Ο Έλληνας πρωθυπουργός Δ. Γούναρης είχε προδηλώσει τον Φεβρουάριο του 1922 το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η Ελλάδα: «Εν τω μεταξύ πληροφορούμαι εξ Αθηνών ότι οι πόροι του Δημόσιου Ταμείου εξαντλούνται σήμερα». Στο ίδιο, 509-10.

57. Βλ. Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία*, (Αθήνα: Κλεισιούνη, 1950), 323.

58. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Σαγγάριου, Ιούλιος 1921, «οι συνολικές απώλειες της Στρατιάς έφθασαν στον αριθμό 23.608 από τους οποίους οι 3.879 νεκροί (224 αξιωματικοί και 3655 οπλίτες). Σ' αυτούς πρέπει να προστεθούν οι 376 αγνοούμενοι οι οποίοι -σ' αυτή τη μάχη- δεν είναι ζωντανοί αιχμάλωτοι. Οι τραυματίες του Σαγγάριου φθάνουν τους 19.353 (735 αξιωματικοί, 18.618 οπλίτες)». Βλ. Φ. Γρηγοριάδης, *Διχασμός-Μικρά Ασία*, τόμ. Β', (Αθήνα: Κεδρηνός, 1971), 85-6.

59. Χαρακτηριστικά ο Α. Διομήδης ανέφερε: «Τό δημόσιο χρέος μας από τόν Νοέμβριο τοῦ 1920 μέχρι τόν Ἰανουάριο τοῦ 1922, ἤτοι ἐντός δεκαπενταμήνου, αὐξήθηκε μέ τήν ἀνάληψη δανείων κατά 1.672.000.000 δρχ [...]» (Α. Διομήδης, *Τα οικονομικά της Ελλάδος. Προ και μετα την 1ην Νοεμβρίου 1920*, Αθήνα, 1922, σ.58).

του κεφαλαιώδους στόχου της Ελληνικής υψηλής στρατηγικής, αλλά και στην απομείωση της εσωτερικής της συνοχής -εθνικός διχασμός. Τοιουτοτρόπως οι ευθύνες του Ε. Βενιζέλου δεν σχετίζονται με την έναρξη της μικρασιατικής επιχείρησης αλλά με την πολιτική του στάση απέναντι στο θρόνο, όταν στον κορυφαίο σημείο της πολιτικής του νίκης άφησε ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να περιορίσει στον μέγιστο δυνατό βαθμό τις εξουσίες του μονάρχη.⁶⁰ Συνεπακόλουθα, η τραγική κατάληξη της μικρασιατικής εκστρατείας δύναται να αποδοθεί στην ανασύνταξη των δυνάμεων του παλαιοκομματισμού/κομματοκρατίας που υπονόμισαν εσωτερικά το πρόταγμα της εθνικής ολοκλήρωσης, με αποτέλεσμα η ανορθολογική πολιτική απόφαση για συνέχιση της εκστρατείας, υπό την απουσία εξωτερικών διπλωματικών-οικονομικών συντελεστών ισχύος, να οδηγήσει στην στρατηγική υπερεπέκταση της Ελληνικής στρατηγικής στη Μικρά Ασία και στην εκκρίζωση των ελληνικών πληθυσμών της Ιωνίας.

60. Βλ. Ευάγγελος Κοροβίνης, *Η νεοελληνική φαυλοκρατία*, σ. 61.

Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, προσπάθειες περίθαλψης¹

4

Κυριάκος Ιακωβίδης

Λέκτορας
Σύγχρονης Ιστορίας
Πανεπιστημίου
Νεάπολις Πάφου

Ανακοίνωση στις
XVII Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά

Το Εθνικό Συμβούλιο, πολιτικό σώμα υπό τον έλεγχο της Αρχιεπισκοπής, συγκάλεσε συνεδρία στις 10-23 Σεπτεμβρίου του 1922 με αποκλειστικό θέμα συζήτησης την περίθαλψη των προσφύγων. Ήδη είχαν αρχίσει να καταφθάνουν οι πρώτοι πρόσφυγες από τα παράλια της Μ. Ασίας, περίπου στους διακόσιους, οι περισσότεροι βρετανικής καταγωγής.

Οι εκπρόσωποι της Πάφου στο Εθνικό Συμβούλιο αποφάσισαν να μην παραστούν στη συνεδρία δηλώνοντας –εν είδει δικαιολογίας– ότι προτεραιότητά τους ήταν η υποδοχή τού ευεργέτη της πόλης, Δημήτρη Κωνσταντίνου, ο οποίος επισκεπτόταν εκείνες τις ημέρες την Πάφο.² Τελικά, σε εκείνη τη συνεδρίαση δεν συμμετείχαν όλοι. Σε πλήρη συνύφανση με την αδιαφορία των εκπροσώπων της Πάφου, η κοσμική ζωή και οι ψυχαγωγικές εκδηλώσεις συνεχίστηκαν στην Κύπρο ανεπηρέαστες από τα μικρασιατικά γεγονότα και «*ανάρμοστες προς το εθνικό πένθος*», όπως κατήγγειλε η εφημερίδα *Πατρίς*.³

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Μαχαιριώτης επισκεπτόμενος τους πρόσφυγες στη Λάρνακα, συγκινησιακά φορτισμένος και ενοχλημένος από την επικρατούσα νωθρότητα, με επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο περιέγραψε σε δραματικούς τόνους την εξαθλίωση των Ελλήνων προσφύγων: «δεν

έχουν τίποτε άλλο παρά τα ενδύματα τα οποία φορούν» και προειδοποίησε ότι δεν είναι βέβαιο πως η βρετανική διοίκηση θα συνέχιζε να τους συντηρεί.⁴

Το Εθνικό Συμβούλιο σύντομα θα εισάκουε τις εκκλήσεις του Μαχαιριώτη – το υπαγόρευαν άλλωστε τα γεγονότα. Οι πρόσφυγες άρχισαν να καταφθάνουν με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα και ακόμη μεγαλύτερους αριθμούς.

Συγκεκριμένα, το διάστημα Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου του 1922 κατέφθασε το μεγαλύτερο κύμα: 2.411 πρόσφυγες.⁵ Συνολικά, στην Κύπρο αφίχθησαν περίπου 3.500 Μικρασιάτες πρόσφυγες· έως και το 1925, συνέχιζαν –έστω και σε μικρούς αριθμούς– να έρχονται.⁶ Ο ακριβής αριθμός των προσφύγων είναι δύσκολο να εντοπισθεί επειδή οι Βρετανοί δεν κατέγραφαν όλες τις αφίξεις.

Στα λιμάνια της Κύπρου ελλιμενίζονταν ιταλικά, αυστριακά, γαλλικά και ελληνικά ατμόπλοια έμφορτα με πρόσφυγες, είτε ερχόμενα απευθείας από τα λιμάνια της Μ. Ασίας είτε μέσω Ελλάδας και Μάλτας· αρκετοί έφθαναν και με ιστιοφόρα.⁷ Σημεία αφετηρίας ήταν τα παράλια της Μ. Ασίας: η Σμύρνη, η Αλάγια, η Αττάλεια, η Σελεύκεια, το Αϊδίνιο, το Οδε-

μύσιο, η Μερσίνα και το Ανεμούριο.⁸ Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων κατέληγε στα λοιμοκαθατήρια, κυρίως σε αυτό της Δεκέλειας. Όσα λιμάνια δεν είχαν λοιμοκαθατήριο –όπως αυτό της Κερύνειας– είτε τους έστελναν σε εκείνο της Δεκέλειας είτε έκαναν την απολύμανση επιτόπου με θείο, είτε τους φιλοξενούσαν σε αυτοσχέδιους χώρους καραντίνας. Η εικόνα των προσφύγων στα λιμάνια της Κύπρου ήταν αποκαρδιωτική: ρακένδυτοι, ημίγυμνοι (οι Τούρκοι εξαναγκάζαν τους πρόσφυγες να γυμνωθούν στην προκουμαία της Σμύρνης),⁹ βρώμικοι, υποσιτισμένοι, οι περισσότεροι χωρίς αποσκευές, κουβαλούσαν μόνο τα ρούχα που φορούσαν· ταυτόχρονα, κουβαλούσαν και την οδύσσεια του ταξιδιού από τα μικρασιατικά παράλια.

Συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες που προήλθαν από τα νότια παράλια της Μ. Ασίας υπέστησαν το μαρτύριο της μακράς και εξαντλητικής πεζοπορίας μέχρι το λιμάνι της αναχώρησης.¹⁰ Στο πλοίο τα πράγματα ήταν ακόμη χειρότερα: στοιβαγμένοι, σε πολλές περιπτώσεις χωρίς νερό και φαγητό, υπό αφόρητη ζέστη, έκαναν ημέρες να φθάσουν στην Κύπρο, σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και εβδομάδες. Ένα ιστιοφόρο από τις γειτονικές ακτές

1. Το παρόν άρθρο είναι εμπλουτισμένη εκδοχή παλαιότερου άρθρου το οποίο δημοσιεύθηκε στο συλλογικό τόμο: Ευγενία Νικολάου (επιμ.), *“Κ” η Ανατολή του αιμάτου συντριβάνι*”. Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, αίτια και συνέπειες μιας καταστροφής, Αθήνα 2022.
2. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 14 Σεπτεμβρίου 1922.
3. *Πατρίς*, Λευκωσία, 18/31 Οκτωβρίου 1922.

4. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', MB 350, Μαχαιριώτης προς Μακάριο, 7/20 Σεπτεμβρίου 1922.
5. Σάββας Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1922» *Η Δέλτος*, τεύχ. 2 Ιανουάριος-Ιούνιος 2018, σσ. 71-88.
6. Η Ματθοπούλου υπολογίζει ότι από τον Σεπτέμβριο του 1922 έως τον Οκτώβριο του 1923 έφθασαν στην Κύπρο 3.380 πρόσφυγες, βλ. Ευαγγελία Ματθοπούλου, «Οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία στην Κύπρο: Έλευση και εγκατάσταση», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ. Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ. 81-106 (βλ. 85).
7. Στο ίδιο, σσ. 83-84.
8. Στο ίδιο, σ. 87.
9. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 8/21 Οκτωβρίου 1922.
10. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 22/4 Αυγούστου 1923.

της Σελεύκειας έκανε δεκαέξι ημέρες για να αγκυροβολήσει στην Κύπρο.¹¹ Σε αρκετές περιπτώσεις οι καπετάνιοι εκμεταλλεύονταν την ανάγκη των προσφύγων υπερχρεώνοντάς τα ναύλα, ενίοτε τους κακομεταχειρίζονταν -καταγράφηκαν περιστατικά στα οποία το πλήρωμα έκλεψε χρυσαφικά που κουβαλούσαν πρόσφυγες- τη μόνη τους περιουσία¹². Αναπόδραστη κατάληξη των κακουχιών ήταν οι θάνατοι εν πλω λόγω εξάντλησης, συνωστισμού, πείνας και ασθενειών, όπως η δυσεντερία, οι οποίες προκαλούνταν από την κακή υγιεινή.¹³ Τα πτώματα τα έριχναν στη θάλασσα. Όσοι αποβιβάζονταν είχαν την εικόνα «*κινούμενων σκελετών*», έτσι τους περιέγραψε αυτόπτης μάρτυρας στη Λάρνακα.¹⁴ Οι πρόσφυγες διαχωρίζονται σε κατηγορίες: 1) βρετανικής καταγωγής ή υπηκόους από βρετανικές αποικίες πλην της Κύπρου (π.χ. Μάλτα, Ινδία), 2) κυπριακής καταγωγής (κυρίως βρετανοί υπήκοοι), Έλληνες μη κυπριακής καταγωγής και Αρμένιους. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες η ισχνή πλειοψηφία ήταν κυπριακής καταγωγής (1.199), ακολουθούσαν οι Έλληνες-μη Κύπριοι (1.028), 955 Αρμένιοι και 177 βρετανικής καταγωγής ή από άλλες βρετανικές αποικίες πλην της Κύπρου - οι αριθμοί αυτοί ενδέχεται να μην είναι απόλυτα ακριβείς.¹⁵ Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι

οι πρόσφυγες που είχαν τουρκικό επίθετο το άλλαζαν υιοθετώντας ελληνικό. Προφανώς οδηγούνταν σε αυτό υπό το φόβο ότι θα αντιμετώπιζαν την ίδια εχθρότητα, όπως οι Μικρασιάτες στην Ελλάδα.¹⁶ Ο φόβος τους αποδείχθηκε ανυπόστατος, στην Κύπρο σημειώθηκαν ευάριθμα περιστατικά ρατσισμού απέναντι σε τουρκόφωνους Μικρασιάτες.¹⁷ Όπως και να έχει, ο πιο πάνω διαχωρισμός των προσφύγων ήταν (στην κυριολεξία) ζωτικής σημασίας για τους ίδιους τους πρόσφυγες και τη μεταχείριση την οποία θα ελάμβαναν. Ενδεικτικά: Οι βρετανικής καταγωγής τύχχαναν -με διαφορά από τους υπόλοιπους- της καλύτερης μεταχείρισης. Συγκεκριμένα, η βρετανική διοίκηση φρόντιζε εάν δεν είχαν χρήματα να τους χρηματοδοτήσει, εάν δεν είχαν τροφή και στέγη να τους παρέχει, εάν δεν είχαν δουλειά να τους βρει. Επιπλέον, είχαν το προνόμιο της απαλλαγής από την υποχρεωτική καραντίνα η οποία για τους υπόλοιπους ήταν συνήθως δεκατέσσερις ημέρες - υπερβολικά πολλές ημέρες, στο παρελθόν σε παρόμοιες περιστάσεις οι ημέρες καραντίνας ήταν λιγότερες. Το προνόμιο της απαλλαγής από την καραντίνα το είχαν και οι εύποροι πρόσφυγες, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, για παράδειγμα, ο Ιωαννίδης, υψηλόβαθμο στέλεχος του

11. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 7/20 Δεκεμβρίου 1922.

12. *Ελευθερία*, Λευκωσία 30/13 Δεκεμβρίου 1922

13. Ματθοπούλου, ό.π., σ. 89, *Ελευθερία*, Λευκωσία 23/6 Δεκεμβρίου 1922 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 25 Ιουλίου 1923.

14. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 25 Ιουλίου 1923.

15. Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο», *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, Τόμος ΙΒ', Λευκωσία 2016, σσ. 292-308 (βλ. 297).

16. Μόνα Σαββίδου-Θεοδούλου, «Οι Μικρασιάτες της Λεμεσού», στο: Σαλώμη Παπαδήμα-Σοφοκλέους (επιμ.), *Οι μικρασιάτες της Λεμεσού: Η εγκατάσταση, η ανάπτυξη και η προσφορά τους στην πόλη. Πρακτικά 9^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου Προφορικής Ιστορίας 2013*, Λεμεσός 2019, σσ. 20-61 (βλ. 29-30).

17. *Πατρίς*, Λευκωσία, 29 Νοεμβρίου 1923.

τραπεζικού οίκου Ράλλη στη Σμύρνη, δεν πέρασε από το λοιμοκαθατήριο.¹⁸ Οι Βρετανοί έδειχναν πέρα από την καταγωγή να προσμετρούν και την αξία του χρήματος. Στο λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας οι βρετανικής καταγωγής πρόσφυγες δεν διέμεναν στις λασποκαλύβες του λοιμοκαθατηρίου, αλλά στα κτήρια γύρω από το σπίτι του αρχίατρου -έμεναν δηλαδή στις καλύτερες εγκαταστάσεις. Σε περίπτωση που δεν ήσαν ικανοποιημένοι από τη διαμονή στο λοιμοκαθατήριο είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν την ενδιαίτηση σε ξενοδοχείο¹⁹- πράγματι αρκετοί πρόσφυγες διέμεναν σε ξενοδοχεία είτε στις πόλεις είτε στην επαρχία (Πεδουλάς, Πλάτρες). Μετά τη διαμονή στο ξενοδοχείο η βρετανική διοίκηση μεριμνούσε να βρει σπίτι στους αναξιοπαθόντες πρόσφυγες βρετανικής καταγωγής· για παράδειγμα στην περίπτωση της κόρης του ευκατάστατου C.H. Wilkin από τη Σμύρνη την έστειλαν στο σπίτι του Δούκα (**Doukas**), διευθυντή του παραρτήματος της Οθωμανικής Τράπεζας στην Πάφο²⁰. Το χρήμα πάει στο χρήμα. Οι Βρετανοί πέρα από την καταγωγή προχώρησαν σε ακόμη μιας κρίσιμης σημασίας κατηγοριοποίηση των προσφύγων: σε αυτούς που μπορούσαν να συντηρήσουν τον εαυτό τους (και την οικογένειά τους) και σε αυτούς που δεν μπορούσαν. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, μεταξύ 9 Σεπτεμβρίου του 1922 (σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο) και 16 Νοεμβρίου

του 1923, 1.691 ήταν άποροι και 1.265 ήταν αυτοσυντήρητοι.²¹ Φαινομενικά, το μεγαλύτερο πρόβλημα το είχαν οι κυπριακής καταγωγής, από τους 1.199 μόνον οι 282 ήταν αυτοσυντήρητοι, ενώ οι Έλληνες (μη Κύπριοι) από τους 1.028 οι 522 ήταν αυτοσυντήρητοι και οι 506 ήταν άποροι.²² Στην πραγματικότητα, οι κυπριακής καταγωγής άποροι συνήθως είχαν κάποιον συγγενή ή φίλο να τους συντηρήσει, δεν συνέβαινε όμως το ίδιο με τους 506 άπορους Έλληνες (μη Κύπριους) πρόσφυγες.

Το υψηλό ποσοστό απορίας ανάμεσα στους πρόσφυγες εξηγείται εύκολα: η πλειοψηφία των ανθρώπων που έφθασαν στις ακτές της Κύπρου ήταν γυναικόπαιδα, ορφανά και ηλικιωμένοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε σύνολο 705 προσφύγων, οι οποίοι καταμετρήθηκαν από την Μητρόπολη Κιτίου το 1922, οι 235 ήταν γυναίκες και 290 ήταν παιδιά (κάτω των 15 ετών), ποσοστό 74%.²³

Η μη δυνατότητα αυτοσυντήρησης των προσφύγων σήμαινε τη μη δυνατότητα αποπλήρωσης των εξόδων του λοιμοκαθατηρίου (έξοδα απολύμανσης αποσκευών, διαμονής και διατροφής) - και αυτό ήταν μόνον η αρχή. Αντιδρώντας, η βρετανική διοίκηση ανάγκασε τους πρόσφυγες να υπογράψουν χρεωστικό έγγραφο με το οποίο δεσμεύονταν ότι θα ξεχρέωναν τα έξοδα όταν θα έβρισκαν εργασία.²⁴ Οι Βρετανοί αποδείχθηκαν πείσμονες στην εξόφληση των εξόδων, έως τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ανα-

18. *Κήρυξ*, Λεμεσός, 10/23 Σεπτεμβρίου 1922.

19. Κρατικό Αρχείο Κύπρου (στο εξής ΚΑΚ) SA1 1092/1922/1, Αρχιγραμματέας προς Διοικητές Λάρνακας, Λεμεσού και Αμμοχώστου, 9 Σεπτεμβρίου 1922.

20. ΚΑΚ, SA1 1096/1922, The Governor of Malta to Stevenson, 15 Ιανουαρίου 1923.

21. Ματθοπούλου, ό.π., σ. 86.

22. Στο ίδιο.

23. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου. Κώδιξ ΚΒ' (Α) και Κώδιξ ΚΒ' (Β).

24. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 5 Δεκεμβρίου 1923.

Ζητούσαν όσες και όσους δεν είχαν αποπληρώσει το ποσό· ακόμη και αν αυτό ήταν ευτελές, όπως τα δεκαέξι σελίνια που χρωστούσε ο πρόσφυγας Αναστάσης Αντωνιάδης από τη Λεμεσό, τον οποίο έψαχναν έως το 1929.²⁵ Για να κατανοηθεί καλύτερα το ευτελές ποσό που χρωστούσε ο Αντωνιάδης: εκείνη την περίοδο με δεκαέξι σελίνια αγοράζεις μισό κιβώτιο μπίρες.²⁶

Προκειμένου να εξασφαλίσει τα χρωστούμενα η βρετανική διοίκηση απαγόρευσε, ως ύστατο μέτρο εξαναγκασμού, την έξοδο από τη χώρα σε όσες και όσους δεν είχαν αποπληρώσει τα έξοδα του λοιμοκαθατηρίου - δεν προσήγαγαν πρόσφυγες στα δικαστήρια για το χρέος, παρόλο που το είχαν σκεφθεί.²⁷ Μοιραία, οι μη έχοντες τα χρήματα άλλοτε απευθύνονταν στην Εκκλησία για να αποπληρώσει το ποσό και άλλοτε εκλιπαρούσαν τη βρετανική διοίκηση για επιείκεια. Σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, επιστράτευαν τις τοπικές Αρχές (μυοχτάρη ή δήμαρχο) για να πιστοποιήσει την αδυναμία καταβολής του ποσού.²⁸ Ωστόσο, υπήρχαν και πρόσφυγες οι οποίοι, ενώ είχαν λεφτά για να πληρώσουν, απέφευγαν να το κάνουν· παράδειγμα, ο διάσημος γλύπτης της εποχής Ανδρέας Θυμόπουλος, Κύπριος-βρετανός υπήκοος. Ο Θυμό-

πουλος έφθασε στο λοιμοκαθατήριο μαζί με την πενταμελή οικογένειά του (ανάμεσά τους και η μόλις δύο μηνών κόρη του, Ιωνία)²⁹ στις 18 Σεπτεμβρίου του 1922,³⁰ με το αγγλικό ατμόπλοιο *Αντιόχεια*. Τα έξοδα του λοιμοκαθατηρίου, εκείνου και της οικογένειάς του, ήταν κάτι παραπάνω από δέκα λίρες- επιμελώς, για μεγάλο χρονικό διάστημα, απέφευγε την εξόφληση του ποσού αν και ήταν καταφανές ότι είχε την οικονομική ευχέρεια- στο τέλος πλήρωσε.³¹ Ο ίδιος μετέφερε μαζί του από τη Σμύρνη, όπου διαβιούσε από το 1920, 500 λίρες σε χαρτονομίσματα και πενήντα σε κοσμήματα (οι Βρετανοί δεν διευκρινίζουν εάν το ποσό το υπολόγιζαν σε τουρκικές ή βρετανικές λίρες).³² Όπως καταλαβαίνει κανείς ήταν ευκατάστατος, άλλωστε ήταν καθηγητής γυμναστικής και καλλιτεχνικών μαθημάτων στη φημισμένη Ευαγγελική Σχολή, με μηνιαίο μισθό 34 αγγλικές λίρες.³³ Δείγμα της ευπορίας του ήταν και η πρωτοβουλία του να φέρει στην Κύπρο την υπηρέτρια του σπιτιού του, τη Στέλλα Σοφοκλέους (12 ετών). Πιθανότατα γνώριζε ότι στην Κύπρο, αν και πρόσφυγας, δεν θα κακοπερνούσε. Δεν έπεσε έξω. Αμέσως μετά το λοιμοκαθατήριο ο Θυμόπουλος φιλοξενήθηκε -μετά τη μεσολάβηση του μεγαλέμπορα Σκουφαρίδη- στην

25. ΚΑΚ, SA1 1104/1924, Surridge προς Commissioner of Limassol, 9 Μαρτίου 1924.

26. *Ελευθερία*, Λευκωσία 17/30 Σεπτεμβρίου 1922.

27. ΚΑΚ, SA1 1104/1924, Επιστολή προς Διοικητή Λάρνακας, 9 Μαΐου 1927.

28. ΚΑΚ, SA1/1064/1924, Διαμάντω Στέλιου Αγγελουδάκη προς Stevenson, 5 Ιουλίου 1926.

29. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου. Κώδιξ KB' (Α).

30. Σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο.

31. ΚΑΚ, SA1 1092A/1922, «List of Refugees that have not paid their Quarantine dues».

32. ΚΑΚ, SA1/1092/1922/1, «List of Cypriot born British Subjects with their families that arrived from Smyrna on the 18/9/22 by the S.S. Antioch as refugees».

33. Ερατώ Χατζησάββα, «Η εικαστική δραστηριότητα στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας» διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Κύπρου στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Λευκωσία 2019, σ. 109 και Ζηνοβία Λιθοξόου-Σαλάτα, *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης*, Αθήνα 1959, σ. 33.

Αρχιεπισκοπή³⁴ (αυτό έγινε κατ' εξαίρεση, στα δωμάτια της Αρχιεπισκοπής φιλοξενούνταν αποκλειστικά Έλληνες μη Κύπριοι πρόσφυγες). Πολύ γρήγορα απέκτησε πίσω την παλιά διδασκαλική του δουλειά στο Παγκύπριο Γυμνάσιο³⁵ και εξίσου γρήγορα ενοίκιασε σπίτι με ευκολίες πληρωμής στη Λευκωσία.³⁶

Άνθρωποι σαν τον Θυμόπουλο δεν προκαλούσαν ανησυχία στη βρετανική διοίκηση, αυτοί που τους ανησυχούσαν ήταν οι πρόσφυγες οι οποίοι όταν θα έβγαιναν από το λοιμοκαθατήριο δεν θα τους περίμενε κάποιο φιλόξενο σπίτι, δεν θα είχαν δουλειά και θα παρέμεναν εξαρτώμενοι της βρετανικής διοίκησης.

Αυτόδηλα, η βρετανική διοίκηση πολύ νωρίς ζήτησε χρηματικές εγγυήσεις από την Εκκλησία, προκειμένου να επιτρέψει την αποβίβαση προσφύγων, συγκεκριμένα των Ελλήνων προσφύγων μη κυπριακής καταγωγής· τους πρόσφυγες κυπριακής καταγωγής/βρετανούς υπηκόους ήταν ούτως ή άλλως υποχρεωμένη να τους δεχθεί. Στην περίπτωση των Ελλήνων (μη Κυπρίων) ήταν διατεθειμένη να δεχθεί μόνον αυτούς οι οποίοι είχαν κάποιο φίλο ή συγγενή που θα μπορούσε να εγγυηθεί τη διαμονή και τη συντήρησή τους. Ελάχιστοι όμως διέθεταν αυτή την πολυτέλεια.

Το μεγαλύτερο ποσό που δόθηκε ως εγγύηση ήταν οι 12.000 λίρες, προκειμένου να επιτραπεί η αποβίβαση 509 προσφύγων από την Αλάγια.³⁷

34. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 355, Έξαρχος Ιερώνυμος προς Αρχιεπίσκοπο, 23 Σεπτεμβρίου 1922.

35. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 30 Ιουνίου 1923.

36. Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας, Βιβλίο Πρακτικών Νο 6, 1919-1924, συνεδρία 22ης Νοεμβρίου 1924.

37. Ο αριθμός προέρχεται από πίνακα των προσφύγων που βρίσκεται στο αρχείο της Μητρόπολης Κιτίου, Κώδιξ KB' (Β).

38. Λάμπρου, ό.π., σ. 79.

39. *The Cyprus blue book*, Nicosia 1923, σ. 64.

Ωστόσο, προηγήθηκαν διαβήματα και συμβάντα μέχρι την αποβίβαση των Αλαγιωτών.

Συγκεκριμένα, από τους 509 η βρετανική διοίκηση αποβίβασε μόνο τους δεκατέσσερις, οι οποίοι ήταν Κύπριοι (βρετανοί υπήκοοι), τους υπόλοιπους (Έλληνες μη κυπριακής καταγωγής) τους απαγορεύτηκε η αποβίβαση, με οδηγία εγκατάλειψης της νήσου. Ως εκ τούτου, το πλοιάριο που μετέφερε τους Αλαγιώτες παρέμεινε επί ημέρες στο λιμάνι της Λάρνακας· ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς αποφασίζει να πάει προς το Τρόδος, όπου ξεκουραζόταν ο Αρμοστής, σε μια προσπάθεια να διαπραγματευθεί. Έπειτα από συζήτηση ο Αρμοστής τελικά συγκατάνευσε -έναντι υψηλού αντιτίμου- στην αποβίβαση και των υπολοίπων προσφύγων. Διευκρινιστικά, ο Μητροπολίτης Κιτίου δεσμεύτηκε να καταβάλει στους Βρετανούς 12.000 λίρες ως εγγύηση στην περίπτωση που οι πρόσφυγες αποζητήσουν -στο κοντινό ή μακρινό μέλλον- βοήθεια από τη βρετανική διοίκηση.³⁸ Οι 12.000 λίρες ήταν τεράστιο ποσό, ήταν περισσότερα από ό,τι τα έξοδα του δήμου Λευκωσίας το έτος 1922.³⁹ Αναμενόμενα, η Εκκλησία αδυνατούσε να επωμισθεί την καταβολή ολόκληρου του ποσού, έτσι ζήτησε και έλαβε τη συνδρομή των εύπορων ιδιωτών. Το ελληνικό προξενείο, παρόλο που ήταν το καθ' ύλην αρμόδιο, δεν είχε τα χρήματα να συνδράμει. Γενικότερα, το προξενείο δεν είχε

την οικονομική αρωγή του ελληνικού κράτους (φυσιολογικό, τα οικονομικά του ελληνικού κράτους εκείνη την περίοδο ήταν σε πλήρη κατάρρευση) και αναπόφευκτα δεν μπόρεσε να βοηθήσει τους πρόσφυγες· σε ορισμένες περιπτώσεις ούτε τα ναύλα των προσφύγων για Ελλάδα δεν είχε να πληρώσει⁴⁰.

Όταν επιτεύχθηκε η συμφωνία οι Αλαγιώτες πρόσφυγες, εξαντλημένοι από τις κακουχίες και την αβεβαιότητα, εξήλθαν του караβιού και άρχισαν να ασπάζονται το κυπριακό έδαφος. Είχαν συμπληρώσει δώδεκα ημέρες παραμονής στο ατμόπλοιο στοιβαγμένοι σαν σαρδέλες.⁴¹ Οι περιγραφές των εφημερίδων έμοιαζαν βγαλμένες από σκηνή των Τρωάδων:

Τήν δέ 3 μ.μ. της Τετάρτης ήρχισεν η αποβίβασις των εν Δεκελεία. Χλωμοί και εξαντλημένοι από τας κακουχίας επάτουν τόν πόδα επί της κυπριακής γης. Πολλοί μόλις απεβιβάζοντο, ησπάζοντο το έδαφος, ενώ άλλοι έκλαιον. Εξετυλλίσοντο δε σκηναί σπαρακτικά. Καί εκεί ένας πατριωτικώτατος Ιεράρχης, ένας αληθινός αντιπρόσωπος του Χριστού, ο Π. Μητροπολίτης Κιτίου τούς ανέμενε διά να τούς ευλογήσῃ. Όλοι ησπάσθησαν μέ υγρούς τούς οφθαλμούς τήν χείρα του.⁴²

Ο Νικόδημος Μυλωνάς, ο «πατριωτικώτατος ιεράρχης», κατά τον Τύπο, αυτόπτης μάρτυρας αντίκρισε τη σκηνή με τους Αλαγιώτες να εξέρχονται

του πλοίου και να φιλούν το χώμα· είδα μπροστά μου, έγραψε λίγο αργότερα στο δήμαρχο Λευκωσίας, Αχιλλέα Λιασιδή, «την εθνική μας καταστροφή εν μικρογραφία». Επί επτά ώρες παρηγορούσε τους Αλαγιώτες, με μια θλίψη να του βαραίνει το στήθος - συμπλήρωσε συντετριμμένος στο γράμμα του⁴³.

Σε αντίθεση με τους πρόσφυγες της Αλάγιας τις περισσότερες περιπτώσεις η Εκκλησία δεν μπορούσε να κάνει και πολλά· επικράτησε η βρετανική πολιτική της μη αποβίβασης των προσφύγων. Ήταν προφανές ότι για τους Βρετανούς το προσφυγικό ζήτημα ήταν, αφενός, θέμα εξόδων -λιγότεροι πρόσφυγες, λιγότερα έξοδα- και, αφετέρου, θέμα χώρου, δεν είχαν πού να τουςβάλουν. Δεν υπήρχαν ανθελληνικά κίνητρα πίσω από την πολιτική της μη αποβίβασης. Και στην περίπτωση των Αρμενίων προσφύγων οι Βρετανοί την ίδια τακτική ακολούθησαν εξαναγκάζοντας τον Αρμένιο Αρχιεπίσκοπο να αναλάβει την κάλυψη των εξόδων των ομοεθνών του προσφύγων.⁴⁴ Το ορφανοτροφείο Μελκονιάν το οποίο κτίστηκε στη Λευκωσία με σκοπό να περιθάψει τα ορφανά αρμενικής καταγωγής, θύματα των μικρασιατικών διωγμών, κτίστηκε χάρις σε ιδιωτικές χορηγίες Αρμενίων της Αιγύπτου χωρίς την οικονομική αρωγή της βρετανικής διοίκησης, η μόνη συνδρομή των Βρετανών ήταν όταν ο

40. ΚΑΚ, SA1, 1096/1922, Χριστόδουλος Γεωργίου Κουμιστός προς Αρχιγραμματέα, 23/3/1923.

41. Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΔΙΑΥΕ) φ. 4 υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Οκτωβρίου 1922 και Αναστασία Χάματσου, «Η πολιτική της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου απέναντι στους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Η μαρτυρία του ελληνικού προξενείου στην Κύπρο», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ.Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ.143-163 (σ. 147).

42. *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21, Οκτωβρίου 1922.

43. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου, Αρχείο Νικόδημου Μυλωνά (φακ. Στ΄, υποφ. Α΄), Νικόδημος Μυλωνάς προς Λιασιδή.

44. ΚΑΚ, SA1 426/1923, Τηλεγράφημα Stevenson, 11 Ιανουαρίου 1923.

Αρμοστής Stevenson στα εγκαίνια του Μελκονιάν, τον Φεβρουάριο του 1924, κατέθεσε το θεμέλιο λίθο⁴⁵. Εξάλλου, το ίδιο έπραξε η διοίκηση Stevenson (1918-1926) και στην περίπτωση των Ρώσων προσφύγων, οι οποίοι ήλθαν στην Κύπρο, την περίοδο 1920-1922, διωγμένοι από τους μπολσεβίκους. Εκείνη την περίοδο οι Βρετανοί αν και φιλοξένησαν περίπου 1.600 Ρώσοι πρόσφυγες εμπόδισαν τον ελλιμενισμό πολύ μεγαλύτερου αριθμού Ρώσων αντικομμουνιστών- οι οποίοι στο κάτω κάτω της γραφής ήταν σύμμαχοί τους στον κοινό αγώνα κατά των μπολσεβίκων⁴⁶.

Είναι έκδηλο ότι ανεξάρτητα από την καταγωγή και την εθνικότητα των προσφύγων η βρετανική διοίκηση εφάρμοζε με συνέπεια, και χωρίς παρεκκλίσεις, την πολιτική της αποδοχής περιορισμένου αριθμού προσφύγων· και θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στην περίπτωση των Ελλήνων μη Κύπριων Μικρασιατών η αντιμετώπιση που έτυχαν ήταν -συγκριτικά με άλλης εθνικότητας πρόσφυγες- πολύ πιο σκληρή. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα σκληρής μεταχείρισης ήταν η υπόθεση του ατμόπλοιου *Vidin* εκ Μερσίνας το οποίο ελλιμενίστηκε στη Λάρνακα, τον Δεκέμβριο του 1922, μεταφέροντας 2.300 πρόσφυγες - ήταν έτοιμο να παραλάβει ακόμη 700 με προορισμό την Ελλάδα.

Το *Vidin* ξέμεινε από γαιάνθρακα, έτσι -χωρίς καύσιμα- παρέμεινε στο λιμάνι της Λάρνακας ακινητοποιη-

μένο. Οι έμποροι της πόλης, παρόλο που κινητοποιήθηκαν, δεν είχαν την απαιτούμενη ποσότητα γαιάνθρακα, με αποτέλεσμα ο Έλληνας Πρόξενος Ζήσης Χατζηβασιλίου να στραφεί προς τη βρετανική διοίκηση ζητώντας να αγοράσει την ποσότητα γαιάνθρακα που είχαν στις αποθήκες τους.⁴⁷ Το μετάνιωσε. Οι Βρετανοί εκμεταλλεόμενοι την απελπιστική κατάσταση του πρόξενου βρήκαν την ευκαιρία να κερδοσκοπήσουν απαιτώντας τα τριπλάσια από την κανονική τιμή του γαιάνθρακα.

Κατά τη διάρκεια των αδιέξοδων διαπραγματεύσεων του προξένου οι πρόσφυγες συνέχισαν να παραμένουν στοιβαγμένοι στο ατμόπλοιο, χωρίς φαγητό και νερό, εκτεθειμένοι στο κρύο και με κίνδυνο να ξεσπάσει λοιμός - δύο είχαν ήδη πεθάνει.⁴⁸ Ο πρόξενος απηυδισμένος επικοινωνήσε με το υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας και αποτύπωσε τηλεγραφικά τον εκνευρισμό του για τη στάση των Βρετανών: «*αρχαί αδιαφορούσι*».⁴⁹ Εν εξάλλω καταστάσει, ήκιστα αδιάφορος για το διπλωματικό του ύφος, ο πρόξενος κατήγγειλε τους Βρετανούς ως ηθικούς αυτουργούς των δύο θανάτων στο πλοίο. Στο τέλος δόθηκε λύση: ελληνικό ατμόπλοιο κατέπλευσε στο λιμάνι της Λάρνακας και ανεφοδιάσε το *Vidin* το οποίο ταξίδεψε στην Ελλάδα⁵⁰.

Η διοίκηση Stevenson είναι γεγονός ότι στο θέμα των μικρασιατών προσφύγων συμπεριφερόταν με χοντρο-

45. ΚΑΚ, SA1 1481/1923 «Speech delivered by Mr Seropian...», 15/2/1924 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 3/16 Φεβρουαρίου 1924

46. Κυριάκος Ιακωβίδης, «Ρώσοι πρόσφυγες στην Κύπρο», *Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών. Τόμος ΙΒ΄*, Λευκωσία 2016, σσ. 309-328.

47. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 30/13 Δεκεμβρίου 1922.

48. ΔΙΑΥΕ, Φ. 4, υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7 Δεκεμβρίου 1922.

49. ΔΙΑΥΕ, Φ. 4, υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8 Δεκεμβρίου 1922.

50. *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 3/16 Δεκεμβρίου 1922

κομμένη αναισθησία. Η αιτία πίσω από τη συμπεριφορά της βρετανικής διοίκησης εντοπίζεται στην ανοικτή και απροκάλυπτη έχθρα του Stevenson με τους Έλληνες από την αρχή της διοίκησής του, το 1918. Εάν οι σχέσεις ήταν καλύτερες προφανώς δεν θα άλλαζε η πολιτική της βρετανικής διοίκησης, πιθανότατα, όμως, η τελευταία θα επεδείκνυε περισσότερες ευαισθησίες σε υποθέσεις όπως του Vidin.

Η ζωή στα λοιμοκαθατήρια

Στα λοιμοκαθατήρια οι πρόσφυγες έμπαιναν σε υποχρεωτική καραντίνα υπό το φόβο εξάπλωσης ασθενειών, όπως ο τύφος, η χολέρα, η ευλογιά, οι οποίες ενδημούσαν ανάμεσα στους πρόσφυγες λόγω των συνθηκών διαμονής στα πλοία. Τα μέτρα καραντίνας αποδείχθηκαν αποτελεσματικά καθ' όσον δεν προέκυψε έξαρση λοιμωδών ασθενειών.⁵¹

Το μεγαλύτερο λοιμοκαθατήριο ήταν αυτό της Δεκέλειας το οποίο κτίστηκε κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου από Γάλλους στρατιώτες προκειμένου να φιλοξενήσει πρόσφυγες από το Ρουάντ⁵², εκκενώθηκε τον Ιανουάριο του 1919.⁵³ Μετά το τέλος του Πολέμου φιλοξένησε πρόσφυγες από την Κιλικία, τα πρώτα θύματα του Κεμάλ που ήρθαν στην Κύπρο. Εγκα-

τέλειψαν τα σπίτια τους το 1921 μετά την εκκένωση της Κιλικίας από τα γαλλικά στρατεύματα, συνέπεια της ενδυνάμωσης του κεμαλικού στρατού και του ίδιου του Κεμάλ ο οποίος υπέγραψε σχετική συμφωνία αποχώρησης των στρατευμάτων με τη γαλλική κυβέρνηση⁵⁴. Το στρατόπεδο της Δεκέλειας ήταν κτισμένο σε έδαφος που ανήκε στη βρετανική διοίκηση, όμως, οι υποδομές των κτισμάτων ανήκαν στη γαλλική κυβέρνηση, η οποία τα παρέδωσε στους Βρετανούς μετά το τέλος του πολέμου. Συγκεκριμένα, οι Γάλλοι ανέγειραν 238 καλύβες από λάσπη και χώμα, προχειροκατασκευασμένες και σαπισμένες, με αποτέλεσμα οι Βρετανοί να υπογραμμίζουν στις εκθέσεις τους την αναγκαιότητα της συνεχούς συντήρησης. Το πιο καλοδιατηρημένο κτήριο ήταν αυτό του διοικητή, ένα διώροφο το οποίο αποτελείτο από έντεκα δωμάτια.⁵⁵ Ανάλογα καλοδιατηρημένα ήταν και τα κτήρια γύρω από το διοικητήριο, εκεί όπου διέμεναν οι πρόσφυγες «*πρώτης κατηγορίας*» - δηλαδή οι εύποροι και οι βρετανικής καταγωγής.

Από το 1919, όταν οι υπηρεσίες υγείας ανέλαβαν το στρατόπεδο της Δεκέλειας, προχώρησαν σε διορθωτικά έργα: όπως η αντικατάσταση μερικών λασποκαλύβων από πετρόκτιστες κατοικίες και η τοποθέτηση νέων παραθύρων και πατωμάτων.⁵⁶ Ο σκοπός ήταν να λειτουργήσει το στρατόπεδο ως λοιμοκαθατήριο και οι υποδομές

51. KAK, SA1 262/1923, Annual medical report Chief medical for the year ending 31st December 1922, Chief Medical officer προς Chief Secretary.

52. KAK, SA1 767/1917, Stevenson προς Contre-Amiral Varney (Commandant la division de Syrie), 26/5/1919.

53. KAK, SA1 767/1917, Chief Collector of Customs to Chief Secretary to Government, 21 Ιανουαρίου 1919.

54. Άγγελος Συρίγος- Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Αθήνα 2022, σ. 138-139.

55. KAK, SA1 767/1917, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary, 30 Δεκεμβρίου 1918.

56. KAK, SA1 826/1919, Επιστολή Assistant divisional engineer για την κατάσταση στο στρατόπεδο της Δεκέλειας, 14 Απριλίου 1919.

να αντέξουν σε βάθος χρόνου. Το λοιμοκαθατήριο, όταν υποδέχθηκε τους πρώτους Μικρασιάτες πρόσφυγες είχε χωρητικότητα 1.500 ατόμων (1.250 θέσεις 3rd class, 100 2nd class και 50 1st class).⁵⁷ Το κοντινό και πολύ πιο μικρής χωρητικότητας λοιμοκαθατήριο της Λάρνακας ήδη είχε εξαντλήσει τη χωρητικότητά του από τον Σεπτέμβριο του 1922 χωρούσε -με την επίταξη και των γύρω κτηρίων- περίπου 850-900 άτομα,⁵⁸ οπότε μοιραία το μεγάλο κύμα των προσφύγων, την περίοδο Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου, κατέληξε σε αυτό της Δεκέλειας, το οποίο, έως το τέλος του 1922, δεν μπορούσε και αυτό να δεχθεί άλλους πρόσφυγες. Η πληρότητα των λοιμοκαθατηρίων συντείνει καταλυτικά στη διστακτικότητα των Βρετανών προς φιλοξενία νέων προσφύγων.

Ελλείπουν οι πληροφορίες στον Τύπο σχετικές με τις συνθήκες διαμονής στα λοιμοκαθατήρια, οι εφημερίδες απέφευγαν να σχολιάζουν το ζήτημα υπό το φόβο λογοκρισίας (η διοίκηση Stevenson είχε αποδεδειγμένα μια ευχέρεια στη λογοκρισία). Το απέδειξε όταν η εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ* επέκρινε τους βρετανικούς χειρισμούς στο θέμα των προσφύγων. Χωρίς χρονοτριβή, ο αρχιστυνόμος της Λευκωσίας κάλεσε το Δεκέμβριο του 1922 στο γραφείο του το διευθυ-

νή της εφημερίδας, Κωνσταντίνιδη, προκειμένου να τον επαναφέρει στην τάξη⁵⁹.

Αυτό που διαφαίνεται είναι ότι στα λοιμοκαθατήρια υπήρχαν ελλείψεις στα χρειώδη προϊόντα, και αυτό διαπιστώνεται από τη συνεχή αποστολή, εκ μέρους της Εκκλησίας και ιδιωτών, παπλωμάτων, τροφίμων, κλινοσκεπασμάτων, ειδών ένδυσης και υπόδησης. Επιπλέον, εκ των υστέρων διηγήσεις των Μικρασιατών που έζησαν εκεί επιβεβαιώνουν αυτό που οι Βρετανοί προσπάθησαν να αποκρύψουν: τις αφόρητες συνθήκες διαμονής. Η Χριστίνα Γαβριλίδου Προδρόμου, πρόσφυγας από το Ανεμούριο, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες για τη διαμονή στο λοιμοκαθατήριο, ήταν αποκαλυπτική:

*Όλοι οι συγγενείς μας πήγαν Ελλάδα. Μας έβαλαν καραντίνα δεκατέσσερις ημέρες[...] Περάσαμε δεκατέσσερις ημέρες καραντίνα. Ένας θεός ξεύρει πώς περάσαμε.*⁶⁰

Υπήρχαν και κάποιοι που καλοπέρασαν στο λοιμοκαθατήριο και έμειναν για αρκετό καιρό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Παναγιώτης Βουνέλλη (Bonello) -βρετανός υπήκοος, μαλτέζικης καταγωγής, ελληνόφωνος, ευκατάστατος ιδιοκτήτης σιδηρουργείου στη Σμύρνη-,⁶¹ έφθασε στο λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας στις 18

57. KAK, SA1 1051/1922, Τηλεγράφημα του βρετανικού προξενείου στη Σμύρνη, 5 Σεπτεμβρίου 1922.

58. KAK, SA1 1092/1922/1, Members of the refugees committee στον Αρμοστή της Κύπρου, 7 Οκτωβρίου 1922 και KAK, SA1 1041/21, Chief Medical Officer προς Chief Secretary, 17/11/1921

59. ΔΙΑΥΕ, φακ. 4, υποφ. 4, Χατζηβασιλείου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Δεκεμβρίου 1922

60. Σάββας Δ. Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο: Η λειτουργία του λοιμοκαθατηρίου Δεκέλειας και η στάση της βρετανικής διοίκησης», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κυπριακά Αρχεία-Αρχαιακές Μαρτυρίες για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό της Κύπρου. Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρον Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών*, Λευκωσία 21 Οκτωβρίου 2017, Λευκωσία 2020, σσ. 55-67.

61. KAK, SA1 1119/1922, Malcolm Stevenson προς Secretary of State for the Colonies, 5 Μαΐου 1923.

Σεπτεμβρίου του 1922 και έζησε εκεί έως το 1927. Διέμενε στα καλύτερα δωμάτια, σε κατοικίες 1st class, και ήταν γείτονας με τον επικεφαλής των ιατρικών υπηρεσιών. Ο Bonello είναι ενδιαφέρουσα περίπτωση: ήρθε στην Κύπρο από επιλογή, επέλεξε να μην πάει στη Μάλτα, και έμεινε στο στρατόπεδο από επιλογή καθότι έβρισκε τις συνθήκες διαμονής του άνετες, σε σημείο να τραγουδάει καθημερινά στο διαμέρισμά του· όπως μαρτυρούσε ο γείτονας του – και ακροατής του- επικεφαλής των ιατρικών υπηρεσιών⁶² Πάντως, έως το 1927, είχαν φύγει όλοι οι πρόσφυγες από το λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας, ακόμη και ο Bonello.

Η μέριμνα για τους πρόσφυγες. Οι έρανοι

Οι πρώτες προσπάθειες μέριμνας των προσφύγων έπασχαν από έλλειψη οργάνωσης και υπήρξαν σπασμωδικές, παρόλο που προσέφεραν κάποιο όφελος. Οι μητροπόλεις, με αφορμή τις κυριακάτικες λειτουργίες, διοργάνωσαν εράνους υπέρ των προσφύγων, αντίστοιχα έπραξε και η Αρχιεπισκοπή. Οι δήμοι φρόντισαν να σταλούν τρόφιμα και ρούχα στους διαμένοντες στο λοιμοκαθατήριο, ενώ το βάρος της συλλογής χρημάτων έπεσε στις γυναικείες φιλανθρωπικές οργανώσεις οι οποίες διοργάνωσαν εκδηλώσεις (συναυλίες, κινηματογραφικές

βραδιές), προσελκύοντας τις τσέπες των εύπορων τάξεων.⁶³

Μετά τις αρχικές σπασμωδικές αντιδράσεις η Εκκλησία οργανώθηκε περισσότερο: σε συντονισμό με φιλανθρωπικές οργανώσεις, πολιτευτές και δημοτικά συμβούλια, οργάνωσε εράνους σε πόλεις και χωριά της Κύπρου. Συγκεκριμένα, συγκροτήθηκαν αντιπροσωπείες, οι οποίες αποτελούνταν από πολιτευτές, γυναίκες-μέλη φιλανθρωπικών οργανώσεων, δασκάλους και μέλη της Εκκλησίας. Κατά τους πρώτους μήνες της άφιξης των προσφύγων η ανταπόκριση στους εράνους ήταν εντυπωσιακή, ιδιαίτερα στα χωριά. Στο χωριό Άρσος της επαρχίας Λεμεσού μια Ελένη Παναή προσέφερε τη μόνη περιουσία που έφερε πάνω της, μια χρυσή καδένα που κρεμόταν στον λαιμό της, στον επικεφαλής της αντιπροσωπείας Μητροπολίτη Νικόδημο Μυλωνά.⁶⁴

Παρά την ενθουσιώδη ανταπόκριση οι καθημερινές ανάγκες και τα έξοδα των προσφύγων δεν καλύπτονταν. Ως λύση ανάγκης ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ΄ έδωσε τους εράνους που είχαν μαζευτεί για τον μικρασιατικό αγώνα (ούτως ή άλλως δεν είχαν καμία χρησιμότητα) στους πρόσφυγες.⁶⁵ Όμως, ούτε αυτό ήταν αρκετό. Ο Κύριλλος βρισκόταν υπό πίεση, μερίδα του Τύπου, όπως η σατιρική εφημερίδα *Πυξ Λαξ*, τον εγκαλεί για αμεριμνησία και απάθεια και τον καλεί να καταστρώσει σχέδιο ανακούφισης

62. ΚΑΚ, SA1/1333/1927, Chief Health officer προς Commissioner Larnaca, 22 Οκτωβρίου 1927.

63. *Σάλπιγξ*, Λεμεσός, 30/13 Οκτωβρίου 1922.

64. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 5/18 Νοεμβρίου 1922. Για τους εράνους υπέρ των Μικρασιατών προσφύγων βλ. Χρίστος Κυριακίδης, «“Καθίκον εθνικών και φιλανθρωπικών”. Οι προσπάθειες των Ελλήνων Κυπρίων για αλληλεγγύη στους πρόσφυγες της Μ. Ασίας», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ. Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ. 107-117.

65. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 1/14 Οκτωβρίου 1922.

των προσφύγων⁶⁶. Ανάλογα επικριτικός ήταν και ο *Κυπριακός Φύλαξ*.⁶⁷ Ένα γεγονός, όμως, εξανάγκασε τον Αρχιεπίσκοπο σε καλύτερη οργάνωση της μέριμνας υπέρ των προσφύγων: αυτό ήταν η έλευση τον Οκτώβριο του 1922 των 500 προσφύγων από την Αλάγια, οι οποίοι ήταν στο έλεος της Εκκλησίας, χωρίς κάποιο συγγενή ή φίλο, χωρίς εισόδημα και χωρίς στέγη. Με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου ιδρύθηκε στη Λευκωσία η Εθνικών Εράνων Επιτροπή, η οποία γρήγορα μετονομάστηκε σε Επιτροπή Προσφύγων, μέλη της ήταν ο Ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας, ο δήμαρχος Λευκωσίας Αχιλλέας Λιασιδής, ο Κωνσταντίνος Λοιζίδης (έμπορας-εργέτης των ελληνικών σχολείων της Λευκωσίας), ο Γεώργιος Χατζηπαύλου (δικηγόρος-έφορος ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας), Θεόδουλος Τουφεξής (φωτογράφος-έμπορας), Μιχάλης Σκουφαρίδης (έμπορας-δημοτικός σύμβουλος Λευκωσίας) και ο Μιλτιάδης Κουρέας (ιατρός-έφορος ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας).⁶⁸ Επικεφαλής ήταν ο Αρχιεπίσκοπος. Τα περισσότερα από τα μέλη της Επιτροπής συνεργάζονταν ήδη με τον Αρχιεπίσκοπο στο Εθνικό Συμβούλιο και στο πρόσφατο παρελθόν με την Επιτροπή Συλλογής Εράνων για τη Μικρασιατική Εκστρατεία.⁶⁹ Από τη σύσταση της Επιτροπής εξάγονται δύο συμπεράσματα: πρώτον, η Επιτροπή

είχε λευκωσιότικο χαρακτήρα (όλα τα μέλη της διέμεναν στη Λευκωσία), αναμενόμενα η δράση της Επιτροπής περιορίστηκε στην πόλη και επαρχία Λευκωσίας, και, δεύτερον, όλοι ήταν εύποροι-μέλη της αστικής τάξης. Ήταν φανερό ότι ο Αρχιεπίσκοπος επένδυε στην οικονομική αρωγή των πλουσίων της Λευκωσίας, προκειμένου να αντεπεξέλθει στο βάρος της συντήρησης των προσφύγων.

Στις υπόλοιπες πόλεις είχαν επίσης δημιουργηθεί τοπικές επιτροπές οι οποίες φαίνεται ότι είχαν χαλαρή συνεργασία με την Επιτροπή στη Λευκωσία. Ενδεικτικά, οι τοπικές επιτροπές σε Λευκωσία και Λάρνακα, οι οποίες φιλοξένησαν τη μεγάλη πλειοψηφία των προσφύγων, συνεννοήθηκαν με τις υπόλοιπες πόλεις ούτως ώστε να φιλοξενήσουν και αυτές πρόσφυγες.⁷⁰ Για παράδειγμα, η Πάφος ανέλαβε αρχικά να φιλοξενήσει είκοσι επτά πρόσφυγες,⁷¹ ενώ η Κερύνεια τριάντα τρεις.⁷²

Με οδηγίες του Αρχιεπισκόπου –ήταν από τα πρώτα μέτρα της Επιτροπής Προσφύγων–, τα μέλη τα οποία επισκέπτονταν ένα χωριό ή μια ενορία συνέστηναν επιτόπου ad hoc επιτροπές με σκοπό, αφενός, να προβούν στη διενέργεια εράνων⁷³ και, αφετέρου, να ορίσουν κάποιο ντόπιο ως πρόεδρο της νεοσυσταθείσας επιτροπής (συνήθως αυτός ήταν είτε ο δάσκαλος είτε ο ιερέας, είτε κάποιο

66. *Πυξ Λαξ*, Λευκωσία 30 Σεπτεμβρίου 1922

67. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 21 Σεπτεμβρίου 1922.

68. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 12 Οκτωβρίου 1922. Βιογραφικά των μελών εντοπίζονται στο Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων, 1800-1920, Ζ΄ Εμπνευσμένη έκδοσις*, Τόμος Α΄ και Τόμος Β΄ Λευκωσία 2018, σσ. 318-319, 408-409, 417, 904-905, 811-812, 749 και 342.

69. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 23/6 Μαΐου 1922.

70. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1922.

71. *Πάφος*, Πάφος, 20 Οκτωβρίου 1922.

72. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Απριλίου 1923.

73. *Πάφος*, Πάφος, 20 Οκτωβρίου 1922.

μέλος της εκκλησιαστικής επιτροπής).⁷⁴ Ενδεικτικά, ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς ευρισκόμενος στην κοινότητα Περβολιών, για την εορτή του Τιμίου Σταυρού, έδωσε οδηγίες για τη σύσταση τοπικής επιτροπής, προκειμένου να προβούν στην οργάνωση εράνων, ενώ στον δρόμο της επιστροφής του, περνώντας από το Κίτι, έπραξε το ίδιο και εκεί.⁷⁵

Το μοντέλο των επιτροπών/υποεπιτροπών δεν ήταν καινοφανές: είχε χρησιμοποιηθεί πολύ πρόσφατα από την Εκκλησία στους εράνους υπέρ του μικρασιατικού αγώνα.⁷⁶ Το συγκεκριμένο αυτό μοντέλο διασφάλιζε τη διενέργεια εράνων σε τακτικότερη βάση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγαλύτερη εισροή χρημάτων για τους φερέπονους πρόσφυγες, επιπλέον απαλλασσόταν η Επιτροπή από τις χρονοβόρες και κουραστικές περιοδείες.

Πάντως, η αυτο-οργάνωση στα χωριά ήταν αξιοπρόσεκτη - ορισμένες φορές ο δάσκαλος του χωριού ή ο ιερέας αναλάμβανε από μόνος του να ιδρύσει επιτροπή και να εισπράττει εράνους.⁷⁷ Καθόλου τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα χρήματα στους εράνους προέρχονταν από τα χωριά. Συγκεκριμένα, από τις 5/18 Οκτωβρίου του 1922 έως τις 6/19 Μαΐου 1923 μαζεύτηκαν 218 λίρες από εράνους στα χωριά. Το ποσό αυτό

ήταν κάτι παραπάνω από το μισό των εσόδων της Επιτροπής Προσφύγων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.⁷⁸

Η συνεργασία με τις γυναίκες

Αδυνατώντας η Εκκλησία να σηκώσει το βάρος της περίθαλψης ήρθε σε συνεργασία με γυναικείες φιλανθρωπικές οργανώσεις. Συγκεκριμένα, με οδηγίες του Αρχιεπισκόπου συστάθηκε μια επιτροπή αποτελούμενη εξολοκλήρου από γυναίκες, οι οποίες θα αναλάμβαναν να επικουρούν την Επιτροπή Προσφύγων, αφενός, στο θέμα των εράνων και, αφετέρου, στην παροχή των χρειωδών στους πρόσφυγες (ρούχα, κλινοσκεπάσματα κ.λπ.).⁷⁹ Πρόεδρος της επιτροπής αυτής ορίστηκε η Ευφροσύνη Ταρσή, γόνος πλούσιας οικογένειας, μεγαλογαιοκτήμονας, ευεργέτιδα της Λευκωσίας, και γραμματέας η Ελένη Χρήστου, διευθύντρια του Παρθενωγείου Φανερωμένης. Μια τέτοια συνεργασία Αρχιεπισκόπου και γυναικών είχε επαναληφθεί και στο παρελθόν, σε εράνους υπέρ της Ελλάδας.⁸⁰ Σύντομα, ήδη από τον Δεκέμβριο του 1922, η Επιτροπή των Γυναικών ενσωματώθηκε στην Επιτροπή Προσφύγων. Με αυτή τους την κίνηση οι γυναίκες απέκτησαν και την πλειοψηφία στην Επιτροπή.⁸¹ Συγκεκριμένα, τον Φεβρουάριο του 1923, από τα τριά-

74. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 1/14 Ιουνίου 1923.

75. *Νέον Έθνος*, Λάρνακα, 16/29 Σεπτεμβρίου 1922.

76. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 2/15 Απριλίου 1922.

77. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 24/7 Οκτωβρίου 1922.

78. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Απριλίου 1923.

79. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1922.

80. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1912.

81. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 362, Κανονισμός της Προς Περιθάλψιν των Προσφύγων Επιτροπείας.

να μέλη της επιτροπής τα είκοσι ήταν γυναίκες και από τις είκοσι η συντριπτική πλειοψηφία ήταν μέλη της γυναικείας φιλανθρωπικής οργάνωσης *Ένωσις*, η οποία είχε ιδρυθεί το 1914⁸²: Ενδεικτικά, αναφέρουμε την Αθηνά Ιωαννίδου (δασκάλα-μέλος της *Ενώσεως*), Αναστασία Δ. Σεβέρη (σύζυγος του μεγαλέμπορου και πολιτευτή Δημοσθένη Σεβέρη, ιδρυτικό μέλος της *Ενώσεως*), την Ευγενία Θεοδότου (σύζυγος του πολιτευτή και τότε αντιδημάρχου Λευκωσίας, Αντώνη Θεοδότου), την Ελένη Χρήστου (διευθύντρια του Παρθενωγείου Φανερωμένης, ιδρυτικό μέλος του σωματείου *Ένωσις*), την Ευφροσύνη Ταρσή (μέλος της *Ενώσεως*), τη Θεανώ Λιασίδου (πρώτη πρόεδρος του σωματείου *Ένωσις*, σύζυγο του δημάρχου Λευκωσίας Αχιλλέα Λιασίδα).⁸³

Βέβαια, παρά τη συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών, επικεφαλής της Επιτροπής ήταν ο Αρχιεπίσκοπος και ο δεύτερος τη τάξει ήταν ο Ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας. Ο κύριος ρόλος των γυναικών στην Επιτροπή ήταν η τήρηση οικονομικών καταστάσεων, η μέριμνα οργάνωσης εράνων και η επιτόπου εξέταση της διαβίωσης των προσφύγων και αξιολόγησης των διαφόρων προσφυγικών αιτημάτων (συνήθως αφορούσαν την παροχή επιπλέον οικονομικής βοήθειας). Οι γυναίκες ήταν η γέφυρα επικοινωνίας προσφύγων και Επιτροπής. Οι πρόσφυγες έβλεπαν περισσότερο τις γυναίκες της Επιτροπής, παρά οποιαδήποτε άλλο μέλος. Είναι εύκολο να

καταλάβει κανείς γιατί ο Αρχιεπίσκοπος επέλεξε τη συνεργασία με τις πιο πάνω γυναίκες, επειδή είχαν όλες πρότερη φιλανθρωπική εμπειρία και οι περισσότερες δεν βαρύνονταν από επαγγελματικές υποχρεώσεις, άρα θα ήταν αφοσιωμένες στους πρόσφυγες, και πράγματι ήταν. Ήταν η πρώτη φορά που οι γυναίκες ανέλαβαν πρωταγωνιστικό ρόλο σε ένα εθνικό ζήτημα: στην περίθαλψη των Μικρασιατών προσφύγων.

Γενικότερα, η Επιτροπή Προσφύγων ενσάρκωνε την προσπάθεια αναβάθμισης της οργάνωσης της προσφυγικής πρόνοιας. Είχε καταστατικό, κανονισμούς και συνεδρίαζε (πολύ τακτικά, το 1923, και πολύ πιο αραιά τα υπόλοιπα έτη της λειτουργίας της, το 1924 και το 1925): αποσκοπούσε στην απεξάρτηση από τον εθελοντισμό και την καθιέρωση της προσφυγικής πρόνοιας σε υποχρεωτική βάση. Η Επιτροπή Προσφύγων ήταν προφανές ότι ακολουθούσε τα χνάρια της προσφυγικής μέριμνας στην Ελλάδα, η οποία βαθμιαία πέρασε από την εθελοντική βάση στο επίπεδο της θεσμοθέτησης (π.χ. με την ίδρυση του Υπουργείου Περιθάλψεως, το 1917, από τον Βενιζέλο).⁸⁴

Προτεραιότητες της Επιτροπής Προσφύγων

Από τις πρώτες συνεδρίες της Επιτροπής τέθηκαν οι βασικοί στόχοι: η είσπραξη περισσότερων χρημάτων και η διαμονή/στέγαση των προσφύγων.

82. *Πατρίς*, Λευκωσία, 26/9 Ιουλίου 1914.

83. Τα βιογραφικά τους εντοπίζονται στο Κουδουνάρης, ό.π., Τόμος Α' και Β', σ. 256, 223, 921-922, 797-798 και Το βιογραφικό της Θεανώς Λιασίδου στο Αριστείδης Κουδουνάρης, *Η συμβολή του Αρσακείου εις την παιδείαν της Κύπρου*, Λευκωσία 2014, σ. 34. Για τη φιλανθρωπική οργάνωση *Ένωσις* βλ. Άννα Μαραγκού, *Σωματείο Ελληνίδων Κυριών Ένωσις...όταν η φιλανθρωπία γίνεται τρόπος και λόγος ζωής*, Λευκωσία 2022

84. Νίκος Ανδριώτης, *Πρόσφυγες στην Ελλάδα, 1821-1940: άφιξη, περίθαλψη και αποκατάσταση*, Αθήνα 2020, σσ. 83-84.

Καθιερώθηκαν τακτικές συνδρομές από ενορίες, μονές και εύπορους ιδιώτες, προκειμένου να υπάρχει σταθερό έμβασμα.⁸⁵ Όμως, το μεγάλο ζήτημα ήταν η διαμονή των προσφύγων. Αρχικά, η ίδια η Αρχιεπισκοπή διέθεσε τα δωμάτια της για τη φιλοξενία ανέστιων προσφύγων, ήδη από τον Οκτώβριο του 1922 φιλοξενούσε 150 πρόσφυγες,⁸⁶ για άλλους ενοικίασε δωμάτια σε ξενοδοχεία στη Λευκωσία. Ακόμη, το εκθετοτροφείο της Λευκωσίας (ιδρύθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και λειτουργούσε υπό την προστασία και την οικονομική αρωγή της Εκκλησίας⁸⁷), αρχικά φιλοξένησε είκοσι πέντε βρέφη και τις μανάδες τους.⁸⁸ Σε κάποιες περιπτώσεις η εξασφάλιση διαμονής ήταν ζήτημα ιδιωτικής καλοσύνης. Ο Κλόκκαρης, υψηλόβαθμος στέλεχος του Τμήματος Γεωργίας, αυθόρμητα άνοιξε το σπίτι του και φιλοξένησε την πρόσφυγα Αθηνά Κωνσταντίνου εκ Σελεύκειας μαζί με την εγγονή της.⁸⁹ Ανάλογα, μεγάλες εκκλησίες της Λευκωσίας διέθεσαν τα δωμάτια τους και ανέλαβαν τη συντήρηση των προσφύγων (παροχή διατροφής και επιδομάτων), χαρακτηριστικά η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής παραχώρησε δώδεκα δωμάτια,⁹⁰ ενώ στην εκκλησία της Χρυσαιλιωτίσσης φιλοξενούνταν έως τον Απρίλιο του 1924 δεκαεννέα

πρόσφυγες.⁹¹ Το ενοίκιο στα δωμάτια των εκκλησιών στη Λευκωσία ήταν αρχικά δωρεάν, όμως, με την πάροδο του χρόνου οι εκκλησίες άρχισαν να ζητούν χρήματα θεωρώντας ότι δόθηκε ικανοποιητικός χρόνος ούτως ώστε οι πρόσφυγες να είναι σε θέση πλέον να αποκτήσουν εργασία, εισοδήματα και να αυτοσυντηρούνται. Βέβαια, ακόμη και εάν έβρισκαν εργασία, πάλι δεν είχαν αρκετά χρήματα για το νοίκι και αυτό γιατί η πλειοψηφία των φιλοξενούμενων προσφύγων είχε να θρέψει ανήλικα τέκνα.

Από τις εκκλησίες η πιο θαλερή από όλες, αυτή που είχε τα περισσότερα διαμερίσματα, η Φανερωμένη, ανέλαβε το μεγαλύτερο βάρος της φιλοξενίας και βοήθειας προς τους πρόσφυγες. Στα διαμερίσματά της έμεναν, στις αρχές του 1925, 254 πρόσφυγες, από τους οποίους οι 47 λάμβαναν οικονομική βοήθεια εβδομαδιαίως (μια λίρα και δεκατέσσερα σελίνια), οι υπόλοιποι ήταν αυτοσυντήρητοι. Το 1925-1926, σε μια περίοδο που το κύμα φιλανθρωπίας υπέρ των προσφύγων είχε κοπάσει, η Φανερωμένη είχε 270 λίρες προϋπολογισμό για τους πρόσφυγες.⁹² Συνολικά, το διάστημα 1922-1930 έδωσε σε εράνους υπέρ των προσφύγων 364 λίρες,⁹³ πιθανότατα μόνον η Αρχιεπισκοπή την ξεπερνούσε σε εισφορές. Έως το 1924 οι πρό-

85. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Δεκεμβρίου 1922.

86. Δημήτρης Ταλιαδώρας, *Η ιστορία του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας και η προσφορά του στον ελληνισμό της Κύπρου, Τόμος Α΄*, Λευκωσία 2014, σ. 68.

87. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 22/5 Μαΐου 1917.

88. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 25 Απριλίου 1923.

89. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 442, Αθηνά Κωνσταντίνου προς Αρχιεπίσκοπο.

90. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

91. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1924 ΑΙΤ 194, Παπά Ανδρέας Ιωαννίδης, Ιερέας Χρυσαιλιωτίσσης, προς Φανερωμένη, 20 Απριλίου 1924.

92. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Ιανουαρίου 1925.

93. Ταλιαδώρας, ό.π., σ. 69.

σφυγες διέμεναν σε δωμάτια τα οποία ήταν στον περίβολο της Φανερωμένης, όμως, εκείνη τη χρονιά τα δωμάτια κατεδαφίστηκαν και οι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν σε ιδιόκτητα δωμάτια τού ξενώνα της Χρυσορροϊατίσσης (ο οποίος ανήκε στην Φανερωμένη). Το 1928 ο ξενώνας κρίθηκε ακατάλληλος για διαβίωση και οι ένοικοί του τον εγκατέλειψαν.⁹⁴ Συγκεκριμένα, τα αποχωρητήρια του ξενοδοχείου/ξενώνα Χρυσορροϊατίσσης ανέδιδαν ανυπόφορη δυσοσμία και επιπλέον ο προαύλιος χώρος καλυπτόταν από περριτώματα και ακαθαρσίες, σε τέτοιο σημείο ώστε να παρέμβει το Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας και να διαμαρτυρηθεί προς την Επιτροπή της Φανερωμένης.⁹⁵ Γενικότερα, το περιβάλλον διαβίωσης των προσφύγων στα διαμερίσματα των εκκλησιών έρεπε μεταξύ υποφερτού και ανυπόφορου. Ακόμη και ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος παραδέχθηκε ότι η κατάσταση στους περιβόλους της Εκκλησίας με τους διαμένοντες πρόσφυγες αποτελούσε κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και δεν μπορούσε να συνεχισθεί άλλο. Τουλάχιστον, φαίνεται ότι στη Λευκωσία στεγάστηκαν όλοι σχεδόν οι πρόσφυγες. Αυτό επιβεβαιώνεται, αν και κάπως παράδοξα. Η εκ Σύμυνης οικογένεια Σταυρίδου αφού διαμαρτυρήθηκε σε επιστολή της προς την Επιτροπή της Φανερωμένης για το γεγονός ότι έβγαλε ένα ολόκληρο

καλοκαίρι κάτω από έναν ηλιακό, στη συνέχεια της επιστολής επιβεβαίωσε -άθελά της- την επιτυχία της Φανερωμένης και της Επιτροπής στη στέγαση των προσφύγων, δηλώνοντας τα εξής: «*Εξ όλων των προσφύγων που ήλθον εις Λευκωσίαν μόνοι ημείς μένωμεν άνευ προστασίας*».⁹⁶

Μετά την ανεύρεση διαμονής, η εξεύρεση εργασίας έγινε δικαιολογημένα ο κύριος στόχος της Επιτροπής Προσφύγων. Εάν έβρισκε εργασία στους πρόσφυγες θα έπαυαν να είναι εξαρτημένοι από τη βοήθεια και τα επιδόματα της Εκκλησίας και η Επιτροπή θα έπαυε να έχει λόγο ύπαρξης, αυτός ήταν και ο στόχος. Για τις ανάγκες επίτευξης του στόχου, η Επιτροπή κατέστη ένα είδος γραφείου εξεύρεσης εργασίας.

Χαρακτηριστικά, η Επιτροπή συνέταξε λίστα με τα προσόντα του κάθε πρόσφυγα και ανάλογα τους έστειλε σε επιχειρήσεις, εργοστάσια και εργαστήρια.⁹⁷ Επιπλέον, η Επιτροπή στη Λευκωσία, καθώς και οι επιτροπές στις άλλες πόλεις, καταχωρούσε αγγελίες στον Τύπο, όπου διαφήμιζαν τα προσόντα των προσφύγων και ήλπιζαν σε ενδιαφερόμενους:

Η Επιτροπή των προσφύγων Λεμεσού φέρει εις γνώσιν του Κοινού ότι πλείστοι Πρόσφυγες ενταύθα ζητούν εργασία προς κάλυψιν των αναγκών των· δύνανται νά εργασθώσιν ως Κηπουροί και Καλλιεργηταί κήπων εν τη

94. Χαράλαμπος Χοτζάκογλου, «Ειδήσεις περί Μικρασιατών εκ του Αρχείου του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κυπριακά Αρχεία-Αρχειακές Μαρτυρίες για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό της Κύπρου, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικού Συμποσίου, Μέγαρον Παλαιας Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 21 Οκτωβρίου 2017*, Λευκωσία 2020, 75-92.

95. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1927 ΑΛ125, Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας προς Επιτροπή Φανερωμένης, 26 Ιανουαρίου 1927 και Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1928 ΑΛΛ 60, Δημαρχείο Λευκωσίας προς Επιτροπή Φανερωμένης, 16 Μαΐου 1928.

96. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1923 ΑΛ 50, Οικογένεια Σταυρίδου προς Φανερωμένη, 8/10/1923 και Χοτζάκογλου, ό.π., σ. 79.

97. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 7ης Φεβρουαρίου 1923.

πόλει, ως ράπτρια, ως Κατασκευασταί μαλλίνων εσωρούχων, καλτσών κ.τ.λ., επίσης αναλαμβάνουν τό πλύσιμο ρούχων εις οικίας και διαφόρους άλλας εργασίας. Περισσότεραι πληροφορίαί...⁹⁸

Από την αγγελία είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς ότι οι Επιτροπές στόχευαν να βρουν δουλειά στις γυναίκες, που ήταν και η πλειοψηφία των προσφύγων. Πέρα από τις αγγελίες, η Επιτροπή στη Λευκωσία δαπανούσε σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού της προκειμένου να αγοράσει αργαλειούς και υφάσματα στις γυναίκες-πρόσφυγες, με στόχο να εξασκηθούν στην τέχνη της υφαντικής.⁹⁹ Ενίοτε συνέδραμε οικονομικά στην επιχειρηματική δραστηριότητα, η Επιτροπή για παράδειγμα έδωσε στην πρόσφυγα Αλίκη Ιωάννου δύο λίρες για να ανοίξει φούρνο,¹⁰⁰ το ίδιο έπραξε και στην περίπτωση της Ελένης Ιωάννου εκ Σελεύκειας, η οποία επίσης άνοιξε φούρνο,¹⁰¹ γενικά προσαποθούσαν -σχεδόν απελπιστικά- να καταστήσουν οικονομικά ανεξάρτητους τους πρόσφυγες.

Εκ προοιμίου η εξεύρεση εργασίας για τις γυναίκες ήταν δύσκολο εγχείρημα επειδή είχαν να θρέψουν ανήλικα παιδιά, οπότε η μόνη διέξοδος ήταν η δουλειά στο σπίτι, υφαντουργία, ραπτική κ.λπ. Ακόμη και εάν έβρισκαν δουλειά αυτό δεν πρόσφερε εξασφάλιση καθότι ο μισθός δεν έφθανε και για τη συντήρηση των ανήλικων τέκνων.

Η αδυναμία εξεύρεσης εργασίας, η προτεραιότητα επανασύνδεσης με τους συγγενείς, ο διαμοιρασμός αγροτικής γης από τις ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1922-1926, η διεκδίκηση αποζημίωσης από το ελληνικό κράτος των χαμένων περιουσιών τους (όπως προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης) ώθησε τους περισσότερους Έλληνες πρόσφυγες να εγκαταλείψουν την Κύπρο και να πάρουν το δρόμο για την Ελλάδα. Η Κύπρος, αν και ήταν φιλόξενος χώρος, ήταν προσωρινός επειδή δεν πρόσφερε κίνητρα παραμονής. Η Κωνσταντή χήρα από τη Σελεύκεια, μητέρα τριών παιδιών, εγκατέλειψε την Κύπρο μετά από τρίχρονη παραμονή και πήγε στην Ελλάδα· έγραψε στον Αρμοστή ότι στην Ελλάδα θα μπορούσε να διεκδικήσει αποζημιώσεις για τη χαμένη περιουσία της και ίσως κατάφερνε να κτίσει το σπίτι της.¹⁰² Οι γυναίκες, οι οποίες παρέμειναν μόνιμα στην Κύπρο, ήταν συνήθως αυτές που δεν είχαν να συντηρήσουν παιδιά και αυτές που παντρεύτηκαν κάποιο ντόπιο.

Πάντως, η φυγή των προσφύγων προς την Ελλάδα αποδείχθηκε λύση στο ζήτημα της περιθάλψης. Ήταν φανερό ότι τα ταμεία της εκκλησίας είχαν αποθέματα, αλλά δεν ήταν ανεξάντλητα και δεν μπορούσαν στο διηνεκές να στεγάζουν, να σιτίζουν και να χαρτζιλικιώνουν τους πρόσφυγες. Μετά το 1922-1923, την περίοδο του ενθουσιασμού, της ομοθυμίας, της εντυπωσι-

98. Μίμης Σοφοκλέους, «Πώς κατέγραψε ο Τύπος της Λεμεσού την παρουσία των Μικρασιατών στη Λεμεσό», στο: Σαλώμη Παπαδήμα-Σοφοκλέους (επιμ.), *Οι μικρασιάτες της Λεμεσού: Η εγκατάσταση, η ανάπτυξη και η προσφορά τους στην πόλη. Πρακτικά 9^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου Προφορικής Ιστορίας 2013*, Λεμεσός 2019, σσ. 62-77 (βλ. 70)· *Αλήθεια*, Λεμεσός, 6 Ιανουαρίου 1923.

99. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 16 Νοεμβρίου 1922.

100. Στο ίδιο.

101. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 363 Ελένη Ιωάννου προς Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, 12/25 Ιανουαρίου 1923.

102. ΚΑΚ, SA1 1064/1922, Κωνσταντή προς Stevenson, 16 Ιουνίου 1925.

ακής δραστηριοποίησης και συνεργασίας στη φροντίδα των Μικρασιατών, άρχισαν τα προβλήματα. Η Επιτροπή της Εκκλησίας της Αγ. Βαρβάρας στο Καϊμακλί, η οποία φιλοξενούσε είκοσι έναν πρόσφυγες, ανακοίνωσε, τον Μάρτιο του 1923, στους φιλοξενούμενους της ότι δεν μπορούσε άλλο να τους συντηρεί.¹⁰³ Επιπλέον, οι έρανοι άρχισαν να έχουν μειωμένη απήχηση - έρανος σε χωριά της επαρχίας Λευκωσίας, στα τέλη του 1923, απέφερε μόλις 10 λίρες.¹⁰⁴ Όπως ήταν φυσιολογικό, οι συνεχείς έρανοι επέφεραν κορεσμό, ο αρχικός ενθουσιασμός υποχώρησε, το 1923 ήταν και χρονιά αγροτικής κρίσης - αγρότες ξεπουλούσαν τη γη τους μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν στα δάνεια. Ο λαός όχι μόνο δεν είχε να δώσει, αλλά πέρασε και στο άλλο άκρο: άρχισε να ενοχλείται. Συγκεκριμένα, ανώνυμος αρθρογράφος έγραψε σε λεμεσιανή εφημερίδα ότι οι έρανοι πλέον είχαν κατανοηθεί ενοχλητικοί και οι Λεμεσιανούς άρχισαν να βλέπουν τους δίσκους υπέρ των προσφύγων ως καταναγκαστική φορολογία, σημειώνοντας ότι οι ερανικές περιοδείες «προκαλή εις τας ψυχάς των (εννοεί των Λεμεσιανών) τόν τρόμον, περισσότερον καί από τας επιδημικός νόσους...».¹⁰⁵ Μη έχοντας άλλη επιλογή, τα μέλη της

Επιτροπής συνέστησαν εγκατάλειψη των εράνων ως ατελέσφορης μεθόδου.¹⁰⁶

Ακόμη και στους κόλπους της Επιτροπής Προσφύγων το ενδιαφέρον ατόνησε, στις συνεδριάσεις παρευρισκόταν -από το 1923 και μετά- μόλις το ένα τρίτο της Επιτροπής. Επιπλέον, οι χρηματοδότες της Επιτροπής άρχισαν να γίνονται σφιχτοί: Η Μονή Μαχαιρά αυθαίρετα αποφάσισε να πληρώνει σε είδος και όχι σε χρήμα· η Μονή Αγίου Παντελεήμονα δεν κατέβαλε τη συνδρομή της,¹⁰⁷ ανάλογα καθυστέρησαν και διάφορες άλλες εκκλησίες της Λευκωσίας (Αγ. Λουκά και Αγ. Γεωργίου), ενώ η Μονή Κύκκου, στυλοβάτης της Επιτροπής, αποφάσισε ότι θα έδινε συνδρομή τρεις λίρες αντί πέντε, ισχυριζόμενη ότι φιλοξενούσε και φρόντιζε πρόσφυγες και ήδη είχε δώσει πάρα πολλά¹⁰⁸ (αυτό ήταν αλήθεια).¹⁰⁹ Όλα αυτά προκάλεσαν τον εκνευρισμό του Αρχιεπισκόπου ο οποίος απείλησε ότι όσοι δεν θα διευθετούσαν τις συνδρομές τους θα τους εξέθετε στον Τύπο.¹¹⁰ Ο Αρχιεπίσκοπος ελλείψει εσόδων απευθύνθηκε στον δήμαρχο Λευκωσίας, Αντώνη Θεοδότου. Ο τελευταίος αρνήθηκε σε τουλάχιστον δύο περιπτώσεις να δώσει χρήματα υπέρ των Μικρασιατών.¹¹¹ Ας σημειωθεί ότι

103. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Μαρτίου 1923.

104. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία, 14/27 Δεκεμβρίου 1923.

105. *Κήρυξ*, Λεμεσός, 24/9 Μαρτίου 1923.

106. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 1/14 Ιουνίου 1923.

107. Στο ίδιο.

108. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 14/27 Δεκεμβρίου 1923.

109. Για τη συνδρομή της Μονής Κύκκου προς τους πρόσφυγες βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, Λευκωσία 2006.

110. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Ιανουαρίου 1925.

111. Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας, Βιβλίο Πρακτικών Νο 7, 1924-1930, Συνεδρία 6ης Νοεμβρίου 1924 και Συνεδρία 15^{ης} Ιανουαρίου 1925.

η γυναίκα του δημάρχου Λευκωσίας ήταν μέλος της Επιτροπής Προσφύγων και ο προκάτοχος τού Θεοδότου, Αχιλλέας Λιασιδής, ήταν εκ των πρωταγωνιστών στις προσπάθειες περίθαλψης των προσφύγων! Οι λόγοι μη ανταπόκρισης του Θεοδότου οφείλονταν σε οικονομικές διαφορές με την Αρχιεπισκοπή. Δεν ήταν μόνο ο Δήμος Λευκωσίας, ακόμη και οι ιδιώτες που ευεργέτησαν το 1922-1923 τους πρόσφυγες με το πέρασμα του χρόνου απώλεσαν το ενδιαφέρον τους. Ο Κλόκκαρης, ο οποίος –όπως είδαμε– πήρε αυθόρμητα την απόφαση να φιλοξενήσει οικογένεια προσφύγων στο σπίτι του, ξέμεινε σχετικά νωρίς από φιλανθρωπία· στους πέντε μήνες της φιλοξενίας άρχισε να ζητάει νοίκι¹¹². Ήταν προφανές ότι το έργο της Επιτροπής δεν μπορούσε να συνεχισθεί επ’ άπειρον. Το 1925, ο Αρχιεπίσκοπος παραδέχθηκε ότι θα ήταν καλύτερα όσοι πρόσφυγες βρίσκονταν υπό την προστασία της Επιτροπής να σταλούν στην Ελλάδα όπου η στήριξη των προσφύγων ήταν συστηματικότερη και αποτελεσματικότερη, και πιθανότατα θα λάμβαναν αποζημιώσεις για τις χαμένες περιουσίες τους, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης.¹¹³ Ήδη από το 1925, η Επιτροπή ήταν σε στενή συνεργασία με τον Έλληνα Πρόξενο προκειμένου να διευκολύνει τη

μετάβαση των προσφύγων στην Ελλάδα.¹¹⁴ Μπορεί ο αριθμός των προσφύγων που εισήλθαν στην Κύπρο να ήταν –τηρουμένων των αναλογιών– μικρός, ωστόσο ακόμη και αυτός ο μικρός αριθμός δοκίμασε τις αντοχές της Επιτροπής. Ήταν οφθαλμοφανές ότι χωρίς τη μέριμνα της βρετανικής διοίκησης η Επιτροπή πολύ δύσκολα θα άντεχε να περιθάλλει –για μεγάλο χρονικό διάστημα– μεγαλύτερες εισροές προσφύγων. Από την άλλη: σημειώνεται ότι, παρά τα όποια προβλήματα στη στέγαση και την εξεύρεση εργασίας, τα κατά καιρούς παράπονα των προσφύγων, η φροντίδα και η περίθαλψη των προσφύγων υπήρξε σε γενικές γραμμές ικανοποιητική. Το μαρτυρούν, άλλωστε, και οι επιστολές ευχαριστιών των προσφύγων προς την Εκκλησία.¹¹⁵

Επιλογικά: Στην Κύπρο είναι άγνωστο πόσοι παρέμειναν μόνιμα – το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι έως το 1928 βρίσκονταν εκεί 310 οικογένειες, αρκετές όμως από αυτές εισήλθαν αργότερα στην Ελλάδα ως «ανταλλάξιμοι», όπως προέβλεπε η συνθήκη της Λωζάννης.¹¹⁶ Όσοι έμειναν ευκαιρίας δοθείσης μνημόνευαν τους ευεργέτες τους, όπως ο Δημόφιλος Ενωτιάδης, γεννημένος στη Λευκωσία το 1875, στα δώδεκά του ήταν μαθητής

112. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10^η Ιανουαρίου 1925

113. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 406, Κύριλλος προς Μητροπολίτη Πάφου Ιάκωβο, 21 Ιανουαρίου 1925.

114. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 46, Αρχιεπίσκοπος προς Έλληνα Πρόξενο, 28 Απριλίου 1925.

115. *Ελευθερία*, 26/8 Νοεμβρίου 1922. Επίσης, μαρτυρίες Μικρασιατών που ήρθαν στην Κύπρο, όπως διασώζονται στα Ημερολόγια του Συνδέσμου Μικρασιατών, μαρτυρούν την ευγνωμοσύνη των προσφύγων προς τον ντόπιο πληθυσμό. Βλ. ενδεικτικά: «Γιώργος Παναγιώτου από την Αλλάγια», στο: Μόνα Σαββίδου-Θεοδούλου (επιμ.), *Ημερολόγιο 2016. Επιστολές, έγγραφα και μαρτυρίες προσφύγων για τη Μικρά Ασία από την Κύπρο*, Αθήνα 2015, σσ. 198-208.

116. Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος...», σσ. 85-86.

σε σχολείο στην Κωνσταντινούπολη όπου πλέον διέμενε μόνιμα, το 1904 έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη όπου έζησε μέχρι το 1922, δικηγόρος, πρώην καθηγητής εμπορικών στην Κωνσταντινούπολη¹¹⁷, ο οποίος, το 1923, εξέδωσε βιβλίο με τίτλο *Αυτοδίδακτος Εμπορική Λογιστική* και το αφιέρωσε στον ευεργέτη του, τον μεγαλέμπορο της Λευκωσίας, Μιχαήλ Σκουφαρίδη.¹¹⁸ Όμως και αυτοί που εγκατέλειψαν την Κύπρο για την Ελλάδα δεν λησμόνησαν τους ευεργέτες τους: Στην Αθήνα οι Έλληνες του Ικονίου που πέρασαν από την Κύπρο τίμησαν τους εν Κύπρω παραστάτες τους. Ανάμεσα σε αυτούς που τιμήθηκαν ήταν και ο Θεόδουλος Μόντης,¹¹⁹ υπάλληλος της βρετανικής διοίκησης, ο πατέρας του ποιητή Κώστα Μόντη.

ΠΕΡΙΕΡΓΟ: Την ώρα που η *Μεγαλη Ιδέα* είχε πνιγεί στις όχθες του Σαγγάριου και το ελληνικό κράτος αντιμετώπιζε το μεγαλύτερο εσωτερικό πρόβλημα από την ίδρυσή του –το προσφυγικό–, οι Έλληνες της Κύπρου επεδείκνυαν την ταύτισή τους με την Ελλάδα φροντίζοντας ένα κομμάτι του Ελληνισμού. Ήταν η αλληλεγγύη αλύτρωτων Ελλήνων προς αλύτρωτους Έλληνες· όσοι από τους Μικρασιάτες Έλληνες παρέμειναν στην Κύπρο εξελίχθηκαν και σε αρνητές του τέλους της *Μεγάλης Ιδέας*, παραμένοντας αλύτρωτοι Έλληνες μέχρι τέλους.

117. ΚΑΚ, SA1 750/30, φάκελος Δημόφιλου Ενωτιάδη

118. *Πατρίς*, Λευκωσία, 14/27 Σεπτεμβρίου 1923.

119. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 29 Δεκεμβρίου 1923.

VII. Varia

Η σημασία της κοινής ερμηνείας από τα κράτη των διεθνών κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας ως παράγοντα αποτροπής πρόκλησης διεθνών διαφορών και η αποτελεσματική χρήση των μέσων ειρηνικής επίλυσης διεθνών διαφορών*

1

Νίκος Ηλίας

ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου & Διπλωματικών Σπουδών, Παντείου Πανεπιστημίου

Πολιτική και Στρατιωτική Αεροπορία και η συνεργασία τους στο διεθνές πλαίσιο παροχής υπηρεσιών εναέριας κυκλοφορίας - προκύπτοντα οφέλη-δυσχέρειες.

Οι δύο κύριοι χρήστες του εναερίου χώρου¹ στη διεθνή αεροπορία, είναι οι πολιτικοί χρήστες (ιδιωτικά αεροσκάφη, αεροσκάφη εμπορικής εκμετάλλευσης για μεταφορά επιβατών, φορτίου, ταχυδρομείου) και οι στρατιωτικοί χρήστες (για μεταφορά στρατιωτικού προσωπικού, στρατιωτικού υλικού, διαφόρων στρατιωτικών επιχειρήσεων, αναγνώρισης-αναχαίτισης, εθνικής άμυνας και ασφάλειας, έρευνας και διάσωσης, εκπαιδευτικών ασκήσεων).

Και οι δύο τομείς της αεροπορίας είναι ουσιώδεις για την παγκόσμια σταθερότητα και παγκόσμια οικονομία. Ο εναέριος χώρος είναι ο πόρος, τη χρήση του οποίου διεκδικούν και μοιράζονται, για να μπορούν να ικανοποιούν τις ανάγκες και τις επιχειρησιακές απαιτήσεις τους. Για να επιχειρούν ταυτόχρονα στον ίδιο εναέριο χώρο, απαιτείται διαχωρισμός,

* Αποσπάσματα από τη Διπλωματική εργασία με τίτλο «Τα οφέλη της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας (Civil-Military Cooperation) στο διεθνές πλαίσιο παροχής υπηρεσιών Διαχείρισης Εναέριας Κυκλοφορίας (Air Traffic Management) και η συμβολή της στην αποφυγή διεθνών κρίσεων».

1. ICAO Cir 330, *Civil Military Cooperation in Air Traffic Management*, Edition 2011, ICAO Cir 330/2011]page 9, διαθέσιμο στη δ/ση <https://portal.icao.int/icao-net/Pages/Circulars.aspx>.

συνεργασία και συντονισμός των δραστηριοτήτων τους με δίκαιο και διαφανή τρόπο.

Η πολιτική αεροπορία εστιάζει στην επιχείρηση, στην ασφάλεια, στην αποδοτικότητα, στην επίτευξη εμπορικού κέρδους και στην μείωση του κόστους, στην προβλεψιμότητα, στην αξιοπιστία του προγράμματος πτήσεων, στην ανταγωνιστικότητα. Η στρατιωτική αεροπορία, από την άλλη πλευρά, εστιάζει στην προστασία της εθνικής άμυνας και ασφάλειας, στην επιχειρησιακή ευελιξία, στην ελευθερία και ευχέρεια διεξαγωγής πτήσεων την ημέρα των επιχειρήσεων, στην επίτευξη επιχειρησιακής ικανότητας σε διάφορου είδους περιοχές, στην αποδοτικότητα και στα αποτελέσματα, στη διεθνή στρατιωτική συνεργασία.

Η συνεχής επικοινωνία και συνεργασία πολιτικών και στρατιωτικών Ελεγκτών Εναέριας Κυκλοφορίας είναι απαραίτητη για τη διαχείριση εμπλοκών μεταξύ πολιτικών αεροσκαφών που επιχειρούν σε διεθνείς αεροδρόμους και τερματικές περιοχές ενός FIR, και στρατιωτικών αεροσκαφών που, ενώ επιχειρούν σε ειδικές περιοχές, δεσμευμένες αποκλειστικά για στρατιωτική χρήση, δύνανται για διάφορους λόγους να εκτραπούν και να επηρεάσουν την πολιτική κυκλοφορία.

Η κοινή χρήση του εναερίου χώρου από τους πολιτικούς και στρατιωτικούς χρήστες πρέπει να εγγυάται την ασφάλεια, κανονικότητα, αποδοτικότητα της πολιτικής αεροπορίας και παράλληλα να ικανοποιεί τις απαιτήσεις των στρατιωτικών χρηστών.

Οι Κανονισμοί και οι διαδικασίες που θεσπίζουν τα κράτη για τα κρατικά αεροσκάφη σε διεθνή εναέριο χώρο δεν πρέπει να επηρεάζουν και διακινδυνεύουν την ασφάλεια, κανονικότητα, αποδοτικότητα της πολιτικής

εναέριας κυκλοφορίας και πρέπει να συμμορφώνονται με τους κανόνες του Παραρτήματος 2 της Σύμβασης του Σικάγο (1944).

Η πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία στη διεθνή αεροπορία και ο συντονισμός πολιτικών και στρατιωτικών υπηρεσιών στη Διαχείριση της Εναέριας Κυκλοφορίας, συμβάλλει θετικά και δημιουργεί προστιθέμενη αξία στην Αεροπορική Ασφάλεια (safety), στην Αεροπορική Προστασία (security), στην Αεροπορική Επίδοση (performance), στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής (climate change), κυρίως μέσω της αυτοματοποιημένα οργανωμένης «ευέλικτης» χρήσης του εναερίου χώρου (βλ. παρακάτω «Flexible Use of Airspace»), με στόχο τη μείωση των ρύπων στην ατμόσφαιρα από τις αεροπορικές δραστηριότητες. Παράγωγο αποτέλεσμα των ανωτέρω κερδών είναι η προαγωγή της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας, της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, σύμφωνα με τη διακηρυγμένη πολιτική και τους σκοπούς του ΟΗΕ, του Διεθνούς Οργανισμού Πολιτικής Αεροπορίας (ICAO), της ΕΕ (Ενιαίος Ευρωπαϊκός Ουρανός) και, παράλληλα, η συμβολή της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας, με τήρηση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, τυπικών συμφωνιών συνεργασίας που τη ρυθμίζουν, στην πρόληψη, αποφυγή, διαχείριση, μετριασμό, αποκλιμάκωση διεθνών ή περιφερειακών κρίσεων (Crisis Management), αλλά και εσωτερικών αεροπορικών κρίσεων, που επηρεάζουν και παρακωλύουν τις διεθνείς αερομεταφορές.

Η αξιοποίηση των υλικών μέσων, προσωπικού, τεχνολογίας, τεχνογνωσίας, που διαθέτουν οι στρατιωτικές αεροπορικές υπηρεσίες ενός κράτους, αλλά και διεθνείς περιφερειακοί στρατιωτικοί οργανισμοί, π.χ. NATO,

European Defence Agency (EDA), και η θέση τους στην εξυπηρέτηση της πολιτικής αεροπορίας, δημιουργεί συνέργειες², εξοικονομεί κόστος, καλύπτει με επάρκεια τα ελλείμματα των πολιτικών υπηρεσιών, όπως γίνεται στις περιπτώσεις παροχής υπηρεσιών ελέγχου εναέριας κυκλοφορίας (ATC) σε γενική εναέρια κυκλοφορία (GAT) σε στρατιωτικά αεροδρόμια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, αλλά και άλλων υποστηρικτικών αεροπορικών υπηρεσιών, όπως των υπηρεσιών έρευνας και διάσωσης (SAR), των υπηρεσιών αεροναυτικών πληροφοριών (AIS), επικοινωνιών, αεροναυτικής καθοδήγησης και επιτήρησης (CNS), με χρήση στρατιωτικού εξοπλισμού.

Στη διαχείριση κρίσεων (Crisis Management³) σε περίπτωση ενόπλων συρράξεων, που δύνανται να διαταράξουν την ομαλότητα και την ασφάλεια της διεθνούς πολιτικής αεροπλοΐας, σύμφωνα με το ICAO Crisis Management Framework Document (EUR Doc 031) συμμετέχουν ισότιμα πολιτικές, στρατιωτικές αρχές και διεθνείς περιφερειακοί οργανισμοί.

Η Διαχείριση της εναέριας κυκλοφορίας (Air Traffic Management), που βελτιστοποιείται χάρις στην πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία, αποτελείται από τις υπηρεσίες εναέριας κυκλοφορίας (Air Traffic Control), τις υπηρεσίες έρευνας και διάσωσης (Search and Rescue), τις υπηρεσίες διαχείρισης εναερίου χώρου (Airspace Management) και τις υπηρεσίες ελέγχου ροής⁴ της εναέριας κυκλοφορίας (Air Traffic Flow Management)

Οι Αεροπορικές διαφορές ως παράγοντας πρόκλησης διεθνών κρίσεων και η αποτελεσματική χρήση ειρηνικών μέσων για τη διευθέτηση και επίλυσή τους.

Οι Αεροπορικές διαφορές μεταξύ των κρατών που προκύπτουν από τη διαφορετική ερμηνεία των κανόνων του ΔΔ ICAO σχετικά με την πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία, δύνανται να εξελιχθούν σε διεθνείς κρίσεις, η μη επίλυση των οποίων, θα απειλήσει τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

Η κατάλληλη χρήση, των οριζόμενων στο Διεθνές Δίκαιο (ΔΔ) ειρηνικών μέσων επίλυσης διεθνών διαφορών, από τα κράτη δύνανται να συμβάλει στην επίλυσή τους. Η κοινή ερμηνεία, η τήρηση των κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας και η χρήση των διατιθέμενων μέσων ειρηνικής επίλυσης διεθνών διαφορών, με επίδικα τα αεροπορικά θέματα, συμβάλλει αποφασιστικά τόσο στην πρόληψη, όσο και στη διαχείριση, μετριασμό-αποκλιμάκωση με τα προσωρινά μέτρα, τα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης (MOE), στη διευθέτηση, οριστική επίλυση διεθνών διενέξεων, στην προαγωγή της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, της οικονομικής συνεργασίας και της παγκόσμιας ευημερίας, της φροντίδας για το κλίμα και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, στη μείωση των αμυντικών δαπανών στους προϋπολογισμούς των κρατών, επ' ωφελεία των δαπανών για ειρηνικά έργα.

2. P. Horne Zartsdahl "Civil-military synergies in EU crisis response and peace building: a framework for analysis", *Global Affairs*, Vol. 4, Iss. 2-3, 2018, pp. 197-213.

3. ICAO Crisis Management Framework Document (EUR Doc 031), First Edition-2014.

4. ICAO Doc 9971 *Manual on Collaborative ATFM, 3th Edition 2018; Implementing Air Traffic Flow Management and Collaborative Decision Making*, CANSO publication, p. 32, Διαθέσιμο [εδώ](#).

Η αποφυγή χρήσης των διατιθέμενων νομικών μέσων-εργαλείων για την υποστήριξη δίκαιων αιτημάτων κρατών και προάσπισης των εθνικών συμφερόντων τους και της διεθνούς νομιμότητας, δεν προάγει την ανάπτυξη αισθήματος εμπιστοσύνης από τα κράτη στους διεθνείς θεσμούς επίλυσης διαφορών και συμβάλλει αρνητικά στην ισχυροποίησή τους.

Παραδείγματα αποφυγής χρήσης των διατιθέμενων κανόνων διαφοροποίησης ήταν η μη διαφοροποίηση/μη διατύπωση επιφύλαξης της Ελλάδας⁵ στην τροποποίηση του Παραρτήματος 12 του ICAO το 2004, που αφορούσε στην αλλαγή του τρόπου ορισμού της περιοχής ευθύνης έρευνας και διάσωσης σε κράτος, αλλαγή που δυνητικά ευνοεί τις επιδιώξεις της Τουρκίας στη διεκδίκηση ανάθεσης περιοχής ευθύνης έρευνας και διάσωσης στο Αιγαίο ή η μη αξιοποίηση της δυνατότητας διαφοροποίησης που παρέχουν οι Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί όπως αυτή του άρθρου 13 safeguards του EK549/2004,⁶ με αίτημα διαφοροποίησης (Derogation) της Ελλάδας από τον EK549/2004, λόγω των ειδικών συνθηκών στο Αιγαίο, για λόγους εθνικής άμυνας και ασφάλειας.

Υπερτονίζεται η σημασία της προσφυγής στο Συμβούλιο του ICAO ως δικαιοδοτικό όργανο, στο οποίο μπορεί να προσφύγει θιγόμενο κράτος μονομερώς, χωρίς να απαιτείται η συναίνεση του αντιδίκου. Όμως, η προσφυγή, για να είναι επιτυχής, απαιτείται το προσφεύγον κράτος να διαθέτει ακλόνητα νομικά επιχειρήματα ενώπιον του «Δικαστηρίου» και οι θέσεις του να θεωρούνται ως δίκαιες και νόμιμες

από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας, να έχουν δηλαδή «εξωτερική νομιμοποίηση». Αυτή η προϋπόθεση για την προσφυγή σε διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, με πιθανότητες επιτυχούς έκβασης, δεν φαίνεται να πληρούται στην περίπτωση της ελληνικής διεκδίκησης για διεθνή αποδοχή και κατοχύρωση του δικαιώματός της των 10 NM εναερίου χώρου.

Διεθνείς διαφορές-βασιμότητα νομικών επιχειρημάτων κρατών ενώπιον διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων - «εξωτερική νομιμοποίηση» θέσεων κρατών από τη διεθνή κοινότητα.

Η διαφορά Ελλάδας Τουρκίας για τα εθνικά χωρικά ύδατα και τον εναέριο χώρο της Ελλάδας

Η διαφορά εδράζεται στην άρνηση της Τουρκίας να αποδεχθεί το αναφαίρετο, αναγνωρισμένο από το ΔΔ⁷ (και συγκεκριμένα, την UNCLOS) δικαίωμα της Ελλάδας να ορίσει μονομερώς την έκταση των χωρικών υδάτων της και του ΕΧ της έως το όριο των 12 NM.

Η Τουρκία κατά παράβαση του άρθρου 2.4 του ΧαρτΗΕ, απειλεί με χρήση βίας (κήρυξη πολέμου) την Ελλάδα, εάν η τελευταία ασκήσει το δικαίωμά της και επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα πέραν των 6 NM, αμφισβητεί δε έμπρακτα, με συνεχείς παραβιάσεις, τον διακηρυγμένο από την Ελλάδα ΕΕΧ των 10 NM της.

Η διαφορά είναι μεγάλο αγκάθι στις σχέσεις των δύο χωρών και εστία διαρκούς έντασης που δύναται να

οδηγήσει σε ένοπλη σύρραξη. Η διαφορά, πέραν της κακοπιστίας, της μη επίδειξης πνεύματος καλής γειτονίας, της πολεμοχαρούς συμπεριφοράς της Τουρκίας και της αγνόησης του (ΔΔ), λαμβάνει ως αφορμή, για να συνεχίσει να υφίσταται, το γεγονός της δυσαρμονίας των ορίων μεταξύ ελληνικών χωρικών υδάτων (6 NM) και ελληνικού ΕΧ (10 NM), γεγονός που χαρακτηρίζεται διεθνώς ως το «Ελληνικό Παράδοξο». Είναι λογικό και νομικά ορθό⁸ τα δύο όρια να συμβαδίζουν και ο υπερκείμενος ΕΕΧ πρέπει να ορίζεται με βάση τον αντίστοιχο ΕΕΧ στο έδαφος και τα χωρικά ύδατα. Η Ελλάδα έως σήμερα δεν έχει καταφέρει να πείσει και να μεταβάλει τη θέση της διεθνούς κοινότητας και των συμμάχων της ΗΠΑ, ΝΑΤΟ, για το δικαίωμά της, με εξαίρεση τη Ρωσία⁹, που με δημόσια δήλωσή της το αναγνωρίζει. Η Ελλάδα, έως ότου κατορθώσει να πείσει τη διεθνή κοινότητα¹⁰, και κυρίως τους συμμάχους της για το δικαίωμά της, να επιτύχει την «εξωτερική νομιμοποίηση»¹¹ των θέσεών της στα

διεθνή fora, ώστε να συμβαδίζουν οι ελληνικές απόψεις με τις διεθνείς απόψεις για το θέμα, δεν μπορεί να προσδοκά τη δικαίωση των θέσεών της, που συνεχίζουν να αμφισβητούνται διεθνώς.

Παρατίθενται μερικές περιπτώσεις αποτελεσματικής χρήσης ειρηνικών μέσων επίλυσης διαφορών από τα κράτη όπως:

Η διαφορά μεταξύ Κατάρ¹² και της ομάδας κρατών Μπαχρέιν, Αιγύπτου, Σαουδικής Αραβίας, ΗΑΕ και τα μέτρα αποκλεισμού εναντίον του.

Η υπόθεση είναι σημαντική, διότι αποτελεί ένα θρίαμβο της Διεθνούς Δικαιοσύνης, ενισχύει τις θέσεις των υπέρμαχων της δικαιοδοτικής επίλυσης διεθνών διαφορών και συντελεί στην αύξηση της εμπιστοσύνης της διεθνούς κοινότητας στα Διεθνή Δικαστήρια.

Το Κατάρ προσέφυγε στο Συμβούλιο του ICAO εναντίον των Κρατών Μπαχρέιν, Αιγύπτου, ΗΑΕ, την 30-10-2017, σύμφωνα με το άρθρο 84 της Συμφωνίας Σικάγο, για τα μέτρα αποκλει-

8. Σ. Περράκης, Μ.Ν. Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου*, Τόμος Α, Έκδοση 2^η, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2016, σελ.118-119.

9. P. Antonopoulos, Russia confirms Greece has right to extend territorial waters to 12 nautical miles, Greek News, 16 October 2020, Διαθέσιμο [εδώ](#): "Posting from its official Twitter account, the Russian Embassy in Athens reiterated its firm support for the United Nations Convention Law of the Sea (1982), noting the sovereign right of states to territorial waters of up to 12 nautical miles. After emphasizing the importance of UNCLOS, the Russian Embassy in Athens said that this "also applies to the Mediterranean." "Russia's position as a permanent member of the UN Security Council is the starting point. We consider the 1982 UN Convention on the Law of the Sea the 'cornerstone' of international maritime agreements," the Russian Embassy said in the first tweet."

10. Έκταση ΕΧ Ελλάδας, Ιστοσελίδα ΥΠΕΞ, Διαθέσιμο [εδώ](#). Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs website, Air Space Related Problems, Διαθέσιμο [εδώ](#). Διεθνείς απόψεις για το θέμα: Α. Syrigos, Violations of Greek airspace and the root of the problem, Newspaper Kathimerini, 21.05.2020, Διαθέσιμο [εδώ](#). No consensus on extent of Greek airspace, State Department report says, Newspaper Kathimerini, Διαθέσιμο [εδώ](#). National Airspace (NA), Διαθέσιμο [εδώ](#).

11. Θ. Ντόκος & Π. Τσάκωνας, *Ο Δρόμος είναι τα Βήματα μας-Οδικός Χάρτης Εθνικής Ασφάλειας για την Ελλάδα του Μέλλοντος*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2019, σελ.131-133.

12. ICJ, *Appeal relating to the Jurisdiction of the ICAO Council under Article 84 of the Convention on International Civil Aviation (Bahrain, Egypt, Saudi Arabia and United Arab Emirates v. Qatar)*, Judgment, I.C.J. Reports 2020, p. 81.

5. Μαρίας Κλάδη - Ευσταθοπούλου, Θέματα Δικαίου Εναερίου Χώρου, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2007, [Κλάδη/2007] *Μη διαφοροποίηση Ελλάδας*, σελ 173.

6. EK549/2004 άρθρο 13. [εδώ](#)

7. United Nations Convention on the Law of the Sea [UNCLOS/1982], arts. 2-3.

σμού που του είχαν επιβάλει ισχυριζόμενα ότι το Κατάρ υποστήριζε την τρομοκρατία. Το Συμβούλιο εξέδωσε απόφαση την 29-06-2018. Τα Κράτη ήγειραν προδικαστικές ενστάσεις και με κοινή αίτηση εφεσίβαλλαν την απόφαση ενώπιον του ΔΔΧ, ισχυριζόμενα ότι το Συμβούλιο στερείτο δικαιοδοσίας να κρίνει την υπόθεση. Το ΔΔΧ, στην απόφασή του της 14-07-2019, απέρριψε τις ενστάσεις των Κρατών και απεφάνθη ότι το Συμβούλιο του ICAO είχε δικαιοδοσία για να κρίνει την υπόθεση.

Τα μέτρα αποκλεισμού του Κατάρ ήρθαν τέσσερα έτη μετά την επιβολή τους, μετά τη συμφωνία Κατάρ και Σαουδικής Αραβίας με μεσολάβηση του Κουβέιτ, τον Ιανουάριο 2021. Σύμφωνα με την Καθηγήτρια Alexandra Hofer¹³, η προσφυγή του Κατάρ σε μηχανισμούς δικαιοδοτικής επίλυσης της διαφοράς έπαιξε ρόλο στην επίτευξη της συμφωνίας και στην επίλυση της διαφοράς, διότι χρησιμοποιήθηκε ως διαπραγματευτικό χαρτί για την άρση των κυρώσεων, το Κατάρ σε ανταπόδοση της Συμφωνίας, έπαυσε την συνέχιση της χρήσης δικαιοδοτικών μέσων επίλυσης.

Η διαφορά Ελλάδας Τουρκίας για τις συχνότητες επικοινωνίας και επίλυση της με τη συνδρομή του περιοχικού Γραφείου του ICAO στο Παρίσι ICAO/EURNAT

Ένα παράδειγμα επιτυχούς επίλυσης διακρατικής διαφοράς είναι η δια-

φορά Ελλάδας-Τουρκίας σχετικά με τον συντονισμό των συχνοτήτων Αεροναυτιλίας GRC11800, GRC11802, GRC12295 από την Ελλάδα, που αποσκοπούσε στην εφαρμογή του διαχωρισμού διαύλων EK 8,33 KHZ σε τομείς του ATH/FIR, σύμφωνα με τον EK1265/2007. Η Τουρκία αντέδρασε με αβάσιμες ενστάσεις, από τεχνική και νομική άποψη, στις ελληνικές ενέργειες και την πρόταση της TUR-168 συντονισμού συχνοτήτων σε τόμα εκτεινόμενο σε βάθος εντός του ATH/FIR έως την Αττική, που απορρίφθηκε από την Ελλάδα. Η ελληνική πλευρά απευθύνθηκε στον ICAO EURNAT στο Παρίσι και πέτυχε να θεσπιστεί ειδική διαδικασία στο Εγχειρίδιο συντονισμού συχνοτήτων (ICAO EUR Frequency Management Manual, Doc 011) για την αντιμετώπιση αδικαιολόγητων ενστάσεων (unwarranted objections), με τροποποίησή¹⁴ του στην παράγραφο 3.10 του 4^{ου} μέρους.

Διεθνείς αεροπορικές διαφορές και η εφαρμογή της αρχής «της μη κατάχρησης δικαιώματος».

Αρχή σχετική με την έκταση και τον διαφιλονικούμενο τρόπο εφαρμογής από τα κράτη των κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας στη διεθνή αεροπορία που πρέπει να τηρείται, είναι η «αρχή της μη κατάχρησης δικαιώματος»¹⁵, αρχή που δεν λαμβά-

νουν υπόψη τους τα κράτη, ώστε να δύνανται με μέτρο αυτή, να θεμελιώσουν, δικαιολογήσουν τη μονομερή άσκηση δικαιώματος εκ μέρους τους ή να καταγγείλουν άλλο κράτος, όταν δεν την τήρησε και έθιξε τα νόμιμα συμφέροντά τους.

Ειδικότερη έκφραση της «αρχής της μη κατάχρησης δικαιώματος» είναι και οι γενικά παραδεκτές στο εθνικό δίκαιο κρατών αρχές, που αναγνωρίζεται ότι έχουν εφαρμογή και στο ΔΔ, οι αρχές της καλής πίστης, του δικονομικού κωλύματος “estoppel”, της επιείκειας, της αναγκαιότητας, της αναλογικότητας, της δέουσας προσοχής (due regard), που εντάσσονται σύμφωνα με το άρθρο 38 του Κατ ΔΔΧ στις γενικές αρχές του δικαίου των «πολιτισμένων εθνών» και αποτελούν πηγές του.

Ενδεδειγμένη ερμηνεία των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου που αφορούν την πολιτικό-στρατιωτική συνεργασία.

Η διαφωνία των αντιτιθεμένων μερών για το εύρος και την υποχρεωτικότητα εφαρμογής των κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας, που βασίζονται σε διατάξεις γραπού ΔΔ (Σύμβαση Σικάγο, Παράρτημα 2 και 11 ICAO της ΣΣ), αλλά και σε αποκρυσταλλωμένους κανόνες εθιμικού ΔΔ, κατόπιν ευρείας συμφωνίας και ομοιόμορφης πρακτικής των κρατών και *opinio juris*, εκπεφρασμένη σε αποφάσεις (Resolutions) της ΓΣ του ICAO, απαιτείται να λάβει υπόψη της, την «αρχή της μη κατάχρησης δικαιώματος», που θέτει όρια στη δράση του κράτους στην προάσπιση των εθνικών συμφερόντων και, παράλληλα, απαιτεί σεβασμό στις ανάγκες και απαι-

τήσεις της διεθνούς κοινότητας. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα του κράτους να δεσμεύει διεθνή εναέριο χώρο για τη διεξαγωγή στρατιωτικών ασκήσεων δεν μπορεί να ασκείται σε βάρος της ελεύθερης διεθνούς αεροπορίας και των δικαιωμάτων των πολιτικών χρηστών του ΕΧ και, αντιστρόφως, οι πολιτικοί χρήστες οφείλουν να θέτουν όρια στην άσκηση του δικαιώματος τους ελευθεροπορίας, παρακωλύοντας χώρο και χρόνο στους στρατιωτικούς χρήστες.

Δέουσα προσοχή πρέπει να επιδεικνύουν τα στρατιωτικά αεροσκάφη κατά την αναγνώριση, αναχαίτιση, για να μην θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια της διεθνούς αεροπορίας, αναγκαία και ανάλογη με το σκοπούμενο αποτέλεσμα πρέπει να είναι μια διεθνής στρατιωτική επέμβαση και ο αποκλεισμός ΕΧ,¹⁶ ακόμη και σύμφωνα με το Κεφ. VII του Χάρτη ΗΕ, όπως και η δημιουργία ζωνών εναέριας αστυνόμευσης ΕΧ (Air Policing Zones) από το NATO.

Οι αρχές αυτές του (ΔΔ), που αποσκοπούν στην εξισορρόπηση κανόνων, αποτελούν το μέτρο με το οποίο κρίνεται κάθε φορά το ποσοστό άσκησης του κάθε δικαιώματος, αλλά και το κριτήριο με βάση το οποίο θα μπορούσε μια διαφωνία-δίενηξη κρατών να επιλυθεί από Διεθνές Δικαστήριο ή Διεθνή Διαιτησία. Οι κανόνες του ICAO που αφορούν τα στρατιωτικά αεροσκάφη, απευθύνονται και δεσμεύουν τα συμβαλλόμενα κράτη και η ερμηνεία ή ο τρόπος εφαρμογής τους, είναι αρμοδιότητα των διεθνών δικαστηρίων, οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία ή προσπάθεια άρνησης ή αναθεώρησής τους είναι αντίθετη στο (ΔΔ) και δύναται να επιτευχθεί μόνο με τη διαδικασία αναθεώρησης διεθνών

13. A. Hofer, “Sanctioning Qatar: the Finale”, *EJIL:Talk!*, 16 June 2021, Διαθέσιμο [εδώ](#).

14. EUR Doc 011, ICAO, EURNAT Office, Frequency Management Manual and Aeronautical Radio Navigation Services, Edition 2020, 4th part, para.3.10, Διαθέσιμο [εδώ](#): 3.10 “A proposing State faced with an unwarranted objection may submit a registration request to the Registration Office with the corresponding notification to all States concerned. This request should be accompanied with the appropriate documentation. The Registration Office considers the request on condition that sufficient evidence is provided that the proposing State has diligently sought the withdrawal of the objection by the objecting State(s).”

15. Γ. Κυριακόπουλος, *Η Κατάχρηση Δικαιώματος στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ.76-108.

16. Eurocontrol-Skybrary portal, *Conflict zones update*, Διαθέσιμο [εδώ](#).

κανόνων από την πλειοψηφία των κρατών της διεθνούς κοινότητας. Σύμφωνα με την επικρατούσα θεωρία περί της ενδεδειγμένης ερμηνείας¹⁷ διεθνών συνθηκών, ακολουθείται γραμματική ερμηνεία και, όπου είναι απαραίτητο, τελεολογική, συμπληρωματικά δε οι προπαρασκευαστικές εργασίες. Η αποδεδειγμένη παραβίαση των ανωτέρω κανόνων επισύρει την διεθνή ευθύνη του κράτους, η δε άρση του αδίκου της πράξης πολύ δύσκολα δύναται να υποστηριχθεί ενώπιον διεθνούς δικαστηρίου, με προβολή των αποδεκτών επιχειρημάτων που δύνανται να την άρουν (όπως ανωτέρα βία, κίνδυνο, κατάσταση ανάγκης, νόμιμη άμυνα). Εξ άλλου με βάση την ιεράρχηση των κανόνων του ΔΔ και την αποδοχή από την πλειονότητα των κρατών, αλλά και τη διεθνή νομολογία, της υπεροχής των αναγκαστικών κανόνων του ΔΔ, έναντι των υπολοίπων κανόνων του ΔΔ, η επίλυση τυχόν αναφερόμενων τριβών μεταξύ κανόνων του ΔΔ, γίνεται σύμφωνα με την εφαρμογή της αρχής του εναρμονισμού¹⁸, με την ερμηνεία δηλαδή του υποδεέστερου κανόνα, ώστε αυτός να μην συγκρούεται με κανόνα αναγκαστικού δικαίου, εάν δεν μπορεί να υπάρξει αυτή η εναρμόνιση, τότε ισχύει ο ανώτερος ιεραρχικά κανόνας, στην περίπτωση μας επειδή το άρθρο 3bis της Σύμβασης του Σικάγο αντανakλά αναγκαστικό κανόνα του ΔΔ (Χάρτης ΗΕ άρθρο 2.4 και κανόνα

ΔΑΔ), υπερισχύει έναντι οιαδήποτε υποδεέστερου κανόνα του ΔΔ. Η πρόληψη των διεθνών διενέξεων-κρίσεων, μέσω της προληπτικής διπλωματίας, βασίζεται στην αποδοχή, τήρηση της διεθνούς νομιμότητας. Η πρόληψη των κρίσεων εξαρτάται από τη συλλογική προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας (ΟΗΕ, ΕΕ, περιφερειακοί ΔΟ, ΜΚΟ, ΠΟΕ), για τη διατήρηση της ειρήνης και ασφάλειας. Τα μέτρα που εκφράζουν αυτή την προσπάθεια (έγκαιρη προειδοποίηση επικείμενης απειλής ανάφλεξης από πληροφορίες, άμεση διπλωματική παρέμβαση, εφαρμογή ΜΟΕ, αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη, εκκευρία, απόφαση ΣΑ ανάληψης στρατιωτικής δράσης, έλεγχος-επιτήρηση με στρατιωτικά μέσα της διαφιλονικούμενης από τα μέρη περιοχής για την αποτροπή βιαιότητων) αποτυπώνονται στο Ψήφισμα του ΣΑ 1366/2001¹⁹.

Οι Ελλείψεις-Αδυναμίες του διεθνούς θεσμικού πλαισίου

Νεώτερες μελέτες ανέδειξαν ότι η ασάφεια και η διαφορετική ερμηνεία των κανόνων του ΔΔ, οφείλεται στην μη επικαιροποίηση των κανόνων (standards) του ICAO²⁰, επειδή έχουν θεσπιστεί πολλά χρόνια πριν και δεν ανταποκρίνονται στις σύγχρονες εξελίξεις και ανάγκες της διεθνούς κοινότητας και επιπλέον απαιτείται η μετατροπή των συστάσε-

ων (Recommendations) του ICAO σε υποχρεωτικά πρότυπα (Standards). Μια από τις αιτίες γένεσης διαφορών είναι η έλλειψη ορισμών του ICAO και κανονιστικών ρυθμίσεων ή ελλιπών ρυθμίσεων, σε θέματα, όπως είναι η Air Defense Identification Zone (ADIZ), της περιοχής έρευνας και διάσωσης κ.λπ. Με εξαίρεση όσα Παραρτήματα του ICAO περιέχουν ορισμούς και επιδέχονται μόνο μίας ερμηνείας, αυτήν του Παραρτήματος, σε θεμελιώδη νομικά κείμενα, όπως στη Σύμβαση του Σικάγο και στα Παραρτήματα 2 και 11 αυτής, απουσιάζουν θεμελιώδεις ορισμοί, όπως π.χ. ο ορισμός του territorial airspace, της ADIZ (παρότι ο ορισμός της ADIZ υπάρχει στα Παραρτήματα 5 και 15 με υποχρέωση δημοσίευσης στα AIP των Κρατών), υπάρχουν νομικά κενά και ελλείψεις που προκαλούν αμφισβητήσεις και είναι αιτίες διεθνών διαφωνιών και διενέξεων. Αντίθετα, οι Ευρωπαϊκοί Κανονισμοί για την Αεροπορία συνοδεύονται από θεσπισμένα ερμηνευτικά εργαλεία, τα Αποδεκτά Μέσα Συμμόρφωσης (EASA Acceptable Means of Compliance) και δεν επιδέχονται διαφορετική ερμηνεία πέραν αυτής των AMC, ακόμη και τα Εναλλακτικά Μέσα Συμμόρφωσης (AltMoC) ενός Παρόχου Υπηρεσιών, απαιτούν έγκριση της EASA, αφορούν μόνον αυτόν και δεν έχουν γενική εφαρμογή.

Το πλεονέκτημα του θεσμικού πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πέρα από την ύπαρξη (AMC), το πλεονέκτημα του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ είναι ο μηχανισμός επιβολής της

εφαρμογής των διεθνών αεροπορικών κανόνων της ΕΕ και των κανόνων του ICAO (Annexes) που περιέχονται σε ευρωπαϊκούς κανονισμούς. Η διαφορά μεταξύ ενός διακρατικού διεθνούς οργανισμού (ICAO) και ενός υπερεθνικού διεθνούς οργανισμού (ΕΕ), στον τρόπο επιβολής εφαρμογής των κανόνων που αφορούν τη διεθνή Αεροπορία, αποτελεί ένα πρόβλημα, που όμως σε επίπεδο ΕΕ έχει επιλυθεί, με τον μηχανισμό επιβολής²¹ εφαρμογής των κανόνων που η ΕΕ διαθέτει (Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσω EASA, παραπομπή στο ΔΕΕ, επιβολή προστίμων). Η παραβίαση ενός κανόνα του ICAO, π.χ. του Annex11, Annex 4, Annex 15, επιφέρει ως συνέπεια για το παραβαίνον κράτος, το στιγματισμό και την απομόνωσή του στη διεθνή αεροπορική κοινότητα, λόγω κοινοποίησης της παράβασης στη διεθνή αεροπορική κοινότητα με ανάρτηση σε ειδική ιστοσελίδα του ICAO, ενώ, αντίθετα, η παραβίαση του ίδιου κανόνα του ICAO που περιέχεται σε ΕΚ, ενεργοποιεί τον μηχανισμό επιβολής της ΕΕ και υποχρεώνει το κράτος σε συμμόρφωση.

Πρόσφατες θετικές εξελίξεις σχετικά με την εφαρμογή των κανόνων του ΔΔ

Θετική εξέλιξη για την εναρμόνιση των Παραρτημάτων του ICAO για την Αεροναυτιλία, με τους ΕΚ, χάρις στο Μνημόνιο Συνεργασίας²² ICAO και ΕΕ, αποτελεί η εισαγωγή (Transposition) του Παραρτήματος 2 του ICAO στον ΕΚ923 (SERA) και των Παραρτημάτων

21. Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union, articles 258-260, Διαθέσιμη [εδώ](#). Applying EU Law, Infringement Procedure, Διαθέσιμη [εδώ](#).
22. Memorandum of Cooperation between the European Union and the International Civil Aviation Organization providing a framework for enhanced cooperation, Διαθέσιμη [εδώ](#). ICAO Documents International Airspace and Civil/Military Cooperation, Διαθέσιμη [εδώ](#).

17. Για το ζήτημα σχετικά, Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, άρθρα 31, 32, αλλά και νομολογία ΔΔ, και θεωρία, Εμμ. Ρούκουνας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, 3^η Έκδοση, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ.121-131. Α. Cassesse, *Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 2012, σελ.216-218.
18. Σ. Πετράκης και Μ.Ν. Μαρούδα, Στέλιος Πετράκης-Ντανιέλλα Μαρούδα, «Διεθνής Δικαιοταξία - Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου», Τόμος Α, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, Αθήνα, Νοέμβριος 2016, ISBN:978-960-08-0691-5, σελ. 100-105.
19. UN SC Resolution 1366/2001, Διαθέσιμο [εδώ](#).
20. Μη επικαιροποίηση των κανόνων (standards) του ICAO. Dutch Safety Board Investigation Report, October 2015, Διαθέσιμο [εδώ](#).

4 (Aeronautical Charts), 10 (CNS), 11 (Air Traffic Services), 15 (Aeronautical Information) στον ΕΚ373/2017, που εξασφαλίζει την ομοιόμορφη εφαρμογή των Παραρτημάτων του ICAO στην ΕΕ και εγγυάται την εφαρμογή τους από τα Κράτη, με το μηχανισμό επιβολής που διαθέτει η ΕΕ ως Υπερεθνικός Οργανισμός.

Διεθνές, Εθνικό Θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης αεροπορικών δραστηριοτήτων:

Πολιτικές αεροπορικές δραστηριότητες- Διεθνές Νομικό πλαίσιο

Συνοπτικά, το νομικό πλέγμα των ρυθμίσεων περιλαμβάνει, διεθνείς συμβάσεις²³ ειδικού χαρακτήρα, όπως οι CC, UNCLOS, αλλά και διεθνείς πράξεις του ICAO. Αποτελείται από διεθνείς (ICAO), ευρωπαϊκές (ΕΕ), εθνικές κανονιστικές ρυθμίσεις και

διευθετήσεις και απευθύνεται στα συμβαλλόμενα κράτη στον ICAO, στην ΕΕ. Οι εθνικές ρυθμίσεις πρέπει να εναρμονίζονται και να μην αντίκεινται στις διεθνείς ρυθμίσεις (αφορά όλα τα κράτη) και στις ευρωπαϊκές ρυθμίσεις (αφορά τα κράτη της ΕΕ). Οι ευρωπαϊκές ρυθμίσεις αποσκοπούν στην προσαρμογή των διεθνών ρυθμίσεων (ICAO) στο ευρωπαϊκό περιβάλλον και έχουν το πλεονέκτημα ότι επιβάλλονται υποχρεωτικά στα κράτη της ΕΕ, λόγω του υφιστάμενου μηχανισμού επιβολής της ΕΕ. Παρατίθεται το θεσμικό πλαίσιο του ICAO και της UNCLOS, που σχετίζεται με το θέμα της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας.²⁴

Στρατιωτικές αεροπορικές δραστηριότητες - Νομικό πλαίσιο

Ρυθμίζονται από την εθνική νομοθεσία των κρατών, όμως παρότι τα

23. Το νομικό πλαίσιο συνοπτικά: ICAO Doc 7300 (Chicago Convention 1944), UN Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) Articles with relevance for Aviation, 1982, ICAO Annex 2 (Rules of the Air), Art 3.8 (and Attachment A) Interception of Civil Aircraft, 10th Ed, July 2005, ICAO Annex 11 (Air Traffic Services), Art 2.18 Coordination between military authorities and air traffic services, Art 2.19 Coordination of activities potentially hazardous to civil aircraft, Art 2.25 In-flight Contingencies, 2.25.1 Strayed or unidentified aircraft, Attachment C - Contingency Plans, 15th Ed, July 2018, ICAO Doc 4444 (PANS ATM) 16.1 Responsibility in regard to Military Traffic, 16th Ed, 2016, ICAO Annex 15 (Aeronautical Information Services), 16th Ed, July 2018, ICAO Annex 17 (Security), 11th Ed, March 2020, Manual concerning Interception of Civil Aircraft (Doc 9433), 2th Ed, 1990, Manual Concerning Safety Measures Relating to Military Activities Potentially Hazardous to Civil Aircraft Operations (Doc 9554), 1th Ed, 1990 Air Traffic Services Planning Manual (Doc 9426), 1th Ed, 1984, ATM Security Manual, (Doc 9985 Restricted) 1th Ed, 2013, Global Air Navigation Plan (Doc 9750), 5th Ed, 2016, Global Air Traffic Management Operational Concept (Doc 9854), 1th Ed, 2005, Civil Aircraft Operations over Conflict Zones (Doc 10084 - Restricted), 2th Ed, 2018, ICAO Assembly Resolutions (A-38 in 2013, A-39 in 2016, A-40 in 2019), Documents from Regional Planning Groups (e.g. ICAO EUR Doc 032 or OPS Bulletins, ICAO Cir 330, Civil Military Cooperation in Air Traffic Management, 1th Ed, 2011, ICAO Doc 10088 Manual on Civil-Military Cooperation in Air Traffic Management-First Edition 2020 (2.2 Examples of State Aircraft Roles).

24. Θεσμικό πλαίσιο ICAO-UNCLOS: *EURNAT-ICAO Trans-Regional Civil Military Cooperation Workshop Abu Dhabi, UAE, 9 -12 December 2019*[EURNAT-ICAO Trans-Regional/2019], Διαθέσιμο [εδώ](#).

κρατικά αεροσκάφη²⁵ δεν υπάγονται στους κανόνες του ICAO, το άρθρο 3 της Σύμβασης του Σικάγο (ICAO Doc 7300) και το άρθρο 3bis, περιέχουν διατάξεις που υποχρεώνουν τα Κράτη στη ρύθμιση της στρατιωτικής κυκλοφορίας και στους εθνικούς κανονισμούς για αυτήν, να λάβουν υπόψη τους αυτές τις διατάξεις.

Η συμμόρφωση των συμβαλλομένων κρατών στην Σύμβαση του Σικάγο (ΣΣ) είναι υποχρεωτική, η δε παρεχόμενη δυνατότητα διαφοροποίησης κράτους²⁶ από τις διατάξεις της (άρθρο 38), υπόκειται σε αυστηρές προϋποθέσεις. Η μη συμμόρφωση (άρθρα 39 και 40) έχει ως επίπτωση το στιγματισμό του κράτους με τις μη συμμορφούμενες υπηρεσίες και πιστοποιητικά, τη μείωση του κύρους του και τη θέση σε αμφισβήτηση ή ακόμη την ακυρότητα του πιστοποιητικού παροχής υπηρεσιών ή του πιστοποιητικού του αεροσκάφους ή και του αερο-

πορικού προσωπικού, που το κράτος αυτό έχει εκδώσει, τα οποία τώρα τελούν υπό την αίρεση της αποδοχής τους από τα άλλα κράτη της διεθνούς κοινότητας, για να δύνανται τα αεροσκάφη και το προσωπικό του εκδώσαντος κράτους να εισέλθουν στον εναέριο χώρο τους.

Επίλογος

Το μέτρο στη δράση πολιτικής και στρατιωτικής αεροπορίας και στη μεταξύ τους σχέση πρέπει να είναι «Όσο πολιτικά είναι δυνατόν, όσο στρατιωτικά χρειάζεται» δηλαδή η εναρμόνιση των δραστηριοτήτων τους στη διεθνή αεροπορία με τρόπο που να συμβιβάζει και εξυπηρετεί το διαφορετικό σκοπό της ύπαρξης, της αποστολής και της λειτουργίας τους και παράλληλα να υπηρετεί το συμφέρον της διεθνούς αεροπορικής κοινότητας.

25. *Κρατικά αεροσκάφη Article 3 of the Chicago Convention, Article 3 bis -[Icao-unclos]* <https://www.icao.int/MID/Documents/2019/Civ-Mil%20Wksp/1.3.a%20ICAO%20Framework%20Civ-Mil.pdf>

PROTOCOL relating to an amendment to the Convention on International Civil Aviation Signed at Montreal on 10 May 1984 <https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/montreal1984.pdf>

26. *Rules for the Settlement of Differences, icao Doc 7782, Edition 1957, 2th Edition 1975* https://portal.icao.int/icao-net/ICAO%20Documents/7782_cons_en.pdf ICAO Doc 7300-Chicago Convention on International Civil Aviation/1944,art 38 "Departures from international standards and procedures" <https://portal.icao.int/icao-net/Pages/Documents.aspx>

VIII. Χρονικό Διεθνών Γεγονότων και Καταστάσεων Επισημάνσεις από το περισκόπιο Μάιος - Σεπτέμβριος 2022

Γενική Επιμέλεια:
Στέλιος Περάκης

Σύνθεση κειμένων:

Γιώργος
Ανεψιού

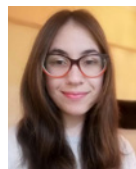
Κέλλυ
Πισιμίση

Βαγγέλης
Παρράς

Χριστίνα
Μέρκου

Χριστίνα-Ερμίνα
Καζαριάν

Σύστημα Ηνωμένων Εθνών

Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ)

12-17 Ιουνίου 2022:

[12^η Υπουργική Σύνοδος ΠΟΕ](#)

Κατά την 12^η Υπουργική Σύνοδο, στη Γενεύη, υιοθετήθηκε πακέτο Συμφωνιών (“Geneva Package”), με σειρά αποφάσεων σχετικά με τις επιδοτήσεις αλιείας, την ανταπόκριση του ΠΟΕ σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, την ασφάλεια τροφίμων και τη γεωργία, όπως και σχετικά με εσωτερικές μεταρρυθμίσεις του Οργανισμού.

Ειδικότερα, η [Συμφωνία για τις Επιδοτήσεις Αλιείας](#) (Agreement on Fisheries Subsidies) είναι προϊόν συμφωνίας των 164 μελών του Οργανισμού, που πραγματώνει τον Στόχο 14.6¹ της Ατζέντας 2030 των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, δηλαδή στην απαγόρευση μορφών επιδοτήσεων αλιείας, που συντελούν στην υπεραλίευση και υπερεκμετάλλευση. Η Συμφωνία απαγορεύει τις επιδοτήσεις στην παράνομη, λαθραία και άναρχη αλιεία, σε είδη ψαριών υπεραλίευσης, όπως επίσης και στην αλιεία σε διεθνή ύδατα, όπου δεν υπάρχουν μέτρα διαχείρισης και προστασίας. Είναι η πρώτη Συμφωνία στο πλαίσιο του ΠΟΕ, που επικεντρώνεται στο περιβάλλον και την βιωσιμότητα των ωκεανών και μόλις η δεύτερη που έχει επιτευχθεί από την ίδρυσή του.

1. 14.6 Έως το 2020, απαγόρευση συγκεκριμένων μορφών επιδοτήσεων αλιείας, οι οποίες συντελούν στην πλεονάζουσα αλιευτική ικανότητα και την υπερεκμετάλλευση, εξάλειψη των επιδοτήσεων που συντελούν στην παράνομη, λαθραία και άναρχη αλιεία, και αποφυγή της εισαγωγής νέων τέτοιων επιδοτήσεων, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι η κατάλληλη και αποτελεσματική ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση των αναπτυσσόμενων και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών θα πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των διαπραγματεύσεων που διενεργούνται στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου σχετικά με τις αλιευτικές επιδοτήσεις

6 Σεπτεμβρίου 2022

Η Αργεντινή αιτήθηκε την επίλυση διαφοράς στο πλαίσιο του ΠΟΕ σχετικά με πρακτικές anti-dumping και δασμών που επιβάλλονται από το Περού σε εισαγωγές βιοντίζελ από τη χώρα.

21 Σεπτεμβρίου 2022

Ουκρανία -
Επισιτιστική Κρίση

Οι επικεφαλής του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας του ΟΗΕ (FAO), του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του Παγκόσμιου Προγράμματος Τροφίμων και του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου εξέδωσαν Κοινή Δήλωση στην οποία καλούν τις κυβερνήσεις να λάβουν άμεση και συντονισμένη δράση για την καταπολέμηση της οξείας επισιτιστικής κρίσης ως απότοκο του πολέμου στην Ουκρανία. Υπογράμμισαν τη σημασία της συνεχούς επαγρύπνησης και τόνισαν την ανάγκη να δημιουργηθούν ανθεκτικές δομές για το μέλλον, γεγονός που θα χρειαστεί «συνεχής κατανόηση και συγχρονισμένη προσπάθεια, ώστε να υποστηριχθεί επαρκής παραγωγή και εμπόριο, να βελτιωθεί η διαφάνεια, να επιταχυνθεί η καινοτομία και να υπάρξει κοινός προγραμματισμός και επενδύσεις στον μετασχηματισμό των συστημάτων τροφής».

27 Σεπτεμβρίου 2022

Συνεργασία
με τη FIFA

Ο ΠΟΕ και η FIFA αποφάσισαν να συνεργαστούν ώστε να εξετάσουν πως το διεθνές εμπόριο και το ποδόσφαιρο μπορούν να δράσουν ως καταλύτες για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συμπερίληψη. Η σύμπραξη, που έχει τη μορφή Μνημονίου Κατανόησης (Memorandum of Understanding), έχει σκοπό την συνεργασία σε ζητήματα σχετικά με την οικονομική διάσταση των αθλημάτων και εστιάζει στην ενδυνάμωση των γυναικών κυρίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες Χώρες (LDCs).

UNESCO

16-19 Σεπτεμβρίου 2022

Σύνοδος για την
«Ίση Εκπαίδευση»

Υπό την αιγίδα του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ και της ΟΥΝΕΣΚΟ έλαβε χώρα η ειδική Σύνοδος «Μεταμορφώνοντας την Παιδεία». Σκοπός της Συνόδου

ήταν η λήψη πολιτικής δράσης για την επίτευξη του Στόχου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναφορικά με την ίση εκπαίδευση για όλους έως το 2030, την προώθηση της εκπαίδευσης στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας, ώστε να καλυφθούν κενά που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας και την προσαρμογή των εκπαιδευτικών συστημάτων ώστε να αντεπεξέρχονται στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής. Στοιχεία της ΟΥΝΕΣΚΟ δείχνουν πως συνολικά 224 εκατομμύρια παιδιά δεν έχουν πρόσβαση σε σχολικές δομές και πως 6 στα 10 παιδιά παγκοσμίως δεν μπορούν να κατανοήσουν απλά κείμενα έως την ηλικία των δέκα ετών.

Παγκόσμια Τράπεζα

29 Ιουλίου 2022:

[Πρόσθετη οικονομική βοήθεια για την καταπολέμηση της επισιτιστικής κρίσης στην Αφρική](#)

Η Παγκόσμια Τράπεζα ανακοίνωσε την χορήγηση πρόσθετης οικονομικής βοήθειας, ύψους 315 εκατομμυρίων δολαρίων, μέσω του Διεθνούς Οργανισμού Ανάπτυξης (International Development Association), προκειμένου να καταπολεμηθεί η επισιτιστική κρίση στην Αφρική. Πρόκειται για τη δεύτερη φάση του Προγράμματος για την Ανθεκτικότητα των Συστημάτων Τροφής (Food Systems Resilience Program). Η πρωτοβουλία αναμένεται να ωφελήσει 2 εκατομμύρια ανθρώπους στις χώρες Τσαντ, Γκάνα και Σιέρρα Λεόνε, ενώ εκτιμάται πως περίπου 38.3 εκατομμύρια άτομα στη Δυτική Αφρική βρίσκονται σε κατάσταση επισιτιστικής κρίσης. Το συνολικό πρόγραμμα, συνολικού ύψους 645 εκατομμυρίων δολαρίων, οδήγησε στην συνεργασία τόσο των κρατών της αφρικανικής ηπείρου, όσο και τριών περιφερειακών οργανισμών, της ECOWAS, της Μόνιμης Διακρατικής Επιτροπής για τον Έλεγχο της Ξηρασίας στο Σαχέλ (CILSS) και του Κεντροαφρικανικού Συμβουλίου για την Έρευνα και Ανάπτυξη στην γεωργία (CORAF). Σκοπός της χρηματοδότησης είναι να εφαρμόσει ένα ευρύ πρόγραμμα για την αύξηση της αγροτικής παραγωγής, να προωθήσει το διαπεριφερειακό εμπόριο και να ενισχύσει την ικανότητα διαχείρισης αγροτικών κρίσεων σε περιφερειακό επίπεδο. Εκτιμάται πως 4.35 εκατομμύρια άνθρωποι θα επωφεληθούν άμεσα σε όλη τη Δυτική Αφρική, δίνοντας έμφαση στις γυναίκες και στους νέους.

7 Σεπτεμβρίου 2022

Χρηματοδότηση
Αναπτυξιακών
Προγραμμάτων

Η Παγκόσμια Τράπεζα ενέκρινε χρηματοδότηση ύψους 31,7 δισεκατομμυρίων το έτος 2022 σε χώρες για την υλοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων με σκοπό την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Η χρηματοδότηση είναι απότοκος του Πλάνου Δράσης για την Κλιματική Αλλαγή 2021-2025 της Τράπεζας (Climate Change Action Plan for 2021-2025) με σκοπό να χρησιμοποιείται περίπου το 35% της χρηματοδότησης του οργανισμού για την υποστήριξη δράσεων για το κλίμα.

9 Σεπτεμβρίου 2022

(Νέο) Ταμείο
Πρόληψης
Πανδημιών

Ιδρύθηκε νέο Ταμείο για την Πρόληψη Πανδημιών, Ετοιμότητας και Αντιμετώπισής τους (Fund for Pandemic Prevention, Preparedness and Response) στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Τράπεζας. Το Ταμείο θα παρέχει πρόσθετη μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση σε χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, με σκοπό την καταπολέμηση αδυναμιών μέσω επενδύσεων και τεχνικής υποστήριξης σε εθνικό, τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Η Παγκόσμια Τράπεζα θα λειτουργεί ως διαχειριστής του Ταμείου ενώ προβλέπεται συνεργασία με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας για την συμμετοχή εξειδικευμένου τεχνικού προσωπικού στη σύσταση ενός Τεχνικού Συμβουλευτικού Πάνελ (Technical Advisory Panel) το οποίο όπου θα αξιολογεί και θα απευθύνει συστάσεις αναφορικά με τεχνικά ζητήματα επικείμενων χρηματοδοτήσεων και θα διασφαλίζει την συμμόρφωση με τους Διεθνείς Κανονισμούς Υγείας.

30 Σεπτεμβρίου 2022

Ουκρανία

Ανακοινώθηκε πρόσθετη υποστήριξη 530 εκατομμυρίων με εγγυητές το Ηνωμένο Βασίλειο (500 εκατομμύρια) και τη Δανία (30 εκατομμύρια) για την Ουκρανία ώστε να καλυφθούν οι επείγουσες ανάγκες λόγω του συνεχιζόμενου πολέμου. Μέχρι στιγμής η Παγκόσμια Τράπεζα έχει κινητοποιήσει σχεδόν 13 δισεκατομμύρια ως έκτακτη χρηματοδότηση για την Ουκρανία τα οποία έχουν βοηθήσει στην ανακούφιση του οικονομικού αντίκτυπου του πολέμου.

Ευρωπαϊκή Ένωση

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

1 Ιουλίου 2022:

Έκτακτη
μακροοικονομική
χρηματοδοτική
συνδρομή στην
Ουκρανία

Την 1^η Ιουλίου 2022, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο ΕΕ [αποφάσισαν](#) τη χορήγηση έκτακτης μακροοικονομικής χρηματοδοτικής συνδρομής στην Ουκρανία, ύψους έως 1 δις ευρώ, λόγω της τρέχουσας έκτακτης κατάστασης που δημιούργησε η ένοπλη σύρραξη.

5 Ιουλίου 2022:

Ένταξη Κροατίας
στο ευρώ

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, έπειτα από πρόταση της Επιτροπής, εξέτασε και [ενέκρινε](#) την είσοδο της Κροατίας στη ζώνη του ευρώ, με ισχύ από την 1^η Ιανουαρίου 2023.

6 Ιουλίου 2022:

Ψήφισμα για το
Κόσοβο

Επί τη βάση σχετικής Έκθεσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε [Ψήφισμα](#) για το Κόσοβο. Συγκεκριμένα, καλωσόρισε την συνεχή προσήλωση του Κόσοβου να επιφέρει μεταρρυθμίσεις σύμφωνες με τα ευρωπαϊκά ιδεώδη και τη συμφωνία μεταξύ των πολιτικών κομμάτων προς την χάραξη μιας ευρωπαϊκής πορείας. Επιπλέον, υποστήριξε πλήρως -μεταξύ άλλων- την αίτηση του Κόσοβου για την απόκτηση ιδιότητας μέλους στο Συμβούλιο της Ευρώπης, καλώντας όλα τα κράτη της ΕΕ να στηρίξουν τη συμμετοχή του τόσο σε αυτό, όσο και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς. Παράλληλα, υπογράμμισε την ανάγκη εξομάλυνσης των σχέσεων με τη Σερβία και την ανάγκη διεξαγωγής διαπραγματεύσεων για την επίλυση των μεταξύ τους θεμάτων με έναν κοινά επωφελή τρόπο. Στο επίπεδο των δημοκρατικών αρχών, αναγνώρισε τις προσπάθειες του Κόσοβου για την καταπολέμηση της διαφθοράς, του οργανωμένου εγκλήματος, της διακίνησης ανθρωπών και ναρκωτικών, καθώς και το ξέπλυμα χρήματος. Παρ' όλα αυτά, επεσήμανε πως δεν έχουν παρθεί αρκετά μέτρα και πως το δικαστικό σύστημα παραμένει ανεπαρκές και ευάλωτο σε πολιτικές παρεμβάσεις.

Αναφορικά με την πρόοδο στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, υπογράμμισε πως, μολονότι υπάρχει το νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία των ΛΟΑΤΚΙ+, αυτό δεν εφαρμόζεται, ενώ, επίσης, παρατήρησε την έντονη υπό-εκπροσώπηση των μειονοτήτων. Ακόμη, επεσήμανε την ανησυχία του για την αυξημένη βία με βάση το φύλο και τη βία προς τα παιδιά.

15 Σεπτεμβρίου 2022

Βοήθεια στην Ουκρανία

Έγκριση από κοινού με το Συμβούλιο της ΕΕ της μακροοικονομικής βοήθειας προς την Ουκρανία, με εγγυητές τα κράτη μέλη της Ένωσης. Το ύψος της βοήθειας δεν θα μπορεί να ξεπερνά τα 5 δισεκατομμύρια ευρώ και θα δοθεί με τη μορφή δανείων με σκοπό την κάλυψη του οικονομικού κενού που έχει δημιουργηθεί ως απότοκος του πολέμου, καθώς και να υποστηρίξει την μακροοικονομική σταθερότητα της Ουκρανίας.

15 Σεπτεμβρίου 2022

Ουκρανία

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησε ψήφισμα σε σχέση με τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο των εξαναγκαστικών απελάσεων Ουκρανών πολιτών και την εξαναγκαστική υιοθεσία παιδιών από την Ουκρανία στην Ρωσία. Το Κοινοβούλιο καταδικάζει τον πόλεμο της Ρωσίας ενάντια στην Ουκρανία, όπως και την ενεργό συμμετοχή της Λευκορωσίας σε αυτόν, και απαιτεί η Ρωσία να τερματίσει όλες τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ουκρανία και να αποσύρει όλες τις δυνάμεις και τον στρατιωτικό εξοπλισμό από το έδαφος της Ουκρανίας. Καλεί τη Ρωσία να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο και να σταματήσει τις εξαναγκαστικές απελάσεις και μεταφορές Ουκρανών πολιτών και ιδιαίτερα των παιδιών στη Ρωσία και να καταργήσει οποιαδήποτε νομοθεσία διευκολύνει την υιοθεσία παιδιών από την Ουκρανία προς την Ρωσία, όπως επίσης και να παράσχει πληροφορίες σχετικά με τα ονόματα και την τοποθεσία των τελευταίων. Ακόμη καλεί τη Ρωσία να επιτρέψει πρόσβαση σε διεθνείς οργανισμούς όπως ΟΗCHR και UNICEF, σε παιδιά που έχουν μετακινηθεί στη Ρωσία, ώστε να διασφαλίσουν την ασφάλεια και την προστασία τους

από τους κινδύνους που απορρέουν από τον πόλεμο. Τέλος προτείνει την άμεση δημιουργία ενός χρηματοδοτικού μέσου που να συνδράμει τα παιδιά και τους νέους που φεύγουν μακριά από τον πόλεμο, για την προστασία από τη βία και το trafficking καθώς και την παροχή μακροπρόθεσμης υποστήριξης αποκατάστασης και επανένταξής τους.

15 Σεπτεμβρίου 2022

Ουγκάντα/Τανζανία

Υιοθέτηση ψηφίσματος αναφορικά με παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συνδέονται με επενδύσεις σε ορυκτά καύσιμα στην Ουγκάντα και την Τανζανία. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σημειώνει πως η κατασκευή υποδομών και αγωγών πετρελαίου θα έχει σοβαρό αντίκτυπο στις τοπικές κοινότητες θέτοντας σε κίνδυνο τα αποθέματα νερού, το φυσικό περιβάλλον αλλά και προστατευόμενες θαλάσσιες περιοχές. Εκφράζει ανησυχία για τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται με την φυλάκιση δημοσιογράφων και υποστηρικτών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την απαγόρευση ενεργειών των Μ.Κ.Ο. και την έξωση εκατοντάδων ανθρώπων από τα εδάφη τους χωρίς παροχή επαρκούς αποζημίωσης. Ως εκ τούτου καλεί τις κυβερνήσεις της Ουγκάντα και της Τανζανίας να λάβουν μέτρα για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να προστατεύσουν τα ευαίσθητα οικοσυστήματα της περιοχής διερευνώντας εναλλακτικά σχέδια που θα βασίζονται σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

15 Σεπτεμβρίου 2022

Ουγγαρία, παραβίαση αρχών ΕΕ

Έγκριση ψηφίσματος αναφορικά με το άρθρο 7(1) της Συνθήκης της ΕΕ και της ύπαρξης σοβαρού κινδύνου παραβίασης των αρχών της Ένωσης από την Ουγγαρία. Στο εκτενές ψήφισμα το Κοινοβούλιο εξετάζει διεξοδικά πληθώρα ζητημάτων που άπτονται των θεμελιωδών ελευθεριών. Συγκεκριμένα αναφέρονται στη λειτουργία του εκλογικού συστήματος, την ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος και των δικαιωμάτων των δικαστών, τη διαφθορά, την προστασία προσωπικών δεδομένων, την ελευθερία έκφρασης, τη θρησκευτική και ακαδημαϊκή ελευθερία, την ελευθερία συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, τα δικαιώμα-

τα LGBTQ+ ατόμων, τα δικαιώματα μειονοτήτων συμπεριλαμβανομένων των Ρομά και των Εβραίων, τα θεμελιώδη δικαιώματα μεταναστών, αιτούντων άσυλο και προσφύγων και τέλος οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Το Κοινοβούλιο καταδικάζει την συστηματική προσπάθεια της Ουγγρικής Κυβέρνησης να υπονομεύσει τις θεμελιώδεις αξίες της Ένωσης και τονίζει πως η Ουγγαρία έχει την υποχρέωση της συμμόρφωσης με τη νομοθεσία και τις αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Καλεί το Συμβούλιο και την Επιτροπή να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στην κατάσταση που επικρατεί στην Ουγγαρία και να χρησιμοποιήσουν όλα τα διαθέσιμα εργαλεία για την αντιμετώπιση των παραβιάσεων συμπεριλαμβανομένης της δέσμευσης πόρων.

15 Σεπτεμβρίου 2022

Κατάσταση στην Ταϊβάν

Ψήφισμα σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στην Ταϊβάν. Τονίζει αρχικά πως η Ε.Ε. εξακολουθεί να υποστηρίζει την πολιτική της «Μιας Κίνας». Αναφέρει πως οι πρόσφατες ενέργειες της Κίνας που περιελάμβαναν την διεξαγωγή στρατιωτικών ασκήσεων και κυβερνοεπιθέσεων ενάντια στις αρχές της Ταϊβάν, αποτελούν απειλή για το status quo και την ειρήνη και ασφάλεια της περιοχής. Δίνει έμφαση στο στρατηγικό σημείο που βρίσκεται η Ταϊβάν και τη σημασία που έχει για τις εμπορικές σχέσεις με την Ε.Ε. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καταδικάζοντας τις ενέργειες της Κίνας -οι οποίες ξεκίνησαν στις 2 Αυγούστου 2022- την καλεί να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια υπονομεύει την ασφάλεια της περιοχής. Τέλος εκφράζει την αλληλεγγύη του προς την Ταϊβάν και χαιρετίζει την δέσμευση της χώρας να σταθεί δίπλα στην Ουκρανία ενάντια στην Ρωσική επιθετικότητα.

5 Οκτωβρίου 2022

Κατάσταση Ρομά στην ΕΕ

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ψήφισμα για την κατάσταση των πληθυσμών Ρομά που ζουν σε καταυλισμούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το Κοινοβούλιο εξετάζει τους τομείς της στέγασης, της εκπαίδευσης, της υγείας και της κοινωνικής συμπερίληψης. Αρχικά σημειώνει πως η πρόσβαση σε αξιοπρεπή στέγαση και η εκπαίδευση είναι το κλειδί για την καταπολέ-

μηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αυτών των πληθυσμών. Δίνει έμφαση στην ανεπαρκή παροχή υγειονομικής περιθαλψης και της υψηλής θνησιμότητας βρεφών αυτών των πληθυσμών και στους περιβαλλοντικούς κινδύνους που αντιμετωπίζουν διαμένοντας σε καταυλισμούς όπως τα τοξικά απόβλητα. Τέλος τονίζει την ανάγκη συλλογικής δράσης των κρατών μελών της Ε.Ε. για την καταπολέμηση της φτώχειας και της προκατάληψης όπως και τη δημιουργία ενός πλαισίου προστασίας με απώτερο σκοπό την κοινωνική ενσωμάτωση.

Αφρικανική Ένωση (ΑΕ)

10 Φεβρουαρίου 2022:

[2^η Έκθεση για την Εφαρμογή της Ατζέντας 2063](#)

Η δεύτερη διετής Έκθεση για την Εφαρμογή της «Ατζέντας 2063» της ΑΕ σημειώνει τυχόν πρόοδο ως προς τους στόχους που έχουν τεθεί. Επισημαίνεται το παράδοξο πως πριν την πανδημία της COVID-19 η εφαρμογή της Ατζέντας προχωρούσε σταθερά, ενώ μετά την εμφάνισή της, ο ρυθμός ανάπτυξης και τα αναπτυξιακά κέρδη των αφρικανικών κρατών των τελευταίων 6 ετών σε κοινωνικό-οικονομικό και υγειονομικό επίπεδο έχουν περιορισθεί. Επιπρόσθετα, η πανδημία προκάλεσε ένα νέο κύμα δημοσιονομικής πίεσης προς τις αφρικανικές κυβερνήσεις, που επηρέασε συνακόλουθα και την πρόοδο της εφαρμογής της Ατζέντας 2063. Σε αντίθεση με την προηγούμενη έκθεση του 2019, τα Αφρικανικά κράτη ανταποκρίθηκαν θετικά ως προς την εφαρμογή των στόχων, ιδιαίτερα στο επίπεδο της πολιτικής συνεργασίας, της ενδυνάμωσης γυναικών και νέων και την συμμετοχή τους στα πολιτικά όργανα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Επίσης, αναφέρθηκε σημαντική μείωση θανάτων από ένοπλες συρράξεις, αρκετές από τις οποίες πυροδοτούνται από τη μισαλλοδοξία ανάμεσα σε θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες.

14-15 Ιουλίου 2022:

[41^η Τακτική Σύνοδος Εκτελεστικού Συμβουλίου](#)

Το Εκτελεστικό Συμβούλιο εξέτασε διάφορες Εκθέσεις, μεταξύ των οποίων αναφορικά με τη Συνδιάσκεψη των κρατών μελών της Αφρικανικής Υπηρεσίας Φαρμάκων, την οικονομική βιωσιμότητα του Αφρικανικού

νικού Ταμείου Επιδημιών, την εξέταση της ενδιάμεσης έκθεσης της ΑΕ για την διατροφή.

Ακόμα, το Εκτελεστικό Συμβούλιο εξέλεξε δύο δικαστές του Αφρικανικού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, ένα μέλος της Αφρικανικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών, δύο μέλη του Συμβουλευτικού Σώματος κατά της Διαφθοράς (Advisory Board Against Corruption), έναν αντιπρόσωπο της Νότιας Αφρικής στο 5° Πάνελ Σοφών, καθώς και μέλη στο Αφρικανικό Ελεγκτικό Συνέδριο (AU Board of External Auditors).

Επιπλέον, εξέτασε Σχέδια Εγγράφων και Διακήρυξης ενόψει της 4^{ης} Ενδιάμεσης Συντονιστικής Συνάντησης ΑΕ, Περιφερειακών Οικονομικών Κοινοτήτων και Περιφερειακών Μηχανισμών, μεταξύ αυτών: Έκθεση για το Καθεστώς της Τακτικής Ενσωμάτωσης στην Αφρική (Report on the Status of the Regional Integration in Africa) και Έκθεση για την Κατανομή της Εργασίας στους ως άνω μηχανισμούς και των κρατών μελών τους (Report on the Division of Labour Between the AU, RECS/RMS and Member States). Στο ίδιο πλαίσιο, οι Υπουργοί των κρατών μελών θα συμμετάσχουν σε Πάνελ Υψηλού Επιπέδου για την εξέταση των πρώτων δέκα ετών εφαρμογής της Ατζέντας 2063 για την Αφρικανική Ένωση.

17 Ιουλίου 2022:

4^η Ενδιάμεση Συντονιστική Συνάντηση

Κατά την 4^η Ενδιάμεση Συντονιστική Συνάντηση ΑΕ στη Λουσάκα (Ζάμπια), στην οποία συμμετείχαν το Προεδρείο της Συνέλευσης της ΑΕ και των Περιφερειακών Οικονομικών Κοινοτήτων, με την συμμετοχή των Προέδρων των τελευταίων, της Αφρικανικής Επιτροπής και των Περιφερειακών Μηχανισμών, με στόχο την ευθυγράμμιση των εργασιών τους και τον συντονισμό της εφαρμογής της περιφερειακής ατζέντας.

Κατά τη διάρκεια των Συναντήσεων, η χώρα υποδοχής ξεκίνησε συζήτηση για πρόγραμμα επενδύσεων για το νερό (water investment programme), ένα Forum Υψηλού Επιπέδου για τις επενδύσεις στο νερό, όπως και Ειδική Συνεδρίαση για την ενίσχυση των δημοσίων κέντρων υγείας. Τέλος, προώθησε μια χωριστή πρωτοβουλία για την ενδυνάμωση της θέσης κοριτσιών και νεαρών γυναικών στην Υποσαχάρια Αφρική.

Κοινοβουλευτική Διπλωματία της Βουλής των Ελλήνων

Μάιος-Σεπτέμβριος 2022

2

4 Μαΐου 2022:

Συνάντηση του Προέδρου της Βουλής με τον Αμερικανό Πρέσβη Τζέφρυ Ρ. Πάιατ ενόψει της αποχώρησής του, μετά από θητεία περίπου 6 ετών, από την ηγεσία της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αθήνα. Κατά τη συνάντησή τους, έγινε ανασκόπηση των διμερών θεμάτων Ελλάδος και ΗΠΑ, και της μεγάλης αναβάθμισής τους τα τελευταία χρόνια, καθώς και των ευσίωνων προοπτικών της διακοινοβουλευτικής συνεργασίας στο πλαίσιο του προγράμματος 3+1, μεταξύ δηλαδή των Κοινοβουλίων των ΗΠΑ, της Ελλάδος, της Κύπρου και του Ισραήλ.

6 Μαΐου 2022:

Συμμετοχή στις εργασίες της 18^{ης} Διάσκεψης Προέδρων Κοινοβουλίων των χωρών της Πρωτοβουλίας Αδριατικής-Ιονίου στα Τίρανα. Η συζήτηση περιστράφηκε γύρω από δυο άξονες:

- α) το ρόλο των Δυτικών Βαλκανίων στην περιοχή Αδριατικής-Ιονίου και
- β) την έμφαση στη συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού και του τουρισμού.

Στη διάσκεψη παρευρέθηκαν οι Πρόεδροι (ή εκπρόσωποί τους) 7 Κοινοβουλίων των χωρών της Πρωτοβουλίας Αδριατικής-Ιονίου, ο Γενικός Γραμματέας της Πρωτοβουλίας Giovanni Castellaneta, ενώ απύθηνε χαιρετισμό και ο Πρωθυπουργός της Αλβανίας Edi Rama.

11 Μαΐου 2022:

Αποχή της Βουλής των Ελλήνων από την 59^η Ολομέλεια της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Ευξείνου Πόντου (PABSEC) στη Μόσχα. Για πρώτη φορά από την εισδοχή της στον εν λόγω υπο-περιφερειακό

διακοινοβουλευτικό θεσμό, η Ελλάδα αποφάσισε να απέχει από τις εργασίες της Ολομέλειάς του, με το αιτιολογικό ότι «η χώρα που τη φιλοξενεί, η Ρωσία, παραβιάζοντας κάθε έννοια διεθνούς δικαίου, έχει επιτεθεί απρόκλητα κατά της Ουκρανίας, προκαλώντας τεράστιες ανθρώπινες και υλικές απώλειες». Υπενθυμίζεται ότι συμμετέχουσες στη Συνέλευση χώρες-μέλη είναι: Αλβανία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βόρεια Μακεδονία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσική Ομοσπονδία, Σερβία, Τουρκία.

13 Μαΐου 2022:

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Ελληνισμού της Διασποράς της Βουλής των Ελλήνων, Σ. Αναστασιάδης, μετέβη στην Πάφο, προκειμένου να λάβει μέρος στο θρησκευτικό μνημόσυνο και τις τελετές μνήμης και τιμής που διοργανώνει ο Δήμος Πάφου, στη μνήμη των θυμάτων της Γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

17 Μαΐου 2022:

Στα πρώτα αποτελέσματα της Διάσκεψης για το Μέλλον της Ευρώπης, που ολοκλήρωσε τις εργασίες της στις 9 Μαΐου 2022, ήταν αφιερωμένη η Διακοινοβουλευτική Διάσκεψη της Επιτροπής Συνταγματικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (AFCO), που πραγματοποιήθηκε μέσω τηλεδιάσκεψης. Ο Συμπρόεδρος της Διάσκεψης Guy Verhofstadt, ενημέρωσε για την άμεση πρόθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου να αρχίσει τη διαδικασία αναθεώρησης των Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση, προκειμένου να υλοποιηθούν και οι 49 τελικές προτάσεις των πολιτών, που αφορούν στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ, την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας στη λήψη αποφάσεων, τη νομοθετική πρωτοβουλία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και τη διαφάνεια και τη λογοδοσία των θεσμικών οργάνων.

18 Μαΐου 2022:

Συνάντηση του Κ. Τασούλα με τον Πρόεδρο της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης Tiny Koh.

19 Μαΐου 2022:

Σε Ειδική Συνεδρίαση της Ολομέλειας της Βουλής τιμήθηκε η Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου, που συντελέστηκε από τους Τούρκους το διάστημα από το 1916 έως το 1923, όπως έχει καθιερωθεί η 19^η Μαΐου, με ομόφωνη απόφαση της Ολομέλειας, το 1994. Μάλιστα, Η Βουλή των Ελλήνων φωταγώγησε την πρόσοψη του κτηρίου της με το συμβολικό λογότυπο-μήνυμα για την Ημέρα Μνήμης της Γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου. Στο κτήριο απεικονίζεται το επετειακό σύμβολο του αγώνα για τη Διεθνή Αναγνώριση της Γενοκτονίας των Ποντίων (G από τον διεθνή όρο Genocide).

23 Μαΐου 2022:

Συνάντηση του Κ. Τασούλα με τον νέο Πρόεδρο της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας.

31 Μαΐου 2022:

Συνάντηση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Φιλίας Ελλάδας-Πολωνίας.

1-2 Ιουνίου 2022:

Έλαβε χώρα η 9η Σύνοδος της Ολομέλειας της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της Διαδικασίας Συνεργασίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEECF PA), στο πλαίσιο της ελληνικής προεδρίας στον περιφερειακό οργανισμό, που ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο 2022. Ήταν η πρώτη φορά που η διοργάνωση πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στη Βουλή των Ελλήνων, και στις εργασίες συμμετείχαν 80 εκπρόσωποι Κοινοβουλίων, μεταξύ των οποίων και Πρόεδροι αντιπροσωπευτικών σωμάτων, από την Άγκυρα, το Βουκουρέστι, το Ζάγκρεμπ, το Κισινάου, τη Λιουμπλιάνα, την Ποντογκόριτσα, την Πρίστινα, το Σεράγεβο, τα Σκόπια, τη Σόφια και τα Τίρανα. Κεντρικό θέμα της Συνόδου ήταν «Στόχοι της βιώσιμης ανάπτυξης για το περιβάλλον και οι επιπτώσεις των κρίσεων στην περιοχή της ΝΑ Ευρώπης (α) στην ασφάλεια του ενεργειακού ανεφοδιασμού και (β) στην αγροδιατροφική αλυσίδα». Ο

Πρόεδρος της Βουλής τόνισε, επίσης, ότι προτεραιότητα της ελληνικής Προεδρίας της Αθήνας, εκτός της ενίσχυσης της περιφερειακής σταθερότητας και της ενεργειακής ασφάλειας, και της από κοινού αντιμετώπισης άμεσων περιβαλλοντικών και πανδημικών απειλών, ήταν η προώθηση της Έκθεσης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ιδιαίτερα των Δικαιωμάτων Ευάλωτων Ομάδων, προτείνοντας και σχετικό Ψήφισμα.

2 Ιουνίου 2022:

Συνάντηση του Προέδρου της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων της Βουλής με τον Αντιπρόεδρο του Φινλανδικού Κοινοβουλίου. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της επίσκεψής του στην Αθήνα, με σκοπό την προώθηση της ένταξης της Φινλανδίας στο NATO.

9 Ιουνίου 2022:

Συνάντηση του Προέδρου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Φιλίας Ελλάδας-Ιαπωνίας με τον Πρέσβη της Ιαπωνίας. Στη συνάντηση κυριάρχησε η αμοιβαία επιθυμία για ενδυνάμωση της οικονομικής και εμπορικής σχέσης των δύο χωρών, ενώ έγινε εκτενής αναφορά στην ανάγκη για αύξηση των εισαγωγών ελληνικών προϊόντων στην Ιαπωνία, καθώς και στην αναζήτηση επενδυτικών ευκαιριών στην Ελλάδα από την πλευρά της Ιαπωνίας.

14 Ιουνίου 2022:

Εργασίες της Ειδικής Ομάδας για τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή και της Υποεπιτροπής για τις Εταιρικές Σχέσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του NATO. Σε τοποθέτησή του, κατά τη διάρκεια των εργασιών, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας της Τουρκίας, Hulusi Akar, έθεσε ζήτημα αποστρατιωτικοποίησης ελληνικών νησιών, το οποίο και χαρακτήρισε «χρόνιο πρόβλημα» που θα πρέπει να επιλυθεί μέσω διαλόγου και σε πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού. Ισχυρίστηκε ότι η Ελλάδα έχει υιοθετήσει μια ρητορική που τροφοδοτεί εντάσεις και επιδεινώνει την κατάσταση, ενώ τα

όποια διμερή ζητήματα Ελλάδας-Τουρκίας δεν αφορούν το NATO και την Ευρωπαϊκή Ένωση και θα πρέπει να διευθετηθούν σε διμερές επίπεδο. Υποστήριξε, ακόμη, ότι η Τουρκία δεν αποτελεί απειλή, αλλά αξιόπιστο σύμμαχο, καθώς τις δύο χώρες ενώνουν κοινός ιστορικοί και γεωγραφικοί δεσμοί. Ως εκ τούτου -υποστήριξε- είναι σημαντικό να εντατικοποιηθούν οι διαπραγματεύσεις, ώστε να επιλυθούν οι υπάρχουσες διαφορές. Η ελληνική κοινοβουλευτική αντιπροσωπεία έδωσε τις δέουσες απαντήσεις στον Τούρκο Υπουργό και εξέφρασε την προσήλωση της Ελλάδας στους κανόνες Διεθνούς Δικαίου και τον σεβασμό της στις αρχές του Κράτους Δικαίου, αλλά και την προσήλωσή της στη μάχη κατά της τρομοκρατίας, την πολιτική υπερπήσεων και παραβιάσεων του εθνικού εναέριου χώρου μας, που συνιστούν κατάφωρη παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου και προκαλούν ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών, την αξίωση της Τουρκίας για αποστρατιωτικοποίηση νησιών Ανατολικού Αιγαίου και την προσφυγή στη δικαιοδοτική οδό για την επίλυση της διαφοράς διευθέτησης των θαλασσιών συνόρων.

29 Ιουνίου 2022:

Συνάντηση του Προεδρείου της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Φιλίας Ελλάδας-Τσεχίας με τον Πρέσβη της Τσεχίας στην Αθήνα. Στη συνάντηση αναδείχθηκε η αμοιβαία επιθυμία για ενδυνάμωση της συνεργασίας των δύο χωρών, τόσο στον τομέα των επενδύσεων και των εμπορικών συναλλαγών, όσο και στον τομέα του πολιτισμού. Ενόψει της ανάληψης της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου από τη Δημοκρατία της Τσεχίας, την 1η Ιουλίου 2022, συζητήθηκαν ακόμα θέματα της ευρωπαϊκής επικαιρότητας και επισημάνθηκε η γεωπολιτική σημασία της ένταξης χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ.

1 Ιουλίου 2022:

Συμμετοχή στη Συνάντηση Παγκόσμιου Κοινοβουλευτικού Δικτύου ΟΟΣΑ με θέμα, «*Χτίζοντας ένα ασφαλές και συμπεριληπτικό μέλλον στο μετά-Covid κόσμο*», που πραγματοποιήθηκε στη Ρίγα (Λετονία).

2-6 Ιουλίου 2022:

Συμμετοχή στις εργασίες της Ετήσιας Συνόδου της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), στο Μπέρμινχαμ. Στην έναρξη των εργασιών, χαιρετισμό απύθυνε η Γενική Γραμματέας του ΟΑΣΕ, Η. Schmid, ενώ την Πολωνική Προεδρία του Συμβουλίου Υπουργών του ΟΑΣΕ θα εκπροσωπήσει ο υπουργός Εξωτερικών της Πολωνίας Zbigniew, ο οποίος αναμένεται να ενημερώσει τα μέλη της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης σχετικά με τις προτεραιότητες της Προεδρίας της χώρας του. Το κεντρικό θέμα ήταν ο επιθετικός πόλεμος της Ρωσικής Ομοσπονδίας εναντίον της Ουκρανίας και του λαού της και η απειλή για την ασφάλεια στην περιοχή του ΟΑΣΕ.

5 Ιουλίου 2022:

Συμμετοχή στις εργασίες της εναρκτήριας Συνόδου του νεοσυσταθέντος Κοινοβουλευτικού Φόρουμ Γυναικών της Κοινοβουλευτικής Συνελεύσεως Μεσογείου (ΡΑΜ) στη Λισαβόνα. Τα δύο θέματα που κυριάρχησαν στην Σύνοδο ήταν:

- α) Γυναίκες πρόσφυγες το 2022 στην περιοχή της Μεσογείου και του Κόλπου και
- β) Ισότητα των φύλων στις χώρες της Μεσογείου και του Κόλπου: προοπτικές σε μια μεταπανδημική εποχή. Κατά τη σύνοδο υιοθετήθηκαν το Καταστατικό και οι Όροι/Κανόνες λειτουργίας του Φόρουμ και συζητήθηκε η μελλοντική πορεία του από άποψη δομής και περιεχομένου. Συμφωνήθηκε να είναι ανοιχτό και στα δύο φύλα και να συνέρχεται κάθε χρόνο, ενώ αποφασίστηκε η σύσταση Προεδρείου αποτελούμενου από 1 Πρόεδρο και 2 Αντιπροέδρους, 2ετούς θητείας που θα εναλλάσσονται μεταξύ της Βόρειας και της Νότιας γεωπολιτικής ομάδας.

7 Ιουλίου 2022:

Συμμετοχή στο Κοινοβουλευτικό Forum της Δια-Κοινοβουλευτικής Ένωσης (IPU), που διοργανώθηκε στο πλαίσιο των εργασιών της 10^{ης} Ετήσιας Συνεδρίασης του Πολιτικού Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (HLPF 2022) στην έδρα του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη.

20 Ιουλίου 2022:

Συνάντηση μελών της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Φιλίας Ελλάδας-Ουζμπεκιστάν με τον Πρέσβη του Ουζμπεκιστάν στην Αθήνα. Διατυπώθηκαν προτάσεις για ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και των εμπορικών συναλλαγών και για αναβάθμιση των σχέσεων στους τομείς του πολιτισμού, του περιβάλλοντος, της ενέργειας και του τουρισμού. Εκφράστηκε, επίσης, έντονο ενδιαφέρον για ανταλλαγή απόψεων και συμβολή από ελληνικής πλευράς ως προς την κατάρτιση του Κοινοβουλίου του Ουζμπεκιστάν σε θέματα τεχνολογίας επί νομοθετικών διαδικασιών.

Πηγή: Ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων

Ανάδειξη/εκλογή Ελλήνων/Ελληνίδων σε διεθνή όργανα

3

Μάρτιος 2022:

Ανακοινώθηκε η εκλογή, κατά την 41^η Σύνοδο της Γενικής Διάσκεψης της UNESCO, του Καθηγητή και Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής της Λευκωσίας, Αχιλλέα Αιμιλιανίδη, ως μέλους στην Επιτροπή Συνδιαλλαγής και Καλών Υπηρεσιών της ομώνυμης Επιτροπής που εγκαθιδρύει το Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της UNESCO κατά των διακρίσεων στην εκπαίδευση (Protocol instituting a Conciliation and Good Offices Commission to be responsible for seeking a settlement of any disputes which may arise between States Parties to the Convention against Discrimination in Education).

20 Οκτωβρίου 2022:

Η Καθηγήτρια Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Βασιλική Αρτινοπούλου, επανεξελέγη, με 75 ψήφους, για δεύτερη θητεία, στην Υπο-Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων (SPT) της Διεθνούς Σύμβασης για την Πρόληψη και Καταστολή των Βασανιστηρίων (CAT).

ΙΧ. Νομοθεσία και Νομοθετική Πολιτική

Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο
Κίνηση στο πλαίσιο
του Συμβουλίου της Ευρώπης
Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022

1

Συμβούλιο της Ευρώπης

- 16 Σεπτεμβρίου 2022: Η Πορτογαλία επικύρωσε το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του Ευρωπαϊκού Χάρτη Τοπικής Αυτοδιοίκησης για το δικαίωμα συμμετοχής σε υποθέσεις τοπικών αρχών ([CETS No. 207](#)).
- 15 Σεπτεμβρίου 2022: Η Ρουμανία επικύρωσε το 16^ο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ([CETS No. 214](#)).
- 6 Σεπτεμβρίου 2022: Η Ελλάδα επικύρωσε τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Κινηματογραφική Συμπαραγωγή ([CETS No. 220](#)).
- 1 Σεπτεμβρίου 2022: Η Εσθονία επικύρωσε τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Νομιμοποίηση Εσόδων, την Αναζήτηση, την Κατάσχεση και Δήμευση Προϊόντων Εγκλήματος και την Χρηματοδότηση της Τρομοκρατίας ([CETS No. 198](#)).
- 29 Αυγούστου 2022: Η Ρουάντα επικύρωσε τη Σύμβαση για την Αμοιβαία Διοικητική Βοήθεια σε Φορολογικές Υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο του 2010 ([ETS No. 127](#)).

- 22 Ιουλίου 2022: Η Αλβανία επικύρωσε **α)** τη Σύμβαση του ΣοΕ για την Πρόσβαση σε Επίσημα Έγγραφα ([CETS No. 205](#)) και **β)** το Τροποποιητικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ([CETS No. 223](#)).
- 21 Ιουλίου 2022: Το Ηνωμένο Βασίλειο επικύρωσε τη Σύμβαση του ΣοΕ για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας σε βάρος των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας ([CETS No. 210](#)).
- 18 Ιουλίου 2022: Η Ουκρανία επικύρωσε τη Σύμβαση του ΣοΕ για την πρόληψη και καταστολή της βίας σε βάρος των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας ([CETS No. 210](#)).
- 13 Ιουλίου 2022: Η Αυστρία επικύρωσε το Πρωτόκολλο, που τροποποιεί την Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ([CETS No. 223](#)).
- 11 Ιουλίου 2022: Η Ονδούρα υπέγραψε τη Σύμβαση για την Αμοιβαία Διοικητική Βοήθεια σε Φορολογικές Υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο του 2010 ([ETS No. 127](#)).
- 7 Ιουλίου 2022: Η Μαδαγασκάρη υπέγραψε τη Σύμβαση για την Αμοιβαία Διοικητική Βοήθεια σε Φορολογικές Υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο του 2010 ([ETS No. 127](#)).
- 6 Ιουλίου 2022: Η Νιγηρία προσχώρησε στη Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα ([ETS No. 185](#)).
- 5 Ιουλίου 2022: Η Φινλανδία αποδέχθηκε τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση του ΣοΕ για την Κινηματογραφική Συμπαράγωγή ([CETS No. 220](#)).

- 13 Ιουνίου 2022: Η Κόστα Ρίκα υπέγραψε το 2° Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα σε σχέση με την ενισχυμένη συνεργασία και την συλλογή ηλεκτρονικών αποδείξεων ([CETS No. 224](#)).
- 20 Μαΐου 2022: Η Ανδόρρα υπέγραψε το 2° Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα σε σχέση με την ενισχυμένη συνεργασία και την συλλογή ηλεκτρονικών αποδείξεων ([CETS No. 224](#)).
- 20 Μαΐου 2022: Η Λετονία υπέγραψε και επικύρωσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Κατάργηση της Νομοθεσίας περί Εγγράφων Εκτελεστών από Διπλωματικούς ή Προξενικούς Υπαλλήλους ([ETS No. 63](#)).
- 18 Μαΐου 2022: Η Ελλάδα υπέγραψε τη Σύμβαση ΣοΕ για την απομίμηση φαρμακευτικών προϊόντων και παρόμοιων εγκλημάτων που σχετίζονται με απειλές κατά της δημόσιας υγείας ([CETS No. 211](#)).
- 13 Μαΐου 2022: Το Βέλγιο επικύρωσε τη Σύμβαση-πλαίσιο του ΣοΕ για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Κοινωνία ([CETS No. 199](#)).
- 12 Μαΐου 2022: Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Χιλή, Κολομβία, Εσθονία, Φινλανδία, Ισλανδία, Ιταλία, Ιαπωνία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Μαυροβούνιο, Μαρόκο, Ολλανδία, Βόρεια Μακεδονία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σερβία, Ισπανία, Σουηδία και ΗΠΑ υπέγραψαν το 2° Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα σε σχέση με την ενισχυμένη συνεργασία και τη συλλογή ηλεκτρονικών αποδείξεων ([CETS No. 224](#)).
- 4 Μαΐου 2022: Η Αρμενία επικύρωσε **α)** τη Σύμβαση του ΣοΕ για την Πρόσβαση σε Επίσημα Έγγραφα ([CETS No. 205](#)) και **β)** το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση του ΣοΕ για την Πρόληψη της Τρομοκρατίας ([CETS No. 217](#)).

- 3 Μαΐου 2022: Η Σλοβενία επικύρωσε **α)** τη Σύμβαση του ΣοΕ για την απομίμηση ιατρικών προϊόντων και παρόμοιων εγκλημάτων που συνιστούν απειλές κατά της δημόσιας υγείας ([CETS No. 211](#)) και **β)** τη Σύμβαση ΣοΕ κατά της Διακίνησης Ανθρώπινων Οργάνων ([CETS No. 216](#)).
- 29 Απριλίου 2022: Η Μαυριτανία επικύρωσε τη Σύμβαση για την Αμοιβαία Διοικητική Βοήθεια σε Φορολογικές Υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο του 2010 ([ETS No. 127](#)).
- 21 Απριλίου 2022: Η Λιθουανία υπέγραψε τη Σύμβαση του ΣοΕ για την απομίμηση ιατρικών προϊόντων και παρόμοιων εγκλημάτων που συνιστούν απειλές κατά της δημόσιας υγείας ([CETS No. 211](#)).
- 19 Απριλίου 2022: Το Μαρόκο **α)** προσχώρησε στη Σύμβαση του ΣοΕ για την Νομιμοποίηση Εσόδων, Αναζήτηση, Δήμευση και Κατάσχεση Προϊόντων Εγκλήματος και για την Χρηματοδότηση της Τρομοκρατίας ([CETS No. 198](#)) και **β)** επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ για την απομίμηση ιατρικών προϊόντων και παρόμοιων εγκλημάτων που συνιστούν απειλές κατά της δημόσιας υγείας ([CETS No. 211](#)).
- 7 Απριλίου 2022: Το Βέλγιο υπέγραψε το Πρωτόκολλο, που τροποποιεί το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Μεταφορά Καταδίκων ([CETS No. 222](#)).
- 7 Απριλίου 2022: Η Ισπανία επικύρωσε **α)** τη Σύμβαση-πλαίσιο του ΣοΕ για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Κοινωνία ([CETS No. 199](#)) και **β)** τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση του ΣοΕ για την Κινηματογραφική Συμπαγωγή ([CETS No. 220](#)).
- 1 Απριλίου 2022: Η Ιταλία επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ για τις Προσβολές σε σχέση με την Πολιτιστική Κληρονομιά ([CETS No. 221](#)).

- 11 Μαρτίου 2022: Η Σλοβακία επικύρωσε τη Σύμβαση του ΣοΕ για την ολοκληρωμένη προσέγγιση για την ασφάλεια, την προστασία και την παροχή υπηρεσιών σε ποδοσφαιρικούς αγώνες και άλλες αθλητικές διοργανώσεις ([CETS No. 218](#)).
- 10 Μαρτίου 2022: Ο Νίγηρας επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ για την απομίμηση ιατρικών προϊόντων και παρόμοιων εγκλημάτων που συνιστούν απειλές κατά της δημόσιας υγείας ([CETS No. 211](#)).
- 9 Μαρτίου 2022: Η Ρουμανία επικύρωσε το Πρωτόκολλο, που τροποποιεί τη Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ([CETS No. 223](#)).
- 9 Μαρτίου 2022: Η Γερμανία υπέγραψε τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση του ΣοΕ για την Κινηματογραφική Συμπαγωγή ([CETS No. 220](#)).
- 24 Φεβρουαρίου 2022: Η Πολωνία επικύρωσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Οπτικοακουστικής Κληρονομιάς ([ETS No. 183](#)).
- 22 Φεβρουαρίου 2022: Το Βέλγιο επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ κατά της Εμπορίας Ανθρώπινων Οργάνων ([CETS No. 216](#)).
- 8 Φεβρουαρίου 2022: Η Ιταλία επικύρωσε τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση ΣοΕ για την Κινηματογραφική Συμπαγωγή ([CETS No. 220](#)).
- 31 Ιανουαρίου 2022: Η Μολδαβία επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας σε βάρος των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας ([CETS No. 210](#)).

- 28 Ιανουαρίου 2022: Η Ανδόρρα υπέγραψε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Κατοικιδίων ([ETS No. 125](#)).
- 28 Ιανουαρίου 2022: Η Αλβανία υπέγραψε **α)** τη Σύμβαση ΣοΕ για την Πρόσβαση σε Επίσημα Έγγραφα ([CETS No. 205](#)) και **β)** το Πρωτόκολλο που τροποποιεί τη Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ([CETS No. 223](#)).
- 25 Ιανουαρίου 2022: Η Αρμενία επικύρωσε το Πρωτόκολλο που τροποποιεί τη Σύμβαση για την Προστασία των Ατόμων από την Αυτοματοποιημένη Επεξεργασία Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ([CETS No. 223](#)).
- 14 Ιανουαρίου 2022: Η Ρουμανία επικύρωσε τη(ν) (Αναθεωρημένη) Σύμβαση ΣοΕ για την Κινηματογραφική Συμπαράγωγή ([CETS No. 220](#)).
- 7 Ιανουαρίου 2022: Το Βέλγιο επικύρωσε τη Σύμβαση ΣοΕ για την Πρόληψη της Τρομοκρατίας ([CETS No. 196](#)).
- 4 Ιανουαρίου 2022: Η Φινλανδία αποδέχθηκε τη Σύμβαση του ΣοΕ σχετικά με την ολοκληρωμένη προσέγγιση για την ασφάλεια, την προστασία και την παροχή υπηρεσιών σε ποδοσφαιρικούς αγώνες και άλλες αθλητικές διοργανώσεις ([CETS No. 218](#)).

Πηγή: Ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης

Κίνηση στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών: Διεθνείς Συμβάσεις Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022

2

ΟΗΕ

29/09/2022	Italy	Ratification	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants	English French
29/09/2022	Argentina	Acceptance	Amendment to article 8 of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination	English French
29/09/2022	Malawi	Accession	Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects	English French
28/09/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
28/09/2022	Formality	Amendments	Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade	English French

28/09/2022	Formality	Amendments	Minamata Convention on Mercury	English French
27/09/2022	Paraguay	Accession	Protocol to Eliminate Illicit Trade in Tobacco Products	English French
27/09/2022	Côte d'Ivoire	Accession	Agreement for Facilitating the International Circulation of Visual and Auditory Materials of an Educational, Scientific and Cultural Character	English French
23/09/2022	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	Territorial application	Paris Agreement	English French
23/09/2022	Malta	Acceptance	Amendments to the Convention on the International Maritime Organization	English French
23/09/2022	Chad	Accession	Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
23/09/2022	Malawi	Accession	Amendment to Article I of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects	English French
23/09/2022	Malawi	Ratification	International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families	English French

23/09/2022	Malawi	Signature	International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families	English French
23/09/2022	Belarus	Signature	Convention on the Facilitation of Border Crossing Procedures for Passengers, Luggage and Load-luggage Carried in International Traffic by Rail	English French
22/09/2022	New Zealand	Territorial exclusion	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure	English French
22/09/2022	Sao Tome and Principe	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
22/09/2022	New Zealand	Accession	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure	English French
22/09/2022	Barbados	Signature	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Dominican Republic	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Democratic Republic of the Congo	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Sierra Leone	Signature	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Haiti	Signature	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Equatorial Guinea	Signature	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French

22/09/2022	Burkina Faso	Signature	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
22/09/2022	Colombia	Ratification	Agreement to establish the South Centre	English French
21/09/2022	Equatorial Guinea	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
21/09/2022	Andorra	Accession	Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
21/09/2022	Gabon	Acceptance	Arms Trade Treaty	English French
21/09/2022	Switzerland	Ratification	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians)	English French
20/09/2022	Netherlands	Territorial application	Convention on Cluster Munitions	English French
20/09/2022	Russian Federation	Amendments	International Sugar Agreement	English French
20/09/2022	Netherlands	Territorial application	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography	English French
20/09/2022	Uganda	Accession	Agreement concerning the Establishing of Global Technical Regulations for Wheeled Vehicles, Equipment and Parts which can be fitted and/or be used on Wheeled Vehicles	English French

20/09/2022	Uganda	Accession	Agreement concerning the Adoption of Uniform Conditions for Periodical Technical Inspections of Wheeled Vehicles and the Reciprocal Recognition of such Inspections	English French
20/09/2022	Uganda	Accession	Convention on Road Signs and Signals	English French
20/09/2022	Uganda	Accession	Convention on Road Traffic	English French
20/09/2022	Uganda	Accession	Agreement concerning the adoption of harmonized technical United Nations Regulations for wheeled vehicles, equipment and parts which can be fitted and/or be used on wheeled vehicles and the conditions for reciprocal recognition of approvals granted on the basis of these United Nations Regulations	English French
20/09/2022	Uganda	Accession	Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR)	English French
09/09/2022	Peru	Ratification	Nagoya - Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety	English French
08/09/2022	Colombia	Declaration	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
07/09/2022	Formality	Acceptance	European Agreement on Main International Railway Lines (AGC)	English French

06/09/2022	Holy See	Accession	Paris Agreement	English French
01/09/2022	Formality	Proposal of Amendments	European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Inland Waterways (ADN)	English French
26/08/2022	Kyrgyzstan	Accession	Additional Protocol to the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) concerning the Electronic Consignment Note	English French
26/08/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
25/08/2022	Solomon Islands	Accession	Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal	English French
22/08/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
17/08/2022	Iraq	Accession	Grains Trade Convention	English French
17/08/2022	Formality	Extension of time-limit	Grains Trade Convention	English French
08/08/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
04/08/2022	Luxembourg	Ratification	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians)	English French
01/08/2022	Timor-Leste	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French

28/07/2022	El Salvador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
28/07/2022	El Salvador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
27/07/2022	Mongolia	Accession	Framework Agreement on Facilitation of Cross-border Paperless Trade in Asia and the Pacific	English French
27/07/2022	Mongolia	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
27/07/2022	Belarus	Withdrawal	Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters	English French
27/07/2022	Formality	Amendments	International Sugar Agreement	English French
25/07/2022	Thailand	Ratification	Agreement on the establishment of the International Vaccine Institute	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 159. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Moving Off Information System for the Detection of Pedestrians and Cyclists	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 158. Uniform provisions concerning the approval of devices for reversing motion and motor vehicles with regard to the driver's awareness of vulnerable road users behind vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 157. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to Automated Lane Keeping Systems	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 153. UN Regulation concerning the approval of vehicles with regard to fuel system integrity and safety of electric power train in the event of a rear-end collision	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 152. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Advanced Emergency Braking System (AEBS) for M₁ and N₁ vehicles	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 152. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Advanced Emergency Braking System (AEBS) for M₁ and N₁ vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 152. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Advanced Emergency Braking System (AEBS) for M₁ and N₁ vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 151. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Blind Spot Information System for the Detection of Bicycles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 150. Uniform provisions concerning the approval of retro-reflective devices and markings for power-driven vehicles and their trailers	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 149. Uniform provisions concerning the approval of road illumination devices (lamps) and systems for power-driven vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 145. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to ISOFIX anchorage systems, ISOFIX top tether anchorages and i-Size seating positions	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 137. Uniform provisions concerning the approval of passenger cars in the event of a frontal collision with focus on the restraint system	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 135. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to their Pole Side Impact performance	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 134. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles and their components with regard to the safety-related performance of hydrogen-fuelled vehicles	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 134. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles and their components with regard to the safety-related performance of hydrogen-fuelled vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 133. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to their reusability, recyclability and recoverability	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 129. Uniform provisions concerning the approval of enhanced Child Restraint Systems used on board of motor vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 129. Uniform provisions concerning the approval of enhanced Child Restraint Systems used on board of motor vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 129. Uniform provisions concerning the approval of enhanced Child Restraint Systems used on board of motor vehicles	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 129. Uniform provisions concerning the approval of enhanced Child Restraint Systems used on board of motor vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 128. Uniform provisions concerning the approval of Light Emitting Diode (LED) light sources for use in approved lamps on power-driven vehicles and their trailers	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 125. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the forward field of vision of the driver	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 118. Uniform technical prescriptions concerning the burning behaviour and/or the capability to repel fuel or lubricant of materials used in the construction of certain categories of motor vehicles	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 118. Uniform technical prescriptions concerning the burning behaviour and/or the capability to repel fuel or lubricant of materials used in the construction of certain categories of motor vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 116. Uniform provisions concerning the protection of motor vehicles against unauthorized use	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 110. Uniform provisions concerning the approval of: I. Specific components of motor vehicles using compressed natural gas (CNG) and/or liquefied natural gas (LNG) in their propulsion system; II. Vehicles with regard to the installation of specific components of an approved type for the use of compressed natural gas (CNG) and/or liquefied natural gas (LNG) in their propulsion system	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 110. Uniform provisions concerning the approval of: I. Specific components of motor vehicles using compressed natural gas (CNG) and/ or liquefied natural gas (LNG) in their propulsion system; II. Vehicles with regard to the installation of specific components of an approved type for the use of compressed natural gas (CNG) and/ or liquefied natural gas (LNG) in their propulsion system	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 101. Uniform provisions concerning the approval of passenger cars powered by an internal combustion engine only, or powered by a hybrid electric power train with regard to the measurement of the emission of carbon dioxide and fuel consumption and/ or the measurement of electric energy consumption and electric range, and of categories M1 and N1 vehicles powered by an electric power train only with regard to the measurement of electric energy consumption and electric range	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 100. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to specific requirements for the electric power train	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 95. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the protection of the occupants in the event of a lateral collision	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 95. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the protection of the occupants in the event of a lateral collision	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 94. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the protection of the occupants in the event of a frontal collision	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 90. Uniform provisions concerning the approval of replacement brake lining assemblies, drum-brake linings and discs and drums for power-driven vehicles and their trailers	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 86. Uniform provisions concerning the approval of agricultural or forestry vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 79. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to steering equipment	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 79. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to steering equipment	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 79. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to steering equipment	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 67. Uniform provisions concerning the approval of: I. Specific equipment of motor vehicles using liquefied petroleum gases in their propulsion system; II. A vehicle fitted with specific equipment for the use of liquefied petroleum gases in its propulsion system with regard to the installation of such equipment	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 58. Uniform provisions concerning the approval of: I. Rear underrun protective devices (RUPDs); II. Vehicles with regard to the installation of an RUPD of an approved type; III. Vehicles with regard to their rear underrun protection (RUP)	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 55. Uniform provisions concerning the approval of mechanical coupling components of combinations of vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 55. Uniform provisions concerning the approval of mechanical coupling components of combinations of vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 49. Uniform provisions concerning the measures to be taken against the emission of gaseous and particulate pollutants from compression-ignition engines and positive ignition engines for use in vehicles	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 49. Uniform provisions concerning the measures to be taken against the emission of gaseous and particulate pollutants from compression-ignition engines and positive ignition engines for use in vehicles	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 48. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the installation of lighting and light-signalling devices	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 45. Uniform provisions concerning the approval of headlamp cleaners, and of power-driven vehicles with regard to headlamp cleaners	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 37. Uniform provisions concerning the approval of filament light sources for use in approved lamps of power-driven vehicles and of their trailers	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 24. Uniform provisions concerning: I.The approval of compression ignition (C.I.) engines with regard to the emission of visible pollutants; II. The approval of motor vehicles with regard to the installation of C.I. engines of an approved type; III.The approval of motor vehicles equipped with C.I. engines with regard to the emission of visible pollutants by the engine; IV. The measurement of power of C.I. engine	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 22. Uniform provisions concerning the approval of protective helmets and their visors for drivers and passengers of motor cycles and mopeds	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 16. Uniform provisions concerning the approval of: I. Safety-belts, restraint systems, child restraint systems and ISOFIX child restraint systems for occupants of power-driven vehicles II. Vehicles equipped with safety-belts, safety-belt reminder, restraint systems, child restraint systems, ISOFIX child restraint systems and i-Size child restraint systems	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 16. Uniform provisions concerning the approval of: I. Safety-belts, restraint systems, child restraint systems and ISOFIX child restraint systems for occupants of power-driven vehicles II. Vehicles equipped with safety-belts, safety-belt reminder, restraint systems, child restraint systems, ISOFIX child restraint systems and i-Size child restraint systems	English French

25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 14. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to safety-belt anchorages	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 14. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to safety-belt anchorages	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 14. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to safety-belt anchorages	English French
25/07/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 0. Uniform provisions concerning the International Whole Vehicle Type Approval (IWVTA)	English French
22/07/2022	Paraguay	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
20/07/2022	Norway	Acceptance	Amendments to the Convention on the International Maritime Organization	English French
20/07/2022	Guatemala	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
19/07/2022	Netherlands	Objection	Convention on the Reduction of Statelessness	English French

19/07/2022	Formality	Draft regulation	Agreement concerning the adoption of harmonized technical United Nations Regulations for wheeled vehicles, equipment and parts which can be fitted and/or be used on wheeled vehicles and the conditions for reciprocal recognition of approvals granted on the basis of these United Nations Regulations	English French
18/07/2022	Angola	Accession	International Tropical Timber Agreement	English French
15/07/2022	Honduras	Acceptance	Amendments to the Convention on the International Maritime Organization	English French
15/07/2022	Belgium	Ratification	Nagoya - Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety	English French
14/07/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
14/07/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
14/07/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
14/07/2022	Djibouti	Accession	Convention on registration of objects launched into outer space	English French
14/07/2022	Holy See	Accession	United Nations Framework Convention on Climate Change	English French

13/07/2022	Belgium	Objection	Convention on the Reduction of Statelessness	English French
12/07/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
12/07/2022	Benin	Accession	Convention on Road Signs and Signals	English French
12/07/2022	Benin	Accession	Convention on Road Traffic	English French
12/07/2022	Benin	Accession	United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property	English French
12/07/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
12/07/2022	Guatemala	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
07/07/2022	Philippines	Ratification	United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts	English French
07/07/2022	Ukraine	Accession	Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents	English French
07/07/2022	Sweden	Objection	Convention on the Reduction of Statelessness	English French
05/07/2022	Formality	Proposal of Amendments	Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR)	English French
01/07/2022	Oman	Partial withdrawal of reservation	Convention on the Rights of the Child	English French
01/07/2022	Formality	Proposal of Amendments	European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Inland Waterways (ADN)	English French

30/06/2022	Botswana	Withdrawal of reservation	Convention on the Rights of the Child	English French
30/06/2022	Dominica	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
30/06/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
30/06/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
30/06/2022	Ecuador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
29/06/2022	Malawi	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
29/06/2022	Nigeria	Ratification	Nagoya - Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety	English French
29/06/2022	Nigeria	Ratification	Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity	English French
29/06/2022	Tajikistan	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
29/06/2022	Tajikistan	Ratification	International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism	English French
27/06/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French

22/06/2022	Formality	Proposal of Amendments	European Agreement on Important International Combined Transport Lines and Related Installations (AGTC)	English French
21/06/2022	Finland	Objection	Convention on the Reduction of Statelessness	English French
20/06/2022	Grenada	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
20/06/2022	Chile	Accession	Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean	English French
20/06/2022	Timor-Leste	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
20/06/2022	Cabo Verde	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
17/06/2022	El Salvador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
17/06/2022	Cabo Verde	Acceptance	Doha Amendment to the Kyoto Protocol	English French
17/06/2022	Formality	Correction	European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Inland Waterways (ADN)	English French
16/06/2022	Congo	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
16/06/2022	Guatemala	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French

13/06/2022	Guatemala	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
10/06/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
08/06/2022	Poland	Nomination	United Nations Convention on the Law of the Sea	English French
07/06/2022	Formality	Amendments	Framework Agreement on Facilitation of Cross-border Paperless Trade in Asia and the Pacific	English French
03/06/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
01/06/2022	Singapore	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
25/05/2022	Dominica	Signature	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
25/05/2022	Italy	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
24/05/2022	Solomon Islands	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
24/05/2022	Kazakhstan	Ratification	United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation	English French
19/05/2022	Armenia	Accession	Convention on the Privileges and Immunities of the Specialized Agencies	English French

18/05/2022	Congo	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French
13/05/2022	Mexico	Acceptance	Amendment to the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal	English French
12/05/2022	Togo	Accession	Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks	English French
12/05/2022	Republic of Moldova	Accession	Protocol to Eliminate Illicit Trade in Tobacco Products	English French
11/05/2022	Philippines	Consent to be bound	Protocol on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (Protocol V)	English French
11/05/2022	Philippines	Ratification	Amendment to Article I of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects	English French

10/05/2022	Saudi Arabia	Accession	Convention on special missions	English French
09/05/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
09/05/2022	Luxembourg	Ratification	Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
06/05/2022	El Salvador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
05/05/2022	Solomon Islands	Ratification	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography	English French
05/05/2022	China	Declaration	United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods	English French
04/05/2022	Turkmenistan	Accession	Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards	English French
04/05/2022	Turkmenistan	Accession	Framework Agreement on Facilitation of Cross-border Paperless Trade in Asia and the Pacific	English French
04/05/2022	Turkmenistan	Accession	United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods	English French

04/05/2022	Canada	Acceptance of amendments	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants	English French
04/05/2022	Canada	Acceptance of amendments	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants	English French
04/05/2022	Canada	Acceptance of amendments	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants	English French
04/05/2022	Canada	Acceptance of amendments	Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants	English French
04/05/2022	Canada	Acceptance	Amendments to Annexes I and II to the 1998 Protocol on Persistent Organic Pollutants	English French
04/05/2022	Venezuela (Bolivarian Republic of)	Withdrawal of reservation	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
29/04/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
29/04/2022	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	Territorial application	Paris Agreement	English French
29/04/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 160. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles with regard to the Event Data Recorder	English French
25/04/2022	Mongolia	Ratification	United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property	English French

25/04/2022	Morocco	Ratification	Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity	English French
25/04/2022	Morocco	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
25/04/2022	Morocco	Ratification	International Agreement on Olive Oil and Table Olives	English French
25/04/2022	Morocco	Accession	Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women	English French
25/04/2022	Morocco	Accession	Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights	English French
22/04/2022	Spain	Accession	Agreement on the establishment of the International Vaccine Institute	English French
20/04/2022	Zambia	Accession	Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide	English French
19/04/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
19/04/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French

18/04/2022	Formality	Correction	United Nations Regulation No. 55. Uniform provisions concerning the approval of mechanical coupling components of combinations of vehicles	English French
14/04/2022	Armenia	Accession	Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (ADR)	English French
14/04/2022	Formality	Draft regulation	Regulation No. 164. Uniform provisions concerning the approval of studded tyres with regard to their snow performance	English French
11/04/2022	Formality	Correction	United Nations Regulation No. 55. Uniform provisions concerning the approval of mechanical coupling components of combinations of vehicles	English French
11/04/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
08/04/2022	El Salvador	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
07/04/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
05/04/2022	Timor-Leste	Accession	Framework Agreement on Facilitation of Cross-border Paperless Trade in Asia and the Pacific	English French
01/04/2022	Luxembourg	Ratification	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French

01/04/2022	Saudi Arabia	Accession	Convention on Road Signs and Signals	English French
01/04/2022	Formality	Entry into force of amendments	Customs Convention on the International Transport of Goods under Cover of TIR Carnets (TIR Convention)	English French
31/03/2022	Tuvalu	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
29/03/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
28/03/2022	Equatorial Guinea	Accession	Convention on the Rights of Persons with Disabilities	English French
28/03/2022	United Republic of Tanzania	Ratification	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
24/03/2022	Philippines	Accession	Convention on the Reduction of Statelessness	English French
24/03/2022	Philippines	Ratification	Arms Trade Treaty	English French
24/03/2022	Gambia	Ratification	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	English French
24/03/2022	Kazakhstan	Ratification	Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty	English French
23/03/2022	Spain	Ratification	Amendment to article 124 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
23/03/2022	Côte d'Ivoire	Ratification	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	English French

23/03/2022	Peru	Accession	International Convention on Arrest of Ships	English French
23/03/2022	Rwanda	Accession	Agreement on the establishment of the International Vaccine Institute	English French
22/03/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
14/03/2022	St. Lucia	Accession	Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity	English French
11/03/2022	France	Denunciation	Customs Convention concerning spare parts used for repairing EUROP wagons	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	United Nations Convention against Corruption	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism	English French

08/03/2022	Ukraine	Communication	Convention on the Recovery Abroad of Maintenance	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	United Nations Convention against Transnational Organized Crime	English French
08/03/2022	Ukraine	Communication	Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards	English French
08/03/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
08/03/2022	Ukraine	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
07/03/2022	Formality	Proposal of corrections	European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Inland Waterways (ADN)	English French
01/03/2022	Formality	Amendment	Agreement on the establishment of the International Vaccine Institute	English French

28/02/2022	Formality	Proposal of Amendments	European Agreement on Main International Railway Lines (AGC)	English French
23/02/2022	Bahrain	Accession	Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity	English French
22/02/2022	Chad	Ratification	International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families	English French
17/02/2022	Monaco	Declaration	Convention relating to the Status of Refugees	English French
15/02/2022	Ukraine	Ratification	Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity	English French
15/02/2022	Romania	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians)	English French
15/02/2022	Romania	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Blinding laser weapons)	English French

15/02/2022	Romania	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons the primary effect of which is to injure by fragments undetectable by x-rays in the human body)	English French
15/02/2022	Romania	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons which use microbial or other biological agents, or toxins)	English French
15/02/2022	Romania	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
14/02/2022	Turkey	Acceptance of amendments	Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal	English French
14/02/2022	Switzerland	Declaration	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
10/02/2022	Oman	Accession	Convention on registration of objects launched into outer space	English French
10/02/2022	United Arab Emirates	Accession	Agreement on the establishment of the International Vaccine Institute	English French
07/02/2022	Formality	Entry into force of amendments	Intergovernmental Agreement on the Asian Highway Network	English French

07/02/2022	Formality	Entry into force of amendments	Intergovernmental Agreement on the Trans-Asian Railway Network (with annexes)	English French
07/02/2022	Formality	Transmission of certified true copies	Amendments to the Convention on the International Maritime Organization	English French
01/02/2022	Serbia	Notification	Convention on Road Traffic	English French
01/02/2022	Formality	Acceptance of amendments	European Agreement concerning the Work of Crews of Vehicles Engaged in International Road Transport (AETR)	English French
31/01/2022	Croatia	Declaration	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
31/01/2022	Croatia	Declaration	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
31/01/2022	Croatia	Ratification	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
28/01/2022	Guatemala	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
27/01/2022	Peru	Notification	International Covenant on Civil and Political Rights	English French
26/01/2022	Sweden	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons which use microbial or other biological agents, or toxins)	English French

26/01/2022	Sweden	Acceptance	Amendment to article 124 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
26/01/2022	Italy	Ratification	Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
26/01/2022	Sweden	Acceptance	Amendments on the crime of aggression to the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
26/01/2022	Italy	Ratification	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
26/01/2022	Sweden	Acceptance	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
25/01/2022	Armenia	Accession	Agreement on the International Carriage of Perishable Foodstuffs and on the Special Equipment to be used for such Carriage (ATP)	English French
21/01/2022	Liechtenstein	Ratification	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Intentionally using starvation of civilians)	English French
21/01/2022	Liechtenstein	Ratification	Amendment to article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (Weapons which use microbial or other biological agents, or toxins)	English French

21/01/2022	Liechtenstein	Ratification	Amendment to article 124 of the Rome Statute of the International Criminal Court	English French
21/01/2022	Spain	Provisional application under Article V	Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer	English French
21/01/2022	Formality	Acceptance of amendments	Convention on Road Traffic	English French
15/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 95. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the protection of the occupants in the event of a lateral collision	English French
14/01/2022	Denmark	Territorial exclusion	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
14/01/2022	Denmark	Ratification	International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance	English French
14/01/2022	Netherlands	Communication	Convention on Road Traffic	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 157. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to Automated Lane Keeping Systems	English French

14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 137. Uniform provisions concerning the approval of passenger cars in the event of a frontal collision with focus on the restraint system	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 134. Uniform provisions concerning the approval of motor vehicles and their components with regard to the safety-related performance of hydrogen-fuelled vehicles	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 129. Uniform provisions concerning the approval of enhanced Child Restraint Systems used on board of motor vehicles	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 124. Uniform provisions concerning the approval of wheels for passenger cars and their trailers	English French

14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 101. Uniform provisions concerning the approval of passenger cars powered by an internal combustion engine only, or powered by a hybrid electric power train with regard to the measurement of the emission of carbon dioxide and fuel consumption and/ or the measurement of electric energy consumption and electric range, and of categories M1 and N1 vehicles powered by an electric power train only with regard to the measurement of electric energy consumption and electric range	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French

14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 83. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to the emission of pollutants according to engine fuel requirements	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 79. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to steering equipment	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 79. Uniform provisions concerning the approval of vehicles with regard to steering equipment	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 49. Uniform provisions concerning the measures to be taken against the emission of gaseous and particulate pollutants from compression-ignition engines and positive ignition engines for use in vehicles	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 41. Uniform provisions concerning the approval of motor cycles with regard to noise	English French

14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 41. Uniform provisions concerning the approval of motor cycles with regard to noise	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 30. Uniform provisions concerning the approval of pneumatic tyres for motor vehicles and their trailers	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 24. Uniform provisions concerning: I. The approval of compression ignition (C.I.) engines with regard to the emission of visible pollutants; II. The approval of motor vehicles with regard to the installation of C.I. engines of an approved type; III. The approval of motor vehicles equipped with C.I. engines with regard to the emission of visible pollutants by the engine; IV. The measurement of power of C.I. engine	English French
14/01/2022	Formality	Amendments to United Nations Regulation	United Nations Regulation No. 13-H. Uniform provisions concerning the approval of passenger cars with regard to braking	English French

12/01/2022	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	Communication	Convention on Road Traffic	English French
10/01/2022	Germany	Objection	Convention on the Reduction of Statelessness	English French
07/01/2022	Netherlands	Application	Annex XV - World Intellectual Property Organization (WIPO) - to the Convention on the Privileges and Immunities of the Specialized Agencies	English French
07/01/2022	Germany	Accession	Additional Protocol to the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road (CMR) concerning the Electronic Consignment Note	English French

Πηγή: UN Treaty Collection

Νομοθετικό Έργο
της Βουλής των Ελλήνων
Κύρωση Διεθνών Συμβάσεων
Ιανουάριος-Αύγουστος 2022

3

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

- Ν. 4878 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Εφαρμογής μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Κυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης του Κράτους του Ισραήλ για το Υποπεριφερειακό Σχέδιο Έκτακτης Ανάγκης για τη θαλάσσια ρύπανση από πετρέλαιο σύμφωνα με το Πρωτόκολλο περί συνεργασίας για την πρόληψη της ρύπανσης από πλοία και, σε περιπτώσεις επείγουσας ανάγκης, για την καταπολέμηση της ρύπανσης της Μεσογείου Θάλασσας της Σύμβασης της Βαρκελώνης (Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής)
- Ν. 4881 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τυνησίας για τις θαλάσσιες μεταφορές (Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής)
- Ν. 4882 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων για τη θεσμική συνεργασία στις θαλάσσιες μεταφορές (Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής)
- Ν. 4877 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Συνεργασίας μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κρατικής Διοίκησης Τύπου, Εκδόσεων, Ραδιοφώνου, Κινηματογράφου και Τηλεόρασης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας σχετικά με το «Έργο μετάφρασης και έκδοσης έργων του λόγου της κλασικής και σύγχρονης βιβλιοπαραγωγής της Κίνας και της Ελλάδας» (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού)
- Ν. 4880 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις Κινηματογραφικές Συμπαραγωγές (Αναθεωρημένη) (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού)

Νομοθεσία και Νομοθετική Πολιτική της Ε.Ε.

- Ν. 4879 της 17^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση της Σύμβασης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Δημοκρατίας της Σιγκαπούρης για την εξάλειψη της διπλής φορολογίας και την αποφυγή της φοροδιαφυγής αναφορικά με φόρους εισοδήματος και κεφαλαίου και του συνημμένου σε αυτήν Πρωτοκόλλου (Υπουργείο Οικονομικών)
- Ν. 4883 της 21^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Γεωργίας της Δημοκρατίας της Αρμενίας για τη συνεργασία στον τομέα της γεωργίας (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων)
- Ν. 4885 της 21^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ του Υπουργείου Τουρισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Γραφείου του Πρωθυπουργού της Ουγγαρίας για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού (Υπουργείο Τουρισμού)
- Ν. 4884 της 21^{ης} Ιανουαρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ του Υπουργείου Τουρισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Τουρισμού της Μογγολίας για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού (Υπουργείο Τουρισμού)

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

- Ν. 4888 της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Για την κύρωση του Μνημονίου Συνεργασίας μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυπριακής Δημοκρατίας για την υλοποίηση έργων υποδομής για την ανασυγκρότηση και αναβάθμιση των πυρόπληκτων περιοχών της Ανατολικής Αττικής
- Ν. 4896 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Ρουάντα (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4893 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κένυας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4897 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας του Μαυρίκιου και της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4895 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Μαλαισίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4894 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και

της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Ινδίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)

- Ν. 4902 της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης στον τομέα του Αθλητισμού μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Νεολαίας και Αθλητισμού της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)

ΜΑΡΤΙΟΣ

- Ν. 4901 της 4^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση ασφάλειας, προστασίας και υπηρεσιών σε ποδοσφαιρικούς αγώνες και λοιπά αθλητικά γεγονότα (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού)
- Ν. 4898 της 4^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Σύμβασης της Χάγης της 13ης Ιανουαρίου 2000 για τη διεθνή προστασία των ενηλίκων (Υπουργείο Δικαιοσύνης)
- Ν. 4900 της 4^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης του Μαυροβουνίου επί της συνεργασίας και προστασίας από φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές (Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας)
- Ν. 4899 της 4^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν σχετικά με τη συνεργασία και την αμοιβαία βοήθεια στον τομέα της πρόληψης και της εξάλειψης των συνεπειών φυσικών καταστροφών και ανθρωπογενών ατυχημάτων (Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας)
- Ν. 4907 της 5^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Άμυνας του Κράτους του Ισραήλ σχετικά με τη συνεργασία στους τομείς της υδρογραφίας και της ωκεανογραφίας (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)
- Ν. 4905 της 5^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Τεχνικής Διευθέτησης στον τομέα της ακαδημαϊκής έρευνας μεταξύ του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ελληνικής Δημοκρατίας, εκπροσωπούμενου από τη Σχολή Εθνικής Άμυνας (ΣΕΘΑ), και του Υπουργείου Άμυνας της Ιταλικής Δημοκρατίας, εκπροσωπούμενου από το Στρατιωτικό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών (CEMISS) (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)
- Ν. 4906 της 5^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας σχετικά με την ανταλλαγή και αμοιβαία προστασία διαβαθμισμένων πληροφοριών (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)

- Ν. 4904 της 5^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Συνεργασίας στον τομέα του αθλητισμού μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κινεζικής Ομοσπονδίας ατόμων με αναπηρίες της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού)
- Ν. 4909 της 15^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Νέας και Ανανεώσιμης Ενέργειας της Δημοκρατίας της Ινδίας για τη συνεργασία στον τομέα της νέας και ανανεώσιμης ενέργειας (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας)
- Ν. 4910 της 15^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης στον τομέα της Ενέργειας μεταξύ του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Ενέργειας των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας)
- Ν. 4911 της 16^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας-Πλαίσιο για την ίδρυση της Διεθνούς Ηλιακής Συμμαχίας (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας)
- Ν. 4913 της 17^{ης} Μαρτίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων σχετικά με την κοινή συνεργασία στην εξωτερική πολιτική και την άμυνα και των ρηματικών διακοινώσεων σχετικά με το ελληνικό πρωτότυπο κείμενο της Συμφωνίας (Υπουργείο Εξωτερικών)

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

- Ν. 4922 της 20^{ης} Απριλίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ του Υπουργείου Άμυνας της Δημοκρατίας της Τουρκίας (ενεργώντας εκ μέρους της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας), του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ελληνικής Δημοκρατίας, του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ρουμανίας καθώς και του Στρατηγείου του Ανώτατου Συμμαχικού Διοικητή Μετασχηματισμού σχετικά με τη λειτουργική σχέση που αφορά στο Κέντρο Αριστείας Ναυτικής Ασφάλειας (Maritime Security Center of Excellence Functional Memorandum of Understanding) (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)
- Ν. 4925 της 20^{ης} Απριλίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Ασφαλείας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης του Βασιλείου της Νορβηγίας σχετικά με την ασφάλεια για την ανταλλαγή και αμοιβαία προστασία διαβαθμισμένων πληροφοριών (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)
- Ν. 4923 της 20^{ης} Απριλίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ του Υπουργείου Άμυνας της Δημοκρατίας της Τουρκίας (ενεργώντας εκ μέρους της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Τουρκίας), του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Εθνικής

Άμυνας της Ρουμανίας σχετικά με την ίδρυση, διοίκηση και λειτουργία του Κέντρου Αριστείας Ναυτικής Ασφάλειας (Maritime Security Center of Excellence Operational Memorandum of Understanding) (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας)

ΜΑΪΟΣ

- Ν. 4930 της 9^{ης} Μαΐου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Ελληνικής Δημοκρατίας και του Υπουργείου Δικαιοσύνης του Κράτους του Κατάρ (Υπουργείο Δικαιοσύνης)
- Ν. 4928 της 9^{ης} Μαΐου για την Κύρωση της Αεροπορικής Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4929 της 9^{ης} Μαΐου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Μεταφορών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4927 της 9^{ης} Μαΐου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Αεροπορικών Υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Χιλής (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4932 της 13^{ης} Μαΐου 2022 για την Κύρωση του Δεύτερου Πρωτοκόλλου Τροποποίησης της Συμφωνίας Αμοιβαίας Αμυντικής Συνεργασίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (Υπουργείο Εξωτερικών)

ΙΟΥΝΙΟΣ

- Ν. 4939 της 10^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση του Κώδικα Νομοθεσίας για την υποδοχή, τη διεθνή προστασία πολιτών τρίτων χωρών και ανιθαγενών και την προσωρινή προστασία σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων αλλοδαπών (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου)
- Ν. 4944 της 21^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση της δι' ανταλλαγής επιστολών συναφθείσας τροποποίησης της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κορέας για τις αεροπορικές μεταφορές (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4942 της 21^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας για τη ρύθμιση της σιδηροδρομικής διασυνοριακής κυκλοφορίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4943 της 21^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση Πρωτοκόλλων σχετικών με την τροποποίηση των άρθρων 50 (α) και 56 της Σύμβασης Διεθνούς Πολιτικής Αεροπορίας (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)

- Ν. 4945 της 21^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας (ΠΟΥ), ενεργώντας μέσω του Περιφερειακού Γραφείου της για την Ευρώπη, για την ίδρυση υπο-γραφείου για την ποιότητα της περίθαλψης και την ασφάλεια των ασθενών στο Γραφείο ΠΟΥ Αθήνας (Υπουργείο Υγείας)
- Ν. 4946 της 21^{ης} Ιουνίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας αεροπορικών υπηρεσιών μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας των Σεϋχελλών (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)

ΙΟΥΛΙΟΣ

- Ν. 4959 της 22^{ης} Ιουλίου 2022 για την Κύρωση Μνημονίου Κατανόησης μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας του Μπαγκλαντές για τη μετανάστευση και την κινητικότητα (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου)

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

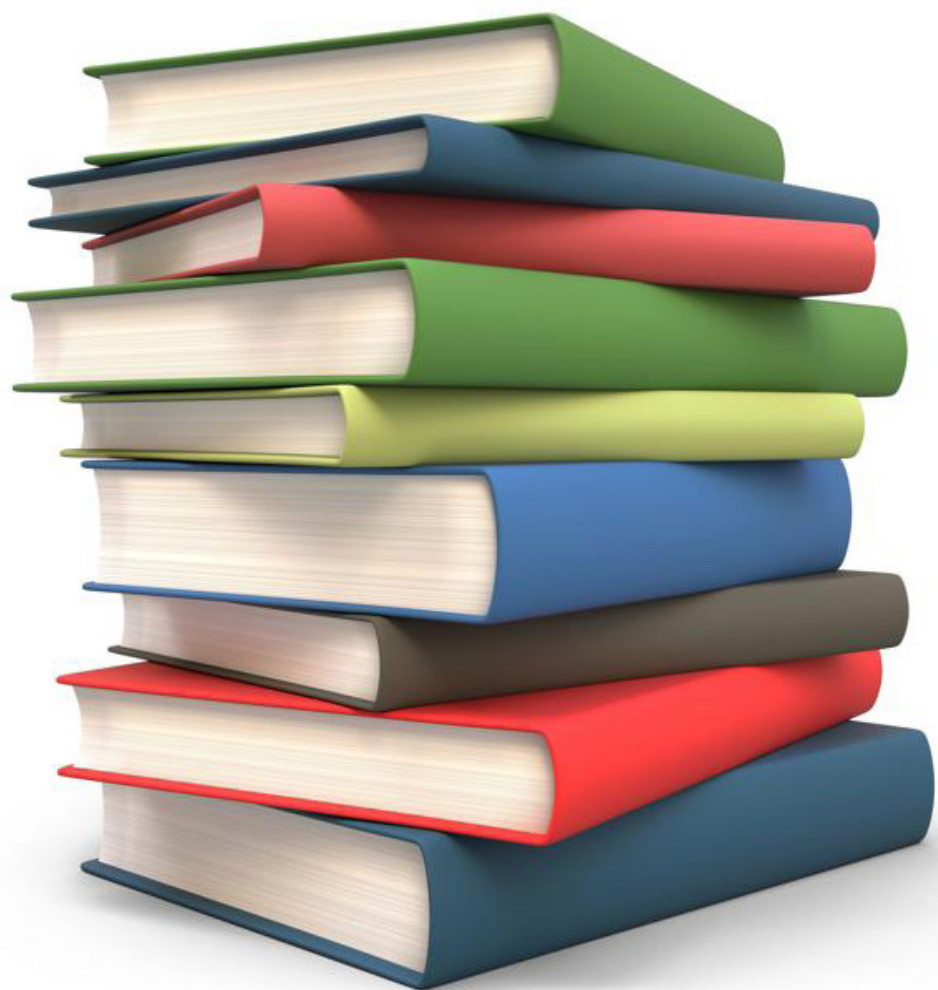
- Ν. 4966 της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Κοινωνικής Ασφάλισης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Δημοκρατίας της Μολδαβίας και του Διοικητικού Κανονισμού Εφαρμογής της (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων)
- Ν. 4970 της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2022 για την Κύρωση του Πρωτοκόλλου στη Συνθήκη του Βορείου Ατλαντικού για την προσχώρηση του Βασιλείου της Σουηδίας (Υπουργείο Εξωτερικών)
- Ν. 4971 της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2022 για την Κύρωση του Πρωτοκόλλου στη Συνθήκη του Βορείου Ατλαντικού για την προσχώρηση της Δημοκρατίας της Φινλανδίας (Υπουργείο Εξωτερικών)

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

- Ν. 4976 της 7^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση της Εκπαιδευτικής Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης του Μαυροβουνίου (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων)
- Ν. 4977 της 7^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση Συμφωνίας Αεροπορικών Μεταφορών μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Κρατών μελών της, αφενός και του Κράτους του Κατάρ, αφετέρου (Υπουργείο Υποδομών και Μεταφορών)
- Ν. 4979 της 14^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση του Πρωτοκόλλου για τα προνόμια και τις ασυλίες της Διεθνούς Αρχής Βυθού (Υπουργείο Εξωτερικών)

- Ν. 4980 της 14^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση του Πρωτοκόλλου μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Μολδαβίας για την εφαρμογή της Συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Δημοκρατίας της Μολδαβίας για την επανεισδοχή προσώπων που διαμένουν χωρίς άδεια, η οποία υπεγράφη στις Βρυξέλλες, στις 10 Οκτωβρίου 2007 (Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη)
- Ν. 4981 της 15^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση της Συμφωνίας Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών της αφενός, και του Καναδά, αφετέρου (Υπουργείο Εξωτερικών)
- Ν. 4984 της 25^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση της Σύμβασης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Γαλλικής Δημοκρατίας για την εξάλειψη της διπλής φορολογίας αναφορικά με φόρους εισοδήματος και την πρόληψη της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής (Υπουργείο Οικονομικών)
- Ν. 4983 της 25^{ης} Οκτωβρίου 2022 για την Κύρωση του Μνημονίου Κατανόησης αναφορικά με τη συνεργασία στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης και της επιστημονικής έρευνας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων (Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων)

Χ. Η Βιβλιοθήκη των Τετραδίων

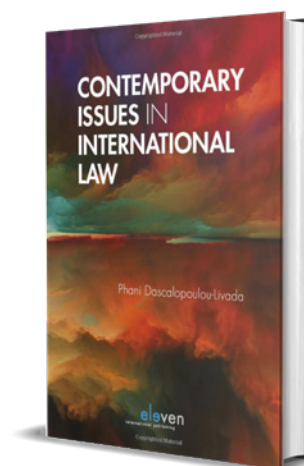

Βιβλιοπαρουσιάσεις/
Βιβλιοκριτικές

1

του Καθηγητή Στέλιου Περάκη

Dascalopoulou-Livada Phani, *Contemporary Issues in International Law*, 1st edition, Eleven International Publishing, 2019, p. 376.

Η Φανή Λειβαδά, στέλεχος για πολλά χρόνια του Υπουργείου Εξωτερικών, με γνώσεις και μεγάλη εμπειρία διεθνών διαπραγματεύσεων, διετέλεσε και επικεφαλής της Ειδικής Νομικής Υπηρεσίας στην μετά Κ. Οικονομίδα εποχή.

Στο πόνημά της αυτό, επιλέγει να προσεγγίσει ορισμένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα του Διεθνούς Δικαίου, μέσα από το πρίσμα κυρίως της πρακτικής. Και τούτο, έχοντας συμμετάσχει στις συζητήσεις διαμόρφωσης, αλλά και εφαρμογής κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, σε fora Διεθνών Οργανισμών και Δικαστηρίων· σε συζητήσεις/διαπραγματεύσεις όπου η συμ-

μετοχή/εμπλοκή αφορούσε τους «επαγγελματίες» της διπλωματίας: νομικούς παραστάτες κρατών-νομικούς συμβούλους, στελέχη Νομικών Υπηρεσιών των Υπουργείων Εξωτερικών, αλλά και διπλωμάτες, που συνέρχονταν στο πλαίσιο των οργάνων των Ηνωμένων Εθνών ή άλλων Επιτροπών Διεθνών Οργανισμών, π.χ. Συμβουλίου της Ευρώπης.

Έτσι, τέσσερις τομείς συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της συγγραφέως, από το σύνολο μιας πλουραλιστικής ενεργούς ενασχόλησής της με διεθνείς διαπραγματεύσεις ως εκπροσώπου της χώρας.

Πρόκειται για το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο και τη δημιουργία θεσμών διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, όπως το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ), όπου και οι αναφορές στην -επίκαιρη λόγω Ουκρανίας- επίθεση (aggression), που τυποποιήθηκε ως έγκλημα υπό τη δικαιοδοσία του ΔΠΔ (Τροπολογία της Καμπάλα, 2010).

Το δεύτερο μέρος αφορά τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο απέναντι στην τρομοκρατία και την αντιτρομοκρατική πάλη. Εδώ, και αναφορές σε σημαντικά θέματα (όπως κράτηση, στόχοι, νόμιμη άμυνα έναντι μη κρατικών δρώντων, η χρήση drones, «παράπλευρες απώλειες» κ.λπ.). Η ενότητα Δικαίου Θαλάσσης, που ακολουθεί, περιλαμβάνει θέματα, όπως οι θαλάσσιες ζώνες, ζητήματα Αρκτικής, πειρατεία, τρομοκρατία στη θάλασσα, νόμιμη άμυνα έναντι μη κρατικών δρώντων, ζητήματα κυριαρχίας σε νησιωτικούς σχηματισμούς. Στο πλαίσιο αυτό, παρατίθεται η ειδική περίπτωση της οριοθέτησης στον Αρκτικό Ωκεανό μεταξύ των κρατών, που διαθέτουν «εδάφη», «προβολές δικαιωμάτων» σε αυτόν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το μέρος του βιβλίου για το «Νερό» (λίμνες/ποταμοί) στο Διεθνές Δίκαιο, με εκτενείς αναφορές σε διεθνείς διαφορές και την επίλυσή τους (με χαρακτηριστικές υποθέσεις στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης)· ίσως γιατί παραγνωρίζεται ή δε φαίνεται να αποτελεί βασική προτεραιότητα του ζητήματος διαχείρισης υδάτων. Τούτο ενισχύεται/υποστηρίζεται από τη διαπίστωση περί των «άλυτων» ζητημάτων των περιπτώσεων του Νείλου, του Τίγρη και του Ευφράτη.

Μια ενδιαφέρουσα και χρήσιμη σύνθεση τεκμηριωμένων «σημειώσεων» -θα έλεγα- της συγγραφέως πάνω στις εξελίξεις του Διεθνούς Δικαίου που προσεγγίζει, σε αυτή την συνάρθρωση των τεσσάρων θεματικών που παρουσιάζονται, με συνοδεία συναφών συμπερασμάτων. Συνάμα, και μια ελληνική παρουσία στη σχετική διεθνή βιβλιογραφία.

Καραμπαρμπούνης Χ., *Διάλογοι Διπλωματίας. Λέσχη, Φόρα, Δίκτυα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης, 2022, σελ. 418.

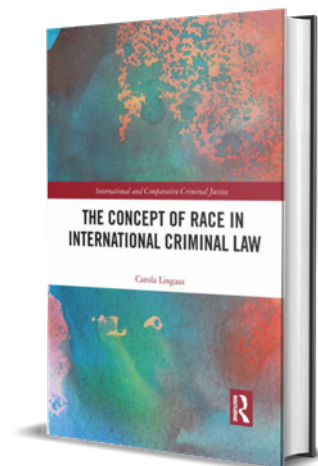
Ο Χάρης Καραμπαρμπούνης δεν είναι ένας συνηθισμένος διπλωμάτης. Ανήκει στην περιορισμένη -μάλλον- ομάδα λειτουργών της ελληνικής διπλωματίας, που εμφανίζει, πέραν της παρουσίας του στις λειτουργίες του Υπουργείου Εξωτερικών, ένα αξιοσημείωτο συγγραφικό έργο, μέρος μιας ευρύτερης επιστημονικής δράσης. Δεν είναι τυχαία, εξάλλου, δραστήριο μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων, μάλιστα, με θέσεις διοικητικής ευθύνης, επισκέπτης διαλέκτης και διδασκων σε Πανεπιστήμιο, με παρεμβάσεις σε επιστημονικές συναντήσεις. Πέρα από την υπηρεσιακή διαδρομή, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, λόγω θέσεων στη Κεντρική Υπηρεσία του

Υπουργείου Εξωτερικών, σε Μόνιμες Αντιπροσωπείες και Πρεσβείες στο εξωτερικό, γνώρισε άριστα την κοινοβουλευτική διπλωματία, μέσω της Βουλής των Ελλήνων και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπου λειτούργησε πρωτοποριακά. Στο παρόν πόνημά του, ο συγγραφέας διατρέχει σε οκτώ (8) συνολικά Κεφάλαια -συμπεριλαμβανομένης μιας Προδιάθεσης και ενός Επιμέτρου- ενός αρκετά πυκνού κειμένου, όλες τις μορφές/εκφάνσεις της διπλωματίας, αξιοποιώντας θεωρία και πρακτική από την Αρχαιότητα στην σύγχρονη ψηφιακή διπλωματία, με πολλές πληροφορίες, αναφορές δικαίου ή/και πολιτικής, δρώντων, μέσων, μεθόδων, και με ένταση ως παρατηρητικός μάρτυρας, γεγονότων και καταστάσεων.

Ουσιαστικά και πρακτικά, ανατρέχει ταυτόχρονα -σχηματικά, βέβαια, αλλά εξαντλητικά- στο σύνολο των διεθνών σχέσεων, την οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας, και την εξέλιξή της σε κοινότητα, με πολλαπλούς δρώντες και τους Διεθνείς Οργανισμούς. Ξετυλίγει με ευρηματικό λεξιλόγιο/χαρακτηρισμούς τους σχηματισμούς του παγκόσμιου συστήματος και της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Μια ενδιαφέρουσα, αλλά συνθετική γραφή -ίσως υπερβολικά «ανοικτή» στον ανυποψίαστο- περί τη θεωρία Διεθνών Σχέσεων και Διεθνούς Πολιτικής-αναγνώστη.

Το πόνημα του Χ. Καραμπαρμπούνη είναι, ασφαλώς, ένας ακόμα σημαντικός τίτλος σε μια έγκριτη, μακρά εκδοτική σειρά, που επιμελείται από πολλών ετών, με συνέπεια, ο καλός συνάδελφος Σ. Ντάλης, που περιλαμβάνει μακρύ κατάλογο κειμένων από εγνωσμένης αξίας επιστήμονες, που διακονούν την εξωτερική, ευρωπαϊκή πολιτική και τη διπλωματία. Δεν είναι τυχαίος σε αυτή την εκδοτική προσπάθεια και ο σημαντικός αριθμός συμβολών Ελλήνων διπλωματών (π.χ. Κ. Λυμπερόπουλος, Γ. Σέκερης, Π. Αποστολίδης, Ι.Α. Ζέπος, Γ. Σαββαΐδης, Α. Αγαθοκλής, Δ. Καλαμβρέζος, και άλλοι) - θα έλεγα οι περισσότερες «ειδικού χαρακτήρα». Μάλιστα, σε αντίθεση με την παλαιότερη «φρουρά» διπλωματών του ΥΠΕΞ που κατέθεσαν συνθετικές και γενικές/σφαιρικές καταγραφές προσεγγίσεων της εξωτερικής πολιτικής/διπλωματίας, συμπεριλαμβανομένων και βιογραφικών στοιχείων (ενδεικτικά Δ. Μπίτσιος, Β. Θεοδωρόπουλος, Χρ. Ζαχαράκης), ίσως σε αυτό το σημείο διαφοροποιείται και η γραφή του Χ. Καραμπαρμπούνη, όντας ο ίδιος πιο εξοικειωμένος με τις θεωρητικές αναζητήσεις και διαπιστώσεις σε μια εξελισσόμενη μέσα στο χρόνο υψηλή πολιτική, υπηρετώντας πάντα το εθνικό συμφέρον της χώρας ή άλλων σημαντικών διεθνών δρώντων. Ασφαλώς μια χρήσιμη έκδοση, συμβολή στην ελληνική εργογραφία.

της Κέλλυ Πισιμίση
 Ασκούμενη Δικηγόρος, ΜΔΕ Διε-
 θνές Δίκαιο & Διπλωματικές
 Σπουδές Πάντειο Πανεπιστήμιο
 Υποψήφια Διδάκτωρ ΕΚΠΑ

Lingaas C., *The concept of race in International Criminal Law*, London, New York, Routledge, Taylor and Francis Group, 2020, p. 292.

Σε μία χρονιά που σημαδεύτηκε από την άγρια δολοφονική επίθεση αστυνομικών κατά του Αφροαμερικανού George Floyd στις ΗΠΑ και το κίνημα που πυροδότησε η εξέλιξη αυτή διεθνώς, η δημοσίευση της συγκεκριμένης μονογραφίας της Carola Lingaas, νυν Επίκουρης Καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο του Όσλο (Νορβηγία), στηριγμένης στην συναφή Διδακτορική Διατριβή της που εκπονήθηκε στο ίδιο Πανεπιστήμιο, μοιάζει κάτι περισσότερο από επίκαιρη. Ομοίως, μεταγενέστερες εξελίξεις σε επίπεδο διεθνούς πρακτικής, π.χ. με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) να

δημοσιεύει Γνώμη για την «φυλετικοποίηση»/“racialization” στα τέλη του 2021, επιβεβαιώνουν το επίκαιρο της δημοσίευσης αυτής.

Στο συγκεκριμένο έργο, η C. Lingaas επιχειρεί να σκιαγραφήσει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η έννοια της «φυλής»/“race” στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο. Διαιρεμένο σε πέντε (5) Ενότητες, το πόνημα ξεκινά με το έντονα φορτισμένο –ήδη ιστορικά– υπόβαθρο της κεντρικής έννοιας ως ενός (ή του) εκ των βασικών συστατικών στοιχείων τουλάχιστον τριών (κατηγοριών) διεθνών εγκλημάτων (γενοκτονίας, apartheid και δίωξης/persecution ως ειδικών μορφών εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας), που παρουσιάζει διαχρονικά ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αυτό τονίζει και η ίδια η συγγραφέας με την αδρομερή παρουσίαση ορισμένων «σταθμών» στην εξέλιξη του όρου (Ενότητα 2^η), ήδη από τις θεωρίες περί ευγονικής και τις εφαρμογές τους στη μεσοπολεμική Γερμανία και την Ιταλία, μέχρι και τις Δηλώσεις Εξειδικευμένων Οργανώσεων των Ηνωμένων Εθνών (βλ. UNESCO), αλλά και πιο σύγχρονες συναφείς θεωρίες. Προχωρώντας σε παρουσίαση του υφιστάμενου νομικού πλαισίου που διέπει τη γενοκτονία (Ενότητα 3^η), το apartheid (Ενότητα 4^η) και την δίωξη/persecution (Ενότητα 5^η) σε επίπεδο Διεθνούς Ποινικού Δικαίου (ΔΠΔ), ενισχυμένου από την πλούσια διεθνή πρακτική ήδη των *ad hoc* Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων για την πρώην Γιουγκοσλαβία και την Ρουάντα, φθάνοντας μέχρι και τα υβριδικά, ακόμα και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, η συγγραφέας εντοπίζει και αναδεικνύει ενδιαφέροντα ερωτήματα τόσο σε σχέση με ειδικές πτυχές της κεντρικής προβληματικής της, όσο και αναφορικά με τη θέση και τη σχέση του

Διεθνούς Δικαίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΔΔΔΤΑ) με το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο.

Μεταξύ άλλων, επισημαίνονται, ειδικότερα, οι προκλήσεις, που εντοπίζει για το ΔΠΔ, της προτίμησης μίας ερμηνείας του όρου «φυλή» με τις δυναμικές και εξελικτικές τάσεις του ΔΔΔΤΑ επ’ αφορμή του εγκλήματος της γενοκτονίας, ή τα ζητήματα που ενδεχομένως ανακύπτουν από την αξιοποίηση του κεκτημένου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΔΤΑ) για την τυχόν νοηματοδότηση καίριων στοιχείων του ΔΠΔ (π.χ. για τον ορισμό του apartheid και των φυλετικών διακρίσεων στα Καταστατικά των Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων και τη Διεθνή Σύμβαση για την καταστολή και τιμωρία του apartheid του 1973, με βάση την Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων/CERD). Τέλος, επ’ ευκαιρία της μελέτης του εγκλήματος της δίωξης, επιλέγει να θίξει (έστω σύντομα) και το πολύ εύστοχο ερώτημα της θέσης του άρθρου 21 παρ. 3 του Καταστατικού της Ρώμης (ΚατΔΠΔ) στο σύγχρονο σύστημα διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης. Έτσι, η μοναδική αυτή αναφορά στο ΔΔΔΤΑ εντός του ΚατΔΠΔ, διερωτάται, πρόκειται για μια απλή ερμηνευτική οδηγία προς τις δομές και τους μηχανισμούς του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου; Μήπως υποδηλώνει κάποιο είδος ιεράρχησης των ουσιαστικών και διαδικαστικών κανόνων ΔΤΑ και ΔΠΔ; Ή μήπως, ακόμα και αν δεν αποσαφηνισθεί η ακριβής σχέση των δύο συστημάτων, απλώς υποδεικνύει την κοινή ιδεολογική/φιλοσοφική καταβολή τους και την ανάγκη τουλάχιστον συντονισμένης –κατά το δυνατόν– ερμηνείας των δύο κλάδων, με όριο πάντοτε την αρχή *nullum crimen sine lege*; Πρόκειται για μια μονογραφία χρήσιμη, τόσο για τον θεωρητικό, τον ερευνητή και τον εφαρμοστή του Διεθνούς (Ποινικού) Δικαίου που, με αφετηρία ένα πολύ εξειδικευμένο θέμα, θίγει –επαγωγικά– σημαντικά και καίρια ερωτήματα (θεωρητικής μεν φύσεως, πλην όμως με πρακτική αξία), η απάντηση στα οποία δεν είναι απλή ή εύκολη· σίγουρα, όμως, μπορεί να επηρεάσει το μέλλον (των μέσων) της προστασίας του ατόμου σε διεθνές επίπεδο.

Επιλογή Βιβλιογραφίας & Αρθρογραφίας

2

- Αντωνόπουλος Κ. & Μαγκλιβέρας Κ. (επιμ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, 4^η επαυξημένη έκδοση, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2022.
- Γεωργής Γ., *Αιχμάλωτοι και αγνοούμενοι της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 2022.
- Δημαδάμα Ζέφη, *Βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη: η ενσωμάτωση των 17 στόχων του ΟΗΕ*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2021.
- Καρατζιάς Β., Ζαλίδης Β. & Λιούτας Α., *Εγχειρίδιο Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων*, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022.
- Κοντιάδης Ξ., *Η περιπετειώδης ιστορία των επαναστατικών Συνταγμάτων του 1821. Η θεμελιώδης στιγμή της ελληνικής πολιτείας*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 2021.
- Μαραβέγιας Ν. & Μπαμπανάσης Σ., *1821-2021. Η Ελλάδα στη Μεσόγειο: γεωπολιτικές, πολιτικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές, πολιτισμικές διαστάσεις. Αφιέρωμα στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2022.
- Ριζάς Σ., *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία. Νέα έκδοση 1922-2022 - Εκατό χρόνια*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτης, 2022.
- Σταυρινός Μ., *Το δίκαιο της θάλασσας στην Ανατολική Μεσόγειο. Η γεωστρατηγική καταλυτικότητα των ΑΟΖ της Ελλάδας και της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Τελεία, 2022.
- Υφαντής Κ., Σαρηνιαννίδης Μ. & Ακριβούλης Δ. (επιμ.), *Πόλεμος και Ειρήνη. Τιμητικός Τόμος Κ. Χατζηκωνσταντίνου*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2022.
- Bellal A. & Casey-Maslen S., *The Additional Protocols to the Geneva Conventions in Context*, Oxford University Press, 2022.
- Bosworth M. & Zedner L., *Privatising Border Control. Law at the Limits of the Sovereign State*, Oxford University Press, 2022.
- Chrysogonos K. & Tsiftoglou A., *Democracy after COVID. Challenges in Europe and beyond*, Springer, 2022.
- De Frouville O. & Sturma P. (eds), *Vers la pénalisation du droit international des droits de l'homme?*, Paris, Pedone, 2022.
- Eichler J. & Topidi K., *Minority Recognition and the Diversity Deficit. Comparative Perspectives*, Hart Publishing, 2022.

- Fernandez J. & De Frouville O. (dirs), *Universalité et complémentarité de la Justice Pénale Internationale*, Paris, Pedone, 2021.
- Heerd D., Roorda L. & Van Calster G. (eds), *Shaping International Accountability around Mega-sporting Events*, T.M.C. Asser Press, 2022.
- Ippolito F., *Children's Environmental Rights under International and EU Law - The Changing Face of Fundamental Rights in Pursuit of Ecocentrism*, T.M.C. Asser Press, 2022.
- Kajtár G., Çali B. & Milanovic M., *Secondary Rules of Primary Importance in International Law. Attribution, Causality, Evidence, and Standards of Review in the Practice of International Courts and Tribunals*, Oxford University Press, 2022.
- Kujiper P.J., *Delegation and International Organizations; As Exemplified by the United Nations and the European Union*, Collected Courses of The Hague Academy of International Law - Recueil des cours, Volume: 426, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Lalani S. & Shapiro S. (eds), *The Impact of Covid on International Disputes*, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Lott A., *Hybrid Threats and the Law of the Sea. Use of Force and Discriminatory Navigational Restrictions in Straits*, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Maxwell D., *The Human Right to Property. A Practical Approach to Article 1 of Protocol No.1 to the ECHR*, Hart Publishing, 2022.
- Olsen L., *The Geoeconomic Diplomacy of European Sanctions. Networked Practices and Sanctions Implementation*, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Paraskevas C. & Meleagrou E., *Cyprus at the European Court of Human Rights: A Critical Appraisal of the Court's Jurisprudence on the Rights to Property and Home in the Context of Displacement*, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Quintel T., *Data Protection, Migration and Border Control. The GDPR, the Law Enforcement Directive and Beyond*, Hart Publishing, 2022.
- Raspail H. (dir.), *Les droits de l'homme et la mer*, Paris, Pedone, 2020.
- Rietiker D., *Defending athletes, players, clubs and fans: Manual for human rights education and litigation in sport, in particular before the European Court of Human Rights*, Strasbourg, Council of Europe, 2022.
- Ubilava A., *Mediation as a Mandatory Pre-condition to Arbitration. Alternative Dispute Resolution in Investor-State Dispute Settlement*, Boston, Leiden, Brill|Nijhoff, 2022.
- Γιουψάνης Α., «Ελευθερία της Συνένωσης και Μειονοτική Ετερότητα στη Δημοκρατική Κοινωνία. Όψεις της Νομολογίας του ΕΔΔΑ», *Δικαιώματα του Ανθρώπου/Revue Hellénique des Droits de l'Homme* 92/2022, σελ. 345-406.
- Στάγκος Π., «Ένα πανόραμα των παρεμβάσεων της διεθνούς και ευρωπαϊκής δικαιοσύνης στον ρωσο-ουκρανικό πόλεμο», *Δικαιώματα του Ανθρώπου/Revue Hellénique des Droits de l'Homme* 92/2022, σελ. 441-454.
- Buga I., "The Impact of Subsequent Customary International Law on Treaties: Pushing the Boundaries of Interpretation?", *Netherlands International Law Review* 69, 2022, pp. 241-270.
- Christou O., "The Cyprus Problem: Past, Present and Future", *The Cyprus Review*, Vol. 34 (1), 2022, pp. 159-162, Available [here](#).
- Evriviades M., "Partitioned Island: Cold War and the Cyprus Question in the Years 1960-1974", *The Cyprus Review*, Vol. 34 (1), 2022, pp. 137-143, Available [here](#).

- Kassoti E., “Interpretation of Unilateral Acts in International Law”, *Netherlands International Law Review* 69, 2022, pp. 295-326.
- Lekkas S.I., “The Uses of the Outputs of the International Law Commission in International Adjudication: Subsidiary Means or Artefacts of Rules?”, *Netherlands International Law Review* 69, 2022, pp. 327-339.
- Filis C., “The Islamification of Occupied Cyprus”, *The Cyprus Review*, Vol. 34 (1), 2022, pp. 144-145, Available [here](#).
- Peat D., “Disciplining Rules? Compliance, the Rules of Interpretation, and the Evaluative Dimension of Articles 31 and 32 of the VCLT”, *Netherlands International Law Review* 69, 2022, pp. 221-239.
- Sarris M., “A Decade of Crises and the Future”, *The Cyprus Review*, Vol. 34 (1), 2022, pp. 146-147, Available [here](#).
- Schmalenbach K., “Acts of International Organizations as Extraneous Material for Treaty Interpretation”, *Netherlands International Law Review* 69, 2022, pp. 271-293.
- Tsagourias N., “Türkiye’s threats against Greece: a violation of article 2(4) of the UN Charter?”, *Articles of War*, 26 September 2022, Available [here](#).
- Varnava M., “The Cyprus Issue 1954-1974”, *The Cyprus Review*, Vol. 34 (1), 2022, pp. 201-205, Available [here](#).
- Yiallourides C., Ioannides N. & Partain R.A., “Some Observations on the Agreement between Lebanon and Israel on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone”, *EJIL:Talk!*, 26 October 2022, Available [here](#).

ΧΙ. Νέα από την Επιστημονική Κίνηση

Ελληνική Εταιρεία
Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων

1

Ελληνική Εταιρεία
Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων

Ρόδος - Καστελλόριζο
11-13 Σεπτεμβρίου 2022
4^ο Συμπόσιο

Υπό την Αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας
Κατερίνας Σακελλαροπούλου

40 χρόνια
από τη Σύμβαση
για το Δίκαιο της Θάλασσας,
Montego Bay 1982

Συντονίζουν - Εισηγούνται - Παρεμβαίνουν

Αλεξόπουλος Α. • Ανεψιού Γ. • Γαλάνη Σ. • Γόκαρης Α.
Γούναρης Εμ. • Γρηγορίου Π. • Δίπλα Χ. • Ζήση Αικ.
Ζιώγας Χρ. • Κλάφης Α. • Κοσσιώρης Θ.
Κυριακόπουλος Γ. • Λιάκουρας Π. • Μελετιάδου Κ.
Μίχα Ε. • Μποβιάτσης Μ. • Μπρεδήμας Α. • Νίκας Δ.
Παπαναστασίου Ν. • Παπαναστασίου Θ.
Παπανικολάου Γ. • Παπασταυρίδης Ε. • Πέρβου Ι.
Περράκης Στ. • Πολίτης Στ. • Ροζάκης Χρ. • Σκαλιέρη Ε.
Σίνου Δ. • Στρατή Αν. • Στριμπής Ι. • Τσάλτας Γρ. • Χειλά Ε.

Ελληνική Εταιρεία
Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων

Ρόδος - Καστελλόριζο
11-13 Σεπτεμβρίου 2022

Υπό την Αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας
Κατερίνας Σακελλαροπούλου

«40 χρόνια από τη
Σύμβαση για το
Δίκαιο της Θάλασσας,
Montego Bay 1982»

Ζητήματα, Εφαρμογές, Προκλήσεις

4^ο Συμπόσιο

Διεθνούς Δικαίου
και Διεθνούς Πολιτικής
για το Αιγαίο και την
Ανατολική Μεσόγειο

Χαιρετισμός του Υπουργού Εξωτερικών Νίκου Δένδια, μέσω βιντεοσκοπημένου μηνύματος, στο 4° Συμπόσιο της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων με θέμα «40 χρόνια από τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του Montego Bay 1982», Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2021

Σάββατο, 11 Σεπτεμβρίου 2022

«Θα ήθελα να συγχαρώ την Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων για την οργάνωση του Συμποσίου Διεθνούς Δικαίου στη Ρόδο και στο Καστελλόριζο. Η θεματική που επιλέξατε είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και επίκαιρη. Με πολλαπλές διαστάσεις, που απαιτούν μια ολοκληρωμένη νομικο-πολιτική θεώρηση.

Η σταθερότητα των συνόρων εξακολουθεί να αποτελεί θεμελιώδη αρχή της οργάνωσης της διεθνούς κοινότητας. Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών επιβάλλει την αποχή από την απειλή ή τη χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας άλλου κράτους. Τα σύνορα έχουν αντικειμενική υπόσταση. Ισχύουν erga omnes. Το δίκαιο των συνθηκών αποκλείει την επίκληση ουσιώδους μεταβολής περιστάσεων ως λόγο λήξης συνθηκών που καθορίζουν σύνορα.

Το 2020 και το 2021 υπήρξαν χρονιές-σταθμοί για τα σύνορα της χώρας. Στο διάστημα αυτό, η χώρα μας αύξησε το κυριαρχικό της αποτύπωμα. Κατοχύρωσε

τα κυριαρχικά της δικαιώματα και την δικαιοδοσία της. Μέσα σε λίγους μήνες, η Ελλάδα υπέγραψε δυο Συμφωνίες οριοθέτησης θαλασσιών ζωνών. Με την Ιταλία και την Αίγυπτο. Και επήλθε πολιτική συμφωνία με την Αλβανία για την παραπομπή του ζητήματος αυτού στην Χάγη.

Τον Φεβρουάριο, η χώρα επεξέτεινε την αιγιαλίτιδα ζώνη της στο Ιόνιο, μέχρι και το Ακρωτήριο Ταΐναρο, στα 12 ναυτικά μίλια. Επεκτάθηκε ο χώρος εθνικής κυριαρχίας πάνω από 13.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Είναι η πρώτη φορά από το 1947 που το Κοινοβούλιο ψήφισε αύξηση της εθνικής κυριαρχίας. Η Χώρα μας επιφυλάσσεται να ασκήσει το δικαίωμα αυτό. Όποτε κρίνει σκόπιμο για το εθνικό συμφέρον και όπου το διεθνές δίκαιο το επιτρέπει. Η συμφωνία με την Ιταλία του Ιουνίου 2020 κάνει χρήση του θαλασσιού ορίου που τα δυο κράτη είχαν συμφωνήσει το 1977. Έκλεισε μια εκκρεμότητα που διαρκούσε πολλά χρόνια.

Τον Αύγουστο του 2020 η χώρα μας υπέγραψε με την Αίγυπτο συμφωνία για οριοθέτηση της ΑΟΖ. Στη βάση πάντα του Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας. Η Συμφωνία αυτή είχε απτές συνέπειες. Ενάντια στο παράνομο, άκυρο και ανυπόστατο τουρκολιβυκό μνημόνιο. Και στις γνωστές θέσεις της Τουρκίας γύρω από τα δικαιώματα των κρατών στην περιοχή.

Κυρίες και Κύριοι,

Οι πρόσφατες εξελίξεις κατέδειξαν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, στον τομέα προστασίας των συνόρων, τα κράτη πρώτης γραμμής. Ιδιαίτερα στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών. Τον Φεβρουάριο του 2020, η Τουρκία προσπάθησε να εργαλειοποιήσει δεκάδες χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες.

Η Ελλάδα έπραξε τα δέοντα για να αντιμετωπίσει αυτή την άνευ προηγουμένου απόπειρα παραβίασης των ελληνικών συνόρων. Απόπειρα με σαφή προέλευση. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου τονίζει την υποχρέωση τα κράτη να προστατεύουν τα σύνορά τους. Με τρόπο που συνάδει με τις εγγυήσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Οι ελληνικές αρχές καταβάλλουν άοκνες προσπάθειες για την προστασία της ανθρώπινης ζωής. Τόσο στα χερσαία, όσο και στα θαλάσσια σύνορα της χώρας. Κατά την πενταετία 2015-2020 το Λιμενικό διέσωσε 320.000 μετανάστες και πρόσφυγες.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στα γεγονότα στα σύνορα Πολωνίας, Λετονίας και Λιθουανίας με τη Λευκορωσία. Τα γεγονότα αυτά πείθουν για την έκταση της εργαλειοποίησης του μεταναστευτικού/προσφυγικού. Η Ελλάδα δεν θα επιτρέψει την εκ νέου εργαλειοποίηση του μεταναστευτικού/προσφυγικού με αφορμή τα γεγονότα στο Αφγανιστάν.

Ολοκληρώνοντας, θέλω να υπογραμμίσω ότι ο σεβασμός του Διεθνούς Δικαίου αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής μας πολιτικής. Μόνο έτσι μπορούν να αντιμετωπισθούν οι παραβατικές συμπεριφορές και οι αναθεωρητικές βλέψεις και πρακτικές.

Η Χώρα μας προασπίζεται τα χερσαία και θαλάσσια σύνορα από κάθε κίνδυνο και απειλή, σεβόμενη πάντοτε το διεθνές δίκαιο. Και τούτο, όχι μέσα από μια λογική περιχαράκωσης ή αναδίπλωσης. Αντιθέτως, σε αगाστή συνεργασία με άλλες χώρες της περιοχής μας που ενστερνίζονται τις ίδιες αξίες με εμάς.»

Χαιρετισμός της Πρόεδρου της Δημοκρατίας
Κατερίνας Σακελλαροπούλου στο 4° Συμπόσιο
της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων
με θέμα «40 χρόνια από τη Σύμβαση για το Δίκαιο
της Θάλασσας του Montego Bay 1982»,
Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2021

Δευτέρα, 12 Σεπτεμβρίου 2022

«Με ιδιαίτερη χαρά σας καλωσορίζω στο IV Συμπόσιο Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς πολιτικής, που διοργανώνει η Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων. Ένα συμπόσιο με διεθνές κύρος και αναγνώριση, στο οποίο συμμετέχουν διακεκριμένοι επιστήμονες και τίθενται εξαιρετικά σημαντικά και επίκαιρα ζητήματα.

Ο τόπος και η θεματική του Συμποσίου φέρουν στη συγκυρία που διανύουμε ένα ισχυρό συμβολικό αποτύπωμα. Στη Ρόδο και τα Δωδεκάνησα, σήμερα, ενώ η τουρκική προκλητικότητα εντείνεται διατυπώνοντας έωλους και αστήρικτους ισχυρισμούς και αμφισβητώντας την κυριαρχία και τα κυριαρχικά δικαιώματα

της χώρας μας, η επιστημονική συζήτηση για τα 40 χρόνια από την υπογραφή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία. Τα θέματα που αναπτύσσονται στο Συμπόσιο, όπως της οριοθέτησης και ειρηνικής επίλυσης των θαλασσίων διαφορών και της δικαιοδοσίας ως προς τις επιχειρήσεις διάσωσης σε θαλάσσιες περιοχές, συνιστούν κομβικά ζητήματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και ιδίως των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η νομική ακριβολογία στα πεδία αυτά, σύμφωνα με το δίκαιο της θάλασσας και τις διεθνείς δεσμεύσεις, υπηρετεί το εθνικό μας συμφέρον. Η διευθέτηση των αμφισβητήσεων μεταξύ των χωρών με βάση το διεθνές δίκαιο αποτελεί πάγια θέση της χώρας μας. Δεν πρόκειται για σύνθημα ή για ευχολόγιο, κενό περιεχομένου, αλλά για μια βαθιά πεποίθηση και στάση που χαρακτηρίζει την εξωτερική μας πολιτική και διασφαλίζει τις σχέσεις καλής γειτονίας που διαχρονικά σεβόμαστε και υπηρετούμε.

Σε μία περίοδο, κατά την οποία το διεθνές δίκαιο και οι θεμελιώδεις αρχές και αξίες του βάλονται και καταπατώνται βάνουσα, όπως δυστυχώς καταδεικνύει η κατάφωρα αντίθετη σε αυτό ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, η Ελλάδα επιμένει στην απαρέγκλιτη εφαρμογή του ως αντίβαρου σε κάθε τάση αναθεωρητισμού και επεκτατισμού. Στη συγκρουσιακή εποχή μας, η ισχυρή απάντηση σε κάθε προσπάθεια αποσταθεροποίησης είναι άμεσα συναρτώμενη με την πίστη μας στο διεθνές δίκαιο και τους εφαρμοστέους κανόνες του. Και αυτό το μήνυμα φιλοδοξεί να εκπέμψει το Συμπόσιο.

Εύχομαι κάθε επιτυχία στις εργασίες σας».

Διακήρυξη της ΕΕΔΔΔΣ για τα 40χρονα της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 στο 4° Συμπόσιο Ρόδου-Καστελλόριζου

Ρόδος, 13 Σεπτεμβρίου 2022

Τα μέλη της Ελληνικής Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων και οι συμμετέχοντες, στο 4° Συμπόσιο Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής Ρόδου-Καστελλόριζου για το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο, που έλαβε χώρα στις 11-13 Σεπτεμβρίου 2022, υπό την αιγίδα της Α.Ε. της Προέδρου της Δημοκρατίας Κατερίνας Σακελλαροπούλου, με θέμα «40 χρόνια από τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας του Montego Bay, 1982: Ζητήματα, Εφαρμογές, Προκλήσεις», και σε μια κρίσιμη καμπή εξελίξεων της διεθνούς κοινότητας, θεωρούμε επιστημονικό μας καθήκον να θέσουμε ορισμένα ζητήματα σχετικά με τη Σύμβαση Δικαίου Θαλάσσης και άλλα συναφή με την περιοχή θέματα:

Νομικό πλαίσιο

1. Η Σύμβαση Δικαίου της Θάλασσας, το «*Σύνταγμα των Θαλασσών και των Ωκεανών*», αποτελεί ένα σημαντικό νομικό κεκτημένο αποδεκτό από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας και συνάμα ένα κοινωνικό κεκτημένο με πολιτικο-οικονομική σημασία για Κράτη και Λαούς.
2. Η Ελλάδα, συμβαλλόμενο μέρος και προσανατολισμένη σε αυτό το νομικό σύστημα κανόνων, οφείλει να το εφαρμόζει και να προωθεί την εφαρμογή του. Στο πλαίσιο αυτό, έχει σημασία η πλήρης εφαρμογή των προνοιών της Σύμβασης.
3. Το σύστημα αυτών των ουσιαστικών κανόνων γίνεται αποδεκτό σήμερα από τη Διεθνή Πρακτική και Νομολογία ότι έχει και εθιμικό χαρακτήρα που αυξάνει τη δεσμευτικότητα του περιεχομένου της Σύμβασης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στο νομικό πεδίο.
4. Κινήσεις ορισμένων χωρών να υποβαθμίσουν την σημασία της Σύμβασης, την οικουμενικότητα και τον εθιμικό χαρακτήρα των διατάξεών της, πρέπει να αντιμετωπισθούν καίρια, προκειμένου να διασφαλισθεί ο ενιαίος χαρακτήρας της Σύμβασης και της εφαρμογής της.
5. Κατά τη Σύμβαση, όπως ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από τη Διεθνή Νομολογία και αντανakλάται στη Διεθνή Πρακτική, όλα τα νησιά, ανεξαρτήτως μεγέθους, έχουν τα ίδια δικαιώματα, όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη· το δικαίωμα των νήσων σε θαλάσσιες ζώνες δεν τελεί υπό αίρεση, ούτε τα νησιά αποτελούν εξ ορισμού «ειδική/σχετική περίπτωση».
6. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις στο πλαίσιο της Σύμβασης δεν εξαρτώνται από τις γεωγραφικές συνθήκες της κάθε περιοχής. Οι ίδιοι κανόνες εφαρμόζονται ως προς τη θέσπιση και την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών στις «κλειστές και ημίκλειστες θάλασσες» και στις άλλες θαλάσσιες περιοχές.

Εδαφικό καθεστώς

7. Το εδαφικό καθεστώς των νησιών στο Αιγαίο είναι σαφώς προσδιορισμένο βάσει Διεθνών Συνθηκών (Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης του 1923, Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων του 1947, Ιταλο-τουρκικές συμφωνίες του 1932).
8. Γκρίζες ζώνες κυριαρχίας στο Αιγαίο δεν υπάρχουν.
9. Οι ισχυρισμοί της Τουρκίας περί αποστρατικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου είναι αβάσιμοι. Η ασφάλεια των ελληνικών νησιών είναι δικαίωμα της Ελληνικής Δημοκρατίας ενόψει της ξεκάθαρης και παρούσας τουρκικής απειλής. Η συσχέτιση κρατικής κυριαρχίας με δήθεν αποστρατικοποίηση αποτελεί νέα, έωλη και ανυπόστατη αξίωση της Τουρκίας.
10. Απειλές και προσφυγή στη χρήση βίας είναι απαράδεκτες και απόλυτα καταδικαστέες. Η απειλή χρήσης βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας οιαδήποτε κράτους απαγορεύεται από τον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (άρθρο 2, παρ. 4), ενώ προβλέπεται το δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας (άρθρο 51). Οι διαφορές στο θαλάσσιο χώρο ανάμεσα σε παράκτια κράτη με αντικείμενες ή παρακείμενες ακτές επιλύονται με ειρηνικό τρόπο (άρθρο 33 ΧαρτΗΕ) στη βάση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου και ειδικότερα της Σύμβασης του Δικαίου της Θάλασσας του 1982.
11. Καινοφανείς και σαθροί ισχυρισμοί περί Ελληνικής «κατοχής» (sic) των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου αποτελούν πρωτοφανή στρέβλωση του Διεθνούς Δικαίου και ειδικότερα της Συνθήκης της Λωζάννης.
12. Εισηγούμεθα στην Ελληνική Κυβέρνηση να προχωρήσει, με τη δέουσα προετοιμασία, στην περαιτέρω εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης στο σύνολο του Ελληνικού θαλάσσιου χώρου. Στο πλαίσιο αυτό χρήσιμη είναι και η αναφορά στο νόμο 4001/2011.

Προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και της θαλάσσιας βιοποικιλότητας

13. Εκφράζουμε την ανησυχία μας ότι λόγω και της ενεργειακής κρίσης τα κράτη προσφεύγουν σε δράσεις επιβαρυντικές για το θαλάσσιο περιβάλλον, οι οποίες σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις από την κλιματική αλλαγή, την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, την υπεραλίευση, συμπεριλαμβανομένης της παράνομης, λαθραίας και άναρχης αλιείας, την ατμοσφαιρική ρύπανση, τη ρύπανση από χερσαίες πηγές, τη ρύπανση από πλαστικά, μικροπλαστικά και νανοπλαστικά, την ηχητική ρύπανση και την αλόγιστη χρήση νέων τεχνολογιών σε μέχρι πρότινος απροσπέλαστες περιοχές, θα έχουν ανυπολόγιστες συνέπειες για τη θαλάσσια βιοποικιλότητα, αλλά και για την διατροφική ασφάλεια, την ανθρώπινη υγεία και ευμάρεια.
14. Παρακολουθούμε με ενδιαφέρον τις εργασίες της Διακυβερνητικής Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την εκπόνηση της τρίτης Συμφωνίας Εφαρμογής της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας σχετικά με την προστασία της θαλάσσιας βιοποικιλότητας σε περιοχές εκτός εθνικής δικαιοδοσίας.
15. Στο πλαίσιο αυτό, υπογραμμίζουμε την ανάγκη η Ελλάδα να αναλάβει πρωτοβουλίες για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και της θαλάσ-

σιας βιοποικιλότητας και στον ελληνικό θαλάσσιο χώρο, συμπεριλαμβανομένης της θέσπισης θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών, προκειμένου να διατηρηθεί η ανθεκτικότητα των θαλάσσιων οικοσυστημάτων και να αντιμετωπισθούν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Στο πνεύμα αυτό, χαιρετίζουμε την ανάληψη από την Ελλάδα της Διεθνούς Διάσκεψης «Our Ocean Greece 2024».

16. Καταδικάζουμε απερίφραστα την έντονη τουρκική προκλητικότητα και παραβατικότητα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και την διεκδίκηση από την τουρκική πλευρά θαλάσσιων ζωνών, βάσει παράνομων, αυθαίρετων και πλασματικών χαράξεων, συμπεριλαμβανομένου του παράνομου τουρκο-λιβυκού μνημονίου, κατά παράβαση θεμελιωδών κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, αγνοώντας πλήρως την παρουσία των νησιών της Ελλάδας, καθώς και την ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας στην περιοχή.
17. Η Ελλάδα παραμένει προσηλωμένη στις αρχές του Διεθνούς Δικαίου και στην εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης Δικαίου της Θάλασσας, οι οποίες από πλευράς ουσιαστικού δικαίου δεσμεύουν και την Τουρκία ως εθιμικό δίκαιο. Εξάλλου, η Σύμβαση αποτελεί μέρος του ευρωπαϊκού κεκτημένου, το οποίο η Τουρκία οφείλει να σεβαστεί ως υποψήφια προς ένταξη χώρα.

Η Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων:

- συνεπής με τις καταστατικές της αρχές και τα προτάγματα πολιτικής για τη διεθνή δικαιοταξία,
- ενόψει της πολλαπλής ενεργειακής, κλιματικής, διατροφικής και ανθρωπιστικής κρίσης,
- προσβλέπει στο σεβασμό του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας, της Συμφωνίας των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του ευρωπαϊκού κεκτημένου, ιδιαίτερα της Πολιτικής Γειτονίας, ώστε το Αιγαίο και η Ανατολική Μεσόγειος να αποτελέσουν χώρο ειρήνης, συνεργασίας, ευημερίας και σεβασμού της διεθνούς έννομης τάξης.

Ανακοινώσεις/Πληροφορίες

2

4th Law at the Operational Level Online Course

Registration is open!

Much IHL/LOAC training is focused on the Tactical level and individual action but less at the **Operational and Strategic levels of war**, yet it is at those levels that many of the key decisions which require legal input are made.

The course will use the **Operational Planning Process (OLPP)** as a handrail for training on the inclusion of legal considerations into that process. The OLPP doctrine used will be AJP-5 as this is available on open source. While it is a NATO document, the OLPP concepts and tools it uses are common to most planning processes. It will use a similar methodology to IHL in Depth. **Self-paced session** work will form the basis for part of the second **live session** thereby providing **practical exercises** to confirm the presentational content. Approximately, the course will deal with planning (60%) and with the management of the conduct of operations (40%). Areas to be covered include:

1. *Mission Analysis looking at the strategic and operational legal environment;*
2. *COA Development and translation of objectives into actions;*
3. *Legal aspects of the Joint Action Model;*
4. *Management of Effects;*
5. *Command Responsibility and Accountability;*

The **target audience is both operators and legal advisers** involved or likely to be involved in planning at the operational level. For legal advisers it will give some doctrinal training of the planning process and for operators a greater insight into the impact of legal considerations. The course would also be valuable for those **active in the IHL field** for who would benefit from an insight into how international law impacts the planning and conduct of operations and how those processes work.

Are you interested in this online training opportunity?

Visit the Course [webpage](#) and submit the [registration form](#)!

Deadline: 9th January 2023

[COURSE WEBPAGE](#)

[REGISTRATION FORM](#)

[SCL Lecture] Environmental harm and international criminal law

14 December 2022

- Starts at:19:00h
- Fee:Free
- Venue:T.M.C. Asser Instituut
- Organiser:T.M.C. Asser Instituut and IHCL Platform
- Address:R.J. Schimmelpennincklaan 20-22
2517 JN The Hague
Netherlands

REGISTER

The year of 2022 marked the 50th anniversary of the 1972 Stockholm Declaration, which recalls that:

'man' s capability to transform his surroundings, if used wisely, can bring to all peoples the benefits of development and the opportunity to enhance the quality of life. Wrongly or heedlessly applied, the same power can do incalculable harm to human beings and the human environment.'

With the threat of anthropogenic harm becoming clearer each year, it is imperative to explore legal means to tackle serious damage to the environment. The International Criminal Court (ICC) has [signaled](#) that it will place emphasis on prosecuting the most egregious incidents of environmental destruction. Experts have suggested [adding](#) the crime of ecocide to the court' s statute. However, the ICC is subject to jurisdictional limits that restrict its ability to adjudicate ecocentric cases.

Against this backdrop, the panel will discuss the possibility of using judicial proceedings to establish responsibility for serious environmental harm (including ecocide) under international criminal law.

Keynote Presenter

Respondents

[Phoebe Okowa](#), Professor of Public International Law at Queen Mary, University of London and member elect of the International Law Commission

[Larissa van den Herik](#), Professor of Public International Law at the Grotius Centre for International Legal Studies at Leiden University

[Daniëlla Dam-de Jong](#), Associate Professor and Director of the LLM Regular Programme at the Grotius Centre for International Legal Studies

[Stavros Evdokimos Pantazopoulos](#), Researcher in International Law, T.M.C. Asser Instituut and Chair, Law Interest Group of the Environmental Peacebuilding Association

[Rosario Salvatore Aitala](#), Presiding Judge of Pre-Trial Chamber II at the International Criminal Court (ICC) and Professor of International Criminal Law at Luiss University, Rome

Moderator

[Christophe Paulussen](#), Senior Researcher in International Law, T.M.C. Asser Instituut and Coordinator, IHCL Platform.

[Spring academy] Artificial intelligence and international law

27 - 31 March 2023

- Starts at:10:30h
- Organiser:T.M.C. Asser Instituut
- [REGISTER](#)

Registration will soon open for the 5th edition of our annual **Spring Academy on artificial intelligence (AI) and international law**. [Pre-register now](#) to be notified when registration opens and to stay up to date on the latest news regarding the event. This training programme reflects every year on the current and future issues raised by AI from the perspective of international law and related disciplines. This Spring Academy will take place in-person in the week of **27-31 March 2023**. Have a look at last year's [programme, speakers](#) and [reviews](#).

Background

Artificial intelligence (AI) is increasingly present in almost all sectors of our society, ranging from security, healthcare, and criminal justice to everyday uses for transportation and smart cities. AI innovation is significantly augmenting human capabilities in innumerable ways. However, with the increasing use of AI in many aspects of our lives comes an increasing number of emerging ethical, legal, and policy challenges. There is a need for a better understanding of how these emerging technologies can be disruptive to fundamental legal norms and systems of international governance.

Programme description

The Spring Academy is an interdisciplinary programme offering in-depth perspectives on AI and international law. It addresses fundamental issues at the intersection of theory and practice while creating a platform to engage with the diverging perspectives in the key emerging debates. The programme will cover the technical aspects of AI, the philosophy and ethics of AI, human rights in relation to AI, AI in international humanitarian law, AI and international responsibility and international governance.

Target audience

- Researchers and advanced students (master or PhD) in the fields of international law, political science, philosophy, or computer science
- Policy analysts and legal advisers working on innovation and technology in public or private institutions
- Industry professionals interested in the law and governance of AI

The 5th version of this renowned Spring Academy will bring you inspiring and thought-provoking lectures by leading experts in the field, interactive sessions, group discussions, panel presentations and a great, global network in the field. A preliminary programme will be available shortly. **Preregister now** to be notified when the full programme is out and registration opens. See last year's [programme and speakers](#).

Testimonies from last year's AI academy

- 'I will strongly recommend this programme to my colleagues. It was an excellent opportunity for me because I learned about AI from many different perspectives including human right, philosophy of technology.'
- 'Very interesting content and a variety of perspectives covered.'
- 'Excellent content, speakers, organization and administrative support.'

Coordinator

This Spring Academy is coordinated by [Dr Berenice Boutin](#), senior researcher in international law at the Asser Institute. She is the academic coordinator of the Asser Institute's research strand [Regulation in the public interest: Disruptive technologies in peace and security](#) and project leader of the [DILEMA research project](#) on Designing International Law and Ethics into Military Artificial Intelligence. After successful completion of this Spring Academy, you will receive a professional certificate from the T.M.C. Asser Instituut.

Episodio 96
Dr. Eduardo Jiménez Pineda
Arbitraje Internacional y el Derecho del Mar

[ESCUCHAR AHORA](#)

Acerca del Dr. Eduardo Jiménez Pineda

Libro: El Arbitraje Internacional y el Derecho del Mar

Profesor de Derecho Internacional Público en la Universidad de Córdoba (España). Es Doctor en Derecho por la Universidad de Córdoba, con una tesis doctoral defendida en 2021 por la que obtuvo el Premio Extraordinario de Doctorado. Ha realizado estancias de investigación en el Tribunal Internacional del Derecho del Mar (donde fue Nippon Fellow en 2017/2018), en la Academia de Derecho Internacional de La Haya, en el Max Planck Institute de Heidelberg, en el King's College de Londres o en la Facultad de Derecho de la Universidad de Buenos Aires. Es autor de múltiples publicaciones sobre Derecho del Mar, cortes y tribunales internacionales y otros ámbitos del Derecho del Mar. Actualmente, es miembro (en calidad de tesorero) de la Junta Directiva de la Asociación Española de Derecho Internacional y Relaciones Internacionales (AEPDIRI).

[Descubre el libro del Podcast aquí](#)

Picture: Unsplash/ Gabriel Benois

VIRTUAL INTERNATIONAL PROGRAMME (VIP)

JLU – VIRTUAL INTERNATIONAL PROGRAMME

THE VIP OFFERS IN SUMMER SEMESTER 2023

- A unique **virtual international experience** at JLU
- Over **40 online courses** in different subjects taught in different languages for undergraduate and graduate students
- **exclusive places** in our online German language course **for beginners**
- **International** group work
- International **collaborative** teaching formats
- **Transcript of Records** with credit points (ECTS)
- Participation **free of charge** for students of partner universities of the JLU

Picture: Unsplash/ Surface

STARTING APRIL 2023

JLU – VIRTUAL INTERNATIONAL PROGRAMME

AS A JLU VIP-STUDENT YOU GET TO

- ✓ Gain **excellent online learning experience** at JLU
- ✓ Know JLU and the **German teaching system** from home
- ✓ Enroll in **one or more courses** at JLU that match your interests
- ✓ Have a **virtual exchange experience** at JLU while studying at your home university
- ✓ Get in **contact with German students and professors**
- ✓ Benefit from the **support structures** at JLU for **international students** during your VIP-time

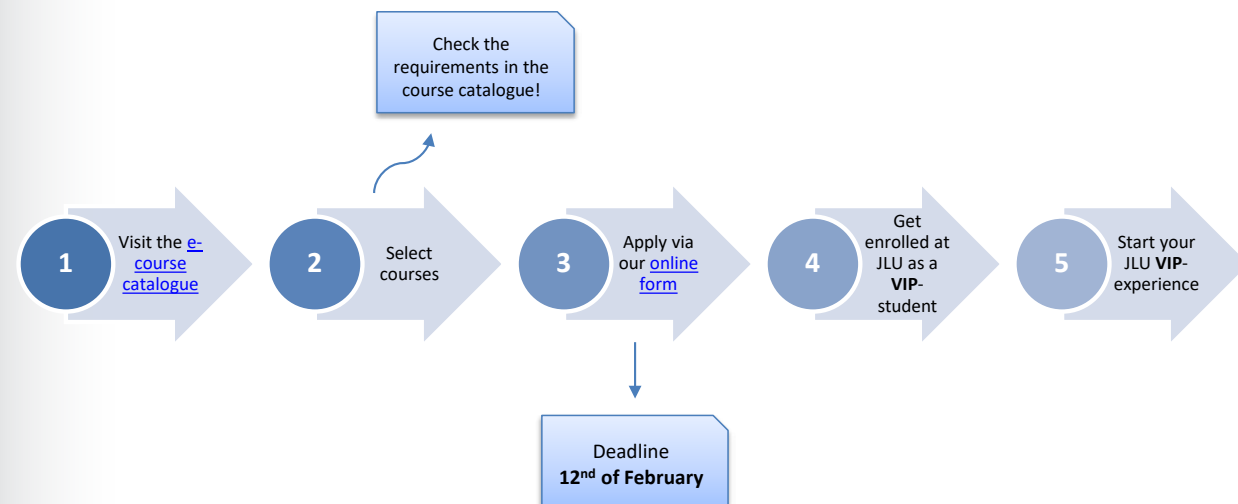

Picture: Unsplash/Estee Janssens

3 JUSTUS-LIEBIG-UNIVERSITÄT

JLU – VIRTUAL INTERNATIONAL PROGRAMME

APPLICATION PROCESS

VIP COURSES AND LECTURES (PART I)

Course descriptions available in our [electronic course catalogue](#)

Faculty of Law

- ❖ Civil Society and Human Rights Challenges in Times of War and Peace
- ❖ تحديات حقوق الإنسان تجاه ممارسات سياسات الهجرة والأمن

Faculty of Business Administration and Economics

- ❖ Transition and Integration Economics
- ❖ Competition Policy and Strategy
- ❖ Economics of Regulation
- ❖ Economics of Innovation
- ❖ Business Development
- ❖ IT Systems in Enterprises
- ❖ Rechnungslegung nach HGB
- ❖ Buchführung/Accounting
- ❖ Virtual Summer School in Economics (block course)

Faculty of Social Sciences and Cultural Studies

- ❖ Virtual International Exchange: Intercultural Communication and Inclusion in Global Educational Context
- ❖ Virtual International Exchange: Transition and Inclusion in Global Educational Context (block course)

Faculty of History and Cultural Studies

- ❖ Utopia or Dystopia? Perestroika and the End of the Soviet State
- ❖ Chernobyl Disaster: Politics and Society
- ❖ Leaflets, Journals, Newspapers - (Print) Media in Early Modernity

Faculty of Language, Literature, Culture

- ❖ Syntax
- ❖ Cultural Wars and Media Matters: an Introduction to Cultural and Media Studies
- ❖ Bissige Phantasie oder Gesellschaftskritik? Heinrichs "Reinhart Fuchs"
- ❖ History of the English Language - Group A
- ❖ History of the English Language - Group B
- ❖ Introduction to English Linguistics
- ❖ Sprachlicher Markt und Wirtschaft
- ❖ Public Relations Writing
- ❖ Phonetics and Phonology
- ❖ Funktionale Grammatik
- ❖ Grammatik im DaZ-Unterricht
- ❖ Seminar: Contemporary British Short Stories – Close Readings
- ❖ Seminar & Colloquium: Theory into Practice: Using Literary and Cultural Theory in Your Research

JUSTUS-LIEBIG-UNIVERSITÄT

5

VIP COURSES AND LECTURES (PART II)

Course descriptions available in our [electronic course catalogue](#)

Faculty of Psychology

- ❖ Sensation and Perception

Faculty of Mathematics, Computer Science, Physics and Geography

- ❖ Algebraic Topology/Algebraische Topologie
- ❖ Renewable Energy Transition
- ❖ Climate Modelling: Energy Balance Models (block course)

Faculty of Biology and Chemistry

- ❖ Current Topics in Organic Chemistry

Faculty of Agricultural Sciences, Nutritional Sciences and Environmental Management

- ❖ Sustainable Food Systems
- ❖ Resource Economics and Sustainable Management
- ❖ Natural Resources and Ecosystem Services
- ❖ Food Politics

Faculty of Medicine

- ❖ Emergency Medicine and Traumatology

Interdisciplinary Courses

- ❖ Extractivismo en América Latina desde la Colonia hasta la actualidad: oportunidades y desafíos
- ❖ Peace and Conflict Studies
- ❖ Lab for Intercultural Readiness

German Language Courses

- ❖ DaF 01: A0 Schnupperkurs
- ❖ DaF 02: A1.1+ Vertiefungskurs
- ❖ DaF 03: A1.2+ Vertiefungskurs

CONTACT

Please contact our VIP Team and our E-Mentors for inquiries about the programme, the course selection or the application process. We also invite interested students to our weekly study breaks to clarify all questions about the application process.

We are looking forward to welcoming you to an exciting **VIP**-experience at JLU!

Justus Liebig University Giessen
International Office
Mobility Team

VIP@admin.uni-giessen.de

Tel.: +49 641-99 12166/32

www.jlu-digitalcampus.de/vip

QUESTION TIME FOR APPLICANTS:
31st January 2023, at 2pm
(CEST): <https://webconf.hrz.uni-giessen.de/b/ran-ltr-tz9-1dd>

www.jlu-digitalcampus.de/about-llu

 Jlu.international

EDUCATION RESEARCH

Academic year: [2023 - 2024](#) Location: Global Campus of Human Rights Headquarters - Venice Lido

European Master's Programme in Human Rights and Democratisation (EMA)

Deadline for non-EU applicants:
13 February 2023

Deadline for EU applicants:
18 April 2023

[APPLY NOW](#)

The [Global Campus of Human Rights](#) is pleased to announce that the call for applications for the [European Master's Programme in Human Rights and Democratisation \(EMA\)](#) is now open!

EMA is a one-year advanced master's course aimed at educating professionals in the field of human rights and democratisation. The Master's Programme offers a **practice and policy-oriented approach** to learning that combines legal, political, historical, anthropological, and philosophical perspectives of Human Rights and Democratisation with skill building activities and a field trip exercise.

EMA provides the foundation for a **career** in national, international, governmental, inter-governmental and non-governmental organisations, as well as academic institutions dealing with **human rights** and **democratisation**.

[The Programme](#)

EMA is **both a residential and an exchange programme**. The first semester from September to January is organised at the Global Campus of Human Rights premises in **Venice** and the second semester from February to July takes place in one of the [42 participating universities](#) within the member states of the **European Union**, the **UK** and **Switzerland**. The multidisciplinary EMA Programme includes lectures, seminars, workshops, tutorials, skill-building sessions and individual research.

[About US](#)

The [Global Campus of Human Rights](#) is an inter-disciplinary centre of academic excellence supported by the EU. It strives to promote human rights and democratisation through education, training programmes and research, and via a global network of regional partners in Argentina, Armenia, Bosnia-Herzegovina, Lebanon, South Africa and Thailand. The Global Campus' main headquarters are based in Venice, Italy.

[Admission Criteria](#)

EMA is open to EU and non-EU citizens. The criteria adopted during the selection process are: academic ability and background, relevant additional academic work, courses or publications, relevant practical experience, motivation, and language competence. Applicants are required to hold a **university degree of a high standard** in a field relevant to human rights, including disciplines in Law, Social Sciences and Humanities, and must have a minimum of **180 ECTS** (Bachelor/General Degree). **Certified fluency in English** is an admission requirement to the programme.

Συμβολές*

3

Ανεψιού Γιώργος

Σμχος (Ι) ΠΑ,
Δρ. Διεθνούς Δικαίου,
Διδάσκων Σχολής Ικάρων και
Παντείου Πανεπιστημίου

Γιαννίσης Τάσος

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ,
Πρώην Υπουργός Εξωτερικών

Δρακονταειδής Φίλιππος Δ.

Πεζογράφος, δοκιμιογράφος και
μεταφραστής κλασικών κειμένων,
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Μονπελιέ

Μάριος Λ. Ευρυβιάδης

Καθηγητής Πανεπιστημίου
Νεάπολις Πάφου

Ηλίας Νίκος

ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου &
Διπλωματικών Σπουδών, Παντείου
Πανεπιστημίου

Ιακωβίδης Ιάκωβος

Αναπληρωτής Μόνιμος
Αντιπρόσωπος της Ελλάδος στο
Γραφείο των Ην. Εθνών στη Γενεύη

Ιακωβίδης Κυριάκος

Λέκτορας Σύγχρονης Ιστορίας
Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου

Ιωαννίδης Νικόλαος

Διδάσκων, Πανεπιστήμιο
Λευκωσίας/Ελληνικό Ανοικτό
Πανεπιστήμιο

Καζαριάν Χριστίνα-Ερμίνια

ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου &
Διπλωματικών Σπουδών
(Πάντειο Πανεπιστήμιο)

Κατσούφρος Θεόδωρος

Διεθνολόγος, Senior Fellow,
Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean
Monnet, ΕΚΠΑ, πρώην στέλεχος
του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής
Ένωσης, μέλος της ΕΕΔΔΔΣ

Μανιάτης Γιάννης

Αν. Καθηγητής
του Πανεπιστημίου Πειραιά,
πρ. Υπουργός Περιβάλλοντος,
Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Μαυριάς Κωνσταντίνος

Πρόεδρος Επιστημονικού
Συμβουλίου Βουλής των Ελλήνων,
Ομότ. Καθηγητής Συνταγματικού
Δικαίου στη Νομική Σχολή του
Πανεπιστημίου Αθηνών

Μέρκου Χριστίνα

ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου &
Διπλωματικών Σπουδών
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μπρεδήμας Αντώνης

Ομότ. Καθηγητής
Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανούσης Γιάννης

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, πρώην
Υπουργός, πρώην Πρύτανης ΔΠΘ

Παπαδόπουλος Βασίλειος

Πρέσβης, Γενικός Γραμματέας
της Προεδρίας της Δημοκρατίας

Παπασταυρίδης Ευθύμιος Δ.

Ερευνητής και Διδάσκων Διεθνές
Δίκαιο, Νομική Σχολή Εθνικού &
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
Αθηνών και Νομική Σχολή,
Πανεπιστημίου Οξφόρδης

Παρράς Ευάγγελος

ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου &
Διπλωματικών Σπουδών
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Υποψήφιος Διδάκτωρ ΕΚΠΑ

Περράκης Στέλιος

Ομότ. Καθηγητής και πρώην
Αντιπρόεδρος Παντείου Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας
στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Α΄ Αντιπρόεδρος Ελληνικής
Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου
& Διεθνών Σχέσεων

Πισιμίση Κέλλυ

Ασκούμενη Δικηγόρος
ΜΔΕ Διεθνούς Δικαίου &
Διπλωματικών Σπουδών
Υποψήφια Διδάκτωρ Νομικής ΕΚΠΑ

Στρατή Αναστασία

Εμπειρογνώμων Πρεσβευτής
Σύμβουλος Υπουργείου Εξωτερικών

Τούντα-Φεργάδη Αρετή

Ομότιμη Καθηγήτρια
Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας
Παντείου Πανεπιστημίου

Τσάλτας Γρηγόρης Ι.

Ομότ. Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου
πρώην Πρύτανης Παντείου
Πανεπιστημίου, πρώην υπηρεσιακός
Υπουργός Περιβάλλοντος,
Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

* Παράθεση με αλφαβητική σειρά

Τσιριγώτης Διονύσης

Επίκουρος Καθηγητής,
Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας,
Διεθνών Σχέσεων & Διπλωματίας,
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών
Σπουδών,
Πανεπιστημίου
Πειραιώς.

Χρυσομάλλης Μιχάλης Δ.

Κοσμήτορας, Καθηγητής Νομικής
Σχολής ΔΠΘ

Kopela Sophia

Nature policy officer, WWF Greece

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*

* Πατήστε επάνω στο εικονίδιο για να μεταφερθείτε στο αντίστοιχο τεύχος

